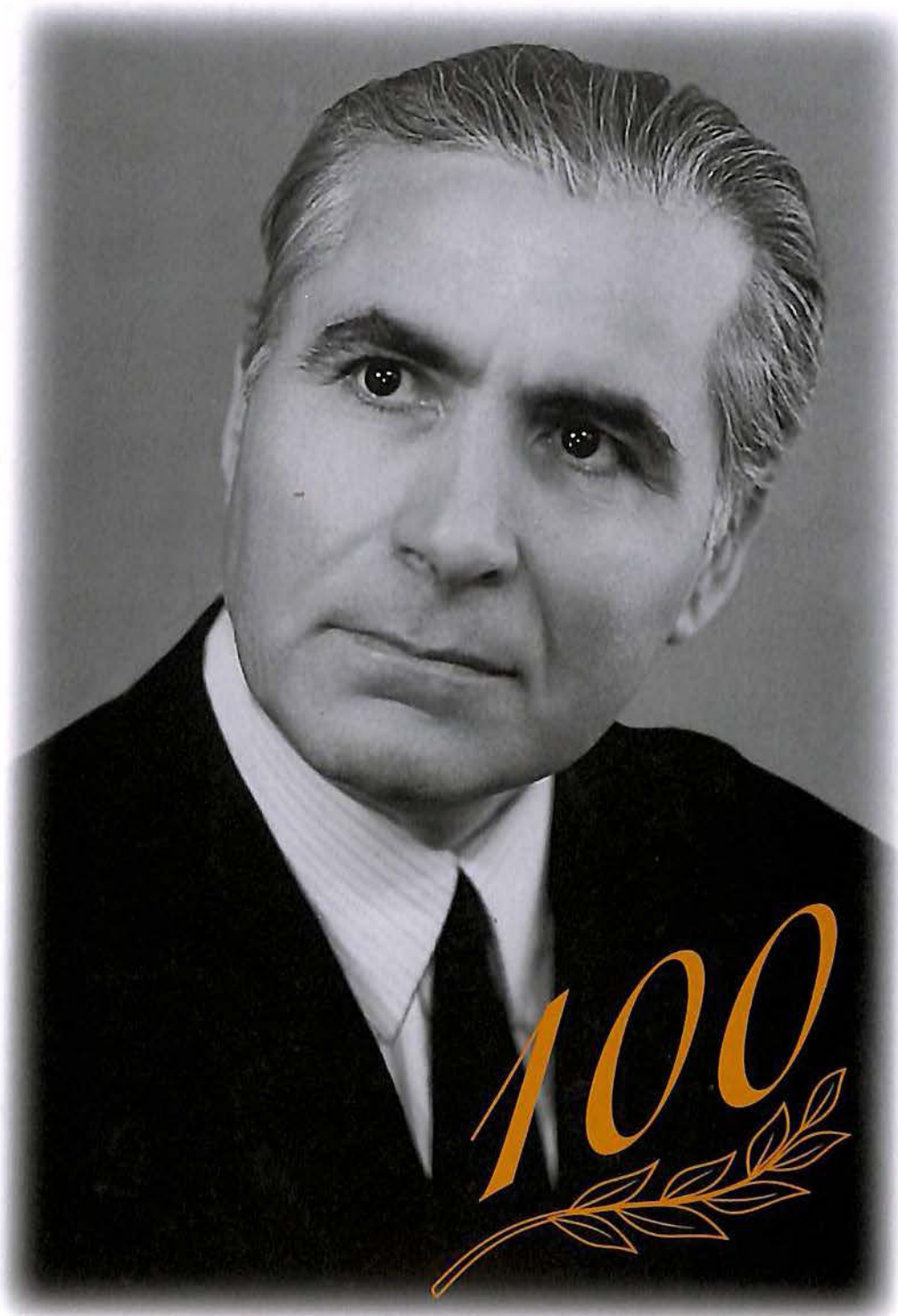
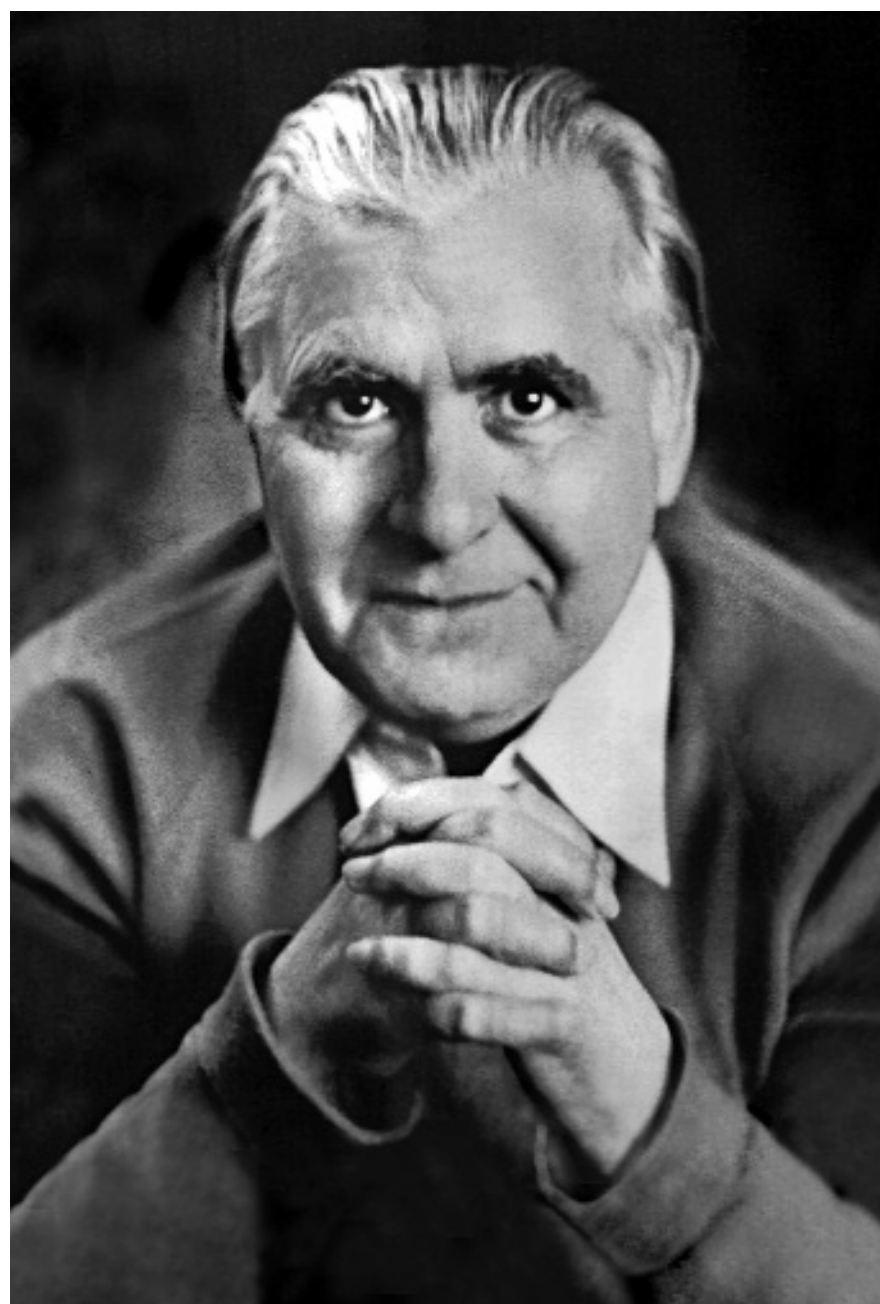

ƏLİ TUDƏ

100

A decorative graphic in orange, featuring the number '100' in a stylized, cursive font. Below the number is a laurel wreath with several leaves extending to the right.

T12(07)

Əli Tudə

T12(07) Əli Tudə – 100. – Bakı, “Azərbaycan Nəşriyyatı” MMC,
2023. – 608 səh.

Bu kitab Cənubi və Şimali Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudənin anadan olmasının 100 illiyi ərəfəsində çap olunub. Topluya şairə həsr olunmuş (əldə edə bildiyimiz) yazılar (ixtisarla), fikirlər, sənədlər, şeirlər toplanmışdır. Kitabda həm də sənətkarın əsərləri haqda bibliografik məlumat da (əldə edə bildiklərimiz) dərc edilib.

T 4804000000 – 012(2023) Sifarişlə
M670(07) – 2023

ƏLİ TUDƏ

100

A decorative laurel wreath with several leaves, positioned below the number 100.

Yazılar

Fikirlər

Sənədlər

İRAN AZƏRBAYCANININ MÜASİR ŞAİRLƏRİNDƏN ƏLİ TUDƏ

O, çox gəncdir. 1924-cü ildə doğulmuşdur. Adı Əli, şairlik təxəllüsü Tudədir. Bütün İran Azərbaycanı uşaqları kimi o da dərdin, qəmin nə olduğunu lap kiçik yaşlarından görüb duymağa başlamışdır.

Rza şah istibdadının heybətli gecələri onun da körpə qəlbini dəhşət və iztirablarla doldurmuşdu. İran sərdabələrində can verən anaların qara bəxti, fars karxanalarında “qızıl qönçələr” toxuyan körpələrin vərəmli mahnıları onu şair etdi!

Oğurlanıb gecə karvanları ilə, Tehran əyanlarının işrət məclislərinə göndərilən bacıların tapdanan namusu, Təbriz zindanlarında çürüyən qəhrəman ataların mübariz səsi o gənc şairin təbinə sönməz bir od qatdı!

O, yaralı vətən torpağının böyük dərdi ilə alışıb-yanan bir fədai oldu! Onun şair taleyi dərdli vətəninin böyük taleyinə çevrildi.

**Ey Vətən, de, nədir sinəndəki qan?
Neçin danışmırsan, neçin gülmürsən?!
Məni düşündürən, məni ağladan,
Məni şair edən sən deyilmisən?!**

Ana dilində yazıb-danışmağı qadağan edilmiş Azərbaycan şairi hələ 14-15 yaşlarında ikən vətənin dərd və müsibətini duyaraq belə şeirlər yazırdı. Lakin o, bunları heç bir yerdə çap etdirə bilmirdi. Şair öz ana dilində çapdan çıxmış bir şeirini vətəndaşlarının əlində görmək həsrətilə yanırıdı.

Qəlbini odlayan hissləri öz doğma dilində ifadə etmək hüququndan məhrum olmaq böyük dərd idi...

1940-cı illərdə Şimali Azərbaycandan Cənubi Azərbaycana gələn bir qrup ziyalı gənc şair çoxdan həsrətində olduğu bir dost kimi qarşıladı.

**Gözəl dost, sən məndən vəfalı çıxdın,
Axtarıb tapdın bir bucaqdan məni.
Yenə sədaqətlə əlimi sıxdın,
Çıxardın qaranlıq otaqdan məni.**

1945-ci ildə İran Azərbaycanı fədailəri azadlıq bayrağı qaldırdı. Yeni günlər gəldi. Gənc şair öz şeirlərini çap etdirməyə başladı. O, gecə-gündüz fəraqında olduğu sevgilisinə – azadlıq günəşinə öz həsrətini belə tərənnüm edirdi:

**Əllərdə qırıldı sazımın simi,
Bədənim əridi zəif şam kimi,
Yaralı quş kimi bu gənc qəlbimi
Cəlladlar çəkdilər dara, sevgilim.**

Lakin, şairin çəkdiyi əzab və məşəqqətlər ondakı böyük ümidi, ülvi eşqi söndürə bilməmişdi.

**Sarsıda bilmədi nə hicran məni,
Nə qandal, nə zəncir, nə zindan məni,
Saf eşqim yaşatdı hər zaman məni,
O qıldı dərdimə çarə, sevgilim.**

Əli Tudənin yaradıcılığında yeni bir dövr açıldı. Bu dövrü Milli hökumət gətirmişdi. Gənc şairin vətəninə ana dilində məktəblər açılır, incəsənət müəssisələri təşkil olunur, uşaq evləri yaradılır, söz, vicdan azadlığı başlayır, gecələr Təbriz küçələrində fədailərin azad mahnıları eşidilirdi. Şair azad Təbrizi qəlbinin ən nəcib duyğuları ilə tərənnüm edirdi:

**Sənin ki, dünyaya adın bəllidir,
Yayılmış hər yana sorağın, Təbriz.
Hər qəmli könülə bir təsəllidir
Bu azad dövrünün, bu çağın, Təbriz.**

**Azadlıq istədin – zindana düşdün,
Təqsirsiz, günahsız böhtana düşdün,
Min qara, çovğuna, borana düşdün,
Yenə alovlandı ocağın, Təbriz.**

Təbrizin yenə də alovlanan ocağından şairin qəlbinə şirin bir hərarət axırdı. O, öz səadətinə sadə, lakin səmimi bir dillə ifadə edirdi:

**Bu şair qəlbimdə bir həyəcan var,
Onu coşdurmuşdur şirin duyğular,
Mənə qəfəs tikən quduz yağılar
Düşdü öz qurduğu tora, sevgilim!**

Şairin qəlbindəki bu həyəcan bütün xalqının həyəcanı idi. Gənc şair bütün varlığı ilə öz vətəninə, öz xalqına bağlıdır. Çünkü onun bu dünyada vətənidən və xalqından əziz heç nəyi yoxdur:

**Sevirəm xalqımı özümdən artıq,
Ürəyimdən artıq, gözümdən artıq,
Tuturam sözünü sözümdən artıq,
Çünkü hər səsinə mən can demişəm.**

Azərbaycan onun üçün dünyanın ən gözəl gülüstanıdır:

**Mənim də vətənim bir gülüstandır,
Əzəldən varlığım ona qurbandır.
Sözümün zinəti, şeirim tacı,
Könlümün nəğməsi Azərbaycandır.**

İran Azərbaycanında Milli hökumətin qurulması, vətənin azad nəfəs alması gənc şairi məsud etmişdi. O, öz məsləkdaşı Aşıq Hüseynə müraciətlə yazırdı:

**Dindir o sədəfli sazını, dindir,
Şirindir hər sözün-söhbətin, aşıq!
Bu həyat, bu vətən, bu el sənindir,
Qəlbində qalmadı həsrətin, aşıq!**

**Dostum, yadımdamı, bizim bu yerdə,
Bayquşlar ötərdi viranələrdə.
Çalıb-oxuyardın meyxanələrdə,
Ucuz tutulardı sənətin, aşıq!**

Sərxoş fars tacirləri üçün bir əyləncə halına salınmış incəsənətə öz həqiqi qiymətini qaytaran, ona həqiqi ictimai mövqə verən Azərbaycan Demokrat Firqəsi və Milli hökumət idi. Şair sənətin indi xalq malı olduğundan, hörmət və izzət qazandığından bir sənətkar, bir vətəndaş kimi vəcdə gələrək yazırdı:

**İndi yurdumuzda hörmətimiz var,
Azad qələmimiz, sənətimiz var.
Milli məclisimiz, dövlətimiz var,
Sənə qiymət verir millətin, aşıq!**

Fars üsul-idarəsinin dəhşətli zülmü içərisindən baş qaldıran inqilabçı Təbriz gəncliyinin ruhu belədir. Bu ruhda bir alov var. Azadlıq alovu! Dünyanın heç bir irticası bu alovu söndürə bilməz. Əli Tudə yaradıcılığı bu inamın gözəl aynasıdır.

Tehran, İran Azərbaycanında yaranan Milli hökuməti dilə tutduğu günlərdə Əli Tudə bütün qəzəb və nifrətilə yazırdı:

**Sən mənə göstərmə nə bağ, nə bostan,
Zülmün həşrə qədər çıxmaz yadımdan.
Əgər bu torpaqlar bitirsə tikan,
Yenə öz çəmənim, çölüm yaxşıdır.**

**Artıq düşünübdür aylmış insan,
O seçir, ayırır qaranı ağdan.
Deyir əsir kimi qul yaşamaqdan –
Ölüm şərəflidir, ölüm yaxşıdır.**

İnqilabçı Təbriz gəncliyinin fars irticasına cavabı belədir!

İnqilabçı bir şair olan Əli Tudə eyni zamanda həssas bir lirikdir. O, təbiətin gözəllik və incəliyini duyub ifadə etmək qabiliyyətinə malikdir.

Çəkdiyi bütün iztirablara, zülm və işgəncələrə baxmayaraq, Əli Tudənin lirizmində olduqca sağlam, nikbin bir ruh vardır. Vətəni Azərbaycanın gözəl təbiəti, onun başından min ruzigar əsib keçmiş əzəmətli dağları, babalardan yadigar qalan sirli qalaları şairin kəlamında şirin, sadə və aydın bir avazla tərənnüm olunur:

**Qoy uca dağların versin baş-başa,
Yarsın dumanları ortadan yarı.
Bu gözəl hüsnünə etsin tamaşa,
Buludsuz göylərin ağ ulduzları.
Görsünlər qızıldır bu yer, bu torpaq,
Cənnət göydə deyil, yerdədir ancaq.**

Əli Tudənin vətəni İran Azərbaycanında irtica müvəqqəti də olsa qalib gəldi. Lakin bu irtica azadlıq bayrağı qaldırmış Təbriz gəncliyinin iradəsini sarsıda bilmədi. Şair Əli Tudə və onun vətəndaşları hal-hazır-

da ingilis və amerikan imperialistlərinə qarşı, onların əlaltısı olan mür-
təce fars üsul-idarəsinə qarşı qızğın mübarizə apararaq qalibiyyət nəğ-
məsinin yüksələcəyi günü səbirsizliklə gözləyirlər. Onlar, bu günün gə-
ləcəyinə inanırlar:

**Gün gələr, ucalar haqqın nəğməsi,
O gün yaxındadır, deyildir uzaq.
Onda ədalətin öz məhkəməsi
Haqqı dananlara divan tutacaq,
O gün yaxındadır, deyildir uzaq!**

İlyas Əfəndiyev

“Kommunist” qəzeti, 17 yanvar 1948, səh.3.

“TƏBRİZİN SƏSİ” KİTABI

(ön sözdən parça)

İstedadlı şair Əli Tudə özünün ən səmimi, ən hərarətli ürək sözlərini də-
yanət ocağı, aslanlar yatağına – Azərbaycan torpağına həsr edərək deyir:

**Sevirəm xalqımı özümdən artıq,
Ürəyimdən artıq, gözümdən artıq,
Tuturam sözünü sözümdən artıq,
Mehriban səsinə mən can demişəm.**

**A dostlar! Bülbülə çəmən şirindir,
İnsana hər şeydən bədən şirindir,
Mənə öz cismimdən vətən şirindir,
Canımı yurduma qurban demişəm.**

Bu vətənpərvər şair “Gənclik” adlı şeirində öz yolunu oxuculara qəti
bildirir:

**Mən indi nə quşam, nə də nəğməkar,
Sənət ordusunda bir gənc əsgərəm.
Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım vətəndir, silahım qələm.**

Vətənin atlas donlu yaylaqlarından, buz kimi bulaqlarından Qırat belində yel kimi çapan qəhrəman oğullarından ilham alan bu şair, Azərbaycanın gözəlliyinə məftun olan bu coşğun ürək öz ana yurdunu azad görmək istəyir. Əli Tudə yaşamağın mənasını bu azadlıqda görür. O, “Yaxşıdır” şeirində belə deyir:

**Vətənsiz bir həyat kimə gərəkdir.
Vətənsiz bir ömür ölüm deməkdir.
Vətənsiz heç üzüm gülməyəcəkdir,
Qürbət cənnət olsa, elim yaxşıdır.**

**Artıq düşünübdür ayılmış insan,
O seçir, ayırır qaranı ağdan.
Deyir əsir kimi qul yaşamaqdan
Ölüm şərəflidir, ölüm yaxşıdır.**

Xalqın milli intibahından bəhs edən, azadlıq üçün səməndər kimi alışıb-yanan, ürəkləri arzularla dolu olan bu gözəl şairin əməl və arzusu xalqın əməl və arzusudur.

Məmməd Rahim

Bakı, “Azərnaşr”, 1948-ci il, səh.4-5.

“CƏNUB NƏĞMƏLƏRİ” HAQQINDA

Cənubi Azərbaycanın istedadlı şairi Əli Tudə öz ilk şeirlər kitabını “Cənub nəğmələri” adlandırmışdır. Şairin 1945-1949-cu illər arasında yazdığı şeirləri burada toplanmışdır.

Əli Tudə lirik şairdir. Onun lirikası bugünkü dövrün tələblərindən təcrid edilmiş bir halda olmayıb, müasir həyatla səsələnir. Təbiilik, fikir aydınlığı, siyasi aktuallıq və s. bu əsərlərin ürək çırpıntısı ilə yazıldığını göstərir.

Əli Tudə Azərbaycanın səfali təbiətini, bol məhsullu və zəngin torpaqlarını, gözəl meyvə bağlarını, soyuq bulaqlarını bütün varlığı ilə sevir:

**“Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım vətəndir, silahım qələm.” –**

şuari ilə ədəbi fəaliyyətə başlayan gənc şair bütün şeirlərində xalqının vətənpərvərlik duyğularını tərənnüm edir.

“Cənub nəğmələri” kitabındakı şeirlər Əli Tudədə süjetli şeir yazmaq meylinin qüvvələndiyini sübut edir. Bu cəhətdən onun “Təbrizdə Novruz bayramı”, “Kamança”, “Qırmızı bayraq”, “Dağlar qızı” və s. şeirləri səciyəvidir. “Təbrizdə Novruz bayramı” adlı şeirdə müəllif İrənin bugünkü mürtəcə dövlət başçılarının ədalətsizliyi nəticəsində cənubi azərbaycanlıların düçar olduğu ağır müsibətləri çox xarakterik bir hadisə ilə təsvir edə bilmişdir. Şair burada “üz-üzə dayanmış iki aləmi” təbii və inandırıcı ifadələrlə oxucunun gözləri qarşısında canlandırmışdır. Novruz bayramı günü şahın adamları öz saraylarında təntənəli ziyafətlər düzəldikləri halda, xalq acından şəhərin küçələrinə tökülmüşdür. Hər yerdən ah-nalə səsləri eşidilir. Amerikan-İngilis imperializminə satılmış ağaların qonaqlıq məclisləri müxtəlif çeşidli şərab və dadlı xörəklərlə dolu olduğu halda, küçədə cavan bir qadın ac körpəsinə çörək pulu yığmaq üçün ötüb-keçənlərə əl uzadır. Şair, öz yoxsul komasında körpə balasına təsəlli verən ananın sözlərilə bu zülmün, ehtiyacın sonu çatacağını və elin ağ günlərə çıxacağını söyləyir:

**Can bala, dağlar o zindan, o dar,
Atanla bir yerdə bayram edərik.
Ağ gün keçirəndə bu böyük diyar,
Qohuma, qonşuya qonaq gedərik.**

Yığcam süjetə və kompozisiyaya malik olan “Qırmızı bayraq” şeirində, öz vətəninə istiqlalçılıq və səadət uğrunda mübarizədə fədakarlığına həlak olan şanlı Azərbaycan oğullarından biri haqqında bəhs olunur. “Şəhrino” adlı həbsxanada zindana atılmış bu mərd fədaiyə qatillər aqlasığmaz əziyyətlər verirlər, lakin o, düşmənə təslim olmur. Şair “Əbədi yaşamaq üçün ölümə gedən” qəhrəmanın gələcəyini belə təsvir edir:

**O, duyur Təbrizin lal gecəsində
Günəş ordusunun ayaq səsinə...
O görür şəhərin baş küçəsində –
Mərmərdən qoyulmuş abidəsini...**

Gənc dustaq son dəfə onunla görüşməyə gələn sevgilisindən tapşıracağı əmanəti istəyir. Qız boxçanın içərisində gətirdiyi qırmızı yaylığı ona verir.

Bu mübariz insan həyatının axır dəqiqələrində də qırmızı bayrağı başı üzərində görmək arzusu ilə çırpınır.

Cəlladbaşı zindan rəisi dar ağacı qarşısında vüqarla dayanmış qolları bağlı cəsur vətən oğluna istehza edərək onu ölümlə hədələdiyi zaman, o rəisə belə cavab verir:

**İndi bu ağ saçlar, bu solğun bəniz,
Sənə gülünc gəlir, qoy gəlsin, nə qəm!
Mənim alnım açıq, vicdanım təmiz,
Yurdumun uğrunda qurban gedirəm!..**

**Onun düzlərini, yamaclarını,
Bizim qanımızla suvardıqca siz
Səadət bağının ağaclarını
Yenidən göyərmiş görəcəksiniz...**

Boğazında ip, kürsünün üstünə qalxan qorxmaz fədai qoynundakı qırmızı yaylığı dişi ilə başının üstünə qaldırır. Al yaylıq qalib bir ordunun zəfər bayrağı kimi havada dalğalanır. Gənc qəhrəman öz yüksək həyat ideali və amalı ilə, düşmən qarşısında öz mənəvi üstünlüyünü nümayiş etdirir. Onlara sübut edir ki, azadlıq və şərefi uğrunda qəti mübarizəyə başlayan minlərlə fədai sabah bu al bayrağı Cənubi Azərbaycanın hər şəhərinin, hər kəndinin və hər evinin üstündən asacaqdır. Zindan rəisi bu bayrağı görən kimi özünün “başqa bir aləm”də olduğunu hiss edir:

**Odur, dar küçələr, dolama yollar
Dolmuş intiqamçı insanlarla, bax...
Gəlir ölənlər, itən oğullar
Başları üstündə qırmızı bayraq...**

“Qırmızı bayraq” şeiri Əli Tudənin konkret həyat lövhələri yaratmaq, hadisəni təbii boyalarla və obrazlı bir dil ilə ifadə edə bilmək bacarığına malik olduğunu göstərir. Şair təsvir etdiyi əhvalat ilə əlaqədar olaraq münasib təşbehlər və ifadələr işlətməyə, öz qəhrəmanını oxuculara sevdirməyə, onu yaşatmağa çalışır. Əli Tudənin şeirlərində cənubi azərbaycanlıların düşmənlərinə, mürtəce İran hakimlərinə, dünyanı yeni müharibə meydanına çevirmək istəyən Amerika və İngiltərə irticasına alovlu bir qəzəb hissi ifadə olunmaqdadır.

Əli Tudə öz şeirlərində gündən-günə çiçəklənməkdə olan Şimali Azərbaycanı, onun bəxtiyar və qurucu insanlarından, onların gözəl və firavan həyatından bəhs etdiyi zaman öz yurdunun, öz xalqının keçirməkdə olduğu faciəli günləri də gözü qabağına gətirir. Araz çayının cənub sahililə şimal sahilindəki həyatı müqayisə edir. Misal üçün:

**Pəncərəm önündən yüzlərlə fəhlə
İri addımlarla gedir mədənə.
Bu sadə insanlar sonsuz fərəhlə
Mın zəfər qazanır böyük vətənə. – deyərək**

Bakının coşğun və şən həyatını təsvir edən şairin xəyalı bir anlığa Təbrizin üzərində dolanır. Orada isə aşağıdakı mənzərəyə rast gəlir:

**O aləm, o həyat, o yurd, o torpaq
Yenə intizardır, yenə müntəzir.
Hər ötən kölgəni daldan pusaraq
Yenə hər addımda bir casus gəzir.**

Belə vəziyyət şairin mətanətini əsla qıra bilməz. O, bir gün yenə öz xalqını azadlıq müjdəsilə salamlayacağına böyük inam bəsləyir.

Əli Tudə ədəbiyyatımızın, habelə Azərbaycan şeirinin görkəmli nümayəndələrinin əsərlərini diqqətlə öyrənərək, öz sənətkarlıq bacarığını artırır. O, xalq yaradıcılığından səmərəli istifadə etdiyi üçün yazdığı şeirlərin dili səlis, axıcı və ahəngdardır.

Əli Tudə öz yaradıcılığında şeirlərin müvəffəqiyyətilə heç də kifayətlənmir. Öz vətəni və xalqı üçün daha yüksək ideyalı bədii əsərlər yaratmağın zəruriyyətini hiss edir. Şair sevimli vətəninə müraciətlə:

**Gözəl yaranıbsan doğrudan da sən,
Gözlərim doymayıb gözəlliyindən.
Lakin sənə layiq nə yazmışam mən,
Deyəm ki, bu ölməz əşar sənindir. – deyərək**

doğma vətənə layiq əsərlər yazmaq lazım olduğunu dərk edir. Biz bu barədə şairin bacarıq və istedadına əmin olmağa tamamilə haqlıyıq.

X.Əhməd

“Ədəbiyyat qəzeti”, 5 aprel 1950.

BAKININ İŞIQLARI

Bu günlərdə “Uşaqgəncəşr” Cənubi Azərbaycanın görkəmli şairlərindən olan Əli Tudənin “Bakının işıqları” adlı yeni şeirlər kitabını çapdan buraxmışdır. Kitabda şairin vətənə bəslədiyi sonsuz məhəbbət, istiqlaliyyət və sülh uğrunda mübarizəsi, düşməyə qarşı nifrət və intiqam hissini tərənnüm edən şeirləri toplanmışdır.

Uzun illərdən bəri Cənubi Azərbaycanda yaşayanlar ingilis-amerikan imperialistlərinə nökrçilik edən İran mürtəcelərinin zülmü altında inləyir, imperialistlər tərəfindən qarət edilir, bu qarət və zülmə qarşı çıxanlar isə zindanlara atılır və dara çəkirlər.

Şair, feodal hakimlərinin Cənubi Azərbaycanda törətdiyi haqsızlıqları ümumiləşdirərək, Təbriz qadınına müraciətlə deyir:

**Ağalar duymadı ağır halını,
Sənin toxuduğun gözəl xalını
Bir ajan, əlindən güclə qopardı,
Əcnəbi “qonağa” peşkəş apardı.**

(“Təbriz qadını”).

Yerli hakimlər, Vaşinqtondan, Londondan “qonaq” adı ilə gələn bu acgöz cənablar üçün Cənubi Azərbaycanda hər cür şərait yaradırlar.

Şair də Tehrana, Təbrizə “qonaq” kimi soxulan cənabların məqsəd və niyyətlərini çox düzgün və aydın bir şəkildə dərk edir. Buna görə də günləri göz yaşları içərisində keçən təbrizli qadına üz tutaraq:

**O gün ki, yadlarla doldu bu Təbriz,
Ya bir amerikalı, ya bir ingilis,
Budur, komalara kəsildi “ağa”,
Sənin də zəhmətin getdi uzağa – deyir.**

İran mürtəceləri azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda çarpışan mərd fədailəri vəhşicəsinə məhv edirlər. Çünki onlar Tehran cəlladlarına qarşı apardıqları yeni inqilabi mübarizədə Səttarxanın, Xiyabaninin qəhrəmanlıq ənənələrini davam etdirirlər.

Təbriz qəbristanında yüzlərcə ayaqyalın, başıaçıq və gözüyaşlı qocalar, qarılar və səfil uşaqlar dolaşırlar. Bunlar torpaq altında yatan, öz canını və-

tən yolunda qurban verən qəhrəman fədailər üçün göz yaşı tökürlər. Öz xalqının bu ağır günlərinin şahidi olmuş vətənpərvər şair Əli Tudə imperializmin Cənubi Azərbaycana gətirdiyi dəhşətli bəlaların bir səhnəsini “Fədainin məzarı” adlı şeirində təsvir etmişdir. Müəllif həmin şeirində yazır ki, daha ağlayıb-sızlamaq zamanı keçmişdir, indi intiqam almaq, düşmənlə amansız mübarizəyə qalxmaq vaxtıdır.

Əli Tudənin vətənə bəslədiyi sonsuz məhəbbət, onun “Yaşayanlar görəcəkdir”, “Yurdum” kimi şeirlərində öz bədii ifadəsini tapmışdır. Şair bütün varlığı ilə doğma yurduna bağlıdır. Şair Şimali Azərbaycan və Cənubi Azərbaycanın iki yerə parçalanmasını tarixi ədalətsizlik adlandırır. O, buna əmindir ki;

**Azərbaycan bir ürəkdir.
Azad ömür sürəcəkdir.
Yaşayanlar görəcəkdir
Bu torpağı bir can kimi.**

Vətənpərvər şair özünü Cənubi Azərbaycanda azadlıq uğrunda aparılan mübarizədən bir an belə ayırmayır. O Cənubi Azərbaycanın mübariz oğullarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini ümumiləşdirərək yazır:

**Bilmərəm nə hədə, nə təhlükə mən,
Qoymaram üstümə qara kölgə mən,
Əgər doğransam da tikə-tikə mən,
Qoymaram əyilə, sına yurdumu.**

Əli Tudənin şeir dili aydın və səlisdir. Əli Tudə istedadlı şairdir. Onun sülh və demokratiya uğrunda mübarizə apararı döyüşkən bir sənətkar kimi yeni, məfkurəvi və bədii cəhətdən daha yüksək əsərlər yaradacağına əminik.

Sadiq Hüseynzadə

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 17 oktyabr 1950, səh.3.

* * *

**Azərbaycan SSR incəsənət və ədəbiyyatı işçilərinin
SSRİ orden və medalları ilə təltif edilməsi haqqında
SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin
F Ə R M A N I**

“Əməkdə fərqlənməyə görə” medalı ilə

Cavadzadə Əli Qulu oğlu (Əli Tudə) – şair

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri

K.Voroşilov.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin katibi

M.Georqadze.

*Moskva. Kreml, 9 iyun 1959-cu il.
“Kommunist” qəzeti. 11 iyun 1959-cu il, səh.3.*

* * *

1959-cu ildə Moskvada keçirilmiş Azərbaycan ongünlüyündə (dekada) iştirak etmiş və təltif olunmuş yazıçı və aşıqlardan bir qrupunun şəkli. Onların arasında Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 20 iyun 1959-cu il, səh. 4.

ОБ АВТОРЕ

Имя поэта Али Туде стало широко известно начиная с 1946 года, когда развернулось национально-освободительное движение в Южном (Иранском) Азербайджане. Совсем еще юношей он выступил тогда со своими взволнованными стихами, откликаясь на большие социальные сдвиги в жизни своего многострадального народа, который с оружием в руках поднялся против поработителей иранских трудящихся – монархического режима и его империалистических покровителей. Как известно, героические федаи – солдаты добровольческой армии, под руководством выдающегося революционера Сеид Джафара Пишавари – ценой больших жертв добились установления демократического строя по ту сторону Аракса, в древнем городе Тебризе. Эта большая

победа явилась причиной настоящего возрождения и подъема во всех областях жизни населения Южного Азербайджана. Бурный подъем литературы говорил о том, что это большое демократическое движение своими глубокими корнями уходит в сознание народа. Так появился крупнейший поэт Южного Азербайджана А.Туде.

Поэт острой политической темы, по преимуществу лирик, Али Туде создал ряд книг сихов, в которых вдохновенно воспеваает борцов и героев национально-освободительного движения в своем родном и любимом крае. Он продолжал творить с таким же вдохновением и после того, как народное восстание было потоплено в крови. Стихи Али Туде, созданные после подавления национального движения, полны гнева и ненависти, горя и надежды. Основные темы его творчества – это думы о соотечественниках, которые в отличие от единокровных своих братьев, живущих в условиях социалистического строя – в Советском Азербайджане, лишены не только политической свободы, но даже возможности учиться на своем древнем, родном азербайджанском языке.

Невозможно читать без волнения стихи и поэмы Али Туде. Его поэзия заражает своей подлинной эмоциональностью – она создана кровью сердца поэта, без усталости думающего о судьбах родного народа, изнывающего под игом полуфеодального, жестокого шахского строя.

Познакомившись с переводами его стихотворений и поэмы “Красное знамя”, читатель узнает настоящего, страстного певца и полюбит его – мы в этом уверены.

Мехти Гусейн

*Əli Tudənin “Kemança i znamya” kitabına ön söz.
Moskva. “Sovetski pisatel” nəşriyyatı, 1961, səh.5-6.*

“ƏLİ TUDƏ”

“Azərnəşr” Əli Tudənin “Şairin kitabxanası” seriyasından şeirlər məcmuəsini buraxmışdır.

Kitaba şairin “Bakı, dinlə məni”, “Gənclik həvəsi”, “Ləpələr”, “Nəhəng tikintilər şəhəri”, “Nərimanov prospektində”, “Möhürlü xalça”, “Göz həkim”, “Xəzərin şöhrəti”, “Partiya bileti”, “O Tehrandan danışır”, “Odlu göz

yaşları” və başqa şeirlər, habelə “Tarixin bir səhifəsi” adlı poeması daxil edilmişdir.

Əli Tudənin poeziyasında xəlqilik ruhu və kolorit güclüdür. Bu, seçilən mövzularda, istərsə də mövzunun qələmə alınmasında aydın nəzərə çarpır. Başqa sözlə desək, poetik hisslər zəngin fikirləri tamamlayır. Şairin lirikasında mövzu ilə ideya arasında ayrılmaz bir vəhdət mövcuddur. Buna görədir ki, şairin nifrəti də, məhəbbəti də məhdud çərçivəyə sığmır və ümumbəşəri məzmun kəsb edir. Belə olmasaydı, müəllif, azadlıq uğrunda canlarından keçmiş əziz həmvətənləri haqqında da (“Tarixin bir səhifəsi”), qatil səltənətin məhv etdiyi məsləkdaşları haqqında da (“Odlu göz yaşları”), Afrika xalqlarının mübariz övladı Patris Lumumba haqqında da (“Mənim zənci qardaşım”) eyni poetik enerji və vüsətlə danışmazdı. Eyni atəşin ilhamı müxtəlif məzmunlu, hətta bir-birindən kəskin fərqli olan mövzuların tərənnümündə də duyulur. Çünki şair bilavasitə həyat həqiqətinə müraciət edir. Doğrudan da “həqiqət haradadırsa, poeziya da oradadır”.

Əli Tudə mühüm mövzular haqqında sadə söhbətlər açır. Sadə söhbətlər isə mürəkkəb məsələlərin həlli üçün pəncərə rolunu oynayır. Müəllif, heç də həmişə hamımızın diqqətini cəlb edən siyasi problemlər irəli sürmür. O, çox vaxt bizim hər gün gördüyümüz, bizə tanış olan insanlar və hadisələr haqqında danışır, lakin təsadüfi mənzərələri yox, həyatın mürəkkəb hadisələrini saf-çürük etdikdən sonra onun xarakter cəhətlərini qələmə alır. Ona görə də bəzən ümumiyyətlə bəhs etdiyi mövzuların özündə də bir konkretlik nəzərə çarpır. “Bakı, dinlə məni”, “Ləpələr”, “Nəhəng tikintilər şəhəri”, “Nərimanov prospektində”, “Gələcəyin memarları”, “Qızımın müəllimi”, “Göz həkimi”, “Xəzərin şöhrəti” kimi səmimi şeirlərdə sadə adamların gözəl həyat təzi ilə müasir insanların mənəvi dünyası ilə müəllif üslubu arasında müqabil ünsiyyət və ahəngdar əlaqə duyulur. Həmin şeirlər müəllifin estetik zövqünün səviyyəsi haqqında dürüst nəticə çıxarmaq üçün imkan yaradır. Bu şeirlərdəki obrazlar silsiləsinin təzəliyi, şairin mövzuya münasibəti və onu bədii şəkllə salmaq üsulu Əli Tudənin poetik istedadının dərəcəsinə müəyyən etmək üçün əsaslı amildir. “Bakı, dinlə məni” şeirində konkret bir hadisə yoxdur. Həmin bədii parça eyni zamanda bu vaxta qədər Bakıya həsr olunmuş şeirlərin təkrarı da deyildir. Burada paytaxtımızın dünyəvi şöhrət və əzəmətini işıqlandırmaq üçün şair, mənəli ricətlər edir, xəyalən onun keçmişinə nəzər

salır, “Qərbə tanış, Şərqə bəlli” olan möhtəşəm neft şəhərinin mübarizə yolu, zəhmət və vüqarı haqqında qısa hekayət söyləməyi lazım bilir. Şair fikrini belə yekunlaşdırır:

**Bakı, sən bugünkü yaşıl baharlı,
Vüsətli, vüqarlı, səsli şəhərsən.**

İmamverdi Əbilov

“Azərbaycan” jurnalı, avqust 1963, № 8, səh.203.

SƏMİMİ HİSSLƏR

Yaxşı yadımdadır... Mən onda Bakı Pedaqoji Məktəbində təhsil alırdım. Şeirə, sənətə, ədəbiyyata böyük həvəsim vardı. Şairlərimizin yeni kitablarını, “Ədəbiyyat” qəzetini, “İnqilab və mədəniyyət” jurnalını müntəzəm oxuyurdum. Yaxşı şeirlər, ilhamla deyilmiş tutarlı bəndlər və misralar tez yadımda qalırdı. Əzbərlədiyim şeirləri sonradan tələbə dostlarıma dönə-dönə oxuyurdum. O vaxt ən çox xoşladığımız şeirlərdən biri də Əli Tudənin “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında dərc olunmuş “Mən nə gətirdim” şeiri idi.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı,
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim!**

O zaman müəllifi şəxsən tanımasaq da, bu misraları oxuduqdan sonra gözlərimizin qarşısında səmimi qəlbli, coşğun ilhamlı bir şair, böyük ideallarla yaşayan bir insan canlanırdı.

O vaxtdan illər keçmişdir. Bu gün Əli Tudə şöhrət qazanmış şairlərimizdəndir. Artıq onun bir sıra kitabı çapdan çıxmışdır. Budur, müəllifin “Azər-nəşr” tərəfindən “Şairin kitabxanası” seriyasından nəşr olunmuş şeirlər ki-

tabı qarşımızdadır. Buraya onun son illərdə yazdığı 57 şeiri və poeması daxil edilmişdir. Bu şeirləri oxuduqdan sonra yenə də gözlərimin qarşısında pedməktəb illərində olduğu kimi, həmin səmimi şair Əli Tudə gəlib durdu. Düzdür, bu dövr ərzində o, bir şair kimi dəyişmiş, mövzu dairəsi genişlənmiş, sənətkarlıq cəhətdən daha da kamilləşmişdir. Lakin onun yaradıcılığı üçün xas olan səmimilik qətiyyəni dəyişməmişdir.

Əli Tudənin kitabında toplanan əsərlərin mövzusu müxtəlif və rəngarəngdir. Onun şeirlərində ilk növbədə gözə çarpan cəhət müasirlik hissinin güclü olmasıdır. O, hər şeyə dövrün şairi gözü ilə baxır. Bakının dünəni, bu günü və sabahı, Cənubi Azərbaycanda fədailərin mübarizəsi, yer üzündə baş verən hadisələr şairi düşündürür, onu yazmağa vadar edir.

Kitabçaya daxil edilən şeirlərin çoxunda bizim gözəl paytaxtımız Bakı, onun döyünən ürəyi Xəzər, əfsanəvi Neft daşları, Nərimanov prospekti və s. yerlər tərənnüm edilir. Şair qoca Şərqi qapısında bir mayak kimi işıq saçan Bakıdan böyük iftixar hissi ilə söhbət açır, odlu ürəyindən qopub gələn ən yaxşı misralarını ona həsr edir. O, “Bakı, dinlə məni”, şeirində yazır:

**Bakı, sən dünənki qara paltarlı,
Sakit, tozanaqlı, hisli şəhərsən.
Bakı, sən bugünkü yaşıl baharlı,
Vüsətli, vüqarlı, səli şəhərsən!**

**Sənin maşınların Ərəbistanın
Qumlu çöllərinə həyat aparır.
Sənin nəğmələrin Amerikanın
Konsert zallarında tufan qoparır.**

**Bakı, sənin sığmır bu yerə, göyə,
Sən Qərbə tanışsan, Şərqi bəllisən.
Sərhəddən o yanda azadlıq deyə
Döyüşən xalqlara bir təsəllisən.**

Öz doğma vətəni ilə, onun adı, şöhrəti ilə öyünmək motivi şairin “Ləpələr”, “Xəzərin şöhrəti”, “Nərimanov prospektində” şeirlərində də güclüdür.

Bu gün yer üzü sülh, azadlıq deyə ayağa qalxır. İmperialistlərin boyunduruğu altında inləyən ölkələr köləlik zəncirini parçalayırlar. Əlcəzairin, Konqonun, İranın və bir sıra başqa ölkələrin xalqları öz qanlarının bahasına ağ gün qazanmaq, əsl səadətə çatmaq istəyirlər. Vəhşilərin qanlı əlləri ilə

Xosrov Ruzbeh asılır, Qlezos zindanlara salınır, Lumumba öldürülür... Əli Tudə də, öz qəzəb səsini ucaldıb milyonlara qoşulur.

Kitaba daxil edilmiş şeirlər içərisində Cənub mövzusu xüsusi yer tutur. Bu mövzuya xeyli şeir və “Tarixin bir səhifəsi” adlı poema həsr olunmuşdur. Poemada öz xalqının səadəti yolunda, azadlıq uğrunda canlarından keçən beş İran vətənpərvərinin qəhrəman həyatı təsvir edilmişdir. Poema ilhamla, yaxşı şeiriyyətlə yazılmışdır.

Əli Tudənin şeirlərinə maraq gündən-günə artır, onun kitabı əldən-ələ gəzir. Səmimi şairimizə yeni yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzu edirik.

Cabir Novruz

Dövlət qəzetində. 1963.

“BULUDLAR” KİTABI HAQQINDA

Əli Tudə öz səsi olan orijinal şairdir. Onun yaradıcılığını izlədikdə şairin sənətkarlıq cəhətdən getdikcə daha da püxtələşdiyi aydın şəkildə görünür.

Şairin indiyəcən “Cənub nəğmələri” (1950), “Bakının işıqları” (1950), “Vətən sevgisi” (1951), “Məhbusların son sözü” (1952), “Şimal həsrəti” (1953), “Şeirlər” (1955), “Şairin düşüncələri (1956), “Qartal” (1959), “Qəzəb” (1960), şairin kitabxanası seriyasından “Əli Tudə” (1962) adlı şeir kitabları çap edilmişdir. “Azərnəşr” bu günlərdə şairin “Buludlar” kitabını nəfis şəkildə çapdan buraxmışdır. Kitaba şairin Moskva, Bakı, Daşkəsən haqqındakı bir sıra şeirləri, Cənubi Azərbaycana həsr olunmuş yeni əsərləri, həmçinin İranın milli qəhrəmanı Xosrov Ruzbehin mübariz həyatından bəhs edən “Yaralanmış nəğmələr” adlı poeması daxil edilmişdir.

“Buludlar” kitabı şairin “Oxucuma” şeiri ilə başlayır.

**Oxucum! Diqqətlə oxu hər sətiri,
Yaxşını, yamanı buyurub göstər!
Şair sevə-sevə yazsa da şeiri
Başqası sevməsə o nəyə dəyər? – deyən**

müəllif “şair yazar, oxucu oxuyar” prinsipini müdafiə edənləri haqlı olaraq oxucu adlandırmır. O, ancaq o adamı oxucu adlandırır ki, “hər gözəl əsəri ürəkdən sevən, özü də həyatda bir sənətkardır!”.

Kitabı oxuyarkən bir oxucu kimi düşünüb deyirsən: – Kim deyə bilər ki, “Buludlar”a daxil edilən şeirlərdə tərənnüm olunan hisslər yalnız Əli Tudənin özünə məxsus fərdi hisslərdir? Bu şeirlər öz doğma Vətəninə sevib, oxşayan, onun mərd və mübariz oğulları ilə fəxr edən şairin ürək sözünün ifadəsidir. Onun şeirlərində geniş bədii ümumiləşdirmə vardır. “Sən vaxtında yarandın”, “On iki dekabr”, “Həyat yoldaşıma”, “Buludlar”, “Neştəri çayı”, “Laylay səsi”, “Dostlarımla gəzəndə”, “Sənsən”, “Qələm dostuma”, “Qiyət”, “Vətən çox genişdir” kimi müvəffəqiyyətli lirik şeirləri fikrimizə misal ola bilər. Bu şeirlərdə ən təmiz insani duyğular, nəcib məqsəd və arzular, şairin həyata, insanlara, Vətənə, təbiət gözəlliklərinə yeni münasibəti duyulur.

Şairin xalq yazıçısı Mehdi Hüseynə ithaf etdiyi “Abşerondan uzaqlarda...” şeirində Vətənə məhəbbət hissi xüsusilə təbii, yığcam və obrazlı ifadə olunmuşdur. Bu şeirdə bitkin bir fikir, konkret həyat lövhələri verilmişdir.

Şair ana Vətənin mənəvi zənginliklərinə, hər bir nemətinə, sözünə, sazına və avazına məhəbbət bəsləyir. Şair bu məhəbbəti gənc nəsilə aşılamaq üçün səmimi və təsirli bədii söz, müvafiq bədii forma seçmiş, oxucuların qəlbinə yol açmışdır.

Dünya xalqlarını yeni müharibə meydanına sürükləməyə can atan amerikan-ingilis imperialistlərinin təcavüzkar planlarına dərin nifrətini bildirən mübariz şair, sülh və demokratiya arzularını tərənnüm edir. “Tək qollu həkim”, “Moskvanın səhəri”, “Puşkinin heykəli”, “Rus qışı”, “Yazırsan”, “O nə bilsin” və başqa şeirlərində sülhün möhkəm dayağı Sovet adamlarına dərin məhəbbət, hörmət və rəğbət hissi ifadə olunmuşdur.

Mübariz şair doğma Vətənidən bir an da olsun özünü ayırmır. Onun qəlbi, fikri, qələmi, yalnız xalqının azadlıq və səadəti uğrundakı mübarizəyə xidmət edir. Əli Tudə əsarətdə qalmış xalqın kədər və iztirablarını, onun keçmiş qəhrəmanlıq tarixini və hal-hazırda istibdad əleyhinə apardığı mübarizəni əks edən dəyərli əsərlərin müəllifidir. Siyasi lirika yaradıcılığının möhkəm bir qolunu təşkil edir.

Mübariz şair eyni zamanda həssas lirikdir. O, təbiətin gözəlliyini, incəliyini duyub ifadə edir. Lirizmində sağlam, nikbin ruh vardır.

Əli Tudə poema sahəsində də qələmini sınaşmışdır. Onun “Yoldaş”, “Anamın arzusu”, “Kürd oğlu”, “Qırmızı bayraq altında”, “Nəgməkar qız”, “Məhbusların son sözü”, “Sədaqətli dost”, “Sən indi hardasan?”, “Sülhün keşiyində”, “Tarixin bir səhifəsi” poemaları oxucularımıza tanışdır. O, poe-

malarının əksəriyyətində öz canlarını azadlıq uğrunda vuruşmalarda fəda edən inqilab qəhrəmanlarının bədii obrazlarını yaratmışdır. İranın milli qəhrəmanı Xosrov Ruzbehin həyatından bəhs edən “Yaralanmış nəğmələr” poemasına nəzər salaq.

Şair bu poemanı lirik monoloq formasında yazmışdır. Poemada bu ölməz fədaini mübarizə meydanında cəsur qəhrəman, ətrafındakı adamlarla münasibətində sədaqətli, səmimi bir insan kimi göstərir. Qəhrəmanın xarakterik cizgiləri, hadisədən daha artıq, lirik hisslərin fonunda göstərilir:

**Döşündə qan, alnında qan,
Fəqət hələ canında can...
Bir ildırım sürətiylə
Qartal qalxır, qartal qonur
Qarşıda hündür dama.
Yarasının isti qanı
Axa-axa, dama-dama...**

Şair Xosrov Ruzbehin tutulub dindirilməsi səhnəsini təsvir edərək yazır:

**Xosrovunsa mərd alnında
Vətəninin ehtişamı,
Bir dünyaya deyir odur
Nifrət dolu ittihamı.
Zalım haqda, sərvət haqda
Yazılmışdır bu ittiham.
Zülm üstə yaradılmış
Büsat haqda, işrət haqda
Yazılmışdır bu ittiham!**

Əli Tudə poemanı inqilabi romantik sonluqla tamamlayır:

**Xosrovun mərd yoldaşları:
Bacıları, qardaşları
Öz çiyində qaldıracaq
Azadlığın şöhrətini.
Həqiqətə çevirəcək
O şəhidin niyyətini.**

Poemada dialoqlar təbii, hadisələr lirik planda canlı və real təsvir olunmuşdur. Hər misrada həyatın nəfəsi duyulur. Poema ideya və şeiriyyət etibarilə yaxşı təsir bağışlayır. Əsərin dili təsirlidir.

Rasim Tağıyev

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 29 avqust 1964, səh.2.

GÖZƏL HƏDİYYƏ

“Azərnəşr” görkəmli şair Əli Tudənin “Buludlar” adlı kitabını satışa buraxmışdır. Kitabdakı şeirlərin mövzusu müxtəlif və rəngarəngdir.

“Moskva şeirləri”ndə oxucu şairin lirik qəhrəmanı ilə birlikdə “Rus qışını” görür, “Puşkinin heykəli” önündə fikrə dalır, “Moskvanın səhəri” haqqında nəğmə oxuyur. Oxucu şairin rus torpağı, rus təbiəti haqqındakı səmimi misralarını laqəyd qarşılaya bilmir.

Əli Tudə oxucu ilə səmimi dost kimi söhbət edir.

“Bakı lövhələri” başlığı altındakı şeirlərdə şair hər tərəfə tələsən müxtəlif insanlardan (“Küçələr”), zəhmət adamlarının gözəl istirahətindən (“Dəniz parkında”) söhbət açır. Onların müqəddəs duyğularından danışır. Ürəyə yatan şairanə Bakı lövhələri oxucunun bir daha diqqətini cəlb edir.

“Daşkəsən nəğmələri”ndə əmək və zəhmət adamları ilə yaxından – iş başında, şairlə birlikdə tanış oluruq. Şair bizi “Mühəndisin dedikləri”, “Ekskavatorçu”, “Şofer” və s. şeirlərində ayrı-ayrı zəhmət adamları ilə görüşdürür. Onların əməyə, həyatda olan məhəbbətlərindən ürəkdolusu danışır.

“Könül səsləri” başlığı altında toplanmış şeirlərdə isə şairin müqəddəs həsrəti – Vətən həsrəti daha qabarıq bir şəkildə öz əksini tapmışdır. O, Cənubi Azərbaycanda xalqı talayan London serlərinə, Paris müsyolarına meydan oxuyur. Şair “Həyat yoldaşıma” şeirində Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərinin ürək yangısını, yüksək bədiiliklə, dolğun sətirlərlə vermişdir.

Kitabdakı gözəl şeirlərdən biri də dörd misradan ibarət “Vətən çox genişdir...” şeiridir:

**Qardaş! Xəyalımı soraqlasan sən,
Vətən çox genişdir... Sən hər yanda gəz!
Ancaq ürəyimi tapmaq istəsən,
Başqa yerə getmə! Savalanda gəz!**

“Tar”, “Laylay səsi”, “Sənsən”, “Hanı” şeirləri də bu səpkidən olan təmiz və saf şeirlərdir. “Yaralanmış nəğmələr” poemasında Xosrov Ruzbehin və onun silahdaşlarının mübarizəsindən bəhs olunur. Kitabda toplanmış “Tək qollu həkim”, “Dağlarda şəhər”, “Mavi xiyaban” kimi şeirlər maraqla oxunur. Ümumiyyətlə, “Buludlar” kitabı şairin öz oxucularına təqdim etdiyi dəyərli hədiyyədir.

Ağasəfa Yəhyayev

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 14 fevral 1965, səh.4.

HƏYATA SƏSLƏYƏN SƏTİRLƏR

Əli Tudə. “Yanıqlı tütək”, “Azərnəşr”, 1966. Kitab haqqında.

Əli Tudənin yeni kitabını vərəqlədikcə təbiəti və insanı şair nəzəri ilə müşahidə edən, nəcib niyyətlə onlara qaynayıb-qarışan lirik qəhrəmanın zəngin mənəvi aləmi gözlərimiz önündə canlanır. Bu qəhrəman bütün başqa məziyyətləri ilə bərabər hər şeydən əvvəl vətənpərvərdir, azadlıq mücahididir. Şair lirik qəhrəmanını oxucuya daha da yaxınlaşdırmaq və sevdirmək üçün yeni cizgilər, yeni boyalar axtarır.

Şair torpağın sevincini də, qubarını da həssaslıqla duyur, konkret, real lövhələr fonunda vətən məhəbbətini gah coşğun bir sevinclə, gah da acı bir həsrətlə ifadə etməyi bacarır.

Əli Tudə sevgidən-məhəbbətdən, sənətin qüvvətindən danışanda da (“Müğənni”, “Aldanmış məhəbbət”, “Sevgi sətirləri”), sözün qüdrəti ilə təbiətin nadir gözəlliklərini rəsm edəndə də (“Payız”, “Qızılgül”), fərəhli güzərandan söhbət açanda da (“Bakı düşüncələri”, “Minnətdar ol sən”), yaşamaq, yaratmaq, sevib-sevilmək haqqı əlindən alınan insanların faciəsindən canlı tablolar çəkəndə də (“Dilim yorulmadı”, “Dağ çayı”, “Təəssüf”, “Səhəng”, “Axırıncı mühazirə”) müasirlərinə müraciət edib onları həyata səsləyir. O, şairin vəzifəsini də məhz həyatın mənasını açmaqda, insanın daxili aləminin poetik təsvirində görür.

Şair işlənmiş mövzulara belə yeni, orijinal naxış vuranda müvəffəq olur. Məsələn, “Əsa” şeirində obyekt tanışdır, məlumdur; obyektə baxış isə yenidir. Əsa, adətən, ömrün qocalıq çağının çatdığını göstərən əlamətdir. Müəllif qarşıdan gələn qocalıq illərini xatırladıqca ixtiyarsız olaraq kədərlənir. Şairin məntiqi də bu xəfif kədərdən doğur:

**Axır günədək əsam, –
Öz qələmim olaydı.
Öz qələmim olaydı!**

Burada xarakterik cəhət odur ki, şair cansız əşya ilə insan psixologiyası arasında mənalı ahəng tapmışdır. Adətən insan əlinə ona görə əsa alır ki, qəddini düz saxlasın, əyilməsin. Yaradıcısını ömrün bütün pillələrində əyilməyə qoymayan şeir, sahibini məğrur edən qələm alqışa layiqdir. Əli Tudənin şeirdən, sənətdən tələbi budur.

Vətən həsrətinə həsr olunmuş “Yanıqlı tütək” poemasında şairin məhdud, şəxsi arzusu, həsrət və nisgili deyil, Cənubi Azərbaycanın gələcəyi haqqında ictimai qayəsi və romantik ümidləri parlaq ifadəsini tapmışdır.

Şöhrət bəylə onun çobanı Murad arasında ixtilaf tədricən münəqişəyə çevrilir. Bəyin qızı Gülcəhanla Muradın qarşılıqlı məhəbbəti bəy-nökər arasındakı ziddiyyəti daha da dərinləşdirir. Şair bizi inandırır ki, bu fərdi ixtilafın kökü ictimai varlığın mahiyyətindədir.

Poemanın gərgin səhnələrindən biri mühafizəkar atanın fədai dəstəsinə qoşulmuş qızı ilə məslək və əqidə düşməni kimi qarşılaşmasıdır. Dəbdəbəli ömür sürən Şöhrət bəy özündən gücsüzlərə qarşı nə qədər qəddar olsa da köksündə ata ürəyi çırpınır. Qızı xəstələnən zaman biz bunu daha aydın duyuruq. Lakin hadisələrin sonrakı cərəyanı oxucunu inandırır ki, qəhrəmanlar üçün vətən eşqindən, xalqın azadlığı idealından ülvi bir qayə yoxdur.

İmamverdi Əbilov

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 1966.

**ƏLİ TUDƏ
“YANIQLI TÜTƏK” – 1966**

Azərbaycan poeziyasının inkişafında Əli Tudənin xidmətləri böyükdür. O uzun müddətdir ki, yazıb-yaradır. Bu müddət ərzində onun onlarla kitabı nəşr edilib. Şairin 1966-cı ildə çapdan çıxmış “Yanıqlı tütək” kitabındakı şeirlər və poema öz mövzusunun əsasən Cənubi Azərbaycan xalqının azadlıq arzularından, vətənpərvərlik hisslərindən, dostluq duyğularından almışdır. Kitabda müxtəlif mövzulara həsr olunmuş çoxlu şeirlər də vardır. Şair gün-

dən-günə abadlaşan Bakı haqqında öz fikirlərini “Bakı düşüncələri” adlı şeirində belə ifadə etmişdir:

Bakı!

**Şöhrətisən Azərbaycanın,
Mədənin, zavodun, bağın gözəldir.
Dünyaya zinətdir min-min dastanının,
Fəqət ilk dastanının beynəlmiləldir!**

Kitabda yazıçı, filosof M.F.Axundova həsr edilmiş şeir “Məşəl olan qələm” adlanır. Şeir ədibin uşaqlıq illərindən, yaradıcılığından bəhs edir. Şair göstərir ki, Axundov öz qələmi ilə xalqın yolunu işıqlandıran, öz xalqının xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə aparan bir insan olmuşdur:

**Qələmi də ağac deyil, məşəl idi,
Dəftəri də qoca Şərqi qaranlığı.
Arzuları gələcəyə təməl idi,
Ağ günlərə səsləyirdi insanlığı...**

Kitabda “İgid partizan” şeiri Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Mehdi Hüseynzadəyə həsr olunmuşdur. Şeirdə qəhrəmanın keçdiyi həyat yolu, göstərdiyi igidliklər tam işıqlandırılmışdır. Şair şeirdə göstərir ki, Vətən, xalq öz qəhrəmanını heç vaxt unutmur:

**Vətən anır səni, qardaş! Elə bil
Qanının rəngi də çiçəklərdədir.
Yox, sənin məzarın qürbətdə deyil,
Vətəninə çarpan ürəklərdədir!**

Şairin şeirlərində Vətən mövzusu çox böyük yer tutur. Bu cəhətdən onun “Dilim yorulmadı” şeiri çox maraqlıdır. Şair şeirin son bəndində deyir:

**Vətən! Bir dəfə də görsəydim səni,
Dünyanın hüsnünü səndə duyardım.
Qınamasaydılar dostlarım məni,
Adımı dəyişib Vətən qoyardım.**

“Yanıqlı tütək” poeması kitabın əsasını təşkil edir və kitab bu poemanın adı ilə adlanır. Poemada Arazın o biri sahilində azadlıq həsrətilə çırpınan

azərbaycanlı qardaşlarımızın ağır həyatı təsvir edilir. Poemanın qəhrəmanı Murad da belə adamlardandır. O, hələ uşaq ikən atası kəndin ağasını öldürdüyü üçün sürgün edilir:

O, sürgün edilir...

Yay havasında

Göyündən od yağan qərib şəhərə.

Gəlin həsrət qalır öz daxmasında

Bir parça məktuba, kiçik xəbərə...

Köməksiz qalan ana öz körpəsini çox çətinliklə böyüdür. Bir gün atanın ölüm xəbəri gəlir. Bu dərddə dözməyən ana əbədi olaraq gözlərini yumur. Murad tamamilə yalqız qalır. Ehtiyac üzündən o, Şöhrət bəyin çobanı olur. Günlər ötür...

İndi Murad özünü yalqız hiss etmir. Çünki o, Şöhrət bəyin qızı Gülcahanı sevir. Gülcahan hər gün bir bəhanə ilə Muradı görmək və onun tütəyinin səsini eşitmək üçün çobanın yanına gəlir. Lakin onların bu xoşbəxtliyi uzun sürmür. Çünki Gülcahanı Heybət bəyin oğluna nişanlayırlar.

Gülcahan görünmür arxacda, suda...

Axı, alaçıqda göz dustağıdır.

Bəyə nişanlanır yaylaqda o da,

Ala gözlərindən yaşlar axıdır...

Kənddə toy zamanı Murad Gülcahanın nişanlısı ilə güləşir. Şair göstərir ki, bu mübarizə iki düşmən sinfin vuruşudur:

Demə rəqib olan iki hərifin

Güləşi, döyüşü, qovğasıdır o.

Yox, varlı siniflə yoxsul sinfin

Meydanda bir kiçik davasıdır o!

Döyüş zamanı bəy məğlub olur. Murad təzə bəyi başı üzərinə qaldıraraq dərəyə atır. Bəyin qıçı sınır, Murad həbs edilir. Zindanda o şair İlhamla tanış olur. İlham inqilabçıdır. O, Murada deyir ki, gərək biz azad cəmiyyət yaradaq.

Gülcahan ayrılığa dözə bilmir və yatağa düşür. Şöhrət bəy həm qızının ölümündən, həm də sürünün dağılacağından qorxub Muradı zindandan bu-

raxdırır. İndi Murad artıq azaddır. Görüş zamanı İlham ona məsləhət görür ki, xalqa xidmət etmək bəyə xidmət etməkdən daha yaxşıdır. Murad öz kəndlərinə qayıdan zaman İranda artıq Milli Demokratik hərəkatın dalğaları genişlənməkdə idi. Murad da bu hərəkata qoşulur. O bu mübarizədə tək deyildir. Onun Gülcahan, İlqar kimi döyüş dostları vardır.

Poemanın qəhrəmanları öz vətənlərini misli görünməmiş bir məhəbbətlə sevirlər. Poemada qəhrəmanların sonrakı fəaliyyəti haqqında şair yazaraq göstərir ki, İran Azərbaycanında Milli Demokratik hərəkat dağılsa da xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsi dayanmır, bəlkə də əksinə, daha da şiddətlənir. Şair inanır ki, Arazın bu tayında olduğu kimi o tayında da azadlıq günəşi doğacaqdır. O inanır ki, bir vaxt azad torpaqda tanınmış qəhrəmanlarla görüşəcəkdir.

**Qoy keçsin günləri həyəcanlarla,
Mərd meydanda gərək, nəğmə dodaqda!
Bir gün o tanınmış qəhrəmanlarla
Mən görüşəcəyəm azad torpaqda!**

POEZİYANIN YÜKSƏK ZİRVƏLƏRİNƏ

Bir dəfə Nazim Hikmət “Şeir nədir?” sualına “Şeir – insandır!” cavabını vermişdi. Həmin suala bundan yığcam, bundan aydın, bundan dürüst cavab vermək çətindir. İnsana məxsus bütün keyfiyyətlər öz əksini şeirdə tapır. İnsanın mərdliyi, səxavəti, nəcibliyi, vətən eşqi, mədəni səviyyəsi, sevgisi, bir sözlə, bütün mənəvi aləmi şeirdə görünürsə, ona insan demək heç də təəccüblü deyildir. Buna uyğun olaraq yaxşı şeirdəki insan qüdrətlidir, öz fikir və arzularının yüksəkliyi, sevinci, həmçinin kədəri ilə möhtəşəmdir! Pis şeir isə ona görə pis adlanır ki, buradakı insan süstdür, ləngdir, bir insan kimi natamam və səliqəsizdir, yaxud digər mənfi xassələrdən, qüsurlardan hələ xali deyildir. Yaxşı şeir şairi ucaldığı kimi, pis yazı öz müəllifini rüsvay edir. Buna görə şairdən çox böyük mərdlik tələb olunur ki, öz zəif yazısını üzə çıxarmasın, bunun zəifliyini özü dərk etməyə qadir olsun.

Bizi bu düşüncələrə gətirib çıxaran bu yaxınlarda Əli Tudənin “Azər-nəşr” tərəfindən buraxılmış “Yanıqlı tütək” kitabıdır.

Əli Tudə sözün əsl mənasında vətənpərvər şair, xalq məramına bağlanmış sənətkardır. Sevindirici haldır ki, Əli Tudə götürdüyü hər hansı mövzuya yüksək və işıqlı bir zirvədən yanaşır.

Əli Tudə Cənubi Azərbaycan ilə bağlı dərdləri göstərdiyi kimi, Şimali Azərbaycanda da xalqın qazandığı böyük ictimai-siyasi nailiyyətləri illərlə təsvir və tərənnüm edir.

Əli Tudənin ilk şeirlərindəki od, alov, yanğı zaman keçdikcə fikir və məntiq ilə əvəz olunur, öz yerini obrazlı ifadələrə vermək istəyir. “Maral əfsanəsi” adlı gözəl şeirdəki bu parçaya diqqət yetirin:

**Ovçu unudur ki, bu oylaqların
Ayağı ceyrandır, qanadı qartal.
Ovçu unudur ki, bu torpaqların
İgidi pələngdir, gəlini maral.**

Şeirdə məhz bu “dağlar gəlini maralın” kamil bədii portreti yaradılmışdır:

**Gəlir səksəkəli, səsli-soraqlı,
Ala gözlərini süzdürür maral.
Elə bil başında qollu-budaqlı
İri bir ağacı gəzdirir maral.**

Əslində burada bədii lövhə tamamlanmışdır. Ancaq Əli Tudə maralı bütün zərifliyi və gözəlliyi ilə nəzərdə canlandırmaq üçün yeni rənglər, təzə boyalar axtarır və tapır:

**Xeyr! O, incədir. İncə təbiət
O incə xilqəti incə duyubdur.
Görür ki, tez solur çiçəkli dәмət,
Başına sümükdən çələng qoyubdur.**

Bu şeirdəki obrazlı tәfәkkür Əli Tudənin son dövr yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Obrazlı tәfәkkür yolu ilə getmək Əli Tudəni geniş bədii ümumiləşdirmələrə gətirib çıxarır. Adi bir kotançıdan bәhs edən şeirini şairin necə bitirməsinə fikir verin: ömrü boyu әllәşib yenә pis dolanan әkinçiyә şair bildirir ki, o kotandan kar aşmaz.

**Kotan tap... qüdrətli, nəhəng bir kotan,
Əvvəlcə ağalıq qəsrini şumla!**

Bu beytdəki bədii ümumiləşdirmə çox qüvvətlidir. Əli Tudənin inqilabi ruhuna yaraşan bir ümumiləşdirmədir.

Xəlil Rza

“Bakı” qəzeti, 24 dekabr 1966, səh.3.

MÜBARİZƏYƏ ÇAĞIRAN POEZİYA

Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatında poema janrı da milli-azadlıq hərəkatından, zamanın tələblərindən doğaraq, sürətlə inkişaf etmiş və ən qüvvətli sahələrdən birinə çevrilmişdir.

Cənubi Azərbaycanda gedən milli-azadlıq hərəkatının ayrı-ayrı dövrlərini, oradakı insanların mübarizəsini təsvir edən bir sıra qiymətli poemalar yazılmışdır. Məsələn, Əli Tudənin “Qırmızı bayraq altında”, “Məhbusların son sözü”, “Nəğməkar qız” poemaları. Eyni həyat həqiqətinin müxtəlif mövqedən və müxtəlif cəhətlərdən mənalandırılan həmin poemaların hamısında belə bir ümumi cəhət vardır ki, o da Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının, şahlığa qarşı çevrilmiş hərəkatın demokratik mahiyyətinin, vətən eşqinin və fədailərin tərənnüm edilməsidir. Əli Tudənin əsərlərinin qəhrəmanları artıq bu məfkurənin, ideyanın dönməz, mətin əsgərləri, daha doğrusu fədailəridirlər.

Ümumiyyətlə, bu poemaların qəhrəmanlarını obraz kimi bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər olduğu kimi, onları birləşdirən, bir-birini tamamlayan oxşar cəhətləri də vardır. Əli Tudənin “Qırmızı bayraq altında” əsərindəki fədai, “Məhbusların son sözü”ndəki şəhid zabitlər, istərsə də öz dönməzliyi ilə düşmən qarşısında baş əyməyən “Nəğməkar qız” poemasının qəhrəmanı – fərqi yoxdur, bu igidlərin hamısını eyniləşdirən, daha doğrusu, vahid qüvvəyə çevirən həyata bir dünyagörüşü ilə, bir əqidə ilə baxmalarıdır. Lakin bu qəhrəmanların öz məfkurə düşmənlərinə qarşı mübarizə üsulları müxtəlifdir.

“Qırmızı bayraq altında” poemasında inqilabi romantika xalqa, onun demokrat partiyasına sədaqət, oxucunu böyük bir həqiqəti – Azərbaycan

xalqının azadlıq həqiqətini müdafiə etməyə çağırır. Ümumiyyətlə, bu poema xalqın düşməne qəzəb və nifrətinin, mübarizə əzminin şairənə ifadəsi sayıla bilər. Poemanın bir əhəmiyyəti də ondadır ki, müəllif əsərin qəhrəmanını məhbub fədainin mənəvi təmizliyini, məsləki-amalını ifadə edə bilmək üçün qırmızı yaylığı müvəffəqiyyətli bədii detal yüksəkliyinə qaldırmağa nail olmuşdur.

Əli Tudənin “Nəğməkar qız” kimi qüvvətli poemasında azadlığın nə olduğunu cəmi bir il görmüş xalq, onun növrəğini pozmağa gələn düşməne qabağına öz igidlərini göndərir. Budur, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin MK-sı. Sadə bir iş otağı. Onun özü kimi sadə, başı həyatın məşəqqətlərindən ağarmış firqə rəhbəri. Şair onu sonsuz bir məhəbbətlə, həyatı boyalarla rəsm edir. O, xanəndə qız Reyhana mehribanlıqla müraciət edərək cəbhədə fədailər üçün oxumağı məsləhət bilir. Reyhan firqənin bütün tapşırıqlarını həmişə yerinə yetirməyə hazır olduğunu bildirərək, cəbhəyə yola düşür. Onun məlahətli şaqraq səsi azadlıq fədailərinin ürəyini riqqətə gətirir, qanlarını coşdurur. Reyhan ürək dolusu oxuduğu mahnıları ilə hamını xəyal aləminə aparır. Şair burada təbii olaraq, yerinə düşən lirik bir ricətə əl atır. Poemanın üçüncü fəslində düşməne ordularının Cənubi Azərbaycanı talaması, Təbrizdə qanlı-qadalı günlərin başladığı təsvir edilir. Pəncərədən şəhəri seyr edən misterin gözlərinə görünən “yanan daxmalar”ın, “ocaqlar”ın alovlarını şair məmləkətin son inqilabının al bayraqlarına bənzədir. Misterlə yerli hakimiyyətin nümayəndəsi kimi təqdim edilən şah generalı azadxahları ələ keçirmək, Milli hökumətin xalqa bəxş etdiyi yadigarları məhv etmək üçün tədbir görür. Eys-ışrətdə baş ağartsa da siyasət meydanında naşı olan general, Milli dövlətdən yadigar qalan hər şeyi məhv etmək fikrindədir. O, konsula xəbər verir ki, teatr, muzey, filarmoniya artıq dağıdılmış, radio stansiyasını da partlatmağa hazırlaşır. Daha riyakar diplomat olan konsul şah generalının bu tədbirinə rişxəndlə gülür və siyasi kələkbazlara xas olan hiyləyə əl atır. O, Milli hökumətin yaratdığı radiostansiyadan demokratların özləri əleyhinə istifadə etməyi lazım bilir. Bu, konsulun fikrincə bütün dünyanı aldatmaqdan ötrü edilməlidir. Çünki Cənubi Azərbaycanın hüdüdlərindən kənarında güman etməsinlər ki, demokratların yaratdığı nə varsa, hamısı məhv edilmişdir. Mister generala Milli hökumətin açdığı filarmoniyanın bir aşiq və ya xanəndəsini tapdırmağı əmr edir. Sərtib əvvəlcə onun nə etmək istədiyini anlamır. Nəhayət, məlum olur ki, konsul həmin xanəndədən yenidən “məğlub edilmiş” demokratik hökumətə qarşı ideoloji mübarizədə istifadə etmək fikrindədir.

Çox axtarışlardan sonra generalın adamları nəhayət, xanəndə qız Reyhanın yaşadığı evə gəlib çıxır və onun aparılmasına etiraz edən atasını öldürürlər. Reyhanı döyür, olmazın əzab verirlər. Düşmənin məqsədi bundan ibarətdir ki, xanəndə qız demokratların əleyhinə yaradılmış mahnını radioda oxumağa razılıq versin. Lakin bütün işgəncələrə dözən Reyhan tikə-tikə doğransa belə, oxumayacağını bildirir. Mikrofon qarşısında duran Reyhanın gözləri önündə həmin studiyada dəfələrlə necə oxuduğu canlanır. Xəyal onu öz qanadları üstündə bəxtəvər günlərinə qaytarır. Budur, Reyhan ona “ata evi qəddər isti olan” bir otaqdadır. Onun xəyalına bir vaxt bu otağın divarından asılmış inqilabın mərd bayrağının şəkli gəlir. İndi isə bu şəkli oradan qoparmışlar. Reyhan elə hiss edir ki, düşmənlər həmin şəkli deyil, onun ürəyini qoparmışlar. Nəğməkar qız getdikcə daha artıq xəyala dalır, ona elə gəlir ki, rəhbər də onunla əvvəlki kimi söhbət edir. Reyhana ağır gündə də mətin olmağı, sevdiyi mahnıları oxumağı tapşırır. Elə bir mahnı ki, onun hər kəlməsi insanlara təsəlli versin, onları mübarizəyə çağırınsın. Reyhan öz-özüylə danışmış kimi “yaxşı, oxuyaram, ata, baş üstə!” – deyir. Oxunacaq mahnının bayaqdan mətnini yoxlayan redaktor onu Reyhana verib, özü isə, nəhayət, xanəndə qızı yola gətirdiyi xəbərini generala yetirmək üçün başqa otağa gedir. İndi Reyhanı heç bir şey qorxutmur. Bayaq onun gözlərinə qonan təbəsüm də bircə anın içində kinə çevrilir. Radio dalğaları ürəkləri yandırır-yaxan həzin bir melodiyanın sədalarını bütün dünyaya yayır.

Xanəndə qız mahnını axıra qədər oxuya bilmir. Onu həbs edir, yenidən min bir əzab verirlər, qarşıda isə qızı amansız ölüm gözləyir. Lakin dostlar Reyhanı darda qoymurlar. Onu küçədə əli silahlı polislərdən xilas edirlər. Sonra isə Reyhan Varşavaya, gənclərin festivalına gedir və orada bakılı Baharla tanış olur, doğma Təbrizə yeni-yeni arzularla qayıdır.

Göründüyü kimi Əli Tudənin “Nəğməkar qız” poeması belə bir maraqlı süjetə malikdir. Ümumiyyətlə, “Nəğməkar qız” poeması Əli Tudənin yaradıcılığında öz siyasi kəsəri və aktuallığı ilə ən qüvvətli əsərlərdəndir. Poema aydın və maraqlı süjetə, dolğun obrazlara malikdir. Əsərin qəhrəmanı xanəndə qız Reyhan öz səmimiyyəti və eyni zamanda mübarizliyi, dönməzliyi ilə diqqəti əvvəldən axıra kimi cəlb edir. Onun hərəkətləri, həyata baxışı, danışığı nə qədər inandırıcı və realdır.

Kamal Ağamalı

“Ulduz” jurnalı, aprel 1967, № 4, səh.47-50.

HƏRARƏTLİ, SƏMİMİ DUYĞULAR...

Əli Tudənin “Yanıqlı tütək” kitabı haqqında

Kitabı oxuyub bitirdikdən sonra oxucunun qəlbinə hakim kəsilən ilk həqiqət bu olur ki, şair, xalqının, vətən torpağının adından bir vətəndaş kimi çıxış edir, gələcəyə böyük ümidlə baxan, xalqın sədəti yolunda mübarizə aparan qəhrəmanları, həyatı dəyişdirən insan əməyinin şeiriyətini qələmə alır.

Vətən sevgisi və xalq məhəbbəti, həyat və azadlıq eşqi, vətənpərvərlik kimi motivlər şairin ümumi yaradıcılığına xas olduğu kimi, bu kitabın da əsas leytmotivini təşkil edir.

Əli Tudənin şair-vətəndaş olaraq ilhamla tərənnüm etdiyi azadlıq, vətənpərvərlik ideyaları inqilab və mübarizə eşqi ilə birləşir. O, mübarizəsiz sədətin qeyri-mümkünlüyünü təsdiq edir. Döyüşkənlik və məğrurluq, azadlığa, yüksəlişə çağırış, istiqlalıyyət eşqi şairin siyasi lirikasının başlıca xüsusiyyətləridir. Vətən məhəbbəti, el məhəbbəti şair qəlbinin elə müqəddəs duyğularındandır ki, “Qınamasaydılar dostlarım məni, adımlı dəyişib Vətən qoyardım” deməyə vadar edir. Çünki onu öz hərarətli, doğma qoyunda böyüdən, şair edən, şanlı-şöhrətli edən, başını daim ucaldan müqəddəs ana Vətəndir.

“Bakı düşüncələri” əsərində şair Bakı haqqında deyilənləri sadəcə təkrar etməmişdir. Burada o, şəhərin gözəlliyini, dünyəvi şöhrət və əzəmətini özünəməxsus şeir dili ilə, mənalı düşünülmüş, tapılmış söz və ifadələrlə vəsf edir. Bakını “fəhlə nəfəsli, alim zəkali, şair təbiətli şəhər” adlandırır. Xəzəri “insansız, işsiz, zəfərsiz” xəyalına gətirmir. Şairin vətən sevgisini, məhəbbətini iftixarla dediyi bu misralarda aydın görürük:

**Qoy məni dinləsin neçə min şəhər,
Göstərsin dünyaya daş-qaşlarını!
Sən isə, sən isə qürurla göstər
Daş-qaşlar daş-qaşı “Neft daşları”nı.**

Şair hissələrinin nə dərəcədə bədii təfəkkürə çevrilməsi, nə dərəcədə sənətkarənə ifadə olunması mühüm məsələdir. Şair həyatdan, insanlardan aldığı təəssüratı ümumiləşdirməyi bacardıqda, fikrin, hadisənin ictimai mənə-

sını dərindən duyub qabarıq ifadə etdikdə onun yaratdığı şeirlər mənalı, təsirli olur.

Sənətkar var ki, zahirən əhəmiyyətsiz görünən bir predmeti, hadisəni təsirli, həyəcanlı, insanı dərindən düşündürən şeirə çevirir, bir qism sənətkar da var ki, əhəmiyyətli, maraqlı bir fikri quru və həyəcansız şəkildə ortaya çıxarır. Obyekt eynidir, onu duymaq, qavramaq, sənət dilinə çevirə bilmək isə ayrı-ayrı sənətkarlarda müxtəlifdir. Deməli, həlledici şərt qələm sahibinin istedadı, dünyabaxışının vüsət və dərinliyi, sənətkarlıq qüdrətidir.

Əli Tudənin kitabında yaxşı cəhət budur ki, o, müasir həyatın aktual məsələlərinə biganə qalmır, təbiət gözəlliklərini, insan mənəviyyatını ehtiraslı vətəndaş qəlbi ilə müşahidə edir, qəhrəmanını oxuculara yeni cizgilərlə, boyalarla təqdim edir, konkret həyati lövhələrdə özünün vətənə, xalqa bağlılığını coşğun hisslərlə ifadə edir.

“Müğənni”, “Minnətdar ol sən!”, “Bakı düşüncələri”, “Dilim yorulmadı”, “Səhəng”, “Axırıncı mühazirə”, “Tütək”, “Əsa” və s. şeirlərində şair, məhəbbətin, sənətin qüdrətini, insanın yüksək arzu və əməllərini, sevinc və kədərini həyəcanlı, mənalı bir şəkildə təcəssüm etdirə bilmişdir.

Bəzən şair hətta işlənmiş mövzuya belə yeni, orijinal məna verir, köhnəni yeni bir şəkildə meydana çıxara bilir. Məsələn, “Əsa” şeirində obyekt tanış və məlumdur. Lakin bu predmetə verilən rəng, estetik məna isə yeni və orijinaldır. Ələ əsa almaq adətən qocalığa işarədir. Şair qocalıq illərini xəyalına gətirərək yazır:

**Axır günədək əsam
Öz qələmim olaydı,
Öz qələmim olaydı!**

Cənub mövzusunda yazılmış “Yanıqlı tütək” poemasında oxucunu həyəcanlandıran, düşündürən lövhələr az deyildir. Poemanın maraqlı, təsirli səhnələrindən biri mühafizəkar atanın – Şöhrət bəyin fədailərə qoşularaq birgə mübarizə aparan qızı Gülcahanla məslək və əqidə düşməni kimi qarşılaşmasıdır. Şöhrət bəy yoxsul, əməkçi adamlara qarşı nə qədər qəddar və zalımdırsa da, köksündə ata ürəyi çırpınır və oxucu onun ata qəlbinin təlaş dolu həyəcanlarını duyur. Bunu, xüsusən, qızı xəstələnən zaman keçirdiyi iztirablardan daha aydın hiss etmək olur. Gülcahanın doğma atası ilə düşmən kimi üz-üzə gəlməsi, fədailər üçün silah tələb etməsi səhnəsi yüksək bədii təsir qüvvəsi ilə yazılmışdır.

Poemada Murad, Hilal və İlham surətləri mənəvi keyfiyyətlərlə zəngin gənc mübarizlərdir. Şair İlhamın həyata baxışı, xalqa və vətənə məhəbbəti canlı poetik lövhələrdə verilmişdir. O, vətən, xalq yolunda vuruşan məğrur bir cəfakəşdir. Qaranlıq zindanın divarına dırnaqları ilə yazdığı bu şeir parçası onu nəzərimizdə qorxmaz fədai, vətən və xalq qəhrəmanı kimi ucaldır:

**Vətənin vardırsa, yaşarsan sən də,
Cahanın ən nadir daşları kimi.
Vüqarlar içində vüqarsan sən də,
Ən uca dağların başları kimi...**

Şair haqlı olaraq “vətənsizlik dərđini” bütün dərđlərin dərđi hesab edir və göstərir ki, əgər vətənin “dustaqdırsa”, əsarətdədirsə, “ucuz üzüklərin qaşları kimi” nə qiymətin olar, nə də “şanın, şöhrətin”, vətənsizlik dərđi səni “üzüb yumağa döndərəcək”, “dəyirman daşının dişləri kimi” əzəcəkdir. Şair, qəhrəmanını döyüşə, mübarizəyə səsləyir.

Əli Tudənin kitabında aforizm kimi səslənən mənəli misralara, hadisəni, vəziyyəti dəqiq və sərrast ifadə edən sözlərə, fikirlərə, maraqlı və orijinal təşbəhlərə, məcazlara sıx-sıx rast gəlirik: “Elə bil asiman nəhəng tənəkdi, sarı ulduzlarsa xırda qorası”, “Sanki dişlərini ağardıb qış da, yoxsul insanlara tənəylə gülür”, “Bu dünya toy ola, ulduzlar şabaş, könül gülməyəndə, dodaq da gülmür”, “Qiyətli gövhərdir sevgidə busə, hər yerdə, hər zaman görünə bilməz!”, “Şamların az olsa, o toy gecəsi, xonçaya düzdürüm kəhkəşanı mən” və s...

Əmirxan Xəlilov

“Azərbaycan” jurnalı, iyun 1967, N 6, səh.205-207.

DÖYÜŞƏN POEZİYA

Əli Tudənin yaradıcılığı ictimai-siyasi dəyəri, azadlıq duyğularının tərənnümü, axtarış meyilləri ilə həmişə oxucuların marağına səbəb olmuş, rəğbətlə qarşılanmışdır. Şairin “Azərnəşi” tərəfindən keçən il buraxılmış “Seçilmiş əsərləri” bu cəhəti daha aydın göstərir, Kitabda əsarət altında olan bir xalqın kədərini, dərđini duyur; aclıq və yoxsulluğun kütlələrə gətirdiyi fəlakətlərin şahidi oluruq. Bu əsərlərdə azadlıq uğrunda mübarizə

aparan yenilməz bir millətin gücünü, əzmini, qüdrətini və döyüşən ruhunu görürük. Buna görə də bu yazılar təsirlidir. Əli Tudə yaradıcılığı qidasını doğma torpaqdan, ana Vətəndən və xalqdan alır. O, nədən yazırsa-yazsın, fikrini mütləq Təbrizlə, Cənubi Azərbaycanla əlaqələndirir. Bu da təbiidir.

Şairin yaradıcılığında siyasi-ictimai motivlər, vətəndaşlıq qururu, məhəbbət tərənnümü və təbiət təsvirləri bir ahəng yaradır. Onun ictimai-siyasi mövzuda yazdığı əsərlərdə fikir aydın, dil səlis, məzmun həyatidir. Yaxşıdır ki, şair konkret, süjetli şeirlər əsasında hər hansı bir predmetin qoyulduğu əsərlər yazmağa daha çox meyl edir.

Kitabdakı “Alovlu natiq”, “İyirmi il”, “Bayraqdar”, “Zindandan məktub”, “Mavi ekranda”, “Vyetnam düşüncələri” kimi şeirlərdə konkret, bir xalqın taleyindən doğan hadisələr, ümumbəşəri, bütün xalqlara da aid edilə bilən ciddi problemlər kimi mənalandırılır və poetik ifadəsini tapır. Şair insanları gözəl görmək istəyir, ölümə, qırğına qarşı çıxır, soyuq müharibə qızıqırdıcılarını ifşa edir, sülhün müdafiəsini zəruri məsələ sayır. Məcmuədə “Sülh nəğmələri” silsiləsi altında bir neçə şeir vardır. Ədalətsizliyə nifrət, sülhün, əmin-amanlığın tərənnümü bu şeirləri birləşdirən əsas ideyadır.

Əli Tudənin siyasi-ictimai şeirlərində olan tərəvət və səmimiyyət lirik əsərlərində daha da güclənir, qabarıq şəkildə aşkara çıxır. Vətəndaşlıq və məhəbbət hissləri bu şeirlərdə güclü vəhdət yaradır. Bu lirika böyük ümidin və arzunun təsvirinə, bədii nəticəsinə çevrilir.

Vətəndaşlıq hissi Əli Tudənin şeirlərinin başlıca məziyyətlərindəndir. Bunu müşahidə etmək üçün “Mən kiməm” şeiri maraqlıdır. Şeirini süngüyə çevirən şair xalqı mübarizəyə çağırır, bu mübarizənin ön cəbhəsində dayanmağı arzulayır, bu işi müqəddəs borc sayır:

**Baxıram tarixlərə,
Vərəqlər qatar-qatar...
Vətənimin övladı:
Babək,
Xətai,
Sərdar...
Dedi: Ya parçalanım
Döyüşdə tikə-tikə,
Ya da tamam birləşsin
Parçalanmış bir ölkə!**

Əli Tudə fərdi duyğularını bacarıqla ümumiləşdirə bilir. Onun müxtəlif mövzularda yazılmış əsərlərinin əksəriyyətində həyata, xalqın mübarizə ideallarına, işıqlı gələcəyinə güclü bir sənətkar inamı hiss edilməkdədir.

Şair əsərlərinin əksəriyyətində təmtəraqlı sözlərdən, çılpaq, qeyri-poetik danışıqlardan uzaq olur. “Daş”, “Dağ”, “Beyin”, “Ümid”, “Dünyanı gəzirəm”, “Yarpaq” və s. şeirlər dediklərimizə misaldır.

Əli Tudənin süjetli şeirlərində maraqlı poetik surətlərlə qarşılaşırıq. “Xilaskar”da bunu daha aydın müşahidə etmək olur: Xəstə qız yetim qardaşını çağırır, ondan tilovu götürüb çaya balıq tutmağa getməsini xahiş edir. Balıq tutan zaman oğlan çaya düşür. Onun boğulduğunu gören sovet əsgəri uşağı ölümdən xilas edir. Üstəlik onun xəstə bacısına hədiyyə alır. Oğlan evə qayıdıb əhvalatı bacısına danışır. Qız buna təəccüblənir, sağaldıqdan sonra sovet əsgərinə hədiyyə olaraq bir cüt yun corab toxuyur. Sovet əsgəri isə artıq Berlin altındakı döyüşlərin birində idi. Qız onun bir də qayıdacağını arzulayır və buna inanır.

“Xilaskar”da təsvir olunan əsgərin simasında sovet adamına xas olan insani keyfiyyətlər yaxşı ümumiləşdirilmişdir.

Təbiətə, kənd mövzusunə həsr edilmiş şeirlərə kitabda xüsusi yer verilmişdir. “Kənd lövhələri” silsiləsində şair təbiət gözəlliklərini, kənddəki mədəni yüksəlişi, tərəqqini, zəhmətkeş adamları təsvir və tərənnüm edir.

Şair təbiət hadisələrini bacarıqla mənalandırır. “Küləklər əsir” və “Zəlzələ” bu cəhətdən maraqlıdır. “Küləklər əsir” şeirində müəllif, küləklərlə danışır. Bu danışıda müəllifin ürək döyüntüsü hiss olunur. Lirik qəhrəman küləklərdən qızının, qohumlarının, dostlarının ətrini duyur. Küləklərdən ümid umur, arzu edir ki, küləklər onu öz niyyətində tez qovuşdursun. Şairin niyyəti nədir? Kitabda verilmiş “Niyyət” şeiri bu suala poetik şəkildə cavab verir.

Şeirlər məcmuəsinə Əli Tudənin beş poeması da daxil edilmişdir. Əsərlərin mövzusu Cənubi Azərbaycanca alınıb.

“Əsil yoldaş” poemasının qəhrəmanı Şimaldan Cənuba gedən bir gənkdir. Hadisə 1938-ci ildə cərəyan edir. Bu gənc, polis yanından keçəndə ona toxunur, üzr istəyir, polisə “yoldaş” sözü ilə müraciət edir. Polisin qəzəbi tutur və onu həbsə alırlar. Aylar, illər keçir. Sovet qoşunları Cənubi Azərbaycana daxil olur. Onlar həbsxanaya gəlir, məhbusları azad edir.

Məhbusların arasında həmin gənc də vardır. O, artıq demokratdır. Sonralar Cənubi Azərbaycanda məsul işdə çalışır. Kənddə mədəni yüksəliş uğrunda mübarizə aparır. Milli hakimiyyət devrilərkən o, cəbhəyə gedir. Şair elə o vaxtdan həmin gəncdən ayrılmışdır; lakin onun sağ olduğuna, inqilabi iş apardığına şübhə etmir.

Şair fikrini ümumiləşdirir, göstərir ki, inqilabçıların işi və əməli hədəf getməyəcək, gec-tez onların vətəmində azadlıq və səadət ulduzu doğacaqdır.

“Səngərli qala” poemasında isə Təbrizdəki Ərk qalası tərənnüm edilir. Əli Tudə qalanın qədimliyindən və məşhur olduğundan iftixarla söhbət açır, onu igidlər, qəhrəmanlar qalası adlandırır. Cənubi Azərbaycan Milli hərəkatının qəhrəmanları Rəhmət, İmran, Şahin və onun nişanlısı Bətul xeyli müddət qalada gizlənmiş və şah qoşununa qarşı mübarizə aparmışlar. Azadlığın rəmzi kimi qalanın üstünə Bətulun qana boyanmış örpəyini sancmışlar. Bu bayraq yellənərək xalqın inqilab işinə inamını qat-qat artırmışdır. Gərgin və çətin vuruşda bu dörd igid məğlub olmamış, özlərini qaladan atıb xalqın azadlığı yolunda qurban getmişlər. Bu igidlərin hünərini tərənnüm edən poema azadlıq nəğməsi kimi səslənir.

“Tonqal yanır” poemasının qəhrəmanı çoban Həsərin həyat yolunun təsvirini verməklə müəllif göstərir ki, inqilabi ideyalar tək-cə qabaqcıl adamların yox, bütün xalqın, vətənpərvərlərin qəlbinə hakim kəsilmişdir.

“Tonqal yanır” sözləri adi mənəşindən çox-çox geniş poetik mənə daşır. Oxucu görür ki, hökumətin devrilməsinə baxmayaraq, xalq öz haqq işinə inanır, azadlıq uğrunda daim mübarizə aparır.

Kitabdakı “Mehabadlı tələbə” və “Doğma səs” poemaları da maraqlı mövzulara həsr edilmişdir.

“Seçilmiş əsərləri” şairin əsərlərinin bir cildliyi olmaqla, bütövlükdə onun yaradıcılığı ilə əhatəli şəkildə tanış olmağımıza imkan yaradır. Buradakı şeirlərdə millətinin qəhrəmanlıq tarixi ilə, bugünkü əməlləri ilə fəxr edən bir şairin səsini eşidirik. İnanırıq ki, bu səs uzaq məsafələr qət edəcəkdir.

M.Novruzov

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 17 may 1969, səh.12.

HƏRARƏTLİ ÜRƏYİN DÖYÜNTÜLƏRİ

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Əli Tudəni bu misralarla tanıyısam və həmin vaxtdan da onun şeir və poemalarını diqqətlə izləyirəm. Əli Tudə mübariz və ehtiraslı şairdir. Onun hər şeiri daxili bir coşğunluğun, narahatlığın, yanğının nəticəsidir. Əli minlərlə, milyonları düşündürən məsələlərdən yazır, şeirlərində oxucuların qəlbindən xəbər verir, onları düşündürür, həyəcanlandırır, səfərbər edir.

Əli Tudə şeirlərinin sənətkarlıq cəhətdən bitkinliyi və kamilliyi qayğısına qalır. O, hansı vəzndə yazırsa yazsın, sözün yaxşı mənasında sadə, aydın, rəvan yazır. Oxucularla obrazlı, təsirli dildə danışıq.

Şairin “Azərnəşr” tərəfindən buraxılmış “Seçilmiş əsərləri”ndə toplanan şeir və poemaları yuxarıda qeyd olunan məziyyətləri, daha bir sıra keyfiyyətləri aydın şəkildə nümayiş etdirir:

**Bəli! Mən bir ümmanam!
Duyğular tufanlarım,
Misralar dalğalarım,
Kəlmələr mərcanlarım...
Mənim sinəmdən keçir
Əsrin yürüş yolları,
Əsrin əmək yolları,
Əsrin döyüş yolları.**

Bu misralar kitabda toplanmış əsərlərə bir proloq kimi səslənir. Əli həyatda baş verən hadisələrə, zamanın, əsrin sürətinə, keşməkeşlərinə müşahidəçi gözü ilə deyil, həssas, humanist, beynəlmiləlçi sənətkar gözü ilə baxır. Bütün bu hadisələr onun mənəvi dünyasında ələnilir, saf-çürük edilir, qiymətləndirilir. Şair onu düşündürən məsələlərə biganə qala bilmədiyi kimi, şeirlərində də öz münasibətini gizlətməyə meyl göstərmir. Əksinə, qələmə aldığı mövzulara publisistik müdaxilə edir. Bu müdaxilə ölçü daxilində olduqda onun əsərlərinin bədiiliyinə əsla xələl gətirmir, yazıların təsir qüvvəsini daha da artırır.

“Seçilmiş əsərləri”n müəllifi mövzu məhdudluğundan uzaqdır. Gəzdiyi, gördüyü, duyduğu çox şey oxucusu ilə poetik dildə danışmaq üçün ona zəngin material verir. Kitab “Bakı misraları” ilə başlayır. Bakı, onun inqilabi ənənələri, xalq yolunda canından keçən cəsür, mübariz oğulları, qəhrəman əmək adamları, təbii gözəllikləri, mavi gözlü Xəzəri, ağ, qara şanlı, əncirli, zəfəranlı Abşeronu, gözəl parkları, xiyabanları, geniş və işıqlı küçələri, bütün bunlar şeirlərdə müxtəlif üsul, forma və boyalarla əks olunmuşdur. Şair həm də Bakının timsalında doğma Azərbaycanı, onun mehriban, əməksevər oğul və qızlarını, Göy gölünü, Kəpəzini, Qarabağını tərənnüm edir. Bu şeirlərdə vətənimizin, torpağımızın ətri, tərəvəti duyulur.

Xalqların sülh, demokratiya, azadlıq mübarizəsi, xüsusilə Cənubi Azərbaycanda xalqın mübariz əhval-ruhiyyəsi, zülmə, istibdada qarşı qəzəb və nifrəti, ayrı düşmüş qardaş və bacıların taleyi kitabdakı şeirlərin bir çoxunun mövzusunı təşkil edir. Bu şeirlərdə biz Səttarxan, Xiyabani, Heydər xan, Pişəvəri kimi inqilab qəhrəmanlarının adlarına tez-tez rast gəlirik ki, bunlar vətənə, xalqa sədaqət andı kimi səslənir, şeirlərin mübariz, inqilabi ruhunu nümayiş etdirir. Şair insani sifətlərdən, münasibətlərdən, duyğu və düşüncələrdən danışarkən onlara mübariz meyarı ilə yanaşır, sanki hər şeyin zülmə, əsarətə qarşı qəzəb və mərmilərə çevrilməsini arzulayır. Onun fikrinə, mübarizə meydanı əsl sınaq meydanı, mərdlik, qəhrəmanlıq, cəsərət meydanıdır. Bu meydanda ad-sana çatmış, öz ölümü ilə ölməzliyə qovuşmuş fədakar insanlar çoxdur, onlar dünyanın bütün namuslu adamları, xüsusilə sağlam və mübariz məfkurəli gənc nəsilləri üçün əbədi örnəkdir.

Bu qəbildən olan şeirlərdə Əli Tudə humanizmi, məhəbbəti bütün əhatəliyi və genişliyi ilə özünü göstərir. Həmin şeirlər arxasında böyük əməllər və qayələrlə silahlanmış, vətənpərvər, beynəlmiləl, döyüşkən bir şairin obrazı dayanır. Bu şair milyonların adından danışdığı, onlara arxalandığı üçün qüvvətlidir. Onun səsi əzəmətlə eşidilir, uzaqlara yayılır, insanlarda əks-səda doğurur. Eyni zamanda onun şeirlərində duyulan qəzəb şəxsi qəzəb deyil, şairin özünün dediyi kimi, Savalanın, eyni zamanda əzilən qaralar Afrikasının, mənlilikləri təhqir olunan, hüquqları tapdalananların qəzəbidir.

Ümumiyyətlə, insana böyük hörmət və ehtiram hissi Əli Tudənin demək olar ki, əksər şeir və poemalarından qırmızı bir xətt kimi keçir. Şair insanı sözün həqiqi mənasında adı kimi yüksək, uca, saf, təmiz, böyük əməllərlə yaşayan və yaşadan görmək istəyir. İstəyir ki, xoş günləri insanların zehni və fiziki əmək bayramlarına çevrilsin, insan saçları xeyirxahlıq, yüksək şə-

rəf və ləyaqət yolunda ağarsın, həqiqət onun ilk şüarı olsun, o, öz vicdanı qarşısında həmişə hesabat versin, yalnız elinin, obasının, xalqının deyil, eləcə də bütün xalqların, hətta dünyanın taleyini düşünsün. Bunun üçün isə yüksək əqidə və amalla silahlanmaq lazımdır. Şair bu yüksək insani sifətləri mənsub olduğu xalqda görür və bununla fəxr edir.

Kitabın “Kənd lövhələri” silsiləsində biz birinci növbədə kənd əməkçilərinin, qarlı dağların, laləli düzlərin, sərin çeşmələrin, göylərə baş çəkən çinarların, meyvəli bağların məhəbbətlə, səmimiyyətlə təsvirini görürük. “Xatirə dəftəri” silsiləsində isə şairin yalnız şəxsi hiss və təəssüratları deyil, eləcə də bir sıra ictimai-siyasi hadisələr əks olunmuşdur. Əli Tudənin “Əsl yoldaş”, “Səngərli qala”, “Tonqal yanır”, “Doğma səs” kimi poemaları bir sıra orijinal məziyyətlərə malikdir və ətraflı danışmaq üçün zəngin material verir.

Bu kitab geniş yaradıcılıq imkanlarına, coşğun ilhama, böyük və yanar ürəyə malik olan istedadlı şair Əli Tudənin poeziya yollarında yüksək zirvələrə qalxacağı ümidini daha da qüvvətləndirir. “Seçilmiş əsərləri” şairin hərarətli ürəyinin narahat döyüntüləridir.

Famil Mehdi

“Bakı” qəzeti, avqust 1969, səh.3.

* * *

Görkəmli şair Əli Tudə uzun illərdir ki, Azərbaycan poeziyasının daha da çiçəklənməsi naminə yorulmaq bilmədən qələm çalır. Sənətkarın bu yaxınlarda “Azərneşr” tərəfindən çapdan buraxılmış “Seçilmiş əsərləri”ni və-rəqlədikdə, hər şeydən qabaq, onun mövzularının rəngarəngliyi adamın diqqətini cəlb edir. Bugünkü həyatımızın elə bir mühüm sahəsi yoxdur ki, o, Əli Tudənin lirika ilə dolu poeziya hədəfindən yayınsın.

Şübhəsiz ki, bu, şairin dünyagörüşünün, dərin savadının, dövrün hadisələrinə intellekt baxışının bəhrəsidir.

Təbiidir ki, bu günə kimi Əli Tudənin ölkəmizin müxtəlif nəşriyyatlarında çapdan çıxan onlarca kitabı poeziya həvəskarlarının kitab rəflərinin bəzəyidir.

Ən böyük poeziya həvəskarı, ən obyektiv tənqidçi xalqdır. Xalq isə istər incəsənətdə, istərsə də ədəbiyyatda özünü, özünün düşüncələrini, qəlbi-ni rahat buraxmayan duyğularının əks-sədasını görmək istəyir. Məhz belə

bir hiss Əli Tudə poeziyasının ana xəttini təşkil edir. Bu bir də istedadlı şairin cənub mövzularına bağlılığından irəli gəlir.

Şairi “Seçilmiş əsərləri” nə görə təbrik edirik, onun aşağıdakı təzə şeirləri ilə oxucuları görüşdürürük.

“İradə” və “Şəfqət” şeirləri

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 13 yanvar 1970, səh.4.

HƏYATDAN GƏLƏN POEZİYA

(kitab haqqında rəy)

Əli Tudə yığcam şeirləri, poemaları ilə oxucuların rəğbətini qazanmış istedadlı şairlərimizdəndir.

Bu yaxınlarda “Gənclik” nəşriyyatı onun yeni “Şeirlər” kitabını çapdan buraxmışdır.

Əli Tudənin yaradıcılığında ictimai həyatımızda baş verən hadisələrin lirik tonda tərənnümü güclüdür. Dünyamız, siyasi hadisələr onu həmişə narahat edir. Bu mövzu şairin şeirlərindən qırmızı bir xətt kimi keçir.

Şairin təbiətə, zəhmətə həsr etdiyi lövhələrdə də nəcib insani hisslər, gənclik eşqilə çırpınan bir ürəyin döyüntüləri duyulur. “Abşeron nəğmələri” silsiləsinə daxil olan şeirlərdə qurub-yaradan insanların əməyi, onların torpağa məhəbbəti tərənnüm edilir. Vaxtilə suya həsrət Abşeron, indi gülüstana çevrilib:

**Dedilər torpağı şordur bir qədər,
Kim deyər bu sözdə mənə dərinidir?
Abşeron torpağı şordursa əgər,
Bəs niyə meyvəsi baldan şirindir?**

Bu misralarda şair Abşeron torpağının nəyə qadir olduğunu, onun üstündə insan əməyinin qüdrətini, misilsizliyini göstərməyə çalışmışdır.

“İstilərdə”, “Meynələr”, “Əncir”, “Sovqat” şeirlərində həyatın qaynar nəfəsi, insana, vətənə məhəbbət duyulur. Bunları yalnız xalqının varlığından ilham alan, onun təbiətinin gözəlliklərini öz misralarında əks etdirməyi bacaran şair deyə bilər.

şair vətən torpağının gözəlliklərini tərənnüm edir. Oxucu, elə bil, Abşeronun yaşıl bağlarını, Xəzərin qumlu sahillərini, Viləş çayını, Talış dağlarını, Savalanı, Qoşqarı, Qubanın allı-güllü bağlarını “səyahətə” çıxır. “Abşeron” şeirində isə şair bu gözəllikləri göstərməklə kifayətlənmir, oxucunu bu nemətlərdən istifadə etməyə çağırır:

**Bəzən yaxınlıqda olan nemətin
Qədrini bilməyir insan, nədəndir?
Daşını bir yolluq atın qürbətini,
Abşeron həm gözəl, həm də Vətəndir.**

Talış torpağının şöhrəti təkcə onun gözəl mənzərələrində deyil, həm də onun əmək qəhrəmanları, zəhmətkeş insanlardır. Əli Tudə bu fikri oxucuya çatdırmaq üçün “Masallı” şeirində belə deyir:

**Yaratmaq eşqiylə könlü odlanan,
Ellə kədərlənən, ellə şadlanan,
Hünər dünyasında ölkər adlanan,
Tarla mayakları Masallıdadır!**

Bağlar diyarı Qubanın gözəlliyi aləmə yayılıb. Əli Tudə Qubaya həsr etdiyi şeirlərində bu gözəlliyi daha da rəvnəqləndirir.

**Bağlar dayanmayı. Yolu dağların
Yarğanına düşür, çayına düşür.
Elə bil dünyada bütün bağların
Hamısı Qubanın payına düşür...**
(“Bağlar”)

Şair iki bölünmüş bir ürək dərdi, Cənubi Azərbaycan mövzusunda dəfələrlə müraciət edir.

**Hanı ağır bir itki,
İtən bir vətən təkisi? – deyə**

göstərir ki, Arazın o tayında həmvətənlərimiz zülm altında inləyir.

**Bəli! Parçalanmış Odlar torpağı,
Dağlar da dağlara həsrətdir hələ.
Sən öz diyarında şahsan, Şah dağı,
O öz diyarında rəiyyətdir hələ.**

Əli Tudənin son şeir kitabı “Sevincdir”. Bu kitabda onun son illərdə yazdığı şeirləri toplanmışdır. Şair kitabın “Sənin xətrinə”, “Qışda bahar” bölmələrində əmək adamlarımızın qəhrəmanlığını, gənclərimizin gözəl arzularını, məhəbbətini, yurdumuzun təbiətini tərənnüm edir. “Məni xatırla” bölməsindəki şeirlər İran Azərbaycanının qəhrəmanlıq keçmişinə, bu gününə, azadlıq arzularına həsr olunmuşdur.

Dediyimiz kimi Cənubi Azərbaycan mövzusu şairi ən çox düşündürən mövzudur. Vətən məhəbbəti, hicran bu şeirlərdə daha güclüdür. “Əziz sovqat” şeirində belə bir bənd var:

**Susma, zaman-zaman mahnınla gurla,
Qatı dumanların altda da parla!
Təhdidlə, qəzəblə, tənəylə, zorla
Sönən ocağının külünə qurban!**

Əli Tudə son misrada belə deyir: “Sönən ocağının külünə qurban!”. Lakin hörmətli şair bilir ki, o ocaq hələlik səngiyib. Axı, səttarxanlar ocağı sönməz! Bir gün gələcək, “axan göz yaşları”, “yaralı qəlblər”, “zəncir kəsən qollar”, “didərgin övladlar”, “dağdan ağır yük altda” olub, lakin öyilməyən xalq kükrəyib coşacaq, öz haqqını tələb edəcək! O zaman heç bir şey bu qüvvənin qarşısını ala bilməyəcək! Şair buna inanır!

“Sevinc” kitabında kiçik bir şeir var, “Oxucu rəyi” adlanır. Dörd misradan ibarət olan şeirin son iki misrası belədir:

**Razılıqla dolu oxucu rəyi
Mənim ən qiymətli mükafatımdır.**

Arzu edirik ki, “razılıqla dolu rəyi” şair üçün “ən qiymətli mükafat” olan oxucular Əli Tudənin hər bir yeni şeirini intizarla, səbirsizliklə gözləsin. İnanırıq ki, bu şeirlərlə oxucu özü maraqlanacaq, axtaracaq və kitabxanaçının təbliğinə ehtiyac qalmayacaq!

Şamama Əzizova

Kitabxanaçılıq fakültəsinin tələbəsi. II kurs 860-cı qrup

“DAĞLARDA ŞƏHƏR”

“Dağlarda şəhər” şair Əli Tudənin Moskvanın “Sovetski pisatel” nəşriyyatı tərəfindən rus dilində nəşr edilən ikinci kitabıdır. Şairin 1961-ci ildə həmin nəşriyyat tərəfindən buraxılmış ilk kitabına əsasən cənub şeirləri toplanmışdı. İlk kitabdan fərqli olaraq Əli Tudə “Dağlarda şəhər” kitabına Bakı neftçilərinin, Daşkəsən fəhlələrinin əməyindən söhbət açan yeni şeirlərini daxil etmişdir.

Həmin şeirlər rus oxucularını Azərbaycanın füsunkar təbiəti ilə, sabahı yaradan əmək adamları ilə yaxından tanış edir, onları bir anlığa Talış dağlarına, bərəkətli Muğan-Mil düzlərinə aparıb çıxarır. Əməyin tərənnümü yeni kitabın başlıca məziyyətidir. Bu cəhətdən “Briqadir”, “Bağban”, “Dağlarda şəhər”, “Usta” şeirləri diqqətəlayiqdir. Həmin şeirlərdə şair ustalıqla öz müasirlərinin bədii obrazını, hiss və düşüncələrini verməyə nail olmuşdur. “Külək, elektrik işığı və işıqçəkən haqqında ballada” şeirində bu hiss daha qabarıq nəzərə çarpır.

Moskvada çapdan çıxmış “Dağlarda şəhər” kitabı Əli Tudənin rus dilli oxuculara gözəl hədiyyəsidir.

“Bakı” qəzeti, 13 noyabr 1972, səh.3.

MOSKVADA NƏŞR EDİLMİŞDİR “DAĞLARDA ŞƏHƏR”

Şair Əli Tudənin bu yaxınlarda “Sovetski pisatel” nəşriyyatında çap edilmiş kitabı belə adlanır.

Nəşriyyat müəllifi öz oxucularına belə təqdim edir: “Dağlarda şəhər” Əli Tudənin “Sovetski pisatel”də buraxılan ikinci şeirlər məcmuəsidir. Şeirləri rus dilinə A.Zayats və L.Şeqlov tərcümə etmişlər.

*“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti,
24 dekabr 1972-ci il, səh.15.*

О ВРЕМЕНИ И О СЕБЕ

Первая книга известного азербайджанского поэта Али Туде на русском языке вышла двенадцать лет назад. И вот новая встреча с поэтом; всесоюзный читатель только что поставил на свои книжные полки сборник Али Туде “Город в горах”, выпущенный издательством “Советский писатель”.

В книгу вошло немного из того, что создал поэт за последние годы, но, пожалуй, самое весомое. Это стихи о Родине, о вечной красоте природы, поэтические портреты наших земляков, нефтянников и хлопкоробов, строителей и геологов. Али Туде пристально вглядывается в лица современников. Это люди самых обыкновенных профессий, но они духовно богаты и шедры, внутренне красивы. О них есть что рассказать. И поэт ведет на страницах сборника большой разговор “о времени и о себе”, о месте человека в рабочем строю, о его стремлении быть на передовых рубежах борьбы за светлое будущее. Чувствуется неподдельная и глубокая заинтересованность автора во всем, о чем говорится в его стихах. И это неудивительно. Лирический герой Али Туде – человек, всегда находящийся в гуще событий, всегда занятый делом. Он не встает в позу созерцателя, он активный участник всего, что происходит вокруг. Для раскрытия его, отношения к жизни характерны стихи о машинисте, что ведет по стальной колее свой состав:

**А ему бы мир да солнце,
В реках чистая вода,
Чтоб в вагонное оконце
Улыбались города.
Чтоб везти людей счастливых,
Созидателей страны,
Что на шахтах
И на нивах
Так трудом увлечены!**

В приведенных строках – поэтическое кредо Али Туде, суть его творческих устремлений. Его интерес к людям, к повседневной жиз-

ни подтверждают даже названия стихов, вошедших в новый сборник: “Бригадир”, “Шофер”, “Врач”, “Мастер”, “Экскаваторшик” – целая галерея портретов тех, чьими золотыми руками гордится страна, кто своим неприметным на первый взгляд трудом украшает и преобразует родную землю. Даже в пейзажных зарисовках поэта непременно присутствует человек-труженик, человек-созидатель. Вот концовка стихотворения о море, гул которого кажется поэту прекрасной музыкой:

**...Нефтяники,
Идя на буровые,
Напев его
Всегда несут в себе.**

Или строки о весеннем дожде, что смывает пыль с мостовых и возвращает первозданные краски цветам и деревьям:

**Над городом идет негромкий дождь,
Народ рабочий шествует со смены,
И ты вечерним городом идешь,
Вдыхая этот дождь благословенный.**

Жертвуя собственным покоем, а подчас и житейским благополучием, герои Али Туде живут для людей, без остатка отдают себя любимому делу. И, конечно же, не только о маяке идет речь в стихотворении, которое поэт заканчивает такими словами:

**Бывает же, товарищи, такое,
Прекрасен и высок
Удел такой! –
Сам ни на миг
Не ведая покоя,
Хранит среди ночей
Людской покой.**

В лучших стихах Али Туде можно встретит немало интересных поэтических находок – свежих, нестандартных образов, эпитетов, сравнений, которые естественно и безыскусно вписываются в ткань

тех или иных строк. Голос поэта негромок, но внятен. Али Туде избегает вычурности, внешней броскости, за которой зачастую скрывается пустота. Он хочет быть собеседником читателей – собеседником увлеченным и обстоятельным, старающимся ничего не упустит в своем рассказе, донести до нас полновесной каждую свою мысль. И поэту с доверием относящиеся к таким включенным в сборник стихам, как “Свадьба в деревне”, “Садовник”, “Нивы”, “Осень”, “Зеркала”, “Чинары”, “Водопад”.

Немало строк новой книги посвящено деревне, где родился и вырос поэт. Он и в них рассказывает о преобразованиях, что произошли за годы в селе, воспеваает труд своих односельчан, как бы вновь и вновь обходит поля, где

**...упрямо головы подъямля,
Тянется пишеница неспроста,
Опираясь на родную землю,
Нивы... Золотеюшие нивы,
От разлива вашего ослеп,
Я иду спокойный и счастливый,
Слышу, как позванивает хлеб.**

Александр Халдеев

Газета “Бакинский рабочий”, 24 января 1973 года, стр.4.

“SEVİNC”

**Dost! Tərcüme-yi-hal soruşma məndən,
Sanma sevinclərim, əzablarımdır.
Tərcüme-yi-halım, nə danım səndən,
İrili-xırdalı kitablarımdır... – deyən**

Əli Tudə doğrudan da haqlıdır. İl sona çatanda, ömürlərin yeni təqvimini yazılarda adam öz-özünə hesabat verir: “Nə etmişəm?”. Suala aldığı cavablar tərcüme-yi-halının yeni vərəqləri olur. Şair üçün hesabat təzə kitablardır, təzə şeirlər, düşüncələrdir. Əli Tudədən biz həmişə yeni fikir, yeni söz eşitməyə alışmışıq. Onun son illərdə yazdığı şeirlər bu yaxınlarda “Gənclik”

nəşriyyatının buraxdığı “Sevinc” kitabında toplanmışdır. Kitabdakı “Sənin xətrinə”, “Qışda bahar” bölmələrində şair əmək adamlarımızın qəhrəmanlığını, gənclərimizin gözəl arzularını, saf məhəbbətini, doğma yurdumuzun əsrarəngiz təbiətini tərənnüm edir.

“Bakı” qəzeti, 31 may 1973, səh.3.

VƏTƏNPƏRVƏRLİK PAFOSU

Əli Tudənin təzə çapdan çıxmış “Sevinc” kitabında (“Gənclik”, 1973) şeirlər üç bölmədə toplanmışdır: “Sənin xətrinə”, “Qışda bahar”, “Məni xatırla”. Bu bölmələrdə tərənnüm edilmiş obyektlər və qələmə alınmış hadisələr məkan və zaman etibarını ilə bir-birlərindən fərqlənirlər. Lakin onların hamısı eyni məqsədə xidmət edir. Doğma Azərbaycan torpağına məhəbbət, insanın xoş günü, sülh və əmin-amanlıq naminə fədakarlığa çağırış, eşqə vəfa, dünyada ən ülvə hiss olan vətən məhəbbətinə sədaqət kitabdakı şeirlərin əsasını təşkil edir. Şair dünyanın rəşadətli döyüşə getmiş səngər dostunun qəhrəmanlığını, əmək cəbhəsində Qızıl ulduz almış vətən qardaşının hünərini eyni hərarət, məhəbbətlə tərənnüm edir. Təbriz bağlarında yetişən qızıl gül ilə Abşeron torpağında becərilən meynələr şair üçün eyni dərəcədə doğmadır.

Şair Bakıya müraciətlə həmişə vətən qarşısında borclu olduğunu etiraf edir:

**Sən ilham çeşməsisən
Nə qədər sənətkara;
Şairə, bəstəkar,
Rəssama, nəğməkar.
Onlar özünü sənə
Borclu sanır hər zaman,
O xoşbəxt borclulardan
Biri də mənəm, inan!**

(“Yaylım atəşləri”).

Bu adi etiraf olaraq qalmır. “Sənin xətrinə” və “Qışda bahar” bölmələrindəki əsərlər şairin öz “borcunu” ödəməsini göstərir. Həm də bu əsərlərdəki Vətən torpağına sədaqət, dərin bağlılıq, misraların ürəyəyatımlığı, səmimiyyəti oxucunu razı salır.

Əli Tudənin son dövr yaradıcılığında, o cümlədən, bu kitabda toplanmış şeirlərində Azərbaycan, onun gözəlliklərinə, bol nemətli, bərəkətli torpağına vurğunluq xüsusi yer tutur. Xəzər sahillərinin ürəkaçan gözəlliyindən ilhama gələn şair yazır:

**Səhərlər şəh damcılar
Meynənin yarpağından.
Elə bil ki, bal axar
Əncirin dodağından...
Üzümün gilələri
Parlayır mirvaritək.
Arx üstündə çinarlar
Düzülüb süvaritək.**

(“Xəzər sahilində”).

Şair təkcə sevib, sevdirməklə qalmır. Bu torpağın gözəlliklərinə daxili məftunluq onun qəlbində yeni arzular doğurur. O, “mavi xalatlı həkim” kimi insanlara şəfa və gümrəhlik bəxş edən Xəzəri, onun çimərliklərini daha gözəl görmək istəyir:

**Qoynunda qarışsın qızıl səhərin
Dəniz nəfəsinə meşə nəfəsi...
Necə gözəl olar ayna Xəzərin
Qırçınlı donunun göy haşiyəsi!**

(“Çimərlikdə”).

Təbrizdən göndərilmiş bircə dəstə gül şairin hissələrini təlatümə gətirir, o yenə də gənclik illərində olduğu kimi coşub-daşır:

**Bir ürəyim vardır, boşalar-dolar,
Vətən! O da həsrət gülünə qurban!
Yox, yox, hər gülünə desəm az olar,
Hər gözəl ətirli telinə qurban!**

(“Əziz sovqat”).

Əli Tudənin ilk yaradıcılıq andına sədaqəti “Durnalar qayıdır”, “Xəyalım”, “Ocaq”, “Səməndər quşu” kimi şeirlərində də qüvvətlə səslənir. Bu şeirlər müxtəlif mövzulara həsr edilsə də bir nöqtədə birləşirlər. Bu “nöqtə” şa-

irin öz vətənpərvərlik hisslərini ifadə etmək niyyətidir. O nə üçün durnalardan söz-söhbət açır? Ona görə ki, durnalar öz yuvalarına bağlıdır. Onlar bu il tərək etdikləri “yurda” gələn il qayıdacaqlar. Səməndər quşundan bəhs etmək şairə ona görə lazımdır ki, o vətən qardaşlarının insan xoşbəxtliyi uğrunda mübarizələrdə göstərdikləri qəhrəmanlıqları səməndər quşunun əfsanəvi hünərindən üstün tutur. Al-əlvan göy qurşağını şairə ona görə qələmə alır ki, o bu təbiət möcüzəsinin simasında “gələcəyə uzanan günəşli yolları” görür.

Əli Tudənin qadına, anaya, dostluq və sədaqətə həsr etdiyi şeirləri də orijinaldır, oxucunu qane edir. Ümumiyyətlə, “Sevinc”də toplanmış şeirlər onun bir şair kimi yetkinləşməsini, müdrikləşməsini göstərir.

Ümid edirik ki, Əli Tudənin “Sevinc” şeirlər kitabı öz oxucularına yeni, təzə və tərəvətli hisslər aşılayacaq, onları sevindirəcəkdir.

Sabir Əmirov

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 23 iyun 1973, səh.10.

ŞAIR ƏLİ TUDƏ

Şair Əli Tudə 30 ildən çoxdur ki, yaradıcılıqla məşğuldur. Bu müddət ərzində onun on səkkiz kitabı nəşr olunmuşdur. Onun şeirləri və poemaları İran Azərbaycanı xalqının azadlıq arzularından söz açır. Sovet adamlarının arzu və diləklərindən, gündən-günə gözəlləşən Bakıdan bəhs edən şeirləri də tez-tez mətbuat səhifələrində çap olunur.

Əli Tudənin əsərləri rus, ingilis, gürcü, tacik dillərinə tərcümə olunmuşdur. 1960-cı və 1972-ci illərdə şairin Moskvada kitabları çap olunmuşdur. Vətənimizin paytaxtında çap edilmiş “Kamança və bayraq”, “Dağlarda şəhər” kitablarında Əli Tudənin bir sıra şeir və poemaları toplanmışdır.

Bu günlərdə SSRİ Yazıçılar İttifaqından Əli Tudənin ünvanına teleqram gəlmişdir. Qələm dostları onu 50 yaşının tamam olması münasibətilə təbrik etmiş, yeni yaradıcılıq uğurları arzulamışlar.

Azərbaycan radiosu Əli Tudənin anadan olmasının 50 illiyi münasibətilə fevralın 10-da saat 15.30-dəqiqədə onun “Həyat sınağı” poemasını dinləyicilərə təqdim edəcək. Bu poemada gənc memarların əməyindən bəhs olunur.

Azərbaycan radiosu və televiziyaşının proqramları, 2 fevral 1974.

TƏBRİK EDİRİK!

Görkəmli şairimiz hörmətli Əli Tudə! Anadan olmağınızın 50 illiyi münasibətilə Sizi ürəkdən təbrik edir, Sizə cansağlığı, yeni yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri və xoşbəxtlik arzulayırıq.

SSRİ Yazıçılar İttifaqının Katibliyi.
Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsi.

Əziz dostumuz Əli Tudə!

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyəti Sizi – görkəmli söz usullarından birini anadan olmağınızın 50 illiyi münasibətilə səmim-qəlbədən təbrik edir.

Siz otuz ildən çoxdur ki, oxucularımızı öz dərin məzmunlu, mübariz ruhlu şeirləriniz və poemalarınızla sevindirirsiniz. Əsərlərinizin əsas mövzusu – xalqımızın qəhrəman keçmişi, bugünkü firavan həyatı, böyük gələcəyidir.

Siz İran Azərbaycanı zəhmətkeşlərinin həyat və mübarizəsinə bir sıra dəyərli əsərlər həsr etmişsiniz. “Məhbusların son sözü”, “Yoldaş”, “Qızıl bayraq”, “Ananın arzuları”, “Sülhün keşiyində”, “Nəğməkar qız”, “Kürd oğlu” kimi poemalarınız, “Cənub nəğmələri”, “Bakının işıqları”, “Vətən həsrəti”, “Şairin düşüncələri”, “Arazın o tayında” və başqa bu kimi şeir kitablarınız oxucuların rəğbətini qazanmışdır. Həqiqi ilham və istedadın bəhrəsi olan mübariz ruhlu əsərləriniz şeirimizin nailiyyəti sayıla bilər.

Sizin şeir və poemalarınız Azərbaycanda geniş yayılmışdır. Rus, gürcü, tacik, tatar və digər qardaş xalqların şeir həvəskarları da yaradıcılığınıza çoxdan bələddirlər. İstər Moskvada rus dilində, istərsə də Bakıda nəşr olunmuş kitablarınız pərəstişkarlarınızın sayını xeyli artırmışdır.

Hörmətli qələm dostumuz, əziz şair yoldaşımız!

Anadan olmağınızın 50, yaradıcılığınızın 30 illiyi münasibətilə Sizi bir daha ürəkdən təbrik edir, Sizə cansağlığı və yeni-yeni sənət qələbələri arzulayırıq.

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR İTTİFAQININ
RƏYASƏT HEYƏTİ

“Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti, 9 aprel 1974, səh. 11.

“Ulduz” jurnalı, 1974, № 5, səh.26.

HƏSSAS ŞAİR QƏLBI

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Bu misraları əziz şairimiz Əli Tudə iyirmi səkkiz il bundan qabaq yazmışdır. Bu proqram şeirlə də o, məslək, ideal uğrunda yorulmadan mübarizə aparan vətənpərvər sənətkar kimi oxucularının və qələm dostlarının dərin rəğbətini qazanmışdır.

Mən Əli Tudəni əllinci illərdən tanıyıram. H.Zərdabi adına Kirovabad Pedaqoji İnstitutunun tələbəsi olduğum zamandan. Şairin “Bakının işıqları” adlı kitabını o vaxt alıb oxumuşdum. Demək olar ki, bütün kitabı əzbər bildirdim. Sonralar özü ilə tanış olanda gördüm ki, sadə, təvazökar, alicənab bir insandır. Zahirən ağır, sakit təbiətlidir. Gözlərinə diqqətlə baxanda isə daimi narahatlığını görmək o qədər də çətin deyil.

Bu görkəmli Azərbaycan şairinin dilində çoxlu atalar sözü var, çoxluca da el məsəlləri bilir. Duzlu, bir az da qəmli xatirələri var. Onun öz tərcümeyi-halı elə yazılmamış yaxşıca bir əsərdir. İran Azərbaycanında milli-azadlıq hərəkatının fəal iştirakçısı olmuşdur. Sülh, demokratiya uğrunda fədai kimi mübarizə aparmışdır, müxtəlif ictimai vəzifələrdə çalışmış, Təbriz Dövlət Filarmoniyasının yaradıcısı olmuş və onun müdiri işləmişdir. Əli Tudə şeir dolu sinəsini gah səngərlərə, gah kürsülərə dayamış, bəzən yazı masası dizlərinin üstü olmuş, ürəyinin sözləri oraya düzülmüşdür. İndi bunların hamısı xatirəyə dönüb...

Bir dəfə söhbət zamanı Əli Tudədən ilk kitabının nə vaxt çıxdığını soruşdum. Xeyli fikrə getdi. Sonra maraqlı bir epizod danışdı. İlk şeirlər kitabı Təbrizdə çıxması imiş. Lakin iş elə gətirir ki, “Cənub nəğmələri” adlı bu kitab Cənubda yox, Şimalda, Bakıda nəşr edilir. Əli Tudənin indiyə kimi on səkkiz şeir kitabı çıxmışdır. Moskvanın “Sovetski pisatel” nəşriyyatı şairin iki kitabını rus dilində buraxmışdır: “Kemança i znamya” və “Qorod v qorax”.

Əli Tudənin həssas şair qəlbi var. O, gördüyü, duyduğu, yaşadığı həyat hadisələrini, müasirlərinin fədakar əməyini və məişətini ilhamla qələmə alır, onları sevir və sevdirə bilir.

Əzizim Əli müəllim, Sizin şəərəfli poeziyanız müasir ədəbiyyatımızın və ədəbi taleyimizin mühüm bir mərhələsi kimi xalqımızın mənəvi sərvəti kimi qiymətlidir. Sənənz sözlə, ürəyiniz ilhamla doludur. Yeni şeirlər kitabınızı təzəcə hazırlayıb “Azərnəşr”ə təqdim etmişiniz. Siz on beş il bundan əvvəl, Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti günləri keçirilərkən, “Əməkdə fərqlənməyə görə” medalı ilə təltif edilmisiniz. Bu, böyük mükafatdır. Mən sizinlə görüşlərdə olmuşam. Sizi həmişə gur alqışlarla qarşıyırlar. Bu da sənətkar üçün böyük mükafatdır.

Sizə, ürəyi gənclik eşqi və yazıb-yaratmaq həvəsi ilə döyünən əlli yaşlı şair dostuma ən səmimi arzularımı yetirirəm.

Nəriman Həsənzadə

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 9 fevral, 1974, səh. 11.

АЛИ ТУДЕ

Исполнилось 50 лет известному азербайджанскому поэту Али Туде. Имя поэта широко известно читателям. Уже более тридцати лет его стихи и поэмы публикуются на страницах газет и журналов.

Завоевали заслужанное признание читателей книги поэта “Огни Баку”, “Кеманча и знамя”, “Город в горах”, “Раздумья поэта”, “Избранные” и многие другие изданные в Баку и Москве. Проникнутые высоким гражданским пафосом, лирические по своей сути, они повествуют о героическом прошлом народа, воспевают созидательный труд человека, великое будущее, которое приближает своими славными делами наш современник, творец и первопроходец. Свой юбилей Али Туде встречает в расцвете творческих сил, полный новых замыслов.

Предлагаем вниманию читателей новые стихи поэта.

*Журнал “Литературный Азербайджан”,
1974 год. № 2, стр. 20.*

ƏLİ TUDƏ

Jurnalımız 50 yaşı tamam olan görkəmli şairimiz Əli Tudəyə cansağlığı, uzun ömür, yaradıcılıq sevincləri arzu edir. Biz əminik ki, “Məsləkim – bəşərin səsidir” deyən qələm dostumuz öz oxucularına yeni-yeni yüksək qayəli gözəl əsərlər bəxş edəcəkdir.

“Azərbaycan” jurnalı, may 1974, № 5, səh.99.

FAKÜLTƏNİN QONAĞI

Bu günlərdə kitabxanaçılıq fakültəsinin tələbələri şair Əli Tudə ilə görüş keçirmişlər. Poeziya gecəsini giriş sözü ilə pedaqoji elmlər namizədi, dosent Ə.Xələfov açdı. Şairin həyat və yaradıcılığı haqqında dosent F.Bayramov danışdı. Baş müəllim M.Şəmsizadə, III kurs tələbəsi S.Rəhimov, II kurs tələbəsi Ş.Əzizova, I kurs tələbəsi T.Qədirova şairin zəngin yaradıcılığı haqqında çıxış etdilər. Görüşün sonunda Əli Tudə öz oxucularına yaradıcılıq planlarından danışdı, yeni yazdığı şeirlərdən bir neçəsini oxudu.

**C.Abdullayev,
fakültə komsomol təşkilatının katibi**

*“Lenin tərbiyəsi uğrunda” qəzeti. S.M.Kirov adına
Azərbaycan Dövlət Universitetinin orqanı. 14 may 1974, səh.2.*

ŞAİRLƏRİMİZİN YARADICILIĞINDAN SƏHİFƏLƏR ƏLİ TUDƏ

Əli Tudə Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindəndir. Onun sənətə, xüsusən poeziyaya olan məhəbbəti böyük və sönməzdir.

Əli Tudə mübariz və ehtiraslı bir şair kimi tanınsa da, onu xalqa, oxucu kütləsinə daha yaxın, daha doğma edən yaradıcılığındakı səmimiyyət, mehribanlıq, zəhmət adamlarına göstərdiyi xüsusi qayğı və hörmət kimi keyfiyyətlərdir. O, həyatda baş verən hadisələrə, zamanın, əsrin sürətinə,

keşməkeşlərinə müşahidəçi gözü ilə, həssas, humanist, beynəlmiləlçi, sənətkar gözü ilə baxır.

Televiziya tamaşaçıları iyulun 20-də saat 20.15-dəqiqədə Əli Tudənin yaradıcılıq fəaliyyətinə həsr olunmuş verilişə baxacaq. Aktyorların ifasında şairin şeirlərindən parçalar dinləyəcəklər.

*Azərbaycan televiziyası və radiosunun proqramları,
13 iyul 1974, səh.9.*

* * *

“DAYAN, BU AN NECƏSƏNSƏ”...

Zeynəb Xanlarova haqqında (məqalə).

Müəllif Əzizə Cəfərzadə.

Zeynəb sözlərin deyilişinə, şair və bəstəkarların bu söz və melodiyalara verdiyi mənaya xüsusi diqqət yetirir. Çalışır ki, hər söz öz xüsusi mənə və çaları ilə dinləyiciyə çatsın, onun qəlbinə girsin, ruhunu oxşasın. Elə buna görə də Zeynəb haqqında şeirində (“Zeynəbin nəğmələri” “Ömrün illəri” (1976) kitabında səh.38) Əli Tudə yazır:

**Sanma ki, oxuyan ya bülbül, ya da
Qocaman dağların çeşmələridir.
Yox, yox! Dinlədiyin o səs, o səda
Nəğməkar Zeynəbin nəğmələridir.**

**Bəli! Pərdə-pərdə yayılır o səs,
Necə də ilhamla Zeynəb oxuyur!
O gözəl nəğməni dinləyən hər kəs
Öz-özünə deyir: Əcəb oxuyur!..**

“Azərbaycan” jurnalı, mart 1975, № 3, səh.99-105.

* * *

* * *

Hazırda respublikamızda yaşayıb-yaradan İran Azərbaycanı şairlərindən biri də Əli Tudədir. Onun “Şəlalə” (1974) adlı təzə kitabında xalqlar dostluğu, beynəlmiləlçilik, humanizm ideyaları təbliğ edilir, dünyanın tərəqqipərvər xalqlarının sülh uğrunda mübarizəsi, insanın arzu və əməlləri tərənnüm olunur.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 29 mart 1975, səh.14.

ŞƏLALƏ AXARLI

Qədim zamanlardan bəri sinəsi söz vulkanı, şeir bulağı olan Azərbaycan xalqının şeiriyyət bağıni istedadlı şairimiz Əli Tudənin (Cavadzadənin) “Şəlalə” adlı kitabı (“Azərnəşr”, 1974) daha da tərəvətləndirmişdir. Daim düşünən, axtaran şairin poetik düşüncələri kitabdan-kitaba, şeirdən-şeirə daha da cilalanır. İnsanların hiss, həyəcan və düşüncəsini gözündən oxumağa çalışsan Əli Tudə zamanın enişli-yoxuşlu yollarında şairlik adını vüqarla daşdıqca şairliyin şərəfli, müqəddəs vəzifəsini dərinədən duyur və mənalandırır. Bu fikir “Sözün qüdrəti” başlığı altında gedən “Yenə də qələm”, “Sənət”, “Söz” və digər şeirlərdə poetik dillə öz əksini tapmışdır:

**Deyirlər şair də bir qəhrəmandır,
Silahı qələmdir, bayrağı varaq.
O, dolub-boşalan bir asimandır,
Günəşi gözlərə görünmür ancaq.**

**Şair vətəninin halal haqqını
Zamanın əlindən qoparsın gərək.
Səadət axtaran doğma xalqını
Daim arxasınca aparsın gərək.**

(“Şairlik” şeiri).

Yalnız belə olan surətdə onun adı şair çağrıla bilər, xalq, vətən öz oğlunu sənətkar kimi ürəyində yaşada bilər. Yalnız Vətən eşqilə ən böyük təhlükələrdən çəkinməyən, əzablara qatlaşan, dözüminün qranit qayalarına söykənərək mübarizə edənlər həqiqi məhəbbətin nə olduğunu dərk edənlərdir. “Vətən məhəbbəti” şeirində deyildiyi kimi:

**Sənət məhəbbəti də,
Övlad məhəbbəti də,
Qadın məhəbbəti də,
Həyat məhəbbəti də
Vətən məhəbbətindən
İlham alır dünyada.**

Şairin yeni kitabında anaya məhəbbət, ana ürəyinin müqəddəs hissləri haqda geniş söhbət açılır. O, poetik ilhamının bütün gücü ilə bir uşaq kimi anaya sığır. Onun anası düşmən qarşısında odlu şimşəyə, qəmli günündə “Şüştər”, “Zabul” çalan yanıqlı tütəyə, övlada, ərə məhəbbətdə ipəyə dö-nür. Əli Tudə “Ana ürəyi” şeirində Tomrisli, Məhsətli, Natəvanlı, Həcərli analığı səciyyələndirərək:

**Yansa mənzil-mənzil işıq yayar o,
Soyusa övladı yetim qoyar o.
Yanmaqdan nə bezər, nə də doyar o,
Günəşlə əkizdir ana ürəyi. – deyir.**

“Bakı lövhələri” başlığı altında toplanmış şeirləri oxuduqca şair sanki əli-mizdən tutub bizi doğma paytaxtımızın küçələri ilə gəzdirir. Sən “əsrlerin-əsrələrə sualı”, “dünənin cəlalı”, nə vaxtsa yaşayıb-yaratmış “ağsaçlı bir ustanın kamalı” olan Qız qalasının qarşısında xəyala dalırsan. Bakı fəhləsilə görüşür-sən. Yurdumuzun gözəllikləri sənətkarı vəcdə gətirir. Səhifələr açıldıqca Gən-cəçayın, Acıçayın sahillərində qatarlanan çınarlara, söyüdlərə heyran-heyran tamaşa edirsən. “Boz torpağın tacına”, “qayaların saçına” dönən şlalələr, “ana torpağa yaraşlıq verən” meşələr, “dəniz olmaq eşqilə dənizlərə qarışan” çaylar – bir sözlə, əsrarəngiz təbiət Əli Tudənin ilham mənbəyinə çevrilir.

Sənətkar klassiklərimizlə söhbət edir, onların böyüklüyü qarşısında eh-tiramla baş əyir. Mütəfəkkir Şeyx Sədinin rübailərinə, qoca Hafizin qəzəl-lərinə müraciət edir. Qəhrəman babası Nəsiminin insana verdiyi uca qi-y-mətlə özünün də yüksəldiyini, ölümü ilə doğma torpağına daha da şan-şöh-rət gətirdiyini göstərir:

**Gözlərdə böyüdü Şirvan torpağı,
Şeir nemətilə, söz vüqarıyla.
Qərib bir şairin doğma ocağı
Dünyaya sığmadı öz vüqarıyla.**

(“Nəsimi” şeiri).

Şair qələminin güdrətilə insanın dəruni hisslərini bir-bir araşdırır, inama, hörmətə, məhəbbətə, qüdsiyyətə, intizara tərif verir, idrakın işıqlı yolu ilə təfəkkür ümmanın dərinliklərinə enir. Onun “Söz”ü Babəkin qılıncından kəsər, Səttarxanın gülləsindən hədəf sərrastlığı alır:

**Hələ ölkələr var duman içində,
Dəmir barmaqlıqlı – zindan içində –
İnsanlar boylanır həycan içində,
Təsəlli umanın pənahıdır söz.**

Qələm ustası söz sənəti ilə dünya zəhmətkeşlərini – fəhləni, kəndlini işıqlı gələcək uğrunda hər sahədə mübarizəyə səsləyir. Mübarizə üçün sə möhkəm iradə lazımdır. Sənətkar (“İradə” şeiri) arzusuna çatmaq üçün getdiyi yoluna nur səpən iradəsini təbiətdən üstün tutur.

**Axi, mənim iradəm də
İlhamımda, sözümdədir.
Çaylar, göllər, okeanlar
Sanma şair dözümdədir.**

Nazim Rizvanov

*“Oktyabr bayrağı” qəzeti, 15 aprel 1975, səh.4.
Azərbaycan Neftçala rayon Komitəsinin orqanı*

AZƏRBAYCAN YAZIÇILARININ VI QURULTAYI

Biz 1945-ci ildə Təbrizdə yaranmış “Yazıçılar cəmiyyəti”ni indiyə qədər mühacirətdə saxlaya bilmişik. Bu gün onun sıralarında sizin yaxşı tanıdığımız Əli Tudə, F.Xoşginabi, M.Gülgün, Aşıq Hüseyn Cavan, H.Billuri, S.Tahir, İ.Cəfərpur, H.Məmməd zadə, M.R.Afiyyət, F.Sadiqzadə, Q.Qəhrəmanzadə, Q.R.Cəmşidi, M.Dadaşzadə, S.Əmirov kimi yazıçı və şairlərdən əlavə onlarca cavan var.

Balaş Azəroğlunun çıxışından

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 12 iyun 1976, səh.6.

ƏDƏBİ-BƏDİİ GECƏLƏR

M.F.Axundov adına Azərbaycan Rus dili və Ədəbiyyatı Pedaqoji İnstitutunda S.Vurğunun anadan olmasının 70 illiyi münasibəti ilə ədəbi-bədii gecə keçirilmişdir. İnstitutun rektoru, dosent Ə.Məmmədovun giriş sözündən sonra sovet ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor H.Babayev xalq şairinin yaradıcılığından danışıbmışdır. Şairlərdən Əli Tudə, N.Həsənzadə, N.Gəncəli, S.Rüstəmخانlı böyük sənətkar haqqında xatirələrini söyləmiş, S.Vurğuna həsr etdikləri şeirləri oxumuşlar. Azərbaycan SSR xalq artisti V.Şiryenin çıxışı maraqla qarşılanmışdır.

Gecədə institutun tələbələri S.Vurğunun şeirlərindən bəzilərini əzbər söyləmiş, bədii özfealiyyət kollektivinin ifasında şairin sözlərinə yazılmış mahnılar səslənmişdir.

“Bakı” qəzeti, 21 oktyabr 1976, səh.4.

SƏMADAN BİR ULDUZ QOPARSAN GECƏ...

Məqalə M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti iqtisad fakültəsi istehsalatın təşkili və idarə olunması metodları kafedrasının professoru, iqtisad elmləri doktoru, həmyerlimiz Hətəm Ağəli oğlu Cavadov barədədir.

Məqalə onun ən çox sevdiyi şair olan Əli Tudənin “Bakı gecəsi” şeirindən bu kupletlərlə başlayır.

**Titrək ağacların xışiltısıyla,
Çağlayan suların işiltısıyla,
Sevişən gənclərin pıçiltısıyla
Danışan dodaqdır Bakı gecəsi.**

**İşıqlar uzanır Xəzərə qədər,
Sular üstündəki şəhərə qədər,
Kim bilmir açılan səhərə qədər
Sahildə oyaqdır Bakı gecəsi.**

Fazil Rəhmanzadə

“Bakı” qəzeti, 2 noyabr 1976, № 260, səh.3.

Məqalə bu kupletlə bitir.

Səmadan bir ulduz qoparsan gecə,
İynən yerə düşsə taparsan gecə,
Dostunu sahilə aparsan gecə,
Sizə bir qonaqdır Bakı gecəsi.

MUSİQİ OCAĞINDA ŞEİR MƏCLİSİ

Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbində Səməd Vurğunun anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş şeir məclisi keçirilmişdir.

Məclisi M.A.Əliyev adına İncəsənət İnstitutu səhnə nitqi kafedrasının müdiri M.Əsgərov aparmışdır.

Yazıçılardan Mir Cəlal və Əlfə Qasimov ölməz xalq nəğməkarı haqqında xatirələrini danışmış, şairlərdən Əli Tudə, Nəriman Həsənzadə, Ağacavad Əlizadə böyük sənətkara həsr etdikləri şeirlərini oxumuşlar.

İncəsənət İnstitutunun müəllimi Ənvər Vəliyevin və şagirdlərin ifasında musiqinin müşayiəti ilə S.Vurğunun əsərlərindən nümunələr səslənmişdir.

Məclisdəkilər şairin qızı Aybəniz Vəkilovanın söhbətini maraqla dinləmişlər.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 13 noyabr 1976, səh.4.

“ÖMRÜN İLLƏRİ” ÇAPDAN ÇIXMIŞDIR

“Gənclik”, 1976.

Əli Tudənin yeni şeirlərindən ibarət toplusu “Ömrün illəri” adlanır.

Ana təbiətimizin füsunkar gözəlliyini, doğma Bakını, onun qaynar həyatını, yaraşılıq mənzərələrini, gənclərimizin qurub-yaratmaq eşqini tərənnüm edən şeirlər “Səadət dünyası”, “Gözəlləşən kəndimiz”, “Məhəbbət dünyası”, “Azadlıq arzusu” və “Uşaq aləmi” bölmələri altında toplanmışdır.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 18 dekabr 1976, səh.7.

ÖMRÜN İLLƏRİ “Gənclik”, 1976.

Əli Tudənin “Gənclik” nəşriyyatında “Ömrün illəri” adlı yeni kitabı çap olunmuşdur. Kitabdakı şeirlər mövzusunə görə beş bölməyə ayrılmışdır.

Şair Azərbaycan təbiətini sevə-sevə vəsf edir. Abşeronun qızılı qumları, füsunkar sahil mənzərələri Əli Tudənin şeirlərinin əsas mövzudur. Şairin yaradıcılığı doğma torpaqla, onun əsrarəngiz gözəllikləri ilə sıx bağlıdır. O, Abşeronun təbii nemətlərinə, əmək qəhrəmanlarına bir sıra şeirlər həsr etmişdir.

“Gözəlləşən kəndimiz” yarımbaşlığı altında verilmiş şeirlərdə isə Azərbaycan kəndlərinin təkrarolunmaz gözəllikləri vəsf edilmişdir.

Şairin lirik şeirləri “Məhəbbət dünyası” bölməsində toplanmışdır. Kitabda verilmiş “Səadət sarayı”, “Bəxt güzgüsü”, “Gecikmiş sevgi” və başqa şeirlər maraqla oxunur.

“Bakı” qəzeti, 6 yanvar 1977, səh.3.

“ÖMRÜN İLLƏRİ”Nİ VƏRƏQLƏRKƏN

**Nə zindan, nə sürgün, nə dar ağacı
Məni sarsıtmamış, sənə əyandır.
Qoy dünya bilsin ki, şeirim taci,
Könlümün nəğməsi Azərbaycandır.**

Bu sətirlər 30 il əvvəl, 1947-ci ildə qələmə alınmışdır. Hər dəfə Əli Tudənin şeirlərini oxuyanda, istər-istəməz həmin misraları xatırlamalısınız, şairin bütün yaradıcılığı ilə “Vətən” şeirinin ruhu arasında bir yaxınlıq tapırsınız.

Vətənpərvərlik mövzusu Əli Tudənin şairlik tərcümeyi-halını təyin edən mühüm bir xüsusiyyət kimi diqqəti cəlb edir. Müəllifin bədii cəhətdən dəyərli əsərləri məhz həmin mövzuda yazılmışdır. Kitabda (“Ömrün illəri”. “Gənclik” nəşriyyatı, 1976) bu baxımdan bir sıra maraqlı nümunələrlə tanış olmaq mümkündür.

Əli Tudənin poeziyasında sırf, birbaşa tərənnüm motivləri getdikcə azalır və bu, bircə, yaxşı əlamətdir. Əvvəlki tərənnüm şeirlərində şairin sənət-

karlıq imkanları bütün qüvvəsi ilə meydana çıxa bilmirdi. Şair bədii konkretliyə meyl edəndə isə onun bədii təsvir vasitələri hiss olunacaq dərəcədə əlvanlaşır. Müəllif predmeti poetik obraz səviyyəsinə qaldırmağa çalışır. Əli Tudənin belə poetik obrazlarından biri də “Həmişəbahar” şeiridir:

**Ağ vərəq üstündə gəzdikcə qələm,
Şeirə damla-damla xatirə yağar...
Bahar həsrətlişi ağsaçlı nənəm
Bakıya deyərdi həmişəbahar.**

Kitabdakı şeirlərin bir qismi insan ömrü haqqında düşüncələr silsiləsi kimi diqqəti cəlb edir. Bunu adlarından da görmək olar: “Təqaüdçü müəllim”, “Gecə milisi”, “Mən fəhləyəm”, “Bəstəkar”, “Həkim”, “Rəssam” və s. Vətənpərvərlik motivləri həmin şeirlərdə əsas yer tutur. Burada təsvir və tərənnüm edilən qəhrəmanlar ömürlərinin mənasını Vətənə, xalqa təmənnəsiz xidmətdə görə, insana məhəbbəti və qayğını öz əməl və qayələrinə çevirən mübariz ruhlu insanlardır; “Gecə milisi” şeirinin lirik qəhrəmanı sırası bir insan olsa da, “xoşbəxt körpələrin yuxularında öz payı vardır”, çünki “gələ, gedənə bir mayaq tək, gecə milisi də şəhərdə yanar”. Hətta şairin ağ saçlı nənələrə (“Nənələr” şeiri) münasibəti Vətənin tərcümeyi-halının bir parçası kimi mənalandırılır.

Kitabda müəllifin öz poetik “mən”i ilə bağlı hiss və həyəcanları bizi daha çox cəlb edir. “Şairin döyüşü yazmaqdır ancaq” – deyən lirik qəhrəmanın mənəvi aləmi müxtəlif şeirlərdə müxtəlif tərzdə açılır.

“Ömrün illəri” şeirində şair maraqlı bir müsahibə forması seçmiş, öz “yuxusuz və yorğun illərinə” müraciət etmişdir:

**Yox! Yəqin görərəm o gözəl çağı,
Şeirim öz bağından gül dərər mənə.
Mehriban anamız Savalan dağı
Öz uzun ömründən bərc verər mənə.**

“Həsət”, “Qönçələr”, “Yenə də ehtiyac”, “Nigarançılıq” şeirləri ənənəvi Cənub həsrətinin ifadəsidir. Burada Əli Tudə böyük bir inamla hər cür pessimizmə qarşı çıxır.

Əli Tudədə inqilabi keçmişə – Səttarxan ruhuna qibtə, indiki nəslə xitab səciyyəvidir. Bəzən o, “bir ürək neçə il nigaran olar, haçandır Vətəndən nigaranam mən” kimi minor motivlərə meydan versə də, bu, onun lirik qəhrəmanının mənəvi bütövlüyünü göstərir.

Vətənpərvərlik mövzusu Əli Tudənin tərənnüm etdiyi ayrı-ayrı nümunələrdə də mühüm yer tutur. Həm də belə nümunələrdə təsvir və tərənnümü bir-birindən ayırmaq çətindir: konkret predmetin və məkanın poetik vəsfi bəzən ümumiləşərək ciddi məna alır. Məsələn, “Əmircan yolu” şeirində məqsəd heç də Bakının gözəl bir guşəsini hərarətli misralarla tərənnüm etmək olmamışdır. Məqsəd – bu yer obrazın timsalında Vətənin maddi və mənəvi nemətlərindən iftixarla söhbət açmaq, Səttar Bəhlulzadənin sənət fərçasının ecazkarlığını yada salmaqdır.

Kitabdakı bir sıra nümunələrdə yığcam təsvirlər, uğurlu təşbeh və obrazlı bənzətmələr Vətən torpağının dilbər guşələrini göz önündə uğurla canlandırır. Bu şeirlərdə bədii konkretlik mövzunun poetik məzmununun qabarıq ifadəsinə xidmət edir və müəyyən obrazın səciyyəvi cizgilərlə rəsm olunmasına imkan verir.

Əli Tudə öz şeirlərində ayrı-ayrı beytlərin və misraların gəlişi gözəl səslənməsinə aludə olan şairlərdən deyil. Onun şeirlərində belə hallar şairin “boğazdan yuxarı” cəhdi kimi yox, təsvir edilən lövhəyə öz şairanə münasibəti kimi meydana çıxır, maraqlı obrazların yaranmasına səbəb olur.

**Uzaqda qızarır tənha bir mayak,
Sanki qan çəkibdir yuxusuz gözü.**

“Buzovnada gecə” şeirində də orijinal təşbehlər yaradılmışdır.

**İşıq dənizində çimən qayalar
Sanki göydən düşmüş Ay parçasıdır...**

Əli Tudənin bir şair kimi kitabdan-kitaba irəlilədiyini, yeni şeirlərində sənətkarlıq cəhətdən inkişaf etdiyini görürük.

Vaqif Yusifli

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 14 may 1977, səh.7.

ŞAİRLƏ YENİ GÖRÜŞ

Əli Tudənin “Həyat sınağı” kitabına ön söz.

Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı, 1978, səh.3-4.

Saysız-hesabsız şeirlərin, cild-cild kitabların müəllifi olan şair Əli Tudə öz oxucularına yeni bir poeziya çələngi təqdim edir. Hər yeni kitab şair zəhmətinin yeni bəhrəsi, hər yeni bəhrə oxucular qarşısında şairin hesabatıdır. Bizə elə gəlir ki, şairi bir daha “kəşf” etmək üçün kitabda toplanmış əsərlərin hansı qaynaqlardan su içdiyi barədə kiçik bir ekskursiya çox faydalı olardı.

Əli Tudə Azərbaycan demokratik poeziyasının ilk təməl daşlarını qoyan sənətkarlardan biridir. Bu poeziya elə bir dövrdə formalaşırdı ki, uzun illərdən bəri mürtəce rejimin və onun xarici imperialist havadarlarının zülmündən cana gəlmiş xalq artıq keçmiş qaydada yaşamaq istəmir. O zaman yenicə formalaşmağa başlamış demokratik ədəbiyyat ağılıq və qulluq dünyasını uçurmaq və yeni dünya qurmaq uğrunda gedən tarixi savaqların döyüş meydanlarında, səngər vuruşlarında özünün ilk addımlarını atırdı.

Təməli belə bir zəmində qoyulan, beşiyi başında zamanın bəstələdiyi inqilabi mahnılar – bu poeziyanın hansı yol ilə gedəcəyini qabaqcadan müəyyən etmişdir.

O zaman azadlıq uğrunda döyüşən xalqın sıralarında addımlayan gənc Əlinin şeirləri ilə tanış olan dünyagörmüş qocaman fədailərdən birinin, firqə bileti alan Əliyə “Tudə” (xalq) təxəllüsü verilməsini təklif etməklə, şairin sənətinin istiqamətini, qayə və məqsədini müəyyənləşdirmişdir. Əli Tudə, doğrudan da, həmişə xalqla bir sırada olmuş, onun istək və arzularını, döyüş və mübarizə əzmini, gələcəyə olan inamını qələmə almağı sənətinin əsas qayəsi hesab etmişdir. Bu elə bir həqiqətdir ki, şair özü də onu açıq şəkildə etiraf etməyi sənət üçün şərəf hesab edir:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım vətəndir, silahım qələm!**

Əli Tudənin keçib gəldiyi 35 illik çətin, enişli-yoxuşlu, vüsəllə-həsərlə, sevinclə-kədərli yaradıcılıq yolu aydın göstərir ki, onun sənəti barədə misralanan bu proqramı yalnız şüar olaraq qalmamışdır. Şairin hadisə və əşyala-

ra yanaşma üsulunu, təsvir və tərənnüm üçün seçdiyi ədəbi-bədii vasitələri müəyyənləşdirən başlıca amil onun min bir gözə görünən və görünməyən köklərlə xalq həyatından, xalqın istək və arzularından, zəhmətkeş kütlələrin haqq və ədalət uğrunda apardıqları inadçı mübarizələrdən qidalanan sənət qayəsi olmuşdur.

Əli Tudə nədən yazırsa yazsın, hansı janrda yaradırsa yaratsın, hansı forma seçirsə seçsin yenə də özünün yaradıcılıq idealına sadıqdır.

Sevindirici haldır ki, şairin oxucularına təqdim etdiyi yeni kitabı da bu sədaqəti dönə-dönə təsdiq edən sənət inciləri ilə zəngindir.

Əli Tudə hər şeydən əvvəl yüksək ideallar şairidir. Elə buna görə də o öz əsərləri üçün seçdiyi mövzuları məhz dövrün mütərəqqi ideyalarına, xalqın müasir tələblərinə cavab verə biləcək bir şəkildə, oxucularını mübarizlik, döyüşkənlik, vətənpərvərlik, beynəlmiləçilik ruhunda tərbiyə edəcək bir səpkidə işləməyi özü üçün ilk tələb hesab edir.

Əli Tudə kiçik həcmli, müasir nəbzli, aktual mövzulu şeirlər yazmaqla yanaşı, bir sıra gözəl poemaların da müəllifidir.

Şairin, demək olar ki, poemalarının hamısı mənsub olduğu xalqın həyatından alınmışdır. Bu əsərlərin başlıca qəhrəmanları azadlıq hərəkatının qoynunda yetişmiş mərd insanlar, hadisələr isə şairin yaşayıb yaratdığı günlərdə baş vermiş əhvalatlardır. Poemalardakı hadisələrin çoxu, bir növ, avtobioqrafik xarakter daşısa da, bunlarda bir ədəbi ümumiləşdirmə, bədii təkmillik başlıca məziyyət təşkil edir.

Əli Tudə yeni kitabı simasında oxucularına təzətər çiçəklərdən tutduğu xoş ətirli, beyinə və ürəyə qida verə bilən bir poeziya çələngi təqdim edir.

Biz əminik ki, oxucu şairlə bu görüşdən razı qalacaq, ondan yeni görüşlər arzusu ilə ayrılacaqdır.

Sabir Əmirov

HİNDİSTAN GÖRÜŞLƏRİ

...Baro şəhərində iki hindli bizə yaxınlaşıb rus dilində şirin ləhcə ilə danışdı. Onlardan professor Ş.K.Mehta deyəndə ki, mən sizi tanıyıram, mat qaldım. Sonra məlum oldu ki, ingiliscə nəşr edilən Azərbaycan poeziyası antologiyasından şeirlərimi oxumuşdur. Mehta saqqal qoymuşdu, damağında qəlyanı var idi. Dedi ki, Əli Tudənin bir şeirini tərcümə etmişəm. Mən

dedim Əli Tudə eyvan qonşumdur, gedən kimi mütləq onu sevindirəcəyəm. Şairi sevindirmək istəyirsənsə, əsərini başqa dilə tərcümə elə. Gülüşdük. Bir-birimizə ünvan verdik.

Nəriman Həsənzadə

“Bakı” qəzeti, 17 iyun 1980, səh.4.

ƏLİ TUDƏ

Əli Tudəni Bakıda gördüm. Evində qaldım. Əli Tudə ağ saçlı bir qəhrəman kimi qarşımda oturmuşdur. O, yalnız şair deyildir. Onun bədii yaradıcılığında xatirə növü də mühüm yer tutur. Deyir ki: Mənim əqidəmcə gərək indi xalq öz babalarının keçdiyi yolları bilsinlər. Cavanlarımız indi orada, Cənubda bizim nəsilədən də odlə-atəşlidirlər. Amma onları qaragüruhdan qorumaq lazımdır.

30-a yaxın kitabı Bakıda – Moskvada çap olan ağsaçlı şairimizdən onun mühacirəti haqqında soruşanda hərarətlə deyir:

“Varlıq” jurnalı yazır ki, biz sürgün olmuşuq, amma biz həyatımızın qalan hissəsini qorumuşuq ki, indi istifadə edək. Biz həmişə Təbriz və Cənubi Azərbaycan ilə nəfəs almışıq. Mənim əsas mövzularım Vətəndir, həsrətdir, vətənpərvərlik hissləridir.

Əli müəllimin həyat yoldaşı mədəni və çox ziyalı bir xanımdır. 3 qızı və bir də Natiq adlı oğlu vardır. Hamısı ali təhsillidir. Əli müəllim böyük qızını bir qarabağlıya köçürmüşdür. Deyir ki: Hətta toy məclisində belə cənubdan söz gedəndə bizi qəm basır, ağlayırıq!

Əli Tudə siyasi mühacir pasportunu döşündə gəzdirir. Şüşə kimi saf ürəyi baxışlarından belə oxunur:

– Hüseyin, qardaş! Ayrılıq bir dəhşətdir. Bizim bura gəlməyimizə qalanda hələ Təbrizdə Bakı radiosuna qulaq asanda eşitdim ki, Amerika İrana 45 təyyarə verib. Həmənin təyyarələrin birində şah özü gəlib səmadan bizim fədailərin səngərlərindən şəkillər çəkib.

Arzumuz, nisgilimiz Vətəndir. Arzumuz, nisgilimiz Vətənimizə qovuşmaqdır.

Əli Tudə İranda Azərbaycan dilində çıxın jurnallardan söz açır. “Ülkər”i sevir, ona bir şeir də hədiyyə edib. “İnqilab yolunda” haqqında geniş danışır. Deyir ki:

– Hüseyin! Özünü sıxma, sizin bu jurnalın da, Molla Nəsrəddin demişkən, müəyyən bir dövrdən sonra qiyməti məlum olacaqdır!

Əli Tudənin könlünün xəzinəsini açmaq çətin iş deyildir. Çünki bu xəzinənin qiymətli inciləri onun Azərbaycan xalqının böyük günəşli sabahına inamlı baxışlarında hiss olunur. Bu ehsaslı və qüdrətli şairin bir neçə şeirini sizə təqdim edirik:

1. “Vətən”
2. “Mənim xalqım”
3. “Araz üstə palıd”

Hüseyin Düzgün

“İnqilab yolunda” jurnalı, 1981, səh.16-17.

ƏLİ TUDƏ

İlk şeirləri 1937-ci ildə nəşr edilən bu istedadlı şairin ədəbiyyata sevgisi “Bəlkə də, sözdədir insanın canı”, – deyə sənətkarın sözə məhəbbətindən, sözün mahiyyətini düzgün qiymətləndirmək hissindən, sözə şair vurğunluğundan irəli gəlir. O, sözü ulduzlara bənzədir, “Alov var hər sözdə”, “Hər söz azad ömrün bir naxışdır”, “Sözlə adamın surətini çəkmək olar” – deyə sözün gözəlliyinə, imkan genişliyinə işarə edir.

Şair doğru olaraq, belə hesab edir ki, böyük potensial imkanlara malik olan söz insan “əlində” yeni güc və qüvvət alır.

Bədii əsərdə, xüsusən şeirdə sözün daha da cilalanması, yeni keyfiyyət kəsb etməsi məsələsi də şairin diqqətini cəlb edir. O yazır: “Şeirdə söz təzələnir”; “Şair sözü təzə doğan ulduzdu”. Bu təzələnmənin istiqamətləri müxtəlif olur: sözün kəsərinin artması, yeni məna çalarları qazanması və s. Bu da sözə sənətkar münasibətindən doğur, şairin söz üzərində ürək yangılarından irəli gəlir.

Əli Tudə deyir ki, şair “sözlərdən məhəbbət sarayı tikir”; yaxud:

**Aşiq hər sözündə mənə axtarar,
İncilərlə dolu dərya axtarar.**

Bu nümunələr aşağıdakı misraları meydana gətirir:

**Söz üstə o qədər alışasan ki,
Oduyla isinsin soyuq həyat da.**

Bu, şairin çıxardığı nəticə, həm də arzusu və tövsiyəsidir. Onun öz üslubu, sözə münasibəti haqqında dediklərini də ümumən sənətkar və söz münasibətlərinə aid fikirlər kimi qəbul etmək olar: “Yuxusuz gecələrim çox olub. Uğurlu şeir üçün oyaq qalmışam. Söz üçün, incə bir söz üçün”. Ümumən o, şeirin taleyini şairin sözə münasibəti ilə izah edir və bu münasibətlə yazır:

**Şeirimi çeşmələrdə yarışsın deyə,
Gözəl nəğmələrə qarışsın deyə,
Soyuq ürəklərdə alışsın deyə,
Mən də alışırım sözün üstündə.**

Şairin fikrincə məhz belə halda “söz sarayı” bəzənir, hər bir kəlmə cana yanğı salır, “hər söz, hər sətir hədəfinə dəymiş güllə” olur. Bu mənada o, şairləri “sözlə silahlanmış ordu”, özünü isə bu ordunun bir nəfəri hesab edir:

**Mən igid bir millətin,
Sevinciyəm, qəmiyəm.
Düşmən səngərlərinə
Atdığı bir mərmiyəm.
Alovlu kəlmələrim
Qəlpələrimdir mənim.**

Sözün hərcəhətli təsirini görən şair, həkim olacaq qızına tövsiyə edir ki, xəstələrə yalnız dava-dərmanla deyil, sözlə də kömək etsin, onları sözün gücü ilə həyata qaytarmağa çalışsın:

**Bir nemətə döndər yaxşı sözü sən,
O, dağdan yüksəkdir, dənizdən dərin.
Hər sözdə bir dünya görməsəydim mən,
Əzablı yoluyla getməzdim şeirin.**

Şair, sözü insanı zənginləşdirən mənəvi qida hesab edir və düşünür ki, insanın əsl yoxsulluğu maddi deyil, mənəvi amillərlə təyin olunur.

**Yox, kasıb odur ki, düşünən beyin
Sözün mənasıyla qidalanmayı.**

Əli Tudənin söz haqqında ayrıca şeiri də var; özü də elə “Söz” adlanır:

**Sanma tərif deyən bir insan kimi
Anamız həyatın məddahıdır söz.
Yox, ürəyi dolu bir sarban kimi
Yaxının, uzağın səyyahıdır söz.**

**Elə zənn etmə ki, o tez qocalır,
Yox, yox, bu dünyada tək göz qocalır.
Nə ürək qocalır, nə söz qocalır,
Bil ki, gümrahların gümrahıdır söz.**

**O açar çiçək tək, yağar qar kimi,
Doğar ulduz-ulduz dinər tar kimi.
Səsində bəşərin gücü var kimi,
Şeir dünyasının allahıdır söz.**

**Şair, möhkəm bağlan ana torpağa,
Sözdən çələng düzəlt neçə oylağa.
Sözün qiymətini salma ayağa,
Unutma, tez sınaq sürəhıdır söz.**

**Düşün ki, o, Kürdür, Arazdır sənə,
Dünyada həm payız, həm yazdır sənə,
Qoca Füzulidən mirasdır sənə,
Şairin həm meyi, həm ahıdır söz.**

**Daim zinətədir neçə məclisin,
Vaxtı şadlıq ilə keçə məclisin.
Neçə təntənənin, neçə məclisin
Mahuru, dilkəşi, segahıdır söz.**

**Hələ ölkələr var duman içində,
Dəmir barmaqlıqlı zindan içində,
İnsanlar boylanır həycan içində,
Təsəlli umanın pənahıdır söz.**

**Ürəkdən gülüşə bilməyənlərin,
Silahla döyüşə bilməyənlərin,
Zəfərlə görüşə bilməyənlərin
Döyüşdə alovlu silahıdır söz.**

**O gözər dilində insan oğlunun,
Ömrünü bəzəyər cahən oğlunun.
Bəli, dağ oğlunun, aran oğlunun
Dünəni, bu günü, sabahıdır söz!**

Əli Tudə “İlham hardadır?” şeirində ilhamı göylərdə axtaran şair dostuna müraciətlə ilham mənbələri sırasında, şeir-sənət üçün vacib olan amillərdən biri kimi, “tutarlı söz”ü də qeyd edir. O, “Duyğular şeirləşəndə, ilhamlar nəğmələşəndə” adlı məqaləsində şeirdə sözün yerini belə müəyyən edir: “Şeirdəki söz, fikir, musiqi bir-birini tamamlayıb ürəklərə dinclik verməli, gözləri oxşayıb, duyğuları təzələməlidir”.

Əli Tudənin şeirlərində bədii üslub məsələsinə də toxunulur. Burada da onun fikirləri ədəbiyyatşünaslığın bu sahədə irəli sürdüyü və qəbul etdiyi müddəalarla səsləşir: “Avtorun dilidir əsərin dili”; “Hər xətdə arzum var, hər sözdə izim”.

Ümumən Əli Tudənin əsərlərində dil, xüsusən ana dili haqqında fikirlər xüsusi yer tutur: O yazır: “Dil xalqın milli qüruru, könül sərvəti, ideya silahıdır”; “Hər xalqın mədəniyyət xəzinəsindəki ən qiymətli inci doğma ana dilidir. Dil xalqın ən böyük, ən əziz, ən nadir mənəvi sərvətidir. Dil ananın südü ilə yoğrulur, laylası ilə boy atır, xeyir-duası ilə pərvazlanır”; “Dil çağlaya-çağlaya, durula-durula, parlaya-parlaya nəsil-dən-nəsilə əmanət qalır”; “Dil ipə-sapa yatmayan azadlıq fədaisidir”; “Dil təsəlli də, həyan da, arxa da olur. Dil xalq da, vətən də, istiqlal da olur. Dil hünər də, cürət də, zəfər də olur. Dil vətəndə sakinə, qürbətdə vətənə çevrilir”.

Bu mülahizələr şairin öz ana dili ilə – Azərbaycan dili ilə bağlıdır. Bəs şairin düşüncələrində bu dil necə dildir: “Azərbaycan dili bütün dünyada qürurla səslənən qədim dillərdən biridir”. Şair həm də doğru olaraq, deyir ki, “Azərbaycan dili daha da büllurlaşdı, gözəlləşdi, şaxələndi”.

Şair, eyni zamanda, göstərir ki, Azərbaycan dilinin keçib gəldiyi tarixi yollar heç də həmişə hamar olmamışdır. Bir zaman şahların hökmü ilə bu dil şeir-sənət, elm, ümumən yazı-pozu dili kimi yasaq edilmişdir; böyük Nizami

öz əsərlərini başqa dildə – fars dilində yazmaq məcburiyyəti qarşısında qalmışdır. Böyük qüdrəti ilə əsrlərin qaranlıqlarını yarıb keçən Azərbaycan dili azad dillərdən birinə çevrilmişdir.

Bəs nə üçün şairin Cənubi Azərbaycandakı xalqına və onun dilinə bu azadlıqdan çatmır? Axı, bu dilin uğrunda mübarizə aparırlar, onun azadlığı üçün canından keçənlər olmuşdur. Hətta müvəqqəti də olsa, belə azadlıq əldə edilmiş, lakin uzun çəkməmişdir. Bu baxımdan şairin Səttarxana müraciətlə dediyi aşağıdakı sözlər maraqlıdır:

**Yadımdadır, Təbrizdə
Bir döyüş səhərində
Doğma dilində çıxan
Qəzeti yoxlamağın,
Sevincindən ilk dəfə,
Sən dəfə ağlamağın...
İndisə dil dustaqdır.**

Şair hakim təbəqələrin Azərbaycan dilinə münasibətini Şeyx Məhəmməd Xiyabaniyə həsr etdiyi “Alovlu natiq” şeirində kəskinliyi ilə ifadə edir. Həmin şeirdə belə bir epizod verilir:

**Dünən səhər Tehrandə
Məclisin bir vəkili,
Fars xalqından yaranan,
Fars xalqının qatili
Dedi ki,
Məktəblərdə
Gəlin qadağan yazaq;
Cədvəllərdən əcnəbi
Dilləri tamam pozaq.
O dillər tamahıyla
Dilimizi tez udar.
Amandır,
Övladımız
Ləhcəsini unudar.
Cənab demədi ancaq,
Öz doğma torpağında
Bir millətin nəğməsi
Dustaqdır dodağında.**

**Azəricə haqqı yox
İki söz danışmağa.
Gizlədib bu dəhşəti,
Danışmadı o ağa.**

Bundan sonra şair öz dilibir qardaşlarına, həmvətənlərinə müraciət edir:

**Gəlin!
Özümüz deyək,
Öz dilimiz şirindir!
Təranəsi rəvandır,
Şeiriyyəti dərinidir!
Şirindir!**

**Anamızın
Saf südündən yaranmış!
Dərinidir! Atamızın
Öyüdündən yaranmış!
Şeyx bu dildə danışib,
Bu dildə də yazıbdır.
Bu dilə ehtiramla
Durub qulaq asıbdır.**

Əli Tudə “Mənim dilim” adlı poema yazmışdır. Həcmcə böyük olmayan həmin poemanın əvvəlində epıqraf yerinə bu sözlər yazılmışdır: “İran Azərbaycanında qədim xalqıma doğma dilində dərs keçmək, qəzet, jurnal, kitab nəşr etmək qadağandır”. Bu sözlər poemanın hansı hisslərin təsiri altında yazılması, ümumən poemanın mündəricəsi haqqında məlumat verir. Poema lirik planda yazılsa da, burada müəllifin ana dili haqqında maraqlı fikirləri ilə tanış oluruq. Şair bu dildə səmimiyyət, sədaqət, hərərət, qüdrət, zənginlik, əlvanlıq görür. Poema belə başlanır:

**Mənim dilim dünyada
Vətənə sədaqətdir!
Ataya ehtiramdır,
Anaya məhəbbətdir!
O yaranan zamandan
Od yanır binəsində.**

Sonrakı hissələrində isə oxuyuruq:

**Mənim dilim zəngindir
Vətənin çölləri tək,
Mənim dilim əlvandır
Baharın gülləri tək.
Mənim dilim zərifdir
Sığallı ipək kimi.
Mənim dilim kəskindir
Qılıncı şimşək kimi.
Dilim – dostuna arxa,
Qardaşına həyandır.
Məni danan düşmənin
Başı üstə tufandır!**

Bu gözəl keyfiyyətləri onu layla və bayatların dili edibdir; şairlərin sər-vətinə çevirib, qəhrəmanların qəlbinə hərarət gətiribdir. Bu dil:

**Nüşabənin, Həcərin,
Zeynəbin, Səriyyənin
İsti beşik başında
Dik başını əyən
Ümidlə bəstələnən
Laylasında dinibdir.
Dinc yatan körpələrin
Röyasında dinibdir.
Qarı dizə çıxanda
Yer üstə asımanın,
Səttarxanın, Nəbinin
Döyüşçüsü işartı
Tapmayanda ocaqda,
Dilimin atəşilə
İsinibdir sazaqda.
Mənim dilim Vaqifin
Şöhrətinə dönübdür.
Nəsiminin, Möcüzün**

Sərvətinə dönübdür.
Nəbatinin şeirində
Utandıdır sevgi tək.
Muğamat aləmində
Açılıbdır sərgi tək.
Yox! Dilim qoca Şərqi
Dumanlı başı üstə,
Neçə-neçə diyarın
Torpağı-daşı üstə
Dolaşmış, Vətənimin
Car çəkən qartalı tək;
Qonşuluğun, dostluğun,
Mərdliyin timsalı tək.

Bəs şairin ana dili – Azərbaycan dili bu keyfiyyətləri haradan almışdır, ana dilinin keyfiyyət və qüdrət mənbələri hansılardır? Şair bunu da vətənlə, doğma torpaqla, təbiətlə, xalqla – milli qaynaqlarla bağlayır:

Dilim hərarətini
Vətənin sinəsində
Babalar qaladığı
Ocaqlardan alıbdır;
Ürəklərdən, gözlərdən,
Dodaqlardan alıbdır.
Mənim dilim atamın
Eşqindən doğulubdur.
Mənim dilim anamın
Südüylə yoğrulubdur.
Dilim öz qüdrətini
Təbiətdən alıbdır.
Yox! Yox! İnsan nəfəsli
Həqiqətdən alıbdır.

Bu dil:

Sanki dərinliyini
Üfüqlərdən alıbdır.
Sanki aydınlığını
Şəfəqlərdən alıbdır.

**Şirinliyi, saflığı
Çəsmələrdən gəlibdir;
Yumşaqlığı, sərtliyi
Nəğmələrdən gəlibdir.**

Sənət bahadırları bu dili bəsləyib, onun boya-başa çatmasına kömək etmiş, bu dilə xalqın ruhunu, duyğusunu, qəlbini gətirmişlər; onu incələmiş, daha da gözəl etmişlər.

**Şah İsmayıl bu dili
Şöhrətimə bələdi.
Millətin həm qılıncı,
Həm də əli elədi.
Qartal qanadı verdi
Qəzəlin şöhrətinə,
Füzulinin bu dildə
Danışan sənətinə!
Qurbani qoşmalarla
Bu dilə şəkər qatdı;
İlham xəzinəsində
Parlayan gövhər qatdı.
Gözəllik nəğməkarı
Tufarqanlı Abbas da,
Təmiz eşqinin yolu
Boz dumanlı Abbas da
Sevgisini bu dildə
Dedi məğrur Gülgəzə,
İstədi ona layiq
Nəğmə yazsa, gül gəzə.**

Yeri gəlmişkən deyək ki, şair başqa bir şeirində (“Nəsimi” şeirində) Azərbaycan dilinin tarixində Nəsiminin xidmətini də qeyd edir:

**Bəli! Əziz babam! Ana dilində
Sən qoydun şeirin özülünü də.

Kim deyər, şeirinlə ana vətəndə
Mənim şirin dilim pardaxlanmadı!**

Əli Tudə ana dilini babaların nəsildən-nəsilə keçən ən qiymətli yadigarı adlandırır:

**Mənim qədim dilimi
Bir əmanət yerinə
Həyatdakı nəsillər
Tapşırıb bir-birinə.**

Şair demək istəyir ki, ana dilini əsrlərin dərinliyindən keçib gələn, nəsillərin acılı-şirinli həyatlarının şahidi olan, bizim də varlığımızdan gələcək nəsillərə xəbər aparan bir yadigar, xalq ruhunun ən canlı tərcümanı kimi bəsləmək, qorumaq lazımdır. O, poemada 1945-ci ilin Cənubi Azərbaycana gətirdiyi azadlıq günlərini yada salır.

**Əlləriylə qurduğu
Milli dövlət zamanı
Bu dildə yazdı xalqım
Neçə-neçə fərmanı!
O ədalətli hökmü
Şərqdə hər kəs oxudu.
Məktəbyaşlı uşaqlar
Bu dildə dərs oxudu.
Sevənlər bir-birinə
Açanda ürəyini,
Bu dildə pıçıldadı
Çağlayan diləyini.
Aşıq danışdıranda
Könlündəki arzunu,
Bu dil üstə köklədi
Doğma səsli sazını.
Mən görəndə Vətənin
Təbəssümlü üzünü,
Bu dildə söyləmişəm
Ana! Vətən! sözünü.**

Çox gözəl haldır ki, Əli Tudə ana dilindən danışanda, həm də böyük vurğunluqla danışanda başqa dillərə yad münasibət özünü göstərmir. Əksinə, əsərlərində ümumən dilə “Bəşər ünsiyyətinin ən mühüm vasitəsi” kimi böyük məhəbbət bəslənilir; bu sırada ayrı-ayrı dillər də xalqların ana dilləri kimi qiymətləndirilir. Belə bir doğru tezis müdafiə edilir ki, özünü sevməyən başqasını sevə bilmədiyi kimi, öz dilini sevməyən başqa dilləri də sevə bilməz. Əli Tudənin poemasında məsələ belə qoyulur:

**Öz dilini sevməyən
Başqa dili də sevməz.
O gitarada simi,
Sazda teli də sevməz.
Mən kimsənin dilinə
Ağzımı büzməmişəm.
Fəqət öz dilimin də
Hicrinə dözməmişəm.
Bəli! Doğma dilimi
Nisgilli qoymamışam.
Hayıf ki, hikmətini
Dünyaya yaymamışam.**

Şair məsələni yaxşı qoyur, başqasının dilini danan, qadağan edənlər bir anlığa düşünsünlər ki, onların öz dilləri əllərindən alınmışdır; onda nə itir-diklərini görürlər. Bu mənada o, Azərbaycan dilinə xor baxan İran şovinistlərini nəzərdə tutub deyir:

**Mənim doğma dilimi
Dananlar məhkum olsa,
Doğulduğu torpaqda
Dilindən məhrum olsa,
Köksündə ürək necə
İftixarla döyünər?
Millətlər məclisində
Hansı dildə öyünər?**

Əli Tudə farsın böyük sənət dünyasını, sənət dühalarını yada salır və deyir ki, əgər ana dili unudulsa, xalqın bu zəngin tarixinin vərəqləri ağ görünməzmi?

**Sənət dünyasındakı
Rübablı dənizilə,
Firdovsisi, Xəyyamı,
Sədisi, Hafizilə...
Unutsa öz dilində
Söz yazan barmaqları,
Ağ qalar tarixinin
Nəğməli varaqları.**

Yusif Seyidov

*“Sözün şöhrəti” kitabından bir parça.
Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1981. səh.253-262.*

Məqalədən parça

Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin qurulması, illər boyu kустarçılıq şəklində olan, lakin mədəniyyət evinin köməyi ilə nizama düşməyə başlayan teatr dəstələrini dövlət filarmoniyasına çevirdi, artistlərə fəxri adlar verildi, teatrın inkişafına, binanın təmirinə xüsusi pul buraxıldı.

Təbriz Dövlət Filarmoniyasının müdiri Əli Tudə öz xalqı adından bu fərəhli nailiyyətləri ifadə edərək belə yazmışdır:

“1925-ci il (1946-cı il) İran Azərbaycanının sənayei-nəfisə tarixində çox mühüm bir il kimi qeyd olunacaqdır. Bu ilin mars (mart) ayında Təbrizdə Azərbaycan dövlət teatrı, şəhrivər (sentyabr) ayında isə dövlət filarmoniyası (milli orkestr) açılmışdır. Hər iki sənayei-nəfisə ocağının yaradılması yalnız İran Azərbaycanı deyil, bütün İran sənayei-nəfisəsi tarixində çox böyük bir nailiyyətdir.

Azərbaycan maarifi və mədəniyyəti, İranın başqa şəhərlərində, hətta Tehranda artistlərin, sazəndələrin heç bir təşkilat tərəfindən himayə edilmədiyi bir vaxtda birinci dəfə Azərbaycanda – Təbrizdə dövlət teatrı, dövlət filarmoniyası kimi mədəni müəssisələrin yaranması ilə fəxr etməyə haqlıdır”.

Cəfər Xəndan

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 30 iyul 1982, səh.6.

TBİLİSİNİN QONAĞI ƏLİ TUDƏ

Hər gün yüzlərlə qonaq qəbul edən Tbilisi bu günlərdə qardaş Azərbaycan şairi, neçə-neçə kitabın müəllifi Əli Tudəni də qəbul etmişdir. Respublikamızın paytaxtına birinci gəlişi olmasa da, hər dəfə şəhər onun qəlbində yeni təəssüratlar oyadır, yeni şeirlər yaranmasına səbəb olur.

Əli Tudə Bakıda doğulub, gəncliyini isə Cənubi Azərbaycanda keçirib. Təbrizdə heç bir kitabını çap etdirməyə müvəffəq olmamışdır. İlk kitabı “Cənub nəğmələri” adı ilə “Azərnəşr” tərəfindən 1950-ci ildə çapdan çıxıb. Şairin özü demiş, bu ilk “övladının” qədəmləri uğurlu oldu. Kitablari ardıcıl nəşr edilməyə başladı.

Aşağıda şairin iki şeirini nəşr edirik.

1. “Ulduzlar”
2. “Gözəllər”

“Sovet Gürcüstanı” qəzeti, 6 yanvar 1983, səh.3.

MOSKVADA NƏŞR OLUNMUŞDUR

Moskvanın “Sovetski pisatel” nəşriyyatı şair Əli Tudənin “Əgər həyat özü desə...” adlı yeni kitabını çapdan buraxmışdır. Bu, şairin həmin nəşriyyatda çap olunmuş 3-cü kitabıdır. Kitaba Vətən, əmək, məhəbbət, sülh, dostluq haqqında yazılmış şeirlər daxil edilmişdir. Rus oxucuları şairin “Berlində görüş” poeması ilə də ilk dəfə bu kitabda tanış olacaqlar. Poemada azərbaycanlı bir əsgərin müharibə illərində keçdiyi odlulu döyüş yollarından danışılır.

Əsərləri M.Tarasova və V.Mixanovski tərcümə etmişlər.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, aprel 1983, səh.1.

ZAMANIN SİFARİŞİ, POEZİYANIN CAVABI

Keçən 1982-ci ildə Cənub ədəbiyyatının aparıcı qolunu təşkil edən demokratik poeziyanın uğurları da az olmamışdır. B.Azəroğlu, Ə.Tudə, M.Gülgün, H.Billuri, S.Tahir, Aşıq Hüseyn (Cavan) kimi görkəmli nüma-

yəndələrin sənətkar qələmlərinə mənsub olan poetik nümunələr yenə də həmin ədəbiyyatın simasını müəyyənləşdirmək rolunu tam bir uğurla öz əllərində saxlaya bilmişlər.

Demokratik ədəbiyyatın təcrübəli nümayəndələri keçən il də özlərinin ənənəvi mövzularında bir sıra uğurlu əsərlər yaratmışlar. Yenə də vətən, onun min bir azadlıq arzuları, doğma diyarın bahara həsrət təkrarsız gözəllikləri, yüksək azadlıq ideallarının sabahkı zəfərinə inam yaranan əsərlərin əsas qayəsini təşkil edir. Əli Tudənin “Ay bahar”, “Vətən bayatıları”, Mədinə Gülgünün “Mən kiməm?”, “Sına məni”, Hökümə Billurinin “Nakam üzük”, “İllər suya dönüb axdı dünyada” və sairələr həmin kökdə səslənən poetik nümunələrdir.

Sabir Əmirov

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 3 iyun 1983, səh.6.

“NƏĞMƏLİ GECƏLƏR”

**Əli Tudənin “Nəğməli gecələr” (“Yazıçı”, 1981)
kitabı haqqında**

**Günəşli sabahıma inamım soyuyardı
Vətənin səadəti niyyətim olmasaydı.**

Bu böyük inam, bu böyük məslək eşqi ilə yaradılan “Nəğməli gecələr” kitabı Cənubi Azərbaycan poeziyasının istedadlı nümayəndəsi şair Əli Tudə tərəfindən yazılmışdır.

“Nəğməli gecələr”ə şairin son zamanlar yazdığı lirik şeirləri və “Hicran yolu”, “Qartal uçuşu” adlı poemaları daxil edilmişdir.

Vətən, xalq mövzusu, insana məhəbbət, azadlıq və səadət uğrunda mübarizəyə çağırış, əməyin, zəhmətin tərənnümü – həmişə olduğu kimi indi də Əli Tudənin bu kitabının əsas ideya qaynaqlarıdır. Tudə poeziyasına xas olan həyata, insana nikbin münasibət, bu günü və sabahı inamla salamlamaq kimi xüsusiyyətlər həmin “Nəğmələr”ə də hakimdir. Doğrudur, kitabda bəzən şairin:

**Mən bir dildə danışan
İki diyar görürəm.
Qardaşı qardaşından
Hələ kənar görürəm.**

**Bir ölkə ürəyimdə
Bir görkəmdə yerləşmir.
Elə parçalanıb ki,
Yuxuda da birləşmir...**

– kimi qəmgin nəğmələrinə də rast gəlirik. Lakin bu kədər heç də ümid-sizlikdən doğan kədər deyildir. Çünki bu kədər “könlü vüsal gümanı” ilə fər-yad edən şairin yalnız öz aləminin kədəri deyildir. Bu kədər “həyatı göz ya-şılı ilə yoğrulmuş”, arzuları “istibdadın nəfəsilə dağılan” insanların dərindən könlü “azadlıq təşnəsilə yanan” humanist və vətənpərvər şairin kədəridir.

İran xalqının faciəsinə kədərlənən şairin yaradıcılığında qüssə, kədər motivlərinə nisbətən inqilabi pafos, mübariz çağırışlar, nikbinlik daha qüvvətli-dir. Xalqın zülm altında inlədiyini yığcam, aydın, obrazlı əks etdirən şa-ir ruhdan düşmür, müasirlərindən zəfər nəğməsi, həyat eşqi ilə çağlayan, xalqı “döyüşə aparən əsər”lər tələb edir. Əli Tudənin bütünlükdə yaradıcı-lıq üslubuna xas olan bu nikbinliyin əsas qaynağı şairin insana və onun ya-radıcı qüvvəsinə olan inamından irəli gəlir ki, bu inam onun yaradıcılığında əsas bir motiv kimi səslənir. Belə ki, kitabda toplanan şeirlər mövzusunda əsli olaraq “İnsan düşünür”, “İnqilab carçıları”, “Yurdum anam”, “Döyüş il-ləri”, “Şirin xatirələr”, “Yanar ürəklər”, “Məhəbbət dünyası” və s. başlıqlar altında verilsə də, onlar əsasən bir mövzu, bir ideya ətrafında toplanırlar – insan və onun azadlığı, səadəti uğrunda mübarizə!

Tudə poeziyasının qəhrəmanı olan insan mücərrəd deyildir. Bu insan “dünənə şahid olan”, “sabaha inamla baxan” müasir insandır.

Şairin humanist görüşlərinin əsasında insan taleyi, insanın azadlığı daya-nır. Azadlıq üçün insanın yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik olmasına bö-yük əhəmiyyət verən şair insan qarşısında böyük əxlaqi tələblər qoyur. Şa-irin fikrincə həqiqi insan elmli, ağıllı, “peşəsində qadir”, “qoyduğu təməl üstə mahal ucaldan”, “vədilə işi bərabər”, “təpədən dırnağa qədər hünərli”, “haqlını haqsızdan seçən”, “darda qalana qəhmər” olmalıdır. Tudəyə gö-rə yalnız belə bir namuslu, dəyanətli, mübariz insan həyatın, azadlığın rəh-ni ola bilər. Əks halda şairin dediyi kimi bu insan:

**Ölümə də hazır əsgər deyilsə,
Xilaskar mən deyən xilaskar deyil.**

Şeirlərindən aydın olur ki, o, insan zəkasının qüdrətini, onun xeyirxahlığını sadəcə tərənnüm etməmiş, insanı fəaliyyətə, gələcəyə səsləmiş, qələmini insanı sevməyə, onun azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr etmişdir.

**Yox! Yox! İnsan insana
Dünyada zamin olsun!
Ürəkdə nifrət deyil,
Məhəbbət sakin olsun!
Sanma insanlar təkcə
Təbiət möhtacıdır.
Həm də bahar nəfəsli
Məhəbbət möhtacıdır!**

Tudə xalqa, insana etimadsızlığı, ictimai həyatın “məhəbbət leysanı ilə qızınmayan”, soyuq münasibətlərini poeziyasında rüsvay etdiyi kimi, “insana məhəbbət” yollarında “inqilab nəğməsini qanları ilə yazan” qəhrəmanlardan, əməyi, sənəti, şücaəti, diləyi ilə cəmiyyətin inkişafına təkan verən sənətkarlardan və sadə zəhmət adamlarından da məftunluqla danışmışdır.

Tudənin xəlqiliyi onun mübariz dünya baxışında, qabaqcıl ideallar cəbhəsində durmasında, estetik prinsiplərində özünü göstərir. Onun şeirlərində hadisələrə xalqın gözü ilə baxılır, onun taleyi, varlığı, azadlığı ön plana çəkilir.

Şairə görə xalqdan uzaq olan, ona arxa çevirənlər gec-tez “təpiklər altına düşəcəkdir”. Tudə üçün ən böyük nemət xalqa yaramaq, onun arzu və istəklərini eşitməkdir, ən böyük dəhşət də xalqın etibarını itirməkdir.

Şair öz sənətinin də qadirliyini, gələcəyini xəlqilikdə görür və bu baxımdan şairliyini şahların qiymətli daş-qaşları ilə müqayisə edir:

**Sənin sərvətin üstə
Top, təyyarə, tank durur.
Mənim sərvətiminsə
Keşiyində xalq durur.
Sənin sərvətin parlaq,
Gələcəyin sönükdür.
Mənim sərvətim kiçik,
Gələcəyim böyükdür...**

Tudənin poeziyası xalq həyatının, onun istək və arzularının, qabaqcıl və mütərəqqi ideyalarının inikasidir.

Əli Tudə dərin humanist duyğulara malik bir şairdir. Xalq və Vətən məhəbbəti onun yaradıcılığında qırmızı bir xətt kimi keçir. Vətənpərvərlik – Tudə yaradıcılığının əsas keyfiyyətlərindən, başlıca mövzularından biridir. Onun hər bir şeirində vətən sevgisi, vətən həsrəti hərarətlə tərənnüm olunmuşdur.

Vətənindən ayrı düşən şairin qəlbi uşaqlığını keçirdiyi doğma yurdun nisgili ilə göynəyir.

**Mən bu boyda dünyanı yox,
Kəndimizi istəyirəm.
Könül vüsal gümanında...
“Çanaxbulaq” ünvanında
Kəndimizi istəyirəm.**

Bu həsrət, bu vüsal motivləri Tudənin bütün yaradıcılığı boyu duyulur. Tudə poeziyası heç vaxt Vətəndən – Təbrizdən ayrılmamış, hər yerdə onu təmsil etmişdir. Şair şeirlərində nədən danışsa da, nədən söhbət açsa da onun fikri, xəyalı yer üzünü dolaşsa da, özünün dediyi kimi: “Uçub əvvəlxaxır Təbrizdən keçir”. Şair Təbrizi sevir, çünki Təbriz – vətən, xalqının azadlığı və səadəti deməkdir. Tudəni yaşadan, yazmağa, yaratmağa sövq edən, onun Təbrizə, Cənubi Azərbaycan xalqına məhəbbəti, sədaqəti olmuşdur. Şeirlərində şair “Vətən nəğməkarı əsgər say məni” deyərkən bir döyüşçü kimi vətəninə oğul məhəbbətindən söhbət açır, bu hiss və duyğuları ilə iftixar edir. Bunu şairin kitabında vətəninin təbiətinə, onun azadlığına, səadətinə həsr edilmiş əsərləri mahiyyətə təsdiq edir.

Şairin vətənpərvərliyi doğma vətəninə həsr etdiyi bütün şeirlərində onun təbii gözəlliklərinin təsvirindəki məftunluq hissələrində də aydın görünür. Lakin şair təbiəti mücərrəd, ümumi şəkildə tərənnüm etmir, onun gözəlliklərini özünün ictimai idealları ilə bağlayır. O, bu şeirlərində Təbrizin dumanlı dağlarından, Savalanın “dişləri göynədən “Qırxbulağ”ından”, təmiz havalı Mehdişanlı yaylaqlarından, Meşkinin “şəhdə xıncalanmış üzümü”ndən, Muğanın “dən dolu sünbülləri”ndən, Şah gölünün “büllur sularından”, Heranın “üfüqə söykənmiş təpələrindən” danışarkən adama elə gəlir ki, söhbət burada həmin yerlərin təbii gözəlliklərindən gedir. Əslində isə şairin doğma Vətənin tərənnümü etdiyi bu təbii gözəlliklər ictimai motivlərlə əlaqələnməmişdir. Şairə görə vətən torpağının “hər nazik cığırının”, “kiçik bir daşının”, “öz das-

tanı var”. O, şeirlərində mübariz, döyüşən Təbrizi – qəhrəman Səttarxanın “doğma ünvanı” adlandırır, Savalanı “döyüş səngəri”, Ərki “qəhrəmanlıq sərgisi”, Şah gölünü “ellər gölü” kimi tərənnüm edir. Hüsnünə heyran olduğu Heranda isə “igid fədailər”in ayaq izlərini axtarır. Qoca Şərqi Madridi kimi təsvir etdiyi Urmiyyəni “cəbhələrdə birincilər sırasında” görür. Tudənin şeirlərində “ölkəni hərraca qoyan”, “xalqın sərvətini yadlara satan”, “mərd igidlərə ölüm fərmanı kəsən” zalım, təkəbbürlü şahlara, vətən xainlərinə lənəti, soyğunçu yadelli işğalçılara qəzəbi və “elin dərisini soyan” cəladlara nifrəti də ehtiraslıdır. Vətən düşmənlərinin, zülmkarların tənqidində Əli Tudə şeirinin siyasi kəskinliyi o qədər dərinidir ki, şairin qəlbindən gələn qəzəbli etiraz hissi ilə dolu olan misralar oxucunu heyrətləndirir. Sanki bu şeirlər “xalqlar zindanı İrana” qarşı intiqam nəğməsidir.

Hərərətli vətənpərvərlik duyğuları Tudənin bütün şeirlərində ifadə olunmuşdur. Bunlar vətəni azad, xalqı xoşbəxt görmək məqsədilə yazılmışdır. Bu şeirlərlə biz alovlu bir şairin ürək döyüntülərini – vətəni, xalqını sonsuz bir məhəbbətlə sevən vətəndaş şairin ürək döyüntülərini eşidirik:

**Vətən! Azad görsəm öz növrəğni
Səndən fəsil-fəsil ötməyə gəlləm.
Həsərin bəhəri ağ saqqalımı
Qara torpağına sürtməyə gəlləm.**

Məhz buna görədir ki, “Nəğməli gecələr”i dünyanın ən məşhur cərrahlarından biri, hal-hazırda İranda nəşr olunan “Varlıq” jurnalının redaktoru, təbrizli doktor Cavad Heyət “vətən eşqi, vətən həsrəti ilə yazılmış” şeirlər adlandırmış, şairin yaradıcılığının bu məziyyətindən tədqiqatçılar həmişə “mübariz və ehtiraslı bir şair” (Fəmil Mehdi), “vətənpərvər sənətkar” (Nəriman Həsənzadə), “yaralı vətən torpağının böyük dərdi ilə alışıb yanan bir fəda” (İlyas Əfəndiyev) dönə-dönə bəhs edərək Tudə şeirinin müasir Cənubi Azərbaycan poeziyasının inkişafında müstəsna rol oynadığını qeyd etmişlər.

**Tamilla Məmmədova,
Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı.**

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 3 iyun 1983, səh.7.

“СТИХИ – МОЙ ДОМ...”

В издательстве “Советский писатель” увидела свет новая книга нашего земляка, азербайджанского поэта Али Туде. Автор, находящийся на пороге своего 60-летия, достаточно хорошо известен у нас в республике: за три десятилетия творческой работы им издано немало сборников стихов и поэм на родном языке. Но всякий раз – “выход” к большому всесоюзному читателю становится значительным событием для литератора, пишущего на национальном языке, его своеобразным отчетом перед многолюдной и всегда требовательной аудиторией. Сборник Али Туде “Если скажет жизнь сама” составлен в основном из стихотворений последних лет. Вошла в него и небольшая поэма “Встреча в Берлине”. С чем же пришел бакинский поэт на новую встречу с читателем, какие мысли и чувства сумел донести он до нас!

**Стихи – мой дом.
Мой дом большой,
Его всю жизнь
Я воздвигаю, –**

говорит поэт в стихотворении “Творцы, сравнивая вдохновенную работу поэта с не менее вдохновенным трудом каменщика. “Дом стихов” Али Туде населён добрыми и чуткими людьми, нашими современниками и первопроходцами. Герои поэтических произведений нашего земляка живут среди нас, это мы сами, это наши отцы и сыновья. Герои эти – люди разных возрастов и профессий, но их объединяет одно: стремление оставить свой собственный след на земле, прожить жизнь так, чтобы принести пользу другим.

Автор хорошо понимает психологию тех, кто населяет дом его стихов, характеры, внутренний мир своих героев, дает реалистическое изображение их быта. Он доверяет этим своим героям самые затаенные мысли, чувства, наблюдения. Поэт, как правило, предельно чутек к слову и образу, избегает вычурных выражений и “высоких”, но мало что дающих читателю словес. Голос поэта – негромок, но внятен, он гово-

рит с нами как добрый друг и собеседник, знающий цену доверию и дружбе людской. Потому что:

**Простая преданность, поверь мне,
Ценнее хлеба и воды.
Ступай – не ошибешься доверью,
Спешу – не искушай беды.
И пусть на всей планете будет
Союз сердец – на много дней.
Давайте будем вместе, люди,
Спешите заводить друзей!**

И поэт “спешит заводить друзей”, потому что испытывает необоримую потребность рассказать о неповторимым своеобразии “жизнь-бытья” наших современников, оживить в своих строках на истинные человеческие чувства. И здесь хочется отметить такие стихотворения, вошедшие в книгу, как “Девичий башня”, “Вершины”, “Тарист”, “Чабан”, “Сталевар”, “Хирург”, “Художник” и другие.

Поэт, любит и хорошо знает самые отдаленные уголки родного Азербайджана. Вновь и вновь проходит он по знакомым дорогам, вглядываясь в черты своих земляков, потому что именно они – “друзья и братья навсегда”. Волнует автора и природа родного края, и “бакинский трудовой спешащий день”, и “яркий мир воспоминаний”, и “чарующих красок торжественный пир”.

Удались автору и строки посвященные нашему родному Баку, – городу славных интернациональных и революционных традиций.

**...Настал мой час
И я пришел к тебе,
А путь неблизок был –
могу признаться.
Ты главным стал,
Баку, в моей судьбе,
Я счастлив твоим
сыном называться!**

Очень важно, что образ трудового человека у Али Туде – это не штриховой набросок, а убедительный, художественный портрет:

**У гигантской мартеновской печи,
Улыбаясь, работу он начал.
Сталевару садится на плечи
Золотая жар-птица удачи.**

**...Сталевар! Ты – соратник поэта,
Как роднит благородное дело.
Мы работаем в зареве света,
Чтобы все под рукою кипело...**

Книгу азербайджанского поэта отмечают внутренняя цельность, убедительность, жизненных и эстетических принципов, конкретность образов. Чуткое ощущение времени, широта тематических берегов, стремление как можно глубже постичь сложный мир современника – все это находит свое выражение в лучших стихотворениях сборника, переведенного на русский язык московскими литераторами В.Михановским и М.Тарасовой.

Александр Халдеев
Газета “Баку”, 2 июля 1983, стр. 3.

СПЕШИТЕ ЗАВОДИТЬ ДРУЗЕЙ

В издательстве “Советский писатель” на русском языке вышла книга “Если скажет жизнь сама” известного современного поэта Южного Азербайджана Али Туде.

Предлагаемый читателю сборник в переводе В.Михановского и М.Тарасовой – третья книга поэта на русском языке, выпущенная этим издательством. Книга открывается краткой аннотацией, где говорится: “Новая книга стихов азербайджанского поэта Али Туде... читается как сыновье признание в любви к Азербайджану, своим землякам, каждой тропке, каждой вершине родного края”.

Действительно, любовь к Родине, к человеку-созидателю и природе, труду, призыв к борьбе за светлое будущее – основные мотивы его произведений. Эти темы проходят красной нитью в поэзии Али Туде. Патриотизм – главное, первостепенное качество в творчестве поэта. Так, в стихах “Журавли”, “Птица самандар”, очень ярко выражены патриотические мотивы, которые охватывают все творчество Али Туде.

Патриотизм поэта чувствуется в восторженном описании красот природы родного края, но это не простое описание – красота природы тесно связана с общественными идеалами поэта. “Вечнозеленый” Баку стал главным в его судьбе, и поэт горд, счастлив его “сыном называться” (“Мой Баку”). В стихах об Апшероне поэт прославляет “руки трудовые” (Осень на Апшероне”), где вода, добытая с трудом, превратила в цветник сады Апшерона (“Колодец”).

О тепле и доброте людей Карабаха говорится в стихах, посвященных этому краю:

**В дверь любую постучись –
И любая отворится
На дорогах Карабаха.**

Любя красоту природы своей родины, поэт хорошо знает мечты, нравы и чаяния своего народа.

Обычаю предков, который существует и теперь, посвящено стихотворение “Шербет”. Гостеприимство азербайджанского народа воспевает поэт в стихотворении “Гость”.

В книге много стихов, посвященных дружбе, но эта человеческая дружба поэта неразрывно связана с понятием дружбы, солидарности, братства всей планеты. Для поэта простая преданность ценнее хлеба и воды.

**И пусть на всей планете будет
Союз сердец – на много дней.
Давайте будем вместе, люди!
Спешите заводить друзей!**

В поэзии Али Туде часто встречаются поэтические портреты людей разных профессий. Труд их на первый взгляд неприметен, но именно

они преображают нашу родную землю. Это хирург, тарист, музыкант, художник Саттар Бахлулзаде, перед которым поэт преклоняется, это столяр и каменщик. Именно эти люди – настоящие герои поэта: они делают жизнь вокруг еще прекраснее.

Интересно, что завершается сборник поэмой “Встреча в Берлине”, впервые переведенной для русского читателя. Эта поэма была издана на родном языке в 1954 году. Она звучит призывом к объединению народов всего мира против всяких войн.

В основном все стихи сборника переведены с большой любовью к подлиннику. Сохранены многие особенности поэтического языка поэта, учтены специфические свойства азербайджанского языка. Но, к сожалению, встречаются незначительные неточности.

Еще в 1960 году, когда был выпущен первый сборник стихов Али Туде “Кяманча и знамя” на русском языке, народный писатель Мехти Гусейн писал: “Познакомившись с переводами его стихотворений, читатель узнает настоящего, страстного певца и полюбит его – мы в этом уверены”. С тех пор прошло больше двадцати лет, и эти слова азербайджанского критика были подтверждены всей жизнью поэта, которого переводят не только на языки народов СССР, но и за рубежом.

**Т.Мамедова,
научный работник Института литературы
им. Низами АН Азербайджанской ССР.**

Газета “Баку”, 26 июля 1983, стр. 3.

YENİ KİTABLAR
ƏLİ TUDƏ. “TELLƏRDƏ ÇİRPİNAN HƏSRƏTLƏR”
“Gənclik” nəşriyyatı, 1983

Şair Əli Tudə bu dəfə oxucuların görüşünə nəsr əsərləri ilə gəlmişdir. Kitabdakı povest və hekayələrdə el-obasından, doğma adamlarından uzaq düşünlərin Vətən həsrəti, ürək çirpintıları, saf sevgi duyğuları qələmə alınmışdır.

“Bakı” qəzeti, 27 yanvar 1984, səh.3.

* * *

Əziz qələm dostumuz Əli Tudə!

Sizi – müasir Azərbaycan poeziyasının istedadlı nümayəndələrindən birini, tanınmış söz ustasını və zəhmətkeş şairi anadan olmağımızın 60 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirik!

Siz 40-cı illərdən ədəbi fəaliyyətə başlamısınız. İlk şeirlərinizlə hələ o zaman oxucuların diqqətini cəlb etmiş, ədəbiyyatımıza istedadlı bir şairin gəldiyini zəmanət vermişsiniz. Yazılarınızdakı yüksək vətəndaşlıq pafosu, dərin lirizm, humanist duyğuların yeni ifadə forması sizi daim yenilik hissi ilə yaşayan bir şair kimi tanıtmış və sevdirmişdir. 1950-ci ildə nəşr olunmuş “Cənub nəğmələri” adlı ilk şeirlər kitabınızı ədəbi ictimaiyyətimiz və poeziya həvəskarları rəğbətlə qarşılamişlar. Yaradıcılığınız ləyaqətlə təmsil etdiyiniz Cənubi Azərbaycanla qırılmaz tellərlə bağlıdır. Bir sıra şeir və poemalarınızda Cənubi Azərbaycanın mübarizə yollarından söz açmış, cənublu qardaşlarımızın arzu və istəklərini sənətkarlıqla qələmə almısınız. Həyatımızın aktual məsələləri, sülh və tərək-silah problemləri, zəhmətkeş adamların bədii obrazı sizin əsərlərinizdə öz dolğun əksini tapmışdır.

Bədii tərcümə sahəsində gördüyünüz işlər də diqqətə layiqdir. Türkmən, qırğız, gürcü, tacik şairlərinin bir çox şeirləri sizin tərcümənizdə oxucularımıza təqdim olunmuşdur. Sizin şeirləriniz də digər xalqların dilinə tərcümə olunmuş, özünə çoxlu pərəstişkar qazanmışdır. Mərkəzi nəşriyyatlarımızda çap olunan əsərləriniz sizi Ümumittifaq oxucuları ilə də tanış etmişdir.

Hörmətli Əli müəllim!

Sizi yubiley münasibətilə bir daha təbrik edir, möhkəm cansağlığı, yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq. İnanırıq ki, siz bundan sonra da əvvəlki ilhamla yazıb-yaradacaq, poeziyamızı gözəl əsərlərlə zənginləşdirəcəksiniz.

**AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR İTTİFAQININ
İDARƏ HEYƏTİ**

DÖYÜŞKƏN ŞAİR

Görkəmli şairimiz, əziz qələm dostumuz Əli Tudənin həyat yolu nə qədər çoxcəhətli, ibrətamiz və hadisələrin sıxlığı etibarilə zəngindir, onun yaradıcılığındakı inkişaf mərhələləri də bu yola layiqdir.

Həyat hadisələri, tale onu elədən belə, belədən elə atmış və nəhayət, İkinci Dünya müharibəsindən sonra o, sinəsində ocaq kimi gəzdirdiyi şeir ilhamının doğma yuvasını, coşğun şair təbiətinin dincliyini burada, doğma Azərbaycanda, şeir və mədəniyyətimizin paytaxtında tapmışdır.

Şair bu yerdə lövbər saldıqdan sonra su kimi durulub güzgüləşmişdir. Və mənə elə gəlir ki, Azərbaycan poeziyasının Cənub qolunda ilk dəfə onun yaradıcılığında səslənmiş “Mən nə gətirdim” şeiri poeziyamızın Cənub qolunun bu motivdə yazılan yeni bədii platformasına çevrilmişdir.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Mən onu günəşdən təmiz saxladım,
Canımdan, gözümdən əziz saxladım,
Bu kiçik qəlbimdə dəniz saxladım,
Bir xilqət görmədi, pünhan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı,
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim!**

Şair gərək tale şairi olsun. Öz taleyinin, öz vətəninin, öz dövrünün şairi... Və doğrudan da dünyanın ən böyük şairləri tale şairi olublar. Belə poeziyada biz həmişə şairin taleylə yanaşı, xalqın həyatının bir sıra cəhətlərinin də real bədii təəcəssümünü görürük.

Əli Tudə ilə söhbətlərimizdə həmişə bu nəticəyə gəlmişik ki, poeziya hər şeydən əvvəl taledir və səngərdir. Biz yenə də bu fikirdəyik ki, şeir sənatoriya deyil, gedib orada dincələsən və kefin gələndə yazasan. Poeziya həqiqətin və ədalətin səngəridir. O, həmişə keşikdə dayanmalıdır. Həqiqətin, ədalətin, sülhün keşiyində.

Əli Tudə tale şairidir, əsl səngər şairidir, bədii ədəbiyyatın da ilkin nişanəsi onun döyüşkən olmasıdır, ədalətin, həqiqətin səngəri olmasıdır, xalq arzu və istəklərinin səngəri olmasıdır.

Mən bu döyüşkənliyi Əli Tudənin hətta sevgi şeirlərində də görürəm. Bu döyüşkənlik şairin sevgisinin ipək nəvazişləri arxasından da boylanır:

**Gecə gülümsədin bir mələk kimi,
Çaldı gözlərimi ala gözlərin.
Könlümdən şığıyıb bir şimşək kimi
İstədi canımı ala gözlərin.**

Poeziyada bu cür döyüşkənlik mənasında mən Əli Tudənin ən yaxşı şeirlərini ilk bahar günlərində şıdırğı bir yağışa bənzədirəm. Belə şıdırğı yağışda hamı sevinir, həm də yağışdan qorunmaq üçün sığınacaq axtarır. Sonra bu şıdırğı yağışın gurlayan səsini, bahar ətrini, sərin nəfəsini ciyərlərinə çəkməkdən doymur.

Əli Tudənin poeziyası bax, bu sayaq coşğun və döyüşkən təbiətə malik bir poeziyadır.

**Nə zindan, nə sürgün, nə dar ağacı,
Məni sarsıtmamış, sənə əyandır.
Qoy dünya bilsin ki, şeirimın tacı,
Könlümün nəğməsi Azərbaycanlıdır.**

Və yaxud:

**Müzəffər vuruşda bir əsgər kimi,
Sənin hər əmrinə səfərbər kimi,
Cəbhələr, səngərlər yarmasa şeirim,
Dostların yanında olmasa şeirim,
Bu borcu şərəflə ödəməsəm mən,
Adımı nifrətlə yad etsin vətən.**

Bu poeziyada biz qranit qayaların yarıqlarından sızıb gələn bulaqların pıçılığını, tikanlı simlər arasında qalib çırpınan ürəklərin azadlıq çağırışlarını eşidirik, ana dili qadağan olmuş xalqların azadlıq uğrunda apardıqları haqlı mübarizələrindən isinirik, yol gözləyən ana və uşaqların isti göz yaşlarından üşüyük. Bu nəğmələrdə tənha səslənən “Kamança”nın titrək və tarım çəkilməmiş simləri üstündən keçib döyüşlərə gedən ordunun vətən andını eşidi-

rik, ağbirçək “analar” döyüşə gedən oğullarının saçları arasında “İtirdiyi gəncliyi”ni axtardığını görürük. “Kimsəsiz, himayəsiz xanəndə qızların” şaqraq səsinin Şah gölü güzgüsündə əks-sədasını, Avropanı faşizm dəhşətindən xilas edən qəhrəman əsgərin tunc çiyini üstündə oturub barıt tüstüsündən gözləri acışan uşağın tunc təbəssümünü görürük, solmuş çöhrələri sarı tikan kimi gözə girən xalçaçı uşaqların, Səhənd vüqarı ilə yaşamağa adət etmiş insanların düyünlənmiş yumruqlarını görürük.

**Bir yandan əcnəbi, bir yandan dərbar,
Bir yandan qəhətlik, bir yandan azar,
Bir yandan əmniyə, bir yandan ajan,
Bir yandan məhkəmə, bir yandan zindan,
Bir yandan mübaşir, bir yandan darğa
Yaman günə qoydu Azərbaycanı,
Diddi, parçaladı insan insanı.**

Əli Tudənin yaradıcılığını əgər böyük bir xəritəyə bənzətsək, bu xəritənin ən görkəmli nöqtələri və yerləri xalqın həyatında baş vermiş ictimai hadisələrdir ki, bunlar şairin ilhamını coşdurmuş, ürəyini poetik nidalarla doldurmuşdur. Əli Tudənin sürətli poeziya qatırı bu hadisələrin dayanacaqlarından keçmiş, bu hadisələrin mənasına boyanmışdır. Odur ki, vətənin gərgin və təntənə ilə keçən elə bir ictimai hadisəsi yoxdur ki, şairin yaradıcılığında onlar öz poetik təbəssümünü tapmamış olsun. Odur ki, bu poeziyanın xəritəsi zəngin olduğu qədər də genişdir, rəngarəngdir.

Şairin döyüşkən poeziyasında döyünən coşğun ürəyilə yanaşı, bir ürək də çırpınmaqdadır. Bu da şairin Azərbaycana olan ilahi məhəbbətlə dolu ürəyidir.

Şairin bədii yaradıcılığının mənzərəsində mən bir neçə monolit surət görürəm ki, bu monolit bədii surətlər yaradıcılığının ilk mərhələsindən başlayaraq şairi bu günə qədər müşayiət edərək, həm də daim dinamik inkişafda olmuşlar. Bunlar döyüşkənlik, azadlıq, ümid və həsrətin monolit surətləridir. Bu dörd monolit bədii surət Əli Tudə yaradıcılığının hüceyrə və rüşeymlərini təşkil etməkdədir. Bunlar şairin yaradıcılıq xəritəsinin hədəfə düz aparın magistrallarıdır. Odur ki, Əli Tudəyə biz azadlıq şairi, ümid şairi, həsrət və inam şairi desək, qəti səhv etmərik.

Əli Tudənin saçları ağarmışdır. Ancaq o, qoca deyil. Onun qartal gözlərinin qaralığına baxın, şeirlərindəki alova, böyük ümidinin vüsətinə baxın. Onda cavan bir ürək görəcəksiniz ki, bu ürək Azərbaycan xalqının poeziyasında öz hüsünü ilə seçilir.

Söhrab Tahir

*“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 27 yanvar 1984, səh.7.
Elə həmin səhifədə Əli Tudəyə həsr olunmuş “Bakılı şair”
şeiri çap olunub. Müəllifi Haşım Tərlandır.*

Ə.Q.CAVADZADƏ (Əli Tudə) yoldaşın

**Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət heyətinin Fəxri Fərmanı ilə
təltif edilməsi haqqında**

**Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin
FƏRMANI**

Ədəbiyyat sahəsində xidmətlərinə, geniş ictimai fəaliyyətinə görə və anadan olmasının altmış illiyi ilə əlaqədar olaraq şair **Əli Qulu oğlu Cavadzadə (Əli Tudə)** Azərbaycan SSR, Ali Soveti Rəyasət heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif edilsin.

Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri

Q.Xəlilov

Azərbaycan SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin katibi

R.Qaziyeva

Bakı şəhəri, 30 yanvar 1984.

YÜKSƏK İDEALLAR ŞAIRİ

SƏNƏTKAR VƏ ZAMAN

İnsan kimi, hər bir şeirin də, nəğmənin də qəribə taleyi olur. Bu tale bəzən tarixə çevrilir, keşməkeşli hadisələrdən, təlatümlü günlərdən, şirinli-acılı xatirələrdən xəbər verir. Hətta bir xalqın tale kitabında solub-saralmaz səhifə kimi vərəqlənir. Anadan olmasının 60 illiyini qeyd etdiyimiz Əli Tudənin “Mən nə gətirdim” şeiri də belədir:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Mən onu günəşdən təmiz saxladım,
Canımdan, gözümdən əziz saxladım,
Bu kiçik qəlbimdə dəniz saxladım,
Bir xilqət görmədi, pünhan gətirdim.**

Bəs, niyə pünhan? Ona görə ki, Cənubi Azərbaycanda Milli demokrat hökumətə qarşı qəsd yeni böyük faciə ilə nəticələndi. 22 yaşlı şairin müdir işlədiyi Təbriz filarmoniyasında Azərbaycan dilində mahnılar əbədi susduruldu. Milli dildə məktəblər bağlandı. Qəzet və jurnalların nəşri dayandırıldı. Xalqın mübariz oğulları dar ağacından asıldı, süngüdən keçirildi. Şairin çapa hazırlanan ilk kitabı da başqa kitablar kimi yandırıldı. Lakin xalqın istibdada qəzəb və nifrət hissi susmadı, mübarizəni davam etdirdi, dar ayaqda şimaldakı qardaş və bacılarına pənah gətirdi, onlara ümid bağladı. Şeirində ilk misraları həmin faciəli günlərdə Arazın o tayında, son misraları isə Naxçıvanda yarandı. 1946-cı ilin şaxtalı dekabr gecələrindən birində. Bir neçə həftədən sonra şeirinin Bakıda çapı əsl ədəbi hadisəyə çevrildi. Dillər əzbəri oldu. Öz müəllifini az vaxt ərzində məşhurlaşdırdı. Qəzəbli misralarla yanaşı, şairin həzin, lakin mübariz lirik şeirləri də yarandı, musiqi məclislərində xanəndələrin sevimli mahnılarına çevrildi:

**Təbrizin yolları burma-burmadı,
Yol çəkən gözləri yollar yormadı.
Bəs nədir illəti, kimsə sormadı
Nə üçün düşüb o hala gözlərin.**

Beləliklə, Əli Tudə getdikcə xalqın sevimli nəğməkarına çevrildi. Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rüstəm, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza kimi söz ustalarımız öz qələm qardaşının əsərləri haqqında fikir söylədilər, onu yeni-yeni uğurlu əsərlər yazmağa ruhlandırdılar.

İndi Əli Tudə Bakıda nəşr olunmuş 30-dan çox kitabın müəllifidir. Bir neçə kitabı isə Moskvada nəşr edilmişdir. 40-a qədər lirik-epik poema da

onun qələminin məhsuludur. 1950-ci ildən etibarən, demək olar ki, şair hər il oxuculara dalbadal yeni kitab təqdim etmiş və edir. Qəzet və jurnallarda müntəzəm olaraq şeir və poemaları dərc edilir, təzə əsərləri ardıcıl olaraq radio dalğalarında və televiziya ekranında səslənir. Göründüyü kimi, Şimali Azərbaycanda şairin yaradıcılığının inkişafı və çiçəklənməsi üçün geniş imkanlar açılmışdır. Elə bunun nəticəsidir ki, bu gün Əli Tudənin adı görkəmli sənətkarlarımızla bir sırada çəkilir.

Belə bir müdrik kəlam vardır; vətənsiz şair olmaq, ümumiyyətlə, sənətkar olmaq mümkün deyildir. Əli Tudənin də ilhamının mayası müqəddəs vətən torpağıdır. Əli Tudə bu torpaq adından, xalq adından ucadan danışmağı bacarır və onun səsindəki hərarət, ehtirasla yanaşı, misralarındakı dərin səmimiyyət də milyonlarla oxucunu inandırır, düşündürür və həyəcanlandırır. Çünki Əli Tudə hələ şairliyindən əvvəl bir insan, bir vətəndaş kimi, doğma torpağa olan böyük məhəbbət və ehtiramını sübut etmişdir. Hələ lap cavan oğlan ikən mübarizə meydanına atılmış, sinəsini səngər etmiş, dar gündə vətənin harayına səs verənlərin sıralarında qətiyyətlə addımlamışdır. Onun qəzəb və nifrət dolu ilk misraları da səngərlərdə yaranmışdır. Şairin öz şeirlərində və poemalarında tez-tez Koroğlu, Babək, Qaçaq Nəbi, Səttarxan kimi əfsanəvi qəhrəmanları və xalq mübarizlərini xatırlaması bu azadlıq uğrunda mübarizə ilə bağlıdır. Əli Tudə çox sərrast deyir ki:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm!**

Əli Tudə yaradıcılığında vətənpərvərlik motivləri sülh uğrunda, xalqların azadlığı və qardaşlığı uğrunda mübarizə, eyni zamanda irticanın və imperializmin ifşası ilə sıx bağlıdır. Əli Tudə imperializmin törətdiyi vəhşilikləri böyük qəzəb hissi ilə damğalayır. Bu misralar oxucunun qəlbində bir də ona görə əks-səda tapır ki, onlarda Arazın o tayında gedən mübarizənin doğduğu əhval-ruhiyyə ön planda nəzərə çarpır. Bu mənada Əli Tudənin əsərləri imperializmə və onun nöqərlərinə bədii ittiham təsiri bağışlayır.

Əli Tudənin qələmə aldığı qəhrəmanlar sözün əsl mənasında vətənpərvər və beynəlmiləçidirlər.

Doğma Azərbaycanımızda gedən nəhəng quruculuq işləri, şəhərlərimizdə, kəndlərimizdə qazanılan yeni əmək qələbələri, həyata keçirilən tədbirlər Əli Tudənin daimi mövzularındandır. Şair bu sahədə yeni əzmlə yazıb-

yaradır. Son illərdə respublikamızın xalq təsərrüfatı, elm və mədəniyyət sahəsindəki böyük qələbələri onu bir şair kimi daha çox ilhamlandırır. Şair gah Muğan pambıqçısını tərənnüm edir, gah Şirvan üzümçüsünü. Şeirlərində gah Lənkəran tərəvəzçilərindən söhbət açır, gah Şəki ipəkçilərindən, Abşeronun, Göy gölün, Qarabağın, Qubanın təbii gözəlliklərini vəsf etməkdən doymur. Təsadüfi deyildir ki, o, şeirlərinin böyük bir hissəsini “Abşeron nəğmələri” adlandırmışdır.

**İnsanlar yaxşı bilir
Hər ulduzun qədrini.
Sanki Xəzərə yazır
Şeirimizin sətrini
Bakının ulduzları.**

Əli Tudə böyük məslək və ideallar şairidir. O, şeirlərində dönə-dönə qeyd edir ki, məsləksiz, əqidəsiz, inamsız şair ola bilməz. Buna görə də, “Şairə həyatdan şirindir məslək” – deyir. Özünü gah inqilab fədaisi adlandırır, gah sülh əsgəri. İnsanın ən yüksək borcunu Vətənə, sülh və azadlıq işinə xidmətdə görür. “Yox! Yox! Mənim borcum daha ağırdır, o borc azadlıqdır!” – deyə məramını bildirir. Belə nəticəyə gəlir ki, Vətən namusu, xalq qeyrəti çəkənlər bu borcu yerinə yetirə bilərlər: “Dara düşəndə də heç unutmama ki, Vətəndir, Vətəndir, Vətəndir namus”. Bu poetik proqram Əli Tudənin qırx illik coşğun yaradıcılığında çox aydın şəkildə öz əksini tapmışdır.

Əli Tudə ömrünün ən məhsuldar dövrünü yaşayır. Sevimli şairimizin 60 yaşı tamam olmuşdur. Gur saçları ağarsa da, yaratmaq həvəsi gənkdir. Mən bu əziz gündə çoxminli oxucular adından görkəmli söz ustasını ürəkdən təbrik edir, ona yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram. Bir arzum da var. Əli Tudə yuxarıda misal gətirdiyim qəribə taleli şeirində yazır:

**Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman,
Deyəm ki, təzə bir dövran gətirdim.**

Bəli, həmin o xoşbəxt günə tezliklə qovuşmasını arzulayıram.

**Famil Mehdi,
filologiya elmləri doktoru, professor.
“Kommunist” qəzeti, 31 yanvar 1984.**

“СВЕТ ДАРУ Я СЕРДЦУ И УМУ...”

УКАЗ

ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

О награждении тов. ДЖАВАДЗАДЕ А.Г. (Али Туде) Почетной грамотой Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР

За заслуги в области литературы, активную общественную деятельность и в связи с шестидесятилетием со дня рождения наградить поэта Джавадзаде Али Гули оглы (Али Туде) Почетной грамотой Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР.

Председатель Президиума Верховного Совета
Азербайджанской ССР

К.Халилов

Секретарь Президиума Верховного Совета
Азербайджанской ССР

Р.Казиева

г. Баку, 30 января 1984 г.

О поэте Али Туде, чье шестидесятилетие мы в эти дни отмечаем, мне трудно говорить беспристрастно: вот уже более двадцати лет я перевожу на русский язык его стихи, радуюсь каждой нашей совместной работе, становясь “соавтором” поэтических строк собрата по перу... Однако сегодня хочется вспомнить не только о вехах творческого пути известного азербайджанского литератора, но и перелистать странички его биографии, мысленно взглянуть в те далекие годы, что предопределили жизненное и поэтическое кредо А.Туде, преломившись в призме духовного и нравственного опыта, и заняли значительное место в его стихах и поэмах.

Али Туде еще юношей принимал активное участие в национально-освободительном движении, в Южном Азербайджане. В 1946 году, спасаясь от преследований шахской охранки, покинул Тебриз... Кста-

ти, именно здесь, в Тебризе, должна была увидеть свет первая книжка молодого поэта. Но сборник так и не вышел, хоть был уже и набран, и сверстан.

С того времени поэт живет в столице Советского Азербайджана, и неудивительно, что в стихах своих он говорит о Баку как о родном и самом любимом городе в мире:

**...Настал мой час, и я пришел к тебе,
А путь неблизок был – могу признаться.
Ты главным стал, Баку, в моей судьбе,
Я счастлив твоим сыном называться!**

В Баку и проторила путь к читательским сердцам книга Али Туде “Песни юга”, изданная в 1950 году. Она бала отмечена гражданской зрелостью мысли и высотой идейной позиции, пронизана молодостью надежды и верой в будущее... Шли годы, мужал талант молодого поэта, расширялся круг его писательских интересов. Порою его стихи казались подчеркнуто публицистичными – в них четко были видны симпатии и антипатии автора, его гражданский пафос. Строки Али Туде, как правило, при видимой традиционности отличались свежестью и эмоциональностью, глубоко проникали в сознание своей образностью...

Одна за другой выходят книги поэта “Огни Баку”, “Облака”, “Кеманча и знамя”, появляются на страницах журналов его лирические поэмы. В ткань напряженной героики поэт вплетает лирическую нить монолога-раздумья “о месте поэта в рабочем строю”, о назначении художника на земле, о трудном счастье своего поколения. Выступая с позиций гражданина писатель чуток и внимателен ко всему, что происходит на нашей планете. Повествуя о том, что дорого и близко любому из нас – миру на земле, поэт клеймит поджигателей войны, говорит о неистребимой вере в светлый разум человека, призывает нас зорче стоять “на страже солнца, счастья и весны”. И мне приятно вспомнить о том, что многие из этих стихотворений в моем переводе на русский язык были впервые опубликованы на страницах газеты “Бакинский рабочий”.

За тридцать пять лет творческой работы Али Туде создано немало книг на родном языке. Его поэзия всегда была “населена” добрыми и чуткими людьми, нашими современниками, созидателями и первопроходцами. Герои поэтических произведений нашего земляка живут среди нас, это мы сами, это наши деды, отцы и сыновья. Герои эти – люди разных возрастов и профессий, но их объединяет одно: стремление оставить свой собственный след на земле, прожить жизнь так, чтобы принести пользу другим.

Ко многим стихам Али Туде хочется возвращаться вновь и вновь, чтобы почувствовать нравственный импульс времени, вместе с поэтом как бы припасть к родной земле, чутко вслушаться в ее дыхание. Поэт хорошо понимает психологию своих героев, их душевные порывы, доверяет им самые сокровенные мысли и чувства. Голос поэта негромок, но отчетлив, он говорит с нами как добрый друг и собеседник, знающий цену дружбе людской, верящий в “союз сердец друзей надежных”. Во многих своих стихах Али Туде воспеваает преемственность героических традиций, неразрывную связь поколений.

Не раз наши критики отмечали, что книгам Али Туде присущи внутренняя цельность, убедительность жизненных и эстетических принципов, конкретность образов. Постоянное ощущение времени, широта тематических берегов, стремление как можно глубже постичь сложный мир современника – все это находит свое выражение в лучших стихах и поэмах поэта, переведенных, к слову сказать, на многие языки народов СССР, изданных в Индии, Польше, Турции, Болгарии и других странах. О неподдельном интересе к поэзии А.Туде говорят и многочисленные читательские письма, адресованные самому автору...

Хочу сказать еще об одном тематическом пристрастии Али Туде: поэт любит, хорошо знает, а потому и щедро воспеваает в своих стихах самые отдаленные уголки родного Азербайджана. Снова и снова проходит он по знакомым дорогам, вглядываясь в черты своих современников-земляков, потому что именно они – “друзья и братья навсегда”. Волнует поэта и природа родного края, и “бакинский трудовой спешащий день”, и “яркий мир воспоминаний”, и “чарующих красок торжественный пир”...

**Та любовь на дерево похожа:
Ствол ее могуч и ветви – тоже.
Корни глубоки... И потому –
Нет у той любви конца и края,
Как звезде, гореть ей, не сгорая,
Свет даруя сердцу и уму!**

Александр Халдеев

Газета “Бакинский рабочий”, 31 января 1984, стр. 4.

ƏLİ TUDƏNİN 60 YAŞI

**Nə zindan, nə sürgün, nə dar ağacı
Məni sarsıtmamış, sənə əyandır.
Qoy dünya bilsin ki, şeirim taci,
Könlümün nəğməsi Azərbaycandır.**

Bu sətirlər 1947-ci ildə qələmə alınmışdır. Onun müəllifi Əli Tudə (Əli Cavadzadə), o zaman gənc olsa da, böyük mübarizə məktəbi keçmişdi. Əli Tudə İran Azərbaycanında baş verən inqilabi hərəkətdə yaxından iştirak etmiş, demokratik qüvvələrin hakimiyyət başına gəldiyi qısa dövrdə bir sıra mədəni tədbirlərin təşkilatçısı olmuşdur. O zaman Təbrizdə Milli Filarmoniyanın yaradıcısı və ilk direktoru Əli Tudə idi. Sonralar – İran Azərbaycanında Milli hökumət devrildikdən sonra Əli Tudə də bir çox şair dostları kimi Şimali Azərbaycana gəlmiş, burada ali məktəb bitirmiş, bədii yaradıcılıqla ardıcıl və müntəzəm şəkildə məşğul olmağa başlamışdır.

Əli Tudənin yaradıcılığı, hər şeydən əvvəl, müasir Cənub poeziyası ilə sıx bağlıdır: bu poeziyanın inqilabi məzmununun dərinləşməsində onun da xidmətləri az deyil. Vətənpərvərlik Əli Tudə poeziyasının əsas məziyyəti-dir. Cənubi Azərbaycanda baş verən inqilabi hərəkət, xalqın milli-azadlıq mübarizəsi, İranın bugünkü ictimai-siyasi mənzərələri şairin yaradıcılığında fəal sənətkar mövqeyindən qələmə alınır. Zəhmət adamlarının mənəli həyatı, müasirlərimizin duyğu və düşüncələri, Azərbaycan torpağının əsrarəngiz gözəllikləri də Əli Tudənin ilham mənbəyidir. Müxtəlif illərdə nəşr olunan “Cənub nəğmələri”, “Bakının işıqları”, “Şimal həsrəti”, “Şairin düşüncələri”, “Qartal”, “Şeirlər və poema”, “Yanıqlı tütək”, “Seçilmiş əsərləri”,

“Şələlə”, “Ömrün illəri”, “Həyat sınağı”, “Nəğməli gecələr” və s. kitabları oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

Əli Tudənin Moskvada, “Sovetski pisatel” nəşriyyatında “Kamança və bayraq”, “Dağlarda şəhər” və “Əgər həyat özü desə” şeir kitabları çap olunmuşdur.

Anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə oxucularımız adından Əli Tudəyə cansağlığı, könül xoşluğu və yeni yaradıcılıq nailiyyətləri arzulayırıq.

DİLİM YORULMADI VƏTƏN DEMƏKDƏN

Tükənməz vətən məhəbbəti ilə yazıb-yaradan sənətkarlarımızdan olan Əli Tudə 40 ildən yuxarı şeir, sənət yolunda yana-yana qələm çalıb və poeziyasının ana xəttini əsasən Vətən mövzusu təşkil edib. Bu da təbiidir. Əli Tudə həmişə doğma xalqı ilə bir sevinib, bir kədərlənib. O xalqın mübarizəsində bərkiyib, şeirləri ana torpaqdan, elindən, obasından güc alıb. Elə buna görə də şair bütün həyatını və yaradıcılığını Azərbaycana həsr edib, Odlar yurdunu dönə-dönə vəsf etməkdən usanmayıb, bunu öz müqəddəs borcu bilib.

**Bəli! Mən borcluyam sənə, ey Vətən,
Özün de, o borcun misalı varmı?**

Əli Tudə çox geniş həyat təcrübəsinə malik bir insandır. Şeirləri canlıdır, oxucunu düşündürür, öz aləminə çəkib aparır. Oxucu bu şeirlərdə şairin keşməkeşli həyat yolu ilə, İran Azərbaycanının inqilabi mübarizəsi ilə tanış olur. Əli Tudənin həyatı və yaradıcılığı – sıralarında mətinləşdiyi Azərbaycan Demokrat Firqəsi ilə sıx bağlıdır. Hələ o zaman – 1945-ci ildə təlatümlü, inqilabi şeirləri ilə mətbuatda çıxış edən 21 yaşlı gənc Cənubi Azərbaycan Milli hökumət rəhbərlərinin nəzərindən qaçmamış, Təbriz filarmoniyasını təşkil etməyi məhz Əli Tudəyə tapşırıbmışdılar. Əli Tudə Milli hökumət dövründə Cənubi Azərbaycanda maarif və mədəniyyət sahəsində böyük fəaliyyət göstərmişdir. Xarici imperialistlərin köməyi ilə İran Azərbaycanında Milli hökumət süqut etdi. Xalqın mütərəqqi oğul və qızlarının bir qismi zindanlara salındı, ağır işgəncələrə məruz qaldı, başqa bir qismi isə mühacirətə getməyə məcbur

oldu. Bu illərdə Əli Tudənin qələmi süngüyə çevrildi. Bu qələm elimizə, dilimizə xor baxanların ürəklərinə sancıldı.

**Mən kimsənin dilinə
Ağzımı büzməmişəm.
Fəqət öz dilimin də
Hicrinə dözməmişəm.
...Mənim dilim zərifdir
Sığallı ipək kimi.
Mənim dilim kəskindir
Qılınclı şimşək kimi.
Dilim – dostuna arxa,
Qardaşına həyəndir,
Məni danan düşmənin
Başı üstə tufandır!**

Əli Tudə poeziyası çoxşaxəlidir. Şair gah bu gün əsrimizi düşündürən problemləri qələmə alır, gah da azad vətənimizdə öz halal zəhməti ilə qurub-yaradan insanları, qəhrəman əməkçiləri vəsf edir. Onun kitablarını vərəqləyərkən oxucu bir anlıq səyahətə çıxır, tarlalarımızdan bol məhsul yığan kol-xozçularla, fabrik və zavodlarımızda əsl rəşadət göstərən fəhlələrlə, balalarımıza elm öyrədən müəllimlərlə, insanların sağlamlığı keşiyində duran ağ xalatlılıq həkimlərlə görüşür.

Şair ana təbiətin insanlara bəxş etdiyi gözəlliklərlə fəxr edir, bəşəriyyəti bu nemətlərin keşiyində durmağa çağırır. Bu gözəlliyi müəllif öz qəhrəmanı olan müasirlərinin ürəklərində, kamilliyində, xeyirxah əməllərində, paklığında axtarır.

**Deyirəm cahanda hər təzə növraq
Yaranaydı gözəl, qalaydı gözəl.
İnsan övladının, hər şeydən qabaq,
Döyünən ürəyi olaydı gözəl.**

Dünya xalqlarının qatı düşməni olan imperializmin ifşası şairin yaradıcılığında mühüm yer tutur. Əli Tudə səsini sülh uğrunda, bəşəriyyətin gələ-

cəyi naminə mübarizə aparan milyonların səsinə qatır, “Nə qədər döyüş var, mübarizə var, bayrağım vətəndir, silahım qələm” – deyir.

Əli Tudə poeziyasında həsrət, intizar motivlərinin tərənnümü də güclüdür. Şairin yaradıcılığının böyük bir qismi Cənub xatirələri ilə bağlıdır. Amalı və həyatının mənası sandığı, arzu və ümidiylə yaşadığı Cənubi Azərbaycan problemləri Əli Tudə üçün doğmadır, əzizdir.

**Yox, yox, vətənimə anacağam mən.
...Vətən deyə-deyə yanacağam mən.**

– yazan şair öz andına sadıq qalaraq vaxtı ilə qarış-qarış gəzdirdi Təbrizi, Ərdəbili, Zəncanı, Əhəri qələmə alır, xəyalən olsa da o doğma yerləri bir daha dolaşır. Əli Tudə inanır ki, Cənubi Azərbaycanda ana dilli məktəblər açılacaq, gənclər gülə-gülə bu dildə şirin nəğmələr oxuyacaq, şeirlər deyəcəklər. Gec-tez həsrət, hicran kəlmələrinin özü də bir hicrana dönəcək, Cənubi Azərbaycanda səadət və xoşbəxtlik günəşi doğacaqdır.

Əli Tudə məhsuldar sənətkardır. Onun rəngarəng poeziyası təkcə şeirlərlə bitmir. Şair müxtəlif illərdə yazdığı “Tarixin bir səhifəsi”, “Mənim dilim”, “Kürd oğlu”, “Nəğməkar” və başqa poemaların müəllifidir. O, sənətkar dostlarının yaradıcılığından bəhs edən neçə-neçə məqalə yazıb. İndiyədək təkcə Bakıda şairin 30-a qədər kitabı çap olunub. Moskva oxucuları Əli Tudənin üç kitabı ilə tanış olublar. Onun şeirləri sovet və dünya xalqlarının dillərində səslənib.

Əli Tudə bəxtiyarlığı öz narahat sənətkar ömründə, yaradıcılıq axtarışlarında, yuxusuz gecələrində, pərvanəsi olduğu doğma vətənin tərənnümündə tapıb. Düz on il bundan əvvəl, öz əlli illik yubileyi ərəfəsində qələmə aldığı “Ömrün illəri” şeirində yazırdı:

**Ömrümün ikinci yarım əsrinə
Böyük məsləkimlə qədəm basıram.**

Bizə elə gəlir ki, bu günlər 60 yaş tamam olan ağsaçlı şairimiz özünün yeddinci onilliyinə daha böyük inamla, daha böyük məsləklə qədəm qoyur. Oxucular şairdən yeni-yeni, daha gözəl şeir nümunələri gözləyirlər. Arzu edirik ki, Əli Tudənin 7-ci onilliyində ürəyindəki bütün arzuları çiçək açsın, şairin özü demişkən, həsrətə, nigarançılığa son qoyulsun.

**Yox! Yəqin görərəm o gözəl çağı,
Şeirim öz bağından gül dərər mənə.
Mehriban anamız Savalan dağı
Öz uzun ömründən borc verər mənə.**

Arif İbrahimov

“Azərbaycan” jurnalı, yanvar 1984, № 1, səh.173-175.

YAZIÇILARIMIZIN YARADICILIĞINDAN SƏHİFƏLƏR

Görkəmli şair Əli Tudənin ömür yolu hadisələrin sıxlığı etibarilə zəngin olduğu kimi, yaradıcılığının inkişaf mərhələləri də bir o qədər rəngarəngdir.

Həyat hadisələri şairi min cür sınağa çəkmiş və nəhayət, İkinci Dünya müharibəsindən sonra, o, ilhamının doğma yuvasını Bakıda tapmışdır.

Xalqın həyatında baş verən mühüm hadisələr şairin ilhamını coşdurmuş, ona qanad vermişdir. Əli Tudə onlarca şeir kitabının müəllifidir. O, öz şeir və poemalarında doğma xalqının arzu və istəklərini, sülhü və dostluğu böyük məhəbbətlə tərənnüm edir.

Əli Tudə Bakıda dünyaya göz açmış, 1938-ci ildə Cənubi Azərbaycana sürgün edilmiş, 1946-cı ildə yenidən Bakıya pənah gətirmişdir. Doğma Azərbaycanın gözəllikləri, Bakı, Təbriz, əzəmətli Savalan, coşğun Araz şairin ilhamının oylağıdır.

Həmvətənlərinin azadlıq uğrunda apardıqları qəhrəmanlıq mübarizəsi Əli Tudənin yaradıcılığının əsas sahəsidir.

Televiziya tamaşaçıları fevralın 7-də saat 21.00-da Əli Tudənin döyüşkən yaradıcılıq yolu ilə tanış olacaqlar.

*Azərbaycan televiziyası və radiosunun proqramları,
4 fevral 1984.*

NƏĞMƏKAR ŞAİR

Əli Tudənin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə

Yaxşı yadımdadır. 1947-ci ilin 28 aprel günü idi. Yazıçılar İttifaqındakı Natəvan adına klub ağzına qədər adamla dolmuşdu. Hətta dəhlizlərində də adam əlindən tərpənmək olmurdu.

...İclası aparən böyük şair Səməd Vurğun ayağa qalxaraq dedi:

– İndi də söz Cənubi Azərbaycan şairi Əli Tudəyə verilir.

Bu vaxt cavan bir oğlan xitabət kürsüsünün arxasına keçərək, əlindəki bloknotu açdı və oxuyacağı şeirin adını elan etdi: “Mən nə gətirdim”.

Sonra həmin gənc məğrur bir ahənglə şeirini oxumağa başladı:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Bu yerdə salonu alqış səsləri bürüdü. İclasın sədri Səməd Vurğun camaatı birtəhər sakit etdi. Şair sözüünə davam etdi, şeirini oxudu. O, şeirinin son bəndini belə qurtardı:

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan,
O azad olmasa yaşamam, inan!
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki: təzə bir dövrən gətirdim.**

Yenidən alqış səsləri eşidildi.

Gənc dostlar, indi otuzdan artıq kitabın müəllifi Əli Tudənin o vaxt cəmi 23 yaşı vardı.

Əlinin familiyası Cavadzadədir. “Tudə” onun şairlik təxəllüsüdür. “Tudə” – “xalq” deməkdir. İranın mütərəqqi inqilabi partiyası da “Hizbi-tudeyi-İran” (“İran Xalq Partiyası”) adlanır. Əli də məhz inqilab simvolu olan “Tudə”ni özünə təxəllüs götürmüşdür.

Əli Tudə 1924-cü ildə Bakıda anadan olmuşdur. Lap balaca vaxtından atadan yetim qalmışdır. Beş yaşında ikən anasını da itirmiş və qoca nənəsinin himayəsində yaşamışdır. O, 1932-ci ildə Bakının Sovet küçəsindəki 1

nömrəli məktəbə daxil olmuşdur. Dərslərini yaxşı oxuyur, fəal bir şagird kimi, hər işdə özünü göstərirdi.

1938-ci ildə Əli nənəsi ilə birlikdə İrana getmişdir. Əvvəlcə, Ərdəbildə, doğma kəndləri Çanaxbulaqda, sonralar isə Cənubi Azərbaycanın bir çox yerlərində ağır işlərdə çalışmışdır. Lakin o, heç vaxt təhsilini artırmağı, şeir yazmağı unutmamışdır.

1945-ci ilin dekabrında Cənubi Azərbaycan xalqının şah rejimini devirib öz Milli hökumətini qurması milyonlarla zəhmətkeş kimi, Əlinin də xoşbəxtliyinə səbəb olmuşdur.

Çox çəkməmişdir ki, Əli Tudə istedadlı bir gənc şair kimi şöhrət qazanmışdır. Ərdəbildə və Təbrizdə nəşr olunan mətbuatda tez-tez mübariz şeirləri çap olunmağa başlamışdır.

Lakin Cənubi Azərbaycanda bu xoş həyat çox az sürmüşdür. Düz bir ildən sonra Amerika və İngiltərə imperialistlərinin fitnəsi və yaxından köməyi ilə qəddar şah hökuməti Azərbaycana basqın etmiş, Milli hökuməti devirmişdir. Ölkədə dar ağacları qurulmuş, edamlar, həbs və sürgünlər başlamışdır. Bu vaxt minlərlə adam təhlükəli vəziyyətdən özünü qurtarmaq üçün ata-baba yurdunu tərk etmiş, Sovet İttifaqına pənah gətirmişdir. Onlardan biri də Əli Tudə olmuşdur.

O vaxtdan xeyli keçmişdir. Əli Tudə bir-birindən gözəl, bir-birindən məzmunlu çoxlu şeirlər, lirik və epik poemalar yazmışdır.

Əli Tudənin 30-dan artıq kitabındakı şeirləri nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, o, nə yazırsa yazsın, yaradıcılıq məhvəri Vətən və azadlıqdır. Şairin 1976-cı ildə nəşr olunan “Ömrün illəri” kitabında “Uşaq aləmi” bölməsi sırf balacalar üçün yazılmış şeirlərdir. Burada “Körpələr”, “Fəsillərin söhbəti”, “Bir cərgədə”, “Ulduz”, “Əziz şəkil”, “Unutmaram”, “Təranə”, “Təzə il” kimi şeirlər uşaqların həyatından bəhs etsə də, şair, Vətənin cənubundakı uşaqlara da həmin həyatı – yüksək qayğıkeşliyi, gözəl həyat və təhsil şəraiti yaradılmasını arzu edir.

Gənc dostlar, bu günlərdə Əli Tudənin 60 yaşı tamam olmuşdur. Gəlin biz də ona cansağlığı, yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri, bizim üçün daha gözəl əsərlər yazmasını arzulayaq.

Mirəli Mənafi,
filologiya elmləri namizədi
“Azərbaycan pioneri” qəzeti, 10 fevral 1984, səh.2.

CƏNUBDAN SƏSLƏR

Dostluq hissləri – sənət töhfələri

Çox çətin dərddir, istəkli bir dostuna, yaxud yaxın bir qohumuna məktub vasitəsilə yazasan: Əfsus ki, sənin şənlik məclisində iştirak edə bilmədim.

Həssas bir şair qəlbi üçün bu sözləri düşünmək və yazmaq qat-qat ağırdır. Bu məktubu gözəl istedadla, pak əqidəyə malik olan Cənubi Azərbaycan şairi Haşım Tərən yazmışdır. Məktub mənim ünvanıma gəlmişdir. Lakin şəriklidir. Yəni iki adama yazılmışdır. Məktub belə başlayır:

“Əziz və mehriban qardaşlarım Mənafi və Əli Tudə, ərzi-salamdan sonra, halınızı xəbər alıram. Çox üzr istəyirəm ki, hər ikinizə bir yerdə məktub yazıram...”.

İstedadlı şair Haşım Tərən mənim də, Əli Tudənin də yaxın dostlarımızdan biridir. Son illərdə o, müntəzəm olaraq məktublaşır və mənim vasitəmlə Əli Tudə ilə də daim yazışır. İndi iş elə gətirib ki, ikimizə bir məktub yazmalı olub. Axı, o, gənclik dostu Əli Tudənin 60 illik yubileyi olduğunu xəbər tutmuş və bu yubileydə iştirakçı olmaq istəyir. Buna görə də məktubunda hər ikimizin qardaşı Əli Tudəni təbrik edir və onun yubileyinə hədiyyə olaraq bir şeir də göndərir. Məktubda oxuyuruq:

“Əlican, əfsus ki, sənin bayramında iştirak edə bilmirəm. Bu kiçik hədiyyə – şeirin sizin tərəfinizdən qəbul olunmağını xahiş edirəm...”.

Haşım Tərən öz məktubunda bir sıra başqa sənət dostlarına salam göndərməyi də unutmamışdır. Eyni zamanda o, sevimli, istedadlı və pak qəlbli şairimiz, özünün gənclik dostu Əli Tudənin 60 illik yubileyinə səmimi hisslərlə yazdığı bir şeiri də sənət töhfəsi kimi göndərmişdir (şeir “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 27 yanvar 1984-cü il tarixli nömrəsində bütöv halda çap olunmuşdur).

“Bakılı şair” adlanan bu şeir belə başlayır:

**Ey İran pasportlu bakılı şair,
Bu şən yubileyin olsun mübarək!
Ey gözü Vətənə dikili şair,
Səni yüzündə də yubilyar görək.**

Şair özünün şair dostuna xitabən deyir ki, altmış yaş sənətkar üçün heç də çox deyildir. Yazıb-yaratmağa hələ azdır. Haşım Tərən öz şeirlərində

maraqlı bir məsələyə toxunur. O, yubilyardan soruşur ki, qırx ilə yaxın mü-hacirət dövründə sən nə qazanmısan? Sonra özü belə cavab verir:

**Bilirəm, qardaşım, nə danış, nə din,
Demə o taylara biganəyəm mən.
Sən bu suallara cavabdan çəkin,
Mən deyim, nəyin var bu hicrətindən...**

**İndi ilhamından axan nəğmələr,
Otuz cild kitabın varaqlarında.
Vətəndən-vətənə baxan nəğmələr
Gəzir ellərimin dodaqlarında.**

Deməli, Əli Tudə qürbətdə deyildir, əsl Vətənidədir. Onun otuz cilddən artıq kitabı çapdan çıxmışdır. “Günəş olan yerdə ucalar insan...” Haşım Tərhan isə daha incə bir məsələyə toxunur – öz Vətənidə qərib olduğunu söyləməklə, oxucunu kədərləndirir:

**Səninlə həmyaşam, qardaşım, mən də,
İtirib-axtaran kimdir Tərhanı?
Sən qərib olsan da, qəribliyində,
Şöhrətin fəth edib Azərbaycanı!**

H.Tərhan bilir ki, Əlinin bu yubileyi təntənəli keçəcək, xalq və hökumət tərəfindən qiymətləndiriləcəkdir, amma Haşımı öz yurdunda heç yada salan da olmayacaqdır. Məhz buna görə bakılılara, xüsusilə Süleyman Rüstəm kimi istiqanlı, səmimi, ömrü boyu qardaşlığa sadıq əzizlərinə həm özünün və həm də Əlinin tərəfindən minnətdarlığını bildirir və:

**Kaş olam Əlinin vəkili, qardaş,
Edəydim razılıq bakılılardan. – deyir.**

Şimaldakı qardaşının səmimiyyətini belə təsvir edir:

**Cəbhədən Vətənə döndü Süleyman,
Səni süfrəsinin başında gördü.
Qaraldı şairin gözündə dövran,
Dərdini çatılmış qaşında gördü.**

**Sənə “qardaş” dedi, basdı bağrına,
Çörəyin səninlə böldü tən yarı.
Dərdini, dərditək basdı bağrına,
Belədir Rüstəmin əhdi, peymanı.**

Əli Tudəni xaricdən təkcə Haşım Tərlan təbrik etmir. Təbrizdən, Tehrandan, hətta Avropanın bəzi şəhərlərindən də bir sıra tanış-bilişlər məktublar göndərərək, yubiley münasibətilə özlərinin səmimi sözlərini deyir və dostluq hisslərini təzahür etdirirlər.

Əlbəttə, əzizimiz Əli Tudənin özünə və eləcə də bizim ünvanımıza xaricdən daha bir neçə təbrik məktubu və sənət töhfəsi göndərmişlər ki, onların hamısından söz açmağa imkan yoxdur. Ancaq, mən də bir dost kimi Əlini təşviq edirəm ki, məktublara məktubla cavab verməklə bərabər, şeirə şeirlə cavab versin. Qardaşım Əli mənim xahişimi yerinə yetirərək, dostumuz Haşım Tərlana mənzum cavab yazmışdır. Aşağıda Əlinin yazdığı cavab şeirini də oxuculara təqdim edirik.

Mirəli Mənafi

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 29 fevral 1984, səh.4.

АЛИ ТУДЕ – 60 ЛЕТ

Поздравляем юбиляра.

**Секретариат правления Союза Писателей СССР
направил приветствие Али Гулиевичу Туде**

“Широкою популярность принесли Вам поэтические книги “Южные песни”, “Огни Баку”, “Последнее слово узников”, “По ту сторону Аракса”, “Мечты поэта”, “Гнев”, “Облака”, “Печальная свирель” и другие. Особенно плодотворно работаете Вы в последние годы. Значительным успехом у читателей пользуются Ваши книги “Стихи”, “Город в горах”, “Радость”, “Водопад”, “Годы жизни”, “Испытание жизнью”. Советский Азербайджан нашел в них свое красочное, объемное отражение. Большое творческое внимание вы уделяете и теме Южного Азербайджана.

Ваша литературная и общественная деятельность – пример высокой идейной убежденности, большого трудолюбия, верного служения советской многонациональной литературе”.

“Литературная газета” присоединяется к этим теплым поздравлениям.

*“Литературная газета”, 7 марта 1984 г., стр. 7.
Орган правления Союза Писателей СССР.*

MÜBARİZ ŞAIR

Əli Tudə – 60

Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının yaranması və inkişafında Əli Tudənin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Onun ilk yaradıcılıq yolu xalqın azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda inqilabi mübarizə illərinə təsadüf edir. Əli Tudə 1924-cü ildə İrandan Bakıya neft mədənlərinə işləməyə gələn fəhlə ailəsində dünyaya göz açmışdır. Körpə yaşında ata-anasını itirdiyindən onu ana nənəsi saxlayıb böyütmüşdür. İlk təhsilini 1932-ci ildə Bakıdakı 1 nömrəli “Bədəlbəyin məktəbi”ndə almışdır. 1937-1938-ci illərdə “Kommunist” və “Yeni yol” qəzetlərində Heydər Rzazadə imzası ilə bir sıra şeirləri çap edilmişdir.

1938-ci ildə nənəsi onu İran Azərbaycanına, Çanaxbulaq kəndinə aparır. Bir müddət burada yaşayır. İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində bir dəstə kəndliləri ilə birlikdə Miyana-Zəncan dəmiryolunun çəkilişində işləməyə gedir. 1942-1943-cü illərdə Ənzəli yoluna asfalt döşənilirdi. Əli Tudə bu işdə də əvvəldən axıradək iştirak edir. Lakin bu çəkiliş Miyana-Zəncan dəmiryolunun çəkilişindən tamamilə fərqlənirdi. Gənc Əli vətəninə məhəbbət, faşist dövlətinə nifrət bəsləyən fədakar İran fəhlələrinin gecələr də proyektorların gur işıqları altında söylə işlədiklərinin şahidi olur. 1944-cü ildə o, İran Xalq Partiyasının Ərdəbil Komitəsinə gəlir. Burada partiya sıralarına qəbul edilir və işə götürülür. “Tudə” təxəllüsünü də burada partiya biletinə yazdırır. Bu zamanlar Əli Tudə at üstündə uzaq kəndlərə gedir, kəndlilər arasında inqilabi iş aparır, mübarizəyə çağıran şeirlər oxuyur.

1945-ci ildə o, Azərbaycan Demokrat Firqəsinə üzv yazılır və İran Azərbaycanındakı milli-azadlıq hərəkatında həm qələm, həm də silahla iştirak edir. İran Azərbaycanında Milli hökumət qurulduqdan sonra Əli Ərdəbildən

Təbrizə göndərilir. Əvvəlcə Maarif nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsində çalışır. Sonra İran tarixində ilk Təbriz Dövlət Filarmoniyasını yaradır və oranın müdiri işləyir.

Milli hökumət süqut etdikdən sonra (12 dekabr 1946-cı il) o, Şimali Azərbaycana gəlir. 1947-ci ildə ADU-nun filologiya fakültəsinə daxil olur və 1952-ci ildə fərqlənmə diplomu ilə bitirir. İlk kitabı 1950-ci ildə Bakıda “Cənub nəğmələri” adı ilə çıxmışdır. Onun əsərləri rus, ingilis, hind, türk, ukrayna, gürcü, tacik, tatar dillərinə tərcümə olunmuşdur. O, tərcüməçi kimi də fəaliyyət göstərir: rus, fars, gürcü, türkmən, qırğız yazıçılarından nümunələri Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Əli Tudə dərin humanist duyğulara malik bir şairdir. Onun hər bir şeirində vətən sevgisi, vətən həsrəti hərarətlə tərənnüm olunmuşdur.

Tudənin poeziyası xalq həyatının, onun istək və arzularının, qabaqcıl və mütərəqqi ideyalarının inikasıdır.

Tudəni yaşadan, yazmağa, yaratmağa sövq edən, onun Təbrizə, Cənubi Azərbaycan xalqına məhəbbəti, sədaqəti olmuşdur. Şeirlərində şair “Vətən nəğməkarı, əsgər say məni” – deyərkən bir döyüşçü kimi vətəninə oğul məhəbbətindən söhbət açaraq; bu hiss və duyğuları ilə iftixar etmişdir.

Şairin vətənpərvərliyi doğma vətəninə həsr etdiyi bütün şeirlərində, onun təbii gözəlliklərinin təsvirindəki məftunluq hissələrində də aydın görünür. Lakin şair təbiəti mücərrəd, ümumi şəkildə tərənnüm etmir, onun gözəlliklərini özünün ictimai idealları ilə bağlayır. O, bu şeirlərində Təbrizin dumanlı dağlarından, Savalanın “dişləri göynədən “Qırxbulağ”ından, təmiz havalı Mehdixanlı yaylaqlarından, Meşkinin “şehdə xınalanmış üzümü”ndən, Muğanın “dən dolu sünbülləri”ndən danışarkən adama elə gəlir ki, söhbət burada həmin yerlərin təbii gözəlliklərindən gedir. Əslində isə şairin doğma Vətəni tərənnüm etdiyi bu təbii gözəlliklər ictimai motivlərlə əlaqələnmişdir. Şairə görə vətən torpağının “hər nazik cığırının”, “kiçik bir daşının”, “öz dastanı var”. O, şeirlərində mübariz, döyüşən Təbrizi – “qəhrəman Səttarxanın doğma ünvanı” adlandırır, Savalanı “döyüş səngəri”, Ərki “qəhrəmanlıq sərgisi”, Şah gölünü “ellər gölü” kimi tərənnüm edir. Hüsnünə heyran olduğu Heranda isə “igid fədailər”in ayaq izlərini axtarır. Qoca Şərqi Madridi kimi təsvir etdiyi Urmıyyəni “cəbhələrdə birincilər sırasında” görür. Tudənin şeirlərində “ölkəni hərəcə qoyan”, “xalqın sərvətini yadlara satan”, “mərd igidlərə ölüm fərmanı kəsən” zalım, təkəbbürlü şahlara, vətən xainlərinə lənəti, soyğunçu yadelli işğalçılara qəzəbi

və “elin dərisini soyan” cəlladlara nifrəti də ehtiraslıdır. Vətən düşmənlərinin, zülmkarların tənqidində Əli Tudə şeirinin siyasi kəskinliyi o qədər dərinidir ki, şairin qəlbindən gələn qəzəbli etiraz hissi ilə dolu olan misralar oxucunu heyrətləndirir. Sanki bu şeirlər “xalqlar zindanı İrana” qarşı inтиqam nəğməsidir.

Tudə poeziyasında düşməne qəzəb, istismara nifrət, zülmə qarşı kədər motivlərilə yanaşı gələcəyə inam da var:

**Şəfqətli əlimizdən
O müqəddəs diyara
Barıt, tüstü, qan deyil,
Şəfqət saçılacaqdır.
Gecə uzun olsa da
Səhər açılacaqdır!**

Tədqiqatçılar Əli Tudə yaradıcılığının bu məziyyətlərindən dönə-dönə bəhs edərək onu “mübariz və ehtiraslı bir şair” (Famil Mehdi), “Vətənpərvər sənətkar” (Nəriman Həsənzadə), “Yaralı vətən torpağının böyük dərdi ilə alışıb-yanan bir fədai” (İlyas Əfəndiyev) adlandırmış və Tudə şeirinin müasir Cənubi Azərbaycan poeziyasının inkişafında böyük rol oynadığını qeyd etmişlər.

Əli Tudənin indiyədək çıxan şeir kitablarında (“Cənub nəğmələri” (1950), “Vətən sevgisi” (1951), “Arazın o tayında” (1952), “Qartal” (1959), “Yanıqlı tütək” (1966), “Seçilmiş əsərləri” (1968), “Həyat sınağı” (1978), “Nəğməli gecələr” (1981), “Tellərdə çırpınan həsrətlər” (1983) və s. bir tərəfdən Şimali Azərbaycan zəhmətkeşlərinin gələcəyə inamı, quruculuq əməlləri, sülh və əmin-amanlıq əzmi tərənnüm olunursa, digər tərəfdən Cənubi Azərbaycanlıların azadlıq həsrəti, xoşbəxt həyat uğrunda mübarizəsi, imperializmə nifrət hissi əksini tapır.

Hazırda şair yaradıcılığının ən çiçəklənən dövründədir və biz ondan yeni-yeni, gözəl əsərlər gözləyirik.

**Tamilla Məmmədova,
Nizami adına Xalqlar dostluğu ordenli
ədəbiyyat institutunun əməkdaşı**

“Kitablar aləmində” almanaxı, mart 1984, səh.46-47.

GÖZLƏRDƏ YANAN İŞIQ

**Yazdığım hər kitabım,
Həm günəşli, həm aylı
Kainatımdır mənim.
Vətənim qarşısında
Hesabatımdır mənim.**

Nədənsə hörmətli qələm dostum, şair Əli Tudənin iş otağına daxil olanda onun bu misralarını xatırladım. Otaqda ilk dəfə nəzərimi cəlb edən də onun kitabları oldu. Qulaqlarıma “Cənub nəğmələri” gəldi. Gözlərimdə “Bakının işıqları” parladi. “Qartal” qanadlandı, “Şələlə” çağladı, “Ömrün illəri”, “Həyat sınağı”na çevrildi. “Nəğməli gecələr” “Tellərdə çırpınan həsrətlər”ə döndü. Şairin “Vətən sevgisi”nin şahidi olduq. “Arazın o tayında” “Məhbusların son sözü”nü eşitdik. “Şimal həsrəti” “Şairin düşüncələri”nə qarışdı. “Yanıqlı tütək” səsini “Sevinc” əvəz etdi. Bu kitabların hər biri gözümün önündə ömrünün 61-ci baharına qədəm qoymuş sənətkarın Vətən, xalq qarşısındakı hesabatına çevrildi, elə bil, şairin yuxusuz gecələrinə müraciətlə dediyi sözləri təkrar etdi:

**Acısız – həyatımı
Əllərimdən alırsız.
Şirinsiz – yaratdığım
Şeirlərdə qalırsız.**

Kitab rəfini bəzəyən kitabları bir-bir nəzərdən keçirirəm. Şairin ilk kitabı “Cənub nəğmələri”...

Əli Tudə deyir:

– Bu kitab mənim ilk “övlad”ımdır. 1950-ci ildə Bakıda nəşr edilib. Elə mən özüm də Bakıda anadan olmuşam. Bakıya həsr etdiyim bir şeirimdə dediyim kimi:

**Mənə hər döyüşdə sən havadarsan,
Alovlu könlüm də, tunc dizim də var,
Bakı, nə qədər ki, dünyada varsan,
Elə bilirəm ki, Təbrizim də var.**

1938-ci ildə İran Azərbaycanına getmişəm. 1941-ci ildə Sovet Ordusu İrana daxil olduqdan sonra Təbrizdə ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində

“Vətən yolunda” adlı qəzet nəşr edilirdi. Cənubi Azərbaycanda ilk şeirim 1944-cü ildə həmin qəzetdə dərc olunub...

Əli Tudə danışdıqca alovlu şairin fədakarlıqlarla dolu mübarizə yolu gözlərimin önündə canlanır. O, 1945-ci ildə Azərbaycan Demokrat Partiyası sıralarına daxil olur. Onu Təbrizə çağırırlar. Milli hökumət Əli Tudəni Təbriz Dövlət Filarmoniyasına müdir təyin edir...

Şairin fikrə getdiyini duyub ona müraciət edirəm:

– Bəs “Tudə” təxəllüsü necə meydana gəlib?

O, ayağa durub otaqda gəzişir.

– Bunun maraqlı tarixi var, – deyir. – Məni İran Xalq Partiyasının Ərdəbil Komitəsində qocaman inqilabçıların zəmanəti ilə partiya sıralarına qəbul etdilər. Partiya biletimə “Tudə” təxəllüsünü də orada yazdılar.

Şair danışır. Onun adi danışığı da qulaqlarımda odlu-alovlu misralara çevrilir:

**Mənim sinəmdən keçir
Əsrin yürüş yolları,
Əsrin əmək yolları,
Əsrin döyüş yolları.**

Bəli, sinəsindən əsrin əmək yolları, döyüş yolları keçən sənətkar 1946-cı ildə Şimali Azərbaycana qayıtdıqdan sonra daha böyük ilhamla yazıb-yaratdı, əsərləri ölkəmizin, eləcə də dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə çevrildi.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

– misraları sənətkarın yaradıcılıq tezisinə çevrildi.

“İlham nədir?” sualına “O qartalsa, qanadları bu həyatdır” – deyən şair ilhamını bu həyatdan aldı, respublikamızı qarış-qarış gəzdirdi, fəhlələrlə, kolxozçularla, tələbələrlə görüşdü. Bu görüşlər ona yeni yaradıcılıq ilhamı verdi. “Ümməyə dönən” sənətkarın misraları “dalğalara”, kəlmələri “mərcaqlara” çevrildi...

İş otağında hara baxıramsa, gözlərimə kitab deyirdi. Sənətkarın həyatı, ömrü də bu kitablardan yaranıb.

Rəna, Təranə, Pərvanə, Natiq... Onlar kitabların adı deyil, şairin övladlarıdır. Öz təbirincə desək, canlı əsərləridir. Rəna ilə Pərvanə həkimdirlər. Təranə D.Bünyadzadə adına Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda oxuyur. Natiq isə ordu sıralarında xidmət edir. Dördü də şair atalarının adını, şöhrətini doğrultmağa çalışır.

Kitablar arasında saçları qar kimi ağarmış bir sənətkarın şəkli diqqətimi cəlb edir. Bu, Səməd Vurğunun şəklidir. Əli Tudə deyir:

– Hər dəfə bu şəklə baxanda böyük sənətkarla olan ilk görüşümüzü xatırlayıram. 1947-ci ilin yanvar ayı idi. Bir ay idi ki, bu taya keçmişdim. Mənə dedilər ki, Səməd Vurğun səni qəbul edəcək. Ölməz şair o zaman Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin sədri idi. Bu görüşü intizarla gözləyirdim. Deyilən vaxt Yazıçılar İttifaqına gəldim. Qapını açıb sədrin otağına daxil olanda elə bil Savalan dağı ilə qarşılaşdım. O, necə əzəmətli idi. Bir müddət lal-dinməz bir-birimizə baxdıq. Sonra şair dilə gəldi:

– Heyf ki, Təbrizi görməmişəm.

Sonra mənimlə xeyli söhbət etdi. Cənubi Azərbaycan şairlərinin şeirlərindən çoxlu əzbər söylədi. Görüşümüzün sonunda dedi:

– Sən “Ədəbiyyat qəzeti”ndə işləyəcəksən.

Bu hadisədən sonra mən dəfələrlə Səməd Vurğunla görüşmüşəm. Lakin uzun illər keçməsinə baxmayaraq, ilk tanışlığımızı unuda bilmirəm. Onun sözləri hələ də qulaqlarımda səslənir:

– Heyf ki, Təbrizi görməmişəm...

Əli Tudə böyük sənətkardan məhəbbətlə danışır, gözlərində təşəkkür, minnətdarlıq qığılcımları parlayır.

– Kaş hamımızda Səməd Vurğun qayğısı olaydı, – deyir.

Ona müraciət edirəm:

– Bilirik ki, gənc qələm sahiblərinin yaradıcılığına qayğı ilə yanaşırsınız. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

– Gənc yazıçı və şairlərin yaradıcılığını maraqla izləyirəm, onların hər gözəl əsərinə, hər nailiyyətinə sevinirəm. Tez-tez yanıma gəlirlər. Bacardığım köməyi əsirgəmirəm. Bir neçə istedadlı gəncə mətbuat səhifələrində uğurlu yol arzulamışam. Lakin onların əsl yaradıcılıq uğuru özlərindən, öz-lərinə qarşı tələbkarlıqdan, zəhmətsevərlikdən asılıdır.

Şair danışdıqca masanın üstündəki təbrik teleqramlarını nəzərdən keçirirəm. SSRİ Yazıçılar İttifaqının Katibliyindən, qardaş respublikaların görkəmli sənətkarlarından, müxtəlif sənət sahiblərindən, tələbələrdən gəlib. Teleqram sahibləri Əli Tudəni ədəbiyyat sahəsindəki xidmətlərinə, geniş ictimai fəaliyyətinə görə və anadan olmasının 60 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif edilməsi münasibətilə təbrik edir, ona yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırlar.

Sənətkarın gözlərinə baxıram. Onun aydın baxışlarında bir işıq görürəm. Mənə elə gəlir ki, bu işıq dumanlı Təbrizin üzərini bürümüş qaranlıqları parçalayır, sabaha, gələcəyə gedən yollarda ulduz kimi parlayır. Hünər, zəhmət meydanında özünü həmişə səfərbər hesab edən şair böyük qürurla dilə gəlir:

**Bəli, mən bir ümmanam,
Bir nəğməkar əsgərəm,
Həmişə səfərbərəm,
Həmişə səfərbərəm.**

**Tofiq Mütəllibov,
şair**

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 3 aprel 1984, səh.4.

MƏSLƏK ŞAİRİ

Məktəbli dostlar, Cənubi Azərbaycanın ən istedadlı və görkəmli şairlərindən olan Əli Tudə uşaq yazıçısı olmasa da, pioner və məktəblilər üçün çoxlu şeirlər yazmışdır.

İstəyirəm vətənpərvər və mübariz şair Əli Tudənin keçdiyi həyat yolu haqqında sizə qısaca məlumat verim.

O, 1924-cü ildə Bakıda anadan olmuşdur. 1932-ci ildə Bakının Sovet küçəsindəki 1 nömrəli məktəbə getmişdir. Əli III sinifdə oxuyarkən başqa məktəbə köçürülür. Bu məktəbin ədəbiyyat müəllimi Firidun Vəlibəyov Əlinin istedadını görüb, onun tərbiyəsinə xüsusi fikir verir.

Əli Tudə xatirəsində belə yazır:

“Firidun müəllim məni neçə dəfə valideynlər iclasında qabağa çıxarıb, yetim olduğumu, lakin əla qiymətlərlə oxuduğumu deyər, naz-nemətlə bö-

yüyən atalı-analı uşaqlara nümunə göstərərdi. Mən isə, həm nimdaş paltarından, həm də ünvanıma deyilən tərifdən utanıb, başımı aşağı salardım.

Hələ VI sinifdə oxuyarkən məndə şeirə böyük həvəs oyanmışdı. Mən məktəbdə təşkil olunan müsamirələrdə, konsertlərdə, səhnəciklərdə sevdiyim, oxuduğum, əzbərlədiyim gözəl poetik parçalarla çıxış etmişəm. Əziz müəllimimin düzgün istiqaməti nəticəsində özüm də ara-sıra kiçik şeirlər yazmışam. Sonralar bu şeirləri həm doğma məktəbin səhnəsində, həm də respublika radiosunun məktəblilərə həsr olunmuş verilişlərində oxumuşam”.

1938-ci ildə bir çox cənubi azərbaycanlılar kimi, Əli də öz nənəsi ilə birlikdə Cənubi Azərbaycana köçür. Ərdəbilin Çanaxbulaq kəndində yaşamağa olur. Bir müddət sonra Azərbaycan Demokrat Firqəsinin sıralarına daxil olub silahı və qələmi ilə Milli hökumətin qurulmasında iştirak edir.

1945-ci ilin 12 dekabrında Cənubi Azərbaycanda inqilab baş verir və Milli hökumət qurulur. Azad Milli hökumət qurulandan sonra Azərbaycan Demokrat Firqəsi və Milli hökumət Ərdəbil Partiyası Komitəsində işləyən Əlinin istedadını görüb, onu Təbrizə dəvət edir. 1946-cı ilin yanvar ayında Təbrizə gələn Əli Tudə Cavadzadə əvvəlcə Maarif nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsində işə göndərilir. Bir qədər sonra Təbrizdə Milli Dövlət Filarmoniyasının yaradılması Əli Tudəyə tapşırılır. Əli bu işin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlir və öz əlləri ilə qurduğu Filarmoniyanın müdiri kimi fəaliyyət göstərir. Şairin xoşbəxt günləri başlayır. Amma təəssüf ki, bu gözəl həyat uzun müddət davam etmir. 1946-cı ilin dekabr ayında imperialist ölkələrinin fitnəkarlığı və yaxından köməyi ilə Tehran hökuməti Cənubi Azərbaycana basqın edir, azadxahlara divan tutmağa başlayır. Belə bir dəhşətli şəraitdə Əli də Təbrizdə qala bilməzdi. Buna görə də o, Təbrizdən çıxıb Şimali Azərbaycana pənah gətirir.

İndi 30-dan artıq kitabı çapdan çıxan Əli Tudə belə bir həyat yolu keçmişdir. Onu nəğməkar bir şairə çevirən Vətənə məhəbbət, xalqına azadlıq və bəşəriyyətə sədaqət duyğuları olmuşdur. Hələ ilk şeirlərindən birində o, Vətənə müraciətlə belə demişdir:

**Nədir başındakı bu sis, bu duman?
Neçin danışmırsan, neçin gülmürsən?!
Məni düşündürən, məni ağladan,
Məni şair edən sən deyilmisən?!**

Bu misralar Vətənin azadlığı uğrunda mübarizə meydanına atılan pak qəlblə bir gəncin köksündən çıxan səmimi sözlər idi. Vətənə məhəbbət, xalqına qayğı, azadlığa rəğbət hissləri şairdə ülvə bir məslək eşqi yaratmışdır ki, bütün yaradıcılığı onun məsləkinə xidmət edir.

Gənc dostlar, bu il Əli Tudənin 60 yaşı tamam oldu. Gəlin hamımız birlikdə ona cansağlığı, uzun ömür arzulayaq. Xahiş edək ki, kiçik yaşlı uşaqlar və məktəblilər üçün də gözəl əsərlər yazıb yaratsın.

Mirəli Mənafi

“Pioner” jurnalı, aprel 1984, № 4, səh.18.

VƏTƏNDAŞ ŞAİR

Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının yaranması və inkişafında Əli Tudənin xidmətləri böyükdür.

Əli Tudə ömrünün 40 ilini şeirə, sənətə həsr edərək əlinə qələm aldığı gündən doğma xalqının azadlığı, xoşbəxt gələcəyi və istiqlaliyyəti uğrunda ardıcıl mübarizə aparmışdır.

1944-cü ildə “Vətən yolunda” qəzetində onun Cənubi Azərbaycanda ilk şeiri çıxmışdır. Bu gün isə “Cənub nəğmələri”, “Bakının işıqları”, “Vətən sevgisi”, “Məhbusların son sözü”, “Şimal həsrəti”, “Şairin düşüncələri” və s. onlarla kitabın müəllifidir. Əli Tudənin əsərləri bir tərəfdən onun sənətkar kimi ildən-ilə inkişaf edib formalaşmasını, qələminin iti və kəskin olmasını sübut edirsə, digər tərəfdən də bütün varlığı ilə, vətəndaşlıq hissi və məsuliyyəti ilə Cənubi Azərbaycana, doğma vətən torpağına qırılmaz təllərlə bağlandığını göstərir. Ona görə də ürəyi azadlıq təşnəsi olan şairin poeziyasında vətəndaşlıq hissi güclüdür.

Əli Tudə iyirmi yaşından Hizbi-Tudeyi-İran partiyasının üzvüdür. O öz məramını belə ifadə edir:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım vətəndir, silahım qələm.**

Ədəbiyyatşünas S.Əmirov “Həyat sınağı” (1978) kitabına müqəddəməsində yazır: “O zaman azadlıq uğrunda döyüşən xalqın sıralarında addımla-

yan gənc Əlinin şeirləri ilə tanış olan dünyagörmüş qocaman fədailərdən biri firqə bileti alan Əliyə “Tudə” (xalq) təxəllüsü verilməsini təklif etməklə, şairin sənətinin istiqamətini, qayə və məqsədini müəyyənləşdirmişdir. Əli Tudə, doğrudan da, həmişə xalqla bir sırada olmuş, onun istək və arzularını, döyüş və mübarizə əzmini, gələcəyə olan inamını qələmə almağı sənətinin əsas qayəsi hesab etmişdir”.

Bu gün də Əli Tudə Cənubi Azərbaycan xalqının şanlı keçmişini, mübarizələrlə dolu tarixini, onun işıqlı gələcəyini odlu-alovlu nəğmələrə çevirə-çevirə özünün şair-vətəndaş vəzifəsini şərəflə yerinə yetirir.

**Ülviyyət axtarır kəşf eləməyə,
Qüdsiyyət axtarır vəsf eləməyə.**

Şair xalqının simasında dünyanın bütün insanlarını azad, xoşbəxt görmək istəyir.

**Yox, yüz yaşında da cavandır insan,
Yazını döyməsin vaxtsız qar onun.
Həyatı yaradan insandır, insan,
Uzun yaşamağa haqqı var onun.**

Əli Tudə qocaman Savalanın ağ günlərini görmək ümidi ilə böyük bir xalq kədərini şəxsi kədəri kimi yaşaya-yaşaya arzuların dalınca “şölə çəkən hicran əlindən” fəryad qoparır. Bununla belə “ılqarına sadıq qocalar tək”, “hicranla baş-başa qalandan sonra” mübariz bir səslə deyir:

**Fəqət döyüşçüyəm dünyada mən də,
Başımı əymərəm cəllada mən də,
Gün gələr, çataram murada mən də,
Deyərəm, nə gözəl zamana düşdüm.**

“İnsan düşünür”, “İnqilab carçıları”, “Yurdum – anam”, “Döyüş illəri”, “Şirin xatirələr”, “Yanar ürəklər” və s. silsilə şeirlərində də vətən məhəbbəti ilə dolu duyğularını əks etdirmişdir. Dönməz kişi ləyaqəti, kişi mənliyi şairin alqışladığı insani keyfiyyətlərdir:

**Gərək təmiz qalsın kişi ürəyi,
Nə həsəd, nə tamah yığışsın orda,
Bir təranə çalsın kişi ürəyi,
Min ümid nəğməsi sığışsın orda.**

Əli Tudə Cənubi Azərbaycanı, müstəmləkə məngənəsində çarpışan doğma, müqəddəs Təbrizi xatırlayıb deyir:

**Mən də səngərlərdə qışlayacağam,
Zülmün qapısını daşlayacağam,
Yaralı sinəndən başlayacağam
Qəti azadlığın yolunu, Təbriz.**

İndi, Pəhləvi xanədanının ölkədən qovulduğu bir dövrdə həmin sətirlər and kimi səslənir.

Sənətkar hörmətlə bildirir ki, hələ də Təbriz Bakının, Savalan Şah dağın, Şah gölü Göy gölün intizarındadır. Bu tayın gözəllərinin yanaqları lələdən rəng aldığı halda, o tayın gözəllərinin üzündə göz yaşları dən-dəndir. Nə qədər ki, Babəklər yurdu iki hissəyə parçalanmışdır, onun qədirbilən övladlarının da qəlbi para-paradır. “Ürəyim” rədifli qoşmasında müəllif bu fikri belə mənalandırır:

**Deyirsən, bütövəm, hanı bütövsən?
O tayda qalıbdır paran, ürəyim.**

Şairə görə dünyada bundan çəkilməz dərd təsəvvür etmək müşküldür, bu dərddin ağırlığına tab etmək böyük dözüm, dəyanət tələb edir:

**Bilirəm, dünyada elə dərd də var,
Ağırdır min dərdə dözən mərdə də.**

Əli Tudənin lirik şeirləri də çağırış kimi səslənir, sabaha dərin inam oyadır. Bu poeziyanın öz rəngləri var.

**Söykənib nənəmin qollarına mən,
Qalxdım Savalanın yallarına mən,
Taleyin dolaşığı yollarına mən,
Yaşıl işıq salan çıraq istərəm.**

**Vətən nəğməkarı əsgər say məni,
Yandırıb yaxsa da odlu yay məni,
İsitməz nə Günəş, nə də Ay məni,
Baba yadigarı ocaq istərəm.**

1979-cu ildə, İran İslam inqilabının ən həyəcanlı günlərində qələmə alınmış “Qartal uçuşu” poemasında da Əli Tudə Cənubi Azərbaycandakı siyasi-mənəvi təkamülün nəzərə çarpan təzahürlərindən ürək dolusu söhbət açmışdır. Tehran universitetinin bir qrup azərbaycanlı tələbəsindən aldığı “Çənlibel” qəzetinin doğurduğu iftixar hissənin təsiri altında onun “Koroğlu ölməyibdir, yaşayır yer üzündə” deməsi sabaha şair inamının nikbin ifadəsidir. Əgər belə olmasaydı, bəlkə də, vətənpərvər şair İran inqilabından sonra Təbrizdə şeir kitabının nəşr olunmasını bu qədər sonsuz sevinclə qarşılamazdı:

**Nəğmələr bitməyir deyirlər indi,
Şeirdən zirehlər geyirlər indi,
Həsərdən yaranan şeirlər indi
Öz yurdunda çıxır bir kitab kimi.**

İnanırıq ki, altmış yaşı tamam olan mübariz şairimiz Əli Tudə oxucuları bundan sonra da səmimi, döyüşkən və nikbin ruhlu nəğmələrlə sevindirəcəkdir.

Tamilla Məmmədova

“Ulduz” jurnalı, may 1984, səh.35-36.

ƏLİ TUDƏ

Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudə “Göyərçin” jurnalı ilə daima sıx əlaqə saxlamış, uşaqları unutmamış, bir sıra mənalı şeirlər yazmışdır. Bu şeirlər müxtəlif illərdə jurnalımızın səhifələrində dərc olunmuşdur. Onların arasında “Bağda”, “Fəsilərin nəğməsi”, “Muzeydə”, “Bənna” və başqa maraqlı şeirlər vardır. Hörmətli şairin bu il 60 yaşı tamam olmuşdur. Redaksiyamızın adından onu təbrik edir, “Qayğı” adlı bir şeirini veririk.

“Göyərçin” jurnalı, iyul 1984, № 7, səh.3.

RÜBABIN NƏĞMƏLƏRİ

Əli Tudənin “Tellərdə çırpınan həsrətlər”. “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, kitabı haqqında.

Aylar, illər ötəcək, nəsillər nəsilləri əvəz edəcək, fəqət 21 Azərin doğulduğu və yaşadığı o bircə ilin qədirbilən insanların köksündə çatdığı ocağın odu və hərarəti heç vaxt sönməyəcəkdir. Şirin-şirin xatirələrə, dastanlara, cild-cild kitablara çevriləcək o bircə ilin izi, sorağı. Bu xatirələri, bu dastanları eşidənlər o tarixi cah-cəlalı yaradanların ünvanına xoş sözlər deyəcək, adlarını minnətdarlıq hissləri ilə yad edəcəklər.

Əli Tudənin oxuculara təqdim etdiyi “Tellərdə çırpınan həsrətlər” tarixi-sənədli-bədii kitabı o dövvrə həsr olunan, tanıdan uğurlu addımlardan biri kimi qiymətləndirilməyə layiqdir.

Kitabı mütaliedən sonra iki suala cavab tapmağa ciddi ehtiyac duydum. O suallardan biri bu idi: 40 illik bir yaradıcılıq yolu keçmiş və bu müddətdə oxucularını şeir və poemalarla sevindirmiş bir sənətkarı nəsrə müraciət etməyə görənsən hansı qüvvə sövq etmişdir? Nəsrin nisbətən təmkinli və tutumlu sətirləri bəlkə də müəllifin yeni qayğı və duyğularını, xalq qarşısında olan borcunu ödəmək üçün daha axarlı və imkanlı görünmüşdür.

“Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında toplanmış bütün yazılar üçün başlıca məziyyət onların hamısında hadisələrə şairanə bir münasibətin hakim mövqə tutmasıdır. Bu keyfiyyəti həm müəllifin hekayələr başlığı altında təqdim etdiyi “Zindənda ağarmış saçlar”, “Tellərdə qovuşan həsrətlər”, “Şirilik yanğısı”, “Şala dönmüş vərəqlər”, “Hər bağın öz bülbülü” və “Bir gözəl vardı” əsərlərində, həm də “Vətən parçası” adlı povestdə görmək olar.

Ədəbi yaradıcılığın ilkin qanunauyğunluqlarından olan belə bir cəhət hamıya tanışdır ki, bədii əsərdə ətli-qanlı obraz məhz böyük hadisələr qoyunda formalaşır. Bu əsərlərdəki həsrət dünyası o qədər siqlətli və çəkili-dir ki, birinci növbədə həsrətin özü canlı bir obraza çevrilir. Vətəndən vurulan zəngdən səslənən telefonun dəstəyini götürüb atasına verən oğulun keçirdiyi həyəcan, atasını tapmaqda ona kömək etməsini şairdən xahiş edən gəlinin iztirabları, axtarılan həsrət atanı tapmaqda şairə kömək göstərən qələm dostunun səyləri, şairin yalnız telefonda səsini eşitdiyi əmi gəlininin adını belə deməyə həya etməsi, bütün bunlar həmin adamları az da olsa əyaniləşdirmirmi? Bu da həqiqətdir ki, hekayələrin aparıcı surətləri olan Kək-

lik, Naxış Rövşən, Əmioğlu, Gülkənd, İlham, Xala, Nəzər Rövşən, Surət xala məhz o dövrün hadisələrinin yetişdirdiyi canlı obrazlardır.

Kitabdakı əsərlərin canına hopdurulmuş başlıca motiv vətən məhəbbəti, doğma elə və torpağa bağlılıqdır. Hekayələrin belə bir qaynaqdan su içən lirik “mən”inin qəlbi bir telefon zəngindən, bir doğma səs, bir munis nəfəsdən elə təlatümə gəlir ki, adicə rabitə xətləri belə sanki bu ağırlığa dözmür. Müəllifin əmisi oğlu Cavadın gəlini və sonra isə özü ilə danışdığını ancaq telefon söhbəti adlandırmaq bəlkə ədalətsizlik olardı.

Bu telefon danışqlarının, müəllifi xoşbəxt günlərə, Gülkəndlərin pak və məsum dünyasına çəkib aparması da mənalıdır. Bu qayıdış göstərir ki, həsrətin buz nəfəsindən adi telefon xətləri donub buzlaşsa da, o, doğmaların köksündə gizli-gizli közərən iştahını söndürə bilməmişdir. Vətən ananın sinəsindən qopan mülayim bir nəsim o közərtləri yenə də odlu, hərarətli ocaqlara çevirə bilər. Çünki o həsrət və arzuların yuvalandığı ürəklər bu gün də intizardadır.

**Bağlarda küləyə bax,
Dağlarda şimşəyə bax,
Ayaq saxla, dalınca
Mələyən ürəyə bax!**

Bu “mələyən ürəklərin” sahibləri içərisində Kəklik də vardır. Kəklik – “Bir gözəl vardı” hekayəsi – həm milli qurtuluşun yaratdığı əlverişli mühit, həm də özünün təbii istedadının qüdrətli qanadları ilə müğənnilik peşəsində yüksək zirvələr fəth edir. Tamaşaçıları onun çıxışlarını həmişə səbirsizliklə gözləyirlər. Hər dəfə ayaqlarının altına atılan qucaq-qucaq gül dəstələri xalqın milli sənətə bəslədiyi məhəbbətin simvoluna çevrilir. Lakin gənc müğənninin köksü həm keçən illərin acı xatirələrindən – onun atası azadlıq hərəkatında iştirak etdiyi üçün qara qüvvələr tərəfindən arxadan zərbə ilə öldürülmüş, onu hamiliyə götürən bibisinin sevimli əri Həsən avtomobil qəzasında həlak olmuş, dövlətli bir tacirin oğlu olan ərinin evini özü tərk etmişdir, – həm də səksəkəli gələcəkdən nigarandır.

Müəllif Kəkliyin simasında yeni dövrdə milli mədəniyyət fədaisi kimi fədakarlıq göstərmiş bir vətənpərvər sənətkarın surətini yaratmışdır. Kəkliyin xalqın dilindən düşməyən “Qaragilə” və “Kəklik” kimi mahnıları bir Leyli məftunluğu ilə oxuması, xəstə olarkən dostunun gətirdiyi qızılgül bu-

ketinə və ağ parçadan olan torbanın içindəki kəkotuna vurğunluğu onun sənətkar ayağının vətən torpağına bağlılığının mötəbər şahidləridir.

Xalqın ağ günləri haqqında, bəxtəvər həyatı barədə yenicə şaqraq mah-nılar ötməyə başlayan bu müğənni qızın təkcə sənəti və istedadı üçün mə-bədğah hesab etdiyi sənət ocağı deyil, həm də onun nakam, hələ heç kəsə açmadığı sevgisi də amansız tufanlara məruz qalır. O, məhəbbətini sağır gözlərdən gizli, yalnız quş kimi çırpınan ürəyinin içində saxladığı adama qaranlıq və məşum bir gecədə açmalı olur. Bu müğənni qız pak sevgisini qeyri-adi bir şəraitdə – qaragüruhçular qaranlıq gecədə həm onu, həm də sevdiyi adamı addımbaaddım izlədikləri bir vaxtda, titrək qolları ilə bəğrına basıb ilk dəfə əsim-əsim əsən dodaqlarından qopan öpüşləri ilə bildirir. Bu bircə qəfil öpüş odlu-alovlu sevginin həm doğuş, həm də qürub nöqtəsi olur. Cavanlar istəmədən, vüsəlın nə vaxt qayıdacağı barədə azacıq belə ümidlə-ri olmayan bir şəraitdə ayrılırlar. Kəkliyin dönüklər və rəsmi dövlət qatillə-rinin əlləri ilə yaradılan bu zülmət dünyasında keçən sonrakı taleyi hələ in-dinin özündə də məlum deyildir. Mənə belə gəlir ki, bu obrazın təsir gücü bir tərəfdən onun təzəliyi və tərəvəndirsə, digər tərəfdən də onun min-lərlə vətən qızlarının taleyini özündə təcəssüm etdirə bilməsindədir.

Naxış Rövşən tale etibarilə – “Vətən parçası” povesti – Kəkliyə çox ya-xındır. O da gəncdir. Onun da başı şair olmuş atası tərəfindən çox bəlalər çəkmişdir. O da xoşbəxtliyini Milli hökumətin qoynunda tapmışdır. Hər iki vətən balasına xas olan cəhətlərdən biri də onların son dərəcə sadə, pak, namuslu, əməksevər, milli zəminə bağlı olmalarıdır. Naxış Rövşən həm də işgüzar və sümüyünə qədər vətənpərvərdir. O, “Qələbə” karxanasında bö-yük bir sexə başçılıq edir. Naxış qürurla “öz karxanamız” adlandırdığı sən-ət ocağının istehsal etdiyi bir qədər kobud, bir qədər cod parçasını xaric-dən alınan ən incə, ən zərif parçalardan üstün tutur. Xalq hökumətində yüksək vəzifələrdə olan adamların, o cümlədən odlu ürəklə sevdiyi məftu-nunun vətən parçasından kostyum tikdirmələri Naxışın arzularının çiçək-lənməsi demək idi.

Təbii ki, ədibin yaratdığı obrazların bu keyfiyyətləri öz şirəsinə o bircə ilin yaratdığı zəmindən alırdı.

Sabir Əmirov

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 7 sentyabr 1984, səh.6.

HƏSRƏT NƏĞMƏLƏRİ

Əli Tudə. “Araz üstə palıd” “Yazıçı” nəşriyyatı, 1984
kitabı haqqında.

Həsərət – insanın duyğularını və düşüncələrini yaxan odlu bir arzudur. Əgər həsrət nəğmələrə çevrilmişsə, bu – şairin içərisindəki arzu odunun şiddətini göstərir. Əli Tudə şiddətli həsrət şairidir. Onun nəğmələri yüksək sənətkarlıqla əsl həyati həqiqətlərin qovuşuğundan bəstələnmişdir. Həmin od oxucuları da yaxıb onların doğma arzuları tək səslənməkdədir. Əli Tudənin yaxınlarda çapdan çıxmış “Araz üstə palıd” kitabı bu həsrət nəğmələrinin yeni silsilə dalğalarıdır.

Əli Tudə yaradıcılığının yetkinlik dövründədir və onun başlıca poetik məziyyəti lirikadır. İndiyə qədər yazdığı, eləcə də bu kitabındakı ən təzə poemaları da əsasən lirik səciyyəyə daşıyır. Məişət, mübarizə, əmək səhnələri, insan xarakterləri məhz lirik səpkidə canlandırılır. Şair bunlara ancaq özünəməxsus orijinalılıqla nail olur. Onun əsərlərində bədii yenilik ayrı-ayrı ifadə vasitələrindən başlamış bütövlükcə obrazlarda da özünü aydın göstərir.

“Araz üstə palıd” şeirinə diqqət yetirək.

Həmin şeirdə əgər Araz Cənubi və Şimali Azərbaycanın ayrılıq simvolu – obrazıdırsa, suyun sinəsində dikələn nəhəng palıd ağacı – Azərbaycan xalqının bir kökə mənsubluğunun, həsrət ilə vüsal vəhdətinin, mənəviyyat və sənət birliyinin timsalıdır. Palıdın adından gözəl deyilmişdir:

**Fəqət rişəm bir olsa da Araz üstə,
Budaqlarım iki yerə ayrılmışdır.
Hicran köklü nəğmələrim bir saz üstə
O taya da, bu taya da sarılmışdır.**

Həmin ruh müxtəlif çalarlar, xüsusiyyətlərlə bu şeirdə, eləcə də kitabın başqa şeir və poemalarında izlənməkdədir. Araz, Vətən motivləri kitabda əsas, aparıcı xətlərdən biridir.

Əli Tudə həmin motivlərlə sıx bağlı şəkildə xalq və şəxsiyyət mövzusu da diqqət mərkəzinə çəkməkdədir. Kitabın “Qərar” şeirində xalqı təmsil edən lirik qəhrəman üzünü dönük çıxmış bir yüksək məqam sahibinə tutaraq deyir:

**Qəribədir, döşünü
Güllələrə gərən biz,
Zindanlara düşən biz,
Alovlara girən biz...
Şahənşahı qovan biz...
Fəlakəti sovan biz,
Vüsal nəğməsinin də
Səsini batıran sən!
Hicran möhnətinin də
Ömrünü artıran sən!
Sən dilsiz kağızlara
Ələyirsən imzanı,
Nə haqla Vətənik
Eləyirsən imzanı?**

Yaramazları nifrətlə damğalayan bu lirik qəhrəman yalançı, qərəzkar, şöhrətpərəst söz pəhləvanı deyil, əsl təvazökar, xalqına xidmətdə təmən-nasız zəhmət adamıdır.

Kitabda Vətən, onun əmək və azadlıq döyüşlərinin qəhrəmanları, oğ-lan və qızlarının məhəbbət aləmləri də ahəngdar mövzular kimi qələmə alınmaqdadır. Aşıq Abbas, Səttarxan inqilabi hərəkatının iştirakçısı Zey-nəb, sərkərdə Həzi Aslanov, dəniz neftçiləri, Muğan əkinçiləri, pambıq toplayan mexanizatorlar, üzümçülər, memar, cərrah və başqalarının gös-tərdiyi hünərlər bədii əlvanlıqla tərənnüm olunmaqdadır. Məhəbbət mövzusunda şeir və poemalarda son nəfəsə qədər qarşılıqlı vəfadarlıq, sədaqət, zahiri gözəlliyə, bəzəyə aldanmamaq; sevənlərin öz ilkin hara-yına ilkin də yetişmələri; isindirici, canlandırıcı şəfqət; ara pozanların to-xuna bilməyəcəyi açıq və dərin səmimiyyət və cəsarətin ifadəsi başlıca yer tutur.

Biz “Araz üstə palıd” kitabından dərin rişəli ümidlərin doğma torpaq-larımızda daha da gur qol-budaq atması və şairlə yenidən poetik zirvələr-də görüş arzuları ilə ayrılıq.

H.Orucəli

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 7 iyun 1985, səh.7.

“Əmək Veteranı” medalı ilə təltif edilməsi haqqında
Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin
FƏRMANI

Uzun illər xalq təsərrüfatında yaxşı işlədiklərinə görə və əmək xidmətləri nəzərə alınmaqla aşağıdakılar SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti adından “Əmək veteranı” medalı ilə təltif edilsinlər:

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı üzrə

Cavadzadə Əli Qulu oğlu – şair

“Bakı” qəzeti, 12 may 1986, səh.2.

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR İTTİFAQININ
YAZIÇILARIN VIII QURULTAYI TƏRƏFİNDƏN
SEÇİLMİŞ İDARƏ HEYƏTİ

İdarə heyətinin üzvü: **CAVADZADƏ ƏLİ QULU** oğlu (ƏLİ TUDƏ)

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 6 iyun 1986, səh.1.

YENİ KİTABLAR
ƏLİ TUDƏ. “Öz gözlərimlə”. “Azərnəşr”, 1986.

Kitab 1946-cı ildə Cənubi Azərbaycanda məşhur inqilabçı, görkəmli dövlət xadimi, alovlu publisist Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə Azərbaycan Milli hökumətinin yaradılmasından bəhs edir. Xalqın böyük ruh yüksəkliyi, coşğun ehtirasla yeni həyata qədəm qoymasından, ölkədəki islahatlardan, mədəniyyət ocaqlarının açılmasından və onların geniş fəaliyyətindən söhbət açılır.

“Bakı” qəzeti, 20 yanvar 1987, səh.3.

ƏDƏBİ JURNALLARIN SƏHİFƏLƏRİNDƏ

Şeirsevərlər Əli Tudə poeziyasını rəğbətlə qarşılayırlar. Şairin Cənub həsrətilə yazdığı şeirlər, poemalar ürəklərə yol tapır. “Azərbaycan” jurnalı şairin “Sevgi məktubları” lirik poeması ilə oxucuları tanış edir.

*Azərbaycan Televiziya və Radiosu proqramları – 14 fevral 1987, səh. 3.
Televiziya 17 fevral saat 21.15*

ALOVA BÜRÜNMÜŞ XATİRƏLƏR

Əli Tudə. “Öz gözlərimlə”. “Azərnəşr”, 1986 kitabı haqqında.

Bəzi şeirlərinin ilk dinləyicisi olduğum fədai şair Əli Tudə ilə 1981-ci ilin əvvəllərində şəhərdə rastlaşdıq. Onunla əhvallaşıb nə üzərində işlədiyini soruşdum. Nədənsə azacıq susub yarısirli, yarıgünahkar bir ahənglə dedi:

– Təzə bir iş başlamışam... Ancaq bilmirəm poeziyaya sərf etdiyim vaxtdan ona ayırmağa dəyər, ya yox?

Maraqlandım. Təbrizdə Milli hökumət zamanı açılmış dövlət filarmoniyasına rəhbərlik etməsindən, inqilabın acılı-şirinli, hünərlə və təhlükələrlə dolu günlərindən xatirə yazdığını söylədi. Söhbətini qurtarıb sualedici nəzərlə üzümə baxdı:

– Necə bilirsən, şeirin payını xatirəyə verməkdə düzgünmü iş görürəm?

Mənə sanki dünyanı bağışladılar. Axı, xalqımızın mübarizələrlə zəngin tarixində öz yeri olan, qısa ömrü ilə dünya salnaməsində şərəfli ad qoyan Cənubi Azərbaycan Milli Demokrat hökumətinin nə mükəmməl rəsmi tarixi, nə də bədii tarixi yaradılmışdır. Buna görə də keçmiş inqilab fədaisinin başladığı işi ürəkdən alqışladım. Sözlərimin səmimiyyətindən rıqqətlənmiş şair gülümsündü:

– Yaxşı deyirsən, bu tarixi həqiqətləri indiki və gələcək nəsillərə çatdırmaq bizim borcumuzdur.

Bu yaxınlarda çapdan çıxan “Öz gözlərimlə” sənədli-xatirələr toplusu Əli Tudənin görüb duyduğu, qırx il yaddaşında yaşatdığı hadisələri əhatə edir. Kompozisiyası və bədii xüsusiyyətlərinə görə avtobioqrafik povesti

xatırladan bu əsər orijinal üslubu, poetik axıcı dili, tarixi dəyəri ilə diqqəti cəlb edir.

Əli Tudə Təbriz Dövlət Filarmoniyasının dörd aylıq fəaliyyətini işıqlandırmaq üçün lazımı ədəbi üsul tapmışdır. Yazıçı lap başlanğıcda quru təsvirçilikdən, darıxdırıcı statistikadan qaçmış, 1946-cı il Təbrizinin real, canlı mənzərəsini yaratmağa nail olmuşdur.

Əli Tudə xatirələrini 1946-cı ilin qarlı-çovğunlu yanvarından başlayır. Ərdəbilin qara bürünmüş soyuq rüzgarında işsizlikdən, maddi çətinlik üzündən darıxan, əsəbiləşən gənc fədai şair “Vətən yolunda” qəzeti redaksiyasından dəvət teleqramı almaqla həm inqilabın qaynar mərkəzinə düşür, həm də xalqa, vətənə xeyir vermək imkanı qazanır.

Azərbaycanın iki qədim şəhəri arasındakı fırtınalı yolda müəllifin rastlaşdığı adamlarla qısa görüşləri, söhbətləri çoxu həyatdan getmiş neçə-neçə sadə, zəhmətkeş Ərdəbil kəndlisinin, inqilabın amansız dalğasından pul gücünə xilas olmağa çalışan hiyləgər Sərab mülkədarının, həssas qəlbli sovet zabiti, milliyətcə azərbaycanlı Ələsgərin daxili aləmini açır, onların surətlərini tarixin yaddaşına qaytarır. Yazıcının qələmi ilə ikinci həyat qazanan surətlər, obrazlar silsiləsi də buradan başlanır.

Əsərdəki hadisələr axınında onlarca odluluq fədai, yazıçı, şair, firqə üzvü, Milli hökumətin naziri, maarif xadimi, incəsənət ustası, Sovet Azərbaycanının Cənubi Azərbaycandakı nümayəndəsi, həmçinin irtica cəbhəsinin “qəhrəmanı” ilə görüşürük. Yazıçı bu şəxsiyyətləri öz hərəkəti, düşüncə tərzi və mühiti ilə birtəqə təsvir edir. Firqənin və hökumətin başçısı S.C.Pişəverinin qaynar həvəs, tükənməz enerji ilə, gecə-gündüz azadlıq uğrunda çarpışması, sarsılmaz iradə və siyasi soyuqqanlıqla maneələrə sinə gərməsi, İranın məşhur siyasət alverçisi, baş nazir Qəvəmüssəltənəyə qarşı diplomatik döyüşləri və paralel olaraq hər bir ictimai tədbirdə iştirakı, şəxsi təşəbbüskarlığı real lövhələrlə göstərilir. O, qısa, lakonik, sərrast detallarla Pişəverinin xarakterini açmağa, yaddaqalan obrazını yaratmağa müvəffəq olur.

Mövhumatçıların, mürtəcə din xadimlərinin əli ilə çoxəsrlik mədəniyyət və incəsənətindən məhrum edilmiş xalqa öz mənəvi sərvətini qaytarmaq üçün Təbrizdə filarmoniyanın açılışı da bu xalq rəhbərinin arzularından biri idi. O, yaxşı başa düşürdü ki, milli-demokratik azadlığı, istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə aparan xalqın ən mükəmməl, ən qüdrətli silahı onun doğma dili, milli mədəniyyəti və incəsənətidir. Bunlardan məhrum xalq kütlələri-

nin azadlığından danışmaq mənasızdır. Qələm sahibinin məhəbbətlə xatırladığı anadilli “Azərbaycan” qəzeti də həmin duyğudan qidalanan pöhrə kimi təqdim olunur.

Filarmoniyanın açılışınadək olan dövrdə “Vətən yolunda” qəzetinin ətrafına toplanan “Şairlər məclisi”ndən, məclisin üzvlərindən də söhbət açılır. Əsərdə, oxucuların az tanıdığı Kaşif, Məhəmmədbağır Niknam, Sədi Yüzbəndi, Mirmehdi Etimad, Məhzun və başqalarının canlı portretləri diqqəti cəlb edir. Müəllif Kaşifi gümrah səslə, şeirlərini əzbərdən deyən cəngavər görkəmli, mehribanlıq timsalı olan şair kimi təqdim edir. Həmişə deyib-gülən, dostcanlı M.Niknamın səsində qardaş həsrətindən doğan həzin bir qüssənin gizləndiyini, çəkilən vuran əllərilə ağsaçlı alimləri belə heyrətə salan şeirlər yazdığını söyləyir. Sədi Yüzbəndi haqqında oxuyuruq: “Öz atəşli şeirləri ilə məclisdəkilərin könlünü isindirə də, bir ayağı kənddə idi. O, xalq arasında qəhrəmanlıq, azadlıq, vətənpərvərlik ideyalarının yorulmaz carçısı idi. Hər dəfə məclisə gələndə özü ilə bərabər yeni soraq, yeni mövzu, yeni nəfəs gətirərdi. “Gəlinlər bəzəyi”, “Çərşənbə bazarı” kimi başdan-başa xalqın adət-ənənələrinə, etnik xüsusiyyətlərinə, duyum tərzinə, konkret desək, milli varlığına həsr olunmuş əsərlər müəllifi Etimad da gülərlü, xoş xasiyyətli, incə zövq sahibi, vətənpərvər şair xarakteri daşıyır. Onu da deyək ki, zəngin daxili aləmi ilə xoşagələm xarici siması yazıçının təsvirində məharətlə qaynayıb-qovuşan Etimad yaddaqalan obraz səviyyəsinə yüksəlir. Qəzəlləri xanəndələr tərəfindən sevilə-sevilə oxunan bül-lur kimi saf, istedadlı şair Məmmədli Məhzuna isə kitabda ayrıca fəsil həsr edilmişdir.

Əli Tudə xatirələrində Şimali Azərbaycandan Cənubi Azərbaycana göndərilmiş bir qrup ziyalı: Mirzə İbrahimov, Cəfər Xəndan, Ənvər Məmmədخانlı, Qılman İlkin (Musayev), Əvəz Sadıq, Seyfəddin Dağlı (Abbasov), Rza Quliyev, Qulam Məmmədli, İsrafil Nəzərov və İran yazıçılarının Tehrandakı I qurultayından qayıdarkən Təbrizdə dayanan rus yazıçısı Aleksey Surkov, Məmməd Arif kimi qələm sahiblərinin fəaliyyətinə toxunur, “Şairlər məclisi”nə göstərdikləri mənəvi qayğıdan, doğru yoldan danışır.

Kitabda filarmoniyanın açılışına hazırlıq, Milli Məclisdə bu iş üçün büdcə ayrılması haqda xəbər, təntənəli açılış, gərgin təşkilati işlər, konsertlər və mədəni-kütləvi tədbirlərin maraqlı təsviri geniş yer tutur. Müəllif burada təsvir, tərənnüm, dialoq, şəxsi mühakimələrlə yanaşı, çağdaş qəzet materiallarına da müraciət edir. Sovet Azərbaycanından dəvət olunmuş gənc bəstəkar

Hacı Xanməmmədovun, müəssisənin müdiri, gənc şair Əli Tudənin və bədii rəhbər Həsən Üzzarinin səyi ilə müvəffəqiyyətlər qazanan filarmoniya, eləcə də onun milli orkestri haqqında “Azərbaycan” qəzetinin (1946-cı il, № 24) məqaləsi ilə tanış oluruq. Müxbir Savalanlı qürur hissi ilə yazırdı: “Bir çox Orta və Yaxın Şərq ölkələrində və hətta Tehranda belə bu günə qədər filarmoniya təsisinə müvəffəq olmadıqları halda, firqəmizin rəhbərliyi ilə istedadlı millətimiz sair müəssisələri yoxdan vücuda gətirdiyi tək, bu ali milli orkestr müəssisəsini də yaratmağa müvəffəq olur”. Məqələdə daha sonra mədəniyyət müəssisəsinin iki yüz nəfərlik işçi heyətindən, Milli hökumət tərəfindən ona 250 min tümən məbləğində büdcə ayrılmasından söhbət açılır. Göründüyü kimi, yazıçının çağdaş mətbuatdan gətirdiyi kiçik misal Pişəvəri hökumətinin milli-demokratik, vətənpərvər xarakterini layiqincə aşkara çıxarır. Bu həqiqəti Təbriz filarmoniyasının qonağı olmuş İran baş nazirinin müavini Firuz Müzəffər də təsdiqləməyə məcbur olur.

Əsərdə 1946-cı il Təbrizinin müxtəlif səhifələri vərəqlənir. Burada həm şirin, həm acı, həm gülüş doğuran, həm də həyəcanlı səhnələr bir-birini əvəz edir və tamamlayır. Filarmoniyanın səhnəsini bəzəyən on dörd yaşlı müğənni İsanın təyyarə gəzintisi zamanı həlak olması nə qədər acı təsir bağışlayırsa, notarius rəisi, şair M.Ətimadla Əli Tudənin nadan valideynlər əlindən qaçmış iki sevgilini nişanlayıb orkestrlə toy etmələri adamda bir o qədər xoş təəssürat oyadır. Azərbaycanın milli qəhrəmanı, İran məşrutə hərəkatının rəhbəri Səttarxana Təbrizdə abidə qoyulması, fars şovinistlərinin Milli hökumət əleyhinə qızısqırdıqları Şahsevən bəylərinin filarmoniyada konsert zamanı peşmançılıqla silahlarını təhvil vermələri nə qədər həyəcanlıdırsa, Təbriz rejissorlarından birinin məhərrəmlik təziyəsində yalnız çəp-göz dindarları yığıb çəp-göz axundu pərt etməsi eyni dərəcədə gülməlidir.

Xatirə müəllifinin görüşdüyü üç şəxsiyyət xususiylə maraq doğurur. Bunlardan biri Səttarxanın oğlu Yadullaxan, digəri qardaşı Hacı Əzimxan, üçüncüsü isə Məmməd Səid Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında cəllad-başı Səməd xana belə baş əyməyib, verdiyi iyirmi beş manatı da çayçıya bağışlayan; matəmində ustad Şəhriyarın:

**Üzüyüm qaşsız qaldı,
Çəmənim quşsuz qaldı,
Ay aman, İqbal getdi,
Təbrizim başsız qaldı. – dediyi**

müğənni Əbülhəsən xan İqbaldır. M.S.Ordubadi İqbal haqda fikrini belə tamamlayırdı: “Mən də, amerikalı qız da (Miss Hanna – N.R.) bu şərəfli sənətkardan razı qaldıq”. Məmməd Səiddən otuz beş il sonra bu böyük sənətkarla görüşən Əli Tudə xatirəsində yazır: “Ona muğamat ustası demək az idi. O, muğamat allahıydı! Bəli! O, muğamatı təzədən yaradırdı. Firdovsi, Xəyyam, Sədi, Hafiz İran poeziyasında hansı mövqedə dururdusa, Əbülhəsən xan İqbal da Azərbaycan musiqisində elə bir məqamda dayanırdı! Buna görə də qocaman sənətkar vətən üçün, xalq üçün, sənət üçün olduqca doğma, əziz, müqəddəs idi!”.

M.S.Ordubadi Hacı Səməd xanların, Mahmud xanların, kral və çar konsullarının Əbülhəsən xanı məclisə çağırıb təhqiramiz şəkildə saymadıqlarını göstərirdisə, Əli Tudə Milli hökumətin bu misilsiz müğənnini gözlərinin müalicəsi üçün dövlət hesabına Tehrana göndərdiyini yazır. Yədullaxan və Hacı Əzim xanla söhbətlərindən isə bir neçə şeir və poemasında istifadə etdiyini söyləyir.

Xatirələr kitabının bələdçisi öz gözləri ilə gördüyü hadisələrə yeri gəldikcə münasibətini də bildirir. “Azərbaycan” qəzetinin ana dilində çıxmasına qəlbən sevinən sənətkar, dilin ictimai rolunu yüksək qiymətləndirir, onu “ipə-sapa yatmayan azadlıq fədaisi”, “vətəndə sakinə, qürbətdə vətənə çevrilən” varlıq adlandırır. Dilin atəşi olan sözü bir bənd şeirlə belə mənalandırır:

**Söz var, ayaq altına
Düşür boz küləş kimi.
Söz var sənət fəvqünə
Qalxır al günəş kimi.**

Kitabda səhnə xadimlərindən Aşıq Hüseyn Cavanın, Böyük İbadi, Qulamhüseyn xan, İsmayıl Tiğ, Sahib Ruhi (Şükürov), Mahmud ağa Fərnəm, Raziyə, Puran, Fatma xanım, Ələsgər Rizvan, Səməd Dəbbağ, Hidayət Səmədzadənin, rəssam Əsgər Zarepurun, sürücü Səfərin, Firqəçi Badiqanın, Qulu Xəyyaminin, maarif naziri Biriyanın, şair Səfvətin, adı bilinməyən igid məşinistin, inqilab iştirakçılarını baş qaldırmış irticanın qılıncından qorumaq üçün şah tərəfdarlarına “qoşulan” fədainin, Zəncan cəbhəsindən qayıtmış yaralı əsgərin və onlarca başqalarının incəliklə qələmə alınmış surətləri ilə tanış oluruq.

Milli hökumətin geri çəkilməsilə Təbrizdən çıxmağa məcbur olan şair azadlıq düşmənlərinin mühasirəsində, cəsur bir maşinistin sürdüyü qatarda Şimali Azərbaycana keçərkən başına gəlmiş gərgin, maraqlı hadisələrdən də söhbət açır. Hər anını ölüm hədələyən Əli Tudə Naxçıvana keçdikdən sonra, sanki oxucu da onunla birlikdə rahat nəfəs alır. Şair, qardaş torpağına keçərkən gecə sərhəddə “Mən nə gətirdim?” adlı şeirini yazır. O, qan qardaşlarına ümidini, arzusunu, bir sözlə, varlığını gətirdiyini söyləyir:

**Ürək dağ deyildir, bir parça ətdir,
Bəs onu yaşadan hansı qüdrətdir?
Bir arzu, bir ümid, bir məhəbbətdir,
Mən o məhəbbətdən nişan gətirdim.**

Gözəl, lakonik bədii əsər təsiri bağışlayan bu orijinal sənədli xatirələr toplusu şirin təhkiyə dili, hadisələrin dramatikliyi, Milli hökumətin əməli fəaliyyətinin, xüsusən mədəniyyət və incəsənət sahəsindəki işlərinin səciyyə-ləndirilməsi, unudulmuş sırayı inqilab əsgərlərinin bəşəriyyətə xatırladılması, naməlum səhifələrin açılması baxımından olduqca qiymətlidir. 21 Azər hərəkətinin bir hissəsini təşkil edən bu əsərin memuar ədəbiyyatımızda özünə layiq yer tutması ümidindəyik.

Nazim Rizvanov

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 3 iyul 1987, səh.6.

TƏBRİK EDİRİK – FƏXRİ ADLAR

Azərbaycan sovet ədəbiyyatı sahəsində xidmətlərinə görə aşağıdakılar Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanı ilə fəxri adlara layiq görülmüşlər:

Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi

Cavadzadə Əli Qulu oğlu (Əli Tudə) – şair

(Azərinform).

“Kommunist” qəzeti, 9 dekabr 1987, səh.2.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 11 dekabr 1987, səh.2.

BU, VÜSAL İDİMİ, ŞAİR?

**Əli Tudə. “Gecikmiş vüsal” (“Yazıçı” nəşriyyatı, 1988)
kitabı haqqında**

Gecikmiş vüsal? Görəsən Əli Tudə hansı hissin təsirilə özünün bu sanballı kitabı üçün belə bir başlıq seçmişdir. Deyim ki, bunun səbəbini tapmaq mənim üçün o qədər də başsındırıcı olmadı.

Belə bir ömür yolu keçmiş şairin özünə doğma övlad hesab etdiyi kitabına “Gecikmiş vüsal” adı qoyması heç də təəccüblü deyil.

Kitabda toplanmış şeirlər dönə-dönə sübut edir ki, nə üst-üstə qalanan hicran illəri, nə beyinləri qarsalayan ayrılıq alovları Əli Tudə sənətinin özülünü təşkil edən yüksək amallarına azacıq belə təsir edə bilməmişdir. O, bu gün də ağ günlər sorağında olan Vətəninə sevə-sevə tərənnüm edir. O, bu gün də doğma kəndindən, Vətənin çölündən, çəməindən, Savalanından, Səhəndindən tükənməz bir məhəbbətlə söz açır. Şair bu gün də sənətinin cəbhəxanasında olan ən qiymətli ədəbi-bədii inciləri qucaq-qucaq Təbriz adlı sevgilisinin başına səpir, zümrüd xalılar kimi onun qədəmləri altına döşəyir. Həsəti saçlarında düməyə çevrilən şairin bu qocaman, döyüşkən şəhərə məhəbbəti yenə də bulaq kimi çağlayır. Təbrizin qazanacağı azadlığı özünün şair əməyi üçün ən yaxşı mükafat hesab edir:

**Dünya! Sən de, harda var
Əvəzi Təbrizimin!
Nəfəsimə dəysəydi
Nəfəsi Təbrizimin,
Mən təpədən-dırnağa
Nəğməli saz olardım,
Ömrümün payızında
Təzədən yaz olardım.**

Mənə belə gəlir ki, şairin Təbrizə məhəbbəti elə bir ölçüdədir ki, bütövlükdə Vətənə çatardı. Bu səxavəti həm Vətənin xilasını və qurtuluşuna həsr edilmiş şeirlərdə, həm də onun təbii gözəlliklərinə bəstələnmiş poetik mah-nılarda duymaq çətin deyildir. Həmin mövzularda yazılmış şeirlərin, eləcə də adlarında da bu rəyihə açıq-açıqına öz məstədici ətri ilə duyulmaqdadır. “Eynal-Zeynal”, “Qatar qaya”, “Yeddibövlük”, “Babanəzər”, “Savalan balı” və sair.

Əli Tudə hələ ilk qələm sınaqlarından öz şeirinin bir ünvanını da çox dəqiq şəkildə müəyyənləşdirmişdir. Vətənpərvərlik!

Kitabda “Vətən torpağı”, “Mənim yolum”, “İnsan düşünür”, “Məhəbbət dünyası” bölmələrində toplanan şeirləri bir nəğmənin müxtəlif notları kimi səsləndirən başlıca ahəng onların bu və ya digər şəkildə Vətənin taleyi ilə səsləşmələridir. Bu əsərlərdə şairin havasına, suyuna, azadlıq nəsiminə həsrət qaldığı Vətən torpağının uzunömürlü arzu və diləkləri, bu müqəddəs idealın aşkarlanmasında onun göstərdiyi uzun illik yaradıcılıq hünəri səlis dilli, poetik biçimli misralarda öz ifadəsini tapır. Şair Vətənin təbii gözəlliklərindən rıqqətə gəlir, onun baharının gəlişi ilə “Yerdə zanbaq çətirlənir – göydə hilal bədirlənir”, – deyirsə, Vətən həsrətinin onun üçün törətdiyi ağır yüklü iztirabların əlindən gileylenir, bu hicranın hələ də uzanmasına qarşı üsyana qalxır:

**Həsrətin könlümə saldıqca xallar
Saçım da, qaşım da ağardı, Vətən.
Ancaq sənə doğru uzanan yollar
Yenə ağarmayır bilmirəm nədən!**

Mənə belə gəlir ki, şair həm elinin, obasının, həm də özünün çiyinlərinə düşən həsrət yükünün siqlətini bir zərgər dəqiqliyi ilə müəyyənləşdirir. Kədər yükünün ağırlığı altında “bu boyda dünyanın da çiyini öyilərdi”, – deyir.

Lakin şair xalqın və Vətənin həsrət yükünü müəyyənləşdirdikdə həyatın ona aşladığı ictimai baxışın da bəsirət gözündən faydalanır. O, hadisələrə saçlarını uzun həyat yollarında ağartmış bir zəka sahibinin ölçü-biçisi ilə yanaşmağı bacarır. Onun rəyi belədir:

**Güllərin üstəki soyuq şəbnəmdən
Alnını isladan tərini yaxşıdır.**

Əli Tudənin yaradıcılıq aləmini bir bəstəkarın sənət dünyası ilə müqayisə etmək lazım gələydi heç bir tərəddüdə yol vermədən deyə bilərdim ki, onun könül rübabının ötdüyü mahnıların nəqəratını Vətənə məhəbbət, yüksək ideal, müdrik zəka, pak sevgi, sabaha inam, döyüş əzmi təşkil edir. Onun qələminə mənsub olan şeirlərin çoxrəngli aləmində bir çalar da özünün aydın cizgiləri ilə seçilir. Bu da şairin məğrur başının doğma diyar de-

yilən bir torpaq qarşısında həmişə təvazökarlıqla əyilməyə hazır olmasından ibarətdir. Kaş, mərdlik və qürurdan hazırlanmış bu məlhəm Vətənin yaralarına məlhəm olaydı:

**Min zirvədən aşıdım, zirvə sanmadım,
Tək sənin qarşında ikiqat oldum.**

“Gecikmiş vüsal” kitabının səhifələrində şairin üç poeması verilmişdir: “Gecikmiş vüsal”, “Sevgi məktubları”, “Həyat yolu”.

Onu deyim ki, adını çəkdiyim bu poemalarla kitabda getmiş şeirlər arasında çox munis bir səsleşmə vardır. Başqa sözlə, poemalar müxtəlif cəhətlərdən şeirləri tamamlayır.

“Gecikmiş vüsal” şairin bütün yaradıcılıq boyu həsrətdən doğan izzətlərinin bu günə məxsus akkordu kimi səslənir. Şairin qırx illik həsrət aləmi bir doğmasının telefonda eşidilən səsindən ipə-sapa yatmayan təlatümə çevrilir. O, soyuq və cansız telefon simlərini vüsal körpüsünə çevirmək, ondan aldığı hərərətlə hicran illərinin yaratdığı buzlar səltənətinin ürəyinə od salmaq istəyir. Dağılıb parçalanacaq bu səltənətdə peyda olacaq əmioğlusunu illərin doğurduğu sızıltılar üçün ən təsirli məlhəm hesab edir:

**Mən qırx il bu dünyada
Səni gəzmişəm... Fəqət
Telefon xətlərində
Səsini tapmışam mən.**

Şair telefon xətlərində tapdığı bu səadəti də çox tez itirdikdə fəryad qoparır:

**Elə bil taleyimin
Ünvanına yazılmış...
Səadəti gec tapıb
Tez itirmək, dünyada.**

“Sevgi məktubları” poeması həm daşdığı ədəbi-bədii yükün siqləti, həm bitkinliyi, həm də forma tərəvəti ilə özünəməxsus siqlətə malikdir. Müəllifin başlıca uğuru, mənəcə, iki nakam gəncin simasında bir xalqın uzun illərdən bəri keçirdiyi izzətlər və əzabları, pak və sədaqətli sevgi barədə mülahizələrini, Vətən və xalq ilə bağlı olan ideallarını ümumiləşdirə bilməsin-

dədir. Poemada “Sən yazırsan”, “Mən yazıram” başlığı altında gedən bölmələrin hər birində çox ciddi problemlərin bədii həlli verilir. Xalqın həyatı ilə doğma səslənən mətləblərlə əlaqədar şairin tutduğu mövqe isə ədalətli-dir, ağıllıdır, müdrikdir, müasirdir. Bu poetik müsahibədə Vətəndən yazan vəfalı gözəlin nisgili də, gileyi də, təmənnası da kövrəkdir, haqlıdır.

Əli Tudənin bir sənətkar kimi müdriklik səviyyəsi onun “Həyat yolu” poemasında daha rəngarəng çalarları ilə təzahür edir. Burada oxucu ustad bir şair, təmkinli ata, sədaqətli ər, qayğıkeş ailə başçısı ilə, bir də, əlbəttə, Vətənə, elə xidmət yollarında saçlarını bəyaz üfüqlərə döndərmiş bir el ağsaqqalı ilə tanış olur. Onun öz oğluna ən başlıca nəsihəti Vətən üçün, xalq üçün yararlı adam olmasıdır.

Bu, vüsal idimi, şair? Qoy bu sualın ən ədalətli cavabını zaman özü versin. Bu, vüsal deyildi! Bir görüş ki, illərdən bəri göynəyən sızıltının üzərinə yenidən duz səpəcək, ona vüsalımı demək olar? Bilirsənmi, əsl vüsal nə vaxt ola bilər, şair? Birləşən sahillərin dodaqları zəfər nəğməsi ötən zaman. Axı, sən özün də bu fikirdəsən:

**Hicran xəyalımdan uzaqlaşaydı,
Duman dağ başından sovuşan kimi.
O tayım, bu tayım qucaqlaşaydı,
Arazım Kürümlə qovuşan kimi.**

Sabir Əmirov

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 24 fevral 1989, səh. 6.

QARDAŞIM ƏLİ!

(məktub)

Sən mənə “Günəşli baharın yarpaqları” kitabını bağışlarkən yəqin xəyalına da gətirməzdin ki, mənə kitab deyil, bütöv bir bahar bağışlamısan. İliq nəfəsli, xoş ətirli Təbriz baharı. Hər sətirində boğazım qəhərləndi, gözlərim yaşardı. Bu xatirələr nə qədər doğma və munis olarmış adama! Sənətində nə qüdrət varmış ki, bizə keçmiş günlərin özünü pozulmaz tərəvəti ilə çatdırıb bilmisən. Elə bil Təbrizi təzədən gördüm. O xoşbəxt günlər, unudulmaz xiyabanlar, minarə boylu qələmələr, bağlarında qıjıltı ilə axan suların sərinliyi sənə doğma olduğu kimi, mənə də əziz və ünsiyyətli idi. Yadında-

mı sübh erkən Səhəndin sinəsindən qopan səhər mehi? Qardaşım, hər şeyi əzizdi Təbrizin, sənə də, mənə də. Öz ana dillərində bülbül kimi ötən o qızların nəğmələrini çox eşitmişdim. Aşiq Hüseyinin sədəfli sazının simlərindən qopan haraylı, həyəcanlı sözləri saatlarla dinləmişdim. Yox, qardaşım, sənın yaratdığın filarmoniya təkcə musiqi ocağı deyildi. O müqəddəs bir yerdi ki, oradan Azərbaycanı eşidirdik. Qəlbinin döyüntüsünü duyurduq, sevincindən həzz alırdıq. Bəli, o zaman Azərbaycan özünün ən xoşbəxt günlərini yaşayırdı. Xanəndə qızları, rəqqas oğlanları öz mahnı və oyunları ilə başına zərli əlvən çələnglər hörürdülər. Ancaq amansızmış tale. Aman Allah. O günlərin ömrü necə də qısa oldu. Çox qönçələr açmamış soldu. İndi sənın hər sətirini oxuyarkən, ürəyimizin közü qopdu, yaramız təzədən qanadı. Ürək ağrısı ilə olsa da, unudulmaz günləri təkrar yaşadıq. Minnətdaram sənə, qardaşım, o günləri bizə təzədən xatırlatdığın üçün. Ancaq çox darılma, yaman günün ömrü az olar, deyirlər.

Qılman İlkin
1990.

YENİ YARADICILIQ SINAQLARI

Əli Tudə. “Mənə elə baxma” (Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990) kitabı haqqında.

Gözəl, lirik şeirlərin müəllifi Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudə indi nəsr əsərləri ilə öz oxucuları ilə görüşür. Bu nəsr kitabında da şair Əli Tudəni gördüm, tanıdığım Əli Tudənin nəfəsini duydum, dəsti-xəttini gördüm. Əli Tudə burada da lirikdir, burada da şair kimi həyəcanlıdır, burada da səmimidir, burada da dərqli, ələmli və həsrətlidir. Kitabdakı hekayələrin çoxunda, eləcə də yeganə povestdə təsvir və tərənnümlər, hadisələr lirik şeirlərlə müşayiət və tənzim olunur. Elə bil bu əsərlərin hamısında nasirlə şair birləşir, birgə nəfəs alır, birgə hərəkət edirlər.

Bu əsərlər Əli Tudənin təbiət və insan haqqında obrazlı düşüncələrinin bəzən yığcam, bəzən də geniş planda ifadələridir. Müəllif ən çox təbiətdən, onun qanunlarından çıxış edir, təbiət və cəmiyyət arasında uyğunluq axtarır, istəyir ki, “ana təbiətin gəlinlik çağı” bahar insanlara xoşbəxtlik bəxş etsin, “təbiətdəki baharla cəmiyyətdəki bahar bir-birinə uyğun, yaxın, doğma olsun”.

Əli Tudənin lirik hekayələrində təbiət, onun hər bir vahidi insana xidməti ilə gözəldir. Söyüd, sözün hərfi mənasında, barsız ağacdır, lakin kölgəsi ilə təbiətə sərinlik gətirir və buna görə yazıcının bu ağaca müraciətlə dediyi: “Sən nə sonsuz, nə barsız, nə nemətsizsən. Sənin sərvətin insanlar üçün sərinlik yayan, bitib-tükənməyən kölgədir!” – sözləri oxucuya süni görünmür.

Qocalar tut ağacının “kölgəsində əyləşib uzun çubuqlarını tüstülədə-tüstülədə öz odlu gənclik illərini anırlar”. Kəkliyin də, kəklikotunun da öz yeri, öz mənası var, nəğmələr diyarı meşənin də, coşub-daşan çayın şahə qalxan dalğalarının da, insanlaşmış qranit qayaların da. Bir də qaya-sərkərdə, qaya-Prometey var, Savalan-Prometeyi, ətrafında da qayalaşmış döyüşçüləri. Yazıcının orijinallığı ondadır ki, onun Prometeyi daşlaşandan sonra da insanlara xidmətini davam etdirir, möcüzəsi ilə rəqiblərini də daşa çevirib onlarla yanaşı yatır.

Əli Tudə “Sən xanəndənin sənət taleyindən dünyaya açılan girdə, zərif, məhrəm pəncərəsən. Sən ilhamlı sənətkar, ömrünün parlaq gözüsən” – deyə qavala, “Sən royallın kiçik bacısısan”, – deyə qarmona, “Sən yad dildə danışdın... İndi sən mənim doğma dilimdə də danışırısan” – deyə qaboya müraciət edir; yallını “birlik timsalı” hesab edir, “Kaş bütün xalqlar beləcə çiyin-çiyinə yallı gedəydilər”, – deyir. Bütün bunlar, yaxşı baxsan, məhəbbətdən doğur, təbiətə, həyata, insana məhəbbətdən, yerə, göyə, torpağa məhəbbətdən. Bu, böyük fəlsəfi məhəbbətdir, dünya bu məhəbbət üzərində qurulmuşdur. Aşıq-məşuq məhəbbəti də əslində bu əbədi məhəbbətin bir hissəsi, bir göstəricisidir. Əli Tudənin lirik hekayələrində bu ünsiyyətin özünəməxsus ifadəsi var. Yazıcının “Ərəb qızı” hekayəsində belə cümlələr oxuyuruq: “Kimsə deməsin ki, indi Leyli-Məcnun zamanı deyil. Doğrudur, indi Leyli-Məcnun zamanı deyil, ancaq Leyli ilə Məcnunun sədaqəti, etibarlı, dəyanəti bütün zamanlarda bütün sevənlər üçün bir meyar, örnək timsalıdır. “Bu duyğu hekayələrə səpələnmiş, rəngarəng ifadəsini tapmışdır. Müəllif sədaqəti məhəbbətin arxası, dayağı sayır, “Dayanacaqda”, “Vəfa ulduzları” hekayələrində belə sevgi nümunələri görür və sevgililərə uğurlu yol arzulayır.

Həyatın bir sıra başqa problemlərinə də toxunan bu miniatür hekayələr bütövlükdə rəngarəng bir gül dəstəsini xatırladır.

Biz bu əsərlərdə Cənubi Azərbaycanın kəndini və şəhərini; kəndlisini və fəhləsini, ziyalılarını və yazı-pozu nə olduğunu bilməyənlərini, bu yerin

dağını-daşını, bulağını, çayını, çölünü, çəmənini görürük, əhalinin işi, peşəsi, güzəranı, adət-ənənəsi, mehribanlıığı, qonaqpərvərliyi ilə tanış oluruq. Hadisələr 1945-ci il inqilabından bir neçə il əvvəl başlanıb inqilabın məğlubiyətinə qədər davam edir. Az bir ömür sürən müstəqil Cənubi Azərbaycan hökuməti dövründə baş verən yeniliklər, mədəni inkişaf haqqında da geniş təsəvvür yaranır.

Hekayələrin bir çoxunun, “Vətən parçası” povestinin də hissələri ayrıca başlıqlarla verilir; məsələn, “Bir gözəl vardı...”, “Büllur çarhovuz”, “Tapdanmış çadırlar”, “Qara çətir” və s. Bu başlıqlar orijinal görünür, oxunuşu, cərəyan edən hadisələri parça-parça alıb dərk etməyi asanlaşdırır.

Hadisələr birinci şəxsən – müəllifin dilindən danışılır və hadisələrin hamısı onun ətrafında, onunla bağlı olaraq baş verir. Müəllif bu əsərlərin ilkin və daimi surətidir. Bu, bədii əsərlər daxilində bir xatirə xəttinin də keçdiyini göstərir. Bu müəllif-surət sənət adamıdır, şairdir, həm də inqilab oğludur, xalqının səadəti uğrunda mübarizdir, təmiz, saf ürəyi var, səmimi və mehribandır, əhdinə sadıqdır. İcazə verin, onu öz sözləri ilə təqdim edək: “Mən dəmir yollarında, daş karxanalarında, dəniz limanlarında tamahkar ağaların soyduqları fədakar adamlara ürəyimdə məhəbbət bəsləyirdim. Bu hərətli məhəbbət inqilabın geniş, qaynar, aydın yoluna çəkirdi? Yox! Mən özüm bu yola könüllü gedirdim, ancaq bu yolda səadət də vardı, fəlakət də, zəfər də vardı, qurban da, sevinc də vardı, kədər də. İndi isə biryolluq kənddən çıxıb şəhərdə yaşayırdım. Təlatümlü döyüş ümmanında istiqbal qəvvəsləri ilə yanaşı, istiqbalın günəşli sahillərinə doğru üzürdüm”.

Bax, buna görədir ki, onun oturub-durduğu, təsvir və müraciət etdiyi adamlar da, mövqeyindən, peşəsindən, savadından asılı olmayaraq, işıqlı və mehriban insanlardır; hamısı inqilabçı deyil, hamısı azadlıq mübarizəsinin nə olduğunu bilmir, lakin hamısı əsl insandır, el-oba adamıdır, ata-ana, ağsaqqal-qarasaqqal yerini bilir, qonaq-qara qabağına çıxmağı bacarır, sevib-sevilir də... Biri kəndini, biri şəhərini vətən bilib ona bağlanır, ayrı düşəndə həsrətlə yanır.

Müəllifin – şairin məhəbbət dastanı xalası qızı Sona ilə başlanır. O Sona ki, “gümüşdən tökülmüş heykələ bənzəyirdi... Sanki canlı qar qız idi. Özü də Savalanın təmiz, parlaq, peşmək qarından yoğrulmuş qız! (“Sevdalı yaylaq”). O Sona ki, “məsum bir sevginin büllur mücəssəməsi idi” (“Son görüş”). Şairin uşaqlıq həyatı Sona ilə bir yerdə keçmişdi. Kiçik kənddən çıxıb geniş ic-

timai hərəkata qoşulan bu gənc hara gedirsə, Sonanın xəyalı da onunla gedir. Qarşısına çox gözəllər çıxır, Çiçək (“Talış qızı”) səmimi-qəlblə onu sevir, xan qızı Afət (“Qəfil dəvət”) ona bağlanır. Sonanın xəyalı hər dəfə arada dayanır. Yazıçı Sonanı hekayədən-hekayəyə çevirir, “Sevdaçı yaylaq” hekayəsində isə bu qız bütün varlığı ilə, bütün ədaları ilə meydana çıxır, onun daxili aləmi bütün gözəlliyi və zənginliyi ilə özünü göstərir. Sona başqası ilə ailə qurandan sonra bir insan, məsum və saf bir qız kimi bu gəncin qəlbində öz daimi yerini saxlayır. Sona ilə son görüşün təsvirini verən “Son görüş” hekayəsi kitabın ən yaxşı hekayəsi təsirini bağışlayır.

Yazıçının “Mənə elə baxma” kitabındakı əsərləri belə saf, hərarətli qadın və kişi surətləri ilə doludur. Ancaq belə bir misal da var: “Məşə çaqqalsız olmaz”. Ədib belə çaqqal insanlara məhəl qoymur, çünki belələri dövrün ahəngini müəyyənləşdirmir, xalqı, el-obanı təmsil etmirlər. “Günahdan bəttər savab” hekayəsində Əmir kimi dələduzu və yaramazı ona görə göstərir ki, beləsini lənətləsin, insanlığın, düzlüyün üstünlüyünü nümayiş etdirsin. Əmir bir bədbəxt qadının yeganə inəyini oğurlayıb satır. Onun atası bunu bilib, öz inəyini həmin qadına verir. Bax, bu, çox şey deyir. Yaxud Əmir birinin kəbinli arvadını qaçırır, arvad ölümə gedir, ona təslim olmur, qəbir evində öz sevgilisi – əri ilə bir yerdə əbədiyyətə qovuşur. Beləliklə, hər dəfə düzlük əyriliyə, sədaqət fitnəyə qalib gəlir.

Əli Tudə cəmiyyətdəki qarşudurmanı, sinfi mübarizəni görür, lakin hərdən yada salınsa da, kitabda həmin ziddiyyətlərin mübarizəsinin təsviri xüsusi yer tutmur. Doğrudur, burada zülm, hakim təbəqə əleyhinə mübarizə səsləri eşidilir, narazılıq göstərilir, lakin bunlar epizodik qeydlərdən ibarətdir. Ancaq “Dövrən yaman sərtləşmişdir” cümləsi ilə başlanın hekayə birbaşa bu ziddiyyətlərə həsr edilmişdir, istismar dünyası, sözün əsl mənasında burada yada düşmüşdür. “Bəy təlaşı” adlı bu hekayədə Xəyaləddin bəy adlı bir zalım mülkədarın surəti verilmişdir. Zülmü ərşə dayanan, özü yerə-göyə sığmayan bu bəy dustaq olanda necə cılızlaşır, necə ilan dili çıxarır?

Kitabı oxuyub qurtarandan sonra belə bir fikir formalaşır ki, Əli Tudə ürəyində yurd salan, zaman-zaman şeirlərində ifadə olunan bu mübarizələri, o hay-haraylı gənclik çağlarını, illərlə həsrəti ilə yaşadığı ana yurdunun ayazlı və buludlu günlərini epik lövhələrlə canlandırmaq üçün, həm də nisbətən bütöv şəkildə ifadə etmək üçün nəsrə əl atmış, bu üsulla da ürəyini boşaltmaq, yüngülləşdirmək istəmişdir. Biz belə hesab edirik ki, o, bu istəyinə

nail olmuşdur. Əli Tudə şair doğulmuş, yaşadığı ömrün əlli ilinə qədərini poeziya yollarında addımlamışdır. Ancaq nasir kimi də onun qələmi oxucunu razı salır. Bu kitabda bizi həyəcanlandıran, hətta rıqqətə gətirən yerlərə də təsadüf etdik. Bu da sənət bacarığından irəli gəlir. Kitabdakı əsərlərin dilinin rəvanlığı, səlisliyi də xoş təsir bağışlayır.

Yusif Seyidov

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 26 dekabr 1990, səh.4.

MÜDRİKLİK ZİRVƏSİNDƏN

Əli Tudə. “Mənə elə baxma” (“Gənclik” nəşriyyatı, 1990) kitabı haqqında

Əli Tudə bu kitabında oxucularına təqdim etdiyi bədii hədiyyələrini üç bölmədə toplamışdır. Lirik hekayələr, hekayələr və povest. Doğrusu, əvvələn, bu bölgünü tam şərti hesab etmək lazımdır. Çünki, hər bölmədə hakim mövqe tutan cəhət hadisələri lirik axarda təqdim etməkdir. Bu lirikanın hansı bölmədə daha inamla ötdüyünü fərqləndirmək çox çətindir.

Əlinin şairlik səliqəsi, poetik təfəkkürü nasirlik zəkasına üstün gəlir. O, hadisə və insanları epik təqdim yolu ilə deyil, lirik tərənnüm yolu ilə gedir. Qələmə aldığı, toxunduğu mətləblə əlaqədar lirik haşiyələr çıxmaq qərarı da məhz bu mənbədən qidalanır.

Əsərlərin demək olar ki, hamısı lirik ladda yazıldığından onlarda (“Vətən parçası”ndan başqa) epik vüsət axtarmaq doğru olmazdı. Maraqlı burasıdır ki, müəllif bu lirik axının qoynunda çox canlı insan surətləri yaratmışdır. Bu obrazlar təkcə özlərinin dairəvi həyat yollarını keçməklə kifayətlənmirlər. Onlar intim, şəxsi və fərdi həyatları ilə bərabər çox siqlətli ictimai yük də daşıyırlar.

Savalan kişi oğlu Əmirin oğurlayıb qəssab Ağababaya satdığı Həlimə arvadın qızıl inəyi əvəzinə özünün yanı balalı qızıl inəyini qarıya bağışlaması hadisəsi fonunda canlı bir insan kimi oxucunun gözləri qarşısında boy çəkib dayanır. Onun həyat devizi belədir: “– Mən haram çörək yeməmişəm, haram torpağa da cüt çıxarmamışam, çıxarmaram! Kim haram yerə gəvahin vursa, öz halal ocağını xışlayır”.

Onun bu amalı müasir oxucunu çulğamış indiki mürəkkəb mühitdə, əlbəttə, xüsusilə əzəmətlə səslənir.

Müəllifin Sona, Çiçək, Kəklik, Naxış kimi surətləri də çox güclü fərdi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Lakin bu surətləri bir boy yüksəldən də onların müəyyən mənada xalqın taleyinin ifadəçilərinə çevrilmələridir.

Sona mövcud cəmiyyətdə nakamlığın “sarı işığında” alovlanan, yanayana, sonra külə dönən vətən qızlarının taleyidir.

Çiçək bir tikə çörək naminə elindən-obasından iraq düşən, qürbət üzgöz qarsalayan atəşində məhv olub gedən nəslin nakam övladıdır. Məhrumiyyət və həsrətin öz atını dördnala çapdığı mühitdə o, hətta ən ülvi insani hisslərindən belə əl çəkməli olur. Çiçək öz həyatları bahasına ilan mələyən çöllərdə, ilikləri donduran dağ aşırımlarında dəmir yolu çəkən, cəsədləri bəzən qaya parçası yerinə keçilməz tunellərin özülünə basılan adamların canlı taleyidir.

Naxış bütün həyatını xalq işi uğrunda qurban vermiş, özündən sonra ürəkləri sarsıdan motivlərlə dolu ədəbi irs qoyub getmiş sədaqət simvolu olan bir insanın pak ruhudur.

Kəklik isə sözün əsl mənasında öz bəxt ulduzunu demokratik cəmiyyətin kəhkəşanlarında axtaran, öz əməyi, həvəsi, sənəti, pak sevgisi, nakam məhəbbəti ilə bu kəhkəşana özünəməxsus nur bəxş edən bir səyyarədir. O, əmək cəbhəsində yaratdığı xariqələrlə, sənət dünyasında insanları heyrətə gətirən istedadı ilə, vətənin bircə bağlama kəklikotuna bəslədiyi məhəbbətlə ülviləşir. Müqəddəsləşir! Yeni mühitdə ecazkar bir şəkildə yaşamaq qabiliyyəti qazanan nəslin canlı simvoluna çevrilir.

Fəqət bu keyfiyyətləri ilə xoşbəxt yaşamağa layiq olan bu gözəllər gözəlinin son nəsibi qaranlıq bir gecədə qəlbi qədər sevdiyi adamdan ayrılmaq, bu zülmət dünyasında, qeyri-məlum bir dünyanın qoynunda yoxa çıxmaq olur.

Beləcə hər bir surət o dövrdəki həyatın bir parçasına, hər bir həyat həqiqəti insanların taleyindən xəbər verən bir hadisəyə çevrilir.

Müəllifin baş qayəsi belədir. Azad və müstəqil vətən yoxdursa, xoşbəxt vətən övladı da ola bilməz.

Əlinin nəsr səliqəsində kövrək bir cəhət də vardır. Uzun illər sorğu-sualsız bir həqiqət kimi qəbul edilən belə bir cəhətə yeni münasibət özünü göstərir. Bu da ondan ibarətdir ki, kasıb olmayan adamlarda müsbət insani

keyfiyyətlər axtarmaq artıq zəhmətdir. Müəllifin Şahsevən Mahir bəyin arvadı Dürdanə xanıma münasibəti bu baxışı alt-üst edir.

Dürdanə xanım təvazökar bir qadındır. O, heç bir vaxt kənd gəlinləri, qızları ilə olduqda bər-bəzək edib, qiymətli daşlarını taxmaz və onlardan fərqlənməyə çalışdı. Ən həssas bir detal. Dürdanə xanım səhəng götürüb qızlarla suya gedər, bu işdə ona kömək etmək istəyənlərin təklifini heç vaxt qəbul etməzdi.

Həyatı hadisələr simasında insanları pak münasibətə dəvət də Əli nəsrinin nəcib qayələrindən hesab edilə bilər. “At cədaqəti” hekayəsi bu baxımdan çox səciyyəvidir.

Rəhmətulla kişini çöldə ildırım vurub öldürür. Ondan xoş xatirə və bir də ağ atı yadigar qalır. Bu, ailənin yeganə ümid mənbəyidir. Bir gün ər-bab Əmir Mənsurun mübaşiri Rəhmətullanın atını zorla aparmaq istəyir. Lakin ağ at onu yaxına buraxmır. Zorla kürəyinə dırmaşan mübaşiri kərməliyə çırpıb öldürür. Ağ at öz sahibinə və onun ailəsinə sədaqəti ilə müqəddəsləşir. İnsanlar üçün gözəl nümunədir.

Hekayələrdə maraqlı surətlər çoxdur. Onlardan biri də müəllif ilə dostluq ülfətində olan sadə zəhmətkeş balası Ağababadır. O, sərvəti aşırdaşan bir ailədə xidmətçidir. Öz gözəlliyi ilə yeri-göyü heyran qoyan Bülür xanım bütün vasitələrlə bu sadə oğlanı özünün qadın ehtirasına tabe etdirməyə, onu pəncəsinə keçirməyə, özünü bütünlüklə Ağababanın ixtiyarına verməyə çalışsa da, bu təlaşından heç bir şey əldə edə bilmir. Səbəb isə həmin dövrün yetişdirməsi olan Ağababanın paklığı, sədaqəti, öz hisslərini cilovlamağa qadir olması idi.

Maraqlı burasıdır ki, Ağababa şəhərlərinə Təbrizdən qonaq gəlmiş Gültəkin rolunun ifaçısı Ülkərin sevgisinə bütün varlığı ilə sadıq qalır. Bu keyfiyyəti də onda formalaşdıran dövr və zaman özüdür. Ağababanın “Aydın” tamaşasına baxarkən keçirdiyi həyəcan, Gültəkinin – Ülkərin oyununda görə bildiyi gözəlliklər müəllif tərəfindən çox səmimi və ustalıqla qələmə alınmışdır.

Kitabda toplanmış əsərlərə ümumi bir lirik axın aşılayan iki cəhət bərədə. Məsələ burasındadır ki, müəllif yeri gəldikcə hadisə və insanlara öz münasibətini bildirmək istədikdə şeir parçalarından istifadə edir. Poeziyanın pak və səmimi nəfəsi bu aləmə xoş bir təravət gətirir, incə insan hisslərini məharətlə üzə çıxarır. Gətirdiyi lirik ahəng də öz yerində:

**Tale hakim oldu dodaq susanda,
Qələmi sınaıdı qərar yazanda.
Ömrümün karvanı çəndə azanda,
Sən boyda sarbanı görə bilmədim.**

İşin digər tərəfi müəllifin poetik səliqəsi ilə bağlıdır. Əli məsələlərə münasibətində şairdir. O, təhkiyəsində də, təsvirində də, ən qabarıq şəkildə isə haşiyələrində şairdir.

Mənə belə gəlir ki, “Vətən parçası” povestində bədii əsər üçün lazım olan hər şey vardır. Hadisə, obraz, müəllif mövqeyi, insanları vətənpərvərlik və paklığa çağırış, tale, nakam məhəbbət, zamanın ədalətsiz hökmü, inam... və sairə. Bütün bunların içərisindən isə işlərinə vicdanla yanaşan, xalqın etibar və etimadını doğruldan, vətənə əsil övlad məhəbbəti ilə xidmət edən adamlar. Bunlarla tanış olduqda bu xalqın taleyinə xəyanət əli uzatmış, bütün mənəviyyatları ilə təmiz məhəbbətə, vüsala layiq olan bu insanları sonu görünməyən hicrana məhkum etmiş qara qüvvələrin törətdikləri tarixi cinayətlər daha eybəcər cəhətləri ilə beyinlərdə əks-səda tapır.

Bircə vətən parçasına yeni həyat qurucularının bəslədikləri münasibətlə tanış olaq:

**Vətənin müqəddəs torpağı qədən,
Doğma parçası da əzizdir bizə.**

Belə bir əqidə ilə yaşayanlara necə qıydın, cəllad!

Əli Tudə “Mənə elə baxma” kitabındakı əsərlərinin dili ilə elinə, obasına, doğma vətən torpağına məhəbbət dastanının yeni səhifələrini yazmışdır. Bu görüşdən həm müəllifin, həm də oxucularının məmnun qalacağı azacıq belə şübhə doğurmur.

Sabir Nəbioğlu

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 21 mart 1991, səh.7.

AZƏRBAYCAN YAZIÇILARININ IX QURULTAYI

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin İdarə Heyəti.
İdarə heyəti üzvləri arasında Əli Tudənin adı.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 29 mart 1991, səh.1.

LİRİK NƏFƏSLİ SƏNƏTKAR

(məqalədən parça)

Respublikanın xalq artisti, professor Cahangir Cahangirovun geniş dinləyici kütləsi arasında tanınması 1949-cu ilə təsadüf edir. Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığına baxanda gənc sənətkarın “Arazın o tayında” vokal-simfonik poeması hamının diqqətini cəlb etdi. Poemanın sözləri Əli Tudənin “Arazın o tayında” poeması və Mədinə Gülgünün sözlərindən ibarət idi. Xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsini tərənnüm edən bu əsər bir il sonra SSRİ Dövlət mükafatına layiq görüldü.

Ramiz Zöhrabov,
respublikanın əməkdar incəsənət xadimi.
“Kommunist” qəzeti, 20 iyun 1991, səh.4.

ARAZIN NƏĞMƏLƏRİ

**Mən aşıq gül biçərəm,
Gülü güldən seçərəm.
Keçərəm gözlərimdən,
Qarabağdan keçmərəm.**

O taylı, bu taylı oxucularımızın dərin rəğbət bəslədikləri qüdrətli şair Əli Tudə bu mövzuya həsr etdiyi “Qarabağ düşüncələri” adlı əsərinin misrələrinin xəmirəsini xalqın taleyinə bəslədiyi hərarətli övlad məhəbbətindən yoğurur. Şairin bütün yaradıcılığına xas olan bir cəhət bu əsərində də tam əzəməti ilə özünü büruzə verir. Həyat üçün ölümə hazır olan bir xalqı məğlub etmək olmaz.

Nəbioğlu
*“Mühacir” qəzeti. İranlı Siyasi Mühacirlər Cəmiyyətinin
nəşriyyəsi. Aprel 1992, səh.4.*

(Qəzetin həmin nömrəsində Əli Tudənin “Qarabağ düşüncələri” şeiri çap olub).

HALAL XOŞBƏXTLİK

Əli Tudə – 70

Əli Tudə şeirin əfsunlu aləminə çox erkən qədəm qoymuşdur. Tay-tuşları onun yaradıcılıq “sirlərindən” agah olanda Əli ömrünün 13-cü baharını yaşayırdı. İlk qələm sınaqları bu şeirlərlə tanış olanların hamısında onun gələcək ədəbi uğurları barədə xoş təəssürat doğururdu.

Lakin 30-cu illərdə bütün ölkə miqyasında baş verən təqiblər Əlinin də isti ailə ocağından yan keçmədi. Ömrünün yeniyetməlik çağlarına qədəm qoymuş Əli hələ qanadları bərkiməmiş körpə bir quş kimi isti yuvasından ayrı düşdü. Bu tarixi cinayətin ünvanı belə müəyyənləşirdi: iranlıları öz vətənlərinə göndərirlər.

Deyirlər, fəlakət insan səadətinin kölgəsidir. Gənc Əlinin düşdüyü mühitdə şahlıq rejimi hökmranlıq etsə də həyatın dərin qatlarında daha təlatümlü axınlar baş alıb gedirdi. Əli özünü dərk etməyə başladığı, onun şeir pərisi vətənin fəzalarında ilk sınaq uçuşlarına çıxdığı zaman artıq xalq hərəkatının şahə qalxan dalğaları ölkədə yeni ab-hava yaratmışdı. Güclü axınla kükrəyib daşan bu nəhrin dalğaları qoynunda zəmanənin səsinə səs verə biləcək bir ədəbiyyat da yaranırdı. Mahiyyəti, mənası, məzmunu, vəzifəsi tarixin özü tərəfindən müəyyənləşdirilmiş bir ədəbiyyat.

Söz sənəti bir fədai əzmi, əsgər qüdrəti ilə döyüşən qüvvələrin əlində silaha çevrilməlidir. Əli Tudə dövrün poeziyasının çiyinləri üzərinə düşən bu missiyanı qəbul edən ilk qələm sahiblərindən biri oldu.

İndi o çağlardan yarım əsrdən artıq bir müddət keçmişdir. Şairin ömür-gün karvanı 70 illik mənzili arxada qoymuşdur. Onun sənətkar rübabı 50 ildir ki, özünün poetik nəğmələrini ötür.

Əli Tudənin sənətkar ünvanını müəyyənləşdirən sifətlər içərisində mən hər şeydən artıq onun öz xalqının və doğma torpağın taleyinə sadıq qaldığı iddiasına üstünlük verərdim. Mövzusundan, yazılma tarixindən, həcmindən asılı olmayaraq, onun qələmə aldığı əsərlərdə bir cəhət həmişə aparıcı mövqeyi qoruyub saxlamışdır – Vətən məhəbbəti, ulu torpağa övlad sədəqəti.

Onun sənətkar taleyi ilə mənsub olduğu torpağın taleyi arasında məsafə olduğunu görmək çox çətindir. O, doğma ata-baba yurdu Çanaxbulaqdan, zirvəsində qar əskik olmayan Savalandan, doğma Təbrizdən söhbət açanda

da, təmiz bəşəri hiss olan sevgidən, məhəbbətdən nəğmə oxuyanda da misralarında övlad sədaqəti motivi hakim mövqe tutur:

**Nə zaman ki, düşür söz vətənimdən,
Quş xəyalım keçir düz vətənimdən...
Hər şeirim danışır öz vətənimdən,
Öz vətənim boyda əzəmətim var.**

Əlinin bəxti orda gətirdi ki, o vətəndən uzaq düşsə də, qələmindən ayrılmadı. Sinə dolu arzularla Arazı bu taya keçən şair öz yaradıcılıq yollarını davam etdirmək üçün münbit zəmin tapdı. Məğlubiyyət acısı ağzında zəhər dadsa da, bir ox olub könlünə sancılısa da, ayrılıq köksündə öz odu-alovu ilə hər şeyi qarsalayan ocaq çatsa da, onun sinəsindən baş qaldıran ümid fidanını quruda bilmədi. Bəs Əli Tudə bu icbari səfərə hansı “təhfələrlə” çıxmışdı:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

İnamla demək olar ki, şairin özü ilə gətirdiyi “qələm və dəftəri” ayrılıq illərində də öz poetik yürüşünü uğurla, sədaqətlə davam etdirmişdir. Şair bu illərdə səmərəli toxumu vətənin taleyindən alınan külli miqdarda şeirlər yazmışdır.

Əsrimizin poeziyası üçün ənənəvi mövzu olan Araz Əli Tudənin də şeir rübabında bir nəğməyə çevrilmişdir. Bu çayın Azərbaycan poeziyasında qəribə taleyi vardır. Onu gah vətəni ikiye parçalayan qılınc kimi “ədalət” məhkəməsində müttəhimlər kürsüsündə oturmuş, gah həsrətlərin göz yaşından yaranan keçilməz səddə bənzətmiş, gah da doğmaları bir-birinə həsrət qoyan qəddara oxşatmışlar.

Əli Tudənin Araz çox ədalətli sənətkar münasibəti vardır. Şairin bu rəyi ilə razılaşmaq sağlam düşüncənin, əql və zəkanın hökmü kimi səslənir. Araz özü də vətənin taleyini hərraca qoyanların əlində bir vasitəyə çevrilmişdir. Araz boynuna belə bir yük qoyulması əleyhinə haray qoparsa da onun fəryadını qulaqardına vuranları da görə bilmişdir. Müəllifin gecə-gündüz vüsəl həsrəti ilə göz yaş axıdan Araz tövsiyəsi budur: Bu dünyada heç kəs göz yaş

axıtmaqdan nicat tapmamışdır. O, bu göz yaşı və sızıltılar aləmindən sıyrılib çıxmağı ən doğru yol hesab edir:

**Yox, yox, tapılmışdır səni duyan da,
Səni hökmdarlar sərhəd qoyanda –
Gah o yanda dindin, gah da bu yanda,
Bir yana çatmadı hayın, ay Araz.**

Əli Tudənin yaradıcılıq xəzinəsinin ən dəyərli inciləri sırasında vətənə, xalqa, doğma torpağa, tarixi keçmişə, sevgiyə, məhəbbətə, görkəmli şəxslərə, qələm dostlarına həsr etdiyi əsərlər diqqəti cəlb edir. Lakin bütün hallarda Əli Tudə öz sənət idealına sadıqdır. “Sərhəd” şeirinin ədəbi axarına diqqət edək. İlk baxışda adi bir obyekt kimi görünən sərhəddən şair xalqın tale yükü daşıyan bir varlıq kimi söz açır. Sərhəd hər yerdə sərhəddir. Amma elə bil tarix şairin vətəninin sərhədlərinin də kürəklərinə xüsusi mənə yükü çatmışdır:

**Doğma məcrasında dinc axır, fəqət
Sərhədə dəyəndə diksindir çay da.
Nədir o səksəkə, nədir o zülmət?
Sərhəddə təlaşla boylanır Ay da.**

Uzun illərdən bəri yaşadığı Azərbaycana, ona həmişə doğma münasibət bəsləmiş adamlara şairin məhəbbəti sonsuzdur. Bakıya, görkəmli sənət adamlarına, təbii gözəlliklərə həsr etdiyi yazılarında da vətənpərvər qələm ustasının nəbzi duyulur.

Əli Tudənin sənəti döyüşlər, mübarizələr qoynunda formalaşdığından bütün hallarda öz qaynaqlarına sadıqdır. Şair zərif bir çiçəkdən, lirik bir mahnıdan söz açanda belə onun tərənnüm istiqamətini öz ideallarına məh-rəm olan bir səmtə yönəldir. “Cəngi” şeirinin ahəngi bu fikrin təsdiqi üçün uğurlu sübutdur. Şair öz sənət dostlarına müraciət edərək deyir:

**Bir “Cəngi” çalın. Zirvə –
Şəfəq geysin əyninə.
Üfüqdə yallı getsin
Dağlar çiyin-çiyinə.**

Əli Tudənin müasir Azərbaycan poeziyasına verdiyi ədəbi sovuqlar içərisində onun poemaları siqlətli yer tutur. Şair irili-xırdalı 50-dən artıq poemanın müəllifidir. Bu əsərlər əsasən lirik və lirik-epik səpkidə yazılmışdır. Həmin yazılara belə bir ədəbi axın bəxş edən başlıca amil müəllifin ədəbi səliqəsindən, tərənnümə cəlb edilən həyat və insanların mahiyyətindən irəli gəlir. Müəllifin poemalarında mənsub olduğu xalqın tarixi taleyi və onun xoşbəxtliyi yollarında canlarını belə əsirgəməmiş qəhrəmanların həyatı aparıcı mövqe tutur.

Əli Tudə yaradıcılığa başladığı gündən həmişə hadisələrin qaynar yerlərində olmuşdur. Bir bahar ömrü yaşamış milli hakimiyyət dövründə məktəblər üçün dərs kitabları nəşr etmək sahəsində fəal iştirak etmişdir. Dövlət filarmoniyası yaratmaq ona etibar edilmişdir. O, bu sənət ocağına başçılıq etmək kimi ağır işin də öhdəsindən bacarıqla gəlmişdir. Bu çağların qalaq-qalaq xatirələri sənətkar köksünə sığmayan bir nəhr kimi daim öz civarlarını yarıb həyatla, insanlarla qovuşmaq istəmişdir. Əli Tudənin qələmindən çıxan nəsr əsərləri bu çağların hadisələrinin və insanların bədii təqdimidir. Sənətkar nəsrə də özünün şairənə üslubuna sadıqdır. “Tellərdə çırpınan həsrətlər”, “Öz gözlərimlə” və “Mənə elə baxma” kitabları şairənə nəsrin gözəl nümunələri hesab oluna bilər.

Əli Tudənin poetik lirikası bu gün də dövrün nəğmələrini ötməyə qadirdir. Bu, əsl sənətkar xoşbəxtliyidir.

Sabir Əmirov

“Xalq” qəzeti, 11 mart 1994, səh.4.

ŞAİR ÖMRÜ

Əli Tudə – 70

Qardaşım Əli, sənin 70 yaşını təbrik edirəm. Ancaq sənin 70 yaşına gəlib çatdığına əvvəlcə özümü inandıra bilmədim. Fikirləşdim, saçlarının ağlığının 70 yaşa dəxli yoxdur. Çünki keçdiyimiz həyat yollarında hələ saçlarımız 25-30 il bundan qabaq ağarmağa başlamışdı, bu yaxşı yadımdadır. İlk görüşümüzdən keçən illəri xatırladım...

Orta məktəb şagirdləri idik. Bakıda Xaqani küçəsindəki 27 nömrəli binada mərhum şairimiz İsmayıl Soltanın ədəbiyyat dərnişində iştirak edir-

dik. Ötüb keçən illər dərnək üzvlərinin çoxusunun adını yadımdan çıxarsam da, Bəxtiyar Vahabzadə, Teymur Əliyev (Teymur Elçin), Şıxəli Qurbanov, İsmixan Rəhimov və bir də həyatdan çox tez köçmüş gözəl şairə Sona Məmmədzadə yadımdadır. Necə fərəhli günlər idi... Şair olmaq arzusu ilə yaşayırdıq. Ancaq 1937-ci ilin o qara tufanı bizim də ömrümüzdən yan keçmədi. Qanadları bərkiməmiş körpə quşlar kimi bizi isti yuvamızdan alıb Arazın o tayına atdı.

Əli, səninlə Ərdəbil şəhərində yenidən görüşdük. Ədəbiyyata olan həvəsimiz sönməmişdi. Ərdəbil şairlərini toplayıb “Ədəbi məclis” yaratdıq. Şeirlərimiz Ərdəbildə “Ziddi-faşist”, Təbrizdə “Vətən yolunda” qəzetlərində çap olunurdu. Özümüz də ölkədə gedən milli-azadlıq hərəkatına qoşulub mitinqlərdə, nümayişlərdə şahlıq despotizmi əleyhinə yazdığımız şeirlərlə çıxış edirdik... Sonra inqilabın mərkəzi Təbriz şəhərinə getdik.

Təbrizdə sən Təbriz filarmoniyasının müdiri, mən Azərbaycan dövlət radiosunda müdir müavini işləyirdim. Burada şeirlərimiz “Azərbaycan”, “Demokrat”, “Şairlər məclisi” və s. dövrü mətbuatla yanaşı, Azərbaycan məktəbliləri üçün ilk dəfə nəşr olunan Ana dili dərsləklərində də çap olundu. Təbriz radiosu vasitəsilə şeirlərimizin səsi bütün İranda və hətta onun sərhədlərindən uzaqlarda eşidildi.

Məhəmməd Biriya, Mirmehdi Etimad, Əli Fitrət, Çavuşı, Aşıq Hüseyn Cavan, Kamil, Yəhya Şeyda, Məhzun, Mədinə Gülgün, Yüzbəndi, Niknam, Dirəfşi kimi Təbriz şairlərinin iştirakı ilə yaranan “Azərbaycan yazıçılar və şairlər cəmiyyəti”nin müəssislərindən olduq. Bu o zaman idi ki, Cənubi Azərbaycana azadlıq baharı gəlmişdi, xalqın xoşbəxt günləri başlamışdı. Biz də o azadlığı tərənnüm edən cavan şairlər idik...

Bu dəfə də həmin qara tufan Tehrandan – şahlıq sarayından əsdi. O tufan xalqın minlərlə mübariz oğulları ilə birlikdə bizi yenidən Arazın bu tayına atdı. Lakin o tufan bizi nə susdura, nə də məhv edə bildi. Ömrümüzün hicranlı illəri başladı. Dünənki nikbin, tərənnüm məzmunlu şeirlərimiz qəzəb, intiqam, mübariz nidalı şeirlər ilə əvəz oldu.

Əli, beləliklə, ömrümüzün yarım əsri gəlib keçdi, gəncliyimizi yaşamaqdan həyat, mübarizə bizi müdrikləşdirdi. İndi mən həyatımızın bütün bu şirinli-acılı illərini xatırladıqca inandım ki, sən də gəlib 70 yaşına çatmışsan...

Sənin Təbrizdən gəldiyin gün yaxşı yadımdadır, tək oğlan idin, indi böyük bir ailənin başçısı olmusan. Rəna, Təranə, Pərvanə, Natiq Şəfiqə xanımı nənə, səni baba edib.

Əli, bu, zamanın qarşısızalmaz qanunudur; o, saçımızı da ağartdı, görkəmimizi də dəyişdi. Ancaq nə mübarizə əzmimizi qıra bildi, nə amalımızdan döndərə bildi, nə də idealımızdan...

İndi sən xalqımızın görkəmli, mütəfəkkir şairisən. Özün də yaxşı bilir-sən ki, Azərbaycanın hər iki tayında şeirlərini sevə-sevə oxuyan minlərlə pərəstişkarların var. Sən belə bir vaxtda alınacağıq, üzüağ ömrünün səkkizinci onilliyinə qədəm qoyursan. Sənə qarşıdakı illərdə uğurlar arzu edirəm.

Azəroğlu

“Ədəbiyyat” qəzeti, 11 mart 1994, səh.4.

ƏLİ TUDƏ – 70

Hörmətli Əli Tudə!

Silahdaşımız, dostumuz, qardaşımız!

Anadan olmağınızın 70, yaradıcılığınızın 50 illiyi münasibətilə Sizi ürəkdən təbrik edirik.

Ədəbi yaradıcılıq və şəxsi həyatınızda ömrün gələcək pillələrində də Sizi və bizi sevindirəcək uğurlar arzulayırıq.

İranlı Siyasi Mühacirlər Cəmiyyəti.

GƏNCLƏŞƏN TƏB

Müasir poeziyamızın formalaşması və inkişafından söz düşəndə ilk sıralarda adı çəkilən qüdrətli şairlərdən biri də ömür karvanının 70 illik mənzilini haqlayan sevimli şairimiz Əli Tudə olur.

O, çox erkən poeziya deyilən aləmin cazibə dairəsinə düşmüş, ilk şeirlərini qələmə alarkən yeniyetməlik çağlarına təzəcə qədəm qoymuşdu. Lakin hələ gənclik çağlarından gəzib dolaşdığı ana torpağın füsunkar gözəllikləri, vətəndə baş verən ictimai-siyasi hadisələr onun sənətinin çox sürətlə formalaşmasında əsl ustad rolu oynamışdır.

Əli Tudə yarım əsrdən çoxdur ki, yazıb yaradır. Bu illərdə onun qələminin qidalandığı başlıca qaynaq mənsub olduğu Vətən və həmişə bir övlad sədaqəti ilə sevdiyi xalqının həyatı olmuşdur.

Vətənpərvərlik, doğma torpağa, onun mübariz oğullarının taleyinə qızğın məhəbbət onun yaradıcılığının özülünü, guşə daşını, canını və qanını təşkil edir.

Bu illərdə xalq həyatının həm coşub daşan çağları olmuş, həm yeni həyat quruculuğu cəbhələrində alın təri axıtmaq lazım gəlmiş, həm də həsrət və hicranın yaratdığı nisgil dolu bir aləmin əzablarına dözüb, davam gətirmək tələb olunmuşdur.

Xalqı tarixi döyüşlərə səsləmək illərində şairin poetik lirası öz nəğmələrini səfərbəredici kökdə ötmüşdür. Ağır döyüşlərdə Əli Tudəni biz fədai-şair kimi görürük. Üzüntülü ayrılıq illərində isə o, vətəndaş şairdir.

Onun misralarının ədəbi məntiqi oxucuda belə bir qənaət doğurur ki, şairin fərdi taleyi ilə vətənin taleyi arasındakı məsafə çox yaxındır. Bu qənaətə etibarlı sütun ola biləcək çoxlu misralardan bircə nümunə:

**Vətən! Bir dəfə də görsəydim səni,
Dünyanın hüsnünü səndə duyardım.
Qınamasaydılar dostlarım məni,
Adımı dəyişib Vətən qoyardım.**

Əli Tudə canlı həyatla yaxından təmasda olduğundan o, heç vaxt mövzu kasadlığından şikayətlənməmişdir. Onun yaradıcılığından bəhs edərkən qələmə aldığı mövzuları sadalamaq özü belə mahal görünür.

Təbii ki, bu mövzu selində onun sənətkar qayəsini bu və ya digər cəhətdən tamamlayan mətləblər də az deyil.

Bir şair kimi Əli Tudə sənətində xalqın söz və qılınc qəhrəmanlarına tükənməz bir məhəbbət vardır. Bizə belə gəlir ki, bunun başlıca çıxış nöqtəsini həmin sələflərin keçdikləri yolun müasir nəsil üçün əvəzsiz örnək olmasında axtarmaq lazımdır.

Şair öz misralarını Babək dəyanəti, Koroğlu hünəri, Səttarxan dözü-mü, Nəbi igidliyini müasir nəslə çatdıran elçilərə çevirməkdə çox doğru yol ilə gedir. Həmin tərənnümlərin baş qayəsi isə belədir:

**Ya müstəqil olaq, ya “ölək” sözü,
Döyüş bayrağının şüarı oldu.**

Hicran, həsrət dedikləri kabussifət “nemətlər” sanki bu xalqın taleyinə silinməz xətlərlə həkk olunmuşdur. Əsrimizin əvvəllərindən durmazın bir

axınla artan həsrətlər zaman keçdikcə daha da artıb çoxalmış və odsuz-alovsuz ocağın qaladığı tonqallar daha amansızcasına yandırır-yaxmışdır.

Şairin sənətkar vüqarı bu həsrət qarşısında sarsılmamışdır. Əksinə, ona hücum çəkən həsrət və hicran dalğaları sənətkarın dözümlü və davamını artırmış, poetik lirasına yeni qüvvət bağışlamışdır. Bu cəng-cidalda şair zəfər qazanacağına, hicranı qarşısında diz çökdürəcəyinə inanır:

**Demə ki, acizəm, kənar ol, kənar!
Qıy vursam dünyanın sütunu sınar.
Ümmanlar alışar, ulduzlar donar,
Günəş də az qalar sönə, a hicran.**

Deyirlər, şeir, poeziya həyatın özüdür. Şeir reallıqların ikinci həyatı deməkdir. Bu baxımdan qələm sahibinin real aləmə münasibətini aşkarlamaq həmişə maraqlı olmuşdur.

Əli Tudənin keçdiyi təlatümlü, ziqzaqlı ömür-gün yolu onun həyata fəal münasibətini müəyyənləşdirmişdir. Bu mərhələdə o, sadəcə olaraq müşahidəçi deyil. Varlığa mütəfəkkiranə qiymət verməyə girişən bir zəka və təfəkkür sahibidir. Onun həyata mütəfəkkiranə baxışının öz qayəsi var. O, varlığın mahiyyətinə yol tapmaq üçün onun özünü sorğu-suala tutur. Bu cavabda yaranışın “sirlərini” kəşf etmək istəyir:

**Gizlədən də sənsən, bildirən də sən,
Yaşadan da sənsən, öldürən də sən,
Saxlayan da sənsən, sildirən də sən,
Sən yumşaq fırçalı, sərt şeirlisən.
Sən nə sirlisən?**

Həyata belə bir mövqedən yanaşan şairin yaradıcı əməyə və oxucunu düşüncə aləminə sövq edən baxışı vardır. O, ümumiyyətlə şeirə yaradıcı təfəkkürün nadir və əzablı bir məhsulu kimi baxır. Məşhur ifadələrlə desək, sənətkar axtardığı bircə ifadəni tapmaq üçün tonlarla söz külçəsini araşdırmalı olur.

Lakin şair əməyinin daha əziz tutulacaq bir keyfiyyəti də vardır. Yazı masası arxasında keçən ömür, sərf edilən əmək bir daha geri dönməz deyil.

Əli Tudə şamın ərimesi ilə şairin yanması arasında bir yaxınlıq kəşf edir. Bu yaxınlığın başlıca oxşarlığı onların hər ikisinin daimi sazişindədir. Lakin

bu yanğılar arasındakı fərq şairi düşündürücü bir mənə aləminə sövq edir. Nədir bu fərq?

**– Ah, şam yanır həyatda
Əbədi sönmək üçün.
Mən yanırım, əbədi –
Həyata dönmək üçün.**

Ümumi şəkildə ədəbiyyatda, xüsusilə poeziyada Təbrizə məhəbbət gürrür-gürrür, ümman-ümmandır – desək, mübaliğə etmərik. Bu şəhər öz taleyi və nəsillərin həyatında oynadığı rolu ilə simvollaşmışdır.

Əli Tudənin Təbrizə həsr etdiyi şeirlərində çox zərif və bakir bir meyl özünü göstərir. Bu da Təbriz ilə şairin taleyi arasındakı ünsiyyətdir. O, özünün ömür-gün salnaməsini vərəqlədikcə oxucunun gözləri qarşısından keçən sətirlər doğma şəhərin həyatını canlandırır. Bu halda şair ilə Təbriz iki bədəndə döyünən bir ürəyə çevrilirlər. Bu doğmalığ isə qüdsiyyət səviyyəsinə qədər yüksəlir.

**Mən nəyəm? Gülzardan ayrılmış çiçək!
Yadımdan çıxmamış nə duz, nə çörək.
Könlümdə doğsa da gündə bir dilək,
Arzumun qatarı Təbrizdə qaldı.**

Orasını deyək ki, şairin Bakıya həsr etdiyi şeirlərində də bu qüdsiyyətin rəng və boyası aydın şəkildə duyulmaqdadır. “Bakının ulduzları” ünvanlı şeirdən bir neçə misranın ötdüyü nəğmənin ahənginə diqqət edək:

**“Min bir gecə” dastanı
Şirin nağılsa əgər,
Ondan daha maraqlı
Həqiqət deyil məgər
Bakının ulduzları?**

Təbiətin ətirli nəfəsini, güllərin, çiçəklərin rayihəsini poeziyaya gətirmək hər bir qələm sahibinin arzu edilən istəyi olmuşdur. Təbiətlə ünsiyyət poetik axarın çox tutarlı irmaqlarından olduğu mübahisəsizdir. Lakin burası da var ki, canlı aləmin ağuşundan ayrılan xumar baxışlı bir nərgiz, boynu bükük bənövşə, al yanaqlı qızılgül düşdüyü namünasib poetik mühitdə qərubsə-

yə də bilər. Deməli, həyatda olduğu kimi poeziyada da uyarlı mühitin yaranması bu aləmin bağban adlı ustadından asılıdır. Əli Tudə bu mənada çox mahir bağbandır. Şairin lirasında çiçəklər təbəssüm dolu gözə, lalələr çöldə-çəməndə şölələnən alov tağına bənzədilir. Onun yer üzünə toplar, bombalar deyil, çiçəklərin səpələnməsi arzusu böyük bəşəri istəyin təzahürüdür.

Azərbaycan torpağının üzüyünün qaşu hesab edilən dağlar şəhəri Şuşa barədə bir xarici turist gözəl demişdir: Bu şəhəri Tanrı sanki öz qüdrətini nümayiş etdirmək üçün yaratmışdır.

Şuşanın keçirdiyi indiki əsarət günləri Əli Tudənin vaxtilə bu gözəllər gözəlinə bəstələdiyi mahnının təsir gücünü bir qədər də artırır. Şair dağlar gözəlinə həsr etdiyi misralarının ətrini bu şəhərin güllü-çiçəkli yaylarından, vüqarını sıldırım qayalarının əzəmətindən, şirinliyini ağızlarda bal dadan bulaqlarının şərbət sularından alır.

**Dağlar başındakı meşəliklərin, –
Yaşıl baxışında məhəbbət yatır.
Şuşa yaşındakı meşəliklərin,
Hər tumurcuğunda şeiriyət yatır.**

Şairin mövzu dairəsi çox genişdir. Onun vətən igidlərinə, söz və qılınc bahadirlərinə, elm və sənət karifeylərinə, beynəlxalq aləmin görkəmli şəxsiyyətlərinə həsr etdiyi əsərləri şairin sənət aləminin çox munis sakinləridir.

Əli Tudə 50-yə qədər poemanın müəllifidir. Bunların demək olar ki, hamısının mövzusu xalqın məişətindən, vətənin mübariz övladlarının həyatından alınmışdır. Poemaların ədəbi-bədii səviyyəsi şairin ümumi poetik yaradıcılığı ilə həmahəng səslənir.

Əli Tudə nəsrə də şair olaraq qalır. Onun oxuculara təqdim etdiyi “Öz gözlərimlə” kitabı cəsarətlə demək olar ki, son illərdə işıq üzü görmüş uğurlu nəsr əsərləri sırasında nüfuzlu yer tutur. Bu kitaba rəğbət qazandıran başlıca amillər sırasında həyati materialın zənginliyi və müəllif qələminin ustalığı xüsusi qeyd olunmalıdır.

Dostumuz, silahdaşımız, həmkarımız Əli Tudəyə ömrün gələcək mənzillərində də yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq!

Sabir Əmirov

“Mühacir” qəzeti, 16 mart 1994, səh.3.

SEVİMLİ ŞAİRİMİZ ƏLİ TUDƏ!

Xalqımız Sizi cənubun da, şimalın da dərđini və sevincini, hiss və həyəcanını eyni doğmalıqla və yüksək poetik səviyyədə ifadə edən bir sənətkar kimi tanıyır və sevır. Sizin poeziyanız neçə illərdən bəridir ki, xalqımızın qəlbinə yol tapmış, yeni-yeni nəsilləri mənən zənginləşdirmiş və heç zaman Araz sərhədi tanımamışdır.

Azərbaycan Respublikasının baş nazirinin müavini ELÇİN.

1994. Telegram.

ƏZİZ VƏ HÖRMƏTLİ ƏLİ TUDƏ MÜƏLLİM!

Siz xalqımıza, vətənimizə üz verən o fəlakətli günlərdə Şimali Azərbaycandakı qardaşlarınıza pənah gətirdiyiniz zaman bir ürək, bir təmiz vicdan gətirdiyiniz adlı şeirinizlə bizim ürəyimizi şair ilhamınızla fəth etmişdiniz.

Əziz qardaşımız! İllər sədaqətin, təmizliyin sınaq daşındır. Siz bu sınaqdan üzüağ, alnıaçıq çıxdınız. O ürək, o təmiz vicdan bu günə qədər ilk vədinə sadıq qaldı. Məhz bunun üçün siz belə yüksək şair rütbəsinə yüksəldiniz!

Şəxsiyyətinizdəki bu saflıq, nəciblik üçün mən sizi çox istəyirəm, həmişə şeirlərinizi sevə-sevə oxuyuram. Bu nəcib, təvazökar insanpərvər duyğularınızdan yaranan şeirləriniz, sizin nəcib, ilhamlı poeziyanız nə qədər ürəkdə yer tutub.

Siz buraya qara saçlı, odlu ürəkli, təmiz vicdanlı bir gənc gəldiniz. İllər saçlarınızın şövə rəngini dəyişdi, onu dağ zirvələri kimi əbədi qarlı etdi. Lakin ürəyinizin odunu söndürməyə, vicdanınızın təmizliyinə toxunmağa gücü çatmadı. O, sizin ilham ümmanınızda qərq oldu.

Əziz ilhamlı şair! Siz öz poeziyanızın bədii qüvvəsilə ürəklərdə yer tutmuş əsl xalq şairisiniz!

Sizə ilhamla, əməklə, təvazöylə bəzənən ömrünüzə, nəcabətlə döyünən ürəyinizə illərdən aman istəyirəm. İlhamınız bundan da coşğun olsun, ömrünüz bundan da gümrah olsun.

Sizə dərin hörmət bəsləyən, poeziyanızı sevən bacınız

Mirvarid Dilbazi

1994. Məktub.

ƏLİ TUDƏ

Azərbaycan ədəbiyyatına ağır itki üz vermişdir. Uzun sürən xəstəlikdən sonra Cənublu-Şımalı Azərbaycanın görkəmli şairi, əməkdar incəsənət xadimi Əli Tudə vəfat etmişdir.

Əli Qulu oğlu Cavadzadə 1924-cü ildə Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Hələ yeniyetmə çağından 1938-ci ildən ailəsi ilə İrana köçmüşdür. Əli Tudə şərəfli bir şair ömrü yaşamışdır. İlk şeirləri Heydər Rzazadə imzası ilə Pionerlər sarayının nəzdindəki ədəbiyyat dərnəyinin almanaxlarında, “Kommunist”, “Yeni yol”, “Ədəbiyyat” qəzetlərində çap olunmuşdur.

İranda öz doğma kəndləri Çanaxbulaqda yaşamış, Miyanada, Zəncanda, Astarada, Ənzəlidə işləmişdir. 40-cı illərdə Ərdəbildə çıxan “Ziddi faşist”, “Cövdət”, “Yumruq” və Təbrizdə nəşr olunan “Vətən yolunda” qəzetlərində yeni-yeni şeirləri ilə çıxış etmişdir.

1944-cü ildə inqilabi fəaliyyətə başlamış, təxəllüsünü də üzvü olduğu partiyasından götürmüşdür. 21 Azər inqilabında Əli Tudə həm öz şeirləri ilə, həm də silahla iştirak etmişdir.

Milli hökumət qurulandan sonra o, Maarif nazirliyində şöbə müdiri işləmişdir. Ana dili kitablarının nəşri ilə məşğul olmuşdur. Şair, İranın mədəniyyət tarixində ilk dəfə Təbrizdə açılan filarmoniyanın müdiri işləmişdir. Yaxşı işlədiyinə görə “21 AZƏR” medalı ilə təltif olunmuşdur.

1946-cı ildə Milli hökumət süqut edəndən sonra Bakıya köçmüş, “Ədəbiyyat” qəzetində işləmiş, ADU-nun filoloji fakültəsini bitirmiş və bir an da olsun belə qələmi əlindən yerə qoymamışdır. Təbrizdə, Bakıda, Moskvada 50-dən çox kitabı nəşr olunmuşdur. Şeirləri ingilis, türk, hind, gürcü, bolqar və rus dillərinə çevrilmişdir.

“Cənub nəğmələri”, “Buludlar”, “Araz üstə palıd”, “Öz gözlərimlə”, “Qartal”, “Qəzəb”, “Vətən sevgisi” və s. kitabların müəllifidir.

Şeirlərindəki sadəlik, həyat həqiqətinə sadiqlik, həsrət, kədər və sevgi onun özünə məxsus poetik dili, təşbehləri oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdır.

Əli Tudə gözəl şair, səmimi insan, dost, qayğıkeş ata idi.

Onun əziz xatirəsi qələm dostlarının və Azərbaycan xalqının qəlbində əbədi yaşayacaqdır.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin İdarə Heyəti.

“Azərbaycan” qəzeti, 29 fevral 1996, səh.4.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 mart 1996, səh.7.

SƏN NƏ GƏTİRDİN...

Əli Tudənin Şimali Azərbaycana gəlişini yada salanda, ümumiyyətlə onun yaradıcılığı barədə fikirləşəndə istər-istəməz həmişə ilk növbədə onun “Mən nə gətirdim” şeiri yadıma düşür. Şair Arazın o tayından bu tayına nəyi gətirdi və necə gətirdi sualını özümə verirəm. – Hər şeydən əvvəl Əli Tudə Cənubdan bizə təmiz ürək, səmimiyyət, sədaqət, məhəbbət və ən çox isə bir ürək dolusu arzu gətirdi. Bu arzu kəlməsini ona görə xüsusi vurğulayıram ki, o, böyük ümidlərlə qardaş– bacılarına üz tutmuşdu, pənah gətirmişdi. Və bu ümidin gerçəkliyinə, aydınlığına, aşkarlığına inanırdı. O inanırdı ki, nə vaxtsa bağlı qapılar açılacaq, ana – övlada, ata – oğula, qardaş – qardaşa qovuşacaq. O biri tərəfdən isə cənublu qardaş-bacılarımızın ağrı-acılarını, fəlakətlərini öz həsrətli, yanğılı, kövrək qəlbinə yığıb yana-yana, sızlaya-sızlaya bu taya gəlmişdi.

Əli Tudə hər şeydən əvvəl həssas, hissiyyatlı şair idi. Onun hissləri bir qəlbin hay-harayından qopub gələn iniltiyə də bənzəyirdi. O inilti ağlamaq, sızlamaq deyildi. Əgər belə demək mümkündürsə, qəlbində közərən kişi yanğısı idi. Bu yanğı misralara dönüb onu şair elədi.

O, ömrü boyu Təbriz, Cənub dedi. Bu gözəl insan necə də mehriban idi. Mən inana bilməzdim ki, o, həyatda kiməsə pislik etmək barədə düşünsün, kiməsə xəbislik etsin. Onun qəlbi geniş, fikri işıqlı idi. Dostun kədərinə şərik olardı, sevincinə sevinərdi. Bəli, belə idi mənim şair qardaşım Əli Tudə.

Nə etmək, olacağa çarə yoxdur, – deyirlər. Bu yanğılı şairi, dostumuzu, qardaşımızı əcəl vaxtsız bizdən ayırdı. Həyatın bu acı qanunundan görünür çıxmaq mümkün deyil. Lakin özümə bir təsəlli tapıram: onun qəlbində buraya gətirdiyi misralarla, yanğılı nəğmələrlə...

Allah ona rəhmət eləsin! Bu ağır itkidən kədərlənib bütün Cənublu bacı-qardaşlarımıza dərin hüznə başsağlığı verirəm.

Bəxtiyar Vahabzadə

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 mart 1996, səh.7.

KÖKDƏN DÜŞMƏYƏN RÜBAB

XX əsr Azərbaycan poeziyasında öz səsi, öz sözü, öz yeri olan, Vətən sevgisi ilə köklənən, şeir rübabından süzülüb gələn odlu və hikmətamiz misralar, cild-cild kitablar, zəngin bir ədəbi irs yaradan, 50 ildən artıq bir müddət ərzində bircə gün qələmini yerə qoymayan görkəmli şairimiz Əli

Tudə çox çətin, iztirablı, həsrətli, lakin şərəfli, başqalarının qibtə edə biləcəyi yaradıcılıq yolu keçmişdir.

Bakıda həyata göz açan Əli çox erkən, ömrünün 13-cü baharında ilk qələm sınaqlarını ağ səhifələrə köçürməyə başlamışdır. Tay-tuşları və müəllimləri hələ o zaman hiss edirdilər ki, şeir aləminə gənc bir istedad gəlir. Fəqət, 1937-1938-ci illərdə Əlinin göz açdığı yerlərdə əsən qara yellər onu körpə bir fidan kimi doğma yurddan qoparıb sıxıntılı və əzablı şahlıq rejiminin amansız dalğalarının qoynuna atdı. Taleyə bir bax! O, öz ata-baba yurduna bir suçlu kimi sürgün edildi. Bəli, Əlinin əslİ Ərdəbilin Çanaxbulaq kəndindən idi. Onun atası işləmək üçün Bakıya gəlmiş, neft mədənlərində buruq ustası olmuş, Əli də məhz Bakıda dünyaya göz açmışdı. Lakin Əli elə körpəliyindən həyatın çətin və sərt sınaqları ilə qarşılaşmışdı. Belə ki, 1 yaşı olar-olmaz atası vəfat etmiş, 5 yaşına çatar-çatmaz anası da dünyasını dəyişmişdi. Əlini qoca ana nənəsi Qərib böyütmüş, 1938-ci ildə isə onu götürüb İrana qohumlarının yanına köçmüşdür. Nə etməli? Tale öz amansız hökmünü vermişdi. Çətin, əzablı fəraq və həsrət illəri başlamışdı. Amma insanın xarakteri, onun bəşəri idealları, deyəsən, ağır sınaqlar qoynunda daha sürətlə formalaşır.

40-cı illərin əvvəllərindən Əlinin Vətəninə çağlayıb coşan xalq hərəkatı onun poetik ilhamının qanad çaldığı tufanlı, qasırgalı, bununla yanaşı, gənc şairin qələmini ciddi sınaqlarda bərkidən təlatümlü bir okean rolunu oynadı.

Əli Tudə Cənubi Azərbaycan demokratik poeziyasının ilk təməl daşlarını qoyan sənətkarlardan olmuşdur. O zaman yenicə formalaşmağa başlayan demokratik ədəbiyyat yeni dünya qurmaq uğrunda gedən tarixi savaqların döyüş meydanlarında, səngər vuruşlarında özünün ilk addımlarını atırdı. Söz ordusunun sədaqətli əsgəri kimi Əli Tudə həmişə xalqla bir sırada olmuş, onun istək və arzularını, döyüş və mübarizə əzmini, gələcəyə inamını qələmə almağı sənətinin əsas qayəsi hesab etmişdir. Sənət dostları onun ünvanına səngər şairi ifadəsini təsadüfi işlətməmişlər:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım vətəndir, silahım qələm!**

Əli Tudə yüksək ideallar şairi idi. Elə buna görə də seçdiyi mövzuları dövrün mütərəqqi ideyalarına, xalqın müasir tələblərinə cavab verə biləcək

bir şəkildə, oxucuları mübarizlik, döyüşkənlik, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edə biləcək bir səpkidə işləməyi özü üçün əsas tələb hesab edirdi.

Şairin lirik “mən”i həyatın isti-soyuğunu görmüş, insanlar və hadisələr haqqında nəticə çıxarmağı bacaran bir zəka sahibidir. O, Vətən, ana, namus, vicdan, inam, qeyrət kimi bəşəri sifətlər haqqında düşünür. Necə? Bu düşüncələrdən başqalarının bəhrələnəcəyi bir şəkildə. İnsanlara xeyir verə biləcək bir tərzdə. Nə məqsədlə? Öz əməyi və qayəsi ilə insanlara xeyir vermək niyyətilə.

Əli Tudə oxucusunu Vətəninin gözəlliklərinin, naz-nemətlərinin alovlu vurğunu, dönməz keşikçisi və müdafiəçisi kimi görmək üçün könül rübabını belə bir kökdə səsləndirir:

**Qardaş, xəyalımı soraqlasan sən,
Vətən çox genişdir...
Sən hər yanda gəz.
Ancaq ürəyimi tapmaq istəsən,
Başqa yerə getmə,
Savalanda gəz.**

Amma kim deyə bilər ki, şairin Vətən sevgisi Savalanın ana qucağı kimi isti qoynunda, ancaq doğma kəndi Çanaxbulağın sərhədləri çərçivəsində məhdudlaşıb qalır. Bu sevgi Vətən deyilən müqəddəs diyarın hər qarışına çatacaq qədər tükənməzdir.

Dünyada ətir çoxdur. Sadalamaqla qurtaran deyil. Gül ətri, bahar ətri, gözəllərin sünbül zülflərinin bənzərsiz ətri... Bəs şairin lirik qəhrəmanının üstünlük verdiyi ətir hansıdır? Zəhmət ətri! Nə gözəl ədəbi tapıntıdır! Və şair oxucusunu öz qəhrəmanının haqlı olduğuna inandıra bilir. Oxucu inanır ki, bu ətir insanlara bəxş etdiyi naz-nemətlə, istiyə, tufana, yağışa, ən çətin sınaqlara dözümlü ilə hər bir ətirdən üstündür:

**O yaşayır insanın
Kamında, muradında.
Bəşəri yüksəklərə
Qaldırır qanadında...**

Əli Tudənin “Borc” adlı bir şeiri var. İlk baxışda borcun əsl sənət əsəri üçün mövzu ola biləcəyi qəribə görünür. Lakin şairin ustad qələmi bu adi,

çox prozaik faktı poetik yüksəkliyə qaldırır. Birisi borcu olanda, hətta gecələr belə gözlərinə yuxu getmir. Borclu olanın keçirdiyi hiss və duyğular heç nə ilə müqayisəyə gəlmir, tamam başqadır. Şair insanın Vətən qarşısında borcunu belə mənalandırır:

**Vətən, o şadlığı, o abadlığı
İndidən görürəm öz ovcum kimi...
Bir gün gözlədiyin o azadlığı
Sənə verməliyəm öz borcum kimi.**

Əli Tudənin sənət rübabında ana dilinə məhəbbət kükrəyib-çağlayır desək, səhv etmərik. Bütün həyatı boyu doğma xalqını, onun taleyini tərənnüm etməyi yaradıcılığının baş qayəsi hesab edən sənətkar üçün ana dili zirvələrin zirvəsi, müqəddəs bir idealdır.

Əli müəllim həmişə deyərdi ki, əgər bir xalqı məhv etmək istəyirsənsə, əvvəlcə onun dilini əlindən almaq lazımdır.

Bəli! Şairin könül rübabı saf və büllur suları xatırladan ana dilinin xoş ahəngi üstündə köklənmişdir:

**Mənim dilim dünyada
Vətənə sədaqətdir.
Ataya ehtiramdır,
Anaya məhəbbətdir...
O yaranan zamandan
Od yanır binəsində.
Dilim hərərətinə
Vətənin sinəsində
Babalar qaladığı
Ocaqlardan alıbdır...**

Şair çox səmimi bir ehtirasla oxucusunu Savalanın seyrinə dəvət edir. Bulaqlarının zümzüməsini eşitməyə, güllərinin ətrini duymağa çağırır:

**Gedək doğma kəndim Çanaxbulağa,
Bulaqla öpüşək dodaq-dodağa.
Savalan balını qatıb qaymağa
Dönə-dönə dadaq, sən deyən olsun.**

Əli Tudə xalqın keçmişinə, onun yetişdirdiyi tarixi simalara dərin hörmətlə yanaşan şairdir. Vətənin söz və qılınc sərkərdələrini xatırlamaqda, onların müasir nəslə təqdimində şairin özünəməxsus sənətkar səliqəsi vardır. O bu fikirdədir ki, dünən olduğu kimi, bu gün də xalqın oğullarının işğalçılar qarşısında Babək dəyanəti, Koroğlu hünəri, Səttarxan dözümlü göstərmələrinə tarixi zərurət vardır. Şair Babək irsinin ən yüksək dəyərini bu keyfiyyətlərində görür:

**Ya müstəqil olaq, ya “ölək” sözü,
Döyüş bayrağının şüarı oldu!**

Şairin yarım əsrdən də çox əvvəl bəstələdiyi həyat nəfəsli, vətən rayihəli, döyüş ruhlu nəğmələrinin nəqəratı kimi səslənən bir himni də vardır. Onun ünvanı belədir: “Mən nə gətirdim”.

1946-cı ildə şairin vətəninə xalq hərəkatı şah və onun imperialist hamiləri tərəfindən qan dəryasında boğuldu. Bir sıra silahdaşları kimi şair də doğma yerləri tərk etməyə məcbur oldu.

Bəs vətəndən iraq düşən şair fəraq günlərinə hansı hisslərlə gəlirdi?

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim!**

Xatırladım ki, 22 yaşlı şairin qələmindən çıxmış bu ədəbi sənəd, hicran və ayrılıq illərində yaranan Güney poeziyanın ilk nümunəsi oldu və manifest rolunu oynadı.

Əli Tudə vətəndən ayrı yaşadığı, 50 illik mühacirlik həyatında hicran və həsrət deyilən amansızlığın əlindən daim dad çəkmiş, onu birdəfəlik bu xalqın həyatından silib atmaq arzusu ilə yanıbmışdır:

**Yollarda olsam da ürək, ay ürək,
Heç yanda görmədim nişan vüsaldan.
Mən hardan biləydim, ürək, ay ürək,
Vəfahı olurmuş hicran vüsaldan.**

Xalqımız dilsiz-ağızsız, ürəksiz və şüursuz varlıq olan “sərhəd”dən nələr çəkməmişdir? Xalqının şair oğlu “sərhəd” deyilən məfhumu necə münasibət bəsləyirdi:

**Doğma məcrasında dinc axır, fəqət,
Sərhədə dəyəndə diksinir çay da.
Nədir o səksəkə? Nədir o zülmət?
Sərhəddə təlaşla boylanır Ay da.**

Sərhəddə çayın diksinməsini, ayın təlaşla boylanmasını yalnız ayrılıqdan dodaqları cadar-cadar olmuş xalq və bu xalqın sənətkar oğlu bu qədər həssaslıqla duya və beləcə, poetik şəkildə qələmə ala bilərdi.

Odlu-alovlu şairin keçdiyi təlatümlü, keşməkeşli ömür yolu onun həyata fəal münasibətini müəyyənləşdirmişdir. Bu mərhələdə o, sadəcə olaraq müşahidəçi deyil. Varlığa olduğu kimi qiymət verməyə girişən bir zəka və təfəkkür sahibidir. Onun həyata mütəfəkkiranə baxışının öz dəsti-xətti var. O, varlığın mahiyyətini tapmaq üçün özünü sorğu-suala tutur. Tapdığı cavabda onun sirlərini kəşf etmək istəyir:

**Gizlədən də sənsən, bildirən də sən,
Yaşadan da sənsən, öldürən də sən.
Saxlayan da sənsən, sildirən də sən,
Sən yumşaq fırçalı, sərt şeirlisən.
Sən nə sirlisən?**

Yazı mizi arxasında keçən ömür, sərf edilən əmək bir daha geri dönən deyil. Əli Tudə şam ilə şairin yanması arasında bir yaxınlıq kəşf edir. Lakin yanğınların da fərqi var. Nədir bu fərq?

**Ah, şam yanır həyatda
Əbədi sönmək üçün.
Mən yanırım əbədi –
Həyata dönmək üçün.**

Əli Tudənin Təbrizə həsr etdiyi şeirlərində çox zərif və bakir bir meyl özünü göstərir. Bu da Təbriz ilə şairin taleyi arasındakı oxşarlığın əyani-ləşdirilməsidir. Bu misralarda şair ilə Təbriz iki bədəndə bir ürək kimi

çırpınır. Onlar arasındakı bu doğmalıq qüdsiyyət səviyyəsinə qədər yüksəlir:

**Mən nəyəm? Gülzardan ayrılmış çiçək,
Yadımdan çıxmamış nə duz, nə çörək.
Könlümdə doğsa da gündə bir dilək,
Arzumun qatarı Təbrizdə qaldı.**

Təbiət mövzusunda Əli Tudə çox mahir bir bağbandır. Şairin lirikasında çiçəklər təbessüm dolu gözə, lalələr çöldə-çəməndə şölələnən alov tağına bənzədilir. Şairin dağlar gözəli Şuşaya həsr etdiyi misraların ətrini bu şəhərin güllü-çiçəkli yaylarından, vüqarını sıldırım qayalarının əzəmətindən, şirinliyini ağızlarda bal dadan bulaqlarının şərbət sularından alır. Düşünürsən, təbiətmə Şuşaya yaraşlıq verib, yoxsa Şuşamı təbiəti gözəlləşdirmişdir. Şairin lirikasında qanad açıb ətrafa yayılan tərənelər bu suala belə cavab verir:

**Dağlar başındakı meşəliklərin
Yaşıl baxışında məhəbbət yatır.
Şuşa yaşındakı meşəliklərin
Hər tumurcuğunda şeiriyyət yatır.**

Əli Tudə vətənin şəhid oğullarının şərəfinə yazdığı şeirlərində çox yığcam bir şəkildə öz rəyini açıqlamışdır. Şairə görə şəhidlərə ağı demək yox, onları cəngilərin, qələbə marşlarının melodiylarının müşayiəti ilə yad etmək lazımdır:

**Bizə ağı nə görək,
Ya zildə, ya da pəsdə.
Qar deyil, cəngi yağsın
Şəhidlər qəbri üstə.**

Güney poeziyasının qüdrətli nümayəndəsi olan şairin keçdiyi yaradıcılıq yollarına nəzər salarkən heyrətamiz bir mənzərənin şahidi oldum. Əli Tudə elə bir şair idi ki, heç kəsdən mərhəmət gözləməmiş, müqəddəs tutduğu, inam bəslədiyi əqidəsindən bir addım belə kənara çıxmamışdır. Kişi kimi, halal zəhmətlə, sadə bir insan, sənətkar ömrü

yaşamışdır. Məğrur, əyilməz! Onun üçün ən böyük mükafat xalqının məhəbbəti və ona bəslədiyi sevgi hissləri olmuşdur.

**Saçlarımda dən olubsan,
Gözlərimdə çən olubsan,
Döyüşlərdə sən olubsan
Mənim rütbəm, çinim xalqım.**

Əqidən, düşüncən, inamınla sənə əbədi sənətkar ömrü çox yaraşır, şair. Sənin könül rübabını daim çağlayıb coşan, susmaq bilməyən lira hesab etmək tam ədalətli olardı.

5 mart 1996

Sabir Nəbioğlu,

filologiya elmləri doktoru

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin VIIcildinə ön söz

MƏN SİZDƏN AYRILMAZDIM...

(Az.TV-nin verilişi)

Əli Tudə kitablarına, şeirlərinə sığışmayan, zamanı döyüb-döyəcləyən, kamını gözündə qoyan fələklə təkbətək meydana girən fədai – azadlıq aşığı idi. Amalından, əqidəsindən dönmədi, azadlıq eşqi, yazıb-yaratmaq həvəsi tükənmədi ömrünün sonunadək. Dərdə öyrəşmədi, zamanın hökmünə baş əymədi.

Hələ ki, azadlıq nəğmələri yazılır, hələ ki, fədailər at üstündədir, hələ ki, şairlər nakam köçür dünyadan, rahatlıq yoxdu bizə.

Yerin behişt olsun, Əli Tudə, – belə deyirlər adətən. Sən rahatlığını Vətənin azadlığa yetişəcəyi, doğma dilində sevgi mahnıları oxunacağı, bölgülərin, sərhədlərin yox olacağı gün tapacaqsan.

O müqəddəs arzu, istək xatirinə bizə yar ol, Ulu Tanrı!

“Ekran-efir” qəzeti, 8-14 aprel.

Televiziya 11 aprel, saat 21.35, I proqram.

ƏLİ TUDƏ HAQQINDA

Mən Əli Tudəyə bir şair kimi heyran idim. Əli Tudə gözəl şair idi. Mənim ən çox sevdiyim şair idi. Gəncədən onu oxuya-oxuya gəldik biz Bakıya. Bakıda tale elə gətirdi ki, mən Əli Tudə ilə qonşu oldum. Biz 30 il qonşuluq eləmişik.

Əli Tudə bir şəxsiyyət kimi əvəzolunmaz bir adam idi. Bəlkə də deyərlər Əli nisgilli idi, Əli həsrətli idi. Yox! Əli mübariz idi. Əli döyüşkən idi. Əli əksinə, mənə təsəlli verirdi həmişə. Ruhdan düşənə təsəlli verirdi. Qeyri-adi təbiəti var idi bu adamın. Çox danışmazdı. Bəzən də hirslənib doyunca ürəyini boşaldardı.

Əli müəllim Savalandan, Təbrizdən danışardı. Xalq hərəkatından danışardı. Əli Tudə Təbrizdə Milli Filarmoniya yaradıb, ondan danışardı. Mən çox şadam ki, “Öz gözlərimlə” adlı o kitabı, o nəsr, o xatirə əsərini yazdıran Əli Tudəyə mən oldum. Dedim Əli müəllim, siz gördüyünüzü heç kim görməyib, bunu yazın. Yazdı. Allah ona rəhmət eləsin.

Əli Tudə bir şəxsiyyət kimi çox məğrur adam idi. Mərd adam idi. Gözü-könlü tox adam idi. Əli haqqında mətbuatda az yazıldı. Əli Tudə yaradıcılığı təbliğ olunmadı, layiqincə qiymətləndirilmədi.

O mənə həm də məsləhətçi idi. Əli müəllim bizim ustadımız idi. Mənim ustadım idi Əli müəllim. Mən demək olar bütün 30 ildə yazdığım əsərlərin əksəriyyətinin ilk variantını Əli müəllimə oxumuşam. Necə gözəl məsləhətlər verirdi, necə qayğı ilə yanaşırdı. Mən elə bilirəm Əli müəllimi onun ailəsindən sonra mən itirdim.

Əli Tudədə heç vaxt ümitsizlik olmayıb, o inamla yaşayıb və qələmi ilə xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparıb. Onun Xalq hərəkatında yerinə gələndə Əli Tudə Pişəvəri ilə silahdaşlıq edib. Azərbaycan xalqının azadlığı uğrunda vuruşan, xalqın taleyini düşünən qabaqcıl adamlarla bir cərgədə olub.

Mən elə bilirəm ki, Əli Tudə poeziyası ədəbiyyatımızın ən güclü qoludur.

Qapılar döyməyirdi, heç kimə əyilməyirdi. Yəqin elə buna görədir ki, ikicildliyi çıxmadı, fəxri titullar, orden-medallar almadı. Ancaq Əli Tudə onlardan çox yüksəkdə dayanırdı.

Mən inanıram ki, belə bir şairin adına küçələr də qoyulacaq, abidələr də. Onsuz da xalqın ürəyində abidəsi var Əli Tudənin.

Nəriman Həsənzadənin televiziya çıxışı.

ZİRVƏLƏRDƏ YANAN ƏBƏDİ OCAQ

**Dilim yorulmadı Vətən deməkdən,
Yox, yalnız əridi bədənim mənim.
Uçan qaranquşdan, əsən küləkdən
Soruşdum, necədir Vətənim mənim?**

Görkəmli Azərbaycan şairi Əli Tudənin bədəni Arazın şimalında, ruhu isə cənubunda idi... 1945-ci ilin 21 Azərində qələbə çalmış inqilab qanlı Pəhləvi istibdadının qollarını Azərbaycanda bağlayanda, azəri türklərinin gözünü həqiqətlərə açanda, maarifinə, mədəniyyətinə, dilinə azadlıq, bütün İran xalqlarına ümid verəndə gənc Əli Tudə də ilhamla qələmə sarılıb vətəninin xoşbəxt gələcəyini müjdələyənlərə qoşuldu.

Azadlığın baharını qışda qarşılasa da, ürəyindəki odlu duyğular onun həyatına da, mübarizəsinə də, qələminə də bahar tərəvəti gətirmişdi. Vətənin çiçəkləndiyini gören şairin qələmi qızıl kimi, almaz kimi parlayır, işıq saçır. Məgər ürəyinin bütün tellərlə vətənə bağlı olan şairin vətən azadlığından da böyük bayramı ola bilərdimi? Boranların, tufanların hay-qırtısına, qarın, buzun, şaxtanın ilikləri donduran soyuğuna təbəssümlə baxan Əli Tudə özünə xas bir ahənglə deyirdi:

**Qardaş! Məni Vətənim
İsidər torpağıyla,
İsidər çəmənliyə.
Üzük qaşla tanınar,
İnsansa vətəniyə.**

Əfsuslar olsun ki, irticanın qara caynaqları hələ çox qüvvətliyi. Hələ sağlığa, istibdad əjdahasına zəhər verən, güc verənlər var idi. Hələ istibdadın yaşaması üçün İranın ən yaxşı oğullarını qurban kəsməyə hazır olanlar var idi. Dar ağacının ilgəklərində, cəllad baltalarının iti ağzında, sərbazların nizələrində, şahın qara zindanlarında nə qədər azadlıqsevər şirin candan keçdi. Zaman-zaman İran zülmkarlarının caynaqlarından süzülən qanla və anaların göz yaşları ilə dolan Urmıyyə gölü bu dəfə aşılıb-daşdı. İnsanlıq haqqını tələb edən neçə-neçə dil susduruldu. Lakin Əli Tudə susa bilməzdi. Ürəyi, əməli vətənə, adı xalqa bağlı bir şair susardısı, ədalət, həqiqət ayaqlardı. Onunsa lüğətində susmaq yox idi:

**Külək çəmənləri şallaqlayırsa,
Bülbül kirməsin, çiçək susmasın!
Biri həqiqəti ayaqlayırsa,
Həqiqət aşiqi gərək susmasın!**

O, Təbrizindən, Ərdəbilindən, Xoyundan, Mərəndindən... beşiyi Çanax-bulaq kəndindən gen düşdü. Ruhu, canı isə əbədi olaraq Arazın güneyində qaldı. Qalmaya bilməzdi. Axı Balıqlı çayı da, Neştəri də, Qızılözən də, Qarasu da, Ağ çay da onun damarlarından axırdı. Axı Acı çay Təbrizin acı dərdlərinə dözməyən şairin gözlərindən süzülürdü. Axı Təbrizin, Marağanın, Urmiyyənin sıx-sıx bağları onun vüqarlı başında sıx, qara saçlarına çevrilmişdi. Axı sərbazların və xarici işğalçıların nallı çəkmələri altında ağrı çəkən cənub torpağının sızıltıları onun ürək tellərindən keçirdi. Axı kəfənsiz qalan minlərlə şəhidin taleyi onun köksündə göynəyirdi!.. Əli Tudə Vətənin güneyindən necə ayrılı bilərdi ki, ruhu yaralı bir göyərçin tək daim Savalanın zirvəsində uçur, uçur və həzin-həzin səslənirdi.

Lakin şairin parçalanmış ürəyinin bir parçası da Vətənin quzeyində döyünürdü. Axı Vətənin hər qarışı əzizdir. Axı şairin sevgilisi də, dörd balası da Arazın bu tayında – Bakıda dünyaya göz açmışdı. Axı şairin alovlu ürəyinin bir guşəsində Gülüstana bənzəyən məhəbbət bağı Bakıda boy atmışdı. Vətən sevgisinə bir sevgi də qoşulmuşdu. Bu ulu Allahın bəxş etdiyi pak, ülvi bir məhəbbət idi ki, şair özü onu belə təsvir etmişdi:

**Göz açıb insanla görmüş cahanı,
İnsanla qoşa da qalar məhəbbət.
Cahanda hər şeyə qadir insanı
Sirr dolu tilsimə salar məhəbbət.**

Tilsimli dünyanın sirlərindən xəbərdar sənətkarın ürək telləri kaman kimi çalınır, öz nəğmələrində məcnunların, fərhadların, kərəmlərin, min-min nakam aşıqların anasız quzu kimi mələyən vüsalsız eşqini dilləndirirdi.

**Uşaq, körpə uşaq yetim qalanda
Kövrələr gəncliyə çatana qədər.
Sevgi, dilsiz sevgi nakam olanda
Ağlayar əbədi yatana qədər.**

Şairin qəlbi bulaq kimi çağlayırdı. O, gah şaqraq, gah həzin, gah zil, gah bəm çağlayırdı. Axı o, Vətənin bir parçasıydı. Axı vətənin təbiəti də ilin hər fəslində bir cürə səslənir: Yazda dağ sellərinin, ildırımların dililə şaqqıldadır; yayda müdrik qoca təkı dərin-dərin düşüncələrə dalır; payızda leysan yağışların dililə şırıldayır; qışda qorxunc tufanlara qoşulub nərə çəkir...

Onun nəğmələrində ədalətdən, həqiqətdən, qardaşlıqdan, düzlükdən, insana qayğıdan, ayrılıqdan, həsrətdən söz açılırdı. Şair insanları düzlüyə, həqiqətə, ülfətə, sədaqətə, bir-birinə əl tutmağa çağırırdı. Şair insanları halal əməyə, zəhmətə, qurub-yaratmağa çağırırdı. Şair insanları Vətən qarşısında, duz-çörək qarşısında, sevgi qarşısında baş əyməyə, ata-ana qədri bilməyə səsləyirdi. Axı o özü də bir saflıq, paklıq, sadəlik heykəli idi. Axı onun ürəyi uşaq ürəyi qədər saf, duyğuları körpəninki qədər məsum, düşüncələri, əməlləri şairanə, gülüşləri dağ şələsi təkı şaqraq idi. Ancaq ürəyi təmiz, qəlbi, vicdanı saf adam bu qədər ürəkdən gülə bilərdi.

Əli Tudə ömrü boyu heç kimə əyilmədi, ayaqlarda sürünmədi. Çünki o, dünyaya sürünməkcün yox, uçmaq üçün gəlmişdi. Çünki o, dünyaya əl açmaqçın yox, əl tutmaqçın gəlmişdi. Çünki o, dilənənlərə, əl açanlara, sərvertə, şöhrətə satılanlara, məqam üçün əyilənlərə nifrət edirdi. Çünki o, min illərlə heç kimə baş əyməyən, vüqarı ən dəhşətli tufanlarla döşləşən Savalanın oğluydu. Çünki o, Vətəni Azərbaycanın əzəmətindən doğulmuş, nəğmələriylə döyüşən mübariz şair idi. O, ana yurdu Ərdəbilə üz tutub deyirdi:

**Mən kiməm? Parlayan taclara qənim!
Təbriz bir qolumdur, sənsə bir qolum...
Sənin dar küçəndən başlanmış mənim
Üfüqlərdən geniş bir döyüş yolum.**

Əli Tudə qartal kimi zirvələr aşığıydı. O, uca mənəviyyəti ilə dərələrə sığışmazdı. Uşaqlığından Savalan boyda nəhəng, əbədi kürsüyə qonan bir qartal cılız, gedəri vəzifə kürsülərinə alçala bilməzdi. Qartallar ölüm ayağında da qıy vurub yüksəklərə qalxar, sonra şığıyıb ana torpağın qucağında uyuyarlar. Şair cismani ömrünün sonuna nəzər salıb demişdi:

**Ucalıqdır hər ömrün
Hüsnü də, vüqarı da,
Uca yerdə qazılın
İnsanın məzarı da!**

Şairin məzarı Bakının ən uca yerində qazıldı. Lakin ruhu bundan da uca bir yerə – müqəddəs Savalan dağının zirvəsinə qondu. Zərdüştün, Atropatın, Babəkin, Şeyx Səfinin, şah İsmayıl Xətəinin, Sümərili Səriyyənin ruhu ilə bir yerə. Ruhun şad olsun Vətən oğlu, odlu nəğmələr qoşan həqiqət aşiqi Əli Tudə! Sənin nə şeirlərin, nə əməllərin, nə məhəbbətin, nə Vətən eşqin ölməyəcək! Sənin Azərbaycan atəşgahlarından od almış alovlu qəlbin heç vaxt soyumayacaq. Axı özün demisən:

**Dörd fəslin dördü də qışa dönsə də,
Gözdə yaz həsrəti yaşa dönsə də,
Yerlər, buzlu yerlər daşa dönsə də,
Şairin məzarı – torpaq soyumaz!**

20 aprel 1996

Nazim Rizvan,

filologiya elmləri doktoru.

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin VIII cildinə ön söz

YAZIÇILAR BİRLİYİNDƏ

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibliyi rəhmətə getmiş yazıçılarımızın bədii irs komissiyalarını aşağıdakı tərkibdə təsdiq etmişdir:

Əli Tudənin bədii irs komissiyası

Nəriman Həsənzadə (sədr), Bəxtiyar Vahabzadə, Balaş Azəroğlu, Müzəffər Şükür, Sabir Nəbioğlu, Fazili Abdulla, Natiq Cavadzadə (komissiyanın katibi).

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 9 may 1996, səh.2.

SORAQLAR

Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudənin ədəbi irsini öyrənən komissiyanın ilk iclası keçirilmişdir. İclasda komissiyanın sədri Nəriman Həsənzadə, üzvləri Bəxtiyar Vahabzadə, Müzəffər Şükür, Sabir Nəbioğlu, Abdulla Fazili iştirak etmişlər. Yığıncaqda komissiya üzvlərinin vəzifələri müəyyən edilmiş və şairin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün Bakı məktəblərindən birinə onun adının verilməsi, Bakı küçələrindən birinin onun adı ilə adlandırıl-

ması, şairin məzarının üstünün götürülməsi üçün Bakı şəhəri İcra hakimiyyəti qarşısında məsələ qaldırmaq qərara alınmışdır. Həmçinin Xəzər dənizində üzən gəmilərdən birinin “Əli Tudə” adı daşınması təklifi də qəbul edilmişdir. Şairin yaşadığı binanın önündə onun xatirə lövhəsi vurulması da təklif olunmuş və bəyənilmişdir.

Bütün bu məsələlər iclasın protokolunda sənədləşdirilmiş və müvafiq orqanlara müraciətlər etmək qərara alınmışdır.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 5 iyul 1996, səh.5.

QƏLBİMDƏ YAŞAYIR

Hörmətli redaksiya!

1950-ci ilin aprel ayı idi. Şair dostumuz Əli Tudə xəstələnmişdi. Vəli Məmmədovla birlikdə ona baş çəkməyə getdik. Özünü çox əzgin, narahat hiss edirdi. Mən onun “Mən nə gətirdim” şeirini əzbər dedim. Əhvalı bir qədər yaxşılaşdı. Şirin söhbət elədik, bir-iki lətifə danışdıq. Durub yerində əyləşdi. Vəziyyəti bir qədər yaxşılaşdı. Gələrkən bizə bu şəkli yadigar verdi. Şəklin arxasında yazılmışdı:

“Bu şəkil Əlinin və Mənafinin səmimi dostları M.Vəliyə və Ə.Kamilə bir yadigar kimi təqdim olunur. Nə zaman baxacaqlarını özləri bilərlər”.

O vaxtdan bəridir ki, şəkil məndə unudulmaz bir xatirəyə çevrilib. Əli Tudə həmişə ürəyimdə və gözümün qabağındadır. 1977-ci ildə Vəli Məmmədovun kiçik qardaşının toyu idi. Dekabrın soyuq günlərində Əli Tudənin toya gəlməsi məclisdə xoş ovqat yaratdı. Mən onun toya gələcəyini əvvəlcədən bilirdim. Buna görə də şəkli cibimdə saxlamışdım. Məclisin şirin yerində bir masabəyi kimi Əlinin “Mən nə gətirdim” şeirini dedim, şəkli göstərdim və sözü şairə verdim. O, kövrəlib şəkklə baxdı. Öz şeirlərindən birikisini oxudu. Bəylə gəlinin sağlığına xoş sözlər dedi. Şəkli yadigar olduğu üçün “Ədəbiyyat” qəzetinə təqdim edirəm. İndi Vəli Məmmədov da, Əli Tudə də dünyasını dəyişib. Özləri gedib, gözəl, xeyirxah əməlləri, çoxlu oxucuları, dostları qalıbdır.

Kamil Əliyev,
professor

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 16 avqust 1996, səh.8.

Şəkil qəzetdə dərc olunub.

**Mərhum şair Əli Tudənin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi
üçün yaradılmış komissiyanın 1996-cı il may ayının 24-də
keçirdiyi iclasından**

PROTOKOL

Komissiyanın üzvləri:

1. Nəriman Həsənzadə (sədr)
2. Bəxtiyar Vahabzadə
3. Balas Azəroğlu
4. Müzəffər Şükür
5. Sabir Nəbioğlu
6. Abdulla Fazili
7. Natiq Cavadzadə (katib)

İclasa sədrlik edən Nəriman Həsənzadə gündəliyə bir məsələ qoymuşdu:

Mərhum Əli Tudənin xatirəsinə əbədiləşdirmək üçün tədbirlər planı hazırlayıb “Yazıçılar Birliyi”nə təqdim etmək.

Bununla əlaqədar olaraq Komissiya üzvləri Əli Tudənin həyat və yaradıcılığını bir daha nəzərdən keçirmiş və dinləmişlər.

Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudə 1924-cü ildə Bakıda anadan olmuşdur. Hələ erkən yaşlarından şeirə, ədəbiyyata böyük həvəs göstərmiş və artıq 13 yaşında ikən müxtəlif qəzet və almanaxlarda öz şeirlərilə çıxış etmişdir. 1938-ci ildə repressiya dövründə o Cənubi Azərbaycan mənşəli olduğuna görə İrana sürgün edilir və çox keçmir ki, 40-cı ildən başlamış olan inqilabi hərəkata qoşulur. Əli Tudə Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət qurulması üçün öz silah və qələmi ilə vuruşmuş, onun fəallarından olmuş və xalqı mübarizəyə, azadlığa çağırmışdır. Şairin milli ruhda yazılmış şeirləri “Vətən yolunda”, “Ziddi-faşist”, “Cövdət” qəzetlərində nəşr olunur. 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət qurulduqdan sonra Əli Tudə bu inqilabdakı ictimai-siyasi xidmətlərinə görə Milli Hökumətin ən ali mükafatına “21 AZƏR” medalına layiq görülmüşdür. Cəmi 21 yaşlı Əli Tudə Maarif nazirliyinə şöbə müdiri təyin olunur və “Ana dili” kitabının nəşrinə və yerlərdə paylanmasına şəxsən rəhbərlik edir. 1945-ci il sentyabrın 2-də İran tarixində ilk dəfə Təbrizdə açılan Filarmoniya Əli Tudənin adı ilə bağlıdır.

Belə ki, şair bu mədəniyyət ocağını təşkil edib, onun ilk və sonuncu müdiri olur.

1946-cı ildə Milli hökumət süquta yetirildikdən sonra Şimali Azərbaycana gəlmiş şair Əli Tudə yorulmadan yaradıcılığını davam etdirmişdir. O, ömrünün sonuna qədər Vətəni azadlığa, mübarizəyə, müstəqilliyə səsləmişdir.

1947-ci ildə BDU-ya daxil olub. 1952-ci ildə oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir.

Əli Tudə 50 poemanın müəllifidir. Onun Bakıda, Moskvada, Təbrizdə 40-dan çox kitabı dərc edilmiş, şeirləri xarici dillərə tərcümə olunmuşdur.

Şairə Azərbaycan Ədəbiyyatında tutduğu mövqeyə görə hökumət tərəfindən bir çox mükafatlar verilmişdir:

1. 1959-cu ildə “Əməkdə fərqlənmə” medalı ilə,
2. 1984-cü ildə Ali Sovetin Fəxri fərmanı ilə,
3. 1985-ci ildə “Əmək veteranı” medalı ilə,
4. 1987-ci ildə “Əməkdar incəsənət xadimi” fəxri adı ilə.

Əli Tudə 1996-cı ilin fevral ayının 26-da dünyasını dəyişmiş və Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur. Geniş müzakirədən sonra Əli Tudənin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün komissiya aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməyi qərara aldı:

1. Şairin kitabını nəşr etdirmək (Əli Tudənin işıq üzü görməyən xeyli əsəri qalıb).

2. Şairin qəbrini inşa etmək üçün tədbir görmək.

3. Bakının küçələrindən birinə şairin adı verilsin.

4. Xəzər dənizində üzən gəmilərdən biri Əli Tudə gəmisi adlandırılınsın. (Yaxşı olardı ki, İrana üzən gəmilərdən birinə. Bütün həyat və yaradıcılığını vahid Azərbaycanın birliyinə həsr etmiş şairin adını daşıyan gəmi simvolik də olsa onun arzusunu həyata keçirsin).

5. Şairin yaşadığı binaya xatirə lövhəsi vurulsun.

6. Bakı şəhəri mədəniyyət evlərindən, yaxud klublardan birinə Əli Tudə adı verilsin. (Təbrizdə açılan Filarmoniyanın yaradıcısı olduğuna və incəsənət sahəsində xüsusi xidmətlərinə görə).

7. Bakı məktəblərindən birinə onun adı verilsin. (Maarif sahəsində və ilk dəfə Təbrizdə “Ana dili” kitabının nəşrini təşkil edib və yerlərə paylanmasında göstərdiyi xidmətlərə görə).

8. Şairin vəfatının ildönümü ərəfəsində layiqli xatirə gecəsi təşkil etmək üçün indidən hazırlıq aparılsın.

9. Əli Tudə haqqında “Xatirələr” kitabı nəşr olunsun.

Komissiyanın sədri: *N.Həsənzadə*

Katib: *N.Cavadzadə*

24 may 1996-cı il.

(Əsli ilə düzdür).

* * *

**Mərhum şair Əli Tudənin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün
31 avqust 1996-cı il tarixdə Bakı şəhəri, Yasamal rayonundakı
53 №-li orta məktəbdə keçirilmiş iclasdan**

PROTOKOL

İclasın sədri: Məktəbin direktoru – Əhmədova Klara Əhməd qızı
katib: – Məmmədova Əsli

İclasda 121 nəfər müəllim heyəti iştirak etmişdir.

Günün məsələsi: Mərhum şair Əli Tudənin xatirəsinə əbədiləşdirmək üçün Bakı şəhəri, Yasamal rayonundakı 53 №-li məktəbin onun adı ilə adlandırılması.

Bununla əlaqədar olaraq məktəbin pedaqoji heyəti Əli Tudənin həyat və yaradıcılığını bir daha nəzərdən keçirərək aşağıdakı müəllimlər çıxış etmişlər:

1. Əhmədova Klara Əhməd qızı – məktəbin direktoru
2. Pənahov Sədi – tarix müəllimi, Veteranlar şurasının sədri, əməkdar müəllim.
3. Nəcəfova Münəvvər – tərbiyə işləri üzrə direktor müavini
4. İsmayılov Seyran – Həmkarlar komitəsinin sədri
5. Teymurova Kifayət – Metodik birliyin sədri

Geniş müzakirədən sonra komissiya qərara aldı:

Mərhum şair Əli Tudənin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün Bakı şəhəri, Yasamal rayonundakı 53 saylı məktəbə onun adı verilsin.

Məktəbin direktoru:

Əhmədova K.Ə.

*31 avqust 1996.
(Əsli ilə düzdür).*

YASAMAL RAYONU İCRA HAKİMİYYƏTİNƏ

Sizin İK-15/142 nömrəli 17.07.1996-cı il tarixli məktubunuza cavab olaraq bildiririk ki, Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudə rayonumuzun 150 saylı məktəbində oxumuşdur. Lakin həmin məktəb şəhid Faiq Rzayevin adını daşıyır.

Qəlbində azadlıq eşqi, vətən mühəbbəti tükənməyən şairin – Əli Tudənin Azərbaycan üçün etdiyi əvəzedilməz xidmətlərini dərk edir və təhsil ocaqlarımızdan birinin onun adını daşması bizim üçün fəxr hesab edilərdi.

Bütün bu keyfiyyətləri və 53 saylı məktəb kollektivinin müraciətini nəzərə alaraq Yasamal rayon Təhsil Şöbəsi 53 saylı məktəbin Əli Tudənin adını daşmasını məqsədəuyğun hesab edir və Yasamal rayon İcra Hakimiyyətindən 53 saylı məktəbə Əli Tudənin adının verilməsini xahiş edir.

Yasamal rayon Təhsil Şöbəsinin müdiri:

İsayev N.B.

*2 sentyabr 1996.
(Əsli ilə düzdür).*

TƏBRİZ HƏSRƏTİ

Əlli illik nisgilli mühacir həyatı görkəmli, mübariz bir şairi, təmiz, mərd bir insanı çox sevdiyi bu həyatdan qopardı. Əli Tudə ömrü hər ömrə bənzəməyən, bulaq suyu kimi saf və büllur, ləkəsiz bir ömür idi.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Ləkəsiz, boyasız vicdan gətirdim.**

Bəli, belə gəldi, belə yaşadı Əli Tudə! Şöhrət dalınca qaçmadı, şöhrət özü onu tapdı. Vaxtında öz layiqli qiymətini almasa da onu xalqın məhəbbəti yaşatdı. Kövrək, qeyrətli, təpərli, müdrik bir şair idi Əli Tudə! Adətən insanı həyatdan gedəndən sonra çox tərifləyirlər! Xoşbəxtlikdən mən bu sözləri onun özünə demişdim. Son vaxtlar ədəbiyyatda, sənətdə saf adam çox az qalmışdı. Mən onu belə tanıdım! Yaddaşımda belə qaldı. Əli Tudənin bir sözü, bir üzü, bir sifəti var idi. Başqa cür də ola bilməzdi. Onun şeirlərində yalan yox idi, nə idisə həyat idi, həyatın özü idi!

Əli Tudənin həyata baxışlarında bir kəskinlik, bir etiraz, bir üsyan var idi. Çünki həyat başdan-başa haqsızlıqlarla, qeyri-bərabərliklərlə dolu idi. O, haqsızlığa dözə bilmirdi. Telefon söhbətlərimizdə bunun şahidi olurdu. O da az danışan idi, mən də! Lakin həyatı söhbətlərimiz tükənməzdi. Onun bircə həsrəti var idi: Təbriz həsrəti! Düşündükcə təəccüb dalğası adamı bürüyür. Əli Tudəni Təbrizə buraxmadılar. Nə üçün? Axı müsəlman müsəlmanın qardaşıdır! Əli Tudə həyatı məcazi mənada acı keçdi! Lakin şərəfli kişi ömrü yaşadı!

İnsan dünyaya bir dəfə gəlir. Bunu hamı deyir, ancaq bir neçə adam bu sözə əməl edir. Çünki başqaları, görünür bir neçə dəfə gəlir, sağlığında bir neçə dəfə ölüb dirilir!

Əli Tudənin həyatı öz şeirlərindədir, titrək, kövrək, eyni zamanda coşğun və üsyankar!

“Təbriz yolu” kitabı Əli Tudənin getmək istədiyi yoldur. O bu yolu gədir və gedəcək. Heç bir yarımçıq münasibət bu yolu yarıda qoya bilməz. Kitablara ilə, şeirlərilə, nəhayət qayğıkeş, qədərbilən övladları ilə Əli Tudə Təbriz yolunu gedəcək. Onun ruhu Araz qırağında, Savalanda, Urmıyyədə, Şiblidə, Göy məsciddə, Çanaxbulaqda, görmədiyimiz, bilmədiyimiz neçə-neçə obalarda-oylaqlarda qərar tutacaq. Çünki bu həsrət bir şairin deyil, həm də bir xalqın həsrətidir.

Əli Tudədə Azərbaycan torpağına, onun xalqına böyük bir məhəbbət var idi. Hər azərbaycanlıda belə hisslər olmur. Gözümüz görür, aqlımız kəsir. Öz torpağının qədrini hər adam bilmir. Torpaq, Vətən eşqilə yanan bir şairi Azərbaycan torpağı öz ağışına aldı. Gözü heç kəsin səadətində, xoşbəxtliyində olmadı. Öz dünyası özünə bəs elədi Əli Tudənin. Çörəyini halal kəsdı, süfrəsi də halal oldu, ocağı da! Bu mələk xasiyyətli insana Allah tərəfindən verilmiş bir bakirlik idi. Belə insanlar dünyada az-az

olur. Bu azlardan biri Əli Tudə idi. Mən onun vəfatına “Can karvanı” adlı bir qəsidə yazdım. Fikrimi o qəsidənin iki beyti ilə bitirirəm:

**Vətən həsrətli dərd ilə köçüb getdi Əli Tudə,
Xəyali bir çəməngah üstədir sanki, gəlir yadə!**

**...Əlli il Bisütun yardı, toxunduqca külüng daşa
Şirin oldu Vətən dərdi, bu dərdlə döndü Fərhadə!**

Müzəffər Şükür Məchul

26 may 1996.

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin X cildinə ön söz

VƏTƏN HƏSRƏTİ

**Əli Tudə. “Təbriz yolu” (“Azərbaycan” nəşriyyatı, 1996)
kitabı haqqında**

Əli Tudənin bu yaxınlarda “Təbriz yolu” adlı kitabı çapdan çıxmışdır. Bu, mərhum şairin ölümündən sonra çap edilən ilk kitabıdır. Doğrusu, onu oxuyandan sonra 50 ildən çox bir müddətdə tanıdığım Əli Tudəni sanki təzədən kəşf etdim. O, mənim nəzərimdə tamamilə başqalaşdı. 50 il qabaq Cənubi Azərbaycanda “Vətən yolunda” qəzetində çalışdığım illərdən tanıdığım Əli Tudə artıq ahıllaşmış və püxtələşmiş böyük bir sənətkara çevrilmişdi. Mən Cənubi Azərbaycandan sonra Bakıda neçə illər onunla qapıbir qonşu olmuşam. Öz-özümü məzəmmətlədim. Necə olub ki, bu müddətdə onu bugünkü kimi belə dərinədən dərk etməmişəm. Düzü, xəcalət də çəkdim. 50 il ərzində bu kitabın müəllifi böyük həyat və sənət yolu keçmişdir. “Təbriz yolu”nda toplanmış hər bir nəğmə, hər bir şeir püxtə bir şairin poetik düşüncələrinin birər ifadələridir. Desəm ki, bu kitab həsrət mücəssəməsidir – yanılmaram, desəm ki, oddur, alovdur – yanılmaram, onu da desəm ki, bütöv bir xalqın düşüncəsində əmələ gəlmiş inqilabın ifadəsidir – yenə yanılmaram. Burada yaşamaq eşqi də vardır, mübarizəyə atılıb, şəhid olmaq ehtirası da.

Kitabdakı hər bir misra, hər bir fikirlə üzbəüz gələrkən mən, nə isə, onlarda bir doğmalığ və yaxınlıq duyurdum. Çünki şairin həvəs və əzabı, inam və yaşamaq eşqi mənə tanışdır; mən şairdəki bu qətiyyət və inama şahid idim. 1942-1945-ci illərdə Təbriz şəhərində dərc edilən “Vətən yolunda” qəzetin-

də işlədiyim günlərdə şairin təsvir etdiyi, yaşadığı hadisələrin bir şahidi də məndim. Əli Tudə şeirlərindəki həyat, ab-hava və insanlar mənə də tanış idi. Ona görə indi onun misralarını oxuyarkən onlarda bir doğmalığ hiss edirəm. Əli Tudə o zaman poeziya aləminə xalqın milli-azadlıq uğrunda qanlı vuruşmaları ilə bir zamanda gəlmişdi. Bir əlində qələm, o biri əlində silah. Kitabın hər bir şeirinə o illərin unudulmaz xatirələri, milli-azadlıq döyüşlərinin nəfəsi hopmuşdur. Əli Tudə mübariz şairdi. Onun o illərdə yazdığı şeirlərdə əgər gənclik ehtirası üstün gəlirdisə, bu kitabda toplanmış şeirlərdə şairin elmi-fəlsəfi fikirləri daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Ömrünün yetkin dövründə yaratdığı fəlsəfi sətirlərin hamısı şairin qəriblik və həsrət duyğuları ilə qaynaq-yıb-qarışmışdır. Onun şeirlərindəki bu yüksək ülvə və fəlsəfi fikirlər də məhz bu həsrət və qəriblikdən doğurdu. Vətən həsrəti onun üçün hər şeydir. Vətən dərdi onun üçün ömürlük bir amaldır. Şairin Təbriz yolu” kitabı bu baxımdan əsl nostalgiyadır. Bəli, yaman şeydir Vətən həsrəti.

**Bəli, yaman şeydir Vətən həsrəti,
Soyuq məzarı da yandırır, yaxar,
Sanki küsmüş neydir Vətən həsrəti,
Dünyanın üzünə gileylə baxar.**

Əli Tudə üçün Vətən həsrəti yalnız qəriblik və kədər deyil. Əksinə, bu həsrət onun şeirlərinə həmişə bir inam, bir güc axıtmışdır. Vətən həsrəti onun şeirlərinin canı və qanıdır. Vətən həsrəti heç zaman Əli Tudəni sındıra bilməmişdir. Onun bir gözü ağlayırdısa, o biri gözü gülürdü. O, vətən üçün həmişə yanırıdı. Tüstüsüz, alovşuz. Lakin hər yanan adamı Əli Tudə el üçün yanan adam hesab etmirdi. O, yanmaq üçün etalon verirdi:

**Unutma ki, dünyada yanmaq da var, yanmaq da,
Yanmağı cəfakeşlik sanmaq da var, sanmaq da...**

Əli Tudə özü dediyi kimi, yana-yana öz gileyini də içərisində əridir. O, üzəndən sakit və mülayim görünsə də, içərisində püskürməyə hazır olan yanar bir dağ idi.

**Dolaşırım, nə quş, nə insan yatır,
Nə istək, nə tələb, nə həyəcən yatır,
Ancaq hər ürəkdə bir tufan yatır,
Sabahkı döyüşlə calaşan mənəm!**

O, zahirən mülayim, kövrək, daxilən isə coşqun və mübariz idi. Qəlbində qaynar bir üsyankarlıq dərin kök atmışdı. Bu üsyankarlıq xalqının gələcək azadlığı üçün onun xəyallarına həmişə pərvəriş qollarına qüvvət yayırdı. Əli Tudə gələcəyə inanan adam idi. Mən şairə yaxın olduğum vaxtlarda onda heç zaman məyusluq, düşkünlük duymazdım. Öz gur səsi ilə həmişə Cənubi Azərbaycanın üzərində doğacaq azadlıq günəşindən danışarkən kədərini heç zaman üzə vurmazdı. Ancaq dinməsə də, biz bilirdik ki, o, içindən çəkir. Əli Tudəni yaşadan da, öldürən də Vətən həsrəti idi. O, bu dünyanı nisgillə tərk etdi. Doğma Təbrizinin qapıları üzünə bağlı idi. O, bu qapıları ancaq ürəyində döyürdü, döyürdü ki, bəlkə qapı arxasından səsinə səs verən oldu.

Yaman şeydir Vətən həsrəti. Ona ancaq mərd adamlar dözə bilir – Əli Tudə kimi.

Əli Tudə həyatının iki sahili vardı. Hər iki sahil şair üçün əzizdi. Bunu kitabdakı şeirlər də təsdiq edir. “Təbriz yolu” kitabı da bu iki sahil arasında şairin bir növ, öz-özünə hesabatıdır. Bu kitabın bir əhəmiyyəti də ondadır ki, şair öz dərdləri, əzabı, cəfası, həsrəti ilə birlikdə insanlara necə yaşamağı, ömrü necə başa vurmağı öyrədir. Əziz oxucular, siz bu kitabı oxuyun, o zaman Azərbaycan, o taylı-bu taylı sizin gözləriniz qarşısında xoş bir mənzərə kimi açılacaqdır.

Qılman İlkin

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 31 yanvar 1997, səh.6.

ƏLİ TUDƏNİ XATIRLARKƏN

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsatımı,
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim.**

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan,
O, azad olmasa, yaşamam, inan!
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki, təzə bir dövrən gətirdim.**

Azərbaycanın vətənpərvər, elsevər, mübariz şairi Əli Tudə ancaq bu bir şeiri yazmış olsaydı belə, o, xalqının sonsuz məhəbbətinə layiq qüdrətli bir sənətkar kimi şöhrət qazana bilərdi. Ona görə ki, bu şeir Güney Azərbaycan xalqının, onun şairlərinin vətənpərvərliyinə, elsevərliyinə, azadlıq alovuna dəlalət edən, məramnamə xarakteri daşıyan ölməz bir sənət nümunəsidir.

Azərbaycanın ən məhsuldar şairlərindən biri kimi tanınan, qırxdan çox kitab müəllifi olan Əli Tudə, şeirləri kimi məğrur, səmimi bir insan, bütöv bir vətəndaş, mübariz bir şairdi.

Əli Tudənin büllur kimi təmiz qəlbi, işıqlı zəkası, sədaqəti, dönməzliyi məni qırılmaz tellərlə ona bağlamışdı. Əli Tudə bir insan, bir sənətkar kimi həyatı ilə yaradıcılığı arasında qırılmaz vəhdət, sınımaz körpü yarada bilmişdi. Səfəlik, əyilməzlik, mübarizlik prinsipinə bir ömür sadıq qalan şair ağıllı, mehriban bir ata, ləyaqətli ailə başçısı, sədaqətli ömür-gün yoldaşı, yaxşı dost, həssas, səmimi bir insan kimi də onu tanıyanların qəlbində özünə əbədi yer tapa bildi.

Əli Tudə ilə tanışlığım 1945-ci ildə Təbrizdə onun rəhbərlik etdiyi filarmoniyada olmuşdu. Əli Tudənin məğrur görkəmi, nüfuzlu gözləri, zəkalı baxışı, şümşad qəddi-qaməti indi də yadımdadır. O, çox ciddi, şəxsiyyətli bir gənc təəssüratı bağışlayırdı. Qəribədir ki, yarım əsrlik mühacirət illərində tanıdığım bir çox dostdan, tanışdan fərqli olaraq, Əli Tudə dönüb dəyişmədi. Öz amalına sadıq qaldı.

Əli Tudə yeganə cənublu şair idi ki, ona şeir ithaf etmişdim. Əli Tudənin 60 yaşı tamam olurdu. Şeiri təbrik teleqramı ilə birlikdə evlərinə göndərdim. Həyat yoldaşı səmimi və gözəl insan olan Şəfiqə xanımla oxuyub, kövrəlmişdilər. Axşam evə zəng edib, şeiri bəyəndiklərini söylədilər, sevindim. Yadımdadır, sabahı günü Axundov kitabxanasında görüşüm var idi. Çıxışa Əli Tudəyə yazdığım bu şeirlə başladım, çünki ürəkdən sevdiyim şair qardaşımın altmış yaşı qeyd olunurdu. Bu görüş tanınmış şairin – Əli Tudənin yubileyi ilə bir araya düşmüşdü.

**Bizim Səhənd kimi, Savalan kimi,
Başına qar yağıb Əli Tudənin...**

Doğrudan da, Təbriz həsrəti, el-oba dərdi şairin saçlarını çox tez ağartmışdı. Ömründən həyata calayan şair ancaq 71 il ömür sürdü. Əli Tudə kimi böyük ürəkli, qüdrətli sənət fədaisi üçün bu, necə də qısa bir ömür idi. O, həyatının ən bəhrəli çağlarını yaşayırdı. Hələ yazıb-yaradacaq, yeni, gözəl əsərləriylə o taylı-bu taylı pərəstişkarlarını sevindirəcəkdə.

Hər sözün yerini, məqamını bilən, artıq bir sözə, hərəkətə yol verməyən Əli Tudə hər işi ölçüb-biçən, comərd, kişi xislətli, məğrur bir insan, çoxlarına nümunə ola biləcək ağıllı, ləyaqətli ailə başçısı, dönməz, bütöv bir şəxsiyyət, bir vətəndaş idi.

Bir ömür içində, ürəyində qürbət gəzdirən, parçalanmış bir xalqın iki mədəniyyətinə xidmət edən Əli Tudə öz vətənpərvərliyi, elsevərliyi, səmimiyyətilə o taylı-bu taylı xalqın, oxucularının ürəyində özünə layiqli yer tutmuş bir sənətkar, bir şəxsiyyət kimi ölməzlik, əbədiyyət qazana bilmişdir.

Ruhu şad olsun Əli Tudənin! Qoy onun özünün alovlu şeirlərindən od alıb, əbədi işıqlansın, nurla dolsun şair məzarı!..

Hökümə Billuri

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 28 fevral 1997, səh.6.

Elə həmin qəzətdə Nazim Rizvanın Əli Tudəyə həsr olunmuş “Bal arısı” şeiri çap olunub.

HİCRAN UZAQBAŞI ÜÇ-DÖRD AY OLAR...

Hələ 21 yaşında qədim Təbrizin ustad “Şairlər məclisi”ndə Tudə – yəni “xalq” təxəllüsünə layiq görülmüş gənc qələm sahibi ömrü boyu xalq yolunda şamtək şölə saçmış, onun arzularını, sevinclərini və iztirablarını tərənnüm etmişdir. Heç vaxt dünya malında, onun kefdamağında, zər-zibasında gözü olmayan, heç vədə ad-san, şan-şöhrət ummayan, şeiri-sənəti, yazıb-yaratmağı özünün ən müqəddəs peşəsi hesab edən Əli Tudənin hələ sağlığında 31 kitabı çapdan çıxmışdır. Əgər o, “zəmanə adamı” olsaydı, “meşin qapılar”ın sehrini öyrənməyi bacarsaydı, bəlkə də bu rəqəmin sayı-sanbalı daha artıq olardı. Ancaq indiki məqamda sözümlün “canı” ondadır ki, bu kitablarda, hətta şairin 1968-ci ildə nəşr edilmiş “Seçilmiş əsərləri”ndə belə eyni poeziya nümunəsinə çox çətin rast gəlmək olar.

Belə yüksək məhsuldarlıq isə yarıməsrlik yaradıcılıq yolu keçmiş sənətkarın yalnız dağ çeşməsitək çağlayan istedadının, sönməz, tükənməz ilhamının, möhtəşəm zəhmətinin, poeziyaya təkrarsız sevgisinin, bağlılığının bəhrəsi idi.

Taleyi hicran, ayrılıq rəmzi Arazla iki bölünən Azərbaycanımızın taleyinə bənzəyən Əli Tudə güzəran, kasıbçılıq ucbatından Ərdəbil yaxınlıqdakı Çanaxbulaq kəndindən Bakıya üz tutmuş, neft mədəninə işləyən və tez bir zamanda buruq ustası kimi ad çıxarmış Qulunun ailəsində dünyaya göz açıb. Beş yaşına çatmamış dünyasını dəyişən ata-anasını itirən və nənəsi Qəribin himayəsində böyüyən Əli erkən yetimçiliyin bütün əzabını, cəfasını dadmağa məcbur olub. Bəlkə bu əvəzsiz itkilərə görə körpə çağlarında duyduğu acılar, qüssə və pərişanlıq onun həssas uşaq qəlbini titrədib, dilə gətirib, gələcək şairin şeir-sənət üstündə köklənməsinə səbəb olub. Bəlkə də bu istedad Əli Tudəyə başı ağ çalmalı ulu Savalanın ətəklərində qərar tutmuş, cənnət timsallı Çanaxbulağın səfali havasından, suyundan içmiş ata-babasından irsən keçmişdi. Hər nə isə...

Artıq 13 yaşında ikən o, Pionerlər sarayında Osman Sarıvəllinin, sonra isə İsmayıl Soltanın apardıqları şeir dərnişinin öz coşğun təbi ilə diqqəti cəlb edən ən istedadlı üzvlərindən biri idi. Yeri gəlmişkən deyək ki, o dövrdə Bəxtiyar Vahabzadə, Salam Qədirzadə, Şıxəli Qurbanov, Hüseyn Abbaszadə, Balaş Azəroğlu kimi gələcəyin şöhrətli söz ustaları da bu poeziya məclislərinin daimi və fəal iştirakçıları idilər. Əlinin yetimçilikdən qırov bağlamış könlü poeziya odu ilə yenicə isindiği vaxtlarda, Sovet hökuməti Cənubi Azərbaycandan gəlmiş soydaşlarımızı zorla İrana göndərməyə başladı. Qərib nənə də gözünün işığı madar nəvəsini qoltuğuna vurub 1938-ci ildə ata-baba yurduna pənah aparmalı oldu. Ağır zəhmətlə, qayğı ilə keçən Ərdəbil həyatında da bir əli daim işdə-gücdə olan, özünə ruzu qazanan Əli, o biri əlində isə qələmini möhkəm saxlayıb, yazı-pozudan, yaradıcılıqdan ayrılmadı.

Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə Cənubi Azərbaycanda azadlıq hərəkatı başlayanda xalqını, vətəninə bütün qəlbə ilə sevən, onun müstəqilliyi, xoşbəxtliyi naminə hər cür fədakarlığa hazır olan gənc şair də hərəkatın Ərdəbil təşkilatının fəal üzvlərindən idi. Qələbədən sonra dövrünün, həyatın təzələndiyi, növraqlandığı vaxtlarda Əli Tudə vətəndaşlıq və şairlik vəzifəsini daha ləyaqətlə yerinə yetirməyə çalışırdı. 1946-cı ilin əvvəllərində şair Təbrizə dəvət edildi, məsul bir işə, Maarif nazirliyinin tədris şöbəsinə

müdir təyin olundu. Bu dövrdə Cənubi Azərbaycan tarixinin ən parlaq, unudulamaz səhifələri yazılırdı. Onun yaradıcılarından biri, 21 yaşlı Əli ilk dəfə ana dilində çap edilən dərsliklərin nəşrinə rəhbərlik edirdi. Adamlar rəngi hələ əməlli qurumayan, qatları tamam açılmayan bu kitabların isti təndirdən çıxan sarı buğda çörəyitək bağına basır, müqəddəs sayır, elin-yurdun nurlu gələcəyini onlarda görürdülər.

Cənubi Azərbaycan Milli hökuməti İran mədəniyyət tarixində ilk dəfə olaraq filarmoniya təsis etməyi qərara aldı. Milli Məclis bu mühüm və şərəfli vəzifəni həyata keçirməyi Əli Tudəyə tapşırırdı. Qəlbi istiqlal eşqi, vüsalı ilə nurlanan gənc şair hələ təməli, bünövrəsi belə qoyulmayan bu əzəmətli xalq sənəti abidəsinin yaranıb ucalmasında yorulmadan çalışdı, görünməmiş cəfalara qatlaşıb, əvəzsiz xidmətlər göstərdi. Bu tarixi vəzifənin yerinə yetirilməsində Azərbaycanın tanınmış bəstəkarları Cahangir Cahangirov, Hacı Xanməmmədov da ona köməklərini əsirgəmədilər.

1946-cı il sentyabrın 2-də Təbriz Dövlət Filarmoniyasının açılışı bütün ümumvətən sevincinə, təntənəsinə döndü. Təkcə bu geniş, işıqlı salona yığışanlar yox, bütün Cənubi Azərbaycan həmin gün böyükdən kiçiyə qədər azadlığın bəhrəsi, rəmzi saydıqları bu yeni sənət ocağının doğuluşunu sonsuz məhəbbətlə bayram etdi. Ancaq gün gəldi ki, Şah ordusu təzəcə ağ günə çıxmış Azərbaycanı işğal edib, onu odlara qaladı. Xalqın bir ildə qazandığı bütün nailiyyətlər kimi qədim Təbrizin bu yeni sənət məbədinin, şaqqıraq nəğmələr məskəninin də növrağı söndü. Əli Tudə yüzlərlə həmməsləki ilə bərabər Arazı adlayıb qardaş Azərbaycana pənah gətirdi. Həmin gün – 1946-cı ilin şaxtalı, sazaqlı 12 dekabrında şairin ən çox sevilən şeirlərindən biri yarandı:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Qardaşım, illərlə istədin ki, sən,
Öz ana yurdunda azad olum mən.
Lakin cəlalımı dağıtdı düşmən,
Tək sənə, tək sənə güman gətirdim.**

Köksü kədərlə, qubarla ləbələb dolu şairin bu misralarında qoynuna sığınmağa məcbur olan qan qardaşına böyük ümidləri, məhəbbəti aşkar görür. Bu ağrı-acı ilə yaşayan 22 yaşlı cavan Əli Tudənin həmin şeirdə saba-ha inamı da sarsılmazdır:

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan,
O azad olmasa yaşamam, inan!
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki, təzə bir dövrən gətirdim.**

Amma nə acı ki, Əli Tudə bu arzusuna qovuşmadı. Ömrünün sonunadək bir an belə unutmadığı Təbrizi görə bilmədi. Bu şeir barədə gözəl, həzin şairimiz Hökümə Billurinin maraqlı fikirləri yada düşür: “Azərbaycanın vətənpərvər, elsevər, mübariz şairi Əli Tudə ancaq bu bir şeiri yazmış olsaydı belə, o, xalqının sonsuz məhəbbətinə layiq qüdrətli bir sənətkar kimi şöhrət qazana bilərdi”.

Onu da deyək ki, şair ömrünün məramnaməsini xatırladan bu poeziya nümunəsi Əli Tudənin Quzey Azərbaycanda düz 50 il davam edən yaradıcılığının proloqu oldu.

21 Azər İnkilabının ən mərd mübarizlərindən biri, adı Şah rejimi tərəfdarlarının xüsusi siyahısına düşən, tutularkən sorğu-sualsız edam edilməsinə hökm verilən vətənpərvər şair bütün yaradıcılığı boyu öz mübarizəsindən əl çəkmədi, sənəti ilə azadlıq, rəşadət, fədakarlıq, vətən sevgisi ideyalarını təbliğ etdi. Əlinə qələm alanda Səttarxana bənzəyən, mərdlik, qürur, mətanət timsalına dönən Əli Tudənin əksər şeirlərində cəngavərlik ruhu, ovqatı duyulur. Azərbaycanın böyüklüyünü, bütövlüyünü, ucalığını dünyaya car çəkir.

Əli Tudə eyni zamanda fikirlərində böyük müdrilik, səmimiyyət və şirinlik, fəlsəfi dərinlik olan, hər misrasından hicran, Təbriz həsrəti boylanan lirik bir şairdir. O, bəzən nə qədər çalışsa da, qəlbindəki bu hicranı boğa bilmir.

**Kiçik çeşmələrdən böyük çay olar,
Axar, təlatümlü nəhrə tay olar.
Hicran uzaqbaşı üç-dörd ay olar,
Mən isə ömürlük hicrana düşdüm.**

İndi bu məqamda şairin hər dəfə həyəcansız, qəhərsiz oxuya bilmədiyim bu misralarını da xatırlayıram:

**Dünya, sən de, harda var, əvəzi Təbrizimin?
Nəfəsimə dəysəydi nəfəsi Təbrizimin,
Mən təpədən-dırnağa nəğməli saz olardım,
Ömrümün payızında təzədən yaz olardım.**

Əli Tudənin vəfatından iki il keçir. Yurdumuzun bəzən dağ çayıtək kük-rək, bəzən isə bahar nəsimi kimi həlim, mehriban, şirindilli bu şairinin yox-luğuna inanmaq çətindir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi sənətkarın ölümündən sonra Əli Tudənin ədəbi irsinin öyrənilməsi ilə məşğul olan komissiya yaradıb. Komissiya şai-rin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün Bakı küçələrindən, İrana üzən gəmilərdən və paytaxtın məktəblərindən birinə Əli Tudənin adının verilməsi üçün Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti qarşısında məsələ qaldırmışdır. Ancaq təəssüf ki, bu iki il ərzində bütün bu deyilənlər kağız üstündə qalmış, əlaqədar idarə və təş-kilatlar öz üzərlərinə düşən vəzifənin yerinə yetirilməsi haqqında heç təşəb-büsdə belə bulunmamışlar. Hətta şairin uzun illər yaşadığı evin fasadında be-lə xatirə lövhəsi vurulması heç kəsin yadına düşməmişdir. Əli Tudə həyatda səbrli, təmkinli, özünü yalnız sənətə həsr etmiş bir insan olub. Bəlkə heç ol-masa ölümündən sonra şairin bu “xasiyyətindən” sui-istifadə etməyək.

Nizami Rəhmanlı

“Panorama” qəzeti, 28 fevral, 1998-ci il, səh.4.

TƏBRİZ FİLARMONİYASI NECƏ YARANDI?

Çətin, ağır bir tarixi şəraitdə, 1945-ci ildə yaranan Cənubi Azərbaycan Milli hökuməti bütün sahələrdə heçdən “var” yaratdı. İranda ilk dəfə Azər-baycan türkləri öz dillərində “Azərbaycan” qəzetini vərəqlədilər, məktəb-lərdə balaları doğma dildə yazıb-oxumağa, dünya mədəniyyətindən, ədə-biyyatından hali olmağa başladılar. 1946-cı ildə İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbrizdə Milli Filarmoniya yaratdılar. Özü də necə, nə tarzəni, nə balaban-çısı, nə də oxuyanı var idi. Az-çox istedadı olan Azərbaycan türklərinin öz

bacarıqlarını üzə çıxara bilmələri üçün nə şərait var idi, nə də ki, imkan. Ev-
ev, kənd-kənd, oba-oba gəzmək, incəsənətə meyilli olanları üzə çıxarmaq
lazım idi. Bunun üçün Maarif Nazirliyinin nəzdində yaradılacaq filarmoni-
yanın maliyyə xərcləri ilə bağlı büdcədən pul da ayrıldı. İranın Azərbaycan
sərhədlərində axıtdığı qanların, törətdiyi faciələrin qarşısını almaq üçün or-
du yaratmaq, onu hərtərəfli təchiz etmək barədə fikirləşən hökumətin ən
çətin vəziyyətdə incəsənətin, mədəniyyətin qayğısına qalması onların bö-
yük amallarının bariz nümunəsidir.

Səttarxan xiyabanındakı Firdovsi mədrəsəsi Şərq memarlığı üslubunda
bərpa olunaraq filarmoniyanın istifadəsinə verildi. S.C.Pişəvəri bütün yara-
dıcılıq və təşkilati işlərə rəhbərliyi gənc şair Əli Tudəyə tapşırdı. Quzey
Azərbaycanı bu işlərin həyata keçirilməsində öz qardaşlarına kömək əlini
uzatmış, milli orkestrə bədii rəhbərlik üçün bəstəkar Hacı Xanməmmədovu
göndərmişdi. Filarmoniyanın direktoru Əli Tudə Ərdəbili, Səlması, Zəncanı,
Xoyu başdan-başa gəzərək xanəndələri, sazəndələri, rəqqasələri Milli
hökumətin mərkəzinə – Təbrizə yığdı və gərgin yaradıcılıq axtarışları apar-
araq qədim bir xalqın mənəvi, mədəni keyfiyyətlərini üzə çıxarmağı özün-
nün vətəndaşlıq borcu hesab etdi, 1946-cı il sentyabrın 2-də Təbriz Dövlət
Filarmoniyasının açılışı oldu. Açılışda Təbrizdəki konsulluqlarda işləyən
xarici diplomatlar, müllklərini könüllü olaraq Milli hökumətə verən Vətən-
pərəst sahibkarlar, firqə nümayəndələri iştirak edirdilər. Burada Ələsgər
Rizvanın, Səməd Dabbağın, Hidayət Məmmədžadənin birlikdə ifa etdikləri
“Qarabağ şikəstəsi”, Qulamhüseynxanın “Dəşti”, Aşıq Hüseyn Cavanın
türklüyün rəmzi olan havaları qəlbləri rıqqətə gətirdi.

Elə həmin dövrdə Təbrizdə öz istiqlaliyyətini qazanmış, doğma qardaş-
larından ayrı düşmüş bir xalqın taleyi ilə bağlı Tehrandə Qəvvam-Əs-Səltə-
nə hökuməti ilə danışıqlar gedirdi. Və onda bu salonda oturub Azərbaycan
incəsənətinin qərinələri adlayıb gəlmiş həzin melodiylarına qulaq asanlar,
fars şovinizminin nələr törədəcəyini bilmirdilər.

Çox ağırdır ki, Milli hökumətin süqutu ilə Təbriz Dövlət Filarmoniyası-
nın zəngülələri də kəsildi. Bu ancaq xatirələrdə, Əli Tudənin çoxsaylı kitab-
larında, o cümlədən “Öz gözlərimlə” adlı memuarında yaşadı.

Akif Aşırılı

“7 gün” qəzeti, 5 sentyabr 1996, səh.4.

UNUDULMUŞ YUBİLYAR – 50 YAŞLI TƏBRİZ FİLARMONİYASI

Centyabrın 2-si, 1-dən sonra, 3-dən əvvəl başlayan gün.

Əlli il bundan əvvəl isə bu adi bir gün deyildi. Həmin gün Təbrizdə Filarmoniya yarandı.

Təəssüf ki, İranda ilk və sonuncu olan bu Filarmoniyanın ömrü Azərbaycan Milli Hökumətinin ömrü kimi çox qısa oldu.

Bugünkü yubileylər siyahısına düşməyən, tədqiqatçıların gözündən yayınan bu sənət məbədinin bayramını kiçik bir yazıyla da olsa qeyd etmək istədik. O vaxt Filarmoniyada çalışan, orada ilk addımlarını atan kimsəni sıramızda tapmadıq. O cümlədən, 22 yaşındaykən Filarmoniyaya ilk və sonuncu müdir təyin olunan Əli Tudəni.

Altı ay əvvəl dünyasını dəyişən tanınmış şairin “Öz gözlərimlə” kitabı əlimizdən tutdu.

O tarixi günləri öz gözləri ilə görmüş və yaşamış Əli Tudə yazır: Təbriz Dövlət Filarmoniyası Maarif Nazirliyinin (nazir Məhəmməd Biriya) nəzdində təşkil olundu və Səttarxan xiyabanındakı Firdovsi mədrəsəsinin binasında yerləşdirildi.

Milli hökumətin dəvəti ilə Təbrizə gələn gənc bəstəkar Hacı Xanməmmədov bədii rəhbər təyin olunur. Tezliklə İranın hər yerindən istedadlı gənclər bura toplaşaraq məşqlərə başlayırlar. Nəhayət ki, o tarixi gün – 1946-cı il sentyabrın 2-si yetişir. Təbriz Dövlət Filarmoniyasının açılışı olur. Milli hökumətin rəhbəri S.C.Pişəvəri dolu salonda geniş nitq söyləyir. Rəsmi hissədən sonra Filarmoniyanın ilk solistləri Aşıq Hüseyn Cavan, Ələsgər Ruhan, Səməd Dəbbaq, Hidayət Məmmədzadə, Sahib Ruhi (Şükürov), rəqs ansamblı böyük konsert proqramı ilə çıxış edir.

Filarmoniyanın ən böyük xidmətlərindən biri sazçı qızlar dəstəsinin yaradılması olur. O dövrdə bütün çətinliklərə dözən, ölümlə hədələnən filarmoniya rəhbərliyi ev-ev gəzərək istedadlı qızları səhnəyə gətirir.

Belə axtarışların birində gənc müğənni Rübabə İşraqi kəşf olunur. Bu gün sevə-sevə xatırladığımız həmin o Rübabə Muradova.

Milli hökumətin süqutundan sonra təbii ki, Dövlət Filarmoniyası da qapanır. Qapanır və unudulur.

Dörd ay yaşamasına baxmayaraq, mədəniyyət tariximizdə böyük hadisə sayılan Təbriz Dövlət Filarmoniyasının 50 yaşı tamam olur. Əlimiz yetməyən daha bir mənəviyyat ocağımız sanballı tədqiqatını gözləyir.

Yubiley günündə qapısını döyə bilmədiyimiz Əli Tudənin, Hacı Xanməmmədovun (yaşayır), Rübabə Muradovanın, Sahib Şükürovun ruhlarına rəhmət diləyirik.

Etibar Cəbrayloğlu

“Press-Fakt” qəzeti, 06-12 sentyabr 1996, səh.7.

POEZİYA SƏHİFƏSİ

Hörmətli qələm dostlarım!

Əslən Cənubi Azərbaycandan olan məşhur şair Əli Tudə qəlbən Naxçıvanla bağlı idi. “Yazıçı” nəşriyyatında redaktor işlədiyim on il ərzində dəfələrlə şairlə görüşmüşəm, onun gözəl şeirlərini və kitablarını oxumuşam. İndi Əli Tudə həyatda yoxdur. Lakin onun poeziyası yaşayır. Şairin yüzlərlə çap olunmamış şeiri var. Onun arxivindən götürülən “Naxçıvan” şeirini oxuculara çatdırmağı özümə mənəvi borc bildim.

(Əli Tudənin “Naxçıvan” şeiri).

Sadiq Məsiyev,

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü

“Şərq qapısı” qəzeti, 27 dekabr 1997, səh.3.

*Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin və
Nazirlər Kabinetinin Orqanı.*

VƏTƏN ÜNVANLI ƏLİ TUDƏ

Həqiqi sənətkarların bircə ünvanı ola bilər – Vətən! Belə sənətkar, ölməz şairimiz Əli Tudədir. Bütün ömrünü və yaradıcılıq qüdrətini xalqa, millətə həsr etmiş şair – Vətən şairidir.

“Cənubi Azərbaycan şeirinin çırağı söndü...” – Bu sözü böyük alimimiz, mərhum professor Firuz Sadıqzadə Əli Tudənin ölüm xəbərini eşidəndə demişdi. O, Vətənin böyük bir şair itirdiyini bilirdi.

Cənubi Azərbaycan demokratik poeziyasının təməlini qoyanlardan olan Əli Tudə İranda mürtəce rejimin, imperialist qüvvələrin tüğyan etdiyi vaxtda bütün varlığını, istedadını xalqın azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr edir.

**Mənim qadir xalqım! Qaldır başını,
Qurut gözlərinin odlu yaşını.
Sənə səndən başqa kim nicat verər?
Səadətlə dolu bir həyat verər?
Vüqarlar vüqarı Azərbaycanı,
Gülzarlar gülzarı Azərbaycanı,
Özümüz idarə edə bilərik!
Yolunda ölümə gedə bilərik!**

Bəli! Gənc şair qara qüvvələrin Vətənə hökmranlığı ilə barışa bilməzdi. O həm silahı, həm də qələmi ilə döyüşə atılır. Yaradıcılığını, yüksək əqidəsini, mütərəqqi fikirlərini mübarizə yollarında bir məşələ çevirir.

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

Şair şeirləri ilə sübut edir ki, əsl sənətkarın ürəyi vətənə sevgi hissləri-lə döyünməli və o, xalqının taleyinə cavabdehlik daşmalıdır. Özünü qurban etməyi bacarmalıdır.

**Həm insanam, həm zirehəm,
Həm qurbanam, həm fatehəm,
Taleyinə cavabdehəm,
Düşməninə qənim, xalqım!**

Bunu gören müdriklər 21 yaşlı şairə “Tudə” (“Xalq”) təxəllüsü verirlər. Əli Tudə – Əli Xalq.

Əli Tudə inqilab ruhlu üsyankar şeirləri ilə xalqı mübarizəyə səsləyir. 1940-cı illərin ortalarından Cənubi Azərbaycanda başlanan azadlıq hərəkatı nəticəsində 1945-ci il dekabrın 12-də Cənubda Milli hökumət yarandı və düz bir il 1946-cı il dekabrın 12-dək yaşadı. Bu bir ildə Əli Tudə ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə də millətə öz sədaqətini sübut etdi. Maarif nazirliyində şöbə

müdiri işləyən 21 yaşlı şair “Ana dili” kitabının tərtibatı və çap olunmasında xüsusi rol oynayır. Sonra isə İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbrizdə Milli filarmoniya yaradır. Lakin bu xoş günlər, azadlıq və səadət uzun çəkmədi. Min bir əzabla, qan bahasına qurulmuş hökuməti elə beşikdəcə boğdular.

**Təzə bir gəmiydim çıxıb səfərə,
Sürətlə gəldirdim aydın səhərə.
Ah, əlim çatmamış qəti zəfərə,
Yollar ayrıcında tufana düşdüm.**

Onun adı şahın xüsusi xəfiyyə orqanlarının siyahısında ilk yerlərdən birini tuturdu. Hökm verilmişdi: – Tutulduğu anda məhkəməsiz-filansız qətlə yetirilsin!

Nəticədə şair Arazın o tayından bu tayına mühacirət etmək məcburiyyətində qaldı.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsatımı.
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim.**

Bu misralar onun Arazı adlayarkən yazdığı məşhur “Mən nə gətirdim” şeirindəndir. Xalqın qurbanlar bahasına qurduğu Milli hökumətin dağılmasını, insanların sarsıntılara, iztirablara düşər olduğunu görən şair bütün bu hadisələri ürək ağrısı ilə yaşayırdı. Lakin ruhdan düşmür, mübarizəni davam etdirmək fikri bir an belə onu rahat buraxmır və o bu yerlərə qayıdacağına bütün varlığı ilə inanırdı:

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan,
O azad olmasa yaşamam, inan.
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki, təzə bir dövrən gətirdim.**

Lakin qayıtmaq, Vətəni bir də görmək ona qismət olmadı. 50 il həsrət qaldı o yerlərə, ata-baba yurduna, 50 il siyasi-mühacir kimi yaşadı Əli Tudə. Siyasi-mühacir pasportu daşımaqla o tarixin haqsızlığına, Vətənin Şimala, Cənuba bölünməsinə qarşı etirazını bir daha təsdiqlədi:

**Yarım əsrə yaxındır
Mən xalqımın içində
“Siyasi mühacirəm”.
Bəli! Sakin deyiləm,
Hələ də müsafirəm.
Bilinmir taleyimi
Daha nələr gözləyir.
Dövrən gözləri ağlar,
Yoxsa gülər gözləyir?**

Şairin öz taleyinə müraciət etməyi heç də təsadüfi deyil. Əli Tudə kimi talesiz şairlər həyata az-az gəlir. Elə bil ki, həsrət sözü onun alın yazısı idi.

**Məni bu dünyada sorğu-sualsız
Bir həsrət şairi eylədi zaman.**

və yaxud:

**Təbim yaydır, sözüm ox,
Çox həsrət çəkmişəm, çox,
Gözümdən axan yaş yox,
Gilə-gilə Vətəndir!**

Lakin şair ömrü boyu itki və məhrumiyyətlərə düşər olsa da, tale bunun müqabilində ona böyük istedad, mübarizlik və əyilməzlik bəxş etmişdi. O yüksək ideallar şairi idi. Şöhrət dilənçisi deyildi. Ağır, həsrətli, iztirablı bir ömür sürsə də, şərəflə yaşadı. Xırdalanmadı.

**Arxamca düşübdür sərvət də mənim,
Sevgi də, mənsəb də, şöhrət də mənim.
Günlərim keçsə də möhnətdə mənim,
Yalnız məsləkimə muzdur olmuşam.**

Əli Tudənin kitablarını oxuduqca bir daha bu qənaətə gəlicən ki, xalqını düşünüb beynini onun yolunda gecəbəgündüz işlədənə məhz “Tudə” – “Xalq” təxəllüsü halaldır. Xalq təxəllüsü şair Vətən eşqini bütün şeir janrlarında o qədər sidqi ürəklə yazmışdır ki, sanki o, Vətənə məhəbbəti yaratmaq tərzini kəşf edən şairdir.

**Vətən, bir dəfə də görsəydim səni,
Dünyanın hüsnünü səndə duyardım.
Qınamasaydılar dostlarım məni,
Adımı dəyişib Vətən qoyardım.**

Əli Tudə yaradıcılığı əyilməz mərdlik məktəbidir.

**Fəqət döyüşçüyəm dünyada mən də,
Başımı əymərəm cəllada mən də,
Gün gələr çataram murada mən də,
Deyərəm nə gözəl zamana düşdüm.**

Şeiriyət və şeirdə fəlsəfəni ustalıqla yetirən ustad Əli Tudə özü də bilmədən Azərbaycan ədəbiyyatının zirvəsinə tərən, şahin, səməndər kimi ucalmışdır. Axı o daima yanırıdı...

**Ah, şam yanır həyatda
Əbədi sönmək üçün.
Mən yanırım əbədi –
Həyata dönmək üçün.**

Əbədi yana bilməyən, bütün arzularına asanlıqla nail olanlar şair deyil, adi yazardır. Əli Tudəyə isə şairlik vergisi təvazökarlıqla əkiz gəlmişdi. Budur dahilik! Pillələri aramla qalxıb böyük mütəfəkkirə çevrilən şair sadəliyi, hikməti və fəlsəfəsi ilə filosof oldu. Lakin özünü bir an belə, xalqdan ayırmadı:

**Mən sıyrılmış qılıncdım,
Öz qınıma girirdim.
Öz canımdan ayrılıb,
Öz canıma girirdim.**

Onun yazdıqları söz gülüstanına çevrildi. Lakin yaradıcılığı üçün xiridar axtarmadı, səpələdi xalqın ayağına. Düzlükdən gen duranlara isə dəhşət oldu. Özü demişkən:

**Dəhşətli hadisə danışma nahaq,
Dəhşət görə-görə böyüyüb gözüm.
Danışsın danış! Unutma ancaq,
Dəhşət üstə gedən dəhşətəm özüm.**

**Dəhşət olmasaydım millət içində,
Dəhşət tanımazdı heyrətlər məni.
Dəhşət olmasaydım zillət içində,
Çoxdan məhv edərdi dəhşətlər məni.**

Bu böyük şairin qərib məzarı önündə baş əyib deyirəm: Sən Tudə təxəllüslü xalq şairisən. Axı sənin qələminin vərəqlər üzərindəki səsi elə ilk gündən xalqının ağrı-acılarından xəbər vermişdir, Əli Tudə.

Qoy iki yüz il ayrılığa son qoyulsun. Sənin ən böyük diləyin yerinə yetsin! Axı özün demisən:

**Azərbaycan bu dünyada
Şərqi məğrur qartal!
Fəqət qoşa qanadları
Bir-birindən aralı...**

**O qanadlar birləşəndə
Çaxacaq şimşək kimi.
Bir bayrağa çevriləcək
Ən böyük dilək kimi.**

Şövkət Hicran
“İki sahil” qəzeti, 28 fevral 1998-ci il.

ƏLİ TUDƏ HEÇ VAXT VƏTƏNSİZ YAŞAMAMIŞDIR

Bilmirəm, unudulmaz şairimiz Əli Tudə haqqında yazmağa haqqım, hüququm çatırmı? Ancaq mən nə vaxtsa öz mənəvi borcumu ödəməliyəm, heç olmasa, şairin xatirəsi önündə baş əyib deyim ki, Sizə Allah rəhmət eləsin Əli müəllim, bu torpağın başını ucaltdınız.

O, ədəbiyyata lap gənc yaşlarından gəlsə də, poetik yaradıcılığı səngərlərdə püxtələşmişdi. Cənubi Azərbaycanın istiqlalı yolunda sözün həqiqi mənasında qələm və silahla vuruşmuşdu.

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım vətəndir, silahım qələm.**

Dəfələrlə həyatını məsləki uğrunda təhlükəyə atan gənc və mübariz şair axırda gizli əllərin xəyanəti nəticəsində Arazın o tayındakı vətəninə, Arazın bu tayındakı vətəninə mühacirət etmək məcburiyyətində qaldı. Xalqının azadlığı uğrunda həyatını belə qurban verməyə hazır olan şair öz vətəninə siyasi mühacir kimi yaşadı. Ömrünün axırına kimi ona Cənubi Azərbaycana, Təbrizə, Ərdəbilə, Savalan ətəyindəki doğma Çanaxbulaq kəndinə getməyə icazə vermədilər. Nə o tərəf İran, nə bu tərəf Sovet. Əli Tudə ikisinə də təhlükəydi. İki imperiya bir şairdən qorxdu. Alovlu səsini kar qulaqlar eşitmədi. Bəlkə də eşitdi. Gələnlərin qayıdışından, Səttarxanların, Xiyabanilərin, Pişəvərilərin yada düşəcəyindən qorxdular. Millətin qan yaddaşının oyanacağından qorxdular. Əli Tudə isə içində qovrulurdu. Bunu da görmürdülər. Yox, görürdülər, göz yumurdular.

Əli Tudə dünyasını dəyişdi. Şəhid şairin tabutu üstündə Azərbaycan himni çalınmadı. Yaylım atəşi açılmadı. İlahi, nə vaxtaca biz layiqli insanlarımızı layiqincə qiymətləndirməyi bacarmayacağıq?!

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Bu şeir Naxçıvanda 12 dekabr 1946-cı ildə, mühacirliyin birinci gecəsi, dəftərsiz-qələmsiz şairin hafizəsində yaranmışdı. Bu şeir mühacirətdə yazılan Cənubi Azərbaycan poeziyasının manifestinə döndü.

Əli Tudə türk şairi Nazim Hikmətin, Çili şairi Pablo Nerudanın, tatar Musa Cəlilin, macar Şandor Petefinin keçdiyi mübarizə yolunu hünərlə keçdi və onların birbaşa varisi oldu. Qanında və ruhunda Səttarxanın, Xiyabaninin, Pişəvərinin İstiqlal qanı və ruhu yaşayırdı.

Tale elə götürmüşdi ki, bu ustad şairlə 30 il qonşu oldum. Mən bu insanın mənəvi paklığına heyran idim. Düzlük sevən, ədalətli, mərd adam idi. Könlü-gözü tox adam idi. Bəlkə deyərlər ki, Əli nisgilli idi. Yox! Əli həm də döyüşkən idi. Əli mübariz idi!

Əli müəllim Savalandan, Təbrizdən danışardı. Xalq hərəkatından danışardı. Əli Tudə Təbrizdə Milli Filarmoniya yaradıb. Ondan danışardı. Sonradan mən xahiş etdim ki, Əli müəllim, danışdığınız hadisələri nəsrə qələmə alın. Sənədli bir əsər yazın. Sizin gördüyünüzü heç kim görməyib. Siz yazmasanız kim yazacaq? İtib-batar. Yazdı. Allah ona rəhmət eləsin. Əsər tamamlandıqdan sonra razılıq etdi ki, bu əsəri sən yazdırdın. İndi çox şadam ki, Əli Tudənin “Öz gözlərimlə” adlı sənədli-xatirə kitabı mənim məsələm üstündədir. “Məni bu kitabı yazmağa həvəsləndirən...” sözlərilə başlayan avtoqrafının altında 26. 02. 1987ci il tarixi yazılmışdır.

Əli müəllimin bu kitabı Cənubi Azərbaycanda gedən azadlıq mübarizəsinin və bir illik Milli hökumətin salnaməsidir. Onun sənədli nəsrə poetik yaradıcılığını tamamlayır.

O, ustad idi. 30 ildə yazdığım əsərlərin demək olar ki, hamısını ilk dəfə Əli müəllimə oxumuşam. Sevinərdi, məsləhət verərdi, qayğı ilə yanaşardı. Onu ailəsindən sonra mən itirdim.

Əli Tudə şəxsiyyət kimi məğrur adam idi. Səadət dilənçisi deyildi. Şöhrət dalınca qaçmırdı. Qapılar döymürdü. Heç kəsə baş əymirdi. Bəlkə elə buna görə idi ki, haqqında mətbuatda az yazıldı, yaradıcılığı təbliğ olunmadı, layiqincə qiymətləndirilmədi. İkcildliyi çıxmadı, fəxri titullar, orden-medallar almadı. Ancaq Əli Tudə onlardan çox yüksəkdə dayanırdı.

İnanıram ki, Əli Tudə zaman keçdikcə Azərbaycanın hər iki sahilində öz həqiqi qiymətini alacaq. O, bütöv Azərbaycanın və dünya azərbaycanlılarının yaddaşında Azadlıq carçısı kimi qalacaq. Onun Cənubi Azərbaycana, Təbrizə, Ərdəbilə, Savalan ətəyindəki doğma Çanaxbulaq kəndinə yenidən qayıtmasını daha heç bir kəs yasaq edə bilməyəcək.

Əli Tudə heç vaxt vətənsiz yaşamamışdır.

Şairin oğlu atasının vəfatından bir az qabaq Təbrizdən Bakıya torpaq gətirmişdi. Əli müəllim uğrunda döyüşdüyü bu torpağın həsrətindəydi. Ölüm xəbərini eşidən günü, onun xatirəsinə yazdığım bir şeir belə başlayır:

**Torpağı torpağa qarışdır, oğlum,
Dustağı dustaqla barışdır, oğlum.
O gedə bilmədi, gözündə qaldı,
Taleyi səslədi onu döyüşə.
İlahi! Sərhəddi torpaq adladı,
Torpaq özü gəldi bu son görüşə.**

**Səngərdə doğuldu torpaqda yatan,
Gözünə torpaq tök, yeri xoş olsun.
Torpağın üstündə Mühacir atan,
Torpağın altında Vətəndaş olsun.**

**Nəriman Həsənzadə,
şair**

Bakı, 4 sentyabr 1997.

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin XI cildinə ön söz

ƏLİ TUDƏNİN “SÖZ ÖMRÜ” KİTABI İŞIQ ÜZÜ GÖRDÜ

Millət və haqq yolunda çarpışan, Araz nisgilli, cənub həsrətli unudulmaz şairimiz Əli Tudənin yenicə çapdan çıxmış kitabı “Söz ömrü” adlanır. 30-dan çox kitabın müəllifi, o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın görkəmli şairi Əli Tudənin “Azərbaycan” nəşriyyatında işıq üzü görmüş bu kitabı qarışıq dünyamızın ağırlı-acılı tale yazısıdır. Çox çətin, iztirablı, həsrətli, lakin şərəfli bir yaradıcılıq yolu keçmiş şairin oxuculara təqdim edilən kitabında sənətkarın bəşəri duyğularından yoğrulmuş, indiyə qədər çap olunmamış lirik-fəlsəfi şeirləri, poemaları, milli azadlıq ideallarından doğan ürək çırpıntıları toplanıb.

Lirik fəlsəfi mühakimələrlə, bədii düşüncələrlə zəngin olan “Söz ömrü” kitabı istibdadın min bir üzünü görmüş döyüşkən ruhlu, əyilməz şair ömrünün əbədi davamı olacaq.

B.Şəfi

“Uluinform” 11 mart 1998.

“Səhər” analitik informasiya qəzeti, 18 mart 1998-ci il, səh.6.

QORXULU YOLLAR YOLÇUSU

Ədəbiyyata lap gənc yaşlarından gələn Əli Tudə yaradıcılığının əsas püxtələşməsi dövrü onun səngərdə keçirdiyi anlarla bağlıdır. Həyatını dəfələrlə təhlükəyə atan gənc şair xəyanət nəticəsində Arazla bölünən Azərbaycanın o tayından bu tayına üz tutmalı olur. İran rejiminin caynağından qurtulan Əli Tudə sovet rejiminin ağışuna düşür. Doğrudur, Şimali Azərbaycanda ömrünün sonuna qədər yaşayan şair bir o qədər də təqib olunmurdu. Ancaq onda daxili bir narahatlıq və bu narahatlığın əsas səbəbi olan azadlıq yanğısı var idi.

Şairin “Söz ömrü” adlanan yeni kitabı da bu ruh üstündə köklənib. Kitabda Əli Tudənin müxtəlif vaxtlarda yazdığı şeirlər toplanıb. Kitabın tərtibçisi və çapa hazırlayanı şairin oğlu Natiq Əli Tudə oğlu Cavadzadədir.

**Dünya qarışıqdır... Daha yollar da
Səksəkəylə dolu yuxudan keçir.
Xərci dəyərindən baha yollar da
Həyəcanla dolu qorxudan keçir.**

**Qorxulu yollarda kölgəmdən başqa
Mənə arxa olub izləyən yoxdur.
Yaxşı ki, öz dərdli ölkəmdən başqa
Məni bir ünvanda gözləyən yoxdur.**

“7 gün” qəzeti, 12 mart 1998, səh.5.

ƏLİ TUDƏNİN YENİ KİTABI

Cənubi Azərbaycanın istiqlalı yolunda qələm və silahla vuruşmuş mərhum şairimiz Əli Tudənin “Söz ömrü” kitabı çapdan çıxıb. Kitab Cənubi Azərbaycanda gedən azadlıq mübarizəsinin və bir illik Milli hökumətin salnaməsindən bəhs edir. Sevimli şairimizin bu lirik əsəri dünyamızın ağrı-acılı tale yazısıdır. Kitaba ön sözü şair Nəriman Həsənzadə yazıb. “Söz ömrü”nü tərtib edən və çapa hazırlayan Natiq Əli Tudə oğlu Cavadzadədir. Redaktoru Bahadır Şəfidir.

“Olaylar” İA

“Olaylar” qəzeti, 11-16 mart 1998, səh.3.

YENİ KİTABLAR

Əli Tudə. “Söz ömrü”. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1997, səh. 328.

Otuzdan çox kitabın müəllifi, o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın görkəmli şairi Əli Tudənin “Azərbaycan” nəşriyyatında işıq üzü görmüş bu kitabı qarışıq dünyamızın ağrılı-acılı tale yazısıdır. Çox çətin, iztirablı, həsrətli, lakin şərəfli bir yaradıcılıq yolu keçmiş söz ustasının oxuculara təqdim edilən kitabında unudulmaz sənətkarın bəşəri duyğularından yoğrulmuş, indiyə qədər çap olunmamış lirik-fəlsəfi şeirləri, poemaları, milli azadlıq ideallarından doğan ürək çırpıntıları toplanıb.

O, ədəbiyyata lap gənc yaşlarından gəlsə də, poetik yaradıcılığı səngərlərdə püxtələşmişdi. Cənubi Azərbaycanın istiqlalı yolunda, sözün həqiqi mənasında, qələm və silahla vuruşmuşdur.

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

Xalqın azadlığı uğrunda həyatını belə qurban verməyə hazır olan şair öz vətəində siyasi mühacir kimi yaşadı. O, bütöv Azərbaycanın, dünya azərbaycanlılarının yaddaşında azadlıq carçısı kimi qalacaq. İnanırıq ki, Əli Tudənin “Söz ömrü” indi öz ömrünün əbədi davamı olacaq.

“Respublika” qəzeti, 6 iyun 1998-ci il, səh.3.

SÖZ ÖMRÜ UZUN OLUR

Əli Tudə. “Söz ömrü”, “Azərbaycan” nəşriyyatı,
kitabı haqda. 1997.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Cənuba qovuşmaq yangısıyla qovrulan şair demək olar ki, bütün ömrünü bu həsrətlə yaşadı. Həmişə əqidəsinə, etiqadına, etibarına sadıq oldu. Kəzərə-kəzərə kövrəldi, kövrələ-kövrələ kəzərdi. Zamanın, dövlət siyasətlərinin üst-üstə düşməsi onu qoymadı püskürməyə, ağrısını-acısını öz içərisində çəkməyə məcbur elədi. Sağlığında özünün halal qiymətini də ala bilmədi. Bütün yangılarını şeirə çevirdi, qanadlandırdı, pərvazlandırdı.

Əli Tudə belə şairlərdən idi. Onun “Vətən rübabları” da, “Dəniz nəğmələri” də, “Məhəbbət dünyası” da, “Təbiət lövhələri” və başqaları da bir qələbin döyüntüsündən yarıyıb-yaranan səmimi deyimlərdir. Sadaladığım həmin başlıqlar şairin bu günlərdə çapdan çıxmış “Söz ömrü” kitabındadır.

İnsan dünyaya gəlir... və gedir. Lakin əsl, həqiqi sənətin yaşı sonsuzdur, əbədidir – torpaq, hava, su kimi... Sənət öz el-obasına, onun təbiətinə, psixologiyasına xidmət edəndə daha müqəddəs olur. Xalqın qaynaqlarından yaranan poeziya xalqın özününküdür. Öz doğma torpağına bağlanan sənət və sənət əsəri başqa xalqların da, necə deyirlər, mənəvi qidasına çevrilir, sevilir, sevidir.

Əli Tudə keşməkeşli bir həyat yolu keçib, onun ömrünün gənclik illəri Cənubi Azərbaycanda azadlıq hərəkatı ilə bağlıdır. O, bu yol uğrunda mübarizlərdən biridir.

Demək olar ki, ömrünü və yaradıcılığının əsas hissəsini azadlıq mübarizəsinə həsr edib. Onun Quzey Azərbaycandakı fəaliyyəti bu mübarizənin şeirlə, sənətlə davamı olub. O, bütün varlığını misralara hopdurub. O, bu tayda bu tayın da dərdsini unutmayıb. O, Qarabağın qara günlərinin şahidi oldu və ona biganə qalmadı, qala da bilməzdi. Şairin o torpaqlar haqqında vaxtı ilə dediyi sətirləri sonrakı hadisələrdən kədərləndi. Onun bu silsilədən olan “Qarabağ şikəstəsi”, “Didərginlər”, “Kərəm faciəsi” poetik deyiş baxımından daha önəmlidir:

**Hər tarın varı simdir,
Adi yox, sarı simdir.
Yarı od, yarı simdir
“Qarabağ şikəstəsi”.**

Ümumiyyətlə, hər iki tayın dərdi onun dərдинə, şəxsi faciəsinə çevrilmişdi. Mən bu sözləri deməyi ona görə lazım bilirəm ki, Əli müəllimin bir vətəndaş kimi şəxsiyyətinə yaxşı bələd idim. O, eyni zamanda açıq qəlblı, kövrək ürəkli bir insan idi. Heç nəyə göz yummazdı. Qəzetimizdə yaxşı bir şeir dərc ediləndə telefonla zəngləşib öz fikrini bildirərdi.

İndi Əli müəllimin, mərhum şairimizin vəfatından sonra onun belə bir kitabının işıq üzü görməsi (özü də indiki çətin bir vaxtda) sevindirici bir haldır. Bunun üçün oğlu Natiq Cavadzadəyə təşəkkür etməyə dəyər. O, kitabı tərtib edib çapa hazırlamaqla bərabər, həm də xərcini özü çəkib. Halal olsun belə övlada!

Kitaba ön söz yazan şair dostumuz Nəriman Həsənzadənin ürəyindən qopan səmimi sözlər Əli Tudə yaradıcılığına, şəxsiyyətinə məhəbbətdən irəli gəlir. Əli Tudə bu səmimiliyə, bu məhəbbətə layiq şair idi.

Şairin indiyə qədər çıxmamış şeirlərinin toplusu olan bu kitab Əli Tudə yaradıcılığına və ruhuna layiqli bir ehtiramdır.

Davud Nəşib

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 31 iyul 1998, səh.3.

BİR ÖMÜR HƏSRƏT

Görəsən parçalanmış Azərbaycanımızın taleyini öz mühacir həyatında yaşayan Əli Tudə qədər nisgilli, zamanın, dövrün çətin sınaqlarına, ağır zərbələrinə məruz qalan, ruzgarın ən kiçik sevinclərindən belə məhrum olan, heç bir haqqına çata bilməyən ikinci bir şair varmı?!

Tale ona qarşı çox amansız olmuş və dünyaya göz açdığı gündən ağır imtahanlara çəkmişdir. Elə bil həsrət sözü onun alın yazısı imiş. Əslən Ərdəbilin Çanaxbulaq kəndindən olan ata-anası Şimali Azərbaycana köçmüş və Əli 1924-cü ildə Bakıda anadan olmuşdur. 1 yaşında ikən atası, 5 yaşında ikən anası dünyasını dəyişəndə bacısız-qardaşsız Əli nənəsi Qəribin ümidi-

nə qalır. Lakin sanki tanrı ona bu yetimliyin, itkilərin əvəzinə həyata vəsiqə kimi böyük bir istedad bəxş etmişdi. Ədəbiyyat dərnəyinin üzvü olan 13 yaşlı Əlinin şeirləri almanaxda çap olur və radioda səslənirdi. Müəllimləri onun istedadını görüb gələcəkdə poeziya aləmində yeni bir ulduzun parla-yacağını hiss edirdilər.

1938-ci ildə, repressiya dövründə o, Cənubi Azərbaycan mənşəli olduğundan nənəsi ilə birlikdə İrana sürgün edilir. Yeniyetmə ikən təzə-təzə işişişdiyi məktəbindən, yoldaşlarından ayrılmağa məcbur olur. İranda təsərrüfat işləri və fəhləliklə məşğul olaraq ağır həyat tərzi keçirən şair 1940-cı illərin əvvəlində Cənubi Azərbaycanda başlanan azadlıq hərəkatına qoşulub silahı və qələmi ilə mübarizə aparır. Gənc Əli inqilabın fəal üzvlərindən olur. Bütün varlığını və istedadını xalqının azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr edir. Qəzetlərdə çap olunan, meydanlarda ona qarşı tuşlanmış pulemyotlar altında, səngərlərdə başına od yağa-yağa oxuduğu milli ruhlu şeirləri ilə xalqı istiqlalə çağırır. Səngər şairinə çevrilir. Pal-paltarından barıt iyi gəlir.

1945-ci il dekabrın 12-də Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət qurulur. Milli hökumət dövründə Maarif Nazirliyində şöbə müdiri işləyən Əli Tudə “Ana dili” kitabının tərtibi və çap olunmasında xüsusi rol oynayır. Sonra isə İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbrizdə Milli Filarmoniya yaradır. Mahal-mahal, kəndbəkənd gəzərək istedadları bu böyük mədəniyyət ocağına cəlb edir. İctimai-siyasi fəaliyyəti ilə bərabər şair öz qələminin qüdrətiylə inqilabın nailiyyətlərini ustalıqla tərənnüm edir. Yaradıcılığını, yüksək əqidəsini, mütərəqqi fikirlərini mübarizə yollarında məşələ çevirən Əliyə Təbrizin “Şairlər məclisi”ndə müdriklər tərəfindən Tudə, yəni Xalq təxəllüsü verilir. Milli hökumət onu ən ali mükafat “21 Azər” medalıyla təltif edir. O vaxt şairin cəmi 22 yaşı var idi və ilk şeirlər kitabı da çap ərəfəsində idi.

Lakin tale öz qəddar hökmünü verdi. Bu xoş günlər, azadlıq və səadət uzun çəkmədi. Min bir əzabla, qanlar bahasına qurulmuş hökuməti İran dövləti beşikdəcə boğdu. Şairin üsyankar ruhlu şeirlər kitabı mətbəədə darma-dağın edilib yandırıldı. Tutulduğu anda məhkəməsiz-filansız qətlə yetirilməsi barədə şahın xüsusi fərmanı verildi.

**Sanki mərməi udan bir əsgər idim,
Özümçün, özgəyçin təhlükəliydim.
Özüm çox deyildim, bir nəfər idim,
Ancaq bir ölkəyçin təhlükəliydim.**

Şair mübarizəni davam etdirmək və qayıtmaq məqsədilə öz məsləkdaşları ilə bir daha Vətəndən Vətənə mühacirət etmək məcburiyyətində qaldı.

Lakin xalqımızın birliyinin, xoşbəxtliyinin əleyhinə olan xarici dövlətlər, qara qüvvələr Cənuba qayıtmaq istəyənlərin bu ülvi arzusunun həyata keçməsinə mane oldular və həsrətli illər bir-birini əvəz etdi. Qayıtmaq, Vətəni bir daha görmək ona qismət olmadı. Vətən nisgilindən ömrü-günü olmayan, dodağı güləndə gözü ağlayan, gözü güləndə ürəyi sızlayan səssiz fəryadlı Əli Tudə özü əsl Vətən övladı ola-ola Vətənini sanki balası kimi anbaan bağrında bəslədi, yaralı ürəyini bu sonsuz məhəbbətlə oxşadı.

**Kiminin mənasız baxan gözündə
Torpaqdır Vətənim, daşdır Vətənim.
Özgəni bilmirəm, dünya üzündə
Mənimçin gözümdə yaşıdır Vətənim!**

50 il həsrət qaldı dədə-baba yurduna. 50 il siyasi mühacir kimi yaşadı Əli Tudə. Siyasi mühacir pasportu daşımaqla o, tarixin haqsızlığına, Vətənin Şimala-Cənuba bölünməsinə qarşı barışmazlığını bir daha təsdiqlədi. Bu 50 ildə dayağı, təsəllisi öz qüdrətli qələmi və vüsala ümidi oldu. O qələm ki, yorulmadan öz vahid Vətənini qarış-qarış dolandı, ağrı-acılarından yazdı, oxşadı, sevdi. O qələm ki, Əli Tudənin insanpərvərlik, vətənpərvərlik fəlsəfəsini öz mənafeyi üçün deyil, bəşəriyyət üçün tərənnüm etdi və şairin söz sənətini böyük tərbiyəvi məktəbə çevirdi. Şair öz qələminin gücünə, cəsarətinə, mətinliyinə söykənərək xalqına cild-cild kitablar bəxş etdi.

**Sən namərd yox, sən mərd oldun,
Gah mülayim, gah sərt oldun.
Ömrüm boyu sən dərd oldun,
Mənsə yazan mirzə, Vətən!**

Bəs onu yaşadan nə idi?.. Savalanın əzəmətindən alınmış vüqarı, Çanaxbulaq suyu kimi büllur ürəyi, Vətən eşqi. Azad Azərbaycan arzusu!

Elin səsi var Əli Tudə sətirlərində. Xalqın dili var Əli Tudə beytlərində. Qaynağını torpağından alan yaradıcılığı xalq məsəlləri, atalar sözləri ilə zəngindir Əli Tudənin. Müdrik sənətkar bir çox əsərlərində özü də atalar sözü dərəcəsinə kəlamlar yazıb-yaratmışdır. Əli Tudə yaradıcılığında

inqilabi ruh öz zirvəsindən enməzdir ki, enməzdir. Mübarizlik və əyilməzlik poeziyasıdır Əli Tudə poeziyası. Cənubi Azərbaycan Demokratik ədəbiyyatının təməlini qoyanlardan olan Əli Tudə arzularını Savalana söykəyərək bəşəriyyətin şeir dünyasında nəhəng söz ağacı əkdi, bəhrəsini payladı, lakin öz payını almadı. Əli Tudə şöhrəti ona qarşı laqeydliyin qurbanı oldu.

Bu böyük sənətkarın öz qiymətini almamasını nə ilə əlaqələndirmək olar? Nəhəngi görə bilməmək fəlakətdir. Bu korluq şəxsiyyəti dəhşətə gətirir.

**Dəhşətli hadisə danışma nahaq,
Dəhşət görə-görə böyüyüb gözüm.
Danışsın danış! Unutma ancaq
Dəhşət üstə gedən dəhşətəm özüm.
Dəhşət olmasaydım millət içində,
Dəhşət tanımazdı heyrətlər məni.
Dəhşət olmasaydım zillət içində,
Çoxdan məhv edərdi dəhşətlər məni.**

Mübarizələrdən dəyanətlə çıxan bilən, mərd, təvazökar, yəni, gördüyü dəhşətləri gözlərə soxmayıb şöhrətini bunun sayəsində böyütməyən çox vaxt dəhşətli görünür və dəhşət ola bilməyənlərin bir yolu qalır: Onu nəzərdən qaçıрмаq! Yaşadığı cəmiyyətdəki haqsızlığın qurbanı oldu Əli Tudə ömrü. Ədalət axtarışı ilə daima yanan səməndərə çevrildi Əli Tudə varlığı.

**Yox! Şimşək bir anlıq yanır... Mən ancaq
Bütün ömrüm boyu yandım... Bəs necə?
Dedim bəlkə bu xalq, bəlkə bu torpaq
Mənim işığımla zülmətdən keçə.**

Millətin azadlığını diləyən şair özü haqqın əsirinə çevrildi. Əli Tudə ömrü boyu ədalət karvanı düzdü, sarbanını tapmadı. Əksinə, karvanını zəncirlədilər də. Qiymətini, haqqını tapdaladılar da. Daima itki, məhrumiyyət və sarsıntılara düçar olan şairi bu da əyibilmədi. Çünki o, minilliklərlə heç kimə baş əyməyən, ən dəhşətli tufanlara sinə gərən Savalananın oğlu idi. Bu məğrur Savalan qartalı şan-şöhrət dalınca düşərək xırdalanıb cılızlaşa bilməzdi.

**Ancaq bu dünyaya baxmaq istəyən
Hüsnün tünlüyündə itməsin gərək!
Şöhrət zirvəsinə qalxmaq istəyən
Milləti nərdivan etməsin gərək!**

Bu sərhəd dağlı, hicran ağrılı, bütün varlığını və sənətini təmənnəsiz olaraq millətinə fəda edən sənətkar tək Təbriz, Bakı, Ərdəbil deyil, bütün dünyaya azərbaycanlılarının şairidir. İti yazılarıyla, saf arzularıyla sərhədlər üstündən xətt çəkən şair yəqin ki, Azərbaycan vahidləşəndə qiymətləndiriləcək.

Qoy iki yüz illik ayrılıq sona yetsin! Araz çayı, Xudafərin körpüsü nisgil duvağını atsin! Savalan, Səhənd, Şah dağı daha da vüqarlınsın! Sənin ən böyük diləyin həyata keçsin! Axı özün demisən:

**Azərbaycan bu dünyada
Şərqi məğrur qartal!
Fəqət qoşa qanadları
Bir-birindən aralı...**

**O qanadlar birləşəndə
Çaxacaq şimşək kimi.
Bir bayrağa çevriləcək
Ən böyük dilək kimi!**

*26 iyul 1998,
Şövkət Hicran.*

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin XII cildinə ön söz

O TAY, BU TAYLILIĞIN DAHA BİR GÖYNƏRTİSİ

Azərbaycanın görkəmli, amma əzabkeş şairi Əli Tudənin ölümündən sonra daha bir kitabı çapdan çıxıb. “Mühacir qeyrəti” kitabında şairin indiyə qədər çap olunmayan şeir və poemaları toplanıb. Vətəndaşlıq qeyrəti, mübarizlik və xəlqilik 50 il mühacirətdə yaşayan Əli Tudə yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Vətən, birlik, hürriyyət duyğuları, alovlu poetik çağırışlarla zəngin olan “Mühacir qeyrəti” kitabı Azərbaycanın ikiyə bölünməsinə qarşı kəskin etirazdır.

“7 gün” qəzeti, 19 dekabr 1998-ci il, səh.4.

“MÜHACİR QEYRƏTİ”

“Uluinform”a daxil olan məlumatlara görə, mərhum şair Əli Qulu oğlu Cavadzadənin (Əli Tudə) “Mühacir qeyrəti” adlı kitabı çapdan çıxıb. Əli Tudə adı o taylı-bu taylı bütöv Azərbaycanın harayını, ata-baba yurdunun nisgilini özündə yaşadıb. Mərhum şairimiz Azərbaycan Azadlıq Hərəkatının “21 Azər” bölümünün əvəzsiz mübarizi kimi yaddaşlarda əbədiləşib. Şairin oğlu, istedadlı rejissor və həssas yaradıcı Natiq Cavadzadənin tərtibi və zəhməti bahasına hazırlanan “Mühacir qeyrəti” kitabının əsas qayəsi və məzmunu bütövlükdə Azərbaycan deyən vətəndaşın səsini özündə yaşadır. Əli Tudə poeziyası mübarizlik və əyilməzlik nümunəsidir. Cənubi Azərbaycan Demokratik ədəbiyyatının təməlini qoyanlardan olan Əli Tudə arzularını Savalana söykəyərək bəşəriyyətin şeir dünyasında bir qocaman palıd ağacıdır.

“Uluinform”, 21 dekabr 1998, səh.7.

“MÜHACİR QEYRƏTİ”

Əli Tudə. O taylı-bu taylı Azərbaycanın bu adda bir harayı var. Elə haray ki, harda eşidilsə, orada ata-baba yurdumuzun nisgili, qeyrəti dilə gəlir. Mərhum şairimiz, Azərbaycan azadlıq hərəkatının “21 Azər” bölümünün əvəzsiz mübarizi Əli Qulu oğlu Cavadzadənin (Əli Tudə) bu günlər adı daha bir kitabla əbədiləşdi. Az.Tv-nin yeni nəsil istedadlı rejissorlar qrupunun ən həssas yaradıcılarından olan oğlu Natiqin tərtibi və zəhməti bahasına hazırlanan “Mühacir qeyrəti” kitabının əsas qayəsi və məzmunu bütöv Azərbaycandır, bölünməz Vətəndir.

Sən namərd yox, sən mərd oldun,

Gah mülayim, gah sərt oldun.

Ömrüm boyu sən dərd oldun,

Mənsə yazan mirzə, Vətən.

Əli Tudə poeziyası mübarizlik və əyilməzlik nümunəsidir. Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının təməlini qoyanlardan olan Əli Tudə şeir dünyamızda bir qocaman palıd ağacıdır.

**...Şöhrət zirvəsinə qalxmaq istəyən
Milləti nərdivan etməsin gərək!**

“Hürriyyət” qəzeti, 31 dekabr 1998, 14 yanvar 1999-cu il, səh.12.

BİR ÖMÜRLÜK HƏSRƏT

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan,
O azad olmasa, yaşamam, inan!
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki, təzə bir dövran gətirdim.**

12 dekabr 1946-cı ildə Təbrizdən Culfaya gələn qatar od-alov içində irəlilədikcə “öz qardaşına mehman gələn” 22 yaşlı Əli Tudənin ürəyinə yazılırdı bu alovlu misralar. O hələ elə bilirdi ki, “hicran uzaqbaşı 3-4 ay olar”, yenidən Təbrizə qayıda bilər. Bilmirdi ki, “əbədi hicrana düşür...”

**Mən hardan biləydim, ürək, ay ürək,
Vəfah olurmuş hicran vüsaldan...**

Aradan illər keçəcək, ömrün sonunda bu həsrət şairi belə yazacaq:

**Ömrüm keçdi şimalda,
Gözüm qaldı vüsaldə,
Gəzsəm də hər mahalda,
Dedim, cənubam, qardaş!..**

Bir ömrə nə qədər həsrət düşər, ilahi?! 71 illik ata həsrəti, 64 illik ana həsrəti, 50 illik Təbriz həsrəti...

12 dekabr 1946-cı ildə Təbriz-Culfa qatarında “Mən nə gətirdim” şeirini pıçılda-pıçılda gələn 22 yaşlı Əli Tudə bilərdimi ki, 1000 illik Azərbaycan şeirinin ən ağırlı qolunun – Cənub həsrətli qolunun təməlcisi olacaq. “Mən nə gətirdim” şeiri ata yurdundan ayrılanların manifestinə çevriləcək, neçə-neçə nəslin dilində əzbər olacaq?

Bir vaxt Əli Tudəyə “ustad” deyənlər, sonralar “xalq şairi” oldu, ancaq bu ədəbi məktəbin ustadı...

Axtarmayın! Hələ ki, bu şəhərdə nə Əli Tudə küçəsi var, nə də Əli Tudə adına məktəb... Bu şəhərdə Əli Tudə adına bir həsrət var:

**Bu ulu tarixdə ən böyük həsrət
Mənim həsrətimdi, mənim həsrətim...**

O həsrətin səsini eşitdinizmi?

O həsrət yenə də “Mənim xalqım”- deyir.

Əziz tamaşaçılar! O həsrət şairi Əli Tudənin unudulmaz xatirəsinə həsr olunmuş “Bir ömürlük həsrət” televiziya verilişinin ssenari müəllifi Rəhman Babaxanlı, rejissoru şairin oğlu Natiq Cavadzadədir.

“Ekran-efir” qəzeti, 25-31 yanvar 1999, səh.2.

Televiziya: 30 yanvar, saat 20.50

I program

**VƏTƏNİNDƏ VƏTƏN HƏSRƏTİLƏ
QOVRULAN ŞAİR**

Qarşımda iki kitab var: “Söz ömrü”, “Mühacir qeyrəti”. Hər ikisi nakam tale sahibi, sağlığında qədir-qiyməti lazımınca bilinməyən, təpədən-dırnağadək istiqlalçı olan vətəndaş şair, özü-özünü didərgin adlandıran, Vətən yanğısını söndürə bilməyən mühacir şair Əli Tudə qələminin məhsuludur.

Kitabların tərtibçisi şairin oğlu – Natiq Əli Tudə oğlu Cavadzadəni, redaktorları Əhməd Qədiroğlu və Bahadır Şəfini yaxşı tanıyıram. Bir yerdə işləmişik. Bəlkə, ona görə bu mövzuda yazmağa özümdə cürət tapdım. Ancaq mənə “Əli Tudə yaradıcılığı haqqında yaz!” – deyən Natiqin ürək yanğısı ilə söylədiyi “vaxtilə Samvel Qriqoryana xalq şairi adı verilir, atamın işə haqqı tapdanır, mətbuatda belə, haqqında kiçik bir məqalə yazılmırdı. İndi də 75 illiyidir” fikri oldu. Amma bilmirəm,

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm. – deyər**

Azadlıq təşnəsində alışıb-yanan, gecə-gündüz masa arxasında yazsa da, “az yazdım” qənaəti ilə özünü qınayan, “çörək tapmayanda qüssə yox, şeir yeyən” Əli Tudə yaradıcılığı haqqında yazmağa gücüm çatarmı?! İnanmıram!

İnanmıram ona görə ki, onun haqqında elə qüdrətli sənətkarlarımız söz deyib ki, şair demişkən “O ümməndə mən kiməm?”.

Bəxtiyar Vahabzadə: “Əli Tudə həssas, hissiyyatlı şairdir. Onun hissələri bir qəlbin hay-harayından qopub gələn iniltiyə bənzəyir. O inilti ağlamaqsızlamaq deyil, yangındır. Bu yangı misralara dönüb onu şair elədi”.

Xəlil Rza Ulutürk: “Əli Tudə, sözün əsl mənasında, vətənpərvər şair, xalq məramına bağlanmış sənətkardır. Sevindirici haldır ki, Əli Tudə götürdüüyü hər hansı mövzuya yüksək və işıqlı bir zirvədən yanaşır”.

Hökümə Billuri:

**Xalqın şairidir əsl sənətkar,
Bunu yaxşı bilir eli Tudənin.
Alaylar dağıdar, səngərlər yıxar
Şeirinin küləyi, yeli Tudənin.**

Balaş Azəroğlu: “Əli Tudə mübariz bir şair kimi ədəbiyyata daxil oldu və bu mübarizəni axıra qədər davam etdirdi. Əli Tudə elə bir şairdir ki, onun həyatı ölümündən sonra da başlayır. O, sənətinin həyatını yaşayır”.

Mirvarid Dilbazi: “Əli Tudə poeziyasının bədii qüvvəsi ilə ürəklərdə yer tutan əsl xalq şairidir”.

Kim idi Əli Tudə?

Vətəndə Vətən həsrəti ilə yaşayan şair.

**Ax, dünyanı dolan! Hansı çay axı,
İkiyə ayırmış dilibir xalqı?
Sənə zalım deyim, yoxsa ki, yağlı?
Bumu təbiətdən payın, ay Araz? – deyən**

Əli Tudənin göz yaşları Araz çayı qədər qəlbinə axmış, lakin onun ürəyini sərindlədə bilməmişdir.

Əli Tudə 50 il siyasi mühacir pasportu daşımaqla tarixi haqsızlığa, “parçala, hökm sür!” kimi zorakılığa, Azərbaycanın bölünməsinə qarşı öz etiraz

səsini ucaltmış, bu milli faciəmizə qarşı bütün varlığı ilə hayqırmış, əvəzində nankorların qınağını, xalqın isə məhəbbət və sevgisini qazanmışdır. O, daim həqiqəti söyləmişdir. Əli Tudənin insanpərvərlik, vətənpərvərlik, vətənsəvərlik üzərində köklənən qələmi cəsaretinə, mətanətinə tapınmışdır.

**Mənim dilim taleyi
Danlamaq əvəzinə,
Həqiqəti deməkçün
Od qatdı nəfəsinə. – deyən**

Əli Tudə üçün ikiyə bölünmüş Azərbaycan dərini haray çəkmək, onun yaralarına məlhəm tapanmaq bir məslək məsələsi olmuşdur. Onu nə fəxri adlar, nə orden-medal, nə var-dövlət, nə də mükafatlar düşündürməmişdir. Əli Tudə ömrü boyu yağışdan sonra artan göbələklər kimi ləyaqətsiz şöhrətpərəstlərə qarşı barışmaz olmuş, “şöhrətin də təməli ləyaqətdir” prinsipi ilə yaşamışdır.

**Sərvət düşkünlərini,
Şəhvət düşkünlərini,
Şöhrət düşkünlərini,
Qeybət düşkünlərini
Damğaladım! İncidi
Damğamdan gileylilər.
Ancaq məğlub mən oldum,
Qalibsə tüfeylilər.**

Əli Tudəni ancaq Vətən düşündürmüş, ona Azərbaycanın taleyi rahatlıq verməmişdir.

İkiyə bölünmüş Azərbaycanın qəm karvanının sarbanına çevrilən Əli Tudəni yaşadan Savalanın əzəmətindən süzülüb gələn vüqarı, Çanaxbulaq suyu kimi təmiz ürəyi, kimsəyə əyilməyən mərdliyi, şairliyini özünün “əzab haqqı” sayması olmuşdur.

**Şairlik də bir əzabdır,
Həm sükutdur, həm xitabdır.
Mənim şeirim tünd şərabdır,
Kitabımsa kuzə, Vətən. – deyən**

Əli Tudə saf arzuları ilə qanunsuz çəkilməmiş sərhədlərin, ədalətsizlik və haqsızlığın üstündən kəsərli şeirləri ilə xətt çəkən xalqçı şairdir. O, qurtuluş yolunu həmişə xalqda görmüş, eyni zamanda xalqın qoynundan çıxan rəhbərin tarixdə rolunu da doğru qiymətləndirmişdir. Bu mənada şairin fəlsəfəsi yalnız həqiqətin əsiridir.

**Rəhbər xalqı qaldırır,
Xalq rəhbəri qaldırır.
Qalalı zirvələri,
Yalnız vəhdət aldırır.
Rəhbər səhv eləyirsə,
Tamam dağılmır tifaq.
O rəhbərin səhvini
Xalq düzəldir, xalq ancaq.**

Əli Tudə Azərbaycanın şimalında sovet, cənubunda isə şah idarə-üsulünün mühaciri idi. Bu vətənpərvər şair bir an da olsa, Bakının qardaşı doğma Təbrizini unutmamış, şeirləri ilə pərvazlanaraq Arazın o tayının hər qarışı üzərindən uçmuşdur.

**Mən dedim ürəyimi qoyub Təbrizin üstdə,
Baş götürüb Bakıya gedim darda qalınca.
Ana Bakı! Başımı qoyaram dizin üstdə,
Ana Təbrizə dönnəm ürəyimin dalınca.**

Şairin oğlu Natiq atasının vəfatından bir az qabaq Təbrizə getmiş və Təbrizdən Bakıya torpaq gətiribmiş. Əli Tudə azadlığı uğrunda döyüşdüyü bu torpağın həsrətindəymiş. Onun ölüm xəbəri Təbriz torpağını görəndən bir neçə gün sonra yayılmışdır.

Ömrünün sonuna yaxın gördüyü Qarabağ dərdi, dəhşəti “arxasızlıq üzündən möhtəşəm sinəsi dəlik-deşik edilən” doğma torpaqların yarasını öz yarası tək duyan, hiss edən Əli Tudə bir döyüşçü-loğman kimi onun məlhəmini də göstərmişdir. Şairin döyüşkən şeiri bu gün də Azərbaycan ərənlərini cihadə səsləyir, qurtuluş yolunu göstərir.

**Fışdırıqla heç zaman
Donuz çıxmaz darıdan.
Yaraqdır, yalnız yaraq
Döyüşünü yarıdan!
Yoxsa tapdananların
Tapılmaz əlacları.
Gərək toplara dönsün
Qarabağ ağacları.
Gərək tanklara dönsün
Qarabağ qayaları.**

Əli Tudə bütün varlığı ilə şair olmuşdur. O, şeir dünyasının möhtəşəm sərkərdələrindən bəhrələnmiş, şeir günəşlərinin qüdrətində qovrulmuşdur.

Əli Tudə heç vaxt yazmaq xatirinə şeir yazmamış, şeirin təəssübünü çəkmişdir. O, yaşamaq üçün Tanrı tərəfindən yazmağa məhkum olunmuş sənətkarlardandır.

**Amandır! Göz zirvədir,
Şeir gözdən düşməsin!
Şair yazır-yaradır
Yuxu getmir gözünə.
Şair doğulan gündən
Düşmən olur özünə.
Günəşsiz yoxuşlarda
Üşüyən misraları,
Arabir də dayanıb
Tövşüyən misraları
Odlu duyğularına
Bükməyən şair deyil.
Şeirin təəssübünü
Çəkməyən şair deyil.**

Yaşasaydı yanvarın 31-də 75 yaşı tamam olardı Əli Tudənin. O, indi fiziki cəhətdən aramızda yoxdur. Lakin Azərbaycan xalqının sənətkar, şair oğlu ruhən bizimlədir. Namus və qeyrətlə, şərəflə xidmət etdiyi xalqı, o taylı-bu taylı Azərbaycan onu heç vaxt unutmayacaqdır. Əli Tudə şeiri zama-

nın ən sərt sınaqlarından həmişə alınacağı çıxaraq öz layiqli qiymətini alacaq, məğrur şairin mübarizlik və əyilməzlik nümunəsi olan poeziyası sevilmə-sevilə oxunacaqdır.

Sayyad Ağbabalı

“Panorama” qəzeti, 30 yanvar 1999-cu il, səh.5.

ÖZÜ NİSGİLLİ, TALEYİ XOŞBƏXT ŞAİR

Gözümü elm aləminə, poeziya dünyasına açdığım ilk gündən bir “Əli Tudə” imzası həkk olub yaddaşıma. İti və kəskin baxışında, kitablarının titullarında verilən şəkillərdəki sərt üzündə bir nigaranlıq, narahatlıq, narazılıq da sezmişəm. Özü ilə söhbət qismətim olmasa da, bu nigaranlığın kökləri mənim üçün aydın olub: Vətəndə Vətən həsrəti! Taleyin dönüklüyündən narazılıq! Çox gənc ikən – 20-21 yaşlarında görüb sevindiği, bütün varlığı ilə qovuşduğu milli qurtuluşun acı nəticələri, faciəli taleyi! Sevgilisinə, doğma yurduna bu gün-sabah qovuşmaq arzusu ilə yaşadığı 50 illik üzüntülü mühacir həyatı, əbədi ayrılıq, səbrin dəhşətli uzunluğu!

**Mənə qapı açana
Astanada nə deyim?
Necə deyim o boyda
Yurdu qoyub gəlmişəm?
Mən kimə aldanmışam,
Nəyə uyub gəlmişəm?**

Əli Tudə gənc yaşlarında ayrıldığı bu dünyanı heç vaxt unutmamış, gecə-gündüz onu xəyalında yaşatmış, ürək qanı ilə yazdığı misraları ilə hifz etmiş, göz yaşlarında qorumuşdur:

**Özgəni bilmirəm, dünya üzündə
Mənimçün gözümdə yaşıdır Vətənim!**

O, Milli hökumətin məhvi ilə Şimala üz tutmalı olmuş, 50 il mühacir həyatı keçirmiş, son dərəcə nisgilli bir ömür yaşamışdır: “Görəsən, parçalanmış

Azərbaycanımızın taleyini öz mühacir həyatında yaşayan Əli Tudə qədər nisgilli, zamanın, dövrün çətin sınaqlarına, ağır zərbələrinə məruz qalan, rüzgârın ən kiçik sevinclərindən belə məhrum olan, heç bir haqqına çata bilməyən ikinci bir şair varmı? (Şövkət Hicran).

Vətən həsrəti, ayrılıq odu şairin gülümsər üzünün gülməsinə imkan vermədi, dodaqlarında görünən təbəssüm qəlbinə enmədi:

**Dodağın gülməyi əsas deyildir,
Gərək ürək gülsün, ürək sinədə.**

**Təbrizimsiz keçən bütün illərim
Təbrizdə gördüyüm bir ilə qurban!**

**Hər kəsin öz qıbləsi var,
Mənim qıbləm Vətənimdir.**

**Kədərdən doyunca yazmışam, ancaq
Sevincdən yamanca xəcalətliyəm.**

Həsrət bulağa düşsə, alışıb yanar bulaq.

Qürbətdə ölənlərin tapdalanar qəbri də...

Ömrüm boyu sən dərd oldun, mənə yazan mirzə, Vətən!

İstiqlal arzuları, Vətənin birliyi uğrunda tökülən qanlar, təəssüf ki, bir səmərə vermədi, sevgili insanlardan, sevgi dolu torpaqlardan ayrı düşən şair ömrü boyu Vətən həsrətilə çırpındı.

Əli Tudə bir insan kimi, bir şəxsiyyət kimi, bir şair kimi pak və təmiz olmuş, daim gözəl hisslər və duyğularla yaşamışdır. Zorəntəbib yox, həqiqi şair, həqiqi istedad sahibi olduğundan poeziyası sevilən və oxunan poeziyadır. İki sözünün biri “Vətən” olan şairin mövzu dairəsi rəngarəng və genişdir. Poeziya üçün əbədi mövzulardan olan məhəbbət, təbiət gözəllikləri, insanın qurmaq, yaratmaq eşqi, istiqlal mübarizəsi, xalqın müdrikliyi, böyüye hörmət, düşməyə nifrət, alın yazısı, ləyaqət və dəyanət, ana məhəbbəti, insan xislətindəki yaramazlıqların tənqidi, torpaq və çiçək ətri...

Sənət dünyası ilə yaxından tanışlıq göstərir ki, şair heç kimin ardınca getməmiş, bənzərsiz qələmi və üslubu ilə seçilmişdir. Şair böyük duyğu ilə müxtəlif əşya və hadisələrdə eyni keyfiyyətləri seçə bilmiş və onları ustalıqla ümumiləşdirmişdir:

**Minnət nədir? Boğazda
İlişib qalan tikə.
Minnət nədir? Ətirli
Çayına sızan sirkə.
Minnət nədir? Dastana
Calaqlanan bir fəsil.
Minnət nədir? Davamı
Özgələşən bir nəsil...**

Əli Tudənin şeirlərində həyat həqiqətlərinin ümumiləşmiş fəlsəfi ifadəsi əsasdır. Şair bədii sözün güdrətini hikmətdə, onun hikmətlə birgə doğuluşunda görür.

İlk təhsilini Şimalda aldığı üçün şairin poeziya dili son dərəcə səlis və emosionaldır. Həyat həqiqətlərinin emosional-aforistik ifadəsi şeirlərində nəzəri daha çox cəlb edir: Əli Tudənin yaradıcılığında dünya, onun işləklərində heyrət dolu münasibət güclüdür. Şairin 75 yaşı tamam olur. Şair üçün ən böyük hədiyyə onun qorunan, yadda qalan sözləri, misralarıdır.

Biz az vaxt ərzində unudulmaz şairin üç nəfis kitabını – “Təbriz yolu” (1996), “Söz ömrü” (1997), “Mühacir qeyrəti” (1998) kitablarını aldığımız. Bu kitablar ilk dəfə çap üzünü görən şeir və poemalardan ibarətdir. Şair bu dünyadan nisgilli getsə də, arzu və istəklərini övladları yaşadır. Kitablarda tərtibçisi şair atanın sənətinə yüksək məhəbbət bəsləyən Natiq Əli Tudə oğlu Cavadzadədir.

Şeirlərdən əlavə, üç kitabda şairin on lirik poeması çap olunmuşdur. “Hökmdar qızın sevgisi” istisna olmaqla, bu poemalar – “Sevgi naxışları”, “De, hardasan”, “Nağıllaşan məhrəmlər”, “Mühacir qeyrəti” və s. avtobiografik əsərlərdir, şairin öz ulularına həsr edilmişdir. Poemalar məhəbbət dolu şirin bir dildə yazılmışdır. Ata-anasından, sevimli nənəsinin güzəranından danışan, ilk sevgisindən, çox gənc ikən keçirdiyi təzadlı həyat yollarından bəhs edən bu poemaların hamısı xatirələr işığında yazılmışdır və Cənub

həyatı ilə bağlıdır. Bir-biri ilə əlaqəli olan bu əsərləri bir süjet ətrafında düzüb iri bir dastan kimi də oxumaq mümkündür.

Neçə dəfə təbiət gülümsəyib, istiqlal qapıları açılıb. Lakin dərhal güclü və dəhşətli tufan o qapıları bağlayıb... Şair nisgilli getdi, istiqlal arzularına çata bilmədi.

Qoy bu arzular onun övladlarının, nəvə, nəticələrinin həyatında çiçək açsın! Cənubla-Şimal əbədilik bir-birinə qovuşsun. Tale bu xalqın üzünə xoşbəxtliklə gülümsəsin...

**Qəzənfər Kazımov,
filologiya elmləri doktoru, professor**

“Cümə” – “Xalq qəzeti”, 29 yanvar-4 fevral 1999-cu il, səh.6.

HƏSRƏT GÜLLƏRİ

O taylı-bu taylı Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudənin “Mühacir qeyrəti” kitabı yenidən çapdan çıxmışdır.

Əli Tudə gəncliyini və bütün ömrünü Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr etmiş, bu mübarizədən ona ancaq qeyrət, dözümlü, Savalan qarını kimi tərtemiz, bəmbəyaz saçlar, bir də Bakıdakı ikinci Fəxri xiyabanda doğmalarından ayrı düşən tənha bir qəbir qalmışdır.

**Qəbristanı bax! Yatır,
Həm sol, həm də sağ yatır.
Bu daşı yadda saxla,
Altında bir dağ yatır.**

Cənubi Azərbaycanda 21 Azər inqilabı süquta yetirildikdən sonra Əli Tudə Şimali Azərbaycana gəlmiş və onun Cənuba, öz doğma ata-baba yurdu olan Çanaxbulaq kəndinə dönmək ümidi tamamilə puç olmuşdur, başqa sözlə desək, şairin Cənubi Azərbaycana getməyi qadağan olunmuşdur. Qadağalar altında gəl yaşa, görüm necə yaşayırısan!

**Vətənsiz mən nəyəm? Bir susuz balıq!
Bir ünvensiz qərib, arxasız yazıq...
Vətənə bir insan ömründən artıq
Hicranlı illərlə bağlanmışam mən!**

Əli Tudə haqqında, onun dolğun və çoxşaxəli yaradıcılığı haqqında çox yazılıb, çox deyilib. Mən onun Cənub Azərbaycandakı fəaliyyətiylə bağlı bir şey demək istəmirəm. Çünki bu barədə çox danışılıb. Mən Əli Tudə ilə Bakıda Azərneşrdə redaktor işlədiyim müddətdə tanış oldum. O mənə, mən də ona bir şair kimi, bir təmiz, səmimi, yalan sözün nə olduğunu bilməyən kəsərli bir insan kimi ürək qızdırdım.

“Mühacir qeyrəti” kitabındakı şeirlərdən və poemalardan da göründüyü kimi, Əli Tudə Vətəni Azərbaycanı, onun ölməz tarixini, solmaz təbiətini heç kimdən az istəmirdi, bu torpaqla, bu vətənlə bəlkə də hamıdan çox fəxr edirdi. Təkcə “Mühacir qeyrəti” kitabında yox, bütün yaradıcılığında Vətən dərdi, onun parçalanmış sinəsi, tarixi faciəsi dözülməz fəryadla açılıb göstərilir:

**Mən dənizə çıxdım bir qayıq kimi,
Tufan yelkənimi inadla yıxdı.
O boyda Vətənim bir balıq kimi
Əlimdən asanca sürüşüb çıxdı.**

Asanca əlindən çıxan Vətəni bir daha görmək Əli Tudəyə qismət olmadı. Əli Tudə Bakıda, bu tay Azərbaycanda yazıb yaradırdı, lakin ürəyi Təbriz nisgiliylə qovrulurdu:

**Bilmirəm ürəyimi necə ovudum, necə?
O boyda Vətənim necə unudum, necə?**

Çalışırıdık ki, bu acı nisgilə, ağrıya öz isti, ilıq nəfəsimizlə, öz şəxsi qayğımızla məlhəm qoyaq. İstər çətinliklə dövlət planlarına düşən kitablarının redaktəsində, istər möhtacı olduğu həqiqi “qardaş” kəlməsində ona ürək-dirək verməyə çalışırıdık. Birdən əsəbi, titrək bir yerişlə otağa girərdi: “Müzəffər, mənim kitabımı plandan niyə çıxarıblar?” Mat-məəttəl qaldım. Əlyazmasını əlimdə redaktə etdiyim yerdə, sən demə, Mərkəzi Komitə (“görən gözümüz”) planların təkrar müzakirəsi zamanı Əli Tudənin kitabını plandan çıxarıb! Nə qədər müzakirə! Nəyi müzakirə edirdilər məlum deyildi! Belə soyuq, laqeyd, bəlkə də bilərəkdən göstərilən haqsızlıqlar, mənfi münasibətlər Əli Tudənin ömrünə gizli baltalar vururdu. Haqqını tapdalayırdılar, özünü incidirdilər, onu həyatdan küsdürüb, ruhunu qırırdılar:

**Haqqımsa ayaq altda
Dönə-dönə tapdandı.
Dedim daha tapdanmaz,
Yenə, yenə tapdandı.**

**Qərəzlər bədənimə
Daraşdısa arı tək,
Ürəyim təmiz qaldı
Savalanın qarı tək.**

“Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış”. Şimalda qoynuna pənah gətirdiyi, qardaşlarına güvəndiyi Vətən torpağında da onun əhvalına soğan doğrayırdılar. Əli Tudə öz müasirlərinin, öz yaşlılarının hansından pis yazırdı? Onlardan da yaxşı yazırdı desəm, yanılmaram! Ad çəkmək istəmirəm. Döyüşkənliyi, mübarizliyi, istedadı və səmimiyyəti ilə Əli Tudə yaradıcılığı çoxlarının “adlı-sanlı” yaradıcılığından çox-çox uca da dayanırdı. Təəssüf ki, bəzi yaşlılarının başı sığallananda, dövlət qayğısı ilə əhatə olunanda Əli Tudə sərt və acı münasibətlərin qurbanı olurdu. Hər şey hansı ölçülərə görəsə (əlbəttə, bu, sənət ölçüsü deyildi) pay-pürüş olunanda Əli Tudə yada düşmürdü.

**Şöhrət fəxri adla qaymaq tutanda,
Şairlər içində qapaqap oldu.
Mənə bir qəzətdə növbə çatanda
Şeirim ləyaqətsiz yerdə çap oldu.**

Çünki o gözə girməyi bacarmırdı. Bir də şeir yazmaqdan savayı sənət və sənətkara xas olmayan başqa dırnaqarası keyfiyyətlər onda yox idi. O həyat yollarından düz gəlib, düz də keçdi. Mərdanə bir ömür yaşadı, kişi ömrü, insan ömrü.

**Bu dünya yük oldu mənə küt ağrı tək,
Şöhrətimi oğurladı bic oğru tək,
Mən yazıqsa nəzakətli bir doğru tək
Yapışmadım biləyindən bu dünyanın.**

Bu günlərdə mənə zəng eləyib: “Müzəffər əmi, gördüz yenə necə tapdaladılar atamın haqqını!” – deyən Natiqin həyəcanına söz tapa bilmədim. Ölümündən sonra da Əli Tudənin adını anıb böyük bir insanpərvərliklə xatırlamaq olardı. Ölümündən sonra qəhrəmanlıq verilən igid döyüşçülərimiz kimi Əli Tudə də Vətəni Azərbaycanın azadlığı, istiqlalı uğrunda sənət səngərində şəhid oldu. Doğma Vətəninə həsrət qalan şəhid şairin heç olmazsa ölümündən sonra halal haqqı verilməliydi.

**Mən dedim ürəyimi qoyub Təbrizin üstdə,
Baş götürüb Bakıya gedim darda qalınca.
Ana Bakı! Başımı qoyaraq dizin üstdə,
Ana Təbrizə dönnəm ürəyimin dalınca.**

Bu, istiqlal savaşı idi, bu ölməz bir arzu idi, bu vahid, böyük Azərbaycan arzusu idi! Bu, o taylı-bu taylı Azərbaycanın arzusu idi!

Əli Tudə bu arzu yollarında həlak oldu. Lakin onun amalı vətənin əsrarəngiz çöllərində, Arazın köpüksüz sularında, təbiətin solmaz güllərində yaşayacaq. Əli Tudə ömrünü bu çöllərdən, bu güllərdən, Azərbaycanın əzab qarışığı yaralı illərindən ayırmaq mümkün deyil:

**Bir əlvan gülşəndim! Sərvətim güllər,
Göz açıb yumunca apardı yellər...
Məni boş səhraya döndərdi illər,
İtən güllərimi qaytarın mənə!**

Bu güllər Əli Tudənin incikli, göynəkli qəbrindən göyərən həsrətli Vətən gülləridir ki, təbiət özü onu bu gün Əli Tudəyə Vətən mükafatı olaraq bir çələng kimi qaytarır. Vətən öz gülləriylə ölməz ruhlu azadlıq mücahidinin yetmiş beş yaşını bu gün təbrik edir, öz istiqlalını gözləyən böyük, vahid Azərbaycanın sonsuz vətən nəğmələrini dərin bir ehtiramla soyuq məzar daşlarına pıçıldaıyır.

Müzəffər Şükür Məchul

“İki sahil” qəzeti, 30 yanvar 1999-cu il, səh.8.

O, HƏR ŞEYƏ QALIB GƏLDİ, TƏKCƏ AYRILIQDAN BAŞQA...

...Yenə ayrılıq gəlmişdi. Bumbuz əlləri, sopsoyuq baxışları, şaxta nəfəsiylə. O yenə həsrət dolu günləriylə onun ömür qarısını döymüşdü. Düşmə-nə, qansıza, cəllada yenilməyən insan yenə ayrılığın əllərində qalmışdı. Sən demə, o, hər şeydən güclüymüş. Gəldisə, təslim olmalısən. Ayrılıq da ki, ölümdən betərdi axı... Ömür keçdi, yaş artdı, siyah saçlar bəmbəyaz oldu, ürək də təpərdən düşdü, lakin ayrılıq ondan doymadı ki, doymadı. Lap öm-rünün sonuna qədər o, hər şeyə qalib gəldi, təkçə ayrılıqdan başqa.

Əli Tudə. Bu ad yəqin ki, çoxlarının yatmış xatirəsini oyadacaq, bilirəm. Çoxları nədənsə onu unutmuş olsalar belə, Əli Tudə həsrətini, ona olan bi-ganəliklərini də dana bilməyəcəklər. Buna onların ən azı vicdanı yol ver-məyəcək...

SON GECƏDƏN...

“Dekabrın 11-i. Son gecə. Qapım döyülmədən açıldı. Yaxın bir dostum başılovlu içəri girdi. Onun gözlərində həyəcanla kədər bir-birinə qarışmış-dı. O dedi ki, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin Mərkəzi Komitəsinin büro üzvləri, başda S.C.Pişəvəri olmaqla Təbrizdən çıxmışlar. Bu qəfil xəbərdən sarsıldım. Sanki bir anın içində bir ildə min zəhmətlə qurub-yaratdığımız cəlal həyəcandan böyümüş gözlərimdə uçub dağıldı”.

O gecə şairi bir duyğu qorxudurdu: son sözünü ağı-qaradan seçə bilən in-sanlar arasında demədən səsinin cinayətkar əllərdə boğulması! O axşam şa-irin və onun dostlarının azad olunmasında onlara yardımçı olan bir gənci və o anları sonralar şair belə xatırlayırdı: “Bizi bir dəstə qaragüruhçunun əlin-dən alıb guya onların başçılarına təhvil vermək məqsədilə avtomatın qaba-ğına qatıb həmin dəstədən ayırdı. Dəstə öz başçısı ilə sağ tərəfə, biz isə sol tərəfə getdik. Yaxında bir yük maşını dayanmışdı. Gənc adam bizi maşının kuzasına mindirdi. Özü də avtomatı sinəsinə sıxıb bir az gendə əyləşdi. Ha-disə yerindən xeyli uzaqlaşdıqdan sonra maşın yolda dayandı. Keşikçi gənc bizi maşından düşürtdü. O, kədərlə dolu gözlərini bizim yuxusuzluqdan qı-zarmış gözlərimizə dikib dedi: “Siz məni tanımırınsınız. Mənsə sizi yaxşı ta-nıyıram. Mən də firqə üzvüyəm. Gərəkli adamlara gərək olmaq üçün bu ha-valanmış qaragüruhçulara qoşulub köplərini yatırmaq istəyirəm. Bəlkə cina-

yətkar əllərindən çıxan xataların sayı bir qədər az olsun. Bir məsələni bilməyiniz zəruridi. Siz gündüzlər gizlənib, gecələr yol getməlisiniz. Yoxsa təzədən ələ keçə bilərsiniz.

Onun zorla aralanmış dodaqlarında xəfif bir təbəssüm parlayıb söndü. Maşın geriyyə dönüb sürətlə bizdən ayrıldı... Biz birbaş vağzala qayıtdıq. Nə ola-ola...”

Bəli, sonralar şairin ağına gəlməyənlər baş verdi. O inana bilməzdi ki, bu gecə son gecə olacaq, o, bir daha Təbrizi görə bilməyəcək. Hər şey yarımcıq qalacaq və şair öndə 50 illik mühacir ömrünü yaşamalılı olacaq. O gecenin qaranlığını, onun vahiməsini yalnız geri dönmək ümidiylə dəf edə bilən şairə heç kim inandıra bilməzdi ki, o bir daha geri dönməyəcək.

**Gecikmiş vüsaldan soraq gətirən
Günün qabağına gedəcəyəm mən.
Məni qışda tapıb, qışda itirən
Vətən torpağına gedəcəyəm mən.**

Əli Tudə həsrəti bir başqa həsrət idi. Qayıtmaq ümidilə Vətəndən Vətənə mühacir olmaq və bir ömrü eləcə həsrətdə keçirən şair “Məni həsrət üçün doğubdur anam” deyib öz taleyi ilə barışırdı. Bəzən bu həsrətdən, haqsızlıqdan, biganəlik və unutqanlıqdan bezən şair, insanlar onu anlamayacaqlar deyib gileyini, incikliyi ancaq dünyaya bildirdi, onu qınadı:

**Həm keşikçi, həm oğrusan,
Noolar, sən də bir ağrısan?
Sanki elə sən doğrusan,
Başqaları yalan dünya!**

Bir vaxtlar onunla birlikdə çiyin-çiyinə həm qələm, həm də silahla vuruşanlar yaxşı bilirdilər və sonradan da etiraf edirdilər ki, Əli Tudə səadət dilənçisi deyildi, şan-şöhrət ardınca qaçmırdı. İnsanlara qiymət verməmək, onları lazımınca dəyərləndirməmək sanki adətimizdi bizim. Amma heç olmasa onların haqlarını tapdamayaq, ya da ki, öləndən sonra qiymətlərini düz verməyi bacaraq. Nə çıxacaq paxıllıqdan, xəbislikdən, axı kim nə qazanaacaq bu saxtakarlıq oyununda. Qeyri-səmimi yolla qazanılan şöhrətin aqibə-

ti yalnız acınacaqılı ola bilər. Necə deyərlər, ucuz şöhrət çalınmış otdu, rəngi solacaq, ətri qaçacaq...

BİR DAHA SON GECƏDƏN

“Qabaqda parovozu tüstülənən dörd vaqon daldakılardan ayrılıb Culfaya sarı yan aldı. Bu vaqonlar doğma torpağın yadlaşan qoynunda qatardan ayrılıb Şimala doğru pərvazlanan durnalara bənzəyirdi. Bu durnaların yolu çətin, məsuliyyəti ağır, mənzili uzaq idi”.

Araz üstündəki dəmir körpünün üstündə dayanıb intizarla bu taya boylan şair icazə veriləndən sonra qapıların açılmasını gözləyirdi. Və... qapılar açıldı. Bu da xilas!.. Lakin geri dönmək ümidinə sarınan bu xilasolma sonralar bir ömrün əbədi həsrətinə, min əzablı ayrılığına çevrildi. Bu ayrılıq nə qədər uzandı, şair. Təkcə uzandı mı? Yox! Bu ayrılığın ömrü bitmədi, tükənmədi. Bu ayrılığın ömrü sənin ömründən uzun oldu. Uşaqlıqdan onunla yol-yoldaşı olub, hər addımda bir şeyini əlindən alan ayrılıq, bu şairə nə vermişdi ki, ala bilmirdi. Çəkdikləri azmışdı sanki? Bəlkə Tanrı da dərdi çəkənə, ayrılığı ona dözənə verir?..

DƏVƏTNAMƏ... GÖZ YAŞLARI...

Onu yaxından tanıyanlar da bilirdilər ki, Əli Tudə nə qədər dərdli və həsrətli olsa belə, heç vaxt bədbinliyə qapılmırdı, inamsız, ümitsiz yaşamırdı və heç vaxt da ağlamırdı. Lakin oğlu Nətiq deyir ki, 1995-ci ilin noyabrında İrandan qohumlarımız dəvətnamə göndərmişdilər. Dəvətnaməni alanda atamı gözüyaşlı gördüm... İrandan gələn dəvətnamədən sonra Əli Tudə cəmi dörd ay yaşadı. Onu çox get-gələ saldılar, lakin siyasi mühacir deyib yenə də Təbrizə getməyə qoymadılar. “Mən yalnız torpağımı öpəndə əyilmişəm” deyən şair növbəti dəfə yalnız ölümə yendi. Əqidəsinə sadıq qaldı, vicdanına ləkə gətirmədi...

VƏ SON OLARAQ

...Tikanlı məftillər söküldü, sərhədlər dağıldı, həsrətlilər qovuşdu. Fəqət 50 illik mühacir ömrünün həsrətindən saçları Savalanın təmiz qarı tək bəmbəyaz olmuş bir şairə vüsəl gününü qıymadılar. İçin-için yandı, illərlə çəkdiyi Vətən həsrətinə son qoymağa imkan vermədilər. Halbuki, o bütün ömrünü ayrılığın bitəcəyi, həsrətin tükənəcəyi o gün üçün yaşamışdı. Yazdığı

nisgil dolu, Vətən qoxulu şeirlər o günə qovuşmaq ümidinin bir parçasıydı. Qıymadılar, çox gördülər. Niyə? İllər sonra gedib Təbrizi görməklə “dünya mənimdi” deyənlərin dünyasını dağıdacaqdı bu şair? Yox, o sadəcə sevgi, barış, bir də doğma Təbrizini istəyirdi...

Mintac Elsevər

“Xalq qəzeti”, 31 yanvar 1999, səh.6.

İNSAN VƏTƏNİNDƏ QƏRİB OLARMI, VƏTƏNDƏ QƏRİBSƏYƏNİN VƏTƏNİ VARMİ?

1945-ci ildə yaranmış Milli hökuməti irtica qüvvələri 1946-cı ildə dağıdanda Sovet Azərbaycanına gəlməli olanları sovet siyasətinə görə siyasi mühacir saymışlar. Sonralar gərginlik nisbətən azalıb gəl-get çoxalanda belə, Əli Cənubi Azərbaycan torpağına ayaq basa bilməmişdi. Onun əsərlərindəki yaxıb-yandırıcı vətən həsrətinin, qürbət duyğularının, qərblilik motivlərinin səbəbi budur. Bu həsrət və nisgil isə dəhşətlidir:

**Yox! Həsrətdən bahalı
Girov tanımıram mən.
Həsrətdən vahiməli
Alov tanımıram mən.**

Əlinin 1950-1996-cı illər arasında nəşr edilmiş əsərlərinin əlimdə olan siyahısına baxıb heyran oluram: 46 il ərzində 31 kitabla oxucular dünyasına çıxan müqtədir bir şair! Bunların içərisində ərəb əlifbası ilə Təbrizdə buraxılmış bircə kitabı, ərəb əlifbası ilə Bakıda buraxılmış iki kitabı var. Üç kitabı Moskvada rusca nəşr olunmuşdur. Qalan kitabları Bakıda “Azər-nəşr”də və “Gənclik”, “Yazıçı” nəşriyyatında buraxılmışdır. Bu əsərlər Əlinin ömür-günü və taleyi fonunda Cənubi Azərbaycan gerçəkliyinin 50 illik bədii təcəssümüdür. Dediym 31 kitaba şairimizin dünyasını dəyişdikdən sonra “Azərbaycan” nəşriyyatında nəfis şəkildə buraxılan irihəcmli “Təbriz yolu” (1996), “Söz ömrü” (1997), “Mühacir qeyrəti” (1998) şeirlər, poemalar toplusunu da artırısaq, bu mənəvi irs nəsildən-nəsilə ötürüləcək əvəzsiz elə sərgidir ki, orada vətənimizin təbiəti də, tarixi-siyasi həyatı da, insanları da, el-oba etnoqrafiyası da, dünya xalqları içərisində uğurları və məhrumiyyətləri də, öz sərdar milliləri, öz igidləri,

keçmişinə dair öz qüruru, gələcəyə dair öz arzu-niyyəti və tələbləri ilə görünəcək, göründüyündən daha artıq duyulacaq, dərk ediləcəkdir. Əli özü də bunlardan ayrılmadan boya-boy görünəcək, seviləcək, rəhmətlər qazanacaqdır. Duru və açıq baxışlarını, o gözlərdəki eşqi-məhəbbəti, insanlığı, ünsiyyət şövqünü görənlər şairimizin xatirini mütləq əzizləyəcəklər. Bu gözlərdə qaynayıb-qarışmaq istəyən, sevən və sevgi saçan şairimizin qayıdıb doğulduğu Bakıya çatmamış Naxçıvan torpağında hələ yazıya almağa macal tapmadan ürəyində dediyi:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

sözlərinin səmimiliyinə inanacaq və səmimiyyətə görə də gənclər onu bası kimi sevəcəklər.

Xatiri mənə əziz olan şairimizlə şəxsi münasibətlərimi də yada salmaya bilmərəm. Biz yaşid idik. Taleyin qəribəliyidir ki, mən onun müəllimi olmuşam. Qəribəlik də belə olmuşdu ki, Əli Tudə Bakıdakı Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində ali təhsil alırdı. Mən də bu universitetin məzunu kimi filologiya, jurnalistika və başqa fakültələrdə mühazirələr oxumağa təzəcə başlayanda dərslər otaqlarında həmyaşım qardaş-bacılarımla qarşısına çıxmış olurdum. Gəncliyimə görə onlar məni sevib hörmətimi saxladılar, mən də yaşdqlarımla bir dost kimi davrandım, onların əsərlərini sevə-sevə oxudum.

Əli qardaşımla sonralar qonşu oldum. Məni görəndə həmişə adımla birlikdə müəllimliyimi də söyləməyi unutmurdu. Dostluqla yanaşı müəllim-tələbə hörməti və qarşılıqlı qayğı da həmişə öz yerində olardı. Bu gün mən onun zəngin yaradıcılığının tədqiqi qarşısında öz borcumu da anlayıram. Ömrüm çatarsa əsərlərinin bədii gözəllikləri haqqında qənaətlərimi yazmaq borcu boynumdadır.

Pənah Xəlilov,
filologiya elmləri doktoru, professor
“Ekspress” qəzeti, 2 fevral 1999, səh.21.

HƏSRƏTDƏN VAHİMƏLİ ALOV TANIMIRAM MƏN

Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudənin 75 yaşı tamam olur. Ömrü mühacirətdə keçən, həyatı boyu sarsıntılara və məhrumiyyətlərə məruz qalan şair qələmini azadlıq uğrunda mübarizədə məşələ çevirmişdir. Bu mübarizə yollarında hər mövzunu ustalıqla işıqlandıran fədakar şairin ruh yüksəkliyini, sənətkarlığını ömrü boyu yana-yana yazdığı əsərlərində hiss edirik:

**Təzə nəğmələrimi əlvan dәмətlər kimi
Məndən səmimiyyətlə ala Vətən torpağı.
Nəmli göy qurşağını nadir xələtlər kimi
Azadlığın çiyinə sala Vətən torpağı. – deyən**

qüdrətli şairin yaratdığı şeir misraları sənətsevənlərin ruhunu bəzəmişdir. Oxucu auditoriyasına Əli Tudə çoxdan doğmadır. Böyük haqsızlıqlarla üz-büz dayanıb gözbəgöz danışa bilən şair hicrətin ağırlı yükündən sözbəsöz danışdı:

**Mən dənizə çıxdım bir qayıq kimi,
Tufan yelkənimi inadla yıxdı.
O boyda Vətənim bir balıq kimi
Əlimdən asanca sürüşüb çıxdı.**

Dünyada baş verən ədalətsizliyə qarşı haqq səsini ucaldan şairlər olur, Əli Tudə məhz belə şairlərdəndir və onun kitabları cildlənmiş əzablarının xəzinəsidir. Ustadın kövrək qəlbindən gələn lirik şeirlərinin mövzusunun hicran dərdi, vətən həsrəti təşkil edir. Lakin həsrətin içində yenilməz bir inam, döyüşkən bir ruh var:

**Məgər mən istəyərdim
Həsrət çəkim dünyada?
Bir insan ömrü qədər
Xiffət çəkim dünyada.
Yox! Həsrətdən bahalı
Girov tanımıram mən.
Həsrətdən vahiməli
Alov tanımıram mən.**

Hələ gənclik illərindən azadlıq uğrunda silah və qələmlə döyüşən şairin yaradıcılığında vətən məfhumu dərin ictimai məna kəsb edir:

**Mən öyünməsəm də öz sərvətimlə,
Tanındım həm mehrim, həm ülfətimlə.
Mən gah silahımla, gah sənətimlə
Neçəsini dardan qurtaran oldum.**

Əli Tudənin məhəbbət anlayışı o qədər geniş və dərin ki, bu istək onu ilahi eşqə bağlayır. Ağır həyat, bitməyən həsrət şairin iradəsini zəiflədə bilmir, əksinə, onun mübarizliyini daha da artırır:

**İlham bulağında coşub-daşmaqdan,
Quş qona bilməyən dağdan aşmaqdan,
Sirr dolu göyə də nəğmə qoşmaqdan
Ülviyyət yoruldu, mən yorulmadım.**

Vətənimizin torpaq ərəzisi bütövləşəndən sonra bu torpaq üstündə vüqarla gəzə bilərik deyirdi Əli Tudə. Bu arzularla nəfəs alan şairin hər sətiri sanki tikanlı məftillərin düyünlərini bir-bir açır və bizi bizə yaxınlaşdırır. Ömrü-günü mühacirətdə keçən Əli Tudə nikbinliklə Azərbaycanın aydın səhərinə inanırdı:

**Hələ də kül altda odu sönməyən,
Didərgin oğlundan üzü dönməyən,
Məşəlləşən əli göydən enməyən
Baba ocağına gedəcəyəm mən.**

Dilimizin bədiiliyini qoruyan, ideya dolğunluğu daşıyan şeir və poemalarında alleqoriyadan uzaq olub hər arzu və sözünü cəsarətlə yazan şair heç vaxt mübarizəsini gizlətməmiş, siyasətin qara üzünü qamçılamış, xalqının əsl şairinə çevrilmişdir. Mənəmlikdən, şöhrətdən gen gəzən şair yazır:

**İnsan ləkələməz qüdsiyyətini,
Ayaqlara salmaz ülviyyətini.
Yadında saxla ki, şəxsiyyətini
Tamam itirdiyin ünvanıdır qürbət.**

Şair misralarındakı qafiyə və rədifləri də böyük ustalıqla işlətməmişdir:

**Səhər-axşam batsan alın tərinə,
Sənət ümmanında cumsan dərinə,
Sənin mirvarini çınqıl yerinə
Alıb baha satan dükandır qürbət.**

Əli Tudə yaradıcılığında ictimai mövzu şəxsi mövzudan qat-qat üstündür, çünki o, sözün həqiqi mənasında, millətinə, torpağına bağlı şairdir.

**Çalış ömür bağın xəzəl olunca,
Bahar diləyində mərd vətəndaş ol!
Qürbətdə qızıldan heykəl olunca,
Vətəndə yol üstə atılmış daş ol!**

Şairin lirikasında sevgi, məhəbbət gözəl bədii dillə tərənnüm edilir və bu məhəbbət sədaqət və mərdlik üzərində köklənir:

**Sən su pərisindən də
Təmizsən yer üzündə.
Hələ kəşf olunmamış
Dənizsən yer üzündə.**

**Dünya gözəllə dolub,
Gözüm yox heç birində.
Gözümdə yalnız sənsən
Mələyikə yerində.**

Şairlik borcunu dərindən dərk edən Əli Tudənin fitri istedadı aydın görünür. Həyatda hikmətli ağsaqqal olduğu kimi əsərlərindəki bir çox beytləri də hikmət incilərinə çevrilmişdir:

**Dünyada ləyaqət olsa da heykəl,
Gərək zəhmətin də hüsnü duyulsun!
Dahi şairin də özündən əvvəl
Qadir anasına heykəl qoyulsun!**

Əli Tudə heç zaman əzablardan qorxmayıb. Bəziləri kimi Vətən-Vətən deyib əslində isə xoş günü və şöhrəti naminə yaşayıb “hünər” göstərənlərin sırasına qarışmayıb. Azərbaycanın Şimal-Cənubuna eyni gözlə baxdı, eyni gözlə bütöv Azərbaycanı gördü, Vətəni eyni dərəcədə qiymətləndirdi, eyni ürəklə sevdi. Bəlkə buna görə çoxlarından qat-qat cə-

sarətli yazan şair əsl qədir-qiymətini ala bilmədi. Niyə Əli Tudə parlaqlığının təbiiliyi bəzi gözləri qamaşdırır və daha çox qıcıqlandırır?! Bu niyələr şairi heç vədə sındırmadı. Təbii ki, sındıra bilməzdi də! Rüzgarı getdikcə şimşəkləşən şair belə deyir:

**Yox! Şimşək bir anlıq yanır... Mən ancaq
Bütün ömrü boyu yandım... Bəs necə?
Dedim bəlkə bu xalq, bəlkə bu torpaq
Mənim işığımla zülmətdən keçə.**

Əli Tudə arzulayırdı:

**Özü fəvq, ünvanı dağ Savalanın,
Yaşı çoxaldıqca çağ Savalanın,
Başı hər fəsildə ağ Savalanın
Yaşıl ayağına gedəcəyəm mən.**

Fəqət amansız siyasətlə “dil tapıb” müəyyən siyasi dairələrə yarınlıb Arazın o tayına səfər edənlərdən fərqli olaraq şairin arzusu ürəyində qaldı. Çünki o həmin adamların getdiyi o çirkin yolla gedə bilməzdi. Gördüyü əzabları gözə soxmayan, çəkdiyi zəhmətlərinə təmənna ummayan təvazökar, mərd şair inanırdı ki, haqqın gözüne heç vaxt kül üfərə bilməzlər!

Məğrur Savalanın dəyanətli oğlu Əli Tudə şöhrətə naminə cılızlaşıb xır-dalana bilməzdi. Vətəndəyken siyasi mühacir olan Əli Tudə böyük Azərbaycanı heç nəyə, heç kəsə əyilmədən sevir və bu sevgiyə öyünürdü:

Vüqarlı Savalanın pak qarı kimi saçını mühacirətdə ağartmış, şöhrətin deyil, Azərbaycanın tam azadlığı naminə qüdrətli qələmiylə cild-cild sənət əsərləri yaratmış Əli Tudə “Mühacir qeyrəti” poemasını bu sözlərlə bitirir:

**Əbədi şöhrətə dönsə də əgər,
Kim bilmir ömürdə zillətdir qeyrət!
Ancaq qeyrətlinin özünə hünər,
Özgəsinə isə ibrətdir qeyrət!**

Qərib ömrünü qeyrətlə başa vuran şair məğrur yaşadı, bəşəriyyətə və insanlığa vurğun olan şeirlər yaratdı:

**İnsan! Müqtədir insan,
Özünü yaxşı tanı!
Dünyada səndən qabil,
Səndən mahir şey hamı?**

**Çox da zaman dərdlərin
İçində dolur yaşa.
Sən “beş günlük dünya”da
Miskin yox, məğrur yaşa!**

Bu gün şairin məzarı önündə baş əyib deyirəm: Ömrü boyu Vətən yükü daşıyan, pak əqidəli inqilabçı, vətənpərvər və əyilməz insan! Qoyub getdiyin zəngin yaradıcılığın həmişə müasirdir! Qoy məzarın üstündən əsən küləklər Savalanın sənin üçün çaldığı laylay olsun, hər yanar ürək isə səni yadsadan dünya!

**O öldü, qürbətdə əsdi küləklər,
Soyudu qəlbində isti diləklər.
Fəqət Vətəninə yanar ürəklər
O məğrur igidin məzarı oldu!**

Şövkət Hicran İmami

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 4 fevral 1999, səh.4.

SABAHA ŞEİRİNİN GÖZÜYLƏ BAXAN ŞAİR

Hər insanın ömrü yazılmamış bir kitabdır. Hər kəs öz ömrünün, taleyinin şairidir. Şair, yazıçı bir insan kimi yaşadığı dövrə, həyata, zəmanəyə nə qədər qaynayıb-qarırsa, onun yaradıcılıq nümunələri də bir sənətkar ömrünün yaşantıları olmaqla bərabər, həm də xalq ömrünün, xalq hərəkətinin poetik aynasına çevrilir. Mərhum şairimiz, mühacir ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əli Tudə məhz belə insan, belə şair olmuşdur. Onun ədəbi irsindən vətəndə əlli illik bir mühacir ömrü yaşamış insanın Təbriz, Savalan, Səhənd, Urmiyyə, Şibli, Çanaxbulaq... həsrəti boylanır. Şair vətən ayrılığında yaşa dolduqca, onun dərdi də yaşa dolur və sənətkar ömrü boyu bu böyüən dərdin qamətinə uyğun ona poetik don biçməyə çalışır. Beləliklə, həsrət donlu, həsrət libaslı, ağırlı bir poeziya dünyaya gəlir.

Mən Əli müəllimi şəxsən tanımırdım. Ancaq hamıdan, xüsusən gözəl şairimiz Nəriman Həsənzadədən eşitmişdim ki, Əli Tudə namuslu bir həyat yolu keçib, təmiz, vətənpərvər bir insan, cəfakeş şairdir.

Mətbuatda Əli müəllimin əsərlərini oxumuşdum. Onun kitabları da diqqətimdən kənar qalmamışdı. Hətta “Azərbaycan” poeması haqqında yazdığım monoqrafiyada onun poemalarından bəzilərini yeri gəldikcə təhlil də etmişdim. Ancaq etiraf edirəm ki, Əli Tudənin yaradıcılıq yolu haqqında tam təsəvvürüm yox idi. Mərhum şairimizin oğlu, vaxtilə televiziya iş yoldaşım olmuş Natiq Cavadzadə atasının yenicə çap etdirdiyi üç kitabını mənə hədiyyə etdi. Söylədi ki, “Azərbaycan” nəşriyyatında çap olunan “Təbriz yolu”, “Söz ömrü”, “Mühacir qeyrəti” adlı kitablarda toplanan şeirlər, poemalar atamın sağlığında imkan tapıb çap etdirə bilmədiyi əsərlərdir.

Əli Tudənin şeirlərinin mövzusu rəngarəngdir. Bütün şairlər kimi o, sənətkar ömrünün ağırlığından da yazıb, bu ömrün insana bəxş etdiyi sehrli dünyadan da. Vətəndən də yazıb, anadan da. Təbiət mənzərələrinin əsrarəngiz gözəlliklərini şeirlərində, poemalarında əks etdirməyə də çalışıb, müqəddəs sevgi duyğularından bəhs edən şeirlər yazmağa da. Bu kitablarda onun ithafları da toplanıb, ayrı-ayrı mövzularda poetik düşüncələri də... Ancaq Əli Tudə nədən yazırsa, yazsın, onun yaradıcılığının mərkəzində mühacir həyatının ağrı-acıları dayanır. Onun şeirlərində, poemalarında tükənməz bir yurd həsrəti vardır. İkiyə bölünmüş bir xalqın birliyi ideyası onun poeziyasının başlıca leytmotivini təşkil edir.

Əli Tudənin poeziyasında, onun şeirlərində, poemalarında xatirə mövzusu güclüdür. Hiss olunur ki, əlli illik mühacir həyatı keçirən şairin elə bir günü olmayıb ki, boya-başa çatdığı, uşaqlığını, gəncliyinin bir hissəsini keçirdiyi yerləri, doğma obaları, üzünə, səsinə, nəfəsinə həsrət qaldığı doğma insanları xatırlamasın. Bu xatirələr onun əksər şeirlərinin, poemalarının mayasını təşkil edir.

Əli Tudə əlli il Şimali Azərbaycanda yaşasa da, həmişə Arazın bu tayından o tayına baxıb. Acı taleyi ona Arazın o tayından bu tayına baxmaq imkanı verməyib.

**Araz çağlasa da dərindən yaramda,
Daha dəbdən düşüb köhnəlmiş sədd tək.
İndi vətənimlə mənim aramda
Gözlərimin çayı axır sərhəd tək.**

Əli Tudə poeziyasında Azərbaycan torpağının gözəllikləri, gül-çiçəkli çəmənləri, başı qarlı dağları, düzləri, Göy gölü, Savalanı... məhəbbətlə tərənnüm edilir. Xatirələrdən yazanda ayrılan, parçalanan vətən təbiətdən yazanda bütövləşir.

**Elə qızarır ki, sanki köz olur,
Yazın sərgisinə gül gecikəndə.
Yaylaq intizarla dolu göz olur,
Dağlara köçməyə el gecikəndə.**

Əli Tudənin ölümündən sonra çap edilən üç kitabında onun indiyədək çap edilməyən on poeması nəşr edilib. Bütün bunlar göstərir ki, Əli Tudə məhsuldar bir şair olmuşdur. “Şair həyatının nəğmələri”, “Görüş ömrü”, “Ayrılmış sahillər”, “O qız”, “Elə ağlama”, “Hökmdar qızın sevgisi”, “Sevgi naxışları”, “De, hardasan”, “Nağıllaşan məhrəmlər” və “Mühacir qeyrəti” adlı poemaların demək olar ki, hamısının mərkəzində doğma vətəninə, el-obasından ayrı düşən məşəqqətli mühacirlik həyatı yaşayan insanların taleyi dayanır.

Müəllifin poemalarından çıxan ümumi nəticə budur ki, ayrı-ayrı fərdlərin həyatındakı faciə zorla bir-birindən ayrı salınmış eyni xalqın tarixi faciəsinin tərkib hissələridir. Əli Tudənin poemalarının hamısında ağırlı-acılı, mübarizələrlə dolu keşməkeşli bir ömür yolunun poetik lövhələri yaradılmışdır.

Əli Tudənin əsərlərinin dili sadə, rəvandır. Onun bütün yaradıcılıq nümunələrində, qoşmalarında, gəraylılarında, rübailərində, bayatılarında, dördlüklərində, səkkizliklərində bədii forma elementlərinə həssaslıqla yanaşılmış, poetik qayda-qanunlara riayət olunmuşdur.

Əli Tudə məcburi ayrılığın ağrı-əzabını öz ürəyində daşıyan bir sənətkar idi. Sabaha şeirinin gözüylə baxan şair sənətkar fəhmi ilə ayrı düşmüş iki sahilin birləşəcəyi günü görür, həmin bəxtiyar anların iştirakçısı olmaq arzusu ilə yaşayırdı. Lakin acı tale onun bu arzusunu da gözündə qoydu. Ancaq inanırıq ki, sabaha şeirinin gözüylə baxan bir sənətkarın arzuları nə vaxtsa çin olacaq...

Rafiq Yusifoğlu

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 12 fevral 1999, səh.3.

ƏLİ TUDƏ – 75

Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə tanınmış şair-vətəndaş Əli Tudənin anadan olmasının 75 illiyinə həsr etdikləri məclisi giriş sözü ilə Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, professor Yaşar Qarayev açaraq, şairin şəxsi və yaradıcılıq taleyinin Azərbaycanın son bir neçə onillikdəki tarixi ilə yaxından səsləşdiyini qeyd etdi. Sonra Əli Tudənin yaradıcılığı haqqında məruzə etmək üçün sözü filologiya elmləri namizədi, şair Nazim Rizvana verdi.

Məruzədən sonra Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi, şair Fikrət Qoca, xalq şairi Hökümə Billuri, professor Pənah Xəlilov, filologiya elmləri namizədi, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşı Sabir Əmirov çıxış edərək Əli Tudə şəxsiyyətinin bənzərsizliyindən, onun yaradıcılığının orijinal xüsusiyyətlərindən söhbət açdılar.

Axırda şairin oğlu Natiq Cavadzadə Əli Tudənin ailəsi adından tədbirin təşkilatçalarına, çıxışçı və iştirakçılara təşəkkür edərək, atasının xatirəsinin əbədiləşdirilməsi ilə əlaqədar bəzi arzularını bildirdi.

Ayxan Bayramoğlu

“Respublika” qəzeti, 20 fevral 1999-cu il, səh.4.

ŞAİRİN XATİRƏ GÜNÜ

Dünən EA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda görkəmli şair, ictimai-siyasi xadim Əli Tudənin anadan olmasının 75 illiyi münasibəti ilə tədbir keçirilmişdir.

İnstitutun direktoru, professor Yaşar Qarayev, xalq şairi Fikrət Qoca, Hökümə Billuri, filologiya elmləri namizədi Nazim Rizvan və başqaları Əli Tudənin zəngin ədəbi irsindən danışdılar. Tədbirdə iştirak edənlər şairin adının əbədiləşdirilməsi üçün verilən sərəncamların tezliklə yerinə yetirilməsini arzuladılar.

Mintac Elsevər

“Xalq qəzeti”, 21 fevral 1999-cu il, səh.3

ŞAİRİN 75 İLLİYİ QEYD EDİLDİ

Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda tanınmış elm və mədəniyyət xadimlərinin iştirakı ilə respublikanın əməkdar incəsənət xadimi, görkəmli şair Əli Tudənin 75 illiyinə həsr olunmuş yubiley gecəsi keçirilmişdir. Hələ 14 yaşında ikən şeirləri “Almanax”da çap edilmiş şairin indiyə qədər 34 kitabı işıq üzü görmüşdür.

Yubiley təntənəsini institutun direktoru, professor Yaşar Qarayev açaraq ömrü boyu qələmi ilə həmişə Azərbaycanın bütövlüyünü arzulamış şairin keçdiyi mənalı həyat və zəngin yaradıcılıq yolundan ətraflı danışdı.

Xalq şairi Hökümə Billuri, professor Pənah Xəlilov, filologiya elmləri namizədi Nazim Rizvan, tanınmış tənqidçi Sabir Əmirov və başqaları yubileyin poeziyasının sənətkarlıq, dil xüsusiyyətləri, bədii məziyyətlərindən danışdılar, şeirlərindən parçalar oxudular. Qeyd olundu ki, şairin ölümündən 3 il keçməsinə baxmayaraq, indiyə qədər onun adının əbədiləşdirilməsi işi özünün həllini tapmamışdır. Qərara alındı ki, Əli Tudənin yubiley tədbirləri M.Rəsulzadə adına BDU və N.Tusi adına APU-da qeyd edilsin.

Mərhumun yadigarları Natiq və Rəna atalarının xatirələrini yad etdikləri üçün yubiley iştirakçılıqlarına dərin minnətdarlıqlarını bildirdilər.

S.Qarayev

“Naxçıvan” qəzeti, 23 fevral 1999-cu il, səh.8.

ŞAİRİN XATİRƏSİ ƏBƏDİLƏŞDİRİLMƏLİDİR BU HƏM DƏ BİZİM MƏNƏVİ BORCUMUZDUR

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Bu sətirlər altmışıncı illərdə gənclərimizin dilinin əzbəri idi. O zaman Əli Tudənin mübarizə ruhlu, qaynar şeirləri əldən-ələ gəzərdi. Və illər keçdikcə Əli Tudə sübut elədi ki, 1946-cı ildə Cənubi Azərbaycandan Şimali Azərbaycana, yəni vətəndən-vətənə mühacir kimi gələn 22 yaşlı ca-

van şair gətirdiyi “günəşdən ləkəsiz vicdan”ına ömrü boyu ləkə düşmə-yə qoymadı, ona arxalandı, son nəfəsinədək qələmindən əl çəkmədi. Yazdığı sətirlər həsrətdən, nisgildən yoğrulduğuna görə də ürəklərə tez yol tapdı.

Azadlıq ideyaları Əli Tudə yaradıcılığının ana xəttidir. Və bu da təbiidir, çünki şair azadlığın, müstəqilliyin dadını-tamını bilirdi. O, bir əlində qələm, birində silah xalqının azadlığı uğrunda vuruşmuşdu. 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda qurulan Milli hökumətin ən ali mükafatına – “21 Azər” me-dalına 21 yaşlı Əli Tudə də layiq görülmüşdü. Ona bu yaşda Maarif Nazir-liyinin şöbə müdiri vəzifəsi tapşırılmışdı. Sonra isə İran tarixində Təbrizdə ilk dəfə filarmoniya yaradıb. Tükənməz həvəslə azad vətəninə xidmət edən Əli Tudənin sevinci uzun sürmədi. 1946-cı ildə Milli hökumət süqut etdi, gənc şair Arazın bu tayına “öz qardaşına mehman” gəldi və bir şair, bir in-san ömrünü elə mehman kimi də başa vurdu.

Əli Tudə 40-a yaxın kitabın müəllifidir. Şairin qələmindən süzülən hər sətirdə bir dünya həsrət, bir dünya nisgil var, lakin o sətirlərdə nə sızıltı ta-parsan, nə də tərkidünyalıq hissləri.

İndi azad, müstəqil bir dövlətimiz var. İllər boyu müstəqilliyə qovuşma-ğın arzulamışdıq. Şükür, bu arzuya da çatdıq. İllər uzunluğunu qəlbimizdə belə mü-qəddəs hisslərin oyanmasında Əli Tudə şeiri də rol oynayıb, bizi azadlığa, müstəqilliyə çağırıb. Cənub həsrətli şeirləri, əslində, bu günümüzə çağırış idi və bugünkü sevincimizdə onun şair payı var və şair çoxdan bu müqə-dəs missiyanı yerinə yetirib. Onun xatirəsini əbədiləşdirmək isə bizim mə-nəvi borcumuzdur.

Bəs, biz bu borcu yerinə yetirmişikmi? Təəssüf ki, yox. Xatırladım ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin mərhum şair Əli Tudənin xatirəsini əbədi-ləşdirmək üçün yaradılmış 7 nəfərlik komissiyanın 24 may 1996-cı il tarix-li iclasında 9 bənddən ibarət tədbirlər planının həyata keçirilməsi məsələsi müzakirə olunmuşdu. İclasda şairin kitabını nəşr etmək, qəbrinin üstünü gö-türmək, Bakı küçələrindən, Xəzərdə üzən gəmilərdən birinə şairin adını vermək, yaşadığı evə xatirə lövhəsi vurmaq, Bakı şəhəri mədəniyyət evlə-rindən, yaxud klublardan, Bakı məktəblərindən birini onun adı ilə adlandır-maq və s. kimi təkliflər irəli sürülmüşdü. Çox yaxşı haldır ki, Yasamal ra-yonundakı 53 sayılı məktəbin kollektivi də 1996-cı il avqustun 3-də iclas ke-çirmiş, həmin məktəbə şairin adının verilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Kollektivin qərarını dəstəkləyən Yasamal rayon Təhsil Şöbəsinin müdiri

N.İsayev 2 sentyabr 1996-cı il tarixdə Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinə 648 sayılı məktub göndərmişdir. Ancaq nə fayda? Nə AYB-nin protokolunda nəzərdə tutulanlar, nə də 53 sayılı məktəbin kollektivinin təklifi – heç biri həyata keçirilməyib. Bütün bunların müqabilində Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı 10 dekabr 1996-cı il tarixdə cəmi 3 bənddən ibarət 1600 saylı sərəncam imzalayıb:

1. Şair Əli Tudənin yaşamış olduğu binaya (Bakı şəhəri, H.Seyidbəyli küçəsi, 30) xatirə lövhəsi vurulsun.

2. Xatirə lövhəsinin vurulması haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qarşısında vəsatət qaldırılsın.

3. Bütün maliyyə xərcləri Yazıçılar Birliyinin vəsaiti hesabına aparılsın.

Nöqtə və imza. Vəssalam. Budur, hələ sağlığında əbədiyyətə mənəvi haqq qazanmış şairə son borcumuz! Şairə bəslənilən belə münasibətə biz ad tapmadıq. Bəlkə, Bakı şəhər İcra Hakimiyyətində bilən var?! Varsa... desin!

Etibar Etibarlı

“Xalq qəzeti”, 1999-cu il 26 fevral, səh.5.

MÜHACİRƏTDƏ KEÇƏN ÖMRÜN NƏĞMƏLƏRİ

Dünən N.Tusi adına Dövlət Pedaqoji Universitetində şair Əli Tudənin 75 illik yubileyi münasibəti ilə tədbir keçirildi. Tədbiri universitetin rektoru, professor Bəhlul Ağayev açaraq Əli Tudənin zəngin yaradıcılıq yolundan, ədəbiyyatımızda özünəməxsus yerindən danışdı. Xalq yazıçısı Hüseyin Abbaszadə, dosent Elman Quliyev, filologiya elmləri namizədi Sabir Əmirov və başqaları çıxış edərək bildirdilər ki, İranda şah rejiminin amansız istibdadı ucbatından 50 il mühacir ömrü yaşayan Əli Tudə ömrünün son gününədək əqidəsindən, məsləkindən dönmədi, Vətən həsrəti ilə yansa da, bu ağrıya boyun əymədi.

Tədbirin sonunda universitetin tələbələri Əli Tudənin şeirlərindən ibarət ədəbi-bədii kompozisiya ilə çıxış etdilər.

Mintac Elsevər

“Xalq qəzeti”, 12 mart 1999-cu il, səh.3

“ƏLİ MƏNƏ ELÇİ GƏLƏNDƏ ÖLÜMÜNƏ FƏRMAN VERİLMİŞDİ”

1989-cu ildə Azərbaycan SSR-in birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov Əli Tudənin adını siyahıdan pozub əvəzinə erməni şairi Samvel Qriqoryana xalq şairi adı verib.

O taylı-bu taylı Azərbaycanın əsl xalq şairi olan, ancaq sağlığında qiymətini ala bilməyən Əli Tudə xalqının şairi olmaqla, qələmi və silahı ilə vətənin mücadiləsinə qalxıb, həmişə onu azad görmək istəyib. 1945-ci il dekabr ayının 12-də Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət quranlardan biri olub. Ancaq əfsuslar olsun ki, bu hökumətin ömrü çox qısa, cəmi bir il olub. O, həmişə vətəninə bütöv görməyi arzulayıb:

**Azərbaycan bu dünyada
Şərhin məğrur qartalı!
Fəqət qoşa qanadları
Bir-birindən aralı...**

**O qanadlar birləşəndə
Çaxacaq şimşək kimi.
Bir bayrağa çevriləcək
Ən böyük dilək kimi!**

Əli Tudə Vətənimizi qanadları sınımış bir qartalə bənzədirdi. Bir qanadın İran istibdadı, digərinin isə Rus imperiyasının zülmü altında inlədiyini qəbul etmirdi. O, çox yaxşı bilirdi ki, ancaq azad olan xalq özünün gələcəyini qura bilər. Bunu Milli hökumət zamanı çox gözəl hiss etmişdi. O, həmin dövrdə Təbrizdə Milli filarmoniya yaradıb, ona rəhbərlik edib, xalqın mədəniyyətinin və incəsənətinin inkişafında xüsusi xidmətlər göstərib. O cümlədən, şagirdlərin ana dilində təhsil almaları üçün öz bacarığını əsirgəməyib, “Ana dili” kitabının nəşrində xüsusi xidmətlər göstərib. Hamımızın tanıdığımız məşhur müğənni Rübabə Muradovanın istedadının üzə çıxmasında Əli Tudənin rolu olubdur. İndi isə bu dəfəki rubrikamızın qonağı, şairin ömür-gün yoldaşı Şəfiqə xanımın müxbirimizlə bölüşdüyü fikirləri oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

– **Əli Tudə ağırlı-acılı bir həyat yolu keçib. Mümkünsə, onun barəsində qısa məlumat verərsiniz.**

– O, əslən Cənubi Azərbaycandan, Ərdəbilin Çanaxbulaq kəndindəndir. Özü 1924-cü ildə Bakıda anadan olub. 1 yaşında atasını, 5 yaşında isə anasını itirib. Bundan sonra nənəsi Qərib xanımın himayəsində qalıb. Orta məktəbdə mərhum Şıxəli Qurbanovla bir partada oturub. Ədəbiyyat dərnəyinə gedib. 13 yaşında şeirləri qəzetlərdə, almanaxlarda dərc olunub və radioda səslənib. 1938-ci ildə, repressiya dövründə, Cənubi Azərbaycan mənşəli olduğuna görə İrana sürgün olunub. 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycan Milli hökumətinin fəal qurucularından biri olub. Hökumət süquta uğradıqdan sonra Bakıya gəlib. İran şahı onun tutulduğu təqdirdə məhkəməsiz-filansız edam edilməsi barədə fərman imzalayıb.

– **Bəs, onunla nə zaman tanış oldunuz?**

– Atamla Cənubi Azərbaycandan olan Aşıq Hüseyn Cavan dost idi. Aşıq tez-tez bizə gələr, saatlarla maraqlı söhbət edərdilər. İlk dəfə Əli bizə Aşıq Hüseyn Cavanla gəlib və məni də onda görüb. Bizə elçi gələndə isə atam rəhmətə getmişdi. İran şahı Əlinin ölümünə fərman verdiyi üçün anam məni ona vermək istəmirdi. Ancaq dayımın təkidindən sonra buna razı oldu. Dayımın Əliyə böyük hörməti vardı. O zaman bizdə elçiliyə gedəndə xonça tutardılar. Ancaq onlar bizə elçi gələndə mənə gətirilən hədiyyələri, qul-puna qırmızı lent bağlanmış çemodanlarda gətirdilər.

– **Əli müəllim əsasən hansı şairlərlə tez-tez görüşürdü?**

– Onun şair dostları çox idi. Bizə tez-tez gəlirdilər. O cümlədən, Balaş Azəroğlu, Söhrab Tahir yazdığı şeirləri birinci Əli Tudəyə oxuyardılar. Əli bəzi şeirlərinin yazılmasında onlara məsləhət verərdi. Rəhmətlik Səməd Vurğun onu çox istəyirdi. Əli Cənubi Azərbaycandan gələn zaman yazdığı “Mən nə gətirdim?” şeiri dillərdə əzbər olmuşdu. Onda Əlinin 22 yaşı var idi. Səməd Vurğun onunla ilk dəfə görüşəndə “mən elə bilirdim siz yaşlısınız, amma siz çox gəncsiniz”, – deyib əli ilə Əlinin kürəyinə vurub, yazdığı şeirlərinə görə ona təşəkkürünü bildirmişdi.

Bir dəfə Yazıçılar İttifaqında gənc Əli Tudə şeir deyib, tribunadan aşağı düşəndə S.Vurğun gülə-gülə ona “deyəsen, dabanımızı basırsan, bacıoğlu?”, – deyib. O, bu sözləri ilə Əli Tudənin istedadlı bir şair olmasına işarə edib.

– **Ailənidə ən çox nə barədə söhbət edərdi?**

– İstər dostları arasında, istərsə də ailədə həmişə Cənubi Azərbaycan haqqında söhbət açardı. Vətəninə xoşbəxt görmək istəyirdi. Şeirinin birində:

**“Yox! Şimşək bir anlıq yanır... Mən ancaq
Bütün ömrüm boyu yandım... Bəs necə?
Dedim bəlkə bu xalq, bəlkə bu torpaq
Mənim işığımla zülmətdən keçə... – deyirdi.**

Ömrünün axırına qədər Təbriz, Ərdəbil, Savalan həsrəti ilə yaşadı. Siyasi mühacir idi. Bəxtsiz bir tale ona nəsis olmuşdu. Bir dəfə Astaraya, bir dəfə də Yardımlıya getdik (o zaman bu əraziyə getmək üçün də buraxılış vəsiqəsi ilə icazə verirdilər). Sərhəd rayonları olduğu üçün böyük çətinliklə icazə aldı. Heç olmasa Savalan dağına baxıb təsəlli tapsın. Ora çatanda duman-çən hər tərəfi bürüdü. Savalana da baxa bilmədi. O, bu dağı çox sevərdi. Gənclik illəri orada keçmişdi. Fikirli vəziyyətdə geri qayıtdı.

**Qardaş, xəyalımı soraqlasan sən,
Vətən çox genişdir, sən hər yanda gəz.
Ancaq ürəyimi tapmaq istəsən,
Başqa yerə getmə, Savalanda gəz.**

Əli hakimiyyət sükanını idarə edənləri çox yaxşı tanıyırdı. S.C.Pişəvərinin qətlə yetirilməsi haqda ilk dəfə olaraq dəqiq məlumatı o yazıb. Həmin yazını 3-4 il keçəndən sonra bu hadisəni inkar edənlər təsdiq ediblər. Təsəvvür edin, altı nəfər ailəni dolandırmaq da çətin idi. Ancaq onun yazılarında gələn qonorarla dolanırdıq. Ona şeirlərinə görə çox təzyiqlər və KQB tərəfindən fəaliyyətinə ciddi nəzarət olurdu. Azadlığın nə olduğunu bilən şairdən imperiya ehtiyat edirdi. O heç kimin, heç bir dövlət orqanının qarşısında əyilmədi. Əgər əyilsə idi, onun da dəbdəbəli sarayı və yaxşı imkanları olardı. Yazdığı yaxşı şeirlər illərlə arxivdə qaldı. Dərc etmədilər. Bu barədə yazıb:

**Mənə əyil dedilər,
Qımışdım, əyilmədim.
Başıma yumruq yağdı,
Töşüdü, döyülmədim.**

**Sanki bir zirvəymişəm,
Bir insan deyilmişəm.
Mən yalnız torpağımı
Öpəndə əyilmişəm.**

Elə əyilmədiyinə görə də Ə.Vəzirovun hakimiyyəti dövründə onun əvəzinə, erməni – Samvel Qriqoryana xalq şairi adı verdilər. Erməninin qarşısında əyilənlərə Əli Tudə gözünün ucu ilə də baxmırdı. O çox məğrur insan idi. Ona dövlət yox, xalq öz qiymətini verdi.

Qabil Zimistanoğlu

“Günaydın” qəzeti, 13-15 mart 1999, səh.5.

“AZADLIQ İSTƏDİN, ZINDANA DÜŞDÜN..”

Dünən Bakı Dövlət Universitetində görkəmli şair Əli Tudənin 75 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbir keçirildi. Tədbiri universitetin rektoru Abel Məhərrəmov açaraq bildirdi ki, milli mentalitetimizin formalaşmasında, ədəbi dəyərlərin zənginləşməsində şairlərin rolu danılmazdır. Belə şairlərdən biri də Əli Tudədir. Onun yaradıcılığında bütöv Azərbaycan öz əksini çox gözəl tapmışdır. Dəfələrlə həyatını məsləki uğrunda təhlükəyə atan şair bütün maneələrə baxmayaraq, yolundan dönmədi. Cənubi Azərbaycanın istiqlalı yolunda qələm və silahla vuruşan şair:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm. – deyib**

mübarizəsindən dönmürdü. Tədbirdə çıxış edən filologiya elmləri doktoru Almaz Məmmədova, filologiya elmləri namizədi Nazim Rizvan və başqaları öz çıxışlarında bildirdilər ki, onu bütün ömrünü həsrət, nisgil içində yaşamağa məcbur etdilər. Bu nə idi? Torpağın, insanların, haqqın yolunda vuruşan bir şairə edilən təşəkkürmü? Lakin nə bu həsrət, nə də ki, ömrü boyu doğma Təbrizini görmək arzusu içində qalan şairi əqidəsindən döndərə bilmədi. Nə o tayda, nə də bu tayda rahatlıq tapmayan şair 50 illik bir mühacir ömrü yaşamağa məhkum oldusa da şöhrət, ad xatirinə “Mən yalnız torpağımı öpəndə əyilmişəm!”, – deyib kimsənin qarşısında əyilmədi.

Tədbirdə İncəsənət Universitetinin tələbələri də Əli Tudənin müxtəlif illərdə yazdığı şeirlərindən ibarət ədəbi-bədii kompozisiya ilə çıxış etdilər.

Mintac Elsevər

“Xalq qəzeti”, 13 aprel 1999, səh.3.

ƏLİ TUDƏ – 75

BDU-da Azərbaycan şairi Əli Tudənin 75 illik yubileyi ilə əlaqədar xatirə gecəsi keçirilib. Tədbirdə filologiya elmləri doktoru Almaz Məmmədova Əli Tudənin yaradıcılıq fəaliyyəti haqqında məruzə etdi. Qeyd edildi ki, ədəbi ictimaiyyət tərəfindən hələ 1937-1938-ci illərdən tanınan Əli Tudə 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin qurulmasında yaxından iştirak edib. Vətənpərvərlik, mübarizlik, azadlıq uğrunda çağırış Əli Tudə yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Cənubi Azərbaycan Milli hökumətinin yoxılması şairin bütün arzularını alt-üst etmiş, ona məhkəməsiz ölüm hökmü kəsildiyi üçün Şimali Azərbaycana mühacirət etmiş və burada zəngin yaradıcılığı ilə ədəbi ictimaiyyət arasında böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır. Həyatını, ömrünü Şimali Azərbaycana bağlayan Əli Tudənin əsərlərində cənub mövzusu xüsusi yer tutur.

Gecədə çıxış edən şair və yazıçılar Əli Tudə ilə bağlı xatirələrini söylədilər. Tədbirdə şairin ailə üzvləri adından şairin oğlu Natiq Cavadzadə çıxış edərək, atasının xatirəsinə göstərilən hörmət və ehtirama görə minnətdarlığını bildirdi. Sonra Azərbaycan İncəsənət Universitetinin tələbələrinin iştirakı ilə Əli Tudənin sözlərinə bəstələnmiş mahnılar və şeirlərindən parçalar səsləndi.

“Ulus” qəzeti, 21-24 aprel 1999, səh.16.

BİR DƏSTƏ GÜL DƏRİN SƏHƏNDDƏN MƏNƏ

O bəlkə də özünü mühacir saymazdı. Lakin Cənub mənşəli olduğundan 1938-ci ildə repressiya ilə üzləşib qoynunda göz açdığı Bakıdan İrana sürgün ediləndə bu acıları yaşadı. Quzeylə Güneyi qanadları bir-birindən aralanmış qartala bənzədən Əli Tudə anladı ki, o aralanmış qanadların bütöv Azərbaycan bayrağı kimi dalğalanması üçün uzun zamanların mücadiləsi gərəkdir. 1940-cı illərdə Cənubda başlanan milli azadlıq hərəkatına bu mücadilənin başlanğıcı kimi baxdığından mübarizəyə öncüllərdən biri kimi qoşuldu. Həm də Əli Tudə həm silahla, həm də qələmi ilə döyüşürdü. Onun xalqı istibdad əleyhinə savaşa, özünüdərkə səsləyən qələmi – “Tudə” (xalq) təxəllüsü ilə yazdığı şeirləri fars şovinizmi üçün odlu silahdan daha təhlükəli idi.

Milli demokratik inqilab qan içində boğulanda o, yenidən Şimala dönmək və bu dəfə ömrünün sonunacan siyasi mühacir kimi yaşamaq zorunda qaldı.

Əli Tudə bir gün də sovet pasportu daşımadı, çünki aşkarda olmasa da, içində, düşüncəsində bir canı iki paraya bölən rejimlərin mahiyyətində fərq görmədi. Nə vaxtsa hökmən bir olacaq bütöv vətənin vətəndaşı olmaq inamıyla yaşadı. Və həm də ömrünü həsr elədiyi mücadilənin davamı kimi yaşadı.

Əli Tudə yaradıcılığını nə mühacir, nə dissident ədəbiyyatı çərçivəsinə salmaq mümkün deyil. Çünki cismində siyasi mühacir yasağı daşısı da, sərhəd dirəkləri heç vaxt ruhuna, düşüncəsinə qadağa qoya bilmədi. Bakılı, Təbrizli, Mərəndli, Zəncanlı Vətən onun gözündə, könlündə bir idi, sərhədsiz idi:

**“Bir dəstə gül dərin Səhənddən mənə,
Quşlarla yollayın sərhəddən mənə,
Vətənə-Vətənli həsrətdən mənə
Uzanmış əllərlə bağlanmışam mən!”**

Nadir istisnaları çıxmaqla, o, yazdıqlarını gizli sandıqlarda da saxlamırdı ki, zamanı gəlsin.

Əli Tudə uzun illər ərzində o taylı-bu taylı ayrılıq rejimlərinə qarşı içində püskürən üsyanı bədxah nəzərlərdən yayındırmağın incəliklərini öyrənmişdi. Bu səbəbdən ona açıq-aşkar qulp qoya, qapı göstərə bilmirdilər. Lakin Əli Tudə şeirlərinin gözəgörməz sensorları, yasaqçıları var idi ki, bu, milli oyanış üçün daha təhlükəli olan etinasızlıq, görməməzlik idi. Rejimin bu cür zərərsizləşdirmə üsulları bütöv Vətən həsrətli şairin az qala cismani varlığının da boyaboy görünməsini əngəlləyirdi. Yüksək fəxri ad və imtiyazlar veriləndə onu “görmürdülər”, kitablarının nəşri plandan-plana, ildən-ildə keçirilirdi. Əli Tudə öz içində boğulurdu. Lakin o, ömrü boyu

**“Şöhrət zirvəsinə qalxmaq istəyəm
Milləti nərdivan etməsin gərək” –**

amacına sadıq qaldı. Ləyaqətli, gözü-könlü tox, kimsədən umacaqsız, haykürsüz ziyalı ömrü yaşadı. Elə səssiz-səmirsiz ölümüylə də gözlərə təpilmədi...

Və bu səssiz, usduf gedişin sualı ölümündən bir neçə il sonra 1999-cu il mayın 24-də, Bütöv Azərbaycan Birliyinin keçirdiyi anım günündə doğdu: əvvəlcə əyləşdiyim arxa sıralardan birində kimsə yoldaşına pıçıldadı: – bəyəm Əli Tudə ölüb ki, anım günü keçirirlər? Bu sualın səbəbi-

nin bir ucu öncə söylədiyim gözəgörünməz senzora gedib-çıxsada, digər ucunda işıqlı bir məna dayanır ki, bu da sənətkarın, onun şeirinin, sözünün ölməzliyi, bizimlə çiyin-çiyinə yaşarlığıdır.

Anım günündə professorlar Almaz Əliqızı, Şövkət Tağıyeva, cənublu ədəbiyyat araşdırıcısı, İngiltərə universitetinin professoru Qulamrza Səbri Təbrizi və digər nətiqlər Əli Tudənin xatirəsinə layiq uca sözlər söylədilər. Q.Təbrizinin toxunduğu bu məqam isə çox içləri silkələdi. O dedi: “Mən təəccüb edirəm ki, sizdə ziyalı çox vaxt savadlı, elmi biliyi olan alim adama deyirlər. Fəqət, alim yalan danışsasa, səmimi deyilsə, vətənə, millətə bağlı deyilsə, öz həyatı, işi ilə başqalarına işıq ucu göstərmirsə, onu necə ziyalı hesab etmək olar. Əli Tudə ilə Təbrizdə milli demokratik inqilabda çiyin-çiyinə olmuş bir şəxs kimi deyə bilərəm ki, ziyalı etalonunu tamamlayan bütün keyfiyyətlər onda var idi”.

Əli Tudə məslək, amal uğrunda döyüşü və bu yolda şəhidliyi insanlıq üçün ən uca rütbə sayırdı. Milli mücadilə öndəri, Bütöv Azərbaycan Birliyinin sədri Əbülfəz Elçibəy bu məqama başqa yöndən aydınlıq gətirərək söylədi ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin qanunlarına görə, xidməti vəzifəsini yerinə yetirdiyi dövrdə hansı şəraitdə həlakından asılı olmayaraq (birbaşa döyüşdə, təlim məşqində, ya təsadüfi qəzalarda) bütün əsgərlərə eyni status – şəhid adı verilir. Bu baxımdan, vətənin bütövlüyü uğrunda əyninə geydiyi dava paltarını fikrən, ruhən heç vaxt çıxarmayan Əli Tudə də şəhiddir, məslək, amal şəhidi. Şəhidləri isə ağlamırlar, həmişə döyüşdə olan ruhlarını “Cəngi”ylə, şair-əsgər Əli Tudənin anım günündə olduğu kimi “Koroğlu” uvertürasıyla şad edirlər.

Bəsti Əlibəyli

“Müxalifət” qəzeti, 26 may 1999, səh.12.

QƏLƏMDƏN SİLAHA, SİLAHDAN QƏLƏMƏ SARILAN ŞAİR

1945-ci ilin dekabr ayında Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın güneyində Milli hökumət yarandı. Əli Tudə də başqa gənclər kimi azad nəfəs aldı. O, 1945-ci ildə Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin üzvü olmuşdur. Eyni zamanda, milli-azadlıq hərəkatında fəal iştirak etmişdir.

Məlumdur ki, 1941-1945-ci illər İkinci Dünya müharibəsində faşizmin məğlubiyyətindən sonra bütün dünyada müstəmləkəçiliyin tamamilə ləğv olunmasına şərait yarandı. Bu dövrdə Güney Azərbaycanda milli azadlıq və demokratiya uğrunda aparılan mübarizə qələbə ilə nəticələndi. Bu zaman Azərbaycan Demokrat Firqəsi yarandı. Məşhur inqilabçı, ictimai xadim, güclü publisist S.C.Pişəvəri firqəyə başçı seçildi. Onun başçılığı ilə firqə xalq kütlələrini ictimai zülm və şahlıq əleyhinə, demokratiya və azadlıq uğrunda mübarizəyə qaldırdı. 1945-ci il dekabrın 12-də Güney Azərbaycanda demokratik dövlət yarandı. Tez bir zamanda iqtisadi, ictimai və mədəni sahələrdə bir sıra islahatlar həyata keçirildi.

1945-ci ildə Güney Azərbaycan demokratik hərəkatını tərənnüm edən gənc şairlərdən biri də Əli Tudə idi.

Şah istibdadının şovinist ruhlu hakim dairələrinin Azərbaycandakı milli zülmü, bu xalqın dilinin, mədəniyyətinin təqib olunması istər fars və istər Azərbaycan mətbuatında, hətta xarici mətbuatda da çox işıqlandırılırdı. Xalqın taleyi və həyatı ilə bağlı olan bu böyük məsələlərə o dövrdə yazıçılar, şairlər heç vaxt biganə qala bilməzdilər. Onlar Pəhləvi zülmünü lənətləyən, öz ana dilimizi tərənnüm edən milli ruhda gözəl şeirlər yazır, varlığımızı, dilimizi, milli mədəniyyətimizi müdafiə edərək mənalı, təsirli, bədii cəhətdən kamil və dolğun əsərlər yaradırdılar. Rza şah istibdadının, milli zülmün tüğyan etdiyi dövrlərdə də Azərbaycan yazıçı və şairləri susmamış və mübarizə yolundan çəkilməmiş, yazıb-yaratmışlar.

Bu şairlərdən biri də bu gün 75 ilini qeyd etdiyimiz mərhum şairimiz Əli Tudədir.

Şair “On iki dekabr” adlı şeirində yazır:

**“İyirmi dördün baharında
Bir daxmada yaransam da,
Gah atamın, gah anamın
Qucağında min naz ilə,
Mən qırx beşin qış günündə
Yaş səngərdə doğulmuşam.
Boz sifətli, alov gözlü
Bir şəhərdə doğulmuşam.
İsti qanım lalə-lalə
Daşlar üstə tökülmüşdür.**

**O gün özü lənətlədi
İstibdadı, ehtiyacı.
Məğlub olan düşmən üstə
Gülümsədi acı-acı.
O gün özü bir tac oldu
Tariximin illərində.
Yalnız o gün qələm verdi
Zəncirlənmiş əllərinə
Rəssamların, şairlərin,
Aşıqların, nasirlərin...”**

12 dekabr 1946-cı ildə Milli hökumətin süqutundan sonra Əli Tudə Azərbaycanın quzeyinə gəlmişdir. 1947-ci ildə ADU-nun filoloji fakültəsinə daxil olmuş, 1952-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə başa vurmuşdur.

İlk kitabı 1950-ci ildə Bakıda “Cənub nəğmələri” adı ilə çıxmışdır. Bakı Ali Partiya məktəbində təhsil almışdır. Bir müddət Azərbaycan Demokrat Partiyasının mərkəzi orqanı olan “Azərbaycan” qəzetində ədəbi şöbə müdiri vəzifəsində çalışmış, sonralar yalnız bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Əli Tudə 1959-cu ildə Azərbaycanın Moskvada keçirilən ədəbiyyat və incəsənət ongünlüyündə iştirak etmiş və “Əməkdə fərqlənməyə görə” medalı ilə təltif olunmuşdur.

Əli Tudə Azərbaycana – Bakıya gələndə doğma bacı və qardaşlarına müraciətlə “Mən nə gətirdim” adlı şeirində yazır:

**“Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı,
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim.**

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan,
O azad olmasa yaşamam, inan!
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki, təzə bir dövrən gətirdim”.**

Əli Tudə Azərbaycanın tanınmış şairlərindəndir. İndiyədək şairin “Cənub nəğmələri”, “Bakının işıqları”, “Vətən sevgisi”, “Məhbusların son sözü”, “Şimal həsrəti”, “Arazın o tayında”, “Şeirlər”, “Şairin kitabxanası”, “Şairin düşüncələri”, “Qartal”, “Yanıqlı tütək”, “Sevinc”, “Seçilmiş əsərləri” və onlarla başqa kitabları nəşr edilib.

Əli Tudənin şeirləri rus, ingilis, türk, ukrayna, gürcü, tacik, tatar, hind dillərinə tərcümə edilmişdir. Eyni zamanda, şair özü də rus, fars, gürcü, türkmən, qırğız şairlərinin şeirlərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Beləliklə, qələmdən silaha sarılıb milli azadlıq hərəkatında fəallıq göstərən Əli Tudə Milli hökumətin süqutundan sonra yenidən qələmə sarılaraq:

**“Parçalanmış ana torpaq,
Bu Qarabağ, o Qaradağ...
Lal sərhəddə Araz ancaq
Haray çəkir insan kimi.
Bir yaranmış Azərbaycan!
Ayırsa da onu zaman,
Görəcəkdir hər yaşayan
Bu ölkəni bir can kimi...”**

Deyən şair şeirlərini ümid notları üstündə kökləyir.
Qəbrin nurla dolsun, şair.

Xavər Qəhrəmani

“Tanıtım” qəzeti, 21-28 may 1999, səh.12.

MƏSLƏK ŞAİRİ

Altmış il qələm çalmış Əli Tudə sadə bir insan olsa da, sadə şair deyildi. Kim şairin, sənətin cəmiyyət həyatından, toqquşan qılıncların əks-sədasından, oğulsuz anaların fəryadından, yaralı Vətənin ağrılarından uzaq olduğunu söyləyirsə, nə qədər də yanılır. Axı Əli Tudənin məslək eşqi, Vətən məhəbbəti və həyat həqiqəti ilə yoğrulmuş poeziyası şairin məqsədini göstərən ən yaxşı nümunədir:

**Şeir dağ vüqarlı bir qəhrəmanın
Hünəri, şöhrəti, əqidəsidir... – deyən**

şair səhv etməzdi. O bilirdi ki, poeziya balıq kimi lal, hava kimi rəngsiz, daş kimi duyğusuz ola bilməz. Arazın cənubunda dili əlindən alınmış neçə milyonluq xalqın faciəsi qarşısında susan şairə nə ad vermək olardı? Milli hökumət amansızcasına dağıdıldığı bir vaxtda Ərdəbilini, Əhərini, Urmusunu, Marağasını, Təbrizini itirmiş həssas bir qələm və qəlb sahibi fəryadını sinəsində boğmağı bacarardımı? Əgər Əli Tudə tarixin yaxasından tutub:

**İnsan bir iynəsi itsə, axtarar,
Mənim Təbriz boyda şəhərim hanı?
Qüssədən nə gecəm, nə gündüzüm var,
Urmiyam, Mərəndim, Əhərim hanı?**

– Soruşmasaydı, keçmişini, indisini, gələcəyini bayraq kimi başı üzəri-nə qaldırıb haray çəkməşəydi, millətlərin qanını içib, zirehli maşınların dal-dasında gizlənənlərin sarayları başlarına uçularardı?

Əli Tudə söz səngərində döyüşürdü. O yaxşı bilirdi ki, “dil ipə-sapa yatmayan azadlıq fədaisidir”. Vətəni, xalqı isə biganələr yox, yalnız fədailər qoruyar. Bəs, uğrunda Nəsimilərin, Xətəilərin can qoyduğu dildən üz çevirşəydi, Əli Tudə şair sayıldımı?..

“Mən nə gətirdim” şeirinin müəllifi siyasi mühacir idi. Mühacirlik isə ən qədim dövrlərdən bəri əqidə, məslək sahiblərinin qismətinə düşmüş tale payıdır. Əli Tudə bu yola qədəm basdı. 22 yaşlı gəncin ayaq qoyduğu mühacirlik yolu gedər-gəlməz də ola bilərdi. Bu yol dəhşətli və sonsuz sınaq meydanına da çevrilə bilərdi. Oradan isə qızıl kimi saf, şərəflə çıxmaq hər oğulun işi deyildi. Şair sonralar “Zindanda ağarmış saçlar” hekayəsində yazırdı: “Mühacirət həm mərd, həm də namərd sifətləri doğru-düzgün əks etdirən böyük həqiqət güzgüsüdür!” Doğrudur, alovlu şairimiz qürbətdə deyil, öz vətənində mühacir idi. Təbrizdən Bakıya gəlmişdi. Lakin dərdin çəkilməzliyi onda idi ki, bu iki cüt şəhər iki cüt göz kimi bir-birini görməkdə aciz idi. Şair-mühacir öz sarsılmaz qeyrətinə arxalanıb ideya hədəfinə doğru getməsinə ən düzgün gediş hesab edirdi:

**Qeyrətə haramdır isti çörək də,
Buz su da, dinc yol da, şirin yuxu da.
Yaddır şikayət də, yaddır istək də,
Yaddır tərəddüd də, yaddır qorxu da...**

Əli Tudənin fikrincə mühacir həyatı, mühacir qeyrəti dağları, dənizləri, çəni-çiskini, həyat faciələrini yara-yara əqidəsinin hədəfinə gedən mühacirin amalı məhz dözüməndən, qeyrətindən, kişiliyindən su içir. Əgər belə deyilsə, əgər üzərinə mühacirlik adı götürmüş birisi həyat nemətlərindən ötrü bütün mənəviyyatından keçirsə, onda şairin vicdanı, vətəndaşlıq qeyrəti nəyə çəkir:

**Bəs niyə bir ömrə əyilir indi,
Kiminsə əyninə geyilir indi?
Ovula-ovula yeyilir indi,
Qeyrət haray çəkir, hanı kişilik?**

Əli Tudə xalqının sevincinə və kədərinə laqeyd, bitərəf qala bilməyən qələmi ilə xadimləri və xainləri ayırmağa çalışır, onları poeziyasının ələyindən keçirir. Bununla o, həm vətən cəfakəşlərinin layiqli mövqeyini nişan vermək, həm də xalqı xəyanətkarlardan qorumaq niyyəti güdür, üzlüklü düşmənlərin dost təbəssümü ilə bəzənmiş üzlüyünü çıxarıb atır:

**Dünyada ən böyük xain odur ki,
Əvvəl dostun ola, sonra düşmənin...**

Əli Tudə şair qardaşlarına da müraciət etmiş, poeziya səsləşməsinə girmiş, onların tarixdəki mövqeyini dəyərləndirməyə çalışmışdır. Bizcə, bu təşəbbüs öz uğurlu həllini tapmışdır. Onun Şəhriyara yazdığı mənzum məktubda yaratdığı portret cizgilər, öncəgörmə tək poetik cəhətdən deyil, həm də tarixi baxımdan qiymətlidir:

**Sən də carçısısan şirin vüsalın,
Qardaş sorağında gəzir xəyalın...
Arzun, cəsarətin, işin, amalın
Vətən tarixində qalandı, şair.**

Şair bütün şüurlu həyatını, yaradıcılığını vətəninin, xalqının azadlığına bağışladı, son nəfəsədək əqidəsinə sadıq qaldı. O, hər cür narahatlığa, hər cür əzab-əziyyətə razı oldu, tək azadlığa xidmət edən qələmi əlindən düşməsin. Xeyr, o, nə mübarizədən, nə də ömrünü poeziyaya verməkdən qor-

xurdu. Axı, onun mübarizəsi də, azadlığı da, sənəti də, sevgisi də bir yumruqda birləşmişdi və bu, Əli Tudə üçün ədəbi dirilik suyu idi:

**Gecəli-gündüzlü mən qələm çaldım,
Dedim: – inci dolu sənətdir varım.
Bəli! Mən şeirimini qeydinə qaldım,
Bəs mənim qeydimə kim qaldı? Yarım!**

Nazim Rizvan

“Bakı” qəzeti, 7 iyun 1999, səh.4.

BİR ÖMÜRDƏ İKİ TALE

Əli Tudənin Vətən birliyi, azadlıq ideyaları, tarixi haqsızlığa qarşı kəskin etirazı, yüksək ideyalı yaradıcılığı sözün həqiqi mənasında, öz sözlərilə desək, “böyük həqiqət güzgüsü”dür. Şairin poeziyası daha çox öz taleyinin bədii əksinə çevrildiyindən, bu sənətdə ayrılıq, həsrət, nisgil motivləri öz aydın təzahürünü tapır. Əli Tudənin çoxsahəli yaradıcılığında Vətənin tarixi keçmişi, bugünkü problemləri, onun gələcək həyatı ən yüksək fəlsəfi deyim tərzində ifadə olunur. Buna görə də sanki o, bir sənətkar, əsl vətəndaş kimi öz idealları yolunda əriyən şama bənzəyir. Lakin bu vəziyyətdə şair öz ideallarına işıq bəxş etdiyindən şamdan çox günəşi xatırladır.

Əli Tudə yaradıcılığı zəngin yaradıcılıqdır. Həyatın bütün sahələrini əhatə edən sənətdir. Lakin o, birinci növbədə istiqlal şairidir. İstər ayrı-ayrı lirik şeirlərində, istərsə də poemalarının bir çoxunda hürriyyət, azadlıq duyğularının özünə yer tapması, xalqın keçmişi və bu gündən duyduğu qürurdur. Yüksək olması, öz məslək və əqidəsinə möhkəm bağlanması və s. cəhətlər güclü və təsirli formada diqqəti cəlb edir:

**Sevirəm xalqımı özümdən artıq,
Ürəyimdən artıq, gözümdən artıq,
Tuturam sözünü sözümdən artıq,
Mehriban səsinə mən can demişəm.**

Əli Tudə öz xalqına, millətinə bağlı olmuş, bu xalqın uğurları ilə sevinmiş, onun gələcəyinə böyük ümidlər bəsləmişdir. “Demişəm”, “Döyüş yollarında”, “Mənim inqilabım” və s. bu kimi onlarla şeirlərində şairin “günəşə çatacaq” arzularının reallığı şübhə oyatmır. Lakin şairin gələcək arzularının qarşısına sədd çəkən, ümidlərini puç edən məlum hadisələr, daha doğrusu “Nəzər” şeirində ifadə olunduğu kimi, “ağına gəlməyənlərin başına gəlməsi”, ümidlərin qırılması və həsrət motivlərinin yaranmasını gücləndirdi.

Əli Tudənin həsrət və ayrılıq ifadə edən “Dözüm”, “Şəhid arzular”, “Savalanın quzey qarı”, “Etiraz”, “Təbriz yadıma düşdü”, “Hanı?”, “Ay Araz”, “Ayrılıq” və s. bu kimi silsilə şeirlərində ənənəvi və milli kəlləli poetik detallar mənsub olduğu ədəbi nəslin digər nümayəndələrindən fərqli, həm də özünəməxsus ifadə formasındadır.

**Mən dənizə çıxdım bir qayıq kimi,
Tufan yelkənimi inadla yıxdı.
O boyda Vətənim bir balıq kimi
Ölimdən asanca sürüşüb çıxdı.**

Əli Tudə bir üsyankar, mübariz şairdir. O, bir xalqın, bir millətin ikiye parçalanmasını, iki qardaş arasında keçilməz səddin çəkilməsini ən dəhşətli tarixi amansızlıq və ədalətsizlik sayır və arzularının şəhidliyi səviyyəsinə də qiymətləndirir.

**Axı yalnız insanlar yox,
Arzular da şəhid olur.
Zəmilərdə biçilməmiş
Ruzular da şəhid olur.**

Ona görə də sənətkarın nəzərində belə bir tarixi faciənin qurbanı olan xalqın dərdlərinə çarə olmayınca onu nə ovundurmaq olar, nə də dərdlərini unutmaq. Bu nöqtədə Əli Tudə poeziyasında Vətən həsrətinin acı və ağırları, məhrumiyyət və ağırlıqları real həyatı təzahürdə ortalığa çıxır. Bu mənada “hər kəsin öz qibləsi var, mənim qibləm Vətənimdir” deyən şair öz qibləsi naminə bir tufana, şimşəyə çevrilmək istəyir. Lakin belə bir halda Əli Tudəyə məxsus ustalığa ondadır ki, sənətkar şimşək ömrünün bir anlığı oldu-

ğunu nəzərə alıb, bütün ömrü boyu yandığından, müqayisədə özünü şimşək-dən üstün hesab edir:

**Yox! Şimşək bir anlıq yanır... Mən ancaq
Bütün ömrüm boyu yandım... Bəs necə?
Dedim bəlkə bu xalq, bəlkə bu torpaq
Mənim işığımla zülmətdən keçə.**

Əli Tudənin poetik fəlsəfəsində bir vətəndaş, əsl insan obrazı əks etdirilir. Onun poeziyasında təsvir olunan bu şəxs Vətəni hər şeydən üstün tutan, onun gələcəyinə yüksək inamı olan bir şəxsiyyətdir. Yaradıcılığı ilə dərinlən tanışlıq göstərir ki, həmin şəxsiyyət elə şairin özüdür. Problemin bu cür qoyuluşunda onun lirikasının vətəndaşlıq mündəricəsi əhəmiyyətli dərəcədə dərinləşir, yüksək fəlsəfi dəyərlər kəsb edir. Bu şəxs öz dilinin, öz Vətəninin, öz tarixinin, gələcəyinin təəssübkeşi rolunda çıxış edir:

**Alovlu günəş qədər
Hərərətlidir dilim!
Müqəddəs atəş qədər
Ünsiyyətlidir dilim!**

və yaxud:

**Azərbaycan bir qaladır,
Hər kərpici bir səngər.
Hörgülərin arasından
Hünər boylanır, hünər.**

Ə.Tudə yaradıcılığında nəinki Vətən, xalq, tarix və s. məsələlər, eyni zamanda bəşəri-mənəvi dəyərlər də fəlsəfi düşüncə və mühakimə aspektindən qiymətləndirilmişdir. “Əbədiyyət”, “Göz yaşı”, “Xalq-şəxsiyyət”, “İnsan ləyaqəti”, “Sirr” və s. şeirlərində hətta emosional münasibətlər belə, fikirdaxili mənalandırmada, mahiyyətdə açılır. Bu qrup şeirlərinin bir çoxunda şairin dünyanın fəlsəfi dərki və mövcud aləmə fəlsəfi münasibəti daha geniş mənada ön plana çıxır. “Əlvan duyğular” şeirində hiss və düşüncələrin, mürəkkəb qanunauyğunluqların poetik fəlsəfi ifadəsi bu baxımdan səciyyəvidir:

**Sanma bu dünya ancaq
Qayğılardan yaranıb.
Həm də həssas təmaslı
Duyğulardan yaranıb.**

Ona görə də şairin qənaətlərində həyatın dialektikası, onun müşahidə və dərk olunması təkcə gözlə görünənlərin formalaşdırılmasında deyil, həm də hissi-emosional duyğuların dərin məna qatlarına nüfuzunda açıqlanır:

**Həyatı gözlə görmək
Hünər deyil dünyada.
Söz görməsə də, səhər
Səhər deyil dünyada?**

**Hünər odur həyatı
Ürəklə görəsən sən!
Həyatın qiymətini
Ürəklə verəsən sən!**

Ə.Tudənin poeziyası özünün müasirliyinə görə seçilən sənətdir. Bu cəhət bir çox xüsusiyyətilə yanaşı öz həllini şairin Vətənə məhəbbəti, Vətənə bağlılığı ilə fəal vətəndaşlıq mövqeyinin ən qabarıq vəhdətində tapa bilər. Bu vəziyyətdə şairin öz sözlərilə desək “dünyanın mərd və namərd sifətləri” canlandırılarkən yaşadığımız dünyanın, cəmiyyətin bir çox reallıqları bədii detala, rəmzə çevrilə bilər, hətta əyaniləşdirilmiş formada nəzərə çatdırılır. Nəticədə dünyanın həm yaxşı, həm də pis cəhətləri şair məntiqindən güc alaraq misra düzümündə əks etdirilir. “Dünya”, “Kişi”, “Qeybət”, “Bağışlaya bilməyirəm”, “Necə danışaq”, “Özgə köməyi”, “Şöhrət düşgünü”, “Baş açmıram” və digər şeirlərində Ə.Tudə daha çox zəmanə eyiblərini göstərməklə yanaşı, həm də bir şəfalı təbib əliylə onları sağaltmağa, insanları maddiyyat problemlərinə aludəçilikdən uzaqlaşdırmağa çalışır. Daha doğrusu, şair əsl poeziya normalarına əməl edərək iki mühüm vəzifəni yerinə yetirməli olur. Bir tərəfdə pislik, mənəvi eybəcərlik tənqid olunur, o biri tərəfdə onun gərəksizliyi isbat olunur. Bu qrup şeirlərində didaktika, nəsihətamizlik əsas, aparıcı olduğundan, bəzən hansı halın birinci və ya ikinci planda verilməsi o qədər də nəzərə çarpmır.

Nəzərə çarpan əsas amil odur ki, insan yalnız və yalnız yaxşı əməl, yaxşı iş sahibi olmalı, mənəvi ucalığa doğru irəliləməlidir:

**Pul nə ömrə yaraşır,
Nə taleyə bəzəkdir.
İnsana ehtiyacı
Ödəməkçin gərəkdir.**

və ya:

**İnsan! Gərək dünyada
Hər işə qarışsın o.
Nə qəm, əyri otursa,
Təki düz danışsın o.**

Ona görə də şairin poeziyasında insan böyük mənada şəxsiyyət, ləyaqət simvoluna çevrilir və cəmiyyətdə şəxsiyyət amilinin aparıcılığı diqqət mərkəzində saxlanılır. Yaradıcılığında insana müraciətdə əslində, insan və cəmiyyət probleminə şəxsiyyət faktorunun yeri, mövqeyi müəyyənləşdirilir. Məs:

**Qalxanda elə qalx ki,
Ağaca dön, kola yox.
Gəzəndə elə gəz ki,
Şəxsə dön, kölgəyə yox.
Pozanda elə poz ki,
Hökmə dön, bəlkəyə yox.
Dinəndə elə din ki,
Şimşəyə dön, quşa yox.
Yazanda elə yaz ki,
Ürəyə dön, hərfə yox.**

Hər bir yaradıcılığın arxasında şəxsiyyət dayanır. Əli Tudə sənətinin daxili dərinliklərinə endikcə onun əsl şair siması açıqlanmaqla yanaşı, həm də sadə, təvazökar, mərd, qeyrətli, sədaqətli bir insanın obrazı canlanır. “Mənim müdrik nənəm”, “Miras”, “Ağbirçək məsləhəti”, “Alovlu şərəf”, “Haray”, “Xətt”, “Ən uzun yol”, “Mənim Şəfiqəm”, “Sən gələndə, sən gedəndə”, “Sənsən sən” və s. şeirləri bu baxımdan xarakterikdir. Bu şeirlərdə şa-

ir bilavasitə təmasda olduğu ən yaxın adamlara səmimi münasibətlərini izhar edir, həyatı görüşlərini əks etdirir. Nəticədə valideynlərinin, həyat yoldaşının, övladlarının, dost və yoldaşlarının – bir sözlə yaradıcılığında özünə yer tapmış bir çox şəxslərin ədəbi obrazları yaradılır.

Təbiət gözəlliyi və harmoniyası Əli Tudə lirikasında aparıcı mövzularındandır. “Yenə yada düşdü”, “Bahar notları”, “Səhər-səhər”, “Bakının küçələri”, “Bakı bağları”, “Hövsan”, “Maştağa”, “Nardaranda”, “Mənzərə” və s. kimi şeirlərində sənətkar qəlbi, ruhən bağlı olduğu doğma yurdunun ecazkar gözəlliklərini yüksək ustalıqla vəsf edir. Bu yolla Vətəninə bağlı ürəyinin dərinliklərində yaşatdığı duyğuları üzə çıxarır:

**Mavi gözləriylə güləndə Xəzər,
Qayalı sahilə gələndə Xəzər,
Ayaq izlərini siləndə Xəzər,
Sahilə zinətdir Bakı bağları.**

Ümumiyyətlə, təbiət mövzusu şairin poeziyasında bir neçə formada özünü göstərsə də, təbiətin müstəqim, birbaşa tərənnümü onun şeirlərinin əsasında dayanır. Ona görə də Ə.Tudə şeirlərində təbiət özünün ictimai-siyasi səciyyəsi ilə yanaşı, birbaşa tərənnümündə obraz səciyyəsində bulunur. Sənətkarın poeziyasında təbiət qarışıq yox, sistemli, “hər ilməsi öz yerində olan bir xalıdır”, əlvan rəngli lövhədir:

**Həm al günəşi var, həm boz dumanı,
Həm də ulduz-ulduz ağ kəhkəşanı.
Nəhəng, əlvan, zəngin bir gülüstani
Mənim xatirimə salar təbiət.**

Əli Tudə yaradıcılığında say etibarilə aparıcılığı onun lirikası tutsa da, şairin sənətinin özünəməxsusluğunun dərki və təsdiqi, ictimai-siyasi həyat problemlərinin geniş təsvir və tərənnümü baxımından poemalarının da xüsusi yeri və çəkisi vardır. “Mühacir qeyrəti”, “Nağıllaşan məhrəmlər”, “Şairin həyatının nəğmələri”, “Görüş ömrü”, “Ayrılmış sahillər”, “De, hardasan?”, “Türklər”, “Yarımcıq dastan”, “Təbriz gözəlinin məktubu”, “Təbriz gözəlinə məktub”, “Məhbusların son sözü” və s. poemalarında gerçəkliyin ən aktual mətləb və problemləri ictimai mənə əhəmiyyəti səviyyəsindən qiymətləndirilmiş və çoxsaylı oxucuların böyük rəğbətini qazanmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında böyük xidmətləri olan, əsərlərində doğma Azərbaycanımızın ağrı-acılı, hicranlı həyatının poetik dünyasını yaradan, taleyin amansız hökmü ilə 50 il mühacir həyatı yaşayan, öz layiqli qiymətini almayan Əli Tudə dünyasını dəyişərkən özü ilə bərabər böyük bir nisgil aparmışdır. Lakin onun qəlbində, ruhunda nisgil olsa da, o həm də xoşbəxt sənətkardır. Əli Tudə o mənada xoşbəxtidir ki, şair yarım əsrdən çox olan yaradıcılıq dövründə öz ideallarına sadıq qalaraq Azərbaycan xalqının mənafeyinə xidmət göstərmiş, xalqının gələcəyinin parlaq olmasına inanmış, daim prinsipial vətəndaş-şair mövqeyindən geri çəkilməmişdir. Onun yaradıcılığının ədəbiyyatımızda xüsusi yeri və çəkisi var. Əsərləri xalqımız, oxucular tərəfindən sevilir, oxunur və yüksək qiymətləndirilir.

**Elman Quliyev,
filologiya elmləri namizədi**

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin XIV cildinə ön söz

BÜTÖVLÜK ARZUSU İLƏ

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların düşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Bu sətirlər mərhum şairimiz Əli Tudəninindir. Şərəfli bir şair ömrü yaşayan, ağıl kəsəndən həyatın mənasını mübarizədə, səngərdə axtaran, ancaq taleyin hökmü ilə ömrü mühacirətdə keçən Əli Tudənin... Mühacir sözü bəlkə də yerinə düşür, çünki Əli müəllim mənəvi Azərbaycanın başkəndi olan Bakıda əlli il yaşamış, dönə-dönə vəsf etdiyi bu torpaqda da dəfn olunmuşdur. Ancaq bütün yaradıcılığı boyu Təbriz həsrətilə yaşamış, Vətənin Cənubunu dönə-dönə yad etmişdir.

Rus imperiyasının və İran irticasının tarixi sövdələşməsindən sonra Azərbaycan iki hissəyə parçalandı – Cənub hissəsi İran şahlığının, Şimal hissəsi isə Rusiyanın tərkibinə qatıldı. Əsrlər boyu eyni taleyi yaşayan, bir-birinə məhrəm və doğma olan qan qardaşları az qala iki əsrə yaxın-

dır ki, bir-birindən ayrı yaşayırlar. Ancaq bu ayrılıq coğrafi və fiziki ayrılıqdır, Azərbaycan mənən bütöv və ayrılmaz olmuşdur. Çünki xalqın qan yaddaşı var, o xalqı yaşadan adət-ənənələr, folklor var. Söhbət ondan gedə bilər ki, iki əsrə yaxın bir müddətdə, Azərbaycanın Şimala, Cənuba bölünməsi eyni xalqın coğrafi, fiziki parçalanmasını, bu parçalanma ilə müxtəlif ictimai-siyasi faktların təsirinin yaranmasını meydana gətirmiş, beləliklə, bir xalqın bir məkanda yaşamaq imkanını heçə endirmişdir. Bu da istər-istəməz müxtəlif sahələrdə yaşayan eyni xalqın bir-birini görmək, birləşmək, bir olmaq arzusunu, bu arzudan doğan həsrəti dilləndirir.

1938-ci ildə 14 yaşlı Əli Tudə İrana sürgün olunur. O, Bakıya bir də 1946-cı ilin sonlarında qayıdır. Bu səkkiz ildə Əli Tudə böyük bir həyat yolu keçir. Əli Tudə Cənubi Azərbaycanda başlanan azadlıq hərəkatına qoşulur, milli ruhlu, istiqlal duyğulu şeirlər yazır, Milli hökumət dövründə qəzet və jurnal redaksiyalarında çalışır, böyük səylə Təbrizdə ilk filarmoniya yaradır. Milli hökumət onun xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək “21 Azər” medalıyla təltif edir.

Ancaq İran irticası xarici imperialistlərin təhriki və köməyi ilə Milli hökuməti devirir, Əli Tudə də bir çox həmkarları kimi Şimali Azərbaycana – Bakıya pənah gətirir. Və burada ali təhsil alır, şeir yaradıcılığını davam etdirir, çağdaş Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən birinə çevrilir. Əli Tudə bütün yaradıcılığı boyu Təbriz həsrətilə çırpınmış, fəal iştirakçısı və döyüşçüsü olduğu milli demokratik hərəkatı dönə-dönə yad etmiş, azadlıq, istiqlal duyğularını qələmə almışdır.

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

Vəfatından sonra nəşr olunan “Söz ömrü” şeirlər-poemalar kitabına müqəddimədə şair Nəriman Həsənzadə yazır:

Dəfələrlə həyatını məsləki uğrunda təhlükəyə atan gənc və mübariz şair axırda gizli əllərin xəyanəti nəticəsində Arazın o tayındakı vətəninədən Arazın bu tayındakı vətəninə mühacirət etmək məcburiyyətində qaldı. Xalqının azadlığı uğrunda həyatını belə qurban verməyə hazır olan şair öz vətəninə siyasi mühacir kimi yaşadı. Ömrünün axırına kimi ona Cənubi Azərbaycana, Təbrizə, Ərdəbilə, Savalan ətəyindəki doğma Çə-

naxbulaq kəndinə getməyə icazə vermədilər. Nə o tərəf – İran, nə bu tərəf – Sovet. Əli Tudə ikisinə də təhlükəydi. İki imperiya bir şairdən qorxdu. Alovlu səsini kar qulaqlar eşitmədi. Bəlkə də eşitdi. Gələnlərin qayıdışından, Səttarxanların, Xiyabanilərin, Pişəverilərin yada düşəcəyindən qorxdular.

Əli Tudə “Bütövlük” adlı şeirində yazır:

**Mənim doğma xalqım! Mən saz çalsam da,
Demirəm haqqımı ev-ev ver mənə.
– Vətən deyə-deyə payız olsam da,
Demirəm baharı şiv-şiv ver mənə.**

**Demirəm sinəmdə ulduzlar yana,
Şəfəqi ağarmış saçıma qona...
Əlvan hədiyyələr qalsın bir yana,
Sevincin özünü növ-növ ver mənə.**

**Nə çoxdur arzunun az-az bitəni,
İnsana yarımçıq payın yetəni...
Təkcə parçalanmış vahid Vətəni,
Sən yarımçıq deyil, bütöv ver mənə!**

Bu şeir Əli Tudə poeziyasında onun digər şeirləri ilə müqayisədə bəlkə də bir elə seçilmir, ancaq şairin poetik məramını çox doğru, dürüst ifadə edir. Əli Tudə məhz bu bütövlük uğrunda mübarizə aparmış, şeirlərində Azərbaycanın vahidliyi, birliyi ideyasını tərənnüm etmişdir. Təbii ki, bu amal və qayə təkcə Cənub şairlərinin deyil, Şimalda yaşayan bütün şairlərin arzusu idi. Ancaq Əli Tudə poeziyasında bu bütövlük arzusuna bir sıra digər arzular da qoşulur: o, ayrıldığı Təbrizi, doğma Çanaxbulaq kəndini görmək istəyir, bir vaxt onunla səngərlərdə yatan fədailərin məzarını ziyarət etmək arzusundadır. Əlbəttə, bütün bunlar müşkül idi və müşkül-lük, bu keçilməzlik, həsrət, qəm, qüssə gətirir. Bu kədər duyğusu Əli Tudənin bütün şeirlərində öz əks-sədasını tapır. Ancaq o kədər insanı pessimizmə, bədbinliyə yuvarlatmır. Çünki inanırsan ki, şairin (və bizim!) arzuları çin olacaqdır:

**Gecikmiş vüsaldan soraq gətirən
Günün qabağına gedəcəyəm mən.
Məni qışda tapıb, qışda itirən
Vətən torpağına gedəcəyəm mən.**

**Yenidən qartala dönmək naminə,
Qürurla zirvədə dinmək naminə,
Hörmətlə ətəyə enmək naminə,
Qartal oylağına gedəcəyəm mən.**

**Hələ də kül altda odu sönməyən,
Didərgin oğlundan üzü dönməyən,
Məşəlləşən əli göydən enməyən
Baba ocağına gedəcəyəm mən.**

Bu arzu, bu həsrət demək olar ki, bütün Cənub şairlərinin yaradıcılığında səslənib. Doğrudur. 1990-cı ildə Arazı iki yerə bölən sərhəd dirəkləri yıxıldı, İrana, Cənubi Azərbaycana gediş, viza başlandı. Ancaq bütövlük arzusu yenə də poeziyada əsas mövzu olaraq qaldı.

**Əsa götürsəm də əlimə, Vətən,
Demə görüşünə gələ bilmərəm.
Yolları dolayıb belimə, Vətən,
Yorğunluq necədir, hələ bilmərəm!**

**Danışma taleyin yol eşməsindən,
Saçıma, qaşımaya dən düşməsindən.
Qarlı Savalının hər çeşməsindən
Doyunca içməsəm, ölə bilmərəm!**

Əli Tudə Cənub həsrətilə yaşasa da, şeirlərində bu həsrətin poetik çalarlarını yaratsa da, əlli ildən artıq ömür sürdüüyü Bakını, Azərbaycanın bu tayının əlvan təbiət mənzərələrini, buradakı qurub-yaradan insanları vəsf edirdi. Onun üçün bir Vətən var idi – mənəvi, bütöv Azərbaycan!

Vaqif Yusifli

“Azərbaycan” jurnalı, 2000, №10, səh.183-184.

YALNIZ TORPAĞINI ÖPƏNDƏ ƏYİLƏN ADAM

Bu gün “Varis” rubrikasının qonağı Əli Tudənin qızı Təranə Cavadzadədir.

– Əli Tudə həyatı boyu məğrurluğunu qoruyub saxladı, kimsədən təmənnə güdmədi, kimsəyə əyilmədi. Hətta doğma balası üçün də kimsəyə ağız açmadı. Yadımdadır, bir dəfə Natiq atamdan xahiş etmişdi ki, filan müəllimə desin, ona qiymət yazsın. Atam “mən heç kimə ağız açan, əyilən deyiləm. Əyilən olsaydım, qalib şaha əyilərdim, indi də baş nazirdim” cavabını vermişdi.

– **O şaha ki, Əli Tudənin qətlinə fərman vermişdi?**

– Xəbəriniz var yəni o hadisədən?

– **Eşitmişəm. Amma hər halda, sizdə atanızdan eşitdiyiniz daha maraqlı söhbətlər olar...**

– Əli Tudənin gördüyünü heç kim görməyib. Milli azadlıq hərəkatındakı roluna görə şah onun haqqında xüsusi fərman vermişdi. Həmin fərmana görə, atam tutulardısı, dərhal məhkəməsiz-filansız qətlə yetirilməliydi. Əslində, atam qaragüruhçuların, şah adamlarının əlinə keçib də. Amma xoşbəxt bir təsadüf nəticəsində xilas ola bilib. Milli hökumətin süqutundan sonra Təbrizi başılovlu tərək edən Əli Tudəni, Aşıq Hüseyn Cavanı və daha bir nəfəri qaragüruhçular yolda tutub. Atam danışırdı ki, dəstəbaşı əlindəki avtomatın lüləsini düz onun döşünə tuşlayıb barmağını tətiyə basanda o sağ əliylə avtomatın üstündən güclü bir zərbə endirib. Avtomatın lüləsinin yerə dirənməsiylə açılması bir olub, sürəkli atəş daş-çınqılı yerdən qaldırır başlarına sovurub. Elə həmin an dəstənin başqa üzvü, əli avtomatlı bir gənc dəstəbaşından Əli Tudəni öldürməməyi xahiş edib və deyib ki, onu yoldaşlarıyla birlikdə aparıb şahın adamlarına təhvil verəcək. Beləcə, həmin gənc dəstəbaşını aldadıb və yolda atamgili maşından düşürüb ki, qaçın. Özü də tapşırıb ki, gündüzlər gizlənib, gecələr yol getsinlər, yoxsa ələ keçə bilərlər. Özünün də firqə üzvü olduğunu deyən həmin gənc qəsdən qaragüruhçulara qoşulubmuş ki, onların bu kimi cinayətlərinin sayını azaltsın.

– **Hansı firqənin üzvüymüs? – Yeri gəlmişkən, atanız öz təxəllüsü haqda nə danışırdı? Üzvü olduğu partiyaya sədaqətin nişanəsiydi bu, yoxsa?..**

– “Tudə” təxəllüsünü ona 1944-cü ildə İran Xalq Partiyasının Ərdəbil Vilayət Komitəsində müdriklər, inqilabçılar verib. Bilirsiniz də, “tudə” xalq

deməkdir və atam bu adı 20 yaşında qazanıb. O vaxt Milli hökumət onu ən ali mükafat olan “21 Azər” medalıyla da təltif etmişdi. Amma hardasa sizin dediyinizdə də bir həqiqət var. Həqiqətdən də atam üzvü olduğu demokratik firqəyə sona qədər sadıq qaldı. Hamımızın qürurla üstümüzdə gəzdirdiyimiz sovet pasportundan atam birmənalı imtina etdi və ömrünün sonuna kimi siyasi mühacir sənədiylə yaşadı.

– **Bəyəm Bakıdan Təbrizə sürgün ediləndə Əli Tudə sovet vətəndaşı deyildi?**

– Yox. O vaxt onun 14 yaşı olub. Atam 1924-cü ildə Bakıda doğulub. Əslən Ərdəbilin Çanaxbulaq kəndindən olan ata-anası Şimali Azərbaycana köçəndən az sonra dünyalarını dəyişiblər. Beş yaşından yetim qalan atamı nənəsi Qərib böyüdü. 1938-ci ildə repressiya dövründə Cənubi Azərbaycan mənşəli olduğundan nənəsiylə birlikdə İrana sürgün edilib. Az sonra o, artıq Cənubi Azərbaycanda başlanan azadlıq hərəkatının mübariz üzvlərindən idi. Özü də atam tək cə silahıyla yox, həm də qələmiylə vuruşub. Elə Milli hökumət də onun xidmətlərini nəzərə alaraq Maarif Nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsinə təyin etmişdi. “Ana dili” kitabının çap olunmasında Əli Tudənin xüsusi rolu olub. İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbrizdə Milli filarmoniyanın yaradılması da Əli Tudənin adıyla bağlıdır.

– **Rübabə Muradova da, deyilənlərə görə, həmin filarmoniyanın səhnəsində oxuyub...**

– Yox, qismət olmayıb. Milli hökumətin devrilməsiylə bu razılışma pozulub. Niyə razılışma deyirəm? Rübabə xanımın atası Molla Xəlil İşraqi açıqfikirli bir adam olub və qızının filarmoniyada oxumasına razılıq verib. Atam danışdı ki, o vaxt Azərbaycan kəndlərinin birində də elektrik işığı yox idi və bu səbəbdən də onlar ayrı-ayrı mahallara qastrol dəstələri göndərirdilər. Elə Rübabə xanıma da Ərdəbilə səfərdə kəşf ediblər. Qəflətdən səhnəyə çıxan bu çatmaqşlı yeniyetmə qız öz səsiylə filarmoniyanın işçilərini o qədər heyran edib ki, qayıdan kimi bu haqda atama danışdılar. Ancaq Rübabəni Ərdəbildən Təbrizə gətirmək qismət olmayıb. Atam onunla sonralar – mühacirət zamanı Bakıda tanış olub.

– **Bakıda Əli Tudə silahın birini yerə qoydu, amma ikiyə bölünmüş Vətəni birləşdirməyə çağıran qələmiylə mübarizəsini davam etdirdi. Milli azadlıq hərəkatı fədaisini bu doyuzdurmazdı təbii. Bəs, nədən Əli Tudə sonradan bu birləşdirici missiyanı öz üzərinə götürə bilmədi, tutmaq ki, Əbülfəz Elçibəy kimi?..**

– Atam ömrünün sonuna qədər inanırdı ki, mütləq Şimalla Cənub birləşəcək və o, Təbrizə qayıdacaq. Qaldı sizin sualınıza... Bilirsiniz, atam bura köçəndən sonra xüsusi nəzarət altında olub. Dəfələrlə onu KQB-yə çağırıb “dopros” ediblər. Atam danışırdı ki, hətta onun elə qohumlarının adlarını çəkirdilər ki, heç özü də tanımırmiş. İrandan gələn tanınmış şəxslərin heç biri atamın yanına tək gəlmirdi, yanında mütləq KQB işçisi olurdu. Atam onlarla açıq danışı bilmirdi, çox hallarda gözlərinin mənasıyla onları başa salırdı. Bir dəfə də KQB işçisinin yanında məşhur jurnalist Hüseyn Düzgün atamdan Pişəvəri haqqında soruşmuşdu ki, Bakıda onu öldürüblər, yoxsa öz əcəliylə ölüb. Atam danışırdı ki, “gördüm KQB işçisi gözlərini dikib ağzıma...”.

– **Bəs, həqiqət necəydi, Pişəvərini öldürüblər?**

– Hə. Qəsdən avtomobil qəzasına salıblar. Bu haqda ilk dəfə atam “Ədəbiyyat qəzeti”ndə məqalə dərc etdirdi 1988-ci ildə. Ona qədər heç kim yazmamışdı ki, Pişəvərini öldürüblər.

– **Həmkarlarımdan biri danışır ki, orta məktəbdə oxuyanda müəllim onlara xarici ölkə ədəbiyyatından bir yazıcının, bir şairin əsərini öyrənməyi tapşırır. Uşaqlardan biri də Əli Tudəni öyrənib gəlir. Müəllim deyir ki, ay uşaq, Əli Tudə haçandan xarici ölkə yazarı oldu, o mənim qonşumdur. Yəni bunu niyə xatırladırım, uzun illər ədəbiyyatda qələm çalan Əli Tudə cəmiyyətdə çox az tanındı.**

– Mən buna təəssüf edirəm. Əgər cəmiyyət Əli Tudəni tanımırsa, bu onun günahı deyil, bu, Yazıçılar Birliyinin, ədəbiyyat nəzəriyyəçilərinin, başlıcası, hökumətin günahıdır. Görək tanıdaydılar. Çox az şairlərdə Əli Tudəyə xas olan xüsusiyyətlər var. Əli Tudə qeyrətli vətəndaş olub. O öz borcunu verib gedib, ədəbiyyatımıza zəngin bir irs bağışlayıb. Niyə öyrənmirlər, öyrətmirlər onu? Əli Tudəni öyrənmək lazımdır, xüsusilə də indiki müstəqillik dövründə. Çünki Əli Tudə hələ gənc yaşlarından müstəqillik tərəfdarı olub, fars şovinizminin qılıncının dalının-qabağının kəsdiyi vaxtlarda o, Cənubda milli azadlıq hərəkatının fəallarından olub.

– **Görünür, məhz sonuncu amil də onun gələcək taleyini həll edib. Azərbaycanı bütövləşdirmək uğrunda mübarizəyə qalxan bir adamın, sizcə, başını sığallamalıydılar ki?**

– Yox, şübhəsiz. Əli Tudənin təxəllüsü, siyasi mühacirliyi, keçmiş siyasi fəaliyyəti ona münasibəti müəyyənləşdirən faktorlardan olub. Həm də sovet vətəndaşı olmadığından onunla başqa şairlər arasında fərq qoyublar.

Dövlət mükafatlarından, yüksək fəxri adlardan, titullardan atam həmişə kənardə saxlanılıb.

– **Amma deyək ki, Əli Tudə ilə eyni mübarizə yolu keçmiş Balas Azəroğlu xalq şairi adı aldı.**

– Balas Azəroğlu aldısı, demək Əli Tudə də almalıydı. Çünki onların hər ikisi Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının daşqoyanları olub. Amma indi birinə verib, o birinə verməyiblərsə, bunun da müəyyən səbəbləri olub. Balas Azəroğlu atamdan fərqli olaraq müəyyən vəzifələrdə işləyib. Atamsa, yalnız bədii yaradıcılıqla məşğul olub, qonorarla dörd uşaq böyüdü. Özü də çox məğrur adam olub, heç kimin qapısını döyməyib. Bir də ki, Əli Tudəni “ustad” sayan Söhrab Tahir də, Hökümə Billuri də fəxri ad aldı. Bircə Əli Tudə yaddan çıxdı. Nə dərsliklərə əsərləri salındı, nə də adı əbədiləşdirildi. Yasadığı binaya heç barelyefi də vurulmayıb. Halbuki Əli Tudənin xatirə lövhəsini qarıya vurmaqla hər kəsin yadına salmaq olardı ki, ay camaat, sizin Cənubi Azərbaycanınız da var. İnsanlar indi Qarabağı yaddan çıxarıblar. Vaxtında dərsliklərə salınmadı, şüurlara yeridilmədi, ona görə də Qarabağ əldən getdi.

– **Deyirsiniz ki, Əli Tudə heç kimin qapısını döymədi. Bəs övladları necə, atasının haqqının qaytarılması üçün kiminsə qapısını döyməyə hazırdırlar?**

– Daha kimlərin qapısını döyməmişik? Elə sonuncusu da Fatma Abdullazadənin qapısıdır. Amma nə xeyri? Əli Tudənin xatirəsinin əbədiləşdirilməsiylə bağlı olan bütün sənədlər üç ildir ki, Prezident Aparatında yatır. Əli Tudə hamı üçün unudulmuş bir insandır. Ona görə ki, ömründə heç kimə əyilməyib, kimsədən təmənnə güdməyib. Hətta bir şeirində də buna toxunub:

**Mənə “əyil” dedilər,
Qımışdım, əyilmədim.
Başıma yumruq yağdı,
Töyşüdü, döyülmədim.
Sanki bir zirvəymişəm,
Bir insan deyilmişəm.
Mən yalnız torpağımı
Öpəndə əyilmişəm.**

– **Deyəsən, heç ömrünün sonlarında da onu Cənuba buraxmadılar...**

– Yox. 90-cı illərdə – sərhədlər açılanda atama təklif etdilər ki, gəl keçirək səni İrana. Atam razılaşmadı. Dedi ki, mən Vətənimə oğru kimi get-

mərəm, getsəm, Əli Tudə kimi gedəcəyəm. 1993-cü ildə əmisi oğlu atama, anama və qardaşıma dəvətnamə göndərdi. İnanın, düz üç ay qardaşım Natiq İran səfirliyinə gedib-gəldi, dəvətnamə tapılmadı. Səfirlikdən dedilər ki, dəvətnamə itib. 1995-ci ilin oktyabrında ikinci dəvətnamə gəldi. Bu dəfə anamla qardaşıma icazə verdilər, atama yox. Bunu atamın siyasi mühacir olmasıyla əsaslandırıldı və dedilər ki, vətəndaşlıq pasportunu tapıb gətirin, buraxaq. İranda olduqları 18 gündə Natiq düşüb idarələrə, arxivlərə atamın pasportunu axtarıb. Sonradan bildik ki, bunun heç bir əhəmiyyəti yoxmuş, şahın göstərişiyə onların bütün sənədləri hələ o vaxt yandırılıb. Atamın isə İran vətəndaşlığı da olmayıb. Nə isə... 18 gündən sonra İrandan qayıdanda anamla qardaşım atamı tanımadılar.

Atam dəyişmişdi. Heç iki ay keçmədi, dünyadan köçdü. Kaş, heç o dəvətnamə gəlməyəydi... (ağlayır).

Ləman Əlişərfqızı

P.S. Bu gün – yanvarın 31-i Əli Tudənin doğum günüdür. Ümid edirik ki, heç olmasa, şairin növbəti ildönümünə qədər Fatma Abdullazadənin Əli Tudənin övladlarının üzünə örtüyü qapısı açılacaq.

“Azadlıq” qəzeti, 31 yanvar 2001, səh.9.

ŞAİRƏ EHTİRAM GƏRƏKDİ

Şeir kitabını vərəqlədim... Səhifələri çevirdikcə gözümlə hər misrada, hər bənddə epiqraf deyib bunu yazımın əvvəlində verəcəyəm, şair ömrünün keşməkeşlərini ifadə edəcək söz, fikir axtardı. Çox idi belə bəndlər, belə misralar. Və onlar təsəvvürümdə şairin canlı obrazını yaratdı: məğrur, ədalətli, təvazökar, sözünün yiyəsi... Həssas, kövrək, Vətən nisgilli... Bunlar hakimdi Əli Tudə poeziyasına...

Beş il əvvəl, 1996-cı il fevralın 26-da dünyasını dəyişən şair özündən sonra qırxdan çox kitab, nə qədər əlyazma qoyub getdi.

Vəfatından sonra Yazıçılar Birliyində Əli Tudənin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün yaradılmış komissiyanın 24 may 1996-cı il tarixli iclasında qərara alındı ki, Bakı küçələrindən, Xəzərdə üzən gəmilərdən, mədəniyyət

evlərindən, orta məktəblərdən birinə şairin adı verilsin, yaşadığı binaya xatirə lövhəsi vurulsun, haqqında “Xatirələr” kitabı nəşr olunsun.

Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti lövhənin Yazıçılar Birliyinin vəsaiti hesabına vurulmasına, Yasamal rayon təhsil şöbəsi 53 nömrəli məktəbə Əli Tudənin adının verilməsinə razılığını bildirdi. Beşinci ildir ki, deyilənlər kağız üzərində qalır. Beşinci ildir ki, şairin doğmaları gözləyirlər. Gözləyirlər ki, Əli Tudə əlaqədar təşkilatların yadına düşəcək, xatirəsi əbədiləşdiriləcək. Gözləyirlər. Nə vaxtacan?

Təranə Nuriyeva

“Xalq qəzeti”, 24 fevral 2001, səh.6.

“DƏHŞƏT GÖRƏ-GÖRƏ BÖYÜYÜB GÖZÜM”

Şair Əli Tudənin vəfatından 5 il keçir

Xalqımızın gözəl adətlərindən biri görkəmli şəxsiyyətlərin adını yaşadıb əbədiləşdirməkdir. Yəni onlarla kitablarda, dərsliklərdə, xiyaban adlarında, xatirə lövhələrində hər gün rastlaşa bilməkdir. Belə şəxsiyyətlərdən ədəbiyyatımızda xüsusi yer tutan, ömrü boyu parçalanmış Azərbaycan və Azərbaycan xalqının taleyindən yazıb məhz xalqın şairi olan Əli Tudədən hər dəfə söz demək, onun haqqında yalnız başlanğıcdır.

Lakin bu dəfə söz deyil, giley gəlir dilə. Görəsən, bu mübariz şair, ictimai-siyasi xadim, azadlıq carçısının adının əbədiləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün hansı diqqət, hansı qayğı, hansı əməli işdən danışmaq olar?! Fəxri adların xəsisliklə verildiyi bir dövrdə – Sovet dövründə Əli Tudəyə layiq olduğundan qat-qat aşağı – əməkdar incəsənət xadimi adı verildi. Bu böyük sənətkara xalq şairi adının verilməməsi yəqin ondan irəli gəlirdi ki, şair parçalanmış Azərbaycanın həqiqi rifahı uğrunda əqidəsinə görə o dövr üçün qorxulu idi. Ətraf mühitin yalanları arasında bu doğrunun görünməsi dəhşətli idi axı!

**Dəhşətli hadisə danışma nahaq,
Dəhşət görə-görə böyüyüb gözüüm.
Danışsın danış! Unutma ancaq
Dəhşət üstə gedən dəhşətəm özüm.**

Əli Tudə

Daima haqsızlığa qənim kəsilən, qələminin kəsəri ilə iki imperiyanı qorxuya salan bu haqq şairinin gücünü görüb bilsələr də layiq olduğu adı verməkdən çəkildilər. Əsərlərinin mövzu dairəsi geniş və aktual olan Əli Tudənin yazıları indiki müstəqillik dövründə daha gərəklidir. Tudə yaradıcılığını gözdən yayındırmaq millətin vətənpərvərlik məktəbini kiçiltmək deməkdir.

Əli Tudə vətəndaş-şair kimi bu millətə zəngin ədəbi irs bəxş etməklə öz vəzifə borcunu layiqincə yerinə yetirmişdir. Təəssüf ki... Atalar yaxşı deyib: “Balığı at dəryaya, balıq bilməsə də xaliq bilər”.

Artıq beş ildir ki, şair haqq dünyasındadır. Vəfatından sonra Yazıçılar Birliyinin Əli Tudənin xatirəsini əbədiləşdirmək üçün təşkil etdiyi komissiyanın çıxartdığı qərarlar elə kağız üzərində qaldı (Yaşadığı evə xatirə lövhəsinin vurulması, Bakı küçələrindən, Xəzərdə üzən gəmilərdən, məktəblərdən birinə adının verilməsi və s.). Görəsən, bunlarla kim və nə vaxt məşğul olmalıdır?

**Gecəli-gündüzlü mən qələm çaldım,
Dedim inci dolu sənətdir varım.
Bəli! Mən şeirim qeydinə qaldım,
Bəs mənim qeydimə kim qaldı? Yarımlı!**

Əli Tudə

Bu laqeydlik ədəbiyyatımızın ağ ləkəsidir. Ədəbiyyatımızın keçmişinə və gələcəyinə siyasi nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda görürük ki, bu ağ ləkə ədəbi tariximizin bir hissəsini, yəni, güclü qollarından birini itirir.

Gənclərimizin tərbiyəsində vətənpərvərlik məktəbinin əlifbası sırasında möhkəm yer tutmuş Əli Tudə yaradıcılığının çağdaş dərsləklərə salınmaması rəsmi təbəqələrin ən azı kobud səhvi və günahıdır (Bunun zəruriliyini yəqin ki, ədəbiyyatşünaslarımız da yaxşı dərk edir).

Əli Tudə qələmi gənclərin şüurunda, ümumiyyətlə, millətin əqidəsində böyük rol oynaya bilər, deyəmi şairin ruhunu incidib, adının üstünə kölgə salırlar?!

Nə üçün ömrümüzə, soy kökümüzə qayıtdığımız bu müstəqillik dövründə şairin ruhu qarşısında mənəvi borcumuzu ödəmirik? Buna nə mane olur? Şairin xatirə gecələri, yubiley mərasimi belə, çox təəssüf ki, dövlət səviyyəsində deyil, şairi sevən ziyalılar və ailəsi tərəfindən təşkil olunmuşdur. Yəqin yuxarı dairələr bundan xəbərsizdir. Məhəmməd peyğəmbər buyurub

ki, şairlər yazılarını xalqa yetirməli və bunun müqabilində layiqincə qiymətləndirilməlidirlər. Şairin adı və yazıları lazımı səviyyədə geniş oxucu kütləsinə çatdırılmırsa, təbliğ olunmursa, bu günah sayılır.

**Dedim şeir in harda çıxs a da, şair,
Sən nə xəyala düş, nə də ki, dər də.
Od külün içindən baxsa da, şair,
Yenə parlayacaq yandığı yerdə.**

Əli Tudə

Bu parlayan inci hələ də layiqli qiymətini almayıb. Yəqin ki, bu yazı bir çoxlarını düşünməyə, özü də dərindən düşünməyə vadar edəcək. Nisgilli ömrü mübarizələrlə dolu Əli Tudənin şəxsiyyəti və yaradıcılığı böyük Azərbaycan ədəbiyyatı divarında ruhuyla nidalanmış lövhədir! Bu ruhun qarşısında utanaq!

**Utanim boyundan dünya, a dünya,
Niyə öz dər dini çəkməyirsən sən?
Bir ölkənin dər di az imiş guya,
Sənin də dər dini mən çəkirəm, mən.**

Əli Tudə

Şövkət Hicran

“525-ci qəzet”, 24 fevral 2001, səh.8.

QAPALI DASTANAM...

**Vətən! Bu gecə də söhbət edək biz,
Söhbətimdən başqa nəyim var mənim?
Bu söhbəti məhrəm ülfət edək biz,
Ülfətimdən başqa nəyim var mənim?**

**Alova dönəndə közdə də cürət,
Şimşəyi andır ar gözdə də cürət,
Mən cürət cüçərt dim sözdə də, cürət,
Cürətimdən başqa nəyim var mənim?**

**Səni nə mey dolu ixtilat etdim,
Nə izzirab dolu xatirat etdim,
Sənət əsərimdə nəqarat etdim,
Sənətimdən başqa nəyim var mənim?**

Məğrur, dəyişməz sifətinizi görmək, yaxından tanımaq qismətim olmasa da, bu gün ölməz ruhunuz qarşısında baş əyərək, bu müqəddəs ruha doğma bir adam kimi müraciət edirəm:

“Gəl, bu gecə də söhbət edək biz”,

Çünki özünüz deyirdiniz:

**“Kim görmək istəsə yaxından məni,
Şeirimi oxusun! Şeirim özüməm!”**

Demək mən sizi yaxından, lap yaxından tanıyıram. Yazını yuxarıdakı misralarla başlamağım heç də təsadüfi deyil. Bu qoca dünyada sənətindən, cürətindən, həsrətindən, dözümindən başqa heç nəyi olmayan qüdrətli şair Əli Tudədən qalan təmiz adı, bir də qərəzsiz söz yazan, hər şeyi düz yazan, zəhmətinə sığınan, millətində güvənən, rüşvətə, haqqı tapdayan kəsə tüpürən, qüdsiyyət carçısı qələminin Azərbaycan poeziya xalisinə vurduğu hey-rətli ilmələr. Nə kimsədən alınan xələt, nə sərvət, nə də imtiyazlar qaldı Əli Tudədən.

**Dedilər hey-rətlə gəzmə arada,
Yetişmək istəsən neçə murada,
Sifətini dəyiş! Dedim dünyada –
Sifətimdən başqa nəyim var mənim?**

Artıq beş ildir ki, narahat ruhunuz qoşa qanadları bir-birindən aralı olan Azərbaycan üzərində dolanır, Əli müəllim! Yaxınlarınız, doğmalarınız, bir də qədərbilən oxucularınız bu gün də inana bilmirlər yoxluğunuza. Adınıza nə küçələrdə, nə dərslıklərdə, nə yaşadığınız binaya hələ də vurulmayan lövhədə rast gəlirik. Qəhər boğan ürəklərdən nisgil dolu sual doğur. Axı nə üçün?

Deyirlər tale onun nemətlərini qiymətləndirməyi bacarmayanları sevmir. Amma siz şairliyi nəinki taleyin ən böyük neməti kimi qiymətləndirdiniz, həm də onu intixab etdiniz.

**Sən vətən yolunda, sən xalq yolunda
Yazdın... Nə yoruldum, nə azdım dedin.
Gecə də, gündüz də masa dalında
Yazdın... Ancaq “niyə az yazdım” dedin.**

Tale isə... Vətən həsrəti, ömürlük mühacirlik damğası, sizə və yaradıcılığınıza qarşı olan haqsızlıq, laqeydlik və s.

**Taleyə bax, sanki məni səhər-axşam
Yalnız həsrət çəkmək üçün doğmuş anam.
Həsrət uzun, zaman iti, ömür qısa...
Ürək buna necə dözə, necə susa?**

Bütün bunlar idi saçınızı vaxtsız ağardan, ürəyinizi qubar edən, şair!

**Dağ dözə bilməyən dərdə dözmüşəm,
Həm də doğulduğum yerdə dözmüşəm.
Bəli! Arxalanıb mərdə dözmüşəm,
Gör necə insanam, leycan, a leycan.**

Soruşa bilərsiniz, bəs, sizi niyə təbliğ etmirik? Eh, Əli müəllim! Soruşmağa nə var ki? Siz “qəlbləriniz bir xəzinədir, onu birdən-birə xərcləsəniz, dilənçi qalarsınız” misalından qorxmadınız, qəlbinizi insanlara açma biləcəklə qədər açdınız, gözünüzün nurunu xalqdan əsirgəmədiniz. Biz isə...

**Mən anamsız Vətənə
Bir mehriban övlad tək,
Gözlərimin nurunu
Vermişəm indiyədək.
Sabah gərək olarsa
Canımı da verərəm.
Dünyada axırıncı
Anımı da verərəm.**

Həyatda ən böyük amal cəsərətdir. 40-a yaxın kitabın müəllifi Əli Tudə öz əsərləri ilə əsl cəsərət məbədi ucaldı. Nadir ədəbi incilərdən ibarət zəngin bir irs qoyub getdi. Əgər biz bu irsi araşdırıb tədqiq etmiriksə, yetişməkdə olan gənc nəslin vətənpərvərlik ruhuna qəsd etmiş olur və bunun acı nəticələr verəcəyinin fərqi varmır.

**Yox! Yox! Qanad açıb göydə uçsam da,
Yerdə əlvan-əlvan güllər açsam da,
Səhər də, axşam da hikmət saçsam da,
Qapalı dastanam, leysan, a leysan!**

Yuxarıda laqeydlikdən danışdım. Yox! Yox, laqeyd olsaq da, sevməyi bacarıyıq. Xalq sizi sevir, yaradıcılığınıza qiymət verməyi də bacarır. Hər sənətkarın öz dəsti-xətti var. Siz Əli Tudə dəsti-xətti, mübarizlik yolu ilə yazıb-yaratdınız. Azərbaycan ədəbiyyatında Əli Tudə səhifəsi açdınız. De-yirsiniz ki, “keçmişdə adil olan kəslər şairi alqışlardı, hər gözəl qəzəlinə bir kəndi bağışlardı”. Onu təbliğ edərdi.

**Təbliğ etməsəydilər
Nizaminin özünü,
Kimlər minətdarlıqla
Oxuyardı sözünü?**

Elə isə yüzlərlə şeirin, onlarla poemanın, neçə-neçə nəsr əsərlərinin müəllifinə fəxri ad, titullar, nə də imtiyazlar verilməməsinin səbəbi nə idi görəsən? Bilmirəm! Bircə onu bilirəm ki, siz onlardan çox yüksəkdə durursunuz!

**Miz dalında keçdi ömrün gecəsi,
Sözlərdə açıldı baxtın qönçəsi...
Fəxri adın hanı? – dedi neçəsi,
Dedim, təmənnəsiz söz aşıqiyəm.**

Təmənnə yox, Əli müəllim! Sadəcə olaraq şair haqqınızı – Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Əli Tudə səhifəsinin işıqlandırılmasını arzulayıyıq.

Yazını məzarınız önündə bitirirəm. Nəzərimi əksinizdəki məğrur və nigaran baxışlarınıza dikib düşünürəm. Görən söhbətimiz baş tutdu mu? Yəqin ki... Axı “Söhbətimdən başqa nəyim var mənim?”

Bu söhbətin təəssüratı ilə ağır addımlarla məzarınızdan uzaqlaşdıqca aşağıdakı sətirlərinizlə özümə təskinlik tapıram.

**Qəbristanə bax! Yatır,
Həm sol, həm də sağ yatır.
Bu daşı yadda saxla,
Altında bir dağ yatır.**

Elnura Loğmanqızı,
ADPU-nun filologiya fakültəsinin 4-cü kurs tələbəsi.
2001-ci il

ƏLİ TUDƏNİN VƏFATINDAN 5 İL SONRA

**Vətənsiz mən nəyəm? Bir susuz balıq!
Bir ünvansız qərib, arxasız yazıq...
Vətənə bir insan ömründən artıq
Hicranlı illərlə bağlanmışam mən!**

Bu ömrü yaşayan hələ ayaq açmamış dünyada yetim qalan Əli Tudə idi. Doğrudan da, bir yaşında atasını, beş yaşında anasını itirən, nənəsi Qəribin himayəsində qalan, 1938-ci ildə 14 yaşında ikən cənub mənşəli olduğundan İrana sürgün ediləndə Vətəndən başqa “arxası” yox idi Əli Tudənin. Yetimçilik göynədən həssas ürəyinə Vətəni Ərdəbilin doğma Çanaxbulaq kəndi məlhəm oldu. Dolanışığa gəldikdə isə... Ağır, məşəqqətli günləri başladı kiçik Əlinin.

“Kənddə, qayalı kənddə suyum daşdan çıxırdı. Alışan ürəyimə o havayı axırdı. Sonra çörəyimi də daşdan çıxardım özüm. Elə zora düşdüm ki, kəlmə qalxdı gözüm”.

13 yaşında ikən Bakıda şeirləri qəzetlərdə, almanaxlarda çap olunan, radioda səslənən Əli Tudənin söz bulağı da Çanaxbulaqda yaşa doldu. Canıyla, ruhuyla bağlı olduğu Vətənin sabahına ümidlə baxırdı o. 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda baş verən 21 Azər inqilabı zamanı 21 yaşlı gənc şair:

**“Nə qədər döyüş var, mübarizə var
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm”.**

– şüarı ilə Vətənə müraciətlə:

**“Anasan! Fərman ver yuxarı başda
Uğrunda döyüşüm mən də bu yaşda” – deyib**

vətənin qeyrətini qeyrətlə çəkmək, vətən qarşısında borcunu ödəmək üçün inqilabi hərəkətə qoşuldu. İnqilab şairin yaradıcılığının çiçəklənməsinə imkan yaratdı. Mübarizlik, cəsərət, mərdlik, azadlıq ruhu Əli Tudə şeirinin əsas motivinə çevrildi. Elə bu zaman Təbrizin “Şairlər məclisi”ndə Əliyə “Tudə” – “Xalq” təxəllüsü verildi. Bu onun xalq tərəfindən verilmiş ən ali və layiqli mükafatı oldu.

İnqilabdan sonra Təbrizdə böyük ictimai inkişaf baş verdi. Əli Tudə öz şəxsi xoşbəxtliyini Vətəninin azad vətəndaşlarına şərəfli xidmətində görürdü.

**O qaldırsın deyə bükük belini,
Başından keçmədi yetən yolunda.
Kimi ayağını, kimi əlini,
Mən başımı qoydum Vətən yolunda.**

Milli hökumət qurulandan sonra Maarif Nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsində işlədiyi müddətdə “Ana dili” dərsliyinin çap olunmasında böyük xidmət göstərmiş Əli Tudəyə sonradan İran tarixində ilk və son Təbriz Dövlət Filarmoniyasının yaradılması tapşırıldı. Bu təməli olmayan musiqi məbədinin ucaldılması 22 yaşlı gəncdən böyük zəhmət və səy tələb edirdi.

**Bir gəncdim! Min sınaq çıxdı qarşıma,
Mən uğurla dolu saza bənzədim...**

Bəli! “Əgər Təbriz Filarmoniyası möhtəşəm bir sənət sarayı idisə, biz o sarayın tikintisində fədakarlıqla çalışan usta, şagird, fəhlə, dülgər idik. Diş və dırnaqla qayadan daş qoparmaq kimi min bir zəhmət bahasına olsa da, nəhayət, saray hazır oldu”. Milli hökumətin çoxsahəli fəaliyyətində Vətənimizin qədim, zəngin həyat salnaməsinə həmişəlik daxil olan, 4 ay müddətində 4 qərinənin işini görən Təbriz Dövlət Filarmoniyası Əli Tudənin adı ilə bağlıdır.

Təəssüf ki, düz bir il çəkdi Təbrizin dünyaya səs salan əzəmətli günləri... 1946-cı ilin dekabrın 12-də Milli hökumətin süqutundan sonra ictimai-siyasi fəaliyyətinə görə şah tərəfindən ölümünə fərman verilmiş 22 yaşlı

Əli Tudə Vətəndən-Vətənə mühacirət etmək məcburiyyətində qaldı. Hələ yarası qaysaqılanmamış ürəyinə yenidən dağ çəkildi şairin.

**Yazıq yetimin haqda
Gör nə deyib atalar:
Yetimlə bir doğular
Müsiyətlər, xatalar.**

Hələ müsiyətli günləri qabaqda idi onun. Axı o taydan bu taya keçəndə mübariz ruhundan, təmiz vicdanından başqa heç nəyi yox idi Əli Tudənin.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Belə başladı şairin ömür tarixi səhifələrinə 50 illik mühacirlik həyatının yazılması. Mühacirlik onun sənət bağına yeni toxum – həsrət toxumu səpdi.

**Kiminin mənasız baxan gözündə
Torpaqdır Vətənim, daşdır Vətənim.
Özgəni bilmirəm, dünya üzündə
Mənimçin gözümdə yaşıdır Vətənim!**

Dözümü, mərdliyi, cəsarəti ilə seçilən mübariz şair dözə biləcəkdimi vətən dərindən!

**Dağ dözə bilməyən dərdə dözmüşəm,
Həm də doğulduğum yerdə dözmüşəm.
Bəli! Arxalanıb mərdə dözmüşəm,
Gör necə insanam, leysan, a leysan.**

Doğrudan da, necə insan idi bu şair? Axı, doğulduğu yerə sürgün edilmişdi o?

**Ömrüm keçdi şimalda,
Gözüm qaldı vüsaldə.
Gəzsəm də hər mahalda,
Dedim cənubam, qardaş!..**

Bir an belə yadından çıxdımı Vətən?

**Qardaş torpağında ürəyi açan
Gözəldən, dənizdən, çəməndən yazdım.
Özüm də bilmədim arada haçan
Mövzunu dəyişib Vətəndən yazdım.**

Heç nə, heç kim ovuda bilmirdi şair qəlbini.

**Bilmirəm ürəyimi necə ovudum, necə?
O boyda Vətənim necə unudum, necə?**

Unuda bilmədi ömrü uzununu nə Ərdəbili, nə də Təbrizi...

**Gül bitər qayada da,
Dürr parlar dəryada da,
Yatanda rəyada da
Təbriz yadıma düşdü.**

Yeganə təsəllisi sənətdə qürurla dinən, həyatda ləyaqət bitirən qələmi idi. O qələm ki, məğrurluq, cəsarət, mübarizlik, vətənpərvərlik məktəbi yaratdı. Çörək ağacına dönəndə qələm, öz ləyaqətini itirir, inan – deyirdi şair. Sözlərdə açılırdı bəxtinin qönçəsi. “Sanki qədim sənətdə söz Leyli, mən Məcnundum. Bir təzə söz tapanda mən özümdən məmnundum”. Şair bütün mövzularda (təbiət, fəlsəfə, gözəllik, haqq-ədalət və s.) dəyərli əsərlər yazsa belə, Vətən məfhumu onu bir an belə rahat buraxmırdı.

**Dilim yorulmadı Vətən deməkdən,
Əridi şam kimi bədənim mənim.
Uçan qaranquşdan, əsən küləkdən
Soruşdum necədir vətənim mənim?**

İllər keçir, ağır həsrət, nisgil ömür ağacı yarpaqlarını saraldır, ancaq ruhundakı mübarizlik odunu söndürə bilmirdi şairin. Vətənin sabahına inanırdı Əli Tudə. “Mühacir ömrümdən bir gün qalsa da”,

**Məni qışda tapıb, qışda itirən
Vətən torpağına gedəcəyəm mən.**

Vətənə hicranlı illərlə bağlandıqdan sonra bir də qayıtsaydı nə baş verərdi o zaman?

**Vətən! Bir dəfə də görsəydim səni,
Dünyanın hüsnünü səndə duyardım.
Qınamasaydılar dostlarım məni,
Adımı dəyişib Vətən qoyardım.**

Dünyada yox idi əvəzi Təbrizinin.

**Dünya! Sən de, harda var
Əvəzi Təbrizimin.
Nəfəsimə dəysəydi
Nəfəsi Təbrizimin,
Mən təpədən-dırnağa
Nəğməli saz olardım,
Ömrümün payızında
Təzədən yaz olardım.**

Çünki... Şair öz vətəninə daha qiymətli, daha cürətli, bir sözlə, daha hörmətli olur. Çünki... Şimali Azərbaycanda 50 il yazıb-yaradan şair “mühacir” damğası qurbanı oldu, öz layiqli qiymətini almadı.

**Bütün dünya görür ki,
Yarım əsrə yaxındır
Mən xalqımın içində
“Siyasi mühacir”əm.
Bəli! Sakin deyiləm,
Hələ də müsafirəm.
Bilinmir taleyimi
Daha nələr gözləyir.
Dövrən gözləri ağlar,
Yoxsa gülər gözləyir?**

Dövrən gülmədi üzünə. Nisgilli getdi bu dünyadan. Görən narahat ruhlu şairin ürəyi bir də dönmək istərdimi bu dünyaya?

**Niyə? Yenə Təbrizin köksündə vursun deyə,
Mübariz şəhərinin halını sorsun deyə...**

Əli Tudə ölməz şairdir.

**Ah, şam yanır həyatda
Əbədi sönmək üçün.
Mən yanırım əbədi –
Həyata dönmək üçün.**

Şımalı-cənublu Azərbaycanı qoşa qanadları bir-birindən aralı qartala bən-zədən Əli Tudə bütöv Azərbaycan şairidir. Belə şairlər dünyaya az-az gəlirlər.

**Dahilər dünyaya gəlirlər, ancaq
Dünyadan getmirlər qonaqlar kimi.
Yox! Daim qalırlar ölümdən uzaq,
Yüksələn həyata dayaqlar kimi.**

Elnura Loğmanqızı,
ADPU-nun filologiya fakültəsinin 4-cü kurs tələbəsi.
“21 Azər” jurnalı, 2001, №11.

QİBLƏSİ VƏTƏN ŞAİR

*Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.*

**Hər kəsin öz qibləsi var,
Mənim qibləm Vətənimdir.**

Ömrünü belə yaşadı, nə sözünə, nə də vicdanına ləkə düşdü. Savalan ki-mi vüqarını, Səhənd kimi əzəmətini qoruyub saxlaya bildi.

Beş ildir ki, əbədiyyəti özünə ünvan seçib. Şeirləri, fikirləri, arzuları ya-şayır və yaşayacaqdır. Yaşam haqqını Əli Tudə qələmi ilə qazanıb. Yazıb-yaratdıqları isə... Bütöv Azərbaycanın sərvətinə çevrilib.

Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin yaratıcılarından olan, bir əlində silah, bir əlində qələmlə döyüşən Əli Tudə ictimai-siyasi-ədəbi xidməti ilə tarixə düşməyə layiq şəxsiyyətdir.

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

Bir illik Milli hökumət dövründə millətə milli istiqlal dadızdıranlar, azadlığın nə olduğunu anlayanlar arasında Əli Tudə də var idi. Təəssüf ki, yaradıcılığını, yüksək əqidəsini, mütərəqqi fikirlərini mübarizə yollarında məşələ çevirən şairi və igid oğulların qanı bahasına qurulmuş hökuməti İran dövləti beşikdəcə boğdu. Şairin üsyankar, azadlıq ruhlu ilk şeirlər kitabı mətbəədəcə darmadağın edilib yandırıldı, tutulduğu anda məhkəməsiz qətlə yetirilməsi barədə şahın xüsusi fərmanı verildi.

**Sanki mərmi udan bir əsgər idim,
Özümçün, özgəyçün təhlükəliydim.
Özüm çox deyildim, bir nəfər idim,
Ancaq bir ölkəyçün təhlükəliydim.**

Vətəndən Vətənə mühacirət edən Əli Tudə 50 il həsrət qaldı dədə-baba yurduna. Ömrünün sonunadək... 50 il siyasi mühacir kimi yaşadı, mühacir pasportu daşımaqla Azərbaycanın ikiyə bölünməsinə qarşı barışmazlığını, etirazını bir daha bildirdi. Təsəllisi, dayağı qüdrətli qələmi və hicranın bitəcəyini ümidi oldu. Vətəni qarış-qarış vəsf etdi, ağrı-acısını yazdı, oxşadı...

**Kiminin mənasız baxan gözündə
Torpaqdır Vətənim, daşdır Vətənim.
Özgəni bilmirəm, dünya üzündə
Mənimçin gözümdə yaşdır Vətənim!**

Əli Tudə ədəbiyyatımıza zəngin bir irs qoyub getdi. Bu irs uzun illər öyrənilməli, araşdırılmalı, təhlil edilməlidir. Əli Tudə əkən söz ağacının kölgəsində neçələri böyüyüb pərvazlandı. Yüksək titullara layiq görüldü. O isə... Xalq şairi fəxri adını almaq üçün 1991-ci ildən sənədləri hazır olsa da, bu adsız belə xalqın şairi olduğunu sübut etdi.

Həyat yoldaşı Şəfiqə xanım deyir ki, yazdığı şeirlərin birinci oxucusu mən idim. Mövzu dairəsi zəngin olsa da, ara-sıra irad tutardım ki, ay Əli, bəsdir Vətəndən yazdın, bir az da məhəbbətdən yaz.

**Qardaş torpağında ürəyi açan
Gözəldən, dənizdən, çəməndən yazdım.
Özüm də bilmədim arada haçan
Mövzunu dəyişib Vətəndən yazdım.**

1995-ci ildə qohumlarından dəvətnamə gələndə elə sevinirdi ki... Yaxınlarını, doğma Ərdəbili, Təbrizi, Çanaxbulağını görəcəyi xeyli reallaşmışdı... Özü səfirliyə getmədi. Birsə, çox çalışdıq... İcazə vermədilər. İran tərəfi onun bu yaşda da səfərindən qorxurdu. 22 yaşında olduğu kimi, 70 yaşında da Əli Tudə cənubda sevilirdi, xalqın onun səsinə səs verəcəyindən çəkinirdilər.

Bakıdan da bəzi adamlar onun doğma yurda gedişinin qarşısına sədd çəkəcəyini bildirirdilər. Bütün bunlar şairin ümidinin sönməsinə səbəb oldu, yaşamaq inamını heçə endirdi... Cəmi iki aydan sonra Əli Tudə vəfat etdi. O, Vətəninə yalnız məzarda qovuşdu – Təbrizdən gətirilmiş torpaq məzarına səpildi.

Beşinci ildir ki, Əli Tudə əbədiyyət dünyasındadır. Keçən bu beş ildə də layiq olduğu halda haqqı öz yerini tutmayıb. Adı, xatirəsi əbədiləşdirilməyib. Nə neçə illərlə yaşadığı binaya xatirə lövhəsi vurulub, nə Bakıda onun adını daşıyan küçə var, nə də hansısa bir təhsil ocağına adının verilməsi məsələsi həllini tapıb. Yazıçılar Birliyinin Əli Tudə irsi ilə bağlı yaratdığı komissiya 1996-cı ilin 24 mayında keçirdiyi iclasında şairin işıq üzü görməyən əsərlərinin dərcini, qəbrüstü abidəsinin qoyulmasını, layiqli xatirə gecəsinin keçirilməsini, Bakının küçələrindən və Xəzər dənizində üzən gəmilərdən, Bakıdakı orta məktəblərdən birinə adının verilərək əbədiləşdirilməsini qərara alsa da, hələ də bu yöndə əməli bir iş görülməyib.

Şairin adının Yasamal rayonundakı 53 sayılı məktəbə verilməsi barədə məktəb kollektivinin, rayon təhsil şöbəsinin 1996-cı ilin 31 avqust tarixli müraciəti olsa da, laqeydlilik davam etməkdədir. Məni ağrıdan halal haqqına hələ də sahib ola bilməməsidir – belə deyir Şəfiqə xanım.

İnanırıq ki, ömrünü Vətən yolunda məşələ çevirən, parçalanmış Azərbaycanın taleyini öz mühacir həyatında yaşayan görkəmli şairimiz Əli Tudə öz halal haqqına sahib ola biləcəkdir.

Ömrü boyu dərd olan Vətənin yazan Mirzəsini nəsillər yaşadacaq, onun bütövləşdirmək, nisgilləri, həsrətləri aradan götürmək arzuları da gerçəkləşəcəkdir. Varlığını və sənətini təmənnəsiz olaraq millətinə fəda edən ustad bütün dünya azərbaycanlılarının şairidir.

Elton Dünyamalıoğlu

“İki sahil” qəzeti, 7 iyul 2001, səh. 6.

HƏSSAS ŞAİR QƏLBİ

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Bu misraları əziz şairimiz Əli Tudə iyirmi səkkiz il bundan qabaq yazmışdır. Bu proqram şeirlə də o, məslək, ideal uğrunda yorulmadan mübarizə aparən vətənpərvər sənətkar kimi oxucuların və qələm dostlarının dərin rəğbətini qazanmışdır...

Mən Əli Tudəni əllinci illərdən tanıyıram. H.Zərdabi adına Gəncə Pedaqoji İnstitutunun tələbəsi olduğum zamandan. Şairin “Bakının işıqları” adlı kitabını o vaxt alıb oxumuşdum. Demək olar ki, bütün kitabı əzbər bilirdim. Sonralar özü ilə tanış olanda gördüm ki, sadə, təvazökar, alicənab bir insandır. Zahirən ağır və sakit təbiətlidir. Gözlərinə diqqətlə baxanda isə daimi narahatlığını görmək o qədər də çətin deyil.

Bu görkəmli Azərbaycan şairinin dilində çoxlu atalar sözü var, çoxluca da el misalları bilir. Duzlu, bir az da qəmli xatirələri var. Onun öz tərcümeyi-halı elə yazılmamış yaxşıca bir əsərdir. Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının fəal iştirakçısı olmuşdur. Təbriz Dövlət Filarmoniyasının müdiri işləmişdir. Əli Tudə şeir dolu sinəsini gah səngərlərə, gah kürsülərə dayamış, bəzən yazı masası dizlərinin üstü olmuş, ürəyinin sözləri oraya düzülmüşdür. İndi bunların hamısı xatirəyə dönüb...

Bir dəfə söhbət zamanı Əli Tudədən ilk kitabının nə vaxt çıxdığını soruşdum. Xeyli fikrə getdi. Sonra maraqlı bir epizod danışdı. İlk şeirlər kitabı Təbrizdə çıxmalıydı. Kitab çapa hazır imiş. Lakin Milli hökumət süquta uğrayır, şair Bakıya mühacirət edir və “Cənub nəğmələri” adlı bu kitab Təbrizdə yox, Bakıda nəşr edilir. Əli Tudənin indiyə kimi on səkkiz şeir kitabı çıxmışdır. Moskvanın “Sovetskiy pisatel” nəşriyyatı şairin iki kitabını rus dilində buraxmışdır: “Kemança i znamya” və “Qorod v qorax”.

Əli Tudənin həssas şair qəlbi var. O, gördüyü, duyduğu, yaşadığı həyat hadisələrini, müasirlərinin həyat və məişətini, mənəvi aləmini ilhamla qələmə alır, onları sevir və sevdirə bilir.

Əzizim Əli müəllim, Sizin şərəfli poeziyanız müasir ədəbiyyatımızın və ədəbi taleyimizin mühüm bir mərhələsi kimi, xalqımızın mənəvi sərvəti ki-

mi qiymətlidir. Sənətin sözlə, ürəyinin ilhamla doludur. Yeni şeirlər kitabını təzəcə hazırlayıb "Azərnəşr"ə təqdim etmişiniz. Mən Sizinlə görüşlərdə olmuşam. Sizi həmişə gur alqışlarla qarşılayırlar. Bu da sənətkar üçün böyük mükafatdır.

Sizə, ürəyi gənclik eşqi və yazıb-yaratmaq həvəsi ilə döyünən şair dostuma ən səmimi arzularımı yetirirəm.

Nəriman Həsənzadə

"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1974, 9 fevral

"Tariximiz taleyimiz" kitabında

Bakı 2002, "Elm və həyat" nəşriyyatı

SAVALAN ŞAİRİ

Bu gün biz Əli Tudəni Cənubi Azərbaycan şairi; "mühacir şair" sayırıq, o, bütöv, böyük Azərbaycan poeziyasının parlaq, canlı bir parçasıdır. Lakin Əli Tudələr olmasaydı, Qüzey Azərbaycanda cənub mövzusu, parçalanmış millətin acı taleyi, Araz, Təbriz, Savalan, Ərdəbil, bütövlük və s. mövzular sistemi şeirimizdə, ədəbiyyatımızda belə böyük ideala, milli təfəkkürümüzün və şüurumuzun bir parçasına, uğrunda mübarizə apardığımız uca məqsədə çevrilməzdi.

Qırkıncı illərdə İranda Azərbaycan Demokratik Respublikası qanda boğulandan sonra Arazın Quzey tayına "mühacirət"dən başqa çarəsi qalmayan Əli Tudə ilk dövrlərdə doğrudan da Təbriz səngərlərinin bir parçası, Təbrizin milyonlarla İran türkünün səsiydi. Amma tezliklə o Güneyli Quzeyli bütöv Azərbaycanın şairinə çevrildi.

O qaldırın deyə bükük belini

Başından keçmədi yetən yolunda.

Kimi ayağını, kimi əlini,

Mən başımı qoydum Vətən yolunda!

Əli Tudə doğrudan da Vətən yolunda baş qoymuş bir mücahiddi, bir əsgər, bir döyüşçü, cəngavər ruhlu, igid bir insandı...

Amma həyat onu tərki-silah eləmişdi, səngərdən çıxıb silahı atmışdı, tək bir silahdan başqa: Söz!

Bakıya gələndən sonra Əli Tudənin sözdən başqa silahı və silahdaşı qalmamışdı. O ömrünün sonunadək məğrur, bütöv bir şair ömrü yaşadı və yaradıcılığını Təbriz səngərlərinin davamına çevirdi.

Əli Tudənin nəslə Ərdəbil kəndlərinin birində, Çanaxbulaqda yaşayıb. O vaxt İrandakı ağır şəraitlə əlaqədar iş tapmaq arzusu onları də çəkib Bakıya gətirib və o Bakıda anadan olub, uşaqlığını Bakıda keçirib, 13 yaşındaykən ilk şeiri çap olunub. Lakin 1937-1938-ci illərdə Bakının yerli əhalisinin, azəri türklərinin sayını azaltmaq, buranı kosmopolit, köksüz, simasız Moskvaya bağlı bir şəhərə çevirmək məqsədilə aparılan erməni-rus siyasəti nəticəsində, illərlə Bakıda yaşamış, burda kök atmış, ev-eşik sahibi olmuş on minlərlə yurddaşımızı Bakıdan (eləcə də Qafqazın digər şəhərlərindən) çıxartdılar, sürgün elədilər, "İranlı" damğasıyla öz doğma Vətənlərindən köçürtdülər. İyirminci illərdə körpəykən ata-anasını itirmiş 14 yaşlı Əli Tudə də onların arasında. Halbuki, Əli Tudə Savalanlıydı: Şah İsmayıl Xətai mahalındandı və Azərbaycanın bütövlüyünün təməlini qoymuş bir elin oğluydu, Vətənin harasında yaşamaq onun öz seçimi olmalıydı.

Yeniyetmə Əli uşaqlıq dünyasından ayrılıb getdi, getdi ki, yenidən Savalan havasını udsun, yenidən Savalanı ziyarət etsin, xalqının Cənub parçasının taleyini görsün və onun azadlığı uğrunda mübarizəyə atılsın...

Əli Tudə əsl səngər şairi, mübarizə nəğməkarıydı, iyirmi bir-iyirmi iki yaşlarında İran rejiminin iç üzünü açan, xalqı ayağa qaldıran şeirlərinə görə ölüm hökmü altında yaşayır, amma yolundan çəkinmirdi. Elə bu odun-alovun içində Tudə (xalq) kimi tanınmış, xalqın səsinə çevrilmişdi.

Xalqının şairi olmaqla yanaşı həm də ictimai xadim kimi fəaliyyət göstərən 22 yaşlı Əli Tudə Maarif Nazirliyində şöbə müdiri işləyərkən "Ana dili" kitabının nəşr olunmasında böyük xidmət göstərmiş, sonra isə İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbriz Dövlət Filarmoniyasını yaratmışdır.

Pişəvəri hərəkəti, cəmi bir il yaşamış Cənubi Azərbaycan Demokrat Respublikası beynəlxalq miqyaslı xəyanətkarlığın qurbanı olanda Əli Tudə yenidən, bu dəfə həmişəlik, Bakıya qayıdası olur.

Oddan-alovdan çıxmış gənc şairin Bakını titrədən, gözləri yaşla dolduran, dillər əzbəri olan şeirləri onu tezliklə xalqın sevimlisinə çevirir. O, yenidən bir "qürbət" həyatı yaşamağa başlayır.

**Öz yurdundan qaçır insan,
Möhnət olar, bu qədər yox!
Qürbətə yol açır insan,
Qürbət olar, bu qədər yox!**

**...Millətin bir möhnəti var,
Necə deyim vəhdəti var?
Hərənin bir niyyəti var,
Niyyət olar, bu qədər yox!..**

Əli Tudənin həmin illəri haqqında mənə onun gənclik dostlarından olmuş, yurduumuzun müdrik və şəhid oğlu Vəli Məmmədov danışdı. Vəli onu çox sevirdi və şeirlərini əzbər deyirdi.

Elə bu dostluğun davamı kimi, həm də uzaqdan-uzağa Savalanı ziyarət edib, onun havasını udmaq üçün sonralar Əli Tudə Yardımlıya gedəndə orda öz doğma Çanaxbulaq kəndinin əkizini tapmış, bir silsilə şeir yazmışdı. Xalq şairi Qabilin "Əli-Vəli" şeiri də həmin səfər haqqındadır.

Əli Tudə öz dediyi kimi, "Savalan şairi"dir. Savalan az qala yarım əsr onun dilindən düşməmişdi və düzünə qalsa, onu əvvəldən mənə sevdiren cəhətlərindən biri də bu olmuşdu; mən də Savalan havasıyla böyümüşəm və Savalan vurğunuyam...

Əli Tudənin yaradıcılığı haqqında az yazılıb, onun ilhamlı poeziyası hələ əsl qiymətini almayıb və təbii ki, bu müqəddəmədə məhz belə bir iddiaya düşürəm. Amma bu kitabı vərəqləyəndə mən onun fikir, ruh dünyasının böyüklüyünə, saf əqidəsinə, mübarizə eşqinə bir daha heyran qaldım. O, əsl zəhmətkeşdi, bütün ömrünü sözə həsr eləmiş və öz dediyi kimi arı kimi yorulmadan çalışmışdı:

**Arıyam! Heç nə anmam
Öz diləyimdən başqa.
Ayrı pətəyə qonmam
Öz pətəyimdən başqa!**

Əli Tudə ömrü boyu özünün və Vətəninin mübarizə dastanını yazıb, məğrur, əyilməz bir insanın ruhunun şəklini çəkib, bu ruhu toxunulmaz saxlayıb ("Yox! Nə istəsən elə, yalnız ruhuma dəymə!") və bu tarixi, ədəbi missiyasını dəfələrlə xatırladıb:

**Mən mehrə, hünərə, vicdana, haqqa,
Abidə ucaldan söz memarıyam.
Havadar olsam da neçə mərd xalqa,
Mübariz xalqımın öz memarıyam.**

Əli Tudənin bu kitabı da əvvəllər buraxılmış kitabları kimi Vətən həsrətindən yoğrulub.

**Hanı elə bir alov
Ürəyə axa bilə?
Vətən həsrəti qədər
Yandırıb-yaxa bilə?**

Bu şeirləri müəllif yanıb yaxıla-yaxıla, tarixin, taleyin amansızlığına, millətinin sinəsinə çəkilən etiraz duyğusuyla yazıb; səngərdə olsa güllələrlə deyəcəklərini sözə köçürməkdən başqa çarəsi qalmayıb.

**Adım iki Vətənli
Oldusa da, ey həyat,
Özüm bir Vətənli də
Ola bilmədim, heyhat!
Bir Vətən ki, bölündü
Uğursuz qismətimdə,
Vətən tək parçalandı
Sənətdə qiymətim də!**

Kitabdakı şeirlər bir ömür ağacının yarpaqlarıdır. Əslində, "Anasan, fərman ver" şeiri yox, bu kitabdakı şeirlərin çoxu Vətənlə və tale ilə söhbətlərdir.

**Harda korluq çəkdim, zillətlə çəkdim,
Kimdən minnət çəkdim, xiffətlə çəkdim,
Sənin qürbətini qeyrətlə çəkdim,
Qeyrətimdən başqa nəyim var mənim?..
...Anasan! Fərman ver! Yuxarı başda
Uğrunda döyüşüm yenə bu yaşda,
Qüdrət daşa düşsə, göyərər daş da,
Qüdrətimdən başqa nəyim var mənim?!**

Savalana qayıtmaq, Ərdəbili, Sərabı, Təbrizi ziyarət etmək – bu gün asan görünən bu arzular kitabın əvvəlindən sonuna uzanan bir sarı simdir:

**– Səadət! – deyəndə anamız torpaq
Min düşmən bayrağı saldı gəncliyim
Özüm diyar-diyar dolandım... Ancaq
Döyüşən Təbrizdə qaldı gəncliyim!**

Əli Tudə bütöv, əyilməz, böyük insanın tərənnümçüsüydü, öz millətini kamillik zirvəsində görmək istəyi onun bir çox şeirinin mayasıdır. Bu baxımdan onun kütlə, millət, xalq, şəxsiyyət, insan, dünya haqqında yazdığı fəlsəfi şeirlər ayrıca qeyd olunmalıdır:

**Dalğa-dalğa çağlayan
Haray hələ haqq deyil.
Çağrışına yüyürən
Kütlə hələ xalq deyil!
Yox! Kimsə unutmasın
Xalqın müdrik fəhmi var!
Kütlədə sel axışı,
Xalqda ümman zəhmi var!**

Yaxud:

**Xalq dastandır-şəxsiyyət
O dastanın varağı.
Xalq zirvədir-şəxsiyyət
O zirvənin bayrağı.**

Görkəmli şairimiz Əli Tudənin bu kitabına yazdığım bu qeydlərdə onun şeir və poemalarını, şeirimizin böyük ənənələrini davam etdirən dördlük-lərini, səkkizliklərini, nəsr əsərlərini ətraflı təhlil etmək, yaxud onların dəyərini vermək niyyətindən uzağam. Əli Tudə sağlığında qiymətini almayan, ömrünü fəda etdiyi Vətəninin qoynunda doyuncasına isinə bilməyən şairlərimizdəndi.

**Mən ağa ağ, qaraya
Qara dedim dünyada.
Bəs qazancım nə oldu?
Kötək yedim dünyada.**

Əli Tudə Azərbaycan şeirinin böyük ənənələrinə bağlı olan, bu ənənələri sevən və inkişaf etdirən şairlərimizdəndi; fikirsiz, mətləbsiz yazmırdı, sözü böyük mənəvi və vətəndaşlıq ideallarına söykənirdi.

**Şair nəğməkdir öz sənətində,
Mənim də hər şeirim şaqraq səsimdir.
Ana torpağımın söz sənətində
Yalnız bircə şeirim qalsa bəsimdir!**

Poeziyamızın güney qolunun yad deyim və ifadə tərzlərinin təsirindən çıxmaqda çətinlik çəkdiyi halda Əli Tudənin yaradıcılığı Savalanın büllur bulaqları kimi təmiz el ruhuna, xalq şeirinə, əsl milli poetikaya, folklordan və klassik ədəbiyyatımızdan gəlmə obrazlar sisteminə bağlayırdı.

Əli Tudənin şeirlərini fərqləndirən cəhətlərdən biri də oforistik ümumiləşdirmə qabiliyyəti, obrazlılığın fəlsəfi mahiyyətiydi.

**Ah, şam yanır həyatda
Əbədi sönmək üçün.
Mən yanırım, əbədi –
Həyata dönmək üçün.**

Bu baxımdan, poema və qoşmalarından kifayət qədər gözəl nümunələr göstərmək olsa da dördlükləri və səkkizlikləri də vurğulanmalıdır.

Əli Tudənin poemaları və sənədli nəsrü Güney Azərbaycan xalqının mübarizə tarixinin parlaq səhifələridir. Həmin əsərlərdə biri-birindən fərqli, unudulmaz insan xarakterləri var.

Mən onu tələbək illərimdən, şeir məclislərindən tanısam da ünsiyətimiz, səmimi münasibətimiz "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində işlədiyim vaxtlardan başlanmışdı. Əli müəllim uca boyu, ağ saçlarıyla gözümdə Cənubun, Savalanın rəmziydi...

O son dərəcə pak, təmiz, qürurlu, təmənnəsiz bir insandı. Sözünü oxuculara çatdırma bilməməsindən, vaxtında nəşr oluna bilməməsindən başqa giley-güzarını eşitməzdin.

**Mən sısqə bulaqlı ilhamlar kimi,
Xəfif küləkdən də dalğalanmadım.
Öz döşünə döyən adamlar kimi
Yazdığım əsərlə lovğalanmadım.**

Bu giley-güzarında haqlıydı Əli müəllim! Çünki onun sözü adi söz deyildi, bütövlüyümüzün təməl daşlarından olan, o taya körpü salan sözlər-di. Bu sözə laqeydlik ideallarımıza hörmətsizlikdir.

O boyda əzablardan keçmiş, ürəyi Quzey-Güney arasında paran-parça olmuş böyük bir millətin düçar olduğu zülmələri görəndə sinəsinə dağlar çəkilməmiş Əli Tudə dər-dini içində saxlamağı bacarırdı. Zahirən o həmişə nikbin, gülürüz, fikirsiz-qəmsiz adam təsiri bağışlayırdı; sirrini yalnız ağ kağıza və şeirə etibar edirdi.

**Vətənsiz hər ad da, san da hədərdir,
Sanma mən Vətəni qürbət etmişəm.
Mənsəb sahibləri gəldi-gedərdir,
Mən Azərbaycana xidmət etmişəm.**

Doğrudan da Əli Tudə qeyrətli, bütöv, gözəl bir əsgər, mühacir, vətən-daş, şair, ata, kişi ömrü yaşadı. Həmin ömür bitəndən sonra da sözünün ömrü başlanıb və bu ömür sona varmayan, əbədi bir ömürdür.

Sabir Rüstəmxanlı

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin XIII cildinə ön söz

GİRİŞƏ GƏLMƏYƏN SÖZ

Hər dəfə Təbrizdən söhbət düşəndə istər-istəməz mərhum və unudulmaz şairimiz Əli Tudəni – Əli müəllimi xatırlayıram. Əli Tudənin dini-imanı, yanan bağı, qovrulan ürəyi, görəni gözü, eşidən qulağı bir Təbrizi vardı. Əli müəllim öz doğmasına – Təbrizinə qovuşa bilmədi.

Baxtının ağı-qarası da, vaxtının gecəsi-gündüzü də, ömrünün axşamı-səhəri də, gözünün nuru, qəlbinin qoru da, qismətinin acısı-şirini də, taleyinin uğuru da, uğursuzluğu da Təbriz idi, Təbriz... Təbriz... Təbriz...

Yer üzündə minlərlə şəhər adı var. Hər birinin öz taleyi, öz bəxti, öz qisməti. Təbriz adı çəkiləndə bu kişi nə hala düşərdi, İlahi! Yanırdı, tüstülənirdi, kül kimi qovrulur, köz kimi eşilir, yara kimi deşilirdi.

O, ağsaqqal, ilhamlı, dünya görmüş ustad bir şair, mən gənc qələm həvəskarı... söhbətimiz çox yaxşı tuturdu... O, Təbriz həsrəti, mən Borçalı yangısı... Tədbirlərdə, ədəbi bədii gecələrdə az-az görünər, belə yerlərə

seyrək gələrdi. Ancaq bizim hər görüşümüz bir aləm olardı. O, Bakının bağlarını, xiyabanlarını çox sevərdi. Xüsusən Bakı şəhər İcra Hakimiyyətinin sağında-solunda, filarmoniyanın ətrafında, “Qubernator bağı” deyilən ərazilərdə, bir sözlə, Bakının Təbrizi xatırladan, ona bənzəyən yerlərində tez-tez rastlaşar, söhbətləşər, dərdləşərdik. Təbriz ləhcəsi onsuz da şirindi, ancaq Əli müəllimin şirin, isti, yanğılı danışığı bu ləhcəni bir az da şirinləşdirər, gözəlləşdirərdi. Hərdənbir Bakı küləyi öz işini görüb, onun dümağ, qar kimi yumşaq saçlarını dağıdanda əllərini başına çəkib saçına daraq edərdi. Yumşaq və həlim, sərt və ötkəm danışığı, göyçək, nurani çöhrəsi, abırlı və həyalı təbiəti vardı. Hərdənbir vaxt imkan verəndə öz avtoqrafı ilə mənə bağışladığı kitabları kövrələ-kövrələ vərəqləyir, həsrətlə dünyadan köçən şairimizin ruhuna dualar oxuyuram.

Sevimli şairimiz Nəriman Həsənzadə ilə ev qonşusu idilər. Aradabir gah öz evlərində, gah da Nəriman müəllimgildə görüşər, doyulması mümkün olmayan söhbətlər edərdik. Əli Tudə ilə Nəriman müəllimin çox şirin qonşuluğu və bir-birlərinə çox böyük hörmətləri vardı. Şübhəsiz, belə münasibət bizim görüşləri birə-min gözəlləşdirərdi.

Qarşımda unudulmaz şairimizin irihəcmli bir əlyazması var. Övladları bu kitaba gözəl bir ad da seçiblər: “Yarımçıq dastan”, mənə də deyiblər ki, əgər imkanın olsa, bu kitaba giriş sözü yaz. Giriş sözünü necə yazım? Hardan başlayım, harda tamamlayım? İlk sözü hansı fikirlə başlasın? Sonluq nədən ibarət olsun? Bilmirəm, bacarmıram! Öldür məni! As məni! Kəs məni! Bacarmıram! Vaxtsız həsrətə, amansız ayrılığa, acı göz yaşlarına, uğursuz məhəbbətə, göynərtili nisgilə, itən şəhərə, batan gəmiyə, yanan kitaba – “Yarımçıq dastan”a giriş sözü yazmaq olarmı? “Mən öz qardaşıma mehman gələndə bir şair könlünün arxalandığı ləkəsiz-boyasız vicdana” giriş sözü yazmaq olarmı? Xeyr! Xeyr! Xeyr! O, ağırlı kitab olar, düşündürən əsər olar, məğrur heykəl olar, ancaq giriş sözü ola bilməz.

Sən məslək uğrunda döyüşdün, müstəqil Azərbaycan yolunda vuruşdun, qələmin süngüyə, şeirin səngərə döndü, söz əsgəri, əqidə aşıqı kimi vətənin müqəddəsliyinə vuruldun.

**Yanımda yatmadım dinc yatanların,
Döyüş bayrağıydım mən başlar üstə,
Arxamca su deyil, daş atanların
Özləri yığılır o daşlar üstə – deyib,**

döyüş bayrağı kimi dalğalanmaq, Vətəni, milləti xoşbəxt, azad və müstəqil görmək istədin, ancaq toyunla yasın, yatmağınla oyanmağın bir-birinə qarışdı. Nə yatdın ki, nə yuxu görəsən? Sənə də, uğrunda vuruşduğun müqəddəs duyğulara da bədnəzər dəydi, göz dəydi.

**Nəzər yarı yolda aranı kəsdi,
Ağıma gəlməyən başıma gəldi.**

Mən Sizin kitaba giriş sözü yazmıram, əziz şairimiz! Səni çox sevən və sənə çox sevdiyən bir qələm adamı kimi bu kitaba daxil olan və olmayan bütün əsərlərinə xeyir-dua verirəm, uğur olsun deyirəm. Qoy gələcək böyük və bütöv, vahid və basılmaz Azərbaycanımız üçün sətirlərin silaha, arzuların bayrağa dönsün.

Ruhun şad olsun, amin!

Zəlimxan Yaqub
7 yanvar 2004.

ŞAİRİN YUBİLEYİ ŞƏRƏFİNƏ

Almaniyanın Hannover şəhərində fəaliyyət göstərən “Flora” radiostansiyasının “Araz” redaksiyası Azərbaycanın görkəmli şairi Əli Tudənin 80 illik yubileyi ərəfəsində onun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş geniş verilmiş yayımlamışdır. İnternet vasitəsilə Avropaya yayılan bu verilmiş dünya azərbaycanlıları tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

“Respublika” qəzeti, 28 yanvar 2004, səh.7.

VAHİD VƏTƏN HİSSİ İLƏ ƏLİ TUDƏ – 80

Əgər desək ki, həqiqi, əsl şairlərin sənət, yaradıcılıq yolunu və aləmini ilk növbədə onların taleyi, həyat yolu təyin edir, səhv etmərik. Bəlkə əksinə, çox mühüm bir həqiqəti xatırlamalı olarıq. Əbəs hesab etməyiblər ki, şairi öyrənmək, onu həqiqi mənada dərk və hiss etmək üçün onların mühitini, onları yetişdirən, yetkinləşdirən dövrü, tarixi gerçəkliyi, milli aləmi öyrən-

mək də lazımdır və zəruridir. Mənim böyük və görkəmli şair Əli Tudə haqqında bu qeydlərimi qələmə alanda sözümlü məhz belə həqiqəti xatırlamaqla başlamağım təsadüfi deyil. Əli Tudə həqiqətən bütün yaradıcılığı, bütün poeziyası ilə əsl şair və poeziya haqqında bu həqiqəti təsdiq edən bir böyük şairdir. Onun öz poeziyasında ifadə etdiyi böyük, dərin fikir və hisslər, həyat gerçəklikləri, insan taleləri şairin bilavasitə yaşadığı, keçirdiyi fikir və hisslərdir, qəlbindən və şüurundan keçib poeziyaya çevrilən zaman və gerçəklikdir. Bunun həqiqətən belə olduğuna inanmaqdan ötrü şairin həyat və yaradıcılıq yoluna heç olmazsa öləri bir nəzər salmaq, onun poeziyada keçirdiyi yolun – biz hətta tam əsasla etiraf edərdik ki, böyük, mürəkkəb, əzablı, sarsıntılı, məhrumiyyətlərlə dolu bir yolun bəzi məqamlarını və cizgilərini xatırlamaq kifayətdir.

Sanki mühacir taleyi elə əvvəldən onun tale payı olmuşdur. O illərdə Bakıdan – Azərbaycandan, hətta Qafqazdan “iranlı” adı ilə bütün bu cür ailələr, insanlar Arazın o tayına qayıtmalı oldular və bu insanlar arasında hələ uşaq ikən atasını, anasını itirmiş Əli də – gələcəyin gözəl şairi Əli Tudə vardı. Beləliklə, bu dönüş nə qədər çətin, ağır, məşəqqətli olsa da, Əlinin şair taleyində təsirsiz qalmamışdır. Sonradan şeirlərində vəsf və tərənnüm olunacaq Savalanı, Ərdəbili, Təbrizi görmək, doğma diyarla qovuşmaq Əli Tudənin tərcümeyi-halında məhz bu qayıdış hadisəsi ilə bağlıdır. Lakin demə, burada – Cənubda da gənc, yeniyetmə Əlini sakit, səadətli həyat gözləməirdi. Burada ona öz təhsilini davam etdirmək müyəssər olmamışdır. Ancaq Əli ruhdan düşmür, müntəzəm mütalifə edir, bu yol ilə bir növ təhsilini davam etdirir, biliyini, savadını artırır.

Cənubi Azərbaycanda faşizmə qarşı mətbuat yaranır və belə qəzetlərin birində – “Vətən yolunda” qəzetində Əli Tudənin şeiri dərc olunur. Beləliklə, Əli Tudə elə bu vaxtdan etibarən şeirləri ilə mətbuatda tez-tez iştirak edir. Əli Tudə hələ Bakıda ilk təhsil çağlarında poeziyaya həvəs göstərirdi. O, burada məşhur şairimiz Osman Sarıvəllinin rəhbərlik etdiyi ədəbiyyat dərnişinin məşğələlərində fəal iştirak etmiş, ilk şeirlərini yazmış, poeziya sənətinin incəliklərini öyrənmişdi. İndi isə Cənubda başlanan yeni siyasi həyat, azadlıq hərəkatı Əli Tudəni şeirə daha güclü bir hisslə, mənəvi qüvvə ilə bağlayır. 1944-cü ildən etibarən Cənubda nəşr olunan qəzetlərdə, kitablarda (“Ziddi-faşist”, “Vətən yolunda”, “Azərbaycan” qəzetlərində, “Şairlər məclisi” almanaxında) şeirlərini müntəzəm olaraq dərc etdirir. Beləliklə, artıq 40-cı illərin ortalarında o gənc bir şair

kimi yetişir, formalaşır, şeirlərində Cənubi Azərbaycan həyatının siyasi həyəcanlarını, istiqlal istəklərini əks etdirməyə çalışır. Demək olar ki, artıq bu illərdə Əli Tudə müəyyən yaradıcılıq yetkinliyi mənimsəmiş şair idi. Şübhəsiz, Cənubda baş verən hadisələr, Demokratik Milli hökumətin yaranması, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin fəaliyyəti və mübarizəsi də onun yaradıcılığına təsir göstərir, poeziyasında vətəndaşlıq motivlərini və düşüncələrini qüvvətləndirir, lirik həyəcanlarının məzmun və miqyasını genişləndirir. Çox səciyyəvi cəhət odur ki, Əli Tudə Cənub hadisələrindən bir şair olaraq təsirlənmiş, özü də Cənubda yeni milli mədəni quruculuq, mədəni təşəkkül prosesində fəal iştirak edir. “Ana dili” dərsliyinin çapında xüsusi rol oynayır. Təbrizdə ilk dəfə filarmoniya yaradır. Lakin çox təəssüf ki, bu fəaliyyəti çox davam etmir, yenidən qurulmuş Milli hökumət irtica qüvvələri tərəfindən məğlubiyətə düçar olur və yenidən Əli Tudə başqa həmkarları və silahdaşları kimi yenə də Bakıya qayıtmalı, daha doğrusu, ona yenidən mühacirət həyatı keçirmək qismət olur. Özü də budəfəki mühacirət daha uzun çəkir, hətta şair Əli Tudə üçün ömürlük bir taleyə çevrilir. Bakıda ali təhsilini davam etdirir. Burada universitetin filologiya fakültəsində təhsil alır. Oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirir. Bir çox işlərdə, mətbuatda ədəbi işçi və s. vəzifələrdə əmək fəaliyyətini davam etdirir. Lakin ən əsas işi ədəbiyyat, poeziya olur. Bir şair kimi bu dövrdən etibarən Əli Tudənin yaradıcılığında yeni və daha məhsuldar bir dövr başlanır. İlk şeirinin çapından ömrünün sonuna qədərki yarım əsrdən artıq bir dövr – Əli Tudənin bir şair kimi poeziyada keçirdiyi böyük ömürdür, böyük və görkəmli şair ömrü! Mən tam əsasla deyə bilərəm ki, Əli Tudə bu ömrün hər ayını, hər gününü, bəlkə də hər anını poeziyaya həsr etmişdir, onun uzun illik, bitib-tükənməz mühacir ömrü poeziyada keçmişdir. Bəlkə elə buna görə Əli Tudə bizdə mühacirət poeziyasının görkəmli bir yaradıcısıdır.

1950-ci ildə Bakıda Əli Tudənin ilk kitabı – “Cənub nəğmələri” kitabı çapdan çıxır. Bir qədər əvvəl qəzetlərdə, almanaxlarda, xüsusilə “İnqilab və mədəniyyət” (indiki “Azərbaycan”) jurnalında çıxan şeirləri ilə dərhal diqqəti cəlb edən Əli Tudə ilk kitabı ilə özünü daha ətraflı oxucuya təqdim edə bilirdi. Mən bu sətirləri yazıram, elə o vaxt bu kitabı soyumaz bir həyəcanla, poeziyaya vurğunluq hissi ilə oxuduğumu xatırlayıram. Mənim Əli Tudə poeziyası ilə tanışlığım bu kitabla başlamışdır və deyə bilərəm ki, bu kitabdən aldığım təəssüratım məni heç

vaxt tərک etməmişdir. Nədə idi Əli Tudə şeirinin gözəlliyi və təsirliyi? Şübhəsiz, ilk növbədə bu poeziyanın lirizmində, səmimiliyində. Bu kitab səhv etmərsə, “Mən nə gətirdim” şeiri ilə açılırdı və şeirdə belə misralar vardı:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı,
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim.**

Əli Tudə belə deyərkən öz Güney qardaşıma, həmvətənlərinə müraciət etmiş olurdu. Biz bu müraciətin səmimiliyini və təsirliyini başa düşür, ondan təsirlənirdik. Ancaq bu müraciətdə bir kədər – mühacir şair kədəri də vardı ki, Əli Tudənin bütün sonrakı poeziyası bu mühacirət kədərindən, mühacirətdə keçirdiyi həsrətdən, tənhalıqdan yarandığını desək, yəqin ki, bu poeziya haqqında həqiqəti ifadə etmiş olarıq.

Hələ ilk şeirləri ilə Əli Tudə dərhal diqqəti cəlb etdi. Mən çoxlu fikirləri və rəyləri misal çəkə bilərəm. Lakin bunu etməyərəm, çünki buna imkanım yoxdur. Yalnız bir faktı – o illərdə çox məşhur bir rus şairinin – Pavel Antokolskinin Əli Tudə haqqında fikrini xatırlamaqla kifayətlənərəm. 1950-ci ildə Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti oğünlüyü – o illərdə deyildiyi kimi, dekadası keçirilirdi. Bununla əlaqədar olaraq geniş tədbirlər planı hazırlanmışdı. Rus dilində poeziya əsərlərinin tərcümə edilib nəşr edilməsi də bu tədbirlərdən idi. Tərcümə olunan şeir əsərləri içərisində Əli Tudənin də şeirləri vardı. P. Antokolski gənc şairin şeirləri ilə tanış olduqdan sonra öz təəssüratını ifadə edərək deyirdi: “Azərbaycanın görkəmli şairləri ilə yanaşı, onların ardınca yetişən bir sıra şairlərin, xüsusən gənclərin və nəhayət, Cənubi Azərbaycan şairlərinin əsərləri də rus oxucusunun malı olacaqdır. Onların arasında Cənubi Azərbaycanın gənc şairlərindən Əli Tudənin adını çəkməyə bilmərəm. Onun şeirləri məndə böyük təəssürat oyatmışdır. Əli Tudə yazdığı möv-

zuya ciddi yanaşan, inandırıcı təsvir edən şairdir” (Antokolski. Ədəbiyyat dekadamız yaxınlaşır. “Ədəbiyyat” qəzeti, 17 oktyabr 1950-ci il). Görkəmli bir rus şairi tərəfindən Cənubun gənc şairinə verilən bu qiymət çox diqqətəlayiq idi. Doğrudan da, Əli Tudə poeziyasının məqsəd və vəzifəsinə ciddi münasibət bəsləyən bir şair idi. “Cənub nəğmələri” kitabı Əli Tudəni məhz belə bir şair kimi təqdim edirdi ki, bu da şair üçün çox mühüm bir məziyyət sayılmalıdır. Əli Tudənin bu kitabındakı şeirləri, hər şeydən əvvəl, lirik şeirlər idi. Lirik ümumiyyətlə, Əli Tudə poeziyasının əsas xüsusiyyətidir, janrıdır. Və bir lirik kimi Əli Tudə həmişə öz böyük mövzusuna – Vətən mövzusuna, Cənub həsrəti və möhnəti mövzusuna son dərəcə sədaqətli, bütün varlığı və düşüncəsi ilə, hətta ən intim duyğuları ilə bağlı bir şairdir. Mən bayaq “Cənub nəğmələri” kitabından bir parçanı xatırladım. Həmin kitabın başqa bir şeirindən də bəzi misralar hafizəmdə həkk olunub qalmışdır. Bu, şairin “Sevgilim” şeirindən olan misralarıdır.

**Mən qızıl səhəri aydın görəndə
Gəlir gümüş sazım şura sevgilim,
Günəş öz saçını göydə hörəndə
Sən narın saçını dara, sevgilim.**

**Mən də sənə kimi vətəni sevdim,
Baharı xoşladım, gülşəni sevdim.
Gözəllər içində tək səni sevdim,
Açdım öz qəlbimi yara, sevgilim.**

Deməliyəm ki, sonrakı yaradıcılıq axtarışlarında Əli Tudə poeziyasında mövzu, motiv, fikri-ictimai aləmini genişləndirmək, daha əhatəli, mündəricəli etmək yolu getsə də, bu lirizmi, bu səmimiyyəti lirik müraciət və etiraf intonasiyasını qoruyub saxlamışdır.

Əli Tudə məhsuldar şair idi. O, poeziyada yorulmadan, ilham və ehtirasla işləyirdi və məhz buna görə də ondan böyük, qiymətli bir poetik irs qalmışdır. Müxtəlif illərdə çıxmış kitablarını bu baxımdan bir daha yada salmaq yerinə düşərdi. Elə ilk kitabından sonra “Bakının işıqları” (1950), “Vətən sevgisi” (1951), “Məhbusların son sözü” (1952), “Şimal həsrəti” (1953), “Arazın o tayında” (1954), “Şeirlər” (1955), “Şairin düşüncələri”

(1956), “Qartal” (1959), “Qəzəb” (1960), “Şairin kitabxanası” (1962), “Buludlar” (1964), “Seçilmiş əsərləri” (1968) və s. şeir kitabları çıxmışdır. Beləliklə, 1950-1990-cı illər arasında Əli Tudənin 26 şeir məcmuəsi nəşr olunmuşdur ki, bunlar şairin necə tükənməz bir ilhamla, vətəndaş şair ehtirası və əqidəsi ilə yazıb-yaratdığını etiraf etməyə əsas verir. Ölmündən sonra da “Mühacir qeyrəti” (1998), “Mənim səsim” (2002), kimi daha əhatəli, irihəcmli kitabları nəşr edilmişdir ki, bütün bunlar bayaq dediyimiz fikri – Əli Tudədən həqiqətən böyük, zəngin bir poetik irs qaldığını etiraf etməyə əsas verir. Lakin biz eyni zamanda şairin xatirəsi qarşısında bu irsi lazımı səviyyədə hələ öyrənilib tədqiq etmədiyimizi də etiraf etməliyik. Ədəbi tənqidimizin Əli Tudə poeziyası qarşısında borclu olduğunu deməli və biz bu barədə dərinlən düşünməliyik, çünki Əli Tudə poeziyasında bizim ədəbi-nəzəri fikrimizdə əsaslı və qanuni olaraq daxil olmuş “Cənubi Azərbaycan poeziyası”, geniş kontekstdə isə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının, ədəbi fikrinin əsas istiqamətləri, ideya və vətəndaşlıq motivləri, yaradıcılıq idealları öz təkrarsız orijinal, özünəməxsus ifadəsini tapdığını təsdiq etməliyik. Məhz bu xüsusiyyətinə görə Əli Tudəni biz XX əsr Cənubi Azərbaycan poeziyasının klassiklərindən biri olaraq qiymətləndirməliyik.

Əli Tudə poeziyasında o sahil barədə düşüncələr əsas mövzunu, aparıcı motivi təşkil edir. Şair Bakını seyr edir, elə bu andaca fikri sərhədi aşır, keçir o sahilə, keçir Təbrizə, Savalana, Ərdəbilə. O da çox səciyyəvidir ki, vahid vətənin şimalı və cənubu şairin poetik şərhində bütövdür, ayrılmazdır. O, Bakıya müraciətlə:

**Bakı, şənin sığmır yer ilə göyə,
Sən Qərbə tanışsan, Şərqə bəllisən.
Sərhəddən o yanda azadlıq deyə,
Döyüşən xalqlara bir təsəllisən.**

Əli Tudə öz idealına sədaqətli şair olmuşdur. Şeir onun üçün mübarizə demək idi. Qələm silah idi. O deyirdi:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

Bu, Əli Tudə poeziyasının ideya və vətəndaşlıq mövqeyi idi və biz deməliyik ki, onun poeziyasına xas vətəndaşlıq düşüncəsinin dərinliyini, genişliyini, epik vüsətini bu amildə axtarmalıyıq, bu poetik anlayışla izah etməliyik.

Əli Tudənin “Mənim səsim” kitabında belə bir fikrə təsadüf etdim:

**Mən Vətəndə böyüyüb,
Qürbətdə qocalmışam.**

Bəli, Əli Tudə poeziyası mühacirətdə, ata-ana ocağından bir qədər uzaqda, qürbətdə yaranmış poeziyadır və buna görə də bu poeziyanın ruhunda, məğzində bir kədər, bir vüsəl həsrəti vardır. Ancaq buna baxmayaraq, bədbinlik də bu poeziyaya yaddır. Mərhum şairimizin bütün şeirləri bunu təsdiq edir. Mən onu da qeyd etməliyəm ki, Əli Tudə poeziyası yalnız lirik poeziya deyildir. Hərçənd ki, lirika poeziyanın daxili, mənəvi əsasıdır. Bununla yanaşı Əli Tudə poemalarının da müəllifidir və poemaları da cənub mövzusu ilə üzvü surətdə bağlıdır. Öz əsas ruhu, öz əsas qayəsi etibarlı ilə bu poeziya həm lirik forması ilə, həm də öz epik vüsəti ilə birdir, vahiddir, bütöv bir poetik aləmdir. Və o da çox mənalıdır ki, bu poeziyanı mütaliə edəndə baxışları iztirab və həsrət ifadə edən, ancaq gələcəyə, vətəninə, xalqın işıqlı gələcəyinə, vahidliyinə ümidini heç vaxt itirməyən müdrik bir şair obrazı canlanır. Güzəl şairimiz Ə.Kürçaylı vaxtilə cənublu həmkarına bir gözəl şeir həsr etmişdir və bizcə, bu şeirdə Əli Tudə şeirinin vətəndaş əqidəsi çox gözəl ifadəsini tapmışdır. Şair dostunun “Saçlarım ağarır” motivinə cavab olaraq Ə.Kürçaylı belə deyirdi:

**Saçların ağarır ağ zanbaq kimi,
Fəqət solmamışdır gəncliyin sənin.
Cəbhələrdən keçən bir bayraq kimi
Axı, heç olmayıb dincliyin sənin.**

**...Dedin: Azəriyəm, öz şöhrətim var,
Dedin: hakimlərin hökmü nahaqdır!
Dedin ki, Araza sərhəd qoyanlar
Bir gün əlimizlə asılacaqdır!**

**O günü gözlədik “vəsli-yar” kimi,
Qardaş, üfünə bax, o gün yetişir.
Birəm-birəm yağan təzə qar kimi
Sənin saçlarına fəqət dən düşür!**

**Nə eybi, bu nöqsan sayılmaz sənə,
Səadət çox asan tapılan deyil.
Sabahkı günlərin təntənəsinə
Çoxumuz ağ saçla gələcəyik, bil!**

**Nədir o təntənə? – Vahid bir vətən!
O bizim torpağın istiqbalıdır!
O böyük, müqəddəs günü gözləyən
Şairin saçları ağarmalıdır!**

Böyük, görkəmli şairimiz haqqında bu qeydlərimizi bu hisslə tamamlayır və belə bir fikri ifadə etmək istəyirik ki, Əli Tudə poeziyası həqiqətən də vahid, böyük vətən hissi ilə, belə bir gələcək həsrəti ilə aşlanmış poeziya olaraq əbədi yaşayacaqdır.

**Şamil Salmanov,
professor**

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 30 yanvar 2004, səh.5.

BİR ÖMÜRLÜK HƏSRƏT ƏLİ TUDƏ – 80

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan,
O azad olmasa, yaşamam, inan!
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki, təzə bir dövrən gətirdim.**

12 dekabr 1946-cı ildə Təbrizdən Culfaya gələn qatar od-alov içində irəlilədikcə “öz qardaşına mehman gələn” 22 yaşlı Əli Tudənin ürəyinə yazılırdı bu misralar. O, elə bilirdi ki, “hicran uzaqbaşı üç-dörd ay çəkər”. Bilirdi ki, “əbədi hicrana düşür...”

**Mən hardan biləydim, ürək, ay ürək,
Vəfalı olmuş hicran vüsaldan...**

Aradan 50 il keçəcək, ömrünün sonunda belə yazacaq həsrət şairi:

**Ömrüm keçdi şimalda,
Gözüm qaldı vüsaldə.
Gəzsəm də hər mahalda,
Dedim cənubam, qardaş!..**

Bir ömrə nə qədər həsrət düşər, İlahi?! 71 illik ata həsrəti, 64 illik ana həsrəti, 50 illik Təbriz həsrəti...

12 dekabr 1946-cı ildə Təbriz-Culfa qatarında “Mən nə gətirdim” şeirini pıçılda-pıçılda yol gələn 22 yaşlı Əli Tudə hardan biləydi ki, minillik Azərbaycan şeirinin ən ağırlı qolunun – Cənub həsrətli şeirinin təmsilçisi olacaq. “Mən nə gətirdim” şeiri ata yurdundan ayrılanların manifestinə çevriləcək, neçə-neçə nəslin dilinin əzbəri olacaq.

Bir vaxt Əli Tudəyə ustad deyənlər sonralar “xalq şairi” adını aldı, ancaq bu ədəbi məktəbin ustadı...

Axtarmayın! Hələ ki, bu şəhərdə nə Əli Tudə küçəsi var, nə də Əli Tudə adına məktəb. Əli Tudə adına bir həsrət var bu şəhərdə:

**Bu ulu tarixdə ən böyük həsrət
Mənim həsrətimdir, mənim həsrətim...**

O həsrətin səsini eşitdinizmi? O həsrət yenə də “Mənim xalqım” deyir.

Əziz tamaşaçılar! Azərbaycan Televiziyasında hazırlanmış, o həsrət şairi Əli Tudənin unudulmaz xatirəsinə həsr olunmuş “Bir ömürlük həsrət” verilişinin (31 yanvar, saat 21.00) ssenari müəllifi Rəhman Babaxanlı, rejissoru şairin oğlu Natiq Cavadzadədir.

SAVALAN ŞAİRİ

“Əli Tudə şeirinin şaqraq səsi 50 il mühacirətdə çağladı. Çoxusu duymadı ki, bu mübariz ruhlu, döyüşkən çalarlı, vətənə hədsiz sevgi, insanlara qayğıyla çağlayan bu səsdə qucaq-qucaq həsrət, dolu-dolu nisgil, bir az da inciklik var... Bəli! Duymadılar; nə sağlığında, nə də dünyasını dəyişəndən sonra”.

Bu sətirlər el arasında Savalan şairi adını almış Əli Tudənin yenicə çapdan çıxmış “Mənim səsim” kitabına yazılmış redaktor sözüdür. Kitabın sağlığında işıq üzü görməyən əlyazmaları daxil edilmişdir. Vətənpərvərlik, xalq sevgisi, yurd həsrəti, mübarizlik notları, fəlsəfi duyğularla köklənmiş şair səsi hələ uzun illər boyu eşidiləcəkdir.

“Ekran-efir” qəzeti, 26 yanvar-1 fevral 2004, səh.1.

MƏRDLİK SİMVOLU

Azərbaycan poeziyasının parlaq nümayəndələrindən biri olan Əli Tudə əsl səngər şairi, parçalanmış xalqımızın acı taleyini yaşayan və bu ağrını öz şeirlərində sarı simə çevirərək milli təfəkkürümüzün, şüurumuzun dirçəlişi uğrunda mübarizə aparan nəğməkar idi. Əli Tudənin həyatı millətimizin başına gətirilən müsibətlərin əks-sədasıdır. Doğmaca vətəndə ömrünün sonuna kimi siyasi mühacir kimi yaşayan Əli Tudə ən vətənpərvər azərbaycanlı, əsl vətəndaş və Vətən oğlu idi. Amma təəssüflər olsun ki, quruluş və zamanın, eləcə də imperiyaların acı zərbələri, diktələri bu mübariz ruhlu, zərif ürəkli şairin taleyindən izsiz keçməmişdir.

Parçalanmış Azərbaycanımızın taleyini yaşayan Əli Tudə dövrün çox ağır zərbələrinə məruz qalaraq həyatın müsibətli və sınaqlı burulğanlarına atıldı.

1924-cü ildə Bakıda anadan olan, 14 yaşında İrana sürgün edilən Əli Tudə Cənubi Azərbaycanda başlanan azadlıq hərəkatının fəallarından birinə çevrildi. O heç nədən çəkinmədən, qorxmadan səngərlərdə güllə yağışının altında sinəsini oda, alova sipər edərək milli ruhlu şeirləri ilə xalqı istiqlal çağırırdı. Tezliklə səngər şairinə çevrilən Əli Tudə nəhayət ki, arzusuna qovuşdu. 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət quruldu. Həmin dövrdə Əli Tudənin cəmi 21 yaşı var idi. Lakin bu nəcib işlər uzun sürmədi. Pişəvəri hərəkatı cəmi bir il yaşadı. Tale indi də özünün başqa qəddar hökmünü yazdı. Əli Tudənin ilk kitabı çapa hazırlanırdı. Elə mətbəədə yandırıldı. Məhkəməsiz-filansız qətlinə fərman verildi. Yene də vətəndə yaşamaq onun həyatı üçün təhlükəli oldu. Mübarizəni sona yetirmək məqsədilə öz məsləkdaşları ilə birlikdə vətəndən çıxmaq məcbu-

riyyətinə qaldı. Tale elə gətirdi ki, Əli Tudə bu dəfə həmişəlik Bakıya qayıdası oldu.

Vətəndə qürbət həyatı keçirən Əli Tudə ömrünün son 50 ilini mühacir kimi başa vurdu. Onun “siyasi mühacir pasportu”, əslində, tarixin amansızlığı və haqsızlığı idi.

Arzu və xəyalları ilə Savalana söykənərək Azərbaycan poeziyasının mübarizlik, əyilməzlik motivlərini daha da dərinləşdirən Əli Tudənin döyüşkən ruhu yenə də şeirlərində dil açmağa başladı:

**Kiminin mənasız baxan gözündə
Torpaqdı Vətənim, daşdı Vətənim.
Özgəni bilmirəm, dünya üzündə
Mənimçin gözümdə yaşdı Vətənim!**

Əli Tudə özünü “Savalan şairi” adlandırardı. Onun şeirlərini oxuyanda bu sözlərin mənaları misra-misra açılır. Əli Tudə ömrü boyu vətəndən yazıb. Şeirlərini oxuduqca görürsən ki, o, çox fədakarlıqla, rahatlıq bilmədən nəhəng bir dastan yaradıb. Elə bir dastan ki, onun ancaq bir adı var: “Vətən nəğmələri”. Eşqdən, məhəbbətdən, təbiətdən, qadıncıdan, dostluqdan, yoldaşlıqdan da yazıb Əli Tudə. Bunlar sadəcə bir nəhrin çağlayışına, axarına bənzəyir.

Mübarizələrdə bərkiyib daha da mərdləşən bu dəyanətli şair həmişə öz əqidəsinə sədaqətli çıxıb. Çalışıb ki, yaşadığı cəmiyyətdə əbədi saflığa, paklığa nail olsun. Əslində, Əli Tudə haqqın səsi, haqqın əsiriydi. Çəkdiyi məhrumiyyətlərə, sarsıntılara baxmayaraq özü də şəxsiyyət etibarını sevdiyi, məhəbbətlə vəsf etdiyi Savalan dağı kimi əyilməz, vüqarlı və məğrur idi. Kiminsə süfrəsində, kiminsə ad-sanında gözü olmazdı. Paxıllıqdan, həsəd aparmaqdan çox uzaq idi. Əli Tudə böyük arzularla, ideyalarla yaşayırdı. O, heç vaxt şöhrət axtarmazdı. Vətən həsrəti varlığına elə çökmüşdü ki, gözündə heç nə yox idi. Hərdən qələm dostları yazırlar ki, Əli Tudəyə qarşı laqeydlilik oldu. Onun ədəbi yaradıcılığı layiqincə qiymətləndirilmədi. Nədənsə bu sözlərlə razılaşmaq olmur. Çünki sinəsində Vətən dərini ocağa döndərərək onun alovlarında cızdığı çıxan bir insana təsəlli vermək çox çətindir. Ona nə bəxş etmək olardı ki, Vətəni əvəz etsin? Ona hansı adı vermək olardı ki, “siyasi mühacir” hökmünü ləğv etsin?

Ən böyük sevinci də, alacağı mükafat da, fəxri ad da, dərdi-səri də bu sarı simin ahəngində köklənmişdi:

**Hanı elə bir alov
Ürəyə axa bilə?
Vətən həsrəti qədər
Yandırır yaxa bilə?**

Uşaqlığını Bakıda, gəncliyini də Təbrizdə itirən Əli Tudə poeziyamızda, bizim yaddaşımızda ağsaqqal, nurani ustad bir şair kimi qalacaq. Qeyri-adi ağ saçlarında dalğa-dalğa çağlayan ürəyinin işığı bəyazlaşmışdı. Savalana dönmək, yenidən Ərdəbili, Sərabı, Təbrizi ziyarət etmək arzusu 50 illik bir həsrətə çevrilərək sinəsində bir düyün bağladı, şeirlərində misra-misra alovlandı. Həmkarları onu həmişə “yeriyən dağ”a bənzədirdilər. Ucaboylu, ağsaçlı, məğrur görünüşlü, özəmətli səslə Əli Tudə. Bunlar onun zahiri əlamətləri idi. Həyatı da təmiz, qürurlu keçmişdi. Təmənnəsiz və təvazökar insan olan Əli Tudə mərdlik, bütövlük simvolu idi. Yer üzündən də, insanlardan da, Allahdan da bircə umacağı vardı – Vətən! Bu diləklə də yazdı, yaratdı:

**Sən namərd yox, sən mərd oldun,
Gah mülayim, gah sərt oldun.
Ömrüm boyu sən dərd oldun,
Mənsə yazan mirzə, Vətən!**

Flora Xəlilzadə

“Azərbaycan” qəzeti, 1 fevral 2004, səh.9.

MƏN ÖZ QARDAŞIMA MEHMAN GƏLƏNDƏ...

Yazıçılar Birliyinin “Natəvan” klubunda inqilabçı şair Əli Tudənin 80 illiyinə həsr olunmuş tədbir keçirildi. Tədbiri xalq şairləri Söhrab Tahir və Qabil aparırdı. Şair Qabil ilk söz olaraq Əli Tudənin yaradıcılıq yolundan, ağır sınaqlarla üzləşən taleyindən danışdı. Onun poeziyasında qabarıq görünən – ana xətt olan vətən yanğısının sönməzliyindən söz açdı, şeirlərindən nümunələr oxudu. Şair Söhrab Tahir isə Əli Tudənin inqilabi həyatı barədə – 21 Azər hərəkatındakı xidmətlərini bir daha tədbir iştirakçılarının diqqətə

tinə yetirdi. O, xüsusi olaraq qeyd etdi ki, Əli Tudə 1905-1911-ci illərdə başlanan respublika hərəkatında top güllələrinin barıtı içində yetişən Səid Səlmasi və digər inqilabçıların davamçısı olaraq yetişmişdi. Əli Tudə lap gənc yaşlarından ictimai hadisələrə, böyük inqilabi hərəkatlara qoşulduğundan inqilabçı şair, səngər şairi, döyüşkən şair kimi ədəbiyyatımızda öz yerini tutmuşdu. O, Cənubi Azərbaycan Demokratik Partiyasının siyasətinə, taktikasına sadıq olmuşdu. Onun poeziyası təkrarolunmaz poeziyadır.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim. – deyən**

şair o taylı-bu taylı, Cənublu Şımallı Azərbaycanımızın unudulmaz söz sənətkarıdır.

Tədbirdə yazıçı, deputat Anar, yazıçı Hüseyn Abbaszadə, tənqidçi Sabir Əmirov çıxış edərək Əli Tudə ruhuna işıq saldılar.

“Mühacir qeyrəti”, “Mənim səsım”, “Söz ömrü”, “Şəlalə”... kitabları “Əli Tudə – 80” sərgisində nümayiş olunurdu. Sərgi “Natəvan” klubunda təşkil edilmişdi.

Tədbirdə çıxış edənlər Əli Tudənin unudulmaz xatirəsini el içində, ədəbiyyat aləmində işıqlandıran övladlarına, xüsusilə oğlu Natiq Cavadzadəyə təşəkkür etdilər.

Almaz Ülvi

“Xalq qəzeti”, 17 fevral 2004, səh.7.

BAYRAĞIM VƏTƏNDİR, SİLƏHİM QƏLƏM

Yazıçılar Birliyinin “Natəvan” klubunda Güney və Quzey Azərbaycanın görkəmli şairi, həyatı boyu azad, bütöv və müstəqil Azərbaycan uğrunda silah və qələmi ilə vuruşan mübariz sənətkar Əli Tudənin anadan olmasının 80 illiyi münasibətilə xatirə tədbiri keçirilmişdir. Birliyin katibi, xalq şairi Fikrət Qoca tədbiri giriş sözü ilə açaraq varlığı, yaradıcılığı mübarizədən ibarət olan, Güney, Quzey dərini içində çəkib onu ölməz şeirlərində yaşadan Əli Tudənin Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı xidmətlərindən danışdı: “Bu gün Əli Tudəni Cənubi Azərbaycan şairi hesab edənlər yanılır-

lar. Çünki o, bütöv Azərbaycan poeziyasının canlı bir parçasıdır. Bir həqiqət də var ki, Əli Tudə kimi mübarizlərimiz olmasaydı, ikiyə bölünmüş millətin acı taleyi ədəbiyyatımızda, şeirimizdə bu cür böyük ideala, uğrunda mübarizə apardığımız müqəddəs amala çevrilməzdi. Bizi ikiyə bölən Araz sanki Əli Tudənin içindən axır və qələmindən də sətirlərə süzülürdü”.

Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar Əli Tudənin yaradıcılığına, onun ilhamlı poeziyasına, bu poeziyadakı əsrarəngiz böyüklüyə, mübarizlik eşqinə, saf əqidəyə hələ zaman-zaman ehtiyac duyulacağını diqqətə çatdırdı və bildirdi ki, yaxın gələcəkdə Yazıçılar Birliyi tərəfindən latın qrafikası ilə çap olunacaq əsərlərin siyahısında Əli Tudənin əsərləri başlıca yer tutacaq.

**Sənin qeyrətini qeyrətlə çəkdim,
Qeyrətimdən başqa nəyim var mənim. – deyən**

Şairin vətənə sonsuz sevgisindən, o taylı-bu taylı Azərbaycanın haqq səsinə çevrilən poeziyasının hikmətindən söz açan xalq şairi Qabil həyatı boyu özünün və Vətəninin mübarizə dastanını yazan Əli Tudənin yaradıcılığını vətənpərvərlik ruhunda böyüyən gənclik üçün ən böyük sərvət olduğunu vurğuladı.

Keşməkeşli ömründə heç bir zaman şan-şöhrət, vəzifə, ad-san dalınca qaçmayan, ara-sıra unutqanlıq bəlasından gileylənən şair:

**Bir Vətən ki, bölündü
Uğursuz qismətimdə,
Vətən tək parçalandı
Sənətdə qiymətim də, – söyləsə də,**

**Ana torpağımın söz sənətində
Yalnız bircə şeirim qalsa, bəsimdir! –**

kəlməsindəki Vətənə sonsuz sevgi, xalq, oxucu sevgisi deyilən qiyməti bəlli olmayan qazanc sağlığında onu, ölümündən sonra sözünü yaşatdı.

Xalq şairi Söhrab Tahir Əli Tudəni “21 Azər” hərəkatının yetirməsi adlandıraraq şairin həyatından bəzi məqamları tədbir iştirakçılara xatırlatdı: “21 Azər” inqilabının ilk günlərindən Pişəvəri Əli Tudəni şəxsən öz imzası ilə Ərdəbildən Təbrizə çağırırdı və Təbriz Dövlət Filarmoniyasının rəhbərliyini ona tapşırırdı. 22 yaşındaykən belə bir məsuliyyətli vəzifəni daşıyan

şair hərəkatın ən cavan kadri idi. Gəncliyinin ilk illərindən ictimai həyata atılan Əli Tudəni hadisələrin birbaşa mərkəzində olması, baş verən olayları daha yaxından duyması bu məqama gətirib çıxarmış, inqilab şairi etmişdi. İran rejiminin iç üzünü açan, xalqı ayağa qaldıran şeirlərinə görə ölüm hökümü altında yaşayan, fəqət yolundan dönməyən şair silahı ilə – döyüş qələmi ilə sənət səngərlərində yorulmadan mübarizə aparıb. Mübaliğəsiz deyə bilərəm ki, Əli Tudənin doğum günü o taylı-bu taylı Azərbaycan poeziyasının pərvəriş tapdığı gündür”.

Şairin sənət dostları, yaxınları onun həyatı, yaradıcılığı haqqında dəyərli sözlər, yaddaşlardan silinməyən xoş xatirələr söylədilər. Nəsimi rayonundakı 1 sayılı orta ümumtəhsil məktəbinin bir qrup şagirdi Əli Tudənin vətən həsrətli şeirlərindən parçalar söylədilər.

Xuraman Süleymanova

“Respublika” qəzeti, 17 fevral 2004, səh.3.

YAZIÇILAR BİRLİYİNDƏ

Fevralın 16-da Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin “Natəvan” klubunda tanınmış şair Əli Tudənin xatirə gecəsi keçirildi. Gecəni giriş sözü ilə AYB-nin katibi, xalq şairi Fikrət Qoca açaraq Əli Tudənin həyat və yaradıcılığından söz açdı, əsərlərinin məziyyətlərindən danışdı. Mərhum şairin ədəbi irsi haqda xoş söz deyən natiq yubiley tədbirini aparmaq üçün sözü xalq şairi Qabilə verdi.

Əli Tudə haqqında xatirələrini danışan Qabil onun əsərlərinin bədii məziyyətlərini vurğuladı. “Əli Tudə kimi vətən həsrəti ilə yanıb-yaxılan, yazıb-yaradan şairlər çox azdır. Əli Tudənin yazdığı şeir və poemalar bu gündə öz aktuallığını itirməyib. Təkcə şeirləri yox, poemaları, nəsr əsərləri də vətən həsrətindən, yurd itkisindən yoğrulmuş hisslərlə qələmə alınmışdır”.

Qabil Əli Tudənin bir neçə şeirini oxudu və xalq şairi Söhrab Tahirə söz verdi.

“Bu gün ədəbiyyatımızın Əli Tudə günü, poeziyamızın bayramıdır. Allah Əli Tudəni əqidə, əxlaq, istedad sahibi kimi Azərbaycana bəxş etmişdi” – deyən S.Tahir çıxışında Əli Tudəni Səttarxan hərəkatı dövründə yazıb-yaradan şair Səid Səlmasi ilə müqayisə etdi. Əli Tudənin 21 Azər inqilabında, barıt qoxulu cəbhələrdə yetişdiyini, kamilləşdiyini qeyd etdi. Cənubi Azər-

baycanda Milli hökumət qurulandan sonra Pişəvərinin dövəti ilə Ərdəbildən Təbrizə çağrıldığı, filarmoniyaya rəhbər təyin olunduğunu dinləyicilərinin nəzərinə çatdıran natiq, onu da bildirdi ki, 21 yaşlı gənc Əli Tudə bu işin öhdəsindən ləyaqətlə gəldi. Heçdən 800 yerlik bir filarmoniya yaratdı. Sonra o, şairin lirik şeirlərindən söz açdı. Səmimi duyğuların tərənnümçüsü olduğunu, uzun müddət dostluq etdiklərini dedi. O, çıxışını Əli Tudə ilə bağlı xatirələri ilə bitirdi.

Xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadə Əli Tudəni hələ uşaq vaxtlarından tanıdığını, onunla ədəbiyyat dərnişində tanış olduğunu və 1938-ci ildə ailəsi ilə birlikdə İrana sürgün olunana qədər dostluqlarından söz açaraq Əli Tudənin haqqın tərəfdarı olduğunu və öz haqqını müdafiə etdiyini də vurğuladı.

AYB-nin sədri, xalq yazıçısı Anar çıxışında Əli Tudənin taleyinə mühacirlik yazıldığını dedi: “1924-cü ildə Bakıda anadan olub, 1938-ci ildə İrana sürgün olunublar. Sonra yenidən özünün mühacirlik həyatını yaşayıb. Əli Tudə İranda qoyub gəldiyi dostları və vətən həsrəti ilə bağlı çox dəyərli şeirlər yazıb. Böyük, zəngin ədəbi irs qoyub gedib.

Tədbirdə Sabir Nəbioğlu, Rəhman Babaxanlı, Şövkət İmami, Əlihəsən Şirvanlı, Oqtay Rza, Ramiq Muxtar, Bəşir Kəsərli və başqaları Əli Tudə yaradıcılığı və şəxsiyyəti haqda xoş sözlər dedilər. Əli Tudənin gəlini Elnurə Cavadzadə qayınatasının şeirlərini oxudu. Bakı şəhərindəki 1 saylı orta məktəbin şagirdləri şairin şeirlərini söylədilər.

Əli Tudənin oğlu Natiq Cavadzadə ailələri adından tədbirin təşkilatçılarna minnətdarlığını bildirdi. Tədbirin sonunda mərhum şair Əli Tudənin lent yazısı səsləndirildi.

Faiq

“Ədəbiyyat” qəzeti, 20 fevral 2004, səh.5.

BAYRAĞI VƏTƏN, SİLAHI QƏLƏM OLAN ŞAİR

Əli Tudə böyük bir xalqın, şimalı-cənublu bütün vətənimizin istiqlal şairidir. Çünki o, ömrü boyu bütövlük idealları ilə, məhz bu məsləklə yaşamış və ömrünü şam kimi bu müqəddəs yolda əritmişdir – özü də yorulub-usanmaq bilmədən... Bütün həyatı məhrumiyyətlərdə, qadağalarda, qaçxaçaq-qovhaqovda keçən şairin, demək olar ki, bütün yaradıcılığı belə bir xətt üzrə keçir: bir-birindən ayrı düşmüş, doğma torpaqları düşmən əli ilə parçalanmış

qardaşların əzəli birlik və əbədi qovuşmaq arzusu! İlahi, görəsən, bundan ağır dərd, bundan ağır kədər varmıdır ki, öz doğma dədə-baba torpağına illərlə həsrət qalasan, kimsə sənin yolunun üstündə tikanlı məftillərlə qoşa dayanana, iki qardaşın bir-birinin ocağına gediş-gəlişinə qadağa qoyula. Bu ayrılığı dilinə gətirəni danışmağa da qoymayalar. Yavaş-yavaş unutduralar bütöv bir xalqa az qala bütün keçmişini. Belə bir tale, ömür boyu yollar ayrıcında dayanıb qalmaq, bir çoxları kimi onun da bəxtinə yazılıbmış.

...Uşaqlıq illərini Bakıda, gəncliyini Təbrizdə keçirmiş Əli Tudənin illərlə gah o, gah da bu tərəfə keçməyinə qadağa qoyulub. Valideynləri əslən Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil mahalından – Savalan dağının ətəyində yerləşən Çanaxbulaq kəndindən idilər. XX əsrin əvvəllərində Bakıya iş dalınca gəlmiş və burada məskunlaşmışlar. Əli Tudə 1924-cü il yanvarın 31-də Bakıda dünyaya göz açmışdır. Lakin tale onu çox erkən yaşlarında gözüyaşlı qoymuşdur. 1 yaşında ikən atası dünyadan köçür, 5 yaşında isə anası. Əli nənəsinin himayəsi altında yaşamağa olur. Qəlbi açıq, bir tikə halal çörəyini kasıb-kusubla bölüşən, yetim-yesirə həmişə əl tutmağa çalışan nənəsi Qərrib onu korluq çəkməyə qoymur. Əlini əsl ağbirçək nəsihəti ilə tərbiyə edirdi. Ona ata-ana yoxluğunu unutdurmağa çalışır, bütün əzab-əziyyətlərə qatlaşıra qatlaşaraq nəvəsini gözü, könlü tox etməyə səy göstərirdi. Belə bir ocağın, nənəsinin halal çörək süfrəsinin başında Əli əsl hikmət məktəbi keçdi, bütün öyüdləri öz tərtəmiz, pak beyninə həkk etdi. Onun həyata baxışının, sonrakı yaradıcılığının formalaşmasında valideyn nənəsinin nəfəsi apaydın duyuldu. Həmişə gözləri önündə ağbirçək baxışı canlandı, bu baxışlardan süzülən nurun ziyası həyat yoluna işıq saçdı, ömrünü beləcə nurlandırdı. Qərrib nənə gizlində gözünlü yaşını qovurğa kimi töksə də, üzde təbəssümü heç zaman əksilmədi. Nəvəsinin qəlbində həm ana, həm də ata heykəli kimi ucaldı. Dişi ilə, dırnağı ilə həyatda mübarizə aparan, nəvəsini həyatın iti caynaqlarından qoruya-qoruya yaşayan, onu tay-tuşlarından heç nə ilə fərqlənməyə qoymayan, əlaçı şagird yetişdirən nənə, taleyin ona nəsihət etdiyi bütün əzab-əziyyətlərə mərdliklə, kişi kimi sinə gərddi. Sonradan gələcəyin böyük şairi Əli Tudə öz xatirələrini belə qələmə alırdı:

**Nənəmin dirriyi saz olanda da
Sanki yük tutardı dili duadan.
Nənəmin ruzisi az olanda da
Deyərdi Allahın yeri abadan.**

**Kənd nəydi? Nemətlə dolu bir aləm,
Nənəmsə nə çolaq, nə kor deyildi.
Mənim müdrək nənəm, zəhmətkeş nənəm
Şükürnemət idi, nankor deyildi.**

Məhz belə bir mühitdə böyüyən Əli bütün sinif yoldaşlarından öz sava-
dı, dünyaya baxışı, hərəkətləri və yorulmaq bilmədən çalışqanlıığı ilə seçil-
məyə başladı. Poeziyaya həvəsi də elə bu yaşlarından yarandı. Divar qəze-
tində, məktəbin radio qovşağında ara-sıra şeirləri səsləndi, sonra isə
respublika qəzetlərində çap olundu, respublika radiosunda oxundu,
almanaxlara düşdü. Məktəbli Əlinin ədəbiyyata olan tükənməz marağı və
qızğın həvəsi onu o zaman Osman Sarıvəllinin rəhbərlik etdiyi şeir dərnə-
yinə gətirib çıxardı. Balaca ürəyində bir dünya arzu, sevinc gəzdirə-gəzdi-
rə böyüdü. 30-cu illərin amansız repressiya dalğası bu kiçik ailədən də yan
keçmədi. 14 yaşlı Əli nənəsi ilə birlikdə Ərdəbilə köçməyə məcbur oldu.
Məktəb yoldaşlarından, qonum-qonşularından, bax, beləcə ayrıldılar.

İllər uzununu doğmalarına, əzizlərinə həsrət qalan şair siyasi mühacir hə-
yatı yaşamağı olub. Cənubda hələ 20 yaşlarında ikən milli azadlıq hərəkatı-
nın fəal üzvlərindən birinə çevrilən Əli tez bir zamanda “Xalq” (Tudə) tə-
xəllüsü ilə tanınır. O, bütün varlığı ilə xalqına bağlı idi. Bütün ömrünü gah
silah, gah da söz mübarizəsinə sərf etmişdi. Çoxlarının qorxu-hürküdən,
repressiyalardan, öz canını qorumaqdan ötrü ağzını açıb bir kəlmə belə da-
nışa bilmədiyi bir dövrdə gənc Əli bütün şah rejiminə qarşı çıxmış, ağzın-
dan od-alov püskürə-püskürə gah səngərdə, gah da kütlə içərisində vuruş-
muşdu: əlində silah, dilində “Vətən” kəlməsi.

Milli azadlıq hərəkatınının fəal üzvlərindən biri olan Əli Tudə milli oyamış
və milli özünüdərk prosesində qətiyyətli və mübariz bir gənc idi. O, inqilabi
fəaliyyəti ilə yanaşı, bədii yaradıcılığını da davam etdirirdi. Azadlığa çağırış,
doğma vətən, həsrət, müqəddəs torpaq duyğuları onu rahat buraxmır, bu
duyğuları kağıza köçürürdü. Onun hər bir şeiri bir haray, bir çağırış, mübari-
zə notları üzərində qurulmuşdu. Bu illərdə o, cənubda nəşr olunan “Ziddi-fa-
şist”, “Vətən yolunda”, “Azərbaycan” qəzetlərində, “Şairlər məclisi” alma-
naxlarında və digər mətbu nəşrlərdə müntəzəm olaraq bədii yazıları ilə çıxış
edirdi. O, yenidən pöhrələnməyə başlamış Azərbaycan Milli Hökumətinin qə-
ləbəsindən fərəhlənirdi. Cənubda başlamış yeni həyata dair silsilə şeirlər ya-
zır, qurub-yaradan insanları tərənnüm edir, onların sevinc dolu duyğularını

qələmə alırdı. Cənubda milli azadlıq hərəkatı qələbə çaldıqdan sonra Maarif Nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsində işləyən gənc Əli Tudə cənublu soydaşlarımız üçün azəri türkcəsində “Ana dili” dərsliyinin hazırlanmasında yaxından iştirak edir. O, İran tarixində ilk dəfə olaraq Milli Filarmoniya yaratdı və bu filarmoniyanın həm ilk, həm də son direktoru elə özü oldu. Belə bir anda Təbriz mətbəəsində şairin ilk kitabı çapa hazırlanırdı.

Lakin tezliklə İranda milli azadlıq hərəkatı düşmən qüvvələr tərəfindən boğuldu. Pişəverinin yaratdığı Milli hökumət cəmi bircə il yaşaya bildi. Xalqın canı və qanı bahasına yaratdığı hökumət vəhşicəsinə dağıdıldı, illərlə aparılan azadlıq mübarizəsinə son qoyuldu. Əli Tudənin mətbəədə çapa hazırlanan kitabı elə buradaca yandırıldı. Tutulduğu zaman heç bir sorğu-sual olunmadan öldürülməsi barədə şahın xüsusi fərmanı verildi.

Beləliklə, 1938-ci ildə hələ yeddinci sinifdə oxuduğu zaman Bakıdan “iranlı” adı ilə Cənuba “qovulmuş” Əli Tudə Təbrizdə də rahat yaşaya bilmədi. Taleyin acı qisməti burada da onu yaxaladı. Gah səngərdə, gah kütlə arasında, gah da kürsülərdə eşidilən səsini boğmaq istədilər. İllərlə apardığı azadlıq mübarizəsinə son qoymağa çalışdılar. Təbrizdə, Ərdəbildə, Tehranda qazandığı məsləkdaşlarından, eloğlularından, təzəcə isinişib doğma-laşdığı insanlardan, bu yurdun gözəlliklərindən ayrılmaq onun üçün həddindən artıq ağır idi. Cənubda yaşadığı bu yeddi-səkkiz il onun gəncliyini əlindən aldı. Bir vaxt Bakıda keçirdiyi uşaqlığı zorla əlindən alındığı kimi. Lakin bir üzü həmişə sərt olmuş bu qovğalar onun həyatının silinməz məqamlarına döndü. Mübarizələrdə bərkıyib mətinləşmiş bir insanın əbədi yaşayacaq qədər ömrü olan məsləkinə çevrildi. Qədim vətən torpağının bu üzündə də xoş gün görmək ona nəsib olmadı. Bu da bir tale yazısı imiş. Əvvəlcədən düzülüb-qoşulmuş, ilahi qüvvə ilə təsdiqlənmiş, heç vaxt da pozulmayacaq və sonu bilinməyən bir tale yazısı...

Milli hökumətin süqutundan sonra yenidən Bakıya dönməyə məcbur oldu. Bununla da o, iki dəfə Vətəndən-vətənə “sürgün” olundu, qismətinə ömürlük mühacirlik yazıldı, doğma Vətəninə yarım əsrdən yuxarı “mühacir pasportu” ilə yaşamağa məcbur oldu. Lakin o, istər Təbrizdə, istərsə də Bakıda sakit dayana bilmədi. Xalqını, həmişəlik azad görmək arzusu onu rahat buraxmadı. Ömrünün sonunadək Vahid Vətən həsrəti ilə dolu ürəyi xalqın azadlığı və birliyi uğrunda döyündü. Bu yolda yorulmadan mübarizə apardı. Üzdən həmişə şən, qayğısız, gülürüz görünsə də, içində “Azərbaycan” adlı bir həsrət və nisgil gəzdirdi son nəfəsinədək.

On illərlə həsrət qaldığı doğma yurd-yuvasının nisgilini ömrü boyu yaralı, lakin həmişə sevincə, xoş arzulara ümid bəsləyən qəlbində yaşatdı. Şeir-lərində lap uşaq kimi “...kəndimizi istəyirəm” deyirdi şair.

Öz məhsuldar, əhatəli yaradıcılığı ilə Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının təməlini qoyanlardan biri olan Əli Tudənin arzuları böyük idi. Həmişə də – istər Bakıda yaşasın, istərsə də Təbrizdə, bu arzularından dönmədi, ürək yanğısı ilə dedi:

**Azərbaycan bu dünyada
Şərqin məğrur qartalı!
Fəqət qoşa qanadları
Bir-birindən aralı...**

**O qanadlar birləşəndə
Çaxacaq şimşək kimi.
Bir bayrağa çevriləcək
Ən böyük dilək kimi!**

“Yandı Vətən deyə şölə-şölə mən” deyən şair düşmən əlləriylə parçalanmış Vətəni azad, insanları fırvan görmək istəyirdi. Onun nəzərində “o kənd, bu kənd, o şəhər, bu şəhər” anlamı mövcud deyildi, belə ucuz, feodal düşüncələrini heç yaxına da buraxmazdı. Çünki o, böyük bir xalqın oğluydu! Şah İsmayıl Xətəinin yurdundan idi. Əli Tudəyə də cəngavərlik ruhu həmin bu odlu torpağın müqəddəs qatından adlayıb keçmişdi. Ona görə də sakit dayana bilmirdi, narahat idi. Həmişə də yana-yana deyirdi:

**Hicran uzaqbaşı üç-dörd ay olar,
Mən isə ömürlük hicrana düşdüm.**

Saf ürəyi həmişə azad Vətən duyğuları ilə çırpınan Əli Tudənin sadə xalq dilində yazdığı şeirlərinin “şirin ləhcəsi”ni hər sətirdə, hər bir misrada duymaq olur. O, ana dilimizi yad sözlərdən, ifadələrdən qoruyur və asanlıqla da buna nail olurdu.

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim...**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı.
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim...**

Əli Tudə məhəbbətdən, təbiətdən, sadə insanlardan... cild-cild kitablar yazmışdır. Onun şeirlərinin, poemalarının, povest və hekayələrinin qəhrəmanlarının əksəriyyəti sadə azərbaycanlılardır. Mənə elə gəlir ki, istər şeir, istərsə də nəsr əsərlərinin qəhrəmanı elə Əli Tudənin özüdür. Onun hekayələrinin süjeti, yəqin ki, elə öz həyatından götürülmüşdür. Nəsr əsərlərinin əksəriyyətini ömrü mübarizələrdə keçmiş bir azəri türkünün həyat tarixçəsi adlandırmaq isə daha düzgün olardı. Şeirlərindəki lirik “mən”in hiss və duyğuları həddindən artıq səmimi və ürəyəyatımlıdır. Məhəbbət şeirlərində təmiz sevgidən, onun yaratdığı ülvi hisslərdən söhbət açılır:

**Dağ itər, günəşi çənə verəndə,
Çay susar, nəğməni ünə verəndə.
Bütün həyatımı sənə verəndə
Sən məni duydun ki, mən səni duyam?**

Əsərlərində xalq ruhundan bəhrələnən, canlı danışq dilindən tez-tez istifadə etməyə çalışan, bilavasitə buna müvəffəq olan Əli Tudə, hər şeydən əvvəl, doğma Vətənin torpağını, onun çaylarını, daşlarını, çəmənliklərini, yaylağını, dağlarını, bulaqlarını uşaq səmimiyyətilə sevən, bu yurdun gözəlliklərinə, onun insanlarına qəlbən vurulan ədəbiyyat fədaisi idi. Son nəfəsinə qədər Azərbaycan xalqının azadlığı yolunda fədakarcasına can qoymuş, inqilabi ruhlu çağırışları ilə özünə həyat amalı qurmuş, onu tanıyanların dediyinə görə, zahirən çox mülayim görünən, daxilən isə təlatümlü bir şair olan Əli Tudə heç vaxt şöhrət, ad-san arxasınca qaçmamışdır. Özünün dediyi kimi:

**Vətənsiz hər ad da, san da hədərdir,
Sanma mən Vətəni qürbət etmişəm.
Mənsəb sahibləri gəldi-gedərdir,
Mən Azərbaycana xidmət etmişəm.**

O, daima xalqına bağlı olmuşdur. Bütün ömrünü məhz azadlıq, bütövlük ideyaları uğrunda sərf etmiş şairi heç bir vasitə öz məsləkindən döndərə bil-

məmişdir. Nəyə görə idi ucuz şan-şöhrət, imperiya cəlladlarının gözü önündə əyilmək, alçalmaq və bunun müqabilində də cah-cəlal içində yaşamaq?! Yalnız “torpağını öpəndə əyilən” şairin ürəyi “Savalanın qarı tək” təmiz qaldı. Xalqın şairi “Bütöv Vətən” həsrətilə dünyadan köçdü. Və nə vaxtsa həmvətənlərinin azadlığa qovuşacaqları, firavan yaşayacaqları ümidi ilə gözlərini əbədi yumdu. Adına hələ indinin özünədək heç bir küçə, heç bir orta məktəb də verilməyən şair heç vaxt heç kimdən heç nə ummadı. Lakin bu gün onun bizə əbədi yadigar qoyub getdiyi ədəbi irsi, həyat fəlsəfəsi, azadlıq arzuları hələ çox eşidiləcək, uzun illər yaddaşlarımıza köçüb qalacaq. Bütövlük ideyaları beyinlərə həkk olunaraq əbədi yaşayacaqdır.

Zaman-zaman düşmən tapdağına çevrilmiş dədə-baba ocaqlarımızın, yurd yerlərimizin – Qarabağımızın, Zəngəzurumuzun, bütün Qərbi və Cənubi Azərbaycan torpaqlarının nə vaxtsa öz həqiqi sahiblərində olacağı arzusu ilə Əli Tudə yazırdı:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

Ağahüseyn Şükürov

“Elm” qəzeti, 25 fevral 2004, səh.9.

ƏLİ TUDƏNİN YUBİLEY TƏDBİRİ KEÇİRİLDİ

İlk dəfə olaraq Cənubi Azərbaycanda Əli Tudə Milli Filarmoniya yaratmışdır

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin “Natəvan” adına klubunda XX əsrin görkəmli şairlərindən olan Əli Tudənin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbir keçirildi.

Tədbiri giriş sözü ilə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi, şair Fikrət Qoca açdı. O, Azərbaycan poeziyasının qüdrətli nümayəndələrindən olan Əli Tudənin keçdiyi zəngin həyat, yaradıcılıq yolundan söz açdı. Həyatı mübarizələrlə zəngin olan bir şairin nəzmə çəkdiyi misralar da bu ruh üzərində yazılmışdır.

Əli Tudənin yaratdığı nümunələrdə onun vətən sevgisi, torpağa, xalqına olan məhəbbəti təsirli və orijinaldır. Kədərli bir ömür yaşayan Əli Tudə sabaha olan inam qılgılıcımını qəlbində söndürməmişdir. Nə vaxtsa bəşəriyyətin, insanların buxovlardan xilas olub, azad həyat yaşayacaqlarına inamı güclü olmuşdur.

Fikrət Qoca şairin Cənubi Azərbaycanda yaşadığı illərə diqqət yetirdi. Mübarizə ilə çarpışan varlığı Cənubi Azərbaycanda yaşadığı illərdə belə əzəmətini, vüqar və iradəsini ömrünün sonuna qədər qoruyan, milli qürur hissi ilə yaşayan Əli Tudə Cənubi Azərbaycanda ömür sürdüyü illərdə “21 Azər hərəkatı”nın nümayəndələrindən biri olmuşdur. Öz azadlıq ideyasını gerçəkləşdirməyə çalışan Əli Tudə bu yolda ömrünün son anına qədər mübarizə aparmışdır.

Əli Tudə Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin Cənubi Azərbaycanda inkişafına çalışan ziyalılardan olmuşdur. O, bu istiqamətdə çıxışlar edir, xalqın milli şüurunun, ideologiyasının formalaşmasına cəhd edirdi.

Yubiley tədbirində Fikrət Qoca bildirdi ki, Əli Tudə ilk dəfə olaraq Cənubi Azərbaycanda Milli filarmoniya yaratmışdır. O, milli, klassik musiqimizi təbliğ edərək, Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafına çalışmışdır. Əli Tudə gözəl şair olmaqla yanaşı, sözün əsl mənasında gözəl insan və ziyalı idi.

Ömrünü işıqlı ideyaların həyata keçməsinə həsr edən şair bu yolda qələmindən odlu silah, qılınc kimi istifadə edərək insan idrakına, düşüncəsinə həsr edə biləcək şeirlər yazmışdır.

Əli Tudə poeziyasının əsasını xalqına olan sevgisi – vətənpərvərlik duyğuları təşkil edir. Bu nümunələri soyuqqanlıqla nəzərdən keçirib, ona laqeyd qalmaq qeyri-mümkündür. Şairin poeziyasında qəlbinin səmimi səsi eşidilir. Əməli ilə şəxsiyyətini tamamlayan Əli Tudə şair olmaq istəyinə görə bu sahəyə meyl etməyib. Qəlbinin dərin qatlarında qaysaqlamış o iztirabı, kədəri əks etdirmək, insanların ruhuna mənəvi qida, güc verə biləcək ifadələri kağız üzərinə köçürmək üçün əlinə qələm almış, qəlbinin diqtəsinə, hökmünə üstünlük vermişdir. Əli Tudə XX əsrin yazıb-yaradan şairləri sırasında öz nəfəsi, dəsti-xətti ilə seçilən qələm sahibidir.

Əli Tudə fəlsəfi bir şair olmuşdur. Dövrün, zamanın ictimai-siyasi hadisələri onu çox narahat etmiş, azadlıq aşiqi kimi yaradıcılıq yolunda həyat hadisələrini süzgəcindən keçirərək, ona dünyagörüşü çərçivəsində qiymət vermişdir. Onun dünyagörüşü dar bir məkanda formalaşmamışdır. Əli Tudə

şəxsiyyətinin ideologiyası bəşəri hisslərdən, humanist fikirlərdən, zamanın həqiqətlərindən formalaşmışdır. Bu dünyagörüşü zəminində onda milli qürur, milli özünüdərk oyanmış və həyat yolunu, amalını duyub, düşündüyü kimi davam etdirmişdir.

Əli Tudəyə həsr olunmuş yubiley tədbirində Əli Tudə poeziyasına, şəxsiyyətinə bələd olan şəxslər çıxış edərək, şairin yaradıcılıq yolundan söz açdılar.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, yazıçı Anar Əli Tudənin Azərbaycan ədəbiyyatındakı xidmətlərindən danışaraq, Əli Tudə yaradıcılığına hörmətlə yanaşdığını və onun misralarını sevərək oxuduğunu qeyd etdi. Əli Tudə qəlb şairidir. Onun şeirləri bədii ifadə vasitələrinin köməyi olmadan belə, gözəl, məzmunlu, lirikdir.

Tədbirdə respublikanın tanınmış yaradıcı şəxsləri Söhrab Tahir, Hüseyn Abbaszadə, Qabil və başqaları çıxış edərək, Azərbaycan poeziyasının qüdrətli qələm sahibi, istedadlı şair, gözəl insan və şəxsiyyət Əli Tudə ilə bağlı fikirlərini söylədilər. Onun ünvanına şair və insanı yüksəkliyə qaldıra biləcək ən gözəl, xoş, səmimi fikirlər ifadə olundu.

XX əsrin görkəmli Azərbaycan şairi Əli Tudənin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirdə şairin yaradıcılıq nümunələrindən bir neçəsi ifa edildi.

Tədbirin sonunda şairin ailəsi adından Əli Tudənin oğlu tədbir iştirakçılarına bu diqqətə görə minnətdarlığını bildirdi.

Zümrüd Bayramova

“Səs” qəzeti, 26 fevral 2004, səh.10.

BİR ÖMÜRDƏ İKİ TALE

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində tanınmış şair Əli Tudənin 80 illik yubileyi keçirildi. Tədbiri universitetin rektoru, professor Bəhlul Ağayev açaraq 50 il mühacirətdə yaşayan şairin həyat yolundan danışdı.

Alovlı poetik çağırışlarla, Vətən, birlik, hürriyyət duyğuları ilə zəngin olan Əli Tudə yaradıcılığı barədə filologiya fakültəsinin dosenti Elman Quliyev çıxış etdi. Natiq bildirdi ki, Əli Tudə yaradıcılığında nəinki Vətən, xalq, tarix və s. məsələlər, eyni zamanda bəşəri-mənəvi dəyərlər də fəlsəfi düşün-

cə aspektində qiymətləndirilmişdir. “Əbədiyyət”, “Göz yaşları”, “Əlvan duyğular”, “Fərziyyə-həqiqət” və digər şeirlərində şairin dünyanı fəlsəfi dərki və mövcud aləmə münasibəti ön plana çəkilir. Əli Tudə sənətinin daxili dərinliklərinə endikcə, onun əsl şair siması açıqlanmaqla yanaşı, həm də gözlərimiz önündə sadə, təvazökar, sədaqətli bir insanın obrazı canlanır.

Tədqiqatçı Maarif Teymurov, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun aspirantı Elnura Cavadzadə və başqaları çıxışlarında vurğuladılar ki, Əli Tudə yarım əsrdən çox yaradıcılığı dövründə öz ideallarına sadıq qalaraq Azərbaycanın mənafeyinə xidmət göstərmiş, xalqın gələcəyinin parlaq olacağına inanmış, daim prinsipial vətəndaş-şair mövqeyindən çıxış etmişdir. Bu səbəbdəndir ki, onun şeir və poemaları müxtəlif illərdə çap edilmiş 40-dan çox kitabda cəmlənərək yarım əsrdən çoxdur yol gəlir və qədirbilən oxucu kütləsinin zövqünü oxşayır.

Şairin oğlu, rejissor Natiq Cavadzadə atası haqqında xatirələrini danışdı, tədbir iştirakçılarında öz minnətdarlığını bildirdi. Sonda universitetin filologiya fakültəsinin tələbələri şairin şeirlərini səsləndirdilər.

Şəlalə İbrahimova

“Xalq qəzeti”, 26 mart 2004, səh.7.

VƏTƏN HƏSRƏTİNƏ ÖMÜRLÜK DÖZƏN İNSAN

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində görkəmli şair, o taylı-bu taylı Azərbaycanın mübariz ruhlu sənətkarı Əli Tudənin 80 illik yubileyi ilə əlaqədar təntənəli mərasim keçirilmişdir. Universitetin rektoru, professor Bəhlul Ağayev yarım əsr siyasi mühacir həyatı yaşayan, Vətən həsrətini yer üzünün ən çəkilməz dərdi hesab edən,

**“Vətənin həsrətinə
Ömürlük dözən insan
Fərmansız, möhürsüz də
Bir qəhrəmandır, inan! – deyən,**

belə ömrü düşməyə də rəva görməyən şairin keşməkeşli həyat yolunun bəzi məqamlarını mərasim iştirakçılarının diqqətinə çatdırdı. Təması, məhəbbəti və sözü əbədi olan Vətənin həsrətilə göynəyən şair bu acıları bütün tə-

fərrüatı ilə misralara köçürmüş, ayağı ilə gəzə bilmədiyi Vətən torpağını qəlbində, düşüncələrində gəzərək vəsf etməyi bir təsəlli saymışdı. Sənətkarın yaradıcılığında bəzi məziyyətlərdən söz açan natiq tarixin, taleyin amansızlığına, millətin başına gətirilən müsibətlərə etiraz səsinə ucaldan şairin həm döyüş, həm də söz səngərlərində mərdi-mərdanə vuruşduğunu, vətənin azadlığı yolunda mübarizədən heç bir zaman çəkinmədiyini diqqətə çatdırdı.

Filologiya fakültəsinin dosenti Elman Quliyev də Əli Tudənin həyat və yaradıcılığında, poeziyasında özəlliklərdən danışarkən həyatın bütün sahələrini əhatə edən şeirlərində daha çox vətən nisgilinin qabardıldığını, poeziyasının bu həsrətdən yığıldığını vurğuladı. İkiyə bölünmüş vətənin faciəsinin qurbanı olan milləti şəhid adlandıran Əli Tudə ağrı-acılarla dolu bu həyatın poetik dünyasını sətirlərdə böyük məharətlə yarada bilmişdi.

Mərasimdə ölməz sənətkarın ifasında lent yazıları dinləndi. “Mən nə gətirdim”, “Bura Azərbaycandır”, “Vətən çağırışı” şeirlərini söylədiyi zaman səsinə mübarizlik, titrəyişlə bərabər cürət, qürur, inamı duymamaq mümkün deyildi. Filologiya elmləri doktoru Sabir Əmirov, Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinin direktoru Maarif Teymurov, şairin xatirə işığına toplaşan digər qonaqlar da vətənpərvərlik, xalq sevgisi, mübarizlik notları ilə köklənmiş bu səsin zaman-zaman eşidiləcəyinə əminliklərini ifadə etdilər.

Şairin oğlu Natiq Cavadzadə Əli Tudənin yaradıcılığına göstərilən diqqətə görə tədbirin təşkilatçılarna və qonaqlara dərin minnətdarlığını bildirdi.

Sonda universitet tələbələrinin ifasında Əli Tudənin şeirləri səsləndirildi.

Xuraman Süleymanova

“Respublika” qəzeti, 27 mart 2004, səh. 7.

XATİRƏLƏRİN İŞIĞINDA ƏLİ TUDƏ – 80

Böyük şair, istedadlı mütəfəkkir, ömrünün sonuna kimi Vətən həsrəti ilə yanan bir insan. Əli Tudə ömrünü beləcə yaşadı – pak, vüqarlı, əyilməz.

Əli Tudənin yazıb-yaratdıqları Azərbaycanın sərvətinə çevrildi.

O ədəbiyyata gənc yaşlarında gəlsə də poetik yaradıcılığı səngərlərdə püxtələşmişdir. Cənubi Azərbaycanın istiqlalı yolunda sözün həqiqi mənə-

sında qələm və silahla vuruşmuşdur. Dəfələrlə həyatını təhlükəyə atan şair axırda gizli əllərin xəyanəti nəticəsində Arazın o tayındakı Vətəmindən bu tayındakı vətəninə mühacirət etmək məcburiyyətində qalır. Ömrünün sonuna kimi onu Cənubi Azərbaycana, Təbrizə, Ərdəbilə, Savalan dağının ətəyində yerləşən doğma kəndi Çanaxbulağa getməyə icazə vermədilər.

Əli Tudə heç kəsə baş əymirdi. Bəlkə də elə bu səbəbdən o vaxtlar onun haqqında mətbuatda az yazılar verilirdi. Yaradıcılığı təbliğ olunmadı, fəxri adlar, orden-medallar almadı. Lakin Əli Tudə yaradıcılığı daha yüksəkdə dayandı.

İnanırıq ki, Əli Tudə zaman keçdikcə Azərbaycanın hər iki tərəfində öz qiymətini alacaq. Əli Tudə dünyasını dəyişdi. Onun yaradıcılığı, qoyduğu iz biz azərbaycanlıların xatirəsindən silinməyəcək. O taylı-bu taylı şairimiz Əli Tudənin 80 illiyi ərəfəsində onun şeirlərindən bəzi nümunələri oxucuların diqqətinə çatdırırıq.

Sübhan Sadıqov

“Həqiqətin sorağında” qəzeti, 15 aprel-10 may 2004, səh.5.

ŞAİR HAQQINDA SÖZ

(Əli Tudənin anadan olmasının 80 illiyinə)

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Mən onu günəşdən təmiz saxladım,
Canımdan, gözümdən əziz saxladım,
Bu kiçik qəlbimdə dəniz saxladım,
Bir xilqət görmədi, pünhan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsatımı...
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim.**

**Ürək dağ deyildir, bir parça ətdir,
Bəs onu yaşadan hansı qüdrətdir?
Bir ümid, bir arzu, bir məhəbbətdir,
Mən o məhəbbətdən nişan gətirdim.**

**Qardaşım! İllərlə istədin ki, sən,
Öz ana yurdunda azad olum mən.
Lakin cəlalımı dağıtdı düşmən,
Tək sənə, tək sənə güman gətirdim.**

**Yenə Azərbaycan qan ağlayır, qan!..
O azad olmasa yaşamam, inan.
Gərək mən Təbrizə qayıdan zaman
Deyəm ki, təzə bir dövrən gətirdim!..**

Bu misralar 58 il bundan qabaq – 1946-cı ilin dekabrında 22 yaşlı şairimizin mühacirliyinin ilk günündə Naxçıvanda kağızsız-qələmsiz, necə deyərlər, qəlbin, ruhun yangısından yaranmış, köksün dışarına çıxmış və Əli Tudəni bizə məhrəm, həmdəm və qardaş etmişdir. Bu şeir həm də Vətəndən-Vətənə mühacirət edən eyni taleli şairlərimizin poetik manifestinə çevrilmişdir.

Görkəmli şairimiz, həyat və yaradıcılığı müasir gəncliyimiz üçün nümunə ola biləcək Əli Tudə 1924-cü il yanvar ayının 31-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Onun əsli Cənubi Azərbaycandır, daha dəqiq desək, Ərdəbilin Çanaxbulaq kəndindəndir. Şairin ağır və acınacaqlı taleyi onu lap körpəlikdən izləmişdir. Belə ki, o, 1 yaşında ikən atası, 5 yaşına çatmamış isə anası dünyasını dəyişmişdir. Ailəsinin tək övladı olan balaca Əliyə nənəsi Qərib həm ana, həm də ata olmuşdur. Tanrı bütün bunların əvəzində bu uşağa gözəl istedad vermiş və o, ilk şeirini 13 yaşında yazmış, həmin gündən etibarən şeirləri müxtəlif almanaxlarda, dövrü mətbuat səhifələrində çap olunmuş və radioda səslənmişdir.

O yeddinci sinfi Bakıda bitirmiş və nənəsi ilə birlikdə Cənubi Azərbaycana köçürüldüyündən təhsilini yarımçıq qoymalı olmuşdur. Lakin onun məktəbi, müəllimləri həyatın özü, mütaliəsi, oxuduğu kitablar olmuşdur. Ədəbiyyata, şeirə-sənətə təşnəliyi, güclü meyli, yazıb-yaratmaq həvəsi bir an belə onu tərk etməmişdir.

Əli Tudənin şeirləri 1944-cü ildə Təbrizdə “Vətən yolunda” qəzetində dərc ediləndən sonra “Əli Tudə” imzası oxucuların məhəbbətini qazanmış-

dır. Əslində şairin əsl adı, atasının adı, soyadı belədir: Əli Qulu oğlu Cavadzadə. “Tudə” sözü, məlum olduğu kimi, fars dilində “xalq” deməkdir. Yəni, şair bu təxəllüsü götürməklə özünü xalqın oğlu, onun xidmətçisi, onun bir hissəciyi hesab edərək bütün mənalı ömrünü, keçməkeşli həyatını xalqının azadlığı, mübarizəsi, Vətəninin müstəqilliyi və rifahı naminə səmimi qəlbədən səxavətlə şam kimi əritmişdir. O, 1944-cü ildən “Hizbi-tudeyi İran”ın (İran Xalq Partiyası) üzvü olmuşdur. Sonralar isə 1945-ci il sentyabrın 3-də Təbrizdə yaranan Azərbaycan Demokrat Fırqəsinə daxil olaraq orada geniş və qızgın fəaliyyət göstərmişdir. Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət qurulandan sonra Təbrizdə filarmoniya yaradaraq, onun direktoru (1946) vəzifəsində çalışmışdır.

Əfsuslar ki, Milli hökumətin ömrü uzun olmur, İran irticaçıları, şovinst, millətçi şah rejimi son dərəcə qəddarcasına, amansızcasına neçə-neçə igid azərbaycanlıyı İranın bütün vilayətlərində, xüsusən Zəncanda başlarını kəsməklə qətlə yetirdikdən sonra Əli Tudə də bir çox həmkarları kimi Şimali Azərbaycana, öz qan qardaşlarına pənah gətirərək Bakıya mühacirət edir. O, bir müddət “Ədəbiyyat qəzeti” redaksiyasında ədəbi işçi vəzifəsində çalışır. Bu zamanlar vaxtilə yarımçıq qoyduğu təhsilini davam etdirmək üçün də müvafiq imkan yaranır və o, sənədlərini respublikanın ali məktəblərinin bayraqdarı olan universitetə – BDU-nun filologiya fakültəsinə verərək, oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirir (1947-1952).

Sonralar bir neçə mətbu orqanında çalışmaqla şeir sahəsində fəaliyyətini davam etdirir. Əli Tudəni şəxsən tanıyanlar, ədəbi irsini, həyatını, mühitini gözəl bilənlər onu bir qəhrəman kimi, Vətən və yurd zirvəsinə yüksələn bir azadlıq aşıqı kimi qiymətləndirir və onu XX əsrin söz və əməl qəhrəmanları ilə müqayisə edirlər. Şairi çox haqlı olaraq Şandor Petefi, Pablo Neruda, Nazim Hikmət, Musa Cəlil ilə bir sırada görürlər. Onun varlığında, qanında-canında həm də xalqımızın böyük şəxsiyyətlərinin – Səttarxan, Xiyabani, Pişəvərinin Azadlıq və İstiqlal ruhu çırpınırdı.

Şair 40-dan artıq kitabın və 50-dən çox poemanın müəllifidir. Bu isə çox zəngin irsdir.

Kitablarının hər birində onlarca müxtəlif məzmunlu, müxtəlif ideyalı, müxtəlif üslublu, müxtəlif mövzulu, müxtəlif formalı diqqətə çarpan əsərlər vardır ki, bunların hamısından danışmaq sadəcə olaraq, mümkün deyildir. Ona görə də biz belə hesab edirik ki, şairin bir-birindən gözəl olan bu nadir söz incilərini layiqincə öyrənmək, tədqiq edib təhlildən keçirmək, onların

obyektiv qiymətini vermək üçün ciddi elmi-nəzəri monoqrafik tədqiqatlar aparmağın vaxtı çoxdan çatmışdır.

Zənnimizcə, Əli Tudənin poeziyası düşündürücü, heyrətləndirici poeziyadır. Bu poeziyada insan, həyat, varlıq, Vətən, Ana dili, Azadlıq, İstiqlal kimi məfhumların fəlsəfi tərəfi, sirli-soraqlı məzmunu açılır və ustad bir şairin təfəkkür süzgəcindən keçirilir, mənalandırılır. Bu baxımdan şairin bütöv bir silsilə təşkil edən dördlükləri ayrıca qeyd olunmalıdır. Bu dördlüklərdə xalqımızın bayatı yaddaşı, rübai hikməti, ustadnamə siqləti məharətlə sintezləşdirilmişdir:

**Sənətkar ilhamla silahlananda,
Gözəl əsər olur kin də ürəkdə.
Əqidə inamla silahlananda,
Milyona çevrilir min də ürəkdə.**

**Həyatda nə varsa, azadlıq dilər,
Sanma elə-belə axar göz yaşı.
Yox! Qara bəbəyi oduyla dələr,
Sanki azadlığa çıxar göz yaşı!**

**Arzu bir dənizdir, fırtınası var,
Ancaq haradasa sahili yoxdur.
Hansı arzunun ki, təmənnası var,
Səmimiyyət adlı mənzili yoxdur.**

Şairin dördlüklərində Ana dili, milli musiqimiz, bilavasitə xalqımıza xas olan, onun ruhundan doğan, onun istək və arzularının tərcümanı kimi səslənən, qandan, gəndən gələn cəhətlərindən danışılır, həm bədii, həm də fəlsəfi baxımdan ümumiləşdirilir.

**Ana dili nədir? Ellər içində
Gah nərəm, gah da ki, sükutumdur o.
Yox! Hər şeydən qabaq dillər içində
Mənim mənsubiyyət pasportumdur o.**

**Şuşada bir bulaq çağlayanda da
Oxuya-oxuya çağlayır ancaq.
Uşaqlar beşikdə ağlayanda da
Muğamlar üstündə ağlayır ancaq.**

Başqa bir şeirdə isə həmin məzmun belə ifadə olunmuşdur:

**Döysən bir uşağı Qarabağda sən,
Muğamat üstündə ağlar deyirlər!**

Şairin bu tipli əsərlərində Ana müqəddəs bir varlıq kimi verilir: həmişə vətən, Ana torpaqla müqayisə edilir və elə hallar olur ki, Anaya, onun hüsnünə ünvanlanan misraları vətənə də şamil etmək və əksinə, bir-biri ilə çalçarpaz şəkildə çulğalaşmış kimi də görmək mümkündür.

**Baxışın anamın mərd baxışı tək,
Min yol ağ saçından öpmüşəm, Vətən!
Sən odda yananda yaz yağışı tək
Sinənə göz yaşı səpmişəm, Vətən!**

**Mənim əziz anam, mehriban anam
Gah üzümdən öpdü, gah da gözümdən.
Anamdan sonrasa hər səhər-axşam
Savalan küləyi öpdü üzümdən.**

**Arada sərhədə dönsə də nisgil,
Sənin görüşünə gələrəm, Vətən!
Qu tüküylə dolu yastığa deyil,
Daşına baş qoyub ölərəm, Vətən!**

Şairin təhlilinə cəhd etdiyimiz bu dördlüklərində həyat, mübarizə, olum, varlığın və kainatın daxili ziddiyyətləri, xüsusilə, insanın iç dünyası, onun qəribəlikləri barədə sızılmış, necə deyərlər, preslənmiş aforizmlər kimi səslənən xeyli poetik nümunələrə rast gəlirik.

**Hilal parlarsa da bulud içində,
Sanki azad deyil, dara düşübdür.
Dəniz uyuyarkən sükut içində,
Tənha qızıl balıq tora düşübdür.**

**Ağrı mərd insanı əldən salanda,
Ömrü də, günü də ahu-zar olur.
Əzabın cəngindən onu alanda,
Ölüm müqəssir yox, xilaskar olur.**

**Amansız ölümün tamahkar gözü
Nadir istedadı daha tez düşür.
İstedad – Əlvida! – deyir yer üzü,
Köhnə qəbristanı təzə iz düşür.**

**Bir zaman gözəllər saxlayıb ayaq,
Dalınca baxardı ceyranlar kimi.
Yaş keçdi, indi mən baxıram ancaq,
Gözəllər dalınca heyranlar kimi.**

Əli Tudənin dünyanın rəngləri haqqında, ümumiyyətlə, rənglər, onların leksik məna və yozumları barədə özünəməxsus deyimləri vardır.

**Zənn etmə rəngləri sayır qələmim,
Bu nə niyyətindir, nə də adətım.
Yaşıl ilhamımdır, qara matəmim,
Qırmızı nifrətim, sarı həsrətim.**

Əli Tudənin şeir-sənət gülzarında şair, şeir, sənətkar haqqında da maraqlı əsərləri vardır. Bu qəbildən olan poetik nümunələrdən şairin sözə, sənətə, şeirə nə dərəcədə məsuliyyətlə yanaşdığı, onu Allahın insanlara bəxş etdiyi ülvi bir nemət kimi qiymətləndirdiyi hiss olunur. Bunu həm də bizim şair xalqımızın şeir – musiqiyə münasibəti, zövqü, duyğu və düşüncələri ilə də əlaqələndirir, sanki xalq, cəmiyyət, oxucular şeiri sevməsələr, onu dinləməsələr, şair sözünü kimə söyləyə bilər? Bu məram və məqamlar öz bədii ifadəsini şairin “Şairlər”, “Şeir təəssübü” və digər şeirlərində çox gözəl şəkildə tapmışdır.

**Bu millət layları da
Şeirlə yaradıbdır.
Yatan körpələrdə də
Fərasət oyadıbdır.**

**Bu millət ağını da
Şeirlə yoğurubdur.
Bu millət qafiyəylə
Yazıb tapmacanı da.
Bu millət məsəli də
Müdrək şeirlə deyib.
Çörək tapılmayanda
Qüssə yox, şeir yeyib.**

Lakin böyük şair şeirin hüsnünü korlayan şeir dəllallarına qarşı da amansız olmuşdur.

**Ancaq çox-çox şeirdə
Nə sənət var, nə hikmət.
Nə sevinc var, nə kədər,
Nə qeyrət var, nə cürət,
Nə qüdrət var, nə heyrət.
Nə yağış var, nə külək,
Nə ətir var, nə naxış.
Nə ürək var, nə dilək,
Dilək olmayan yerdə,
Əlbəttə, heç nə olmaz.**

Bu misralardakı müasirlik və aktualıq göz qabağındadır.

Müəllifin “Şairlər” adlı şeirində həqiqi poeziyanın necə çətinliklə yarandığından, şairliyin ən əzablı, ən iztirablı bir sənət yolu olduğundan söhbət açılır. Belə ki, şair olan kəs öz qəlbində dünyanın kədərini, nisgilini, dərd və ələmini gəzdirməli olur:

**Bir gözəli sevsə öz ürəyində,
Yanar, günəşləşər söz ürəyində.
Azalmasın deyə köz ürəyində,
Üst-üstə ocaqlar qalar şairlər.
Möminlər unutmaz öz namazını,
Zülmətdə də arar göz namazını.
Bir gündə neçə yol söz namazını
Varaqlar üstündə qılar şairlər.**

**Qaya heykəl olmaz çapılmayanda,
Kündə çörək olmaz yapılmayanda.
Müqtədir bir rəhbər tapılmayanda,
Millətə bayraqdar olar şairlər.**

Əli Tudə sözün həqiqi mənasında müasir şairdir: dövrün ən ümdə problemləri, çağdaş məsələlər, aktuallığını heç zaman itirməyəcək mətləblər onun şeir rübabının şah pərdəsində vüqarla səslənirdi. Şair hətta tarixdən, keçmiş əfsanələrdən yazanda da onu bu günlə, müasirliklə üzvi şəkildə əlaqələndirməyi bacarır, onlara məhz bu günün nəzəri ilə baxırdı. Fikrimizin sübutu üçün biz şairin “Kərəm faciəsi” adlı bir şeirinə öteri də olsa nəzər salmağı vacib bilirik. Həmin şeirin sərlövhəsi altında şairin nəsrə yazılmış aşağıdakı sözlərinə diqqət yetirin: “Erməni din xadimlərindən biri öləndə ermənilərə məsləhət görüb ki, qızlarını türk oğlanlarına ərə versinlər. Ona görə ki, gələcəkdə ermənilər türklərin üzərinə hücum edəndə erməni qızlarından olan döyüşçülər dayılarına güllə atmazlar”. Şeirdə bu məqam poetik sözün gücü ilə kristallaşmışdır:

**Sanma başdan-başa xiffətlə dolu
Hər çalğı aləti yandırdı məni.
Yox! Yox! Ədalətin həsrətlə dolu
Öz “Yanıq Kərəmi” yandırdı məni.**

Şeirdə daha sonra oxuyuruq:

**Kərəm “Əsli!” deyə yandıqca yandı,
Alovu qarışdı çovğunlara da.
Qara keşiş yanan Kərəmi dandı,
Ürəyində güldü Məcnunlara da.**

**Türk qızı neylədi? Bir mələk kimi
Gileyli-gileyli baxdı kənardan.
Kərəm laqeyd keçdi bir şimşək kimi
Mələklərlə dolu doğma diyardan.**

Şair sözlərinə davam edərək xəyalən təsəvvürünə gətirərək düşünür ki, əgər Əsli və Kərəmin izdivacı baş tutsaydı, bu nikahdan dünyaya gələn övladların aqibəti necə olardı? Kim bilir?

**Kim bilir, Əslinin nəsili oğlan
Hansı sülaləyə qarışacaqdı.
Erməni türk ilə döyüşən zaman
Kimin tərəfində çarpışacaqdı.**

Bu misralardakı poetik və ritorik suallar bugünkü gəncliyimizi dərindən düşündürməlidir.

Çünki Kərəmin faciəsi, həm də xalqın faciəsidir.

Bu günümüzün ən ağır dərdi, ən böyük nisgili olan Qarabağ məsələsinə dair də şairin alovlu, inamlı, nikbin ruhlu misraları, nəhayət, “Qarabağ şikəstəsi” adlı gözəl bir şeiri vardır. Orada deyilir:

**Tarixin yarpağıdır
“Qarabağ şikəstəsi”.
Rübabın növrağıdır
“Qarabağ şikəstəsi”.**

**Gah yağış, gah küləkdir,
Gah kaman, gah tütəkdir!
Dünya dolu ürəkdir
“Qarabağ şikəstəsi”.**

**Daim əlvan zirehdir,
Məğlub deyil, fatehdir.
Sanki qövsü-qüzehdür
“Qarabağ şikəstəsi”.**

Əlbəttə, bu dediklərimiz böyük şairin yaradıcılığının əsas və aparıcı konturlarını, əsas komponentlərinin hamısını əhatə etməkdən çox-çox uzaqdır. Çünki onun onlarca şeir kitablarında toplanan silsilə şeirlərinin başlıqlarını sadalasaq belə, onun maraq dairəsi, tematikası, zövqü, duyum və deyim tərz, dünyagörüşü, psixologiyası, şəxsiyyəti haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq mümkündür. Onun güclü, aydın məramlı, siyasi-ictimai lirikası, məhəbbət lirikası, Vətən, təbiət, dünya haqqında böyük ümmanları xatırladan zəngin poetik xəzinəsindən yalnız bir zərrəni, bir damlanı, çox ötəri və müxtəsər şəkildə Sizin diqqətinizə yönəltməyə çalışdıq. Əslində

isə onun yaradıcılığı Vahid Azərbaycanın dünəni, bu günü və sabahı deməkdir. Azərbaycan Əli Tudə şeirinin əsas qıbləğahıdır. Bu barədə şairin özü daha gözəl demişdir:

**Azərbaycan bu dünyada
Şərqin məğrur qartalı!
Fəqət qoşa qanadları
Bir-birindən aralı.**

**O qanadlar birləşəndə
Çaxacaq şimşək kimi.
Bir bayrağa çevriləcək
Ən böyük dilək kimi!**

Şairin oxucuları da bu mərama qoşularaq Vətənimiz Azərbaycanın ölkələr arasında tam, bütöv bir vahid kimi birləşməsini arzulayırlar.

**Cəlal Abdullayev,
BDU-nun Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri
“Kaspi” qəzeti, 5-6 yanvar 2005, səh.8.**

QƏRİB RUHUN OYAQ HƏSRƏTİ İKİ İMPERİYANIN QORXDUĞU ƏLİ TUDƏ

“Əli Tudə şəxsiyyət kimi məğrur adam idi. Səadət dilənçisi deyildi. Şöhrət dalınca qaçmırdı. Qapılar döymürdü. Heç kəsə baş əymirdi. Bəlkə elə buna görə idi ki, haqqında mətbuatda az yazıldı, yaradıcılığı təbliğ olunmadı, layiqincə qiymətləndirilmədi. İkicildiyi çıxmadı, fəxri titullar, orden-medallar almadı. Ancaq Əli Tudə onlardan çox yüksəkdə dayanırdı”.

Nəriman Həsənzadənin görkəmli şair Əli Tudənin “Söz ömrü” kitabına yazdığı bu sətirlər məğrur bir insanın xarakterini açan gözəl başlanğıcdır. Söz sənəğinin gecə-gündüz döyüşən əsgəri barədə elə bu sözlərlə söhbət açmaq oxucuya Vətəndaş bir şair ömrünün yüksək məqsəd və amalından xəbər verir.

HƏYATIN SƏRT ÜZÜ

1924-cü ildə Bakıda dünyaya göz açan Əli Tudənin (Cavadzadə) uşaqlığının dərddli üzü öndə dayanır. Həyatı ilk olaraq ölümlərlə, ayrılıqlarla tanıyıb. Bir yaşı olanda Ərdəbildən Bakıya iş dalınca gələn və neft mədənlərində buruq ustası işləyən atası Qulu sətəlcəm xəstəliyindən vəfat edib. Ata əlinin sığalına həsrət qalan körpə 5 yaşında anası Şahbəyimi də itirib. Nənəsi Qəribin himayəsinə sığınan uşaq bu ayrılıqlara uzun zaman alışa bilməyib. Ata-anasının qayıdacağına inana-inana yaşayıb. Ancaq nənəsinin danışdığı nağıllar kimi onların da qayıtması gerçək olmayıb... İllər keçib... İnsanın ağrıları ilə hesablaşmayan zaman öz axarından qalmayıb. Ehtiyacın əlinin sığal çəkdiyi bu uşaq da kasıbçılıqla böyüyüb. 7-ci sinf qədər Bakıdakı 150 sayılı orta məktəbdə oxuyub. Dərslərindən əla qiymət alan kasıb görkəmli, nimdaş paltarlı bu şagird əxlaq və davranışı ilə sinif yoldaşlarından fərqlənib. Hətta müəllimlər “bir baxın, yetimçiliklə böyüyür, onu nənəsi saxlayır, amma görün necə oxuyur! Sizin ondan nəyiniz əskikdir?” – deyərək onu o biri uşaqlara nümunə göstərirlər.

Əli Tudənin ədəbiyyata, şeirə həvəsi də uşaq yaşlarından yaranıb. 12-13 yaşından başlayaraq Pionerlər sarayının nəzdindəki ədəbiyyat dərnişinə gedib. Həmin dərnişə sonradan gələcəyin tanınmış yazıçı və şairləri Bəxtiyar Vahabzadə, Qabil, Salam Qədirzadə, Balaş Azəroğlu, Teymur Elçin, Hüseyin Abbaszadə və başqaları da üzv olub. Öz istedadı ilə dərnişdə də fərqlənib. Əvvəllər Osman Sarıvəlli, daha sonralar İsmayıl Soltanın rəhbərlik etdiyi dərniş ona çox şey verib. 13 yaşında şeirləri qəzetlərdə, almanaxda çap edilib, radioda səsləndirilib.

DÖYÜŞLƏRDƏ ŞƏHİD OLAN ARZULAR

Çox keçmədən təzə-təzə ovunmağa başlayan uşağın qəlbinə yeni bir kərdər öz yarasını vurub: 1938-ci ildə Cənubdan gələn “arzuolunmaz” adamlar kimi yenidən İrana sürgün ediləblər. Nənəsi Qərib də balaca Əlini götürərək Ərdəbilə qayıdıb. Beləliklə, Əli uşaqlıq dünyasından ayrı düşüb. Onlar Savalan dağının ətəyində yerləşən Çanaxbulaq kəndində yaşamağa başlayıblar. Əlinin təhsili də yarımçıq qalıb. O, 20 yaşına kimi kənddə təsərrüfat işləri ilə məşğul olub. Astara-Ənzəli yolunda fəhləlik edib.

Əli Tudə hələ uşaqlıqdan öz haqqını istəyən, mübariz insan olub. Gördüyü çətinliklər onu çox erkən yaşlarında formalaşdırıb. Astara-Ənzəli yolunda fəhləlik etdiyi zaman xaricilərin İran vətəndaşlarına qarşı kobud rəftarı onda ikrah hissi doğururdu. Qəlbində baş qaldıran bu mübarizə ruhu çox keçmədən onu Pişəvərinin başçılıq etdiyi inqilabi hərəkata qoşulmağa məcbur edir. Şeirlərini də Təbrizdə çıxan “Vətən yolunda” qəzetində çap etdirir. Şaha qarşı, xalqı ayağa qaldıran odlu-alovlu, mübariz şeirlərinə görə gənc şair Tudə (xalq) kimi tanınır. Sonralar Əli Tudə Milli hökumətin qurulduğu və ondan sonrakı dövrü “Öz gözlərimlə” adlı xatirələr kitabında qələmə alır.

İnqilabi hərəkat gənc Əli Tudənin həyatında mühüm mərhələ olur. 21 yaşında onu Ərdəbildən Təbrizə çağıraraq Maarif Nazirliyində şöbə müdiri vəzifəsinə təyin edirlər. Əli Tudənin rəhbərlik etdiyi şöbə “Ana dili” dərslisinin nəşr edilməsinə nəzarət edir. Çünki Milli hökumətin əsas tələblərindən biri ana dilində məktəblər yaradılması, kitablar nəşr edilməsi və uşaqların bu dildə oxuması idi. Eyni zamanda, Milli hökumət parlamentin qərarı ilə Təbrizdə universitet, filarmoniya və teatr açmaq qərarına gəlir. Filarmoniya yaratmaq məsələsi 22 yaşlı Əli Tudəyə həvalə olunur. Beləliklə, İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbriz Dövlət Filarmoniyasının yaradılması Əli Tudənin adı ilə bağlanır. Əli Tudə filarmoniya üçün ayrılan binanı təmir etdirir, milli geyimlər sifariş verir, istedadlı musiqiçilər, rəqs kollektivi təşkil edir. Böyük bir təşkilatçılıq həyata keçirəndən sonra tanınmış bəstəkar Hacı Xanməmmədov Bakıdan dəvət olunaraq filarmoniyaya bədii rəhbər təyin edilir. Hacı Xanməmmədov onda İranda bəstələdiyi bütün mahnıları Əli Tudənin sözlərinə yazırdı. Əli Tudə filarmoniyanın inkişafı üçün çox işlər görür. Ağsaqqallarla şəhərbəşəhər, kəndbəkənd gəzərək istedadlı oğlan və qızları bu sənət ocağına cəlb edir. Mövhumatın baş alıb getdiyi İranda valideynləri güclə razı salaraq qızlarının səhnəyə çıxmasına nail olur. Onun bu tapıntılarından biri də Rübabə Muradova idi. Atasını müştəhid olan bu qızın Təbrizə gəlməsi üçün o, çox çalışır və nəhayət, bu məqsədinə çatır.

1946-cı il sentyabrın 3-də filarmoniyanın açılış mərasimində Pişəvəri də çıxış edir. Əli Tudə filarmoniyanın açılışına Təbrizdəki xarici ölkələrin konsul və səfirlərini də dəvət edir. Milli hökuməti tanımaq istəməyən xaricilərin Təbriz əhli ilə birlikdə yeni hökumətin himninin sədaları altında ayağa qalxmasından böyük qürur duyur. Ancaq Milli hökumətin dağılması onun bütün arzularını yarıda qoyur. Əli Tudənin min bir zəhmət bahasına yaratdı-

ğl Təbriz filarmoniyası dağılır. Filarmoniyanın istedadlı üzvləri pərən-pərən düşür. Bu uğursuz hadisələrdən sarsılan Əli Tudə sonralar “Mənim arzularım döyüşlərdə şəhid oldu” – yazırdı.

SÖZ SƏNGƏRİNİN MÜCAHİDİ

Bu çətin, məşəqqətli günlərdə İran şahı Əli Tudənin ölümünə fərman verir. Gənc inqilabçının içindəki ümid onu bir an da tərək etmir – o, Milli hökumətin dağılacağına inanmayıb, Təbrizdən çıxmaq istəmir. Təhlükə isə onu hər an izləyir. Filarmoniyanın ağsaqqal tarzənlərindən olan Yaqub kişi “nə oturmusan, hamı çıxıb Təbrizdən” – deyə onu da getməyə məcbur edir. Yaqub kişi Əli Tudəni güclə Təbrizdən çıxarır. Yolda min bir təhlükədən, ölümdən xilas olub Təbriz qatarına minərək Culfaya gəlirlər. Əli Tudə Təbrizdən gələrkən özü ilə heç nə – nə pal-paltar, nə də gələcəkdə ona lazım olacaq başqa şeylər götürə bilmir. Səngərlərdə vuruşan igid mücahid özü ilə heç nə gətirə bilməsə də, Söz kimi silahdaşını və ləkə düşməyən təmiz vicdanını gətirir. Hələ sərhəddə ikən o, “Mən nə gətirdim” adlı məşhur şeirinin misralarını beyninə köçürür:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

Əli Tudə sözün qüdrətindən və ecazkarlığından yapışaraq yerləri və göyləri ucaldan, bu inamla da xalqın azadlıq mübarizəsini, müstəqillik ruhunu bütün dünyaya poetik bir dillə əxz edən misraların müəllifinə çevrilir. Bu misralara Vətən, yurd həsrəti də, munis, məlhəm duyğularla yoğrulmuş sevgi də, insanı dərindən əlindən alan xoş bir ümid də, gələcəyə inam da, həyatın dərd üzündən danışan böyük kədər də qarışır.

50 İLİN HƏSRƏTİ

Vətəninə ayrı düşən o taylı-bu taylı şair düz 50 il həsrətin ağırlığını köksündə gəzdirdi. 50 il bu möhnətə dözərək mühacir damğası altında yaşadı:

**Öz yurdundan qaçır insan,
Möhnət olar, bu qədər yox!
Qürbətə yol açır insan,
Qürbət olar, bu qədər yox! – deyə**

qəlbinin bitib-tükənməyən nisgilini misralara köçürməklə təsəlli tapdı.

Şairin oğlu Natiq Cavadzadə atasının Bakıya köçdükdən sonrakı həyatından danışır:

– Atam Bakıya köçəndən sonra uzun illər ona İçərişəhərdə verilən bir-otaqlı mənzildə yaşayıb. O bu mənzildə yaşadığı illərdə ailə qurub. Biz dörd uşaq da həmin mənzildə doğulmuşuq. Sonradan ailəmiz Nərimanov (indiki Hüseyn Cavid) prospektindəki ikiotaqlı mənzilə köçdü.

Atam əvvəlcə “Azərnəşr”də redaktor, daha sonra İran mühacirlərinin “Azərbaycan” qəzetində işlədi. Bir müddətdən sonra işdən çıxaraq sırf ədəbi fəaliyyətlə məşğul olmağa başladı. Ona görə də biz qonorarla böyümüşük. Atam heç kəsə əyilməyən məğrur və iradəli adam idi. Qapılar döyməyi, kimsəyə ağız açmağı xoşlamazdı. Təsəvvür edin, İrandan tək gələn, burada heç bir qohum-əqrəbası, köməyi-arxası olmayan bir adam heç kəsdən kömək ummadı. Həyatını öz zəhməti ilə qurdu, təmizliyini, ləyaqətini həmişə qoruyub-saxladı. Belə möhkəm xarakterli adamlar həyata nadir hallarda gəlir. Atam insanların səhvini üzünə deməkdən çəkinmirdi. Çünki o, təmiz Savalan havasında böyümüşdü. Təsəvvür edin, sadə, zəhmətkeş insanların arasında yaşayan bir adam sonradan buradakı bürokrat mənğənəsinə düşəndə dəhşətə gəlib:

**Mən ağa ağ, qaraya
Qara dedim dünyada.
Bəs qazancım nə oldu?
Kötək yedim dünyada. – deyə**

haqqını istəyənlərin cavabının haqsızlıq olduğunu gözəl bilirdi.

Ancaq atam həyatın dəhşətlərini görmüşdü. Dəhşət görə-görə “gözü böyüyən” şairi haqsızlıqların dəhşəti sarsıda bilməzdi:

**Dəhşət olmasaydım millət içində,
Çoxdan məhv edərdi dəhşətlər məni. – yazırdı.**

Natiq Cavadzadə həmçinin atasının xeyirxahlığından, ədəbi fəaliyyətə başlayan gənclərə yol göstərməsindən, onların ilk yazılarına rəy olaraq “Uğur olsun!” yazmasından, bir sözlə, əqidə adamı olmasından danışır:

– Son illər atamı Vətən həsrəti üstələmişdi. “Vaxt vardı, bir millətin haqqı uğrunda mübarizə aparırdım, indi öz haqqım uğrunda mübarizə apara bilmirəm” deyən atam bəlkə də ruhdan düşmüşdü. Çünki o, haqqını almağın “yolları”ndan istifadə etməyi bacarmırdı. Yalnız yaradıcılığı ilə məşğul idi. Deyirdi ki, yazdıqlarım qalacaq.

SƏDAQƏTLİ ƏR, MEHRİBAN ATA

– Mənim Əli Tudə ilə ailə qurmağım Allahın qismətidir – deyə şairin ömür-gün yoldaşı Şəfiqə xanım məhəbbətlə dolu keçmiş günlərin tarixini vərəqləyir: Biz bir-birimizi tanımırdıq. Bir gün atam onun dostunu qonaq çağıranda Əli Tudə də onunla gəlmişdi. Əli çox görkəmli, yaraşlıq oğlan idi. Onda mənim 18 yaşım vardı. Atam vəfat edəndən sonra, artıq bir neçə il keçmişdi, onlar bizə elçi gəlmək istədilər. Anam: “Onlar İrandan gəliblər, yenə qayıdacaqlar, onlara necə qız verək, qoyub gedərlər, ya özləri ilə apararlar?” – deyə narahatlığını gizlətmirdi. Dayım “qismətdir” – deyə razılıq verdi. Mən artıq institutu qurtarmışdım. Onunla ailə quranda 23 yaşım vardı. Əli isə 2-ci kursda oxuyurdu. Onun mühazirələrinə kömək edirdim. Əli çox istedadlı və bacarıqlı idi. Universitetin filologiya fakültəsini qırmızı diplomla qurtardı.

Yadımdadır, təzə ailə qurmuşduq. Balas Azəroğlu, Mədinə Gülgün bizə yığışdı. Balas Azəroğlu İrandan təzə gələndə bir müddət Əli ilə İçərişəhərdəki mənzilimizdə yaşamışdı.

Evimizdə həmişə qızğın yaradıcılıq mübahisələri gedirdi. Əli Cənubdan gələn şairlərə çox kömək edir, məsləhətlərini verirdi.

Ailə başçısı kimi həmişə ondan razı olmuşam. Əli çox ailəcanlı idi. Uşaqlarını həddindən artıq sevirdi: “Böyük qızım anamdır, ondan kiçik bacımdır, ondan kiçik də qızımdır” – deyirdi. “Oğul yaxşı şeydir” – deyə oğlan övladı arzulayırdı. Mənsə zarafatla “neynirsən oğlu, indi qızlar da oğlan kimi böyüyür” deyəndə, “yox, sən bilmirsən, oğul başqa şeydir” deyə cavab verirdi. Uşaqları “4 qiymət” almağa qoymazdı. Ona görə də hamısı institut qurtardı. İki qızım həkim, biri iqtisadçı, oğlum Natiq isə rejissor ol-

du. Əli çox sərt, eyni zamanda mülayim təbiətli, zarafatçıl, deyib-gülən insan idi. Onun xətrini hamı istəyirdi.

İndi fikirləşəndə, doğrudan da, Əlinin sözlərindəki həqiqəti görürəm: oğul ata yolunda çox əziyyət çəkir. Natiq atasının irsini yaşatmaq üçün gecə-gündüz çalışır. Əli Tudənin kitablarını nəşr etdirir, haqqında verilişlər çəkdirir, yubileyini keçirir.

NƏFƏSİMƏ DƏYSƏYDİ NƏFƏSİ TƏBRİZİMİN..

– Mən ömrümdə atamı bir dəfə gözləri yaşaran görmüşəm – deyə Natiq Cavadzadə atasının vətən həsrəti ilə yaşadığı son günlərindən söhbət açır:

– Təbrizdən gələndən 18 il sonra xalasımdan ilk dəfə məktub almışdı. Məktubu oxuya-oxuya gözlərinin yaşardığını gördüm. Məni görəndə özünü toxtatdı. 18 il onun İrandan əlaqəsi olmayıb. 1991-ci ildə atamın İranda yaşayan əmisi oğlu Hacı Cavad dəvətnamə göndərərək məni, anamı və atamı İrana dəvət etdi. Mənim yeganə məqsədim atamın yaşlı vaxtında vətənini görməsi idi. Çünki atam uzun illər idi ki, Təbrizin həsrəti ilə yaşayırdı:

**Dünya, sən də, harda
Var əvəzi Təbrizimin.
Nəfəsimə dəysəydi
Nəfəsi Təbrizimin,
Mən təpədən-dırnağa
Nəğməli saz olardım,
Ömrümün payızında
Təzədən yaz olardım. – deyə**

həsrətlə yazırdı. Ona görə də ahıl vaxtında atamın bu həsrətinə son qoymaq üçün çalışırdım. İran səfirliyinə getdim. Orda dəvətnamənin surətini istədim. İrana zəng vurdum, 3 ay İran səfirliyinə get-gəl elədim. Doğrusu, bu məsələni başa düşmədim. İran səfirliyi bizi aldatdı. Dedi ki, dəvətnamə yoxdu, itib. Atam da “qoy təzədən dəvətnamə göndərsinlər” dedi. Yenidən atamın, anamın və mənim adıma dəvətnamə gəldi. Dəvətnaməni götürüb səfirliyə getdim. “Səninlə ananı göndəririk, atan isə siyasi mühacir olduğu üçün getməyə icazə vermirik” dedilər. Nə qədər çalışdıqsa, mümkün olmadı. Çox qəribədir, Cənubdan gələn bütün şairlər İrana gedə bildi. Amma Əli

Tudəni getməyə qoymadılar! Atam mənimlə anamı güclə göndərdi: “Qoy heç olmasa oğlumu görsünlər” dedi. Dəvətnamənin müddəti 3 ay olsa da, anamla mən İranda cəmi 18 gün qaldıq. Gedəndə İran səfirliyindən bizə dedilər ki, İrandan atanın pasportunun surətini gətir. Onun üstündə buraxarıq. Mən də Tehran, Təbriz, Ərdəbil dəftərxanalarını bir-birinə vurdum, ancaq atamın pasportunu tapa bilmədim. Dedilər ki, Milli hökumətin süqutundan sonra şah hamısını yandırdır. 18 gündən sonra Bakıya qayıdıb evə girəndə inanmı ki, atamı tanımadım. O, rəngi saralmış, solmuş bir adam idi... Atam o hadisədən sonra iki ay xəstə yatdı. Hiss eləmişdi ki, onu yalnız vətənə dönmək inamı yaşada bilər. İnam isə itmişdi. Bəlkə də dəvətnamə gəlməseydi, atam çox yaşayardı. Bu hadisə atama pis təsir elədi. Ondan sonra atamdakı ümid söndü. O, 2 ay xəstə yatandan sonra dünyasını dəyişdi...

Nəriman Həsənzadə onun İrana buraxılmaması hadisəsinə toxunaraq “İki imperiya bir şairdən qorxdı” – deyə çox gözəl yazıb. Əli Tudənin özü isə:

**Sanki mərmi udan bir əsgər idim,
Özümçün, özgəyçün təhlükəliydim.
Özüm çox deyildim, bir nəfər idim,
Ancaq bir ölkəyçün təhlükəliydim. – deyə yazırdı.**

İran həyatı üçün təhlükəli olduğuna görə atam çıxıb bura gəldi. Burada da ondan qorxurdular. Ona görə də onu vətəndaşlığa götürmədilər. Ömrünün axırına qədər siyasi mühacir kimi yaşadı...

HAQQINI ALMAYAN ŞAIR

Natiq Cavadzadə ədəbiyyatımızda mühüm yer tutan bu görkəmli şairin layiqli qiymətini almamasından haqlı olaraq gileylənir:

– Cənubi Azərbaycan Demokratik ədəbiyyatının bünövrəsini Əli Tudə ilə Balas Azəroğlu qoyub. Mədinə Gülgün, Hökümə Billuri, Söhrab Tahir sonradan bu ədəbiyyata qoşulub. Söhrab Tahir həmişə deyir ki, cəngavərlik poeziyasını, vətənpərvərlik poeziyasını bizə Əli Tudə öyrədib. Ancaq atamın adı heç yerdə yoxdur. O millətin yolunda canını qoydu, həyatını həsr elədi, didərgin düşdü, ancaq burda onu qiymətləndirmədilər. Ömrü boyu siyasi mühacir kimi yaşadı. Sovet vətəndaşı adını daşıyanlara hər şey verdi-

lər, o isə hər şeydən məhrum oldu. Əli Tudəni Cənubda qiymətləndiriblər. Atama “21 Azər” medalı veriblər. O vaxt onun kitabı Təbrizdə çapdan çıxmalı idi. Ancaq Milli hökumət süquta uğradığı üçün 1946-cı ildə mətbəədə atamın kitabını yandırılar. Sonradan atam həmin kitabı “Cənub nəğmələri” adı ilə burda Bakıda çap etdirib.

İran İslam inqilabından sonra isə atamın Təbrizdə kitabını çıxarırlar. Nəşrin birinci hissəsi Əli Tudənin, ikinci hissəsi Rəsul Rzanın poeziyasından ibarətdir. Ancaq burada atama layiq olduğu qiyməti vermədilər. Hamı Xalq şairi fəxri adını aldı. O boyda döyüş yollarını keçən, zəngin ədəbi irs qoyub gedən atam isə təkcə əməkdar incəsənət xadimi adına layiq görüldü. Atamın haqqını vermədilər.

Əli Tudənin vətən həsrətinə bu tayda gördüyü haqsızlıqlar da qarışmışdı. “Vətənimtək sənətdə qiymətim də parçalandı” – deyə o, çox düzgün yazırdı. Qapılar döyməyən, vəzifəli adamlara yaltaqlanmayan, əyilməyən məğrur şair baxtına sığmıb, ona haqq qapısı açacaq bir ümidə bel bağlayırdı:

**Dəhşətdir, sevincin-sevincə həsrət
Qapını döyməyə vaxtı olmaya.
Sən baxta sığmıb qalasan, ancaq
Baxtın özünün də baxtı olmaya.**

“2004-cü ildə şairlərin kitablarının latın qrafikası ilə çap olunması haqqında prezident fərman verib. Həmin siyahıda atamdan başqa bütün cənub şairlərinin adı var” – deyə Natiq Cavadzadə sözünə davam edir. Ölümündən sonra da onun haqqını tapdalayırlar. Məndə elə bir hiss var ki, atamın yaradıcılığını ört-basdır etmək istəyirlər. Çünki onun yaradıcılığı üzə çıxsa, o biri şairləri kölgədə qoyacaq.

1996-cı ildə Yazıçılar Birliyi “İrs” komissiyasının iclasında Əli Tudənin adının əbədiləşdirilməsi barədə 9 bənddən ibarət qərar qəbul edib. Bu qərara görə, ölümündən sonra şairin kitabları nəşr edilməli, Bakının küçələrindən birinə, eləcə də Xəzərdə üzən gəmilərdən və Bakıdakı məktəblərdən birinə şairin adı verilməlidir (Yasamal rayonundakı 53 sayılı orta məktəb şairin adını daşımaq haqqında qərar çıxarsa da, hələ də kağız üzərində qalıb). Şairin yaşadığı binaya xatirə lövhəsinin vurulması və qəbirüstü abidəsinin götürülməsi haqqındakı qərardakı bəndlər oğlu tərəfindən həyata keçirilib. Digər bəndlərin heç biri isə yerinə yetirilməyib.

Maraqlıdır, görəsən, həyat və yaradıcılıq yolu gənclərə örnək olan, ədəbiyyatımızda layiqli yer tutan bir şairin adının əbədiləşdirilməsinə niyə ehtiyac yoxdur?

Biz görkəmli şairi doğum günü ərəfəsində xatırladıq (əslində onun həmişə xatırlanmasına ehtiyac var – T.M.). 31 yanvar Əli Tudənin doğum günü kimi qeyd olunur. Əslində, bu doğum gününün özünün də maraqlı tarixi var.

“Atamın doğum günü əslində 31 yanvar deyil. Onun hansı ayda anadan olmasının tarixi bilinmir – deyə Natiq Cavadzadə həmin maraqlı tarixi vərəqləyir: Bir gün ondan “ata, sənin ad günün nə vaxtdır?” – deyə soruşanda, “nənəm həmişə deyirdi ki, Lenin öləndən 10 gün sonra – qarlı bir qış günü anadan olmuşam” – deyə cavab verdi. Biz də hesablayıb atamın doğum tarixini 31 yanvarda qeyd etməyə başladıq. Ensiklopediyada da, sənədlərdə də doğum tarixi yanvarın 31-i yazılıb.

Təranə Məhərrəmovə

“Kaspi” qəzeti, 29-31 yanvar 2005, səh.8.

BİR SEVGİ NƏĞMƏSİ OXUYURDUM MƏN!..

Həqiqətən bu dünyada ədəbi sevgi nəğməsi oxuyan bir şair vardı, Əli Tudə adında... Əfsus ki, dünya qədər sevib əbədi könül verdiyi Təbriz gözəlinə, Vətəninə, xalqına oxuduğu sevgi nəğməsi tale rübabında yarımçıq çalındı... Onun adına toxuduğu sevgi çələngini də tutanlar əllərindən yarımçıq aldı!

Cürətəm, hünərəm, andan, dözüməm.

Kim görmək istəsə yaxından məni,

Şeirimi oxusun! Şeirim özüməm! – deyən

Əli Tudənin həyatını, alın yazısını, “yalanı yox, olanı” yazdığı şeirlərindən, poemalarından, onların toplandığı kitablardan, bir də ömrünün “Yarımçıq dastan”ından öyrənmək olurmuş... Misra-misra, söz-söz yazılan şair ömrünün – özünün və bu ömürdə daşdığı Vətənin yarımçıq qalmış mübarizə dastanını və bu şair ömrünün, gah silahla, gah da qələmlə səngərdən çıxıb səngərə girən sənətkar ömrünün “Yarımçıq dastan”ını öyrənən oxucu yer-yerdən suallar doğuran duruma, qəribə hisslərin, çalpaşığı duyğuların selinə – heyrətə düşür. O haqlı suallardan biri qəlbindən qoparaq dilinə gəlir: bu

dərəcədə mükəmməl poetik biçimə, sərrast məntiqə, dərin mükəlliməyə, insan qəlbini rıqqətə, ehtizaza gətirərək onu varından yox edən və sakitcə əllərindən tutaraq zəngin xəzinələri andıran söz dünyasına – yalnız özünəxas olan, ləl-cəvahir tək sözlərdən tikib qurduğu şeir dünyasına aparan və orada əbədi bərqərar edən Əli Tudə poeziyasını bugünkü gənclik, yetişməkdə olan nəsil layiq olduğu səviyyədə bilirmi?

Əgər təkrarsız obrazlılığı ilə insanı valeh edən əsərlərində, çağdaş poeziyanın, şeirin orijinal nümunələrində Azərbaycanımızın Güney parçasına, inqilablar beşiyi, qoca Təbrizə, doğma yurda daim nəzərləri yönəltməyə çalışaraq ədəbiyyatımızda Cənub mövzunu, Vətəndən ayrılıq, həsrət duyğularını aparıcı xəttə çevirənlərdən və bütöv Azərbaycan poeziyasının canlı bir parçası olan Əli Tudənin əxlaqi-didaktik, vətənpərvərlik ruhlu, ictimai motivli, fəlsəfi-lirik şeirləri bu gün orta məktəb dərslərlərində lazımı səviyyədə tədris olunmursa, ölkə Prezidentinin sərəncamına əsasən, 2004-2008-ci illərdə latın qrafikası ilə çap olunacaq əsərlərin müəlliflərinin siyahısına onun adı salınmırsa, həmin sualın cavabı gün kimi aydındır. Halbuki, Əli Tudənin tək-cə mübarizlik, vətənpərvərlik ruhunda yazdığı əsərləri, döyüş-kən, ümumbəşəri duyğulara köklənmiş poeziyası neçə-neçə tədqiqatın mövzusu ola bilər! Onun çoxşaxəli, zəngin yaradıcılığının bədii xüsusiyyətləri, sənətkarlıq məziyyətləri cild-cild kitaba sığmayan analitik təhlilə, nəzəri araşdırmaya bol-bol material vermək qüdrətindədir.

Doğru söyləmişlər ki, yaxşı oğul, ləyaqətli övlad atanın şöhrəti, ananın şanıdır. Ədəbi aləmdə xalq yazıçıları Anar və Elçin haqqında deyirlər bu fikri... Ancaq bu deyim elə bütünlükdə Əli Tudə irsinin layiqli varisi, qeyrətli, ləyaqətli oğlu Natiq Cavadzadəyə də şamil olunmalıdır. Natiq atasının ölümündən keçən az vaxtda onun əsasən çap olunmamış əsərləri toplanmış beş kitabını nəşr etdirib və oxucuların ixtiyarına verib: “Təbriz yolu” (1996), “Söz ömrü” (1997), “Mühacir qeyrəti” (1998), “Mənim səsim” (2002). Yenicə çapdan çıxmış “Yarımqıç dastan” (2004) kitabına daxil olunmuş şeir və poemalar yaradıcılığının son illərinin məhsuludur. Bu əsərlərdə nisgilli ömür yaşayan şairin ürək çırpıntıları, qəlb ağrıları görünür.

Yəqin oxucum üçün də maraqlıdır: Əli Tudə nədən Vətənin Quzeyində yaşamaq olub?

Onu şahə qalxan inqilab dalğası vurub sahilə atıb, taleyinə ikinci dəfə mühacir həyatının ağrılarını yaşamaq yazılıb. 1945-1946-cı illər 21 Azər Nehzəti-inqilabı xarici qüvvələrin fitvası və havadarlığı ilə mürtəcə şahın qo-

şunları tərəfindən xüsusi amansızlıqla yatırıldıqdan, inqilab günəşi qan dəhlizində boğulduqdan sonra Güney Azərbaycanda başlanan kütləvi təqib və təzyiqlərdən yaxa qurtararaq Böyük Vətənin Quzey parçasına pənah gətirib. Adında Vətənin əsas, aparıcı təşkilatlarından olan “Tudeyi-hezb” – Xalq Əmək Partiyasının adını daşıyan, 22 yaşında istedadına, fəallığına, mübarizliyinə görə Milli hökumətin qurucusu böyük S.C.Pişəvəri tərəfindən Təbriz Dövlət Filarmoniyasına direktor təyin edilən və sıfırdan başlayaraq filarmoniyamı yaradan Əli Tudə inqilabın yetirdiyi ən gənc kadr olub. İnqilabın baş verdiyi qaynar nöqtələrdə, ictimai həyatın, hadisələrin mərkəzində – Təbrizdə döyüş səngərlərində bir əlində silah, birində qələm mübarizəyə qoşulub. İranda şahlıq rejiminin iç üzünü, mənfur siyasətinin ikiüzlü, riyakar mahiyyətini açan, mövcud quruluşu ifşa edən şeirlər yazdığından haqqında ölüm fərmanı oxunub, lakin Vətənin istiqlalı, azadlığı uğrunda mübarizə yolunda sonadək əzmlə irəliləyib. Bu yolda xalqının tükənməz sevgisi, “səngər şairi”, “inqilab şairi” adı qazancı olub. İtirdikləri isə ölçüyəgəlməz olub. Taleyin sərt küləkləri lap uşaqlıqdan qapısını döyən, bir yaşında ikən atasını, beş yaşında anasını, gəncliyində isə Vətənin, Təbriz gözəlini itirməyin acısını dadıb, mühacirlik, qürbət həyatı yaşamaq yazılıb alınma...

Lakin istər Güney, istərsə də Quzey Azərbaycanda Əli Tudə “neçə-neçə tufanı sükutunda gizlədə bilib, sözünü isə öz məqamında, düz məqamında” deməyi bacarıb, əsl kişi kimi yaşayıb!.. Çünki onun qənaətinə görə, vətənin keşiyini çəkən hər bir əsgər, eləcə də söz mülkünün əsgəri olan sənətkar mərdlik, düzlük, kişilik və şərəf simvolu olmalıdır. Nə döyüş səngərlərində, nə də Vətənin Quzeyində həmin əzmkarlıqla atıldığı sənət meydanında ad-san, şöhrət dalınca qaçmayıb, sınımayıb, öyilməyib, boğazdan yuxarı söz deməyib, yersiz təriflər oxumayıb, o taylı-bu taylı xalqının böyük sevgisinə sığınıb. İkiyə bölünmüş, şaqqalanmış yaralı Vətənin dərdlərini, ayrılıq, həsrət yangısını söylər dili olub... Və şərəfli şair ömrü yaşayıb.

Düşünüb ki, şairin necə yaşadığını, necə ömür sürdüyünü, hansı amallar uğrunda mübarizə apardığını, bir sözlə, sənətkarlığını və şəxsiyyətini oxucu onun şeirlərindən, əsərlərindən öyrənməlidir:

Oxucu şairin təbiətini öyrənmək istəsə nə ev, nə külfət?

Munisə döndərib ünsiyyətini şairin şeirini oxusun fəqət!

İllərlə sevdiyi, həsrətindən yarıb külə döndüyü sevgilisinə yazdığı “Təbriz gözəlinə məktub” poemasında

**Gülüm! Güləndə sən gül əzizi gələn kimi,
Ağlayanda sən ağla əzizi ölən kimi!**

– misralarını oxuyan oxucu Əli Tudənin səmimiyyətinə, saflığına, yalanı deyil, olanı yazdığına necə inanmaya bilər?..

Həqiqəti, olanı yazan, estetik idealına, poetik amalına bütün yaradıcılığı boyu sadıq qalan şair poeziyasında, lirik əsərlərində bütöv bir Vətən obrazı, Təbriz şəhərinin, Savalanın, Ərdəbilin, hətta atasının doğulduğu Çanaxbulaq kəndinin və bir də sevdiyi Təbriz gözəlinin, sevgisinə daim sadıq qaldığı el qızının – Aynanın bədii poetik obrazını yaradıb. Bu ağrılı, nisgilli, odlu məhəbbətdən yoğrulmuş poeziyada Ana torpağa, Vətənə dilim-dilim alovlanan sonsuz, bitməz-tükənməz sevgi tək-cə duyulmur, həm də sanki gözlə görünür və bu sevgi həmin yanğı, həmin odla da könüllərə, qəlblərə axır:

**Savalan deyiləndə sanki ucalır Qafqaz,
Savalansız nə Təbriz, Savalansız nə Araz.
Nə zaman Savalanın çiyini üstə qalxardıq,
Qayalara dolaşan cığırlara baxardıq.
Sanardıq qayaları, ağ cığırlar da sıxıb.
...Obayla dolu yaylaq bəzənərdi gəlin tək,
Başı üstə bəyaz Ay, sallanardı yelin tək.
Yaylaq iki əlilə, sağdıqca bəyaz Ayı,
Nur selinə dönərdi, yolun o tay, bu tayı...**

Ana təbiətin lap uşaqlığından vurğunu olan şairin gözləri, sən demə, bu əsrarəngiz, intəhasız gözəlliklərə, füsunkar mənzərələrə açılan “cüt pəncərə” imiş və öz camlarında ruhu yerindən oynadan bütün bu görüntüləri əks etdirir, təfəkkürünə, təxəyyülünə köçürürmüş... Zaman keçəndən, illər ötəndən sonra həmin diyardan iraq düşmüş şair ayrılıq, hicran yanğısından, vüsal həsrətindən acı göz yaşları axıdanda ağ vərəqlərə odlu göz yaşı deyil, bəbək-lərinə dolan həmin füsunkar mənzərələr düşür. Bu poetik əksolunmada bədii ifadə vasitələrindən son dərəcə məharətlə, xüsusi istedadla, zərgər dəqiqliyi ilə və yerli-yerində istifadənin şahidi olursan və bu orijinal, təzə-tər bənzətmələrə inanırsan. İnanırsan ki, “cığırlar dağların belini sıxar və sıxılaraq təklənən qayaların tənhalıqdan, yalqızlıq dərdi çəkməkdən qabırğaları çıxır

bilər. Yaylaqlar Ayı qızıl inəyin südlə dolub-daşan yelini tək sağa bilər və yaylaq yolları, ətraf aləm bəmbəyaz nur selinə bürünər”.

Əli Tudə qələmində “yorğunluq təkliklə bacılaşar”, “ayrılıq öz zülmünə məəttəl qalar”, “baxt yalqız, bulaq başında yarpız, təzə parlayan, lakin fələyin yarımçıq vurub saldığı ulduz olar, sevgi gülü payızda da solmayan bahara, qayadan asılan buz salxımları çılcırağa bənzəyər, qanadlı küləklər kimi nəğmələr göydə, yerdə yırğalanan çiçəklər kimi ulduzlar da göydə tərənər”, “boz sərçələr küləkdən titrəyən tellərin üstə təsbəh dənələrinə, ağ bulud karvanlarına göyləri bəzəyən, üstünə qar ələnmiş dağlara bənzəyər”, dağlar kişi və qadın kimi çiyin-çiyinə verər, qadın ağ dumandan yaşmaq tutar”... və s. Və beləcə sözlər, dürlü-dürlü kəlmələr sanki ağappaq mirvarilər tək sapa düzülər.

Əli Tudə poeziyasında dərin, fəlsəfi mənə, həyat hadisələrinə, bəşəriyyətə dünyanın dialektik vəhdətinə, həyatın dialektik normalarına həssas şair münasibətinin orijinal ifadəsi, şüurla hissin, ağılla ürəyin polemikası var.

Əksər şeirlərində, poemalarında qaldırdığı problemlərin, bədii sualların cavabını sonuncu bənddə və ya misralarda düşünölmüş şəkildə, məntiqlə, obrazlı şəkildə verməyi bacarır.

Təbiət mövzusunda yazdığı əsərlərdə şair sanki mahir rəssam fırçası ilə al-əlvan poetik mənzərələr yaradır, bu mənzərələrin bütün detalları ilə təsviri oxucunu heyretləndirir. Onun üçün o tay-bu tay fərqi yoxdur, Vətəndi və bu böyük Vətənin dağı, daşı, qayası, meşəsi, düzü, gülü, çiçəyi, kəndi, şəhəri, hətta metrosu, küçələri, məhəllələri belə, gözəldir. Doğma ana tək qucağına sığındığı Bakının Nardaran, Maştağa, Corat, Hövsan kəndlərinə, Bakı bağlarına, Abşeron çiçəklərinə və s. “Abşeron torpağı” silsiləsindən yazdığı şeirlər Vətənə, torpağa, ana təbiətə, yaşadığı şəhərə tükənməz övlad sevgisinin, minnətdarlıq duyğusunun bariz ifadəsidir.

Suyu qurumuş, gözü tutulmuş bulaqların həyat şamının sönməsinə fəlsəfi aspektdən yanaşan, durnagözlü bulaqların “gözünün kor olmasının səbəbini son damlasımadək ağlamasında” görən şair və günəşin üzünü buludların almasını, duman çən örtməsinə elə orijinal dəst-xətlə cavablandırır ki!..

**Bulaq kor olubdur... Korluğu məgər
Gündüz də, gecə də çağlamaqdandır?
Yox! Yox! Axırncı damlaya qədər
Hıçqıra-hıçqıra ağlamaqdandır.**

**Kim deyir günəşə rəqibdir duman?
Bəzən həqiqətə dönər yalan da.
Günəş dağı-daşı isidən zaman,
Qızınmaq istəyər soyuq duman da...**

Göründüyü kimi, Əli Tudənin suallarında insani hisslərin, duyğu və düşüncələrin yaratdığı təlatümlü bir hala salan güclü təsir, emosional rənglər, ştrixlər var. Dərin fəlsəfi mənə tutumuna malik bu bədii-estetik axar oxucunu düşünməyə, sətiraltı, məcazi mənəni, fikri tutmağa səfərbər edir.

Şairin sevgi, məhəbbət hisslərinə verdiyi izah, bu əbədi duyğunun bədii ifadəsi də son dərəcə təsirli, bənzərsiz, düşündürücüdür:

**Sevgi nədir? O daim ünsiyyətdə yanğıdır,
Qüdsiyyətdə məbəddir, dəyanətdə qayğıdır.
Hayıf sevgi nə zaman dəhşətli xəbər olur,
Hünərlər arasında sevmək də hünər olur.**

Məhəbbətin sözlə ifadəsi olan sevgi məktubları isə Əli Tudə qələmində “talelərdən biçilir, həm söz, həm rübab dilə gələn bu kağız parçaları eyni adı daşısalar da, hissləriylə, məhrəmliyi ilə seçilir. Şairin obrazlı təfəkküründən süzülən yeni ifadəsi – “Arzular da şəhid olmuş” misrası poetik kəşf deyilmi?

Əli Tudə xalqın tarixi keçmişinə, onun zaman-zaman yetirdiyi dahi şəxsiyyətlərə, tarixi simalara, qılınc və saz meydanının sərkərdələrinə ehtiram və sevgi ilə yanaşan, onların şücaətlərini, qəhrəmanlıqlarını məhəbbətlə nəzmə çəkən, nəsilərə təqdim edən söz ustasıdır. Şairin qənaətinə görə, Babək, Koroğlu, Səttarxan, Bağırxan kimi xalq qəhrəmanlarına, onların işğalçı, həris düşmən qüvvələr qarşısında şücaət göstərmələrinə bu gün də ehtiyac vardır. Bu baxımdan “Məhbusların son sözü” poeması daha səciyyəvidir.

Poemada şair 21 Azər inqilabının və hərəkətin qurbanlarının, şəhidlik zirvəsinə ucalan mərd, mübariz oğulların, azadlıq aşıqlərinin – mücahidlərin qəhrəmanlıqla dolu həyatlarının, mübarizə yolunun ədəbi-bədii salnaməsini yaradır. Həbs olunmuş inqilab mücahidlərinin, 13 nəfər fədainin, Səttarxanın, Babəkin, Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin mənəvi varislərini nə cəza, işgəncə, nə ölüm qorxutmur, son məqamda düşmən qarşısında nə vəsiyyət edirlər, nə də tövbə!.. Ölümün gözünə dik baxan məhbuslar son an-

da “Azərbaycan” himnini oxuyurlar və sübut edirlər ki, onları yetirən xalqın qonağı “istiqlal”, bayrağı “istiqlal”dır, “vüqarlar vüqarı, gülzarlar gülzarı Azərbaycandır” və bu ölkənin xalqı oda atılar, atəşlərdə qalanar, ancaq nə sınar, nə əyilər. Yaralı məhbusun – Zeynəbin son arzusunu, azadlıq istəyini isə şair bütöv bir xalqın arzusu, diləyi kimi səciyyələndirir:

**İstər bahar ola, istər qış ola,
Qoymayın Təbrizi düşmənlər ala.**

Hər sözü, hər misrası, hər şeiri bütöv bir məzmun tamlığına, fikir dolğunluğuna, məzmun çoxqatlılığına malik Əli Tudə poeziyasının poetik təsir gücündən, ədəbi-bədii siqlətindən istənilən qədər bəhs etmək olar.

Lakin bir məqalənin imkanları çərçivəsindən kənara çıxma bilmirik və düşünürük ki:

**Bir Vətən ki, bölündü uğursuz qismətimdə,
Vətən tək parçalandı sənətdə qiymətim də. – deyə**

hərdən dilinə giley də gələn şairin sənətdə qiymətinin bütövləşməsi, heç şübhəsiz, Vətənin sərhədsiz səmasında qanad çalan qərib ruhunu şad edərdi...

Esmira Fuad Şükürova
“Respublika” qəzeti, 20 fevral 2005, səh.6

**“Azərbaycantelefilm” təqdim edir
“ƏLİ TUDƏ”**

Azərbaycan Televiziyası 14 noyabr, saat 21.00

**Sahil var, qoymayır ki,
Ayrılanlar görüşə.
Sahil var, ayrılıqdan
Körpü salır görüşə.**

O da böyük ədəbiyyata hədsiz sevgidən gəlib. Amma gözəl-göyçəyə şeir yazmayıb. Bunu söyləməklə heç də ədəbi nümunələrdə qəbahət axtarmaq niyyətində deyilik.

Vətən sevgisi, müstəqil dövlətin yaranması uğrunda fədakarlıqlar Əli Tudəni böyük ədəbiyyatın yaratıcıları sırasına qoşdu. Özünün xatirələrində deyir: “Məncə, həyatda az adam tapılar ki, təbiət ona gözəl bir məziyyət bəxş etməsin. Mənə isə möhkəm, sədaqətli bir yaddaş vermişdir... Azərbaycan Milli Hökumətinin yaranmasını istəyən mücadilə hərəkatına bütün varlığım-la qoşuldum. Tarixin bizə bir millət kimi verdiyi haqqa sahib çıxdıq. Qurduq və elan etdik. Haqqa və hüquqa dünyanın gözü bağlandığından qurduğumuz dövlət işğal olundu...”

... Əli Tudə Arazı keçib Quzey Azərbaycana pənah gətirdi. Bakı mühitində dilinin, elinin, vətənin dərdləri onu əbədi olaraq ədəbiyyat yolçusu etdi. Görkəmli şairin ömür və yaradıcılıq yolunun səhifələri “Azərbaycantede-film” Yaradıcılıq Birliyində ekran həllini tapıb. Filmin ssenari müəllifi və rejissoru Ənvər Əbluc, operatoru Mahir Cahangirov, redaktoru Vüqar Tapdıqlı, direktoru Məhyəddin Əsgərovdur.

“Ekran-efir” qəzeti, 14-20 noyabr 2005, səh.3.

“...BİR LƏKƏ DÜŞMƏYƏN VİCDAN GƏTİRDİM”

Bu yazı bəlkə də ən ağır ittiham, ən acı etiraf, yaddaş məhkəməsidir. Əli Tudənin əziz xatirəsi, incik ruhu qarşısında günahkar olanlar, onun halal haqqını dananlar, böyük poeziyasının işığında nöqtə boyda görünənlər, susanlar, eləcə susanlar üçün xatırlatmadı, qınaq yazısıdı. Bu yazı, bu etiraf, bu xatırlatma bizdən çox, balalarımız üçün, Azərbaycanın sabahkı taleyi üçün cavabdeh olanlara gərəklidi. Çünki onlara ömrü döyüşlərdə, mübarizələrdə, tufanlarda, təlatümlərdə keçən, dəfələrlə ölümlə üzləşən, namuslu bir şair, vətəndaş ömrü yaşayan, heç kəsin qarşısında əyilməyən, gözükölgəli olmayan, Vətən həsrətiylə şam kimi gilə-gilə əriyən, o taylı-bu taylı Azərbaycanın əsl xalq şairi Əli Tudənin şərəfli ömür yolu hələ çox lazım olacaq, əsl məktəb, Əli Tudə məktəbi, Əli Tudə dərsi! Taleyin ağır, sərt əlləri hələ uşaqılıq illərindən çiyinə enmiş, bir yaşında ikən olanda Ərdəbildən Bakıya gün-güzəran dalınca gəlmiş, neft mədənlərində usta işləyən atasını, beş yaşında olanda yuxu kimi xatırladığı anasını itirmiş, qərrib Bakıda Qərrib nənəsinə sığınmış Əli Tudə dərsi...

Qərib... İlahi, mən yer üzündə millətimiz kimi öz doğma yurdunda-yuvasında qərib olan ikinci millət, xalq görmədim. Bəlkə buna görəydi ki, Qərib nənəsinə sığınmış balaca Əli qəfəsdə çırpınan bülbül kimi qərib-qərib nəğmələr ötürdü. Bu nəğmələrdə həsrət, hicran yağışları vardı.

1938-ci il. Sürgünlərə, dar ağaclarına, gedər-gəlməzə aparan bu yol 14 yaşlı yeniyetməni o taya – Savalanın ətəklərindəki doğma Çanaxbulaq kəndinə aparıb çıxartdı. Bakını türklərdən təmizləyib yadlara, yabançılara təslim eləyənlər nə etdiklərini yaxşı bilirdilər. Fəlakətə baxın ki, həbs edən də, ittiham edən də, hökm oxuyan da, güllələyən də, sürgünlərə göndərən də ermənilər idi. Bakı elə bil taleyin ümidinə qalmışdı.

...Astara-Ənzəli yolunda fəhləlik eləyə-eləyə çörək qazanan, Seyid Cəfər Pişəverinin başçılıq etdiyi inqilabi hərəkata qoşulan, döyüşkən şeirləriylə xalqı ayağa qaldıran 21 yaşlı şairi xalq sevə-sevə Əli Tudə (xalq) deyə çağırırdı.

**“Tudə” təxəllüsünü
Xalq özü verdi mənə!
Mərd fədai olmağı
Məsləhət gördü mənə.**

Milli azadlıq hərəkatının öncüllərindən olan, şah rejiminə qarşı amansız döyüşlərə atılan Əli Tudəni Milli hökumətin qələbəsindən dərhal sonra Maarif nazirliyində şöbə müdiri təyin etdilər. 21 yaşlı bir gəncin ilk dəfə “Ana dili” dərsliyinin hazırlanmasında, nəşrində müstəsna rol oynaması indi çoxlarına qəribə gələ bilər. Bəli, xalqın, millətinin pərvanəsi olan bu böyük şairi, qeyri-adi insanı, millət fədaisini böyük Azərbaycan sevgisi qanadlandırır, göylərə ucaldırdı.

Amma Əli Tudənin şah əsəri heç şübhəsiz Təbriz filarmoniyası idi. 22 yaşlı bir gəncin Təbriz filarmoniyası kimi möhtəşəm musiqi ocağını yaratması əsl möcüzə, ona rəhbərlik etməsi isə əsl fədakarlıq idi.

O vaxtın qəzetləri yazırdılar ki, bir çox orta və yaxın Şərq ölkələrində, hətta İranın paytaxtı Tehrandə belə bu günə qədər filarmoniya təsisinə müvəffəq olmadıqları halda, Təbrizdə qısa müddət ərzində milli filarmoniya təsis edilmiş və bu kollektiv çıxışlarıyla könülləri fəth etmişdir. 200 nəfərə qədər musiqiçisi aktrisası, aktyoru, və işçisi olan bu musiqi ocağının baş memarı isə gənc, parlaq istedad olan Əli Tudə idi.

Bəli, Əli Tudə böyük Azərbaycan sevgisiylə çırpınırdı. Lakin minlərlə vətənpərvərlər kimi böyük şairin gələcək arzuları gözlərində qaldı. Xarici imperialistlərin yardımı nəticəsində şah rejimi Cənubi Azərbaycanı qan dənizində boğdu. İran şahı şair Əli Tudənin tutulub yerindəcə güllələnməsi haqda şəxsən göstəriş vermişdi. Neçə dəfə ölümlə üzləşən, təsadüfən sağ qalan Əli Tudə təzədən bu taya mühacirət etməli oldu. 1946-cı il 12 dekabr gecəsində Arazı adlayan, ürəyini doğma Təbrizdə qoyub gələn Əli Tudə yazırdı:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Mən onu günəşdən təmiz saxladım,
Canımdan, gözümdən əziz saxladım,
Bu kiçik qəlbimdə dəniz saxladım,
Bir xilqət görmədi, pünhan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı...
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim.**

Ayrılıq, vətən həsrəti ağır dərd oldu. Əli Tudəyə. Yaza-yaza dərd heykəlinə döndü. Bəlkə də vətən həsrətindən, Azərbaycan dərdlərindən bu qədər şeir yazan, dünyanın kar qulaqlarına bar-bar bağıran ikinci bir şairimiz yoxdur və olmayacaq da. Çünki Əli Tudəni dərd, kədər, nisgil, ayrılıq, həsrət, hicran şair etmişdi. Bu həsrət, sızıltı, inilti ah-aman deyildi. Yeri-göyü yandırır-yaxan şair naləsi idi:

**Eh, yazdığım sətirlər
Düzülsə qatar-qatar,
Nəinki xan Araza,
Ana Təbrizə çatar.
Ancaq özüm nədənsə
Çata bilmirəm ona.
Qorxuram uzun yolda
Öz ömrüm çatsın sona. – deyən**

Əli Tudənin dərdli ürəyindəki daşqınlardan çoxlarının xəbəri yox idi. Qəribəydi, Əli müəllim hər adama ürəyinin sirrini açmazdı. Dost bildiyi, doğma, məhrəm bildiyi adamlardansa ayrıla bilmirdi. Hər dəfə məni görəndə eyni açılar, yurd yerlərini, yaylaqları, Savalanı yada salıb kövrələr, Şahsevənlər haqda eşitmədiyim söhbətləri edər, gözləri həsrətlə yol çəkərdi.

**Hicran uzaq başı üç-dörd ay olar,
Mən isə ömürlük hicrana düşdüm.**

Əli Tudə yatmış vulkan idi. Onun yeri-göyü dağıdacaq şair qəzəbindən çoxlarının xəbəri yox idi. O, hər şeyi, hər şeyi içində çəkirdi. Daşqınları, selləri, təlatümləri, əzabları, qəmləri şeirlərindən boy verirdi. Bütün təlatümlərə, zəlzələlərə dözüdü Əli Tudə ürəyi. İllər uzununu qan ağlayırdı Əli Tudə ürəyi.

**Dünya! Sən de, harda var əvəzi Təbrizimin?
Nəfəsimə dəysəydi nəfəsi Təbrizimin,
Mən təpədən-dırnağa nəğməli saz olardım,
Ömrümün payızında təzədən yaz olardım. – deyə**

həsrətlə yazırdı Əli Tudə.

Əli Tudə məğrur şair idi, heç kəsin qarşısında alçalmazdı. Yaltaqlanmağı, sınmağı bacarmırdı. O, əqidə adamıydı, heç vaxt əyilməzdi.

**Mənə – Əyil! – dedilər,
Qımışdım, əyilmədim.
Başıma yumruq yağdı,
Töyşüdü, döyülmədim.
Sanki bir zirvəymişəm,
Bir insan deyilmişəm.
Mən yalnız torpağımı
Öpəndə əyilmişəm.**

O boyda əzablardan keçmiş, ürəyi Quzey-Güney arasında paran-parça olmuş böyük bir millətin düçar olduğu zülmələri görəndə sinəsinə dağlar çəkilməmiş Əli Tudə dərdini içində saxlamağı bacarırdı. Zahirən o, həmişə nikbin, gülürüz, fikirsiz-qəmsiz adam təsiri bağışlayırdı; sirrini yalnız ağ kağıza və şeirə etibar edirdi.

Əli Tudə qeyrətli, bütöv, mübariz bir əsgər, mühacir, vətəndaş, şair, ata, kişi ömrü yaşadı. Həmin ömür bitəndən sonra da sözünün ömrü başlanıb və bu ömür sona varmayan, əbədi bir ömürdür.

Əli Tudə incik getdi dünyadan, narahət, həsrətli getdi dünyadan. Son dəfə şeirlərində boyunu oxşadığı doğma Savalana üz tuta, əlvida deyə bilmədi. Cənubi Azərbaycanın, bütöv Azərbaycanın, Türk dünyasının ən ilhamlı, qaynar, odluluqlu xalq şairini öz halal haqqından – xalq şairi adından hansı namərdə uzaq saldı. Bu fəxri ad Əli Tudəyə daha çox yaraşır.

**Miz dalında keçdi ömrün gecəsi,
Sözlərdə açıldı baxtın qönçəsi...
– Fəxri adın hanı? – dedi neçəsi,
Dedim, təmənnasız söz aşiqiyəm!**

“Biz Əli Tudəni XX əsr Cənubi Azərbaycan poeziyasının klassiklərindən biri olaraq qiymətləndirməliyik”. Professor Şamil Salmanovun bu sözlərində böyük həqiqət var. Əli müəllimi özünə ustad bilən, sağlığında şeirləriylə nəfəs alan, böyüyən, boy atan və həmişə susan xalq şairlərinə üz tuturam:

Azərbaycanın əsl xalq şairi, ustad Əli Tudənin incik ruhu qarşısında baş əyin! Əli Tudə ürəyi, Əli Tudə ruhu bağışlamağı bacarır...

29 aprel 2006

Zülfüqar ŞAHSEVƏNLİ
şair

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin IX cildinə ön söz

ƏLİ, HARDASAN? QƏLƏM DOSTUM ƏLİ TUDƏ

Ömrün bir kibrit çöpünün alışması, yanıb qurtarması idi. Ürəyimizdəki ümid çıraqlarını hər gün yandıran kibrit çöpü. Sənin böyük yaradıcılığın üçün çox dar və qısa məsafə olan bu 70 ildə nə qədər qiymətli əsərlər yaratdın, inqilabçıları mitinqlərə, əsgərləri səngərlərə, insanları gözəlliyə çağıran əsərlər. Tüstülənən, nə yanıb, nə sönmən insafsız həsrətin acı təntənəsini nəğmələndirən əsərlər...

Bu qədər əsəri yazmaq və onları bir neçə dəfə makinadan keçirmək bir neçə ömür tələb edir. Sən bu bir neçə ömrü şərəflə yaşadın, həftələrlə evdən çıxmadın, makinanın mütəmadi, ardıcıl çıqıltıları üzən iri gəmilər üçün verilən 24 saatlıq radio verilişi kimi səslənirdi.

Dövrəmizdə yeddi mühasirə dairəsi var idi. Bu mühasirə dairələrindən çıxmaq mümkün deyildi. Siyasi dairə hamısından çox möhkəm və ötkəm idi. Qərblilik dairəsi də eləcə keçilməz idi. Mənsub olduğumuz partiyanın tövsiyələri, Vətəndə ola-ola mühacir kimi yaşamaq məcburiyyəti, uzaq səfərlərə, digər ölkələrə və şəhərlərə getmək məhrumluğu dairəsi; üstəlik, səni həmişə müşayiət edən gərginlik, ağsaqqalların, rəhbərlərin məhdud mühafizəkar nəsihətləri...

Bu mühasirə dairələrinin hamısını qırıb dağıtmaq çətin idi. Belə şəraitdə yazıb-yaratmaq, yaşıl qələm dostlarınla birgə addımlamaq və bu məhdudiyətləri üzə çəkməyərək yaşamaq, yaratmaq şair üçün çox ağır idi. Xüsusilə, yaxın məslək və qələm dostlarının vəfasızlığının acılığını yaşamaq və 40 il bu acılığı uda bilmək, Böyük Vətən, Böyük Azadlıq naminə onlara güzəşt etmək sənin üçün çox böyük cəza idi...

Hələ bunlar bir yana qalsın, gündəlik məişətdə də bu çətinlikləri, ağırlıqları duyurduq. Özümüzə qarşı ögey münasibət görəndə, özümüzü qərrib hiss edəndə də sınırdıq. Həsətli, sınıq şeirlər yazmaqla təsəlli tapırıdık.

Əlim ilk romantik sevgimdən üzülərkən, yadımdadır, bir gün mənə dedin: “Qardaş, sevgin müqavimətə rast gəlsə də, dözməlisən, sevdinin xatirinə, onun xoşbəxtliyi xatirinə kənara çəkilməlisən, əvəzində səni başa düşən, qeyrətli, vəfalı qızla ailə qurmalısan. Sonra əlavə edib dedin ki, o qız sənə çox vəfalıdır. Onun ürəyini sındırma, nə olsun ki, o da bizim kimi kimsəsizdir, arxasızdır, yiyəsizdir, gələcəksizdir. Ancaq vəfalıdır...”

Mən sənə tövsiyənlə, əziz Əli Tudə, həyatımızın ümumi axarının hökmüylə o vəfalı qızla ailə qurdum. Toysuz, çalğısız, təntənəsiz. Taleyimiz belə gətirmişdi. Artıq əlli ildir ki, onunla sadə bir ailədə ömür sürürük. Həmişə də səni xatırlayırıq.

Ey böyük şairim, sən özün də dediyin kimi elədin. Vəfalı Şəfiqəni aldın. O sənə dörd uşağına vəfalı ana oldu.

Yetmiş yaşında üzünə qırıq düşməmişdi, alınının və sifətinin ağ dərisi süd şişəsi kimi parlaq idi. Solğun gül ləçəklərini xatırladan sifətində bəzən güllənən müdrik uşaq təbəssümü və sevinci məni çaşdırırdı. Elə bilirdim ki, əlli il bundan əvvəlki Əlisən, qartal baxışlı, ötkəm səslə, tunc inamlı.

Ancaq mən bilirdim, sən yetmiş ildə yeddi mühasirə dairəsi içində, yaradıcılıq əzab və ızdırabları içində çırpına-çırpına böyük və məşhur əsərlərini yazarkən yeganə sevinc mənbəyin olan yaradıcılığının limon rəngi qarışıq süd sevincini xəlvətdə üzünə çəkirsən, üzündəki əzab qırıqlarını qovursan.

Şeirimizdə ildırım kimi çaxırdın, saz kimi gurlayırdın, yeddi mühasirə dairəsində dartıb, çırpınıb özünə qayğısız, sərbəst bir yuva düzəldib qəfəs içində “azad” yaşayırdın, ilham dünyasında başına arzulardan tac qoyub yaradıcılıqda şahlıq edirdin. Bu tacın qızıl cıqqası isə heç vaxt əlindən düşməyən qələmin idi. Bu sayaq yaxın, uzaq sərhədləri keçərək gündəlik xoşbəxtliklə yaşayanlara yaradıcılıq azadlığını ən böyük nemət kimi nümunə göstərirdin.

Sən demə, başında gəzdirdiyin tac Şəfiqən imiş, tacının cıqqası isə oğlun Natiq.

Hər gün işə gedəndə Vaqif küçəsinin döngəsindən maşın çətinliklə yuxarı qalxır, bu zaman sənin yaşadığın mənzilin pəncərə şüşələrinə tərəf boylanıram. Bu artıq məndə bir adət olub, səni hərdən balkonda, hərdən də pəncərə qabağında durub Təbriz qibləmizə tərəf boyladığını görürəm, siqaretinin ağ tüstüsü bəzən şişələrin qabağını örtür, ancaq mən sənin müdrik uşaq təbəssümlərini süd şişəsindən görürəm, tüstülərin, illərin, ömrünün ardından səni xəyalən görürəm.

İndi daha səninlə görüşmək üçün Fəxri xiyabana gedirəm, günəş qürub edərkən kölgəm sənin mərmər qəbir daşının üstə donub qalır, bu vaxt ürəyim və dodaqlarım sənin şeirlərini pıçıldayır.

Söhrab Tahir

May, 1998.

“Kredo” qəzeti, 20 yanvar 2006, səh.9-10.

SAVALANA GEDƏN YOL...

Atalar yaxşı deyib: “Tək əldən səs çıxmaz”. Mənim kimi Əli Tudəsevərlər onlarla, yüzlərlədir. Mənim kimi Vətənimizin pərvanələri minlərlə, milyonlardır. Əli Tudə böyük bir xəzinə olub. Ulu Vətən torpağının yetirdiyi Xəzinə.

Əli Tudə şeirlərini öz mübariz səsilə oxuduqca... bədənimdə qanım donur... Özümü insan deyil, coşğun dəniz sanıram. Dalğa-dalğa dalğalanıb şahə qalxıram. İçimdə fırtınalı okean tufan yaradır... Mən tufana dönüb yer üzünü suya qərq edirəm... Az sonra anlayıram ki, o tufan, o dalğa, o fırtına Əli Tudənin poeziyasındadır. Demə... mən qeyrət dalğasına dönübmüşəm... Əli Tudənin şeirləri mənə Azərbaycan bütövlüyünün ünvanını göstərir.

Əli Tudə Azərbaycan şairidir. 40-dan artıq kitab müəllifi Əli Tudə, o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın görkəmli şairi kimi qəlblərdə yaşayır...

Biz bu qiymətli Tanrı bəxşeyişi ilə eyni əsrdə, eyni zamanda və ən ümdəsi eyni şəhərdə nəfəs-nəfəsə yaşadığımızla qürur duyuruq. “O dahi idi” – deyənlərin əksəriyyəti bəlkə də Onun kimliyini bildikləri üçün Əli Tudənin adını zaman-zaman astadan çəkirdilər. Əli Tudənin şeirlərini oxuyanın gözləri qızışardı... Əli Tudə adını çəkən dodaqların sahibi izlənilərdi. Misraların harayı göydən-yerə yağış əvəzinə, od tökərdi.

...Təmsil olunduğu millətin qadınının qadın ucalığını vəsf edən şair bayatılarda deyir:

**...Gah kişidir, qürrəli,
Şəstlə gedir irəli...
Gah da aslan nərəli
Arvaddır bayatılar.**

“Arvad” sözü “əri abad” edən deməkdir. Əli Tudə burada əsl arvad haqqında danışır.

**Gülüstandır, tək deyil,
Həqiqətdir, şəkk deyil.
Zülmə qarşı tək deyil,
Cihaddır bayatılar.**

**Həm yaxın, həm uzaqdır,
Bakıdır, Qarabağdır,
Təbrizdir, Qaradağdır,
Bağdaddır bayatılar.**

Əli Tudənin şeirlərindən Dədə Qorqud havası gəlir. “Azərbaycan musiqisi” şeirində o, musiqimizin möcüzəli aləmini belə təsvir edir:

**“Vətənimin özəyidir,
Güneyidir, quzeyidir,
Nadir səslər muzeyidir
Azərbaycan musiqisi.**

**Hikmət dolu muğamatdır,
Yanğı dolu xatirədir,
Ulduz dolu kainətdir
Azərbaycan musiqisi.**

**Şikəstədir, bayatıdır,
Dastanların büsətidir,
Qır atıdır, Dür atıdır
Azərbaycan musiqisi.**

Əli Tudənin ulu Vətənə məhəbbəti bütövlükdən keçir. Onun bütöv şəxsiyyəti tardan, kamandan bəmlənir... İçində “Heyratı” çağlayır. “Rahab”, “Şur”, “Şüştər”in alovunda şairin mühacir sinəsi qabarır. “Qatar”, “Segah”, “Zabul”, “Cəngi” cəbhələrinə iz salır.

“Kəsmə şikəstəm”də səsinə tamarzılara Fatma xanımı xatırladır:

**...Yaşadın bir zirvə həvəsilə sən,
Dindin hər mahalın şivəsilə sən,
Fatmanın yanıqlı sinəsilə sən,
Təzə ruh gətirdin cismə, şikəstəm!**

“Sarı Gəlin”in uzun saçlarının taleyindən danışan Əli Tudə:

**...Bir tale bir qızıl nəğməyə dönüb,
Yenə də səslənir “Sarı Gəlin” tək.
Nə diləyi solub, nə hissi sönüb,
Yaşayır ağ saçlı qarı gəlin tək.**

“Ayrılığın tamı, ayrılığın dadı görəsən necə olur?” deyənlərə üz tutaraq Əli Tudənin misralarındakı ayrılıq şərqlərini oxumağı tövsiyə edirəm. O tam elə dad verir ki, onu yaşamayanlar duymazlar. Onun hər bir şeirində Vətən sevgisi duyulur...

O sevginin yangısını öz qəlbi ilə hiss edənlərə salam olsun! Torpaq həsrətli dənizin duzlu, dalğalı dodaqlarını öpən sahilin vüsalı “Dənizin torpaq həsrəti”ndən boy verir:

**Demə dəniz dünyada
Dəyişməyən nəhəngdir.
Yox! Gah uyuyan quzu,
Gah haykıran pələngdir.**

**Özü su ola-ola
Həsrətdən yanır dəniz.
Sonra o təşnə-təşnə
Torpağa sarı gedir.
Sanki bir mavi gözlü
Ağ saçlı qarı gedir.**

...Dənizin dalğaları sahili bağına bassa da, bu ehtiraslı yangı, torpaq həsrəti tükənmir, bitmir.

Əli Tudənin mühacir taleyində Azərbaycanın taleyi görünür.

Əli Tudənin kitablarını bayraq edərək qaldırıram. Ah... nə xoşdur bu ağırlığı çiyinlərdə daşımaq!!! Mən o bayrağa həm də keşik çəkirəm.

Əli Tudənin şeirləri, aşıladığı kişilik, mərdlik və humanizm dəyərləri bütövlük tərənnüm edir. Oxucusunu ardınca aparan Əli Tudə onu daha böyük ideallara istiqamətləndirir.

Natella Asena

“Zəfər qalası” qəzeti, 17 noyabr 2006, səh.4.

ƏLİ TUDƏNİN NƏSRİ

Görkəmli şair Əli Tudə həm də nəsr ustası kimi tanınmışdır. Əli Tudənin bədii nəsrini fərqləndirən cəhətlərdən biri – onun daha çox epistolyar xarakter daşmasıdır. Yəni yazıçı daha çox görüb müşahidə etdiyi, yaddaşında saxladığı və sonralar bədii biçim verdiyi xatirə – hekayələr yazmağa üstünlük verir. Lirik ovqatda, zəngin obrazlarla qələmə alınmış hekayələr sanki Əli Tudənin poeziyasının davamı, əlavəsidir. Şairin yaradıcılığı əlavə

ştrixlərlə daha da dolğunlaşır və zənginləşir. Ədib qarşıya qoyduğu bədii məqsədi gerçəkləşdirmək üçün dağa-daşa düşmür; birbaşa problem qoyub, onun bədii həllini təqdim edir. Problem isə mühacirlik, insanın mühacirətdə düşdüyü sosial-psixoloji vəziyyət, böhran və bu böhrandan çıxmaq yollarının axtarılmasıdır. Mühacirliyi xüsusi sosial hal, mühaciri isə insan stereotipi kimi təsvir edən yazıçı birbaşa mətləbə keçir, sərrast, az qala publisist ifadələrlə təsvir obyektini təqdim edir.

Taleyinə mühacirlik düşmüş bir qələm əhli kimi sənətkarı düşündürən əsas problem ekstremal situasiyalarda insanın öz məsləkinə, məramına, əqidəsinə, məhəbbətinə sadıq qalıb-qalmayacağı problemidir. Müəllif ilk vaxtlar mühacirlərdə yaranmış ruh düşkünlüyü kimi psixoloji vəziyyət və bu vəziyyətdən necə çıxmaq haqqında düşünür; bu böhrandan çıxmağın yollarını axtarır.

Əlbəttə, müəllifin arqumentasiyası bir şair ürəyi üçün tamamilə məqbuldur. Adətən hər bir sözdən tez alınan, adi bir eyhamdan da həyəcana gələn, inciyən, ağrıyan şair ürəyinin psixoloji gərginliyə qarşı etiraz səsini ucaltması təbii görünür. Romantik xatirələrin şirinliyinin həyatın sərt acılığı qarşısında bir ilğım kimi uçub dağılacağı qorxusu təkcə şair qəlbi üçün deyil, hər bir insan qəlbi üçün məntiqi və təbiidir. Bu hisslər şair ürəyini həmişə kövrəldir, onun gözlərinin dolmasına, saf, təmiz, parlaq vicdanın simvolu kimi parlaq göz yaşlarının yanağına axmasına səbəb olur. İnkilaba və inkilabçılığa, dünyanı dəyişdirmə üsuluna yeni yanaşma tərzi nümayiş etdirən bir şair ürəyinin çırpıntılarını da duymamaq olmur.

Müəllif öz yazılarında bədii məramını açıqlamaq üçün maraqlı, ədəbi priyomlar işlədir. Məsələn: hekayə içində hekayə – rəvayət danışır və bununla da ümitsizliyə qapılmış, bir-birinə şübhə ilə baxan, öz aralarında düşmən obrazı axtaran, ümidləri hər şeydən kəsilən insanları ruhlandırır, onların ürəyində ümid qığılığını oyadır, yaman günün ömrünün az olmasına onları inandırır.

Əli Tudə nəsrinin bir xüsusiyyəti də onun hekayə yazanda belə şairliyini unutmamasıdır. Hekayələrinin əksəriyyətinə şair öz yaradıcılığından epigraf verir, həm də bu epigraf hekayələrin əsas məzmunu ilə yaxından səsləşir.

Hekayələrindəki mühacirət mövzusunun xronotopu əvvəlki nümunədən fərqlənir; əgər birində hekayədə xronotop mühacirətin ilk illərini, çətin və gərgin, çox zaman ağırlı adaptasiya dövrünü əhatə edərsə, bir başqasında

artıq oturmuş, öz yerini tapmış, gələcəyə ümidləri bərpa olunmuş ağsaqqal mühacirlərin bir-birinin problemlərinə yardım etməsi, bir-birinə əl tutması, ən əsası isə, bir-birini anlaması təsvir obyektinə çevrilmişdir.

Əli Tudə adi həyat və məişət hadisələrini bir şair təbi ilə qlobal hadisələrlə müqayisə etməyi unutmur; öz sənətinin xırda məsələlərdə də böyük işarələr gördüyünü və tərənnüm etdiyini nümayiş etdirir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Əli Tudənin nəsrində gözlənilməz bənzətmələr, metaforalar yaratmaq xüsusiyyəti vardır. Bir çox hekayələrində həmin təsvir vasitələrinin şahidi olmaq mümkündür.

Əli Tudənin hekayələrində hadisəçilikdən daha çox dərin simvolika, gözəl bədii təsvirlərlə obrazların psixoloji aləminə sirayət etmək xasdır. Bütün bunları müəllif realist təsvir üsulundan daha çox romantik bir pafosla, gördüklərindən daha çox, görmək istədiklərinin bədii təqdimi ilə gerçəkləşdirir. Əlbəttə, bu heç də o demək deyildir ki, Əli Tudə hekayələrində psixologizmdən bir estetik vasitə kimi tam mənasında yararlanmağa nail olmuşdur.

Əli Tudənin lirik hekayələri də çox diqqətə layiqdir. Lirik hekayələrində yazıçı istər obraz daxilində, istərsə də situativ mövqedə təbii təzad yaratmağı sevir və bunu uğurla həyata keçirir. Lirik hekayələrində qələmə aldığı emosiya və yaşantılarında Əli Tudə əksər hallarda yeni, orijinal obraz və assosiasiyalar tapır, bununla da oxucunu heyretləndirir. Onun estetik zövqünü cilalayır.

Yazıcının müxtəlif musiqi alətlərinə həsr etdiyi lirik hekayələr də öz səmimiyyəti və sənətkarın musiqi duyumunun incəliklərinin üzə çıxması ilə maraq doğurur. Bunlar da birbaşa musiqi alətinə canlı bir müsahib kimi müraciətlə qələmə alınmışdır və onun adı gözlə görünməyən əlamət və funksiyalarını bədii dilin köməyi ilə oxucunun gözləri önündə canlandırır. Məsələn, Azərbaycan musiqisinin zərb alətlərindən biri olan adicə qavalın nə qədər rəngarəng obraz və funksiyalarının olması oxucuda xoş heyret duyğuları oyadır, ona estetik həzz verir.

Əli Tudə nasir qələmini bir şair ustalığı ilə işlədərək bəzən adi bayağı görünən həyat hadisələrində, münasibətlərdə bir ülvilik, fəlsəfi məzmun və məna axtarıb tapır.

Əli Tudənin kiçik həcmli lirik hekayələri dərin emosionallığı, həyat eşqi, vətən məhəbbəti, insana hörmət duyğuları ilə aşıllanmış miniatür lövhələri xatırladır, şairin yaradıcılığında şeirlə nəsrin arasında keçid janrı kimi maraq doğurur.

Hekayələrində Ə.Tudə xalqın tükənməz söz xəzinəsindən ustalıqla istifadə etmiş, süjet daxilində əfsanə və ibrətamiz əhvalatlar verməklə əsəri daha da oxunaqlı etmişdir.

Beləliklə, mühacirət ədəbiyyatında daha çox şair kimi tanınmasına baxmayaraq, Əli Tudə bir nasir kimi də öz qələmini uğurla sınıamış və bir sıra orijinal hekayələr ərsəyə gətirməyə nail olmuşdur. Bu baxımdan, çağdaş Güney mühacirət nəsrində onun öz səsinin, öz nəfəsinin duyulduğunu inamla söyləmək lazımdır.

**Mahmizər Mehdiyeva,
filologiya elmləri namizədi**

2007.

Əli Tudənin XX cildlik əsərlərinin XV cildinə ön söz

VƏTƏNDAŞ ŞAİR...

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan Əli Tudə ürəyində bütöv Azərbaycan boyda sevgi yaşadan, onu azad görmək istəyi ilə yaşayan, “Yandım, “Vətən” – deyə nalə çəkən əsl vətəndaş şair idi. Əli qələm tutub yazandan, Vətənindən didərgin düşüb “Mən öz qardaşıma mehman gələndə” – deyən gündən son anadək “O, azad olmasa yaşamam, inan” – dedi.

Azərbaycan Respublikası Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyinə Dəstək Cəmiyyəti və ODƏR təşkilatının görkəmli şair, ədəbiyyatşünas, əməkdar incəsənət xadimi Əli Tudənin 85 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbiri ODƏR-in rəhbəri Həsən Həsənov açdı. Əli Tudə işığına toplaşanları Azərbaycan poeziyasının daha bir layiqli nümayəndəsinin xatirə gecəsində görməyindən məmnun qaldığını dedi. DAHD cəmiyyətinin prezidenti Tofiq Əlizadə “Mən yalnız torpağımı öpəndə əyilmişəm” deyən şairin vətənpərvərliyindən və böyüklüyündən danışdı.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Cənubi Azərbaycan şöbəsinin əməkdaşı Sabir Nəbioğlu yubilyarın həyat və fəaliyyəti barədə geniş məlumat verdi. Qeyd etdi ki, Əli Tudə yaradıcılığa orta məktəbdə oxuyarkən başlamışdır. 1938-ci ildə repressiya dövründə əslən Cənubi Azərbaycandan olduğu üçün nənəsilə birgə İrana sürgün edilmişdir. Əvvəlcə ata-baba yurdu Ər-

dəbildə – Çanaxbulaq kəndində təsərrüfat işləri ilə məşğul olmuş, sonra Zəncan, Miyana, Astarada fəhləlik etmişdir. Cənubi Azərbaycanda başlayan milli-azadlıq hərəkatında silah və qələmlə mübarizə aparmış, xalqı müstəqillik uğrunda mübarizəyə çağırmışdır. Milli hökumət qurulduqdan sonra, Maarif nazirliyində təhsil şöbəsinin müdiri olmuş, “Ana dili” kitabının nəşrinə və xalqa çatdırılmasına böyük əmək sərf etmişdir. Sonra isə İran tarixində ilk dəfə olaraq Təbrizdə Milli filarmoniya yaratmışdır. O, “21 Azər” medalına layiq görülmüş, Təbrizin “Şairlər Məclisi” tərəfindən “Tudə”, yəni “Xalq” təxəllüsünü qazanmışdır.

Professor Almaz Əliqızı öz çıxışında Əli Tudə yaradıcılığının bəzi məziyyətləri barədə danışdı: “Əli Tudə milli istiqlal şairi idi. Onun üçün bütöv Azərbaycan var idi və xalqı üçün çox işlər gördü. Milli azadlıq hərəkatında fəal iştirak edən Əli Tudənin həyat və fəaliyyəti türk gəncliyi, türk dünyası üçün bir örnekdir”.

Sonra söz professor Vilayət Əliyevə verildi. O dedi: “Xoşbəxtlik mücərrəd anlayışdır. Əli Tudə isə xoşbəxt taleli bir insan idi, çünki özündən sonra bir iz qoyub getdi. Öz ideyası uğrunda mübarizə apardı, istədiyi kimi yazıb-yaratdı. Gözəl ailə başçısı idi, onu yaşadan övladları var. Xoşbəxtlik üçün daha nə lazımdır?!”

Milli hökumət irtica qüvvələri tərəfindən boğulduqdan sonra Bakıya qayıdan Əli Tudə qələmə sarılaraq ömrünün sonunadək xalqını mübarizəyə səslədi, onun taleyinə həsr etdiyi şeirləri ilə özünə əbədi bir abidə ucaltdı.

Xatirə gecəsində səslənən şairin öz ifasında lentə alınmış şeir nümunələri hər kəsdə kövrək duyğular oyatdı...

Zümrüd Qurbanqızı

“Respublika” qəzeti, 15 fevral 2009, səh.7.

“Müstəqil” qəzet, 18 fevral 2009, səh.1.

VƏTƏN NİSGİLLİ ŞAİR

Parçalanmış Azərbaycanın, dünyaya səpələnmiş soydaşlarımızın ağrılarını tək-cə həyatında deyil, poetik yaradıcılığında da dərinlən yaşamış Əli Tudə qədərbilən oxucuların qəlbində nurlu çöhrəsi, yurdsevər və cəfakəş obrazı ilə silinməz izlər qoymuşdur. Unudulmaz şairin anadan

olmasının 85 illiyi münasibətilə keçirilən anım mərasimində söz ustasının bəlalı ömür yolu və xoşbəxt yaradıcılıq taleyi barədə ətraflı söhbət açıldı.

Filologiya elmləri doktoru Sabir Əmirov güneyli-quzeyli Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndəsi, əməkdar incəsənət xadimi Əli Tudənin ömür yolunun, zəngin yaradıcılığının ən mühüm məqamlarını yada saldı.

Cənubi Azərbaycan Milli hökumətinin süqutundan sonra Əli Tudənin sonrakı bütün həyatı və yaradıcılığı Bakı ilə bağlı olmuş, ömrünün son gününədək o, Vətənin bütövlüyü, xalqımızın istiqlalı amalına sadıq qalmışdır. Şairin Bakıda, Təbrizdə, Moskvada çap olunmuş 50-dək kitabının baş mövzusu soydaşlarımızın istək və arzuları, yurd həsrəti, xalqımızın tarixi bəlalarıdır. “Cənub nəğmələri”, “Ömrün illəri”, “Həyat sınağı”, “Mənim səsim” kimi neçə-neçə şeir kitabı illər boyu əllərdə gəzdi, yaşlı nəslə ovundurdu, gəncliyi Azərbaycan ideali ilə silahlandırdı.

Məclisdə çıxış edən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin prorektoru, professor Vilayət Əliyev, ədəbiyyatşünaslardan Asif Rüstəmi, Almaz Əliqızı, Bahar Bərdəli, tarixçi Solmaz Rüstəmov, “Azərbaycan məktəbi” jurnalının baş redaktoru Nəcəf Nəcəfov, “Azərbaycan” qəzetinin şöbə müdiri Flora Xəlilzadə, şair Qəşəm İlqar və digər natiqlər Əli Tudənin ölməz xatirəsini onun həyat və yaradıcılığının ən yaxşı örnəkləri ilə yad etdilər.

Mərasimin təşkilatçıları “ODƏR” – Həqiqət və İşıq Təşkilatının rəhbəri Həsən Həsənov, Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyinə Dəstək Cəmiyyətinin sədri Tofiq Əlizadə bildirdilər ki, şəxsiyyəti ilə yaradıcılığı üst-üstə düşərək parlaq bir vətəndaş timsalı yaradan Əli Tudənin irsi onu həmişə yaşadacaq, sevdirecək.

Sonda şairin oğlu telerejissor Natiq Cavadzadə atası ilə bağlı çağdaş oxucuya bəlli olmayan bəzi məqamlardan söz açdı, Əli Tudənin xatirəsinə göstərilən ehtirama görə qədirbilən soydaşlarımıza minnətdarlığını bildirdi.

Tahir Aydınöglü

“Xalq qəzeti”. 24 fevral 2009, səh.7.

ƏLİ TUDƏ YARADICILIĞINDA SƏNƏT, SƏNƏTKAR

Əli Tudə sənətin, sənətkarın vəsfinə hələ yaradıcılığa başladığı gənc yaşlarından yer vermişdir. Şairin yaradıcılığını izlədikcə, bütün kitablarında sənətdən söhbət açdığının şahidi oluruq. Şairin sənətə, sənətkara verdiyi qiyməti şeirləri və məqalələri əsasında dəyərləndirmək və oxuculara çatdırmağa çalışacağıq.

Şairin elə ilk kitabında ilk vəsf olunan sənətkar Aşıq Hüseyn Cavandır. Əli Tudənin həmin aşığa həsr olunmuş bir neçə şeiri vardır. “Aşıq” şeirində şair aşığın özünə müraciət edir. Şeir 1946-cı ilin martında yazılmışdır. Ancaq şeirdən görünür ki, o zaman cənubda azad günlər yaşanılırdı. Şair aşıqdan sazını dindirməyi rica edir və deyir ki, bu həyat, bu vətən, bu el sənindir. Şair xatırladır ki, bir vaxt yurdu viranə idi və həmin aşıq da mey-xanələrdə çalıb-oxuyardı. Onun sənəti çox ucuz tutulardı. Amma indi qələm azad, sənət azaddır, Milli Məclis, dövlət var, millət aşığa qiymət verir. Şair istəyir ki, aşıq keçmişini unutsun, millətin bugünkü zəfərindən, al günəşli səhərindən oxusun, bu ağ günlərdən bir dastan yaratsın, aşığın sözü dalğa-dalğa Tehrana düşsün, düşməni öz evində həyəcana salsın. Şair aşığın qismətini alqışlayır:

**Şairin sərvəti, varı şeirdir,
Əkdiyi bağcanın barı şeirdir.
Yaxın ürək dostu, yarı şeirdir,
Sənin də saz olmuş qismətin, aşıq!**

“Oxuyan qız” adlı şeiri oxuyandasa, artıq şairin yurdunun talan olduğunu, yenə də viranəyə çevrildiyini görürük. Şair indi də Təbriz gözəlinə müraciətlə deyir ki, niyə Saib yurdunun şeiri, qəzəli yanıqlı səsində ağlayır? Axı bir zaman sən nəğməkardın, o səhnə, o paltar, o səs, o mahnı hələ də gözümün qabağındadır, hanı o söhbətin, o sazın? Şair qıza deyir ki, susma, kədərli olsan da, oxu. “Oxu həzin-həzin “Qaragilə”dən. Şair inanır ki, bir gün yenə o günlər qayıdacaq. Zəfər mahnısını dinləyənlər əl çalıb onu alqışlayacaqlar.

Şairin “Təbriz aşığı” şeirində də eyni nisgili, həsrəti duyuruq. Burada şair yandırılmış kitabları da xatırlayır, lakin aşığa ürək-dirək verərək deyir ki,

düşmən min qalın kitaba od vursa da, anlamadı ki, sənin hər nəğmənin duyan ürəklərin varığındadır. Sənin Təbrizdə itsə də, diyardan-diyara getsə də, yenə də Azərbaycan torpağındadır.

“Kamança” şeirində daha böyük nisgilin, ələmin şahidi oluruq. Amma bununla belə şair yenə də bir gün insanların xilaskarı, nicatı olan qurtuluş nəğməsinin yazılmasına, zəfər marşının çalınmasına inanır.

“Qoca aşiq” şeiri yenə də Hüseyin Cavana həsr edilmişdir. Şair aşığa təsəlli verir, deyir ki, düşünmə bu dünyada qonaqsan, bir gün gedəcəksən, cahhan qalacaq, sən xatirən Vətən diyarında həmişə anılacaq. Sən qocalsan da, bu dünyadan getsən də, adın tarixlərdə cavan qalacaq. Şair burada təbiətin bir qanununu xatırladır:

**Dostum, təbiətin qanunudur bu,
Onu poza bilməz nə torpaq, nə su.
Bir sənət əsəri, könül duyğusu –
Zamandan-zamana nişan qalacaq!..**

Şairin ölməz bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyova ithaf etdiyi “Sənin nəğmənin” adlı şeiri də vardır. Burada şair həyatın bir bulaq kimi axdığı, dünyanın sadəcə bir tamaşa olmadığını, zamanın hünərsizləri tez gəlib-gedən bir qonaq kimi az yaşatdığını qeyd edərək, bəstəkarın bir sənətkar kimi müqəddəs diləklər duyduğunu, bəzən şair kimi xəyala daldığını, qəmdən alışan ürəkləri bir telli saz kimi çaldığını, Təbriz səhnəsində bəstəkarın yaratdığı nəğmələrin şalələ kimi qəlblərə axdığını, qoca Nizaminin şeirinin, qəzəlinin gözəl avazında dil açdığını, Təbriz gözəlinin onun təranəsiylə güldüyünü, sevincini səmimi qəlbədən etiraf edir, sabah Qoca Şərqi başı üstündə dan qızarılanda onun nəğməsinin qara məhbəsdəki insanları qəm yuxusundan oyadacağına inanır.

“Sənətkarın şöhrəti” adlı şeirdə isə şair təbiətin ecazkar qüdrətini vəsf edir və bu zaman radioda bir musiqi səslənir. Bu musiqi sədaları altında meşələr də, dərələr də, buz bulaqlar da, nəğməli quşlar da dincəlir, sükuta dalır. Bir rəssam şairdən soruşur ki, bu hansı musiqidir? Şair tanımadığını bildirir. Rəssam “İndi tanıyaram” deyib diqqətlə qulaq asır. Birdən qürurla gülümsəyib deyir: “Bu Çaykovskinin öz dühasıdır, “Yevgeni Onegin” operasıdır”. Şair rəssamın könlündə yurd salan sənətə olan hörmətə heyran qalır. Şair öz fikrini poetik obrazlarla belə verir:

**Deyirəm doğrudan hər sənətkarın,
İstər bəstəkarın, istər memarın,
İstər bir şairin, istər rəssamın,
Yaşayıb-yaradan hər bir adamın
Şöhrəti nə adı, nə sərvətidir,
Yalnız öz əsəri, öz sənətidir.**

Şair Aşıq Hüseyn Cavana yazdığı “Saz” şeirində aşığa çalmağı, susmağı məsləhət görür və yenə də burada şairin Təbriz həsrətini, gələcək arzusunu duyuruq, eşidirik.

İsmayıl Cəfərpura həsr olunmuş “Könlüm şeir istəyir” şeiri də diqqəti cəlb edir. İsmayıl Cəfərpur xəstə dostunu yoxlamaq üçün xəstəxanaya gəlir. Qarlı bir qış günüdür. Şair bir vaxt döyüşdə dost olduqlarını qeyd edir. Yenə də Təbriz xatirələrini misralayır, dostunun mərdliyindən söz açır. Dostu gedəndə şairdən soruşur ki, könlü nə istəyir. Şair isə heç bir şey, sadəcə bir qələm, bir dəftər, həkimlər dərdimə əlac etməsə, bir qələm, bir dəftər dərdimə çarə tapar, – deyir. “Min ağsaçlı loğmandan güclüdür öz sənətim” deyən şair nə həkimdən, nə dərmandan minnətli olmadığını bildirir.

Şairin “Qəzəb” adlı kitabı “Arazın o tayındakı şair dostuma” adlı şeirlə başlayır. Şeirdə şair “Şairlər məclisi”ni xatırlayır. Son ayrılıqları düşünür və düşüncələrini sətirlərə düzür. Şair dostu ilə gah şeir məclisində, gah da “Gülüstan” bağında görüşdüyü anları yadına salır. Təvillərdən, mitinqlərdən, döyüشلərdən, tribunadakı nitqlərdən danışan şair dostundan şeir istəyir və onun oxuduğu şeiri dinləyib, o işgəncə və əzabları unutmaq və yeni bir şeir kitabı yazmaq istəyir. “Qələm” şeirində isə şair müxtəlif işlərə, əməllərə xidmət edən qələmlərdən söz açır.

“Şairin kitabxanasından” seriyasından olan şeirlər kitabından Əli Tüdənin Süleyman Rüstəmə ünvanladığı “Bilirəm, bu yolda mən tək deyiləm” adlı şeir də böyük maraq doğurur. Şair Süleyman Rüstəmin şeirlərinin o tayda məhəbbətlə, hərərlə qarşılanmasından, zəfər bayraqlı döyüşdə kitablarının yaraq olduğunu, hər dodaqdan şairin ilhamdan yoğrulmuş sətirlərini eşitdiyini qeyd edir və o zaman Təbrizdə onu görmədiyinə təəssüf edir, deyir ki, əgər dumanlı Təbrizi gəzib qəmli insanlara nəğmə deyəndə səni görsəydim, əlindən tutub kasıb bir kəndə qonaq aparardım, nənəm dağ boyda dərini unudub əlindən öpərdi, mən də sevinərdim, gülərdim. Şair yazır:

**Elə bir şeirini tapmadım ki, mən,
O taydan, Təbrizdən danışmayasan.
Böyük dərdimizi şeirə düzüb sən,
Həyatda məndən çox alışmayasan.
Şeir səmamızın hüdudu yoxdur,
Odur, bax, o dərin xəyallı sənsən!
Düzdür, bu səmada qartallar çoxdur,
Ancaq ən qocaman qartalı sənsən!**

“Gələcəyin memarları” şeirində şair Azərbaycan Politexnik İnstitutunun tələbələrini, gələcək sənətkarları alqışlayır.

Şairin “Yanıqlı tütək” kitabı elə şeiri tərənnüm edən “Şeir” adlı şeirlə açılır. Şairin bu şeiri epiqraf seçdiyi kitabını vərəqləyirəm. İlk diqqətimi cəlb edən M.Axundova həsr olunmuş “Məşəl olan qələm” olur. Daha sonra “Kədərli gülüşlər” bizə böyük Sabirdən danışır. “Müğənni”də Seyid Şu-şinskinin sənətkarlığına heyrəti görürük, onun səsinə Qarabağ bulaqlarının nəğməsini, nəfəsindəki tər güllərin ətrini hiss edən şairin alqışlarını eşidirik. Şair yazır:

**Ölkəmin musiqi xəzinəsində
İncilər içində birincidir o!
Nə qədər xatirə var sinəsində,
Sənət dünyasının sevincidir o!**

Kitabındakı “Təəssüf” şeirində M.Ə.Möcüzün həyatını, ölümünü verən şair onu yoxsul, həm də yoxsulların halına yanan sənətkar kimi təqdim edir. Çiyində köhnə əba gəzdiren, ehtiyacdan sonuncu yorğanını da satıb gözəl əsərlərlə boş daxmasını bəzəyən şair bir gün elə o kasıb daxmada gözlərini əbədi yumur. “Təkcə ləqəbi deyil, işi də möcüz olan, sinəsində qaysaqlı yaralar qalaqlanan, çırağı sönəndə Ay işığında da qələmdən ayrılmayan, sirrini, ehtiyacını kimsəyə deməyən, Azərbaycanı üzük, Təbrizi onun qaşığı sayan və nadanlığa üsyan edən, zindanlara meydan oxuyan, güləndə ağlayan, ağlayanda gülən, öləndə fəxri qaraulunda Səhənd dayanan, Eynalı dayanan, milyon həmvətəninə səyyar xəyalı dayanan şairi vəsf eləyən şairin sonunda Möcüzü vaxtında tanımayan qonşusunun təəssüfünü verir. Camaat axın-axın daxmaya girib şairin hər bir yazılı vərəqini sevə-sevə toplayanda

qonşu min təəssüflə öz-özünü qınayır ki, bu vaxta kimi belə bir adamı tanımamışdır.

Şairin “Seçilmiş əsərləri”ndə məşhur kaman ustası Habil Əliyevin sənətini dəyərləndirən “Segah”, Aşıq Hüseyn Cavana ithaf edilmiş “Qardaş” adlı şeirlərin hər birində Əli Tudə ömründən bir pay var. Burada şair qəlbinin döyüntüləri eşidilir, şairin gah gülümsər, gah kədərli çöhrəsi göz önünə gəlir, kövrək misralara tökülən alın təri, ürək qanı duyulur. Bu kitabda şairin “İlham hardadır” adlı şeiri diqqəti daha çox cəlb edir. Sənətə, sənətkara,ilhama, istedadla olan hörmət, inam burada daha çox əksini tapmışdır. Şair yazır ki, şair dostum, gözlərini göyə dikib gözləmə ilham gələcək, ilham hər işdə, hər peşədə, həvəsdə, qayğıda var. İlham istedadın zəhmətlə, hiss-həyəcanla, duyğu ilə, vüsət ilə birləşməsi, qaynayıb-qarışmasıdır, “Bir ürəkdə çıraq-çıraq alışması”dır.

İlham nədir?

Səyyar xəyal, alıcı göz.

Dərin zəka, bol təcrübə, tutarlı söz!

Sanma ilham göydə olur, yerdə də var,

Güldə də var, neftdə də var, tərdə də var.

O qartalsa, qanadları bu həyatdır,

Min döyüşdür, min arzudur, min büsətdir!

Əli Tudənin “Ömrün illəri” kitabındakı “Rəssam” şeirində görünüşü sadə, geyimi adi olan, fəqət yaratdığı əsərlərin heç biri adi olmayan bir rəssamın, rənglərdə yaşayan hünər – rəssam ürəyinin odu, sənət incisinə dönən dağlar, düzlər, meşələr, sənət otağından gözəlliklərə uzanan yol rəssamın barmaqları, rəngi güllərdən, odu al günəşdən alan sənət lövhələri, sənət xətrinə çöllər gəzən rəssam – sənət məcnunu, çiçəklərin öpüşdüyü, bulaqların dindiği, aranların, yaylaqların danışdığı sənət əsərləri, neçə kəndə, şəhərə baxan rəssam xəyalının pəncərələri, fırça ilə yerdən göyə qalxan Azərbaycan mənzərələri, boz torpaqlara da şöhrət gətirən sənət bulağı, istedad, şöhrət, rəssam ilhamının təntənəsi, ilin dörd fəslini də özündə yaşadan əsərlər, sənət qarşısında əyilən şair başı, şairin “Mənzərə şairi” adlandırdığı rəssam Səttar Bəhlulzadə gözümüz önündə canlanır.

“Bəstəkar” adlı şeirdə nələr bizi özümüzdən alır; Təbrizdə söyüdlü arxın qırağında, yolçuların dodağında dostların ilham aldığı “Təbrizim” nəğ-

məsi qanad açır. Şair soruşur ki, bu hansı bahadırındır? Cavab verirlər ki, bahadır demə, cavandır, bu nəğmə bəstəkar dostumuz Cahangirindir. Şair bəstəkarın sənət dünyasına dalır: Füzulinin şərəfinə yazılmış kantatani yadına salır, Vaqifin “Durnalar”ını anır, “Ana” nəğməsinin səsləndiyi anda anaların köksünün qabarmasını, anadan-anaya aparılan salamı düşünür, bu zaman sinəsi günəşli, zirvəsi qarlı dağlar görür, anaların saçında ağ dən görür. Şair bu ecazkar nəğmələri, özündə günəş hərarəti, göy dərinliyi, Kəpəz əzəməti, Kür şirinliyi yaşadan füsunkar nəğmələri alqışlayır, bu alqış misralanır. Bəli, belə yaranır Əli Tudə şeiri...

Şairin “Tarzən” şeirində də sarı simə dəyən mizrabın ağ saçlı bir millətin tarixindən danışmasını, gah döyüş, gah təntənə havasına köklənən tarın gah intizar, gah vüsəl nəğməsi çalmasını, tarzənin alqışlanmasını, şeirin sonunda şairin “Tarzən qalxdı, baş əydi, nə dindi, nə danışdı, Qolundan kimsə deyil, öz sənəti yapışdı” misraları ilə tarzənə verdiyi qiyməti görürük. “Zeynəbin nəğmələri” şeiri isə belə başlayır:

**Bir səs dalğa-dalğa gəzir havada,
De, eşidirmisən o nəğməni sən?
Nə külək, nə sazaq əsir havada,
Yaxşı duyurmusan hər kəlməni sən?**

**Sanma ki, oxuyan ya bülbül, ya da
Qocaman dağların çeşmələridir,
Xeyr, dinlədiyin o səs həyatda
Nəğməkar Zeynəbin nəğmələridir.**

Şairin gözü önündə Zeynəbin xəyalı durur, o səs pərdələrdə yayılır, nəğməyə ikinci ömür verən xanəndənin ilhamını, həvəsini, təbini tərənnüm edən şairin sənətə verdiyi qiymətsə misralanır. Şair üçün nəğmə insan əməyidir, nə yağışdır, nə küləkdir, sevilən nəğmə ilhamdan doğulan hər bir yaradıcılıq məhsulu isə daha mənalıdır, daha gözəldir...

Əli Tudənin “Şəlalə” kitabında Əliəğa Kürçaylıya həsr olunmuş “Kür şairi”, Nəriman Həsənzadəyə ünvanlanmış “Ülfət”, sonu “Ancaq o vüsala inanıram mən. O mənim, o sənənin balandı, şair” misraları ilə bitən “Şəhriyara məktub”, həqiqi şeiri tərənnüm edən “Yox”, “Şair!”, “Dalğa-dalğa təbin daşsa da, ilhamı vətəndən alasan gərək” misraları ilə başlayan “Gərək”, sənəti,

sənətkarı vəsf eləyən “Sənət”, “Mahnılar”, “Söz”, “Yenə də qələm”, “Şeir gecəsi”, hikmət şairi Sədinin sənət dünyasını oxucu qarşısında açan “Sədi”, basılmayan hünər sahibi kimi tərif elədiyi, sənətinə alqış dediyi Nəsimiyə həsr olunmuş “Nəsimi”, ölməz dahilərin yoldaşı, Füzulinin qardaşı, könülə həyan olan ölməz qəzəllərin yaradıcısı Hafızdan söz açan “Hafız” kimi şeirlərdə şairin sənətə, sənətkara olan sonsuz məhəbbətini, rəğbətini görürük.

“Həyat sınağı”nı vərəqləyərkən “İçilən rübailər” Ömər Xəyyamın dünyasının günəşini, şaxtasını, işığını, zülmətini, sevincini, kədərini, varını, yoxunu, həqiqətini, əfsanəsini gözümüz önündə canlandırır. “Nizami danışır” əzəmətli şairin söz gülşəninin rəng çalarlarını, əsrlər ardından baxan qəhrəmanlarını, Nizami hikmətini bizə açıqlayır Əli Tudə. Bu şeirdə şairlik sənətinin böyüklüyünü, ülviliyini, saflığını da tərənnüm edir.

“Araz üstə palıd” kitabında “Yanar ürəklər” silsiləsində doğrudan da yanan ürəklərin şahidi oluruq. Tək sevgilisinə baş əyən, kimsəyə əyilməz, eşqinə sadıq Aşıq Abbas Tufarqanlının faciəsinin, varı bir saz, bir rübab olan, qəbrində də yanan, öz Yaxşısını anan, nakam Sarı Aşığın hikmətini bizə çatdıran “Aşıq Abbas” və “Sarı Aşıq” adlı şeirlərində də ürəkləri yaxıbyandıran, eşqi yolunda daim məşəl kimi alovlanıb yanan aşıqlərin ömür yolundan fraqmentləri görürük.

Burada Qurban Pirimovun lent yazısına qulaq asarkən keçirdiyi hissləri əks etdirən “Çobanbayatı” şeirində şair səyyar xəyallı ustad sənətkarın doğma yerindən, Bakı gecələrinin birindən, “Nadir lövhələrin mində birindən” söz açdığını qeyd edir. Şairə elə gəlir ki, Qurbanın sinəsinə basdığı tar deyil, sənətkar öz ürəyini çalır. Sanki tar bir orkestri əvəz edir, kimin oxuyubçalmasından asılı olmayaraq da “Çobanbayatı” ürəkləri fəth edir. Üstəgəl, Qurbanın dilsiz barmaqlarının məharəti ilə dilə gətirilən simlərin bəmdən zilə qədər irəliləyən ahəngi... Məhəbbətilə ürəklərdəki qəzəbi kövrəldən, dəyanətilə təlaş, həyəcanı dincəldən, təlatümüylə sükutu coşdıran, tərənnümüylə ürəklərdə duyğuları daşdıran doğma musiqimiz öz həqiqətiylə həsrətə ümidir, sevincə inam, ülvyyətilə nəğməyə qanaddır, sənətə məqam. Şeirin sonunda şair Qurbanın ürək odunu öz sənətinə qurban elədiyini, sənətinə öz növbəsində Qurbanın sadə adını ecazkar rübablı dastan elədiyini bildirir. Burada şairin sənətə verdiyi dəyər, insanlara – sənətkarlara verdiyi nəsihət bu şeirin əsas qayəsini təşkil edir.

Əhsən Dadaşovun xatirəsinə həsr olunmuş “Ud” adlı şeirdə isə şair tarixə səyahət edir, udun yaradılmasından başlayır. Onun insanda yaratdığı qə-

ribə hissləri, ecazkar duyğuları tərənnüm edir, həmin aləti çalan nəğməkaralara alqışlar deyir, həzin-həzin axan sənət bulağını tarda şələləyə çevirən, rübabl dolaylarında “Ud” deyə gecəni gündüzə qatan sənətkarın sənət dünyasından söz açan şair şeiri belə bitirir:

**Daha həm “Qatar”ı, həm “Çahargah”ı
Tarın tellərinə tapşır inamla!
Sən kövrək “Şüştər”i, “Yetim segah”ı
Məsud simlərində dindir ilhamla!**

**Sənin həzinləşən rübablardan
Qərib Füzulinin nəfəsi keçsin!
Ancaq zənginləşən rübablardan
Nə həsrət, nə kədər nəğməsi keçsin!**

Şairin vəsf etdiyi musiqi alətlərinə həsr olunmuş “Balaban”, “Ney”, “Nağara”, “Orqan” adlı şeirlərdə də musiqi sənətimizin tərənnümünü görürük. Gileyli-gileyli danışan, səbindən şikayət daman, günəş kimi yandırır və yaxan balaban da, körpələrin beşikdə ana laylası kimi dinlədiyi, hər dəliyində vüsalla ayrılıq, sevinclə kədər yatan, payızın xəzəllərində alovlu qəlbindən qopan, dahi Füzulinin qəzəllərində misradan-misraya hopan nalələrilə ürəkləri odlayan ney də, hikmətlərlə dolu, mərdliklə döyüşən insanların qəhrəmanlıq yolu olan nağara da, doğma muğamatımızı dilləndirən, buna görə də şairə yaxın olan, doğmalaşan orqan da şair qələmi ilə öz dəyərlə qiymətini alır... Amma şair musiqiyə nə qədər qiymət versə də, yenə də şeiri ondan yüksəkdə görür. Şairin dörd misralıq şeirində də bunu hiss edirik:

**Müğənni! Könlünə qonmasın nisgil,
İstər zildə oxu, istərsə bəmdə –
Üzünü ağ edən tək səsin deyil,
Ağsaçlı şairin şeiridir həm də...**

Əli Tudənin nəsr əsərlərinin bir qismi də musiqi sənətinə həsr olunmuşdur. “Lent yazıları” adlı lirik hekayədə şairi şeir yazan görürük. Birdən şairin masa arxasından qalxıb radionu açdığının şahidi oluruq. “Ço-

banbayatı” çalınır. Şair tara da, çalana da heyran qalır. Burada şair sənəti, sənətkarı tərənnüm edən düşüncələrini verir. Tar çağlayıb susur. Şair radionu bağlayıb, pəncərəni açır, dənizə baxır və birdən möcüzə baş verir, şair bayaqdan bəri axtardığı sözü mavi dalğaların arasında tapır. Bu hekayəni oxuyanda bir anlıq həmin sətirlərin sehrinə düşürsən, yazmağa söz tapmırsan, istəyirsən durub radionu açasan, bir tar çalına, sonra bir dalğalı dəniz sahilinə gedəsən və...

“Qaval” əsərində şair qavalı xanəndənin sənət taleyindən dünyaya açılan girdə, zərif, məhrəm pəncərə, ilhamlı sənətkar ömrünün parlaq gözü hesab edir. “Qarmon” hekayəsində qarmonu royalın kiçik bacısı adlandıran şair, sənətkar sinəsində uzanıb-yığılan aləti musiqi tariximizin açılıb-örtülən hikmət dolu kitabı hesab edir.

Kamil Cəlilova həsr edilmiş “Qaboy” əsərində isə şair qaboyun bir zaman yad dildə danışdığını, indi isə onun doğma dilində tar kimi, kaman kimi, ney kimi, tütək kimi dindiyini qeyd edərək, qədim muğamatımızı öz ifasında səsləndirən qaboyu alqışlayır. Şair yazır: “Sənin o “Bəstəniqar”ında su şırıltısı, yarpaq xışıltısı, insan pıçıltısı vardır. Sən narahat duyğuları yatırırısan, yatan xatirələri oyadırsan. Sən bəzən təlatümlü ümmana dönürsən. Dağ boyda dalğaların sahilləri döyür. Bəzən tənha bulaq olursan. Kimsəsizlik üzündən kövrəlib həzin-həzin axırsan. Ancaq susmursan. Bilirsən ki, susmaq yox olmaq deməkdir. Ona görə də sən daha qürurla, daha inamla səslənirsən... Mən Məcnunun ürək döyüntüsünü, Leylinin yanaqlarına axan göz yaşının səsinə eşidirəm. Qulaqlarıma Əslini axtaran Kərəmin ayaq səsi gəlir. Əsli ah çəkir, hənirini duyuram. Nənələrin hanada ərşə-argaca dəyən darağının nəfəsini dinləyirəm. Aylı gecədə salxım söyüdün altında öz sevgilisinə nə isə deyən gözəlin pıçıltısını eşidirəm, qarlı axşamda öz oğlunu itirən ananın fəryadına qulaq asıram. Sonra buludlar dağılır. Mən səsinə eşidirəm. Günəş çıxır, şölə çəkir. Mən səsinə eşidirəm. Güllər təbəssümlə bir-birinə baxıb öpüşür. Mən səsinə eşidirəm. Quşların nəğmə dolu ürəyi rıqqətlə çırpınır. Mən səsinə eşidirəm. İnsanların genişlənən sinələrində böyüyən arzular pərvazlanır. Mən səsinə eşidirəm...”

Əli Tudənin “Təbriz yolu” kitabında Nəriman Həsənzadəyə müraciətlə yazılmış “Təbriz suyu” şeiri var ki, burada şairin Təbrizdən su gətirən Nərimana təşəkkürü var, təbərrik kimi içilən suya həsrət var, bu suyun şairin sinəsindən ani də olsa, qopardığı nisgil var...

Bu kitabda türk nəğməkarı Əməl Sayına həsr olunmuş “Türk nəğməkarı” şeirində tərcümansız da anlaşılan türk dilinin doğmalığı, nəğməkarın – türk qızının çağlayan səsi, dinləyicilərin heyrəti, gözdə yaşa dönən sözlər, möcüzəli sənət uğrunda yanan ürəyin göz yaşı, ürəkləri fəth edən nəğmə, gözəllər sərvəti sayılan gözəllik, şairin ürəyinə öz nəğməsiylə köçən türk nəğməkarı tərənnüm olunur...

“Xətai” adlı şeirdə Vətən üzərinə oxlar yağanda millətin qanını silən Xətai, əzabda nəşə tapan, döyüş marşlarının rübablarında bəm yox, həmişə zil olan, torpaq bir də bölünməsin, böyüsün deyə qılıncları qılıncıyla bölən, düşmən əhatəsinə düşəndə də əqidəsinə sadıq qalan, Vətənin qırılmış xəritəsinə sığal çəkən, sənət meydanında dumduru çeşmə olan, qabağında təlaşla qaçan, havada ağ bayraq açan, qorxudan yarığandan uçan düşməne baxıb acı-acı gülən Xətaini vəsf edən şair şeirini belə bitirir:

**O istiqlal yazdı bayrağında da,
Şeir dəftərinin varağında da.
Deyirlər, öləndə yatağında da,
“Azərbaycan” deyə öldü Xətai.**

**Dünyada öz şeiri, öz sənətiylə,
Öz andı, öz işi, öz qeyrətiylə,
Öz ruhu, öz səsi, öz cürətiylə
Bizim günlərə də gəldi Xətai...**

Bənzərsiz rəssamımız Səttar Bəhlulzadəyə həsr edilmiş “Təbiət gözətçisi” şeirində şair rəssamı zəmanəsinin rəngkarlıq bəstəkarı, gözəllik nəğməkarı, bakirlik fədakarı adlandırır. Şairin fikrincə, rəssam yaratdığı təbiət əsərləri ilə, ölməz şəkillərilə bütün fəsillərdə təbiəti qoruyur...

Əli Tudənin bir qədər kədərli, nisgilli, ümidli, mübariz poeziyası, içində Bakı–Təbriz vəhdəti yaşadan, Araz dərdi daşıyan müdrik sənətkar qələminin məhsulu kimi daim sevilib, hörmətlə, rəğbətlə qarşılanıb.

Sona Xəyal

“Kredo” qəzeti, 20 yanvar 2010.

“Azərbaycan cümhuriyyəti” qəzeti, 1 may 2010.

MÜHACİR ƏDƏBİYYATIN MÜCAHİDİ

Əli Tudə Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. O şimalı-cənublu Azərbaycanımızın sevilən şairlərindən olmuş, ömrü boyu azadlıq duyğuları ilə, Cənub həsrətilə yaşayıb-yaratmış söz sənətkarlarımızdandır. Bütün həyatı qaçqahaç-qovhaqovda, qadağalarda keçmiş şair illərlə gah Şimalda, gah da Cənubda məskunlaşaraq ağır mühacir həyatı sürməli olmuş və bu ömrü “ayrılıq imtahanı” adlandırmışdır. Ə.Tudə bununla bağlı öz xatirələrində yazırdı: “...Həyatın saysız-hesabsız imtahanları vardır. Bu imtahanlar içərisində mühacirət – ayrılıq imtahanıdır. Belə ciddi imtahanda mühacirin Vətənə də, xalqa da, əqidəyə də münasibəti dönə-dönə yoxlanılır. Daha doğrusu, mühacirin ürəyində yaxşı-yaman nə varsa, hamısı onun davranışında, baxışında, söhbətində açıq-aydın duyulur. Mühacirət həm mərd, həm də namərd sifətləri doğru-düzgün əks etdirən həqiqət güzgüsüdür!” Bəli, bu həqiqət güzgüsündə Əli Tudə mərd sifətilə necə də möhtəşəm göründü!

**O qaldırsın deyə bükük belini,
Başından keçmədi yetən yolunda.
Kimi ayağını, kimi əlini,
Mən başımı qoydum Vətən yolunda.**

Öz məhsuldar, əhatəli yaradıcılığı ilə Cənubi Azərbaycan demokratik ədəbiyyatının təməlini qoyanlardan biri olan Əli Tudənin arzuları böyük idi. Həmişə də istər Bakıda yaşasın, istər Təbrizdə, bu arzularından dönmədi, ürək yangısı ilə dedi:

**Azərbaycan bu dünyada
Şərqin məğrur qartalı!
Fəqət qoşa qanadları
Bir-birindən aralı...**

**O qanadlar birləşəndə
Çaxacaq şimşək kimi.
Bir bayrağa çevriləcək
Ən böyük dilək kimi.**

“Yandım Vətən deyə şölə-şölə mən” deyən şair düşmən əlləriylə parçalanmış Vətəni azad, insanları firavan görmək istəyirdi. Onun nəzərində “o kənd, bu kənd, o şəhər, bu şəhər” anlamı mövcud deyildi, belə ucuz, feodal düşüncələrini heç yaxına da buraxmazdı. Çünki o, böyük bir xalqın oğluydu! Zaman-zaman yağılara qarşı mərdliklə vuruşmuş, torpaqlarını yad nəzərlərdən fədakarlıqla qorumuş, düşməni həmişə narahat yaşamağa məcbur etmiş ulu bir xalqın oğluydu! O, yurdunun parça-parça olmuş torpaqlarını, hər bir daşını belə, həmişə birləşdirməyə can atmış, tökülmüş qanlar bahasına buna müəyyən qədər müvəffəq olmuş, bütövlük uğrunda daima vuruşmuş, düşmənləri lərzəyə salmış dahi sərkərdə Şah İsmayıl Xətəinin yurdundan idi. Əli Tudəyə də cəngavərlik ruhu həmin bu odlu torpağın müqəddəs qatından adlayıb keçmişdi.

**Hər kəsin öz qibləsi var,
Mənim qibləm Vətənimdir!**

Saf ürəyi həmişə azad Vətən duyğuları ilə çırpınan Əli Tudə Təbrizə necə getmişdisə, Bakıya da elə döndü – əlləri boş, ürəyi dərya kimi daima çağlar və dolu. Niyyəti isə gündüz kimi aydın idi – onun sadə, xalq dilində yazdığı şeirlərinin “şirin ləhcəsi”ni hər sətirdə, hər bir misrada duymaq olur. O, ana dilimizi yad sözlərdən, ifadələrdən qoruyur və asanlıqla da buna nail olurdu:

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim...**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı.
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim...**

Əli Tudə məhəbbətdən, təbiətdən, sadə insanlardan... cild-cild kitablar yazmışdır. Onun şeirlərinin, poemalarının, povest və hekayələrinin qəhrəmanlarının əksəriyyəti sadə azərbaycanlılardır. Canlı həyat, sadə danışıq

tərzi, təmiz dil və anlaşılıqlı üslub, hamının dərk edə biləcəyi fikir və ifadə, nəhayət, səmimiyyət Əli Tudə əsərlərinin “qanını”, “canını” təşkil edir. Bu əsərlər şifahi xalq ədəbiyyatından, qədim adət və ənənələrimizdən bəhrələnmiş, ən başlıcası isə milli özünüdərk təfəkkürünə söykənən bir xətdən keçmişdir. Onun hekayələrinin süjeti, yəqin ki, elə öz həyatından götürülmüşdür. Nəsr əsərlərinin əksəriyyətini ömrü mübarizələrdə keçmiş bir azəri türkünün həyat tarixçəsi adlandırmaq isə daha düzgün olardı. Məhəbbət şeirlərində isə təmiz sevgidən, onun yaratdığı ülvü hisslərdən söhbət açılır:

**Nəfəsimiz yanıb dodağımızda,
Havada qarışdı biri-birinə...
Xəcalətdən pörtən yanağımızda,
Damlalar çevrildi həya tərinə...**

**Yuyuldu güllərin çətirləri tək,
Sənin ağ əllərin, incə əllərin.
Bir sevgi şeirinin sətirləri tək
Çiyinə səpildi qara tellərin...**

Əsərlərində xalq ruhundan bəhrələnən, canlı danışiq dilindən tez-tez istifadə etməyə çalışın, bilavasitə buna müvəffəq olan Əli Tudə, hər şeydən əvvəl, doğma Vətənin torpağını, onun çaylarını, daşlarını, çəmənliklərini, yaylağını, dağlarını, bulaqlarını uşaq səmimiyyətilə sevən, bu yurdun gözəlliklərinə, onun insanlarına qəlbən vurulan ədəbiyyat fədaisi idi.

**“Tudə” təxəllüsünü
Xalq özü verdi mənə.
Mərd fədai olmağı
Məsləhət gördü mənə.**

Son nəfəsinə qədər Azərbaycan xalqının azadlığı yolunda fədakarcasına can qoymuş, inqilabi ruhlu çağırışları ilə özünə həyat amalı qurmuş, onu tanıyanların dediyinə görə, zahirən çox mülayim görünən, daxilən isə təlatümlü bir şair olan Əli Tudə heç vaxt şöhrət, ad-san arxasınca qaçmamışdır. Özünün dediyi kimi:

**Vətənsiz hər ad da, san da hədədir,
Sanma mən Vətəni qürbət etmişəm.
Mənsəb sahibləri gəldi-gedədir,
Mən Azərbaycana xidmət etmişəm.**

Zaman-zaman düşmən tapdağına çevrilmiş dədə-baba ocaqlarımızın, yurd yerlərimizin – Qarabağımızın, Zəngəzurumuzun, bütün Qərbi və Cənubi Azərbaycan torpaqlarının nə vaxtsa özümüzdə – həqiqi sahiblərində olacağı arzusu ilə Əli Tudə yazırdı:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

Əli Tudə çox məhsuldar şair olmuşdur. “Cənub nəğmələri” adlanan ilk kitabı 1950-ci ildə Bakıda işıq üzü görən şairin elə həmin ildə də “Bakının işıqları”, daha sonra bir-birinin ardınca “Vətən sevgisi” (1951), “Məhbusların son sözü” (1952), “Şimal həsrəti” (1953), “Arazın o tayında” (1954), “Şeirlər” (1955), “Şairin düşüncələri” (1956), “Qartal” (1959), “Qəzəb” (1960), “Şairin kitabxanası” (1962), “Buludlar” (1964) və başqa şeir kitabları çap olunur. Şairin indiyədək 40-dan çox kitabı işıq üzü görmüşdür.

Vaxtilə Hüseyn Abbaszadə, Bəxtiyar Vahabzadə, İlyas Əfəndiyev, Balaş Azəroğlu, Xəlil Rza Ulutürk, Söhrab Tahir, Nəriman Həsənzadə, Hökümə Billuri, Cabir Novruz, Mirvarid Dilbazi, Qılman İlkin, Teymur Əhmədov, Sabir Əmirov, Sabir Rüstəmxanlı, Mahmizər Mehdibəyova və başqaları Əli Tudə şəxsiyyəti və onun yaradıcılığı haqqında elmi-publisistik məqalələrlə çıxış etmiş, onun bədii irsini yüksək dəyərləndirmişlər.

Qeyd etmək yerinə düşür ki, son illər Azərbaycan ədəbi irsinə dövlət tərəfindən yüksək qayğı və diqqət göstərilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq sərəncamı ilə dünya klassiklərinin, eləcə də Azərbaycanın şair və yazıçılarının əsərləri latın qrafikası ilə yenidən çap olunur. Azərbaycan ədəbiyyatına çoxlu sayda sanballı poeziya və nəsr əsərləri bəxş etmiş Əli Tudənin əsərlərini də bu sıraya aid etmək olar. Bu əsərləri bir yerə toplasaq 7-8 cildlik mükəmməl bir əsərlər toplusu alınar. Fikrimizcə, kitabları əsasən keçmiş sovet

dövründə kiril qrafikası ilə buraxılmış Əli Tudənin də əsərlərinin latın qrafikası ilə nəşrinin zamanı çatmışdır. Ümidvarıq ki, müvafiq dövlət qurumları bu barədə müsbət rəy bildirəcəklər.

Ağahüseyn Şükürov,
AMEA-nın Nizami adına
Ədəbiyyat İnstitutunun dissertantı.
“Respublika” qəzeti, 5 aprel 2011, səh.5.

VƏTƏN VƏ HƏSRƏT MOTİVLƏRİ

Əli Tudə... Azərbaycan poeziyasında cənub həsrətini, vətənçilik ideyasını yaşadan gözəl söz ustadı... Yaşasaydı, 87 yaşı tamam olacaqdı. Amma şeirlərini oxuduqca hiss edirsən ki, yox, o, bu qədər yaşamazdı, hətta şəkillərində gözlərinə çökən həsrət də bunu deyir... Əli Tudənin sənət yoluna bir nəzər salaq...

O, bədii yaradıcılığa şeirlə başlamış, ilk şeiri hələ Bakıda, yeddinci sinifdə oxuduğu zaman – 13 yaşında ikən çap olunmuşdu. 1937-1938-ci illərin repressiya dalğası bu kiçik ailənin də qapısını döyəndə – “iranlı” adı ilə Cənuba “köçürüləndə” Əli 14 yaşın içindəydi – qəlbində təzə-təzə sevgi duyğuları baş qaldırmışdı. O, doğma ocağına, sevimli məktəblərinə, füsunkar Bakıya vurulmuşdu. Qəlbində doğma Vətənə – onun hər daşına məhəbbət oyanmışdı. Elə bu ilhamla da bədii yaradıcılığa girişmiş, məktəbin radio qovşağında, divar qəzetində, sonra isə dövrü mətbuatda tez-tez şeirləri ilə çıxış edirdi. Lakin amansız tale uşaq qəlbinə hakim kəsilərək onu didərgin hala saldı. Yeniyetmə çağlarında Təbrizdə döyüşlərə atıldı, Vətənin azadlıq mübarizəsinə qoşuldu. Şeirlərində azadlıq və bütövlük duyğularını qələmə alıb millətin istiqlalı uğrunda canı ilə, qanı ilə mücadilə apardı. Bütöv Azərbaycan naminə heç kimdən, heç nədən qorxub-çəkinmədi:

O qaldırsın deyə bükük belini,
Başından keçmədi yetən yolunda.
Kimi ayağını, kimi əlini,
Mən başımı qoydum Vətən yolunda!

Bəli, Əli Tudə Vətən yolunda məhz başını qoymuşdu. Qandan-qovğadan, ölüm-itimdən, işgəncə və əzabdan qorxmayan döyüş ruhlu bir əsgər kimi! Axı bu mübarizənin od-alovunu, hər an baş verə biləcək qəfil ölümü gözlərinə almışdı. Bilirdi ki, nə vaxtsa imperiya cəlladlarının qılıncına tuş gələ bilər – axı neçə-neçə qəhrəmanlarımız, mərd, qorxu bilməyən Azərbaycan oğulları zaman-zaman düşmən əllərilə qətlə yetirilmişdi. Tarix boyu Azərbaycanın başına nə oyunlar açılmışdı, nələr gətirilməmişdi bu xalqın başına?! Əli Tudə xalqın tarixini gözəl bilirdi, bütün olayları özünün idrak süzgəcindən keçirirdi.

**Neçə-neçə ölkəyə
Neçə pay verən qismət,
Azərbaycandan heç nə
Əsirgəməmiş fəqət.**

**Ona görə də yadın
Gözü bu yerdə olub.
Dostluğu məqsədinin
Üstündə pərdə olub.**

Əli Tudə Cənubda milli azadlıq hərəkatının qanla boğulmasını öz gözlərilə görmüşdü:

**Onda bir illik cəlal
İtirirdi ömrünü.
Min doqquz yüz qırx altı
Bitirirdi ömrünü.
Şah qoşunu tanklarla
Dolacaqdı şəhərə...**

İllər keçəndən sonra yenə oxşar mənzərə yaranacaq və şair yazacaqdı:

**...Min doqquz yüz doxsandı...
Güllələr qadını da,
Uşağı da odladı.
Tanklar meyitlər üstədən
İrəliyə adladı.**

Əli Tudə Cənubdakı mövcud rejimə qarşı çıxaraq canını oda atdı – milli azadlıq hərəkatının ön simalarından birinə çevrildi. O da məsləkdaşları kimi xalqı mübarizəyə səsləyir, bu azadlıq mücadiləsinin ön sıralarında addımlayırdı. Öz üsyankar və mübariz ruhlu şeirləri ilə Azərbaycan poeziyasında siyasi lirikanın gözəl nümunələrini yaradırdı Əli Tudə...

**Min yara vursa da elimə düşmən,
Yenə qərq olacaq selimə düşmən.
Düşəcək, yəqin ki, əlimə düşmən,
Ömrünün qətlinə fərman vermişəm.**

Şair haqlı olaraq düşməyə ölüm diləyirdi. Axı haqq-ədalət, tarixin miqan-tərəzisi, zəmanənin ləngəri nə vaxtsa öz axarına, öz səmtinə düşməlidir. Onun heç kimlə heç bir qəsd-qərəzi yoxdur, heç kimin torpağında gözü, sərvətində tamahı yoxdur. Ancaq bu dünyanın bir parçası olan doğma torpağında onun da azad, müstəqil yaşamaq haqqı var. O, bu haqqı tələb edir, onun uğrunda yaşayıb-yaradır. Vətənin müsəlləh əsgəri kimi vuruşa-vuruşa, səngərlərdən keçə-keçə azadlıq nəğmələri oxuyur:

**Sevirəm xalqımı özümdən artıq,
Ürəyimdən artıq, gözümdən artıq,
Tuturam sözünü sözümdən artıq,
Mehriban səsinə mən can demişəm.**

və yaxud:

**Azərbaycan bir qaladır,
Hər kərpici bir səngər.
Hörgülər arasından
Hünər boylanır, hünər.**

Vətən məhəbbəti Əli Tudə yaradıcılığının əsas qayəsini – ana xəttini təşkil edir. Hansı kitabını açıb-vərəqləsən, görərsən ki, orada şimallı-cənublu Azərbaycanın dərd-sərindən, gündəlik qayğılarından, əsrarəngiz təbiətindən, gözəl insanlarından... danışılır. Əli Tudə özü nə qədər mübariz və üsyankardırsa, şeirlərindəki lirik “mən”i də bir o qədər döyüşkən ruhlandır. Həyat eşqinə, vətənpərvərlik və mübarizlik, vətəndaşlıq və ziyalı-

lıq kimi başlıca mənəvi keyfiyyətlərə malik həmin döyüşkən ruhlu insanın içindən hamının – kütlənin eşidə biləcəyi bir səs gəlir. Bu qüdrətli səs hər bir vətəndaşı silkələyir, xalqın istiqlaliyyəti və bütövlüyü uğrunda mətin mübarizələrə, daha çətin sınaqlara səsləyir, məşəqqətli günlər qarşısında mənəvi birliyə çağırır. Bu səs bütün ömrünü müqəddəs amallar uğrunda daima mübarizələrdə keçirmiş bir mücahidin, eləcə də azadlıq ideyaları ilə yaşayan milyonların səsidir. Bəzən gurlayan, bəzən zəifləyən, bəzən də az qala içində boğulan bir səs. Bu, doğma ocağını, dədə-baba yurdunu, onun hər qarışını göz bəbəyi kimi sevən vətənpərvər bir insanın azadlığa çağırış sədalarıdır:

**Yox! Şimşək bir anlıq yanır... Mən ancaq
Bütün ömrüm boyu yandım... Bəs necə?
Dedim bəlkə bu xalq, bəlkə bu torpaq
Mənim işığımla zülmətdən keçə.**

Bu səs hamıya car çəkirdi ki:

**Yox! Xalq dənizdir, onu
Bəlalər qaralayar.
Tufanlar döyəcləyər,
Şimşəklər paralayar.
Dənizin içindəsə
Tələtümlər yetişər...**

Gənclik illərini mübarizələrdə keçirmiş Əli Tudə əslinə-nəslinə sadıq olmuş, dədə-babalarının yolu ilə getmişdir. Gələcək nəsillərə isə öz öyüd-nəsihətini belə bildirirdi:

**Qar yağdısa yaz fəslimə,
Sadıq qaldım mən əslimə.
İndən belə öz nəslimə
Əmanətdir mənim dünyam.**

Əli Tudənin müxtəlif illərdə qələmə aldığı “Xalq”, “Azərbaycan olmasa, “İstiqlal şəhidləri”, “Anasan, fərman ver”, “Sağlıq”, “Şükür deyirik”, “Ölmək istəmirəm” və s. şeirləri məhz o döyüşkən səsin çalarlarıdır.

Şairin yaradıcılığında ayrılıq, həsrət motivli şeirlər də mühüm yer tutur. O, ayrılıq və həsrətlə yoğrulmuş əsərləri ilə ikiyə bölünmüş Azərbaycanın orta q problemlərini qələmə almışdır. Xalqın tarixi taleyi, Azərbaycanın başına gətirilən böyük faciələr sənətkar qələmindən süzülüb şeirlərinə hopmuşdur.

Əli Tudənin bütöv Azərbaycan həsrəti ilə döyünən ürəyi daima xiffət çəkdi, qəribsədi, ayrılıq motivli şeirləri ilə həmvətənlərinin sevimlisinə çevrildi. Əli Tudənin “Vətən həsrəti”, “Dözüm”, “Şəhid arzular”, “Ayrılıq”, “Ay Araz”, “Təbriz yadıma düşdü”, “Savalanın quzey qarı”, “Etiraz”, “Hani”, “Səfər arzusu” və s. bu kimi şeirləri də bu qəbildən olub özünə-məxsusluğu ilə fərqlənir. İkiyə bölünmüş Vətənin birlik ideyaları, bilavasitə bununla bağlı olan ayrılıq hissələri həmin poetik parçaların məğzini təşkil edir. “Vətən həsrəti” şeirində oxuyuruq:

**Həsrət çəkməyən bilməz
Həsrət nədir dünyada.**

Əlbəttə, həsrəti, xiffəti ancaq onu çəkən bilər. Sevdinin həsrətini bəzən beş-on gün çəkə bilərsən, hətta deyək ki, lap başqa birisini də sevə bilərsən. Ömrün boyu sevdinin, ayrılığına dözə bilmədiyini bir qızı nə vaxtsa, hansı səbəbdənsə itirərsən, bir başqasına könlünü açıb həyatının davamını yaşaya da bilərsən. Beləliklə, insan öz həyatını, məhəbbətini, hətta sözünü də dəyişə bilər. Vətəni isə təzələmək, təzədən seçmək, ya da ki, başqasına dəyişmək müşkül məsələdir. Bu həsrətə dözməkmi olar? Bu elə bir dəhşətdir ki, heç nə səndən asılı olmaya, dedə-baba yurdunu param-parça edib səni nisgilin, həsrətin ağışına atalar.

Şairin “Mən səni görsəydim” şeiri Təbrizə ünvanlanıb. Gülüstan bağının, Şişəgər meydanının, Əmir bazarının, Kəcil qapısının gözlərinin önündən çəkilmədiyi doğma şəhərindən uzaq düşən vətənpərvər söz ustadı gəncliyini keçirdiyi yerlərin xiffətini çəkir:

**– Təbriz! – söyləməkdən dilim doymadı,
Uzatdım, çatmadı əlim qoynuna.
Sən məni çağırdın... Kimsə qoymadı
Ana nisgiliylə gəlim qoynuna.**

Şair hətta Vətənin səmalarında azad qanad çalan durnalara belə həsəd aparır. O da bir durna olub həmin dəstəyə qoşulmaq, heç olmasa bircə dəfə yolunu Təbrizdən salmaq istəyir:

**Durnalar neçə yol düzülüb səfə,
Qürbətdən qayıtdı ana torpağa.
Qərrib ola-ola mənə bir dəfə
Qayıda bilmədim doğma ocağa.**

Şair Təbriz xalçasını evində canamaz kimi müqəddəs sanır, yaz rayihəsini də elə həmin əlvan xalçadan alır. O, zaman-zaman ayağını deyil, alnını həmin xalçanın üstünə qoyaraq məhrəm naxışları heyran-heyran öpüb-əzizləyir. Nəsillərin yadigarı olan bu xalça Bakıda möhürə dönür onunçün. Sanki gəncliyi təzədən qanına keçir və o, qartallaşır, məğrurlaşır. Heç olmasa ani də olsa həsrətini bu yolla azalda bilir. Həsrət motivli, kədər dolu misralar bizi Savalan (“Səfər arzusu”), Ənzəli (“Ənzəli qızı”), Neştəri çayı (“Səndən nigaranam”), Qəcəl bulağı (“Qəcəl bulağı”) və digər coğrafi obyektlər haqqında olan çoxsaylı şeirlərdə də müşayiət edir. Təsadüfi deyildir ki, Əli Tudənin sağlığında nəşr etdirdiyi kitablarının hamısı – birincisindən (“Cənub nəğmələri”. Bakı, Azərənşr, 1950) tutmuş sonuncusunadək (“Təbriz yolu”. Bakı, Azərbaycan, 1996) məhz Cənub həsrətilə yoğrulub.

Şair deyir ki, Vətən həsrəti qədər yandırır-yaxa bilən həsrət yoxdur və buna dözə bilən insan sənədsiz-sübutsuz qəhrəmandır. 50 il mühacir damğası altında yaşayan, daim qürbət məngənəsində sıxılan, qəribliyin sərt üzünü görən, o taylı-bu taylı Azərbaycanın həm qərrib, həm də doğma Vətən nisgilli şairi Əli Tudənin özü də belə bir həyat məktəbi keçdi.

**Həsrət yaxşı olsaydı
Ömürlər talanmazdı.
Ay Günəşin dalınca
Aramsız boylanmazdı.**

Şımalı-cənublu yurddaşlarımız iki addımlıq məsafədən bir-birilə görüşə bilmir, onların salamlaşmasına belə yasaq qoyulur. Onlar heç olmasa görüşmək, bir-birləri ilə hal-əhval tutmaq, gün-güzəranı ilə tanış olmaq məqsədilə bəzən uzaq-uzaq qitələrə yollanırlar. Məhz bu zaman “həsrətin sarı üzünü xəcalətdən” qızarı ki, şair bunu taleyin qərribəliyi deyil, dəhşətli bir fa-

ciə adlandırır. Almaniya, Koreya kimi iki hissəyə bölünmüş ölkələrin (şükür ki, iki Almaniya 50 illik ayrılıqdan sonra birləşə bildi) vətəndaşları öz torpaqlarında, öz şəhərlərinin isti qucağında görüşə bilirlər, biz isə yox. Azərbaycanın onlardan da qabaq bölündüyünü, belə bir görüşə isə nə qayğının, nə də imkanın olduğunu dərin təəssüf hissilə bildirən Əli Tudə 1991-ci ildə SSRİ-İran sərhədinin məhz azərbaycanlılar tərəfindən sökülüb-dağıldığını görə bildi. Öz müasir silahları ilə dünyaya meydan oxuyan ordular əsrlərlə doğmalarının, qohum-əqrəbalarının görüşünə həsrət qalmış xalqın qarşısını heç nə ilə kəsə bilmədilər. Ətrafından hətta quş səkə bilməyən sərhədçilər xalqa atəş açmağa ürək eləmədilər. Bu, yalınəlli xalq kütlələrinin qəzəb dalğası idi! Tikanlı məftillər bir andaca qoparıldı, sərhəd dirəkləri sındırıldı. Qardaş qardaşa qovuşdu. Heç olmasa, belə bir toxtaqlıq tapa, həsrətimizin üstünə su səpə bildik. Gediş-gəliş sadələşdirildi, bəzi qadağalar aradan götürüldü. Bu gün çoxlarına adi görünən hissələr o vaxt Əli Tudənin əlçatmaz arzusuna çevrilərək onu çox mütəəssir edir, möhnətlərini, doğma el-obaları üçün nə qədər qərubsədiyini açıqca hiss etdirirdi:

**– Səadət! – deyəndə anamız torpaq,
Min düşmən bayrağı saldı gəncliyim.
Özüm diyar-diyar dolandım... Ancaq
Döyüşən Təbrizdə qaldı gəncliyim!**

Əli Tudəyə İrandan iki dəfə – bir sərhədlər açılarda (1991-ci il), bir də ölümündən bir neçə ay əvvəl (1995-ci il) əmisi oğlu Cavad və onun həyat yoldaşı Mehri tərəfindən dəvətnamə göndərilmişdi. Amma hər iki halda İran səfirliyi onun kim olduğunu bilib doğmaları ilə görüşə getməyə icazə verməmişdir. Şair dərin təəssüf hissələrini əmisi gəlininə xitab etdiyi 15 bəndlik “Mehri” şeirində qələmə almış, lakin bu şeirdə də gələcəyə inamını itirməyərək haqq-ədalətin nə vaxtsa öz yerini tutacağını nikbinliklə bildirmişdir:

**...Dərində saxlayır hər sirrini haqq,
Bir gün tapacaqdır öz yerini haqq...**

Ağahüseyn Şükürov

“Azərbaycan” jurnalı. 2011, N-7, səh.183-187.

“Ədəbiyyat qəzeti”. 29 yanvar-4 fevral 2014, səh.13.

BİR ŞAIR ÖMRÜNÜN ÜFÜQLƏRİ

Əslən Cənubi Azərbaycandan olan, tarixin gərdişi, taleyin hökmü ilə bu taydan o taya, o taydan bu taya köç edərək keşməkeşli ömür sürmüş sənətkarlarımızdan söz düşəndə görkəmli şair Əli Tudə xatırlanır. O, ömrü boyu azadlıq duyğuları, yurd həsrəti ilə yaşayıb-yaradıb. Gənclik illərindən həyatı qaçaqaç-qovhaqovda, qadağalarda keçib. Ağır mühacir ömrü yaşayıb. Bu ömür yolunu o özü “həyat imtahanı” adlandırır.

Onun həyatı, yaradıcılığı ilə tanış olarkən hiss edirsən ki, parçalanmış Azərbaycanın taleyini öz mühacir ömründə, bəlkə də onun qədər nisgilli, iztirablı yaşayan olmayıb. O, zamanın ən çətin sınaqlarına düçar olub. Ruzigarın ən kiçik sevincinə belə həsrət qalıb. Dünyaya göz açdığı gündən ağır imtahanlara çəkilib. Elə bil həsrət sözü onun tale yazısı olub.

Əli Tudənin çoxşaxəli yaradıcılığında Cənub mövzusu parlaq şəkildə əksini tapıb. “Arazın o tayında”, “Yaralanmış nəğmələr”, “Mehabadlı tələb”, “Hicran yolu”, “Çanaxbulaq dastanı”, “Əbədi nisgil”, “Gecikmiş vüsal”, “Ayrılmış sahillər” və başqa poemaları bu qəbildəndir. Ayrılıq, həsrət, hicran dolu həyat motivləri ilə yanaşı, şairin demokratik ruhlu azadlıq arzuları da həmin əsərlərin əsas qayəsini təşkil edir. Canlı həyat, sadə danışıq tərz, təmiz dil və anlaşıqlı üslub Əli Tudə yaradıcılığının gözəl məziyyətləridir. Əsərlərinin ilham mənbəyi şifahi xalq ədəbiyyatı və milli-mənəvi dəyərlər olub.

**Sanki mərmə udan bir əsgər idim,
Özümçün, özgəyçün təhlükəliydim.
Özüm çox deyildim, bir nəfər idim,
Ancaq bir ölkəyçün təhlükəliydim.**

Əli Tudənin yaradıcılığı çoxşaxəli və dərin mənalıdır. Onun şeirlərinin hər sətirində el sözü, hər beytində xalqın səsi var. Vətənin torpağından, daşından və qəhrəmanlıq tarixindən qaynaqlanan yaradıcılığı atalar sözləri, xalq məsəlləri ilə çox zəngindir. Yaradıcılığında inqilabi ruh çox əlçatmazdır. Bu poeziya eyni zamanda mübarizlik, əyilməzlik məktəbidir. O, yaradıcılığını, daha doğrusu, özünü yaşadığı cəmiyyətdəki saflığa, əbədi məhəbbətə həsr edib. Əli Tudə ömrünü daim yanan, şölələnən və o taylı-bu taylı vətən torpağını çilçırağa boyayan məşələ çevirir.

**Yox! Şimşək bir anlıq yanır... Mən ancaq
Bütün ömrüm boyu yandım... Bəs necə?
Dedim bəlkə bu xalq, bəlkə bu torpaq
Mənim işığımla zülmətdən keçə.**

O, heç vaxt xırdalanmır, bütöv bir kişi ömrü yaşayır. Daim haqq, ədalət dalınca gedir, ancaq ona çata bilmir. Daima ədalət karvanı düzür, amma sərbanını tapa bilmir... Heç vaxt şan-şöhrət dalınca qaçmır, heç kimin qarşısında əyilmir...

**Ancaq bu dünyaya baxmaq istəyən
Hüsünün tünlüyündə yanmasın gərək!
Şöhrət zirvəsinə qalxmaq istəyən
Milləti nərdivan etməsin gərək!**

Yaradıcılığı başdan-ayağa vətən həsrəti, hicran ağrısı ilə əhatə olunan və həyatını, sənətini xalqına fəda edən Əli Tudə, doğrudan da, tək bir elin yox, böyük bir xalqın şairidir...

Savalan Fərəcov

“Mədəniyyət” qəzeti, 9 yanvar 2013, səh.15.

ƏLİ TUDƏ POEZİYASINDA MƏHƏBBƏTİN TƏRƏNNÜMÜ

Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən Əli Tudənin nəşr olunmuş bütün kitablarında xeyli sayda sevgi şeirlərinə rast gəlirik. Həmin şeirlərdə saf məhəbbət, ülvi eşq, gözəlin vəsfi kimi lirik duyğular öz dolğun poetik həllini tapır.

Əli Tudənin ilham mənbəyi məhz ülvi hiss və duyğulardan yaranmışdır, yoxsa biz onu necə dərinədən sevə bilərdik ki? Vətənə, torpağa, doğma yurda qəlbən bağlılıq insana sevgidən qaynaqlanmırmı? Əli Tudə neçə min ilin əbədi və ədəbi mövzusunə özünəməxsus dəst-xətilə yeni çalar qata bilmişdir. Onun sevgi şeirləri o qədər səmimidir ki, inanırsan ki, burada lirik qəhrəman – sevən kəs hətta az qala güllərin necə böyüməsinin belə səsini eşidə bilir. Şairin nəzərində məhəbbət tərəvət və hərərət, səadət və ülviyyət olduğu kimi, həm də qətiyyət və ünsiyyət, eləcə də həqiqət və ədalətdir.

Bütün bunlara hekayət və şeiriyyət də qatan şair “məhəbbət ətri” yaradır və ulularımızdan gələn eşqi xatırladır:

**Mənim həssas babam ətri məlhəmli,
Yaşıl yaylağa da gözəl deyibdir.
Mənim həssas babam gözü şəbnəmli,
Sarı yarpağa da gözəl deyibdir.**

Gözəllik də bir ilahi vergidir. Şair deyir ki, bahar da gözəl olmasaydı, taleyi bomboz torpağa dönərdi və bu qədər sevilməzdi. Ona görə də gözəllikdən doymaq olmur, əgər belə bir ürək varsa da, demək o heç ürək deyil. Şair hətta real olmayan şirin xəyala da gözəl deyir. Lakin bütün gözəlliklərin fəvqündə əlbəttə ki, qadın gözəlliyi dayanır. Hətta gözəl şəkillərdən də söhbət düşəndə göz önünə ilk olaraq gözəl qadın şəkli gəlir. Şairin qələmindən çıxan “Gözəl qadın” şeiri səmimi hisslərdən bəhrələnib:

**Gözəl qadınların nadir üzünə,
Ani baxmaqdan da adam utanır.
Məhrəm görünsə də dünya gözünə,
Tələtümə gələn ilham utanır.**

22 bənddən ibarət olan bu şeirdə qadının zahiri gözəlliyi ilə onun mənəvi dünyasının zəngin çalarları tam vəhdətdə qələmə alınmışdır.

Həyatın hər üzünü görmüş, hələ gənc yaşlarından ağsaqqal zirvəsinə ucalmış şair təzə ailə həyatı quranlara öyüd-nəsihətini bildirir, onlara tələsik qərar çıxarmamağı tövsiyə edir:

**Məhəbbət bir tufan deyil,
Arasından tez keçəsən.
O elə bir dondur, gərək
Yüz ölçəsən, bir biçəsən.**

Və yaxud:

**Gənc dostum! Sevgini sən asan sanma,
Cəsarəti öyrən göy sarmaşıqdan.
Əgər sevirsənsə, sevgini danma,
Hiss ürəkdən keçər, söz danışıqdan.**

“Sevgi, gözəllik, dəyər”, “Leyli-Məcnun sevgisi”, “Sən də”, “Bir cüt göyərçin”, “Bir gözələ”, “Sənsən, sən” və başqa bu kimi onlarla şeirin hər birisi səmimi hisslər üzərində köklənib saf insani duyğular aşılır. “Leyli-Məcnun sevgisi” haqqında isə xüsusi danışmağa dəyər. Şair şeirin əvvəlində Leyli ilə Məcnunun dillərdə dastan olmuş sevgisindən danışır, bu iki gəncin əhd-peyman, ilqar, sədaqəti bütün mənəvi keyfiyyətlərdən üstün tutduqlarını poetik dillə səciyyələndirir. Xatırlanır ki, sədaqətli gözəllər biri ilə əhd-peyman bağlayarlarsa, dünyasında başqa birinə könül verməzlər – lap atasının da sözündən çıxmış olsa, lap səhralara da düşəsi olsa belə... Şair misal çəkir və 1990-cı ilin 20 yanvar gecəsində şəhid olmuş İlhamdan, bu ayrılığa tab gətirməyərək özünə qəsd etmiş həyat yoldaşı Fərizədən danışır. Müasir Azərbaycan dövrünün bu tarixi gerçəkliyi bütün azərbaycanlı gənclər üçün bir örnəyə dönərək İlham və Fərizə adlı əbədi məhəbbət dastanına çevrilib. İlhamla Fərizənin hekayəti vəfəllıq etibarilə həqiqətdə bir çox sevgiləri kölgədə qoydu:

İlham ilə Fərizə
Keçib min vurğunu da.
Vəfada unutturdu
Leyliylə Məcnunu da.

Azərbaycanın müstəqilliyi və ərəzisinin bütövlüyü uğrunda canını fəda etmiş İlhamdan sonra daha yaşaya bilməyəcəyinə əmin olan Fərizə

Bir yerdə yaşamadıq,
Bir yerdə ölək barı. – deyə

intihar edərək gözlərini əbədi yumsa da

Əhsən bu ülfətə də,
Mehrə də, sevdaya da...

Təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütün azadlıqsevər insanlar üçün müqəddəs məbədğah olan Şəhidlər xiyabanında bu gün mərd mübarizlər uyyur. Yanıqlı ağısı dəniz pıçıldayan bu xiyabanda İlhamla Fərizənin məzarları yanaşdır. Bu gün həmin müqəddəs məkan milyonların and yerinə çevrilib. Hər yeni ailə quran gəncin bu məzarların başında dayanaraq əhd-peyman bağlayıb and içmələri artıq ənənə şəklini almış, bugününümüzün reallığına çevrilmişdir.

Yaradıcılığında ara-sıra nakam məhəbbət notlarına da rast gəlinən şair deyir ki, sevgililər bir-birinə qovuşmasalar, hicran heç vaxt unudulmaz, bu ayrılıq elə beləcə “bir görüş həsrətilə yaşa dolar”, “Ayrılıq”, “Məni yıxan olmamış”, “Hər səhər”, “Şirin yuxu” məhz bu qəbildən olan şeir nümunələridir ki, burada da hicran, kədər və ayrılıq motivləri üstünlük təşkil edir, iki gəncin bir-birinə qarşı sevgi hisslərindən danışılır.

Ümumilikdə götürüldükdə, görkəmli şair Əli Tudənin məhəbbət lirİKası özünəməxsus cəhətləri ilə fərqlidir. Dönməz və döyüşkən ruhlu şairin sevgi şeirlərinin də lirik “mən”i məhz mübarizliyi və yolundan dönməzliyi ilə diqqətəlayiqdir. Burada milli-mənəvi dəyərlər, klassik Şərq özünəməxsusluğu da özünü açıq şəkildə büruzə verir.

Ağahüseyn Şükürov

“Palitra” qəzeti, 29 yanvar 2014, səh.15.

ƏLİ TUDƏ POEZİYASININ BƏDİİLİYİNƏ DAİR

Əli Tudə Cənubi Azərbaycanın tanınmış və istedadlı şairlərindən biridir. O, ədəbiyyata lirik şair kimi daxil olmuşdur. Onun lirikası başdan-ayağa xəlqi olan, müasir həyatın bütün tələblərinə cavab verən lirikadır. Siyasi kəskinlik, hadisələrə açıq gözlə qiymət vermək, həyatın real boyalarla təsvir edilməsi onun şeirlərinə xüsusi ahəng və çalar verir. Şairin lirik şeirlərinin ruhunda siyasi ahəng və ictimai məzmun güclüdür. Əli Tudə çox vaxt şeirlərində xalqın adından danışır, onun istək və amalını, mübarizə əzmini, sabaha böyük inamını əks etdirir. Hələ ilk şeirlərində dediyi:

**Nə qədər döyüş var, mübarizə var,
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm.**

– fikri və ideyası bu gün də onun yaradıcılığının əsas aparıcı xətti olaraq qalır.

Əli Tudə şeirlərində həmvətənlərinin ağır və məşəqqətli həyatından söhbət açsa da, vətənin yad əllərdə qalaraq talan edilməsindən yazsa da, onun şeirlərində inam və xoşbəxt gələcəyə çağırış ruhu qüvvətlidir. Şair inanır və oxucusunu da inandırır ki, bu çətinlik və məşəqqət müvəqqətidir. “Qırmızı bayraq”, “Təbrizdə novruz bayramı”, “Ay Araz” və s. şeirlərində yuxarıda de-

diyimiz fikir öz əksini tapır. Xüsusilə, “Təbrizdə novruz bayramı” şeirində müəllif iki aləmi son dərəcə təbii və inandırıcı detallarla qarşılaşdırıb oxucunun mühakiməsinə verir. Bayram günü saray adamları və varlılar təntənəli qonaqlıqlar və ziyafətlər düzəltdikləri halda min bir əziyyətlərə qatlaşan xalq küçələrdə bir parça çörək üçün dilənir. Şair komasında öz tifilinə təsəlli verən, sabaha böyük ümidlərlə baxan ananın dili ilə bu zülmün gec-tez tarmar olacağını, ehtiyaca əbədi son qoyulacaq günün mütlət gələcəyini söyləyir:

**Can bala, dağlar o zindan, o dar,
Atanla bir yerdə bayram edərik.
Ağ gün keçirəndə bu böyük diyar
Qohuma, qonşuya qonaq gedərik.**

Əli Tudə həyatın aktual məsələlərinə, təbiətin insanlara bəxş etdiyi gözəlliklərə, insanın daxili aləmi və mənəviyyatı ilə bağlı olan amillərə biganə qalmır, onları həssas bir insan, vətəndaş şair kimi qəlbindən, ağlın hökümündən və yaradıcılıq süzğəcindən keçirir, yalnız bundan sonra konkret lövhələrlə oxucusunun mühakiməsinə verir. O, bəzən şeirlərində kövrəkləşir, vətəndən, doğma yerlərdən ayrı düşməsi qəlbini ağrıdır, ürəyinin dərinliklərindən süzülüb gələn həsrət və nisgil dolu notlar oxucunun qulaqlarında həzin və yanıqlı bir nəğməyə çevrilir. Bu nəğməni dinləyən də kövrəlir, nəvaziş uman məsum bir körpəyə çevrilir. Lakin bu bir anlıq olur. Çünki, bu kövrəklik Əli Tudə şeirlərində tərənnüm olunan mübarizəyə, sabaha, ən əsası isə insan qüdrətinə olan böyük inam hissəsinin içərisində əriyib yox olur.

**De, fərəh deyilmi insanın payı?
Ürək yaradarmı açıq olmasa?
Dünya yaşayarmı, fərəhin sayı
Kədərin sayından artıq olmasa?**

Əli Tudənin poeziyasında insan həyatın gözəlliklərini yaradan, dövrün, zamanın inkişaf ritmlərini duyan, səmanın əlçatmaz ənginliklərinə yol açan, ictimai haqsızlıq qanunlarını məhv edən, yeri gəldikdə amansız olan, bəzən də şirin bir sözə, xoş nəvazişə, ülvə və təmiz məhəbbətə ehtiyac hiss edən ictimai bir varlıq kimi tərənnüm olunur.

Əli Tudə lirikasının mövzu dairəsi geniş əhatəli və rəngarəngdir. Bunlardan biri onun poeziyasında tez-tez rast gəldiyimiz beynəlxalq imperia-

lizmin və İran irticasının ifşası, digəri isə milli-azadlıq hərəkatının tərən-nümüdür.

Əli Tudə ilk sənət addımlarını mübarizələrlə dolu olan bir dövrdə atmış, dövrün, zamanın tələbi, Azərbaycan xalqının bir tərəfdən İran müdaxiləçiləri, digər tərəfdən isə amerikan, ingilis imperialistlərinin tapdağı altında inlədiyi və onlara qarşı mübarizəsi, bütövlükdə xalqın mənəvi-psixoloji ruhu onun şeirlərinə hopmuşdur. O, şeirlərində İran mürtəcelərini və xarici imperializmin ədalətsiz qanun-qaydalarını tənqid etməklə, xalqın milli qürur və qeyrətinə, onun əyilməzliyinə, sanki əbədi heykəl ucaldır. Bu misralar başı bəlalı, bir əlində əmin-amanlıq rəmzi olan kotan, digərində isə tüfəng tutmuş xalqı bir daha səfərbər etmək üçün güclü dağ seli kimi bütün obalara yayılır, xalqı bir daha mübarizəyə səsləyir. Şair inanır, oxucunu da inandırır ki, bu ədalətsizlik uzun sürməyəcək, bir-birinə həsrət ürəklər əbədi qovuşacaq, qardaş-qardaşa, bacı-bacıya, ana isə övlad üzünə həsrət qalmayacaqdır. Bütün varlığı ilə xalqa və vətənə bağlı sənətkar “Şimal” və “Cənub” ayrılığının birdəfəlik xalqımızın taleyindən silinəcəyinə inanır. Belə əsərlərdə duyulan bayram əhval-ruhiyyəsi oxucuya çox vaxt səkkiz hecalı şeir ölçüsü ilə çatdırılır.

**Azərbaycan bir ürəkdir,
Azad ömür sürəcəkdir.
Yaşayanlar görəcəkdir
Bu torpağı bir can kimi.**

Xalqa mənəvi cəhətdən bağlı olmaq, onun hər bir istək və arzusundan xəbərdar olmaq üçün yalnız doğulduğun kənddə və yaxud obada yaşamaq əsas şərt deyil. Xalqın arasında yaşayıb ruhən ondan uzaq olmaq da olar. Əli Tudə qeyrətli bir şair və vətəndaş kimi bunları yaxşı dərk edir və ona görə də öz hiss və duyğularının tərən-nümündə o ümumimücorrəd mühakimələr-dən qaçaraq qəlbinin dərinliklərindən axıb gələn hiss və həyəcanlarla oxu-cunu çox təbii surətdə tanış edir. Ona görə də onun bu cür yüksək sənətkar-lıqla yazılmış şeirləri oxucunun qəlbində dərin izlər buraxır, bədii və emo-sional qüvvəsi təsirli olduğu üçün qəlblərə və ruhlara yol tapır, hafizələrə həkk olur. Əli Tudə yaradıcılığında xəlqilik çox güclüdür. O, əsərlərindən həmişə xalq təfəkkürünün, müdrikiyinin nəfəsi duyulan, xalqın adət-ən-ənəsini, xalqın psixologiyasını, onun həyatsevərliyini, düşüncə tərzini bütün reallığı və təbiiliyi ilə oxucuya təqdim edən sənətkarlardandır.

Onun şeirləri özünəməxsusluğu, sadə deyim tərz, insanın daxili aləmi ilə bağlı olan hiss və duyğuları canlı təsvir etməsi ilə seçilir. Əli Tudə çalışır ki, şeirdə sözlərinin incə düzülüşünə, sözlərin deyim və ifadə tərzinin gözəlliyinə fikir versin. Bu cəhətdən onun şeirləri həmişə sevilir və təqdir olunur. Məsələn, aşağıdakı şeir parçasına diqqət edək:

**Bəli! Ürəyindən yaralananda
Ceyran da ağlayır bir insan kimi.
Doğma balasından aralananda
Tutulub-açılır asiman kimi.
Mənim sualım var ovçuya yalnız,
O qıydı ceyranın dinc həyatına.
Görəsən özü də dünyada xofsuz
Ömrünü verərmə öz övladına?**

Və yaxud:

**Tufanda nə qədər kin var, qəzəb var.
Özünü çinara yaman toxuyur...
Ancaq şaqquldayan quru budaqlar
Sanki qəhrəmanlıq himni oxuyur...
Budaqlar oxuyur. Axı vətənin
Şah vüqarı ilə qoşadır çinar.
Bu ana torpağın, doğma məskənin
Gücünü özündə yaşadır çinar.**

Əli Tudə öz yaradıcılığında yeri gəldikcə epitet, kinayə, təzad, mübaliğə və s.-də istifadə edir. Şair, həmçinin lirik ricətə, peyzaj və təbiət lirikasına da tez-tez müraciət edir.

Şeirdə, ümumiyyətlə poeziyada sözün çalarlarından istifadə etmək hər bir sənətkarın dünyagörüşündən, onun söz ehtiyatından, dilin bütün incəliklərinə qədər duymaq bacarığından və bir çox amillərdən asılıdır. Məlumdur ki, məcazlardan hər bir sənətkar istədiyi şəkildə istifadə edə bilər. Sənətkar elə edə bilər ki, mövzunun məzmununa uyğun istifadə etdiyi məcaz yalnız onun tərəfindən işlənmiş olsun. Bu yeni olduğu üçün oxucuya son dərəcə maraqlı olar. Ümumiyyətlə, məcazlardan poeziyada fikri, hissi oxucuya daha təsirli çatdırmaq üçün istifadə olunur. Əli Tudənin bir şeirinə diqqət yetirək:

**Yurddan ayrılmayan quşlar içində
Kollardan-kollara səkir kəkliklər.
Yaxası xınalı daşlar içində
Elə bil qəhqəhə çəkir küləklər.**

və yaxud:

**Çöllər sinəsinə günəş də taxsa,
Soyuq dalğa-dalğa, axın-axındır...
Yolun üstündəki söyüdlü arxsə
Asta pıçıldayır: bahar yaxındır...**

Burada “yaxası xınalı daşlar”, “qəhqəhə çəkir küləklər”, “arxsə asta pıçıldayır” ifadələri məcazi mənada işlədilmişdir. Əvvəla, daşlar yaxasına xına yaxa bilməz, bu insana məxsus xüsusiyyətdir, pıçıldamaq və qəhqəhə çəkmək də həmçinin. Göründüyü kimi, insana məxsus xüsusiyyətlərin təbiətə verilməsi şeirin təsir qüvvəsini artırmış, onu daha da poetik, oxunaqlı və mənalı etmişdir. Əli Tudənin şeirlərində sözlərin kompozisiyası, yəni sıralanması, düzülməsi təsadüfi deyil, dilimizin qanun-qaydalarına əsasən yaranır. Əgər bu sözlər müstəqim mənasında işlənsə idi, şeir bu qədər effektiv və oxunaqlı olmazdı.

**Şaxtalı sahilə nə cığır, nə iz...
Sis qonmuş suların ağ sinəsinə.
Daim nəğmə deyən dalğalı dəniz
Sanki ara verib öz nəğməsinə.
Dağlara baxırsan...**

Duman içində...

**Dərin dərəyəmi batıbdır dağlar?
Yox, qardan salınan yorğan içində
Sanki şirin-şirin yatıbdır dəniz.**

Məcazi sözlər şeirdə o vaxt qüdrətli səslənir ki, onların ifadə etdikləri məna son dərəcə qüdrətli və ülvi olur. Əli Tudənin istifadə etdiyi məcazlar ona görə qüvvətlidir ki, onun ifadə etdiyi məcazlara çox vaxt insana xas olan xüsusiyyətlər verilir, əşyalar, hadisələr, təbiət qüvvələri şəxsləndirilir. Məsələn, min illərlə insanların mübarizə apardıqları “həqiqət” məfhumuna insani xüsusiyyətlər verilərək, onu daha da böyüdür.

**Həqiqət insanla bir yaranmışdır,
Ancaq zaman-zaman çox aranmışdır...
Yox! Yox!**

**O özü də qərinələrlə
Döş-döşə gəlmişdir biganələrlə.
Vurulmuş, yıxılmış üzü üstə o,
Durmuş, iməkləmiş dizi üstə o,
Sonra mətanətlə qalxmış ayağa,
Qabağa getmişdir, daim qabağa...
Dağlı sinəsinin yaralarını,
Odlu ürəyinin paralarını
Düşməyə göstərmiş:**

– Mən həqiqətəm!

Mən qəhrəmanlığam, mən ülviyyətam!

Bu şeir parçası başdan-başa məcazlarla zəngindir. Şair həqiqət, ədalət və mübarizə dolu duyğu və arzularını əks etdirmək üçün bu yoldan istifadə edir.

Məcəzin sadə növlərindən hesab olunan epitetə Əli Tudənin yaradıcılığında tez-tez müraciət olunur. Epitet yaratmaq yazıçıdan son dərəcə böyük məharət və bacarıq tələb edir. Çünki epitetlər vasitəsilə müəllif həyat hadisələrinə öz münasibətini bildirir. Onu da demək lazımdır ki, epitetlər həm qrammatik təyindən, həm də bədii təyinlərdən düzəlidir. Bunları çox vaxt bir-birindən ayırmaq o qədər də asan olmur.

**Şair yola düşdü öz mənzilinə,
Sanki Ayı doğmuş axşamla getdi.
Kədərdən pərdəli söz mənzilinə
Fərəhlə, arzuyla, inamla getdi.
Aşıqsa söz açdı öz dünyasından,
Səs gah bəmə endi, gah zilə çıxdı,
Şair də batdığı qəm dəryasından
Sanki üzə-üzə sahilə çıxdı.**

Əli Tudənin yaradıcılığında təzadlara da tez-tez rast gəlirik. Zəngin həyat təcrübəsinə, dərin müşahidə qabiliyyətinə malik olan şair çox vaxt bir hadisəni oxucuların gözü qarşısında real və təsirli şəkildə nümayiş etdirmək üçün yeri gəldikcə təzadlara da müraciət edir.

**Telli sazlar da, tərənnümlər də,
Zəfərlər də deyir, sülh istəyirik.
İnsan gözündəki təbəssümlər də,
Kədərlər də deyir, sülh istəyirik.**

Xalq yaradıcılığının bütün formalarına son dərəcə məharət və tələbkərliklə yanaşan şair şeirlərinin dolğun və canlı çıxmasına, fikir və ifadələrin yerli-yerində işlənməsinə çalışır, ideomatik ifadələrdən, atalar sözü və məsəllərdən, adını çəkmədiyimiz bir sıra sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən məharətlə istifadə edir.

Onu demək olar ki, xalq həyatı ilə yaxından bağlı olan şair, onun arzu və istəyini də oxucuya özünəməxsus orijinalılıqla çatdırır. Onun şeir və söz karvanı hələ yoldadır. Bu yolda sevimli şairimizə uğurlar arzulayırıq.

Almaz Məmmədova

*“Azərbaycan sovet ədəbiyyatının poetika məsələləri” jurnalı,
BDU-nun orqanı, səh. 79-85.*

ƏLİ TUDƏ POEZİYASINDA TƏBİƏT LÖVHƏLƏRİ

Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus dəst-xətti ilə seçilən Əli Tudə təbiət vurğunuydu. Doğma yurdumuzun əsrarəngiz ilahi gözəlliklərini vəsf etməkdən yorulmazdı. Dağları, daşları, çayları, gülləri, otları, quşları, heyvanları – ümumiyyətlə, Azərbaycanın hər biri bir dastan olan təbiət abidələrini sevə-sevə şeirə gətirirdi. Məhz elə bu səbəbdəndir ki, onun müxtəlif illərdə nəşr olunmuş kitablarında bu mövzuda “Təbiət danışır”, “Ana təbiət” və s. başlıqlı ayrıca fəsillər var. Şairin poetik duyğuları ilin fəsillərini, onların ayrı-ayrı komponentlərini (qar, yağış, şimşək, xəzan, şəfəq, kəpənək...), ağac və gülləri (söyüd, pələd, çinar, nar, bənövşə, qızılgül, lələ, qərənfil...) özündə əks etdirir. Şair şələləni “daim ülviləşən gurultu” adlandırır, onu şimşəklə müqayisə edərək eyniləşdirir. Çünki odlar yurdunun qayaları dələn suyu da göyləri lərzəyə gətirən şimşək kimi işıq saçır:

**Göydə şimşək çaxır, yerdə şələlə,
O da işıqlıdır, bu da işıqlı.
Bir şimşək parlayır, bir də şələlə,
Od da işıqlıdır, su da işıqlı.**

“Şimşək abidəsi” şeiri ilə yanaşı “Dağ dəyanəti”, “Yetim bənövşə”, “Bulaq suyu”, “Bahar lövhələri”, “Payız duyğuları”, “Gözəllik notları”, “Budaqlar-köklər” və başqa bu kimi şeirlər oxucuda xoş duyğular yaradır, insanda istər-istəməz doğma torpağa bağlılıq, onun sinəsindəki ilahi nemətlərə məftunluq, min illərin təbiət abidələrinə heyranlıq hissələri baş qaldırır. Yurdumuzun bu gözəlliklərini göz bəbəyi kimi qorumaq, onu gələcək nəsillərə çatdırmaq, bütün təbii nemətlərdən yerli-yerində, qədərində istifadə etmək tövsiyə olunur. Sadalanan fikirlər bütün dövrlərdə böyük mahiyyət kəsb edərək bu günümüz üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Çünki son zamanlar insanın kortəbii müdaxiləsi nəticəsində yer üzündə qlobal təbiət hadisələrinin geniş miqyas alması, ekoloji tarazlığın pozulması, tez-tez təbii dağıdıcı proseslərin baş verməsi, təbiətin daha ciddi qorunmasını tələb edir. Torpaq müqəddəs nemətdir, onun keşiyində dayanmalıyıq. Çünki

**Yatağa sığmayan coşğun ilhamın
Torpaq ilk sahili, son sahilidir...
O elə əzizdir, elə əzizdir,
Günəş də qolunu salır boynuna.**

Lakin bu məhəbbətin, bu istiliyin qədəri azalsa, bu yaxınlığın vacibliyinə başdansovdu yanaşılsa, nəticə acınacaqlı fəsadlara gətirib çıxara bilər:

**Yoxsa qəddarlıqla üstü çirklənən
Torpağın altı da çirklənə bilər.
Qüdsiyyət də üstü çirklə yüklənən
Torpağın altından şəklənə bilər.**

1976-cı ildə yazdığı “Bahar görünür” şeirində şair sözün qüdrəti ilə elə bir bədii lövhə yaratmışdır ki, hansı fəsildə yaşamağından asılı olmayaraq sanki allı-güllü bahar fəslindəsən və quşların cəh-cəhini, durnaların sədəsini, çayların şırıltısını eşdirsən, gül-çiçəyin ətrini duyursan. Şair burada yeni poetik mənzərələr yaradaraq insanı duyğulandırır, xoş hissələr tələq edir. “Nəfəsi buxarlı” – baharın, “göydə haçalanmış qatar” – durnaların, “qırmızı damar” – şimşəyin, “təzə paltarlı” – ağacların, “dağların ovcunda qabar” – qayaların, “gül nəfəslisi” – torpağın poetik adıdır. “Bahar notları”, “Novruz bayramı”, “Otlar”, “Bahar lövhələri”, “Yazın təntənəsi”, “Yetim bənövşə”, “Gül” və bu qəbildən olan digər şeirlər torpağa yeni nəfəs verən yaz fəslinə

ni tərənnüm edir. Bu şeirləri oxuduqca oxucunun gözləri önündə tamamilə yeni mənzərələr canlanır, bənzətmələr ürək açır:

**Sanma qanadıyla kəsərək yolu,
Bəlkə də silahsız qaçaqdır duman.
Yox! Həyalı dağın ətirlə dolu
Əlvən dodağında yaşmaqdır duman.**

**Bilmirəm çətrinə tikib günəşi,
Yoxsa ki, asıbdır telindən meşə.
O qədər rütubət çəkib, günəşi
Buraxmaq istəmir əlindən meşə.**

Yaxud:

**Nəğməkar tütəyi hanı çobanın?
Həniri yaylağa çatır aranın.
Baharı gözləyən mahir bağbanın
Xəyal dünyasında nobar görünür.**

“Novruz bayramı” şeirində orijinal ab-hava hökm sürür: burada həm bahar tərənnüm edilir, həm də xalqımızın minilliklərdən süzülüb-gələn milli bayramı özünəməxsusluğu ilə qələmə alınır. Məhz bu bayram ərəfəsində təbiət oyanır, torpağa yeni nəfəs gəlir, sabahkı bolluğun əsası qoyulur – əkin-biçinə hazırlıq başlanır. Hələ lap qədimlərdən xalqımız qarlı-şaxtalı qışın başa çatmasını, havaların tədricən isinməsinə, ruzi-bərəkətin təməlinin qoyulduğu yaz fəslinin başlanğıcını müxtəlif ayin və mərasimlər vasitəsilə sevinclə, ürək açıqlığı ilə qeyd etmişdir. Elliklə keçirilən belə kütləvi tədbirlərdən biri də məhz Novruz bayramıdır. “Novruz bayramı” şeirində şairin özünəməxsus təxəyyülü canlandırılır, bayramın yaratdığı xoş ovqat ön plana çəkilir. Bayram atributları – çərşənbələr, tonqal, qulaq falı, qurşaqtadı, səməni, şam, yumurta boyanması, od üstündən tullanmaq... poetik çalalarla özlərinə xüsusi yer tutur. Lakin vətənpərvər şairin qəlbindəki nisgil – Vətən həsrəti xalqın bu əziz günündə də onu tərk etmir. Axı bu gün hamı doğmalarının qapısını açır, əzizlərinin görüşünə gedir, hal-əhval tutub bayramlaşır, küsülülər barışaraq şadyanalıq edir. Şair isə milyonlarla soydaşımız kimi o taylı qardaş-bacılarımızla mümkün olmayan bayramlaşmağın üzücü xatirələrini unuda bilmir; məhz belə “şamlar ağlayır”, səməniyə baxanda gözləri önünə Savalan çəmənlikləri gəlir, xonçalardakı bol şirniyətin üzərinə həsrət qalaqlandığını zənn edir:

**Sanma çəmən gülün vətəni deyil,
Dünyada hər şeyin vətəni vardır.
Sanki xonçamızda səməni deyil,
Bir parça Savalan çəməni vardır.**

**Şamlar adi deyil, xonçaya bəlkə
Səhənd lalələri səpələnibdir.
Xonçaya müxtəlif şirniylə birgə
Acı həsrətlər də təpələnibdir.**

Əli Tudənin 1978-ci ildə yazdığı “Salam, təzə il!” şeiri də Novruzla bağlıdır. Şair “təzə il” dedikdə Novruz yada salır. Axı ulu babalarımız zaman-zaman hər yeni ili məhz elə bu günlə başlamış, martın 21-ni ilin başlanğıc günü kimi qeyd etmişlər. Göstərilən şeirdə təzə ilin kövrək qədəmlərinin uğurlu, yollarımızın nurlu, torpaqlarımızın bol məhsullu, insanların gülürüz olması arzulanır və şeir yenə də “ənənəvi” sonluqla tamamlanır:

**Vüsal tərənəli həsrətin yolu
Bir də uzanmasın!.. – deyir**

şair. Bu təkcə bizə deyil, həmçinin bütün bəşəriyyətə ünvanlanan arzudur:

**...Dünyada insanın naləsi deyil,
Səadət mahnısı yüksəlsin ancaq.**

Bəşəri ideyalara sadiqlik, insanlara sülh və səadət arzusu Əli Tudənin təbiət mövzusunda yazdığı əsərlərin də məğzini təşkil edir. Bu əsərlərdə Bakı, Təbriz, Savalan, Xəzər, Araz, Sərab, Ənzəli... coğrafi obyekt kimi xarakterizə edilsə də, bu hissələrin ümumbəşəri anlamı açıqca duyulur:

**Qətiyyətlə dinir məğrur insanın
İpək təbiəti, yanar nəfəsi...
Zəncirini qırmış dustaq cahanın
Qurtuluş arzusu, həyat həvəsi...**

Bu anlamın bir dərki var: yaradılanın xoşbəxt yaşamaq haqqı!

Əli Tudənin təbiət mövzusunda yazdığı şeirlər içərisində Xəzər haqqında yazılanları ayrıca qeyd etmək lazımdır. Çünki bu şeirləri bir silsilə şəklində də tədqiq etmək olar. Şairin 2002-ci ildə nəşr edilmiş “Mənim səsim” kitabında Xəzər haqqında yazılmış şeirlər “Nəğməli dəniz” başlığı altında ayrıca bir

bölmədə toplanmışdır. Müxtəlif illərdə yazılmış “Xəzərin rəngi”, “Günəş-dəniz”, “Örnək”, “Sahildə düşüncələr”, “Qızıl qumlar üstündə”, “Dəniz lövhələri”, “Dəniz kənarında” və başqa şeirlər insanın zərif duyğularının, məsum düşüncələrinin Əli Tudə təfəkküründə inikasıdır. Əlbəttə, hamısının özəyini ürəyəyatımlılıq və tanış bir səmimiyyət təşkil edir. Ona görə “tanış” deyirəm ki, bu, elə hamımızın qəlbindən keçən hisslərdir ki, sadəcə, Əli Tudəsayağı kağıza köçürülüb. Şairi bizdən fərqləndirən, onu poetik duyğuların fəvqündə saxlayan da elə onun poetik deyim tərzidir deyilmi? Yoxsa elə hamımız şair olardıq ki! Biz Xəzəri sevirik, saatlarla onun sahillərində gəzməkdən, mavi sularına, bəzən sakit, bəzən də əsib-coşan dalğalarına, ağappaq qağayılarına tamaşa etməkdən doymuruq. Qəlbimizdə xoş arzular oyanır, rahatlıq tapır, duyğulanırıq. Çoxumuz beləyik. Əli Tudə isə başqa cürdür, o, görür ki, dənizin “saçığı gah ağ olur, gah göy...”, dalğalar “şahə qalxan suların başında ağ tac” kimidir və bəstəkarı ...simfoniya yaratmağa çağırır. Dəniz soyudub-ovutduğu kimi yandırır-yaxa da bilir, görəndə ki, sevdiyin qızın

**Şəkli sənin gözündə.
Sən əlini uzadıb
Tutmaq istəsən onu,
O qaça, ürəyinə
Düşə yolunun sonu...
Ürəyində dincələ
O səni qana-qana,
Sən dəniz kənarında
Qalasan yana-yana...**

Şair təbiət gözəlliklərini vəsf edərkən doğma yurdumuzun yeraltı və yerüstü sərvətlərindən ürək dolusu danışır. Vətənimizin hər daşını, bitkisini dilləndirir, təbiət abidələrindən xüsusi zövq alır. O, yağışı da, qarını da Günəş qədər sevir, xəzən yarpaqlarını, solub-saralmış çölləri bahar çiçəkləri kimi əzizləyir, daşları torpaq qədər müqəddəs sanır, çınarı, paldı elə şipşirin meyvə ağacları tək yaxın bilir. Əlbəttə, bütün bunlar sevindirici olub insanın qəlbinə xoş rayihə kimi yayılır, qəlbini fərəhləndirir. Xoş ovqat bəxş edən təbiət abidələrinin fəvqündə isə insan dayanır. Qurub-yaradan, həmişə irəliyə doğru can atan, daim axtarışda, yaxşı yaşamaq arzusunda olan insan hər an şair düşüncəsinin əhatə dairəsindədir. Əli Tudənin qəhrəmanı olan həmin insanlar hər an xalqın azadlığı, birliyi uğrunda öz canlarından keçməyə

belə hazırdırlar. Onların azad yaşamaq haqqı var və daim buna can atırlar. Bununçün həm də qurub-yaradırlar, zəhmət çəkməkdən heç vədə yorulmurlar. Bütün sadalananlara rəğmən, şairin poetik qəhrəmanları daha ülvi hisslərlə də diqqəti cəlb edirlər. Onlar tərtemiz sevgi duyğuları ilə sevib-sevilirlər, öz məhəbbətləri naminə bütün məşəqqətlərə dözürlər.

Ümumiyyətlə, görkəmli şair Əli Tudənin təbiət mövzusunda yazdığı şeirlər özünəməxsus cəhətləri ilə fərqlənir. Dönməz və döyüşkən ruhlu şairin bütün digər əsərlərində olduğu kimi təbiət şeirlərinin də lirik “mən”i səmimi və mehriban olduğu qədər məhz mübarizliyi və yolundan dönməzliyi ilə seçilir. Burada milli-mənəvi dəyərlər, klassik Şərq özünəməxsusluğu da özünü açıq şəkildə büruzə verir.

Ağahüseyn Şükürov

“Kaspi” qəzeti, 1-3 fevral 2014, səh.24.

İSTİQLAL ŞAIRİMİZ – ƏLİ TUDƏ

O, ömrü boyu Azərbaycanın bütövlüyü və azərbaycançılığın təbliği uğrunda həyatı və qələmi ilə mücadilə aparıb

**Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim.**

**Ucuz tutmasınlar bu sovqatımı,
Hissimi, duyğumu, ehsasatımı...
Mən öz varlığımı, öz həyatımı
Doğma qardaşıma qurban gətirdim.**

**Ürək dağ deyildir, bir parça ətdir,
Bəs onu yaşadan hansı qüdrətdir?
Bir ümid, bir arzu, bir məhəbbətdir,
Mən o məhəbbətdən nişan gətirdim.**

Bu misralar güneyli-quzeyli Azərbaycanımızın istiqlal şairi Əli Tudənin ürəyindən qopan haraydır. Məlumdur ki, Azərbaycan mühacir ədəbiyyatı-

nın görkəmli simalarından biri olan, ömrü boyu Azərbaycanın bütövlüyü və azərbaycançılığın təbliği uğrunda həyatı və qələmi ilə mücadilə aparan Əli Tudə uzun illər Bakıda yaşayıb.

50 ildən artıq bir müddət ərzində Bakıda siyasi mühacir həyatı yaşayan, bircə gün olsun belə qələmini yerə qoymayan Əli Tudə dərəli-təpəli bir həyat və yaradıcılıq yolu keçib.

1924-cü ildə Bakıda anadan olan Əli Cavadzadə 1938-ci ildə İrana sürgün olunur. Onun gənclik illəri Cənubi Azərbaycanın istiqlal savaşı dövrünə düşür. Azadlıq eşqi ilə dolu olan gənc 1940-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda başlanan azadlıq hərəkatına qoşulub silahı və qələmi ilə mübarizə aparır. Milli ruhlu şeirləri ilə xalqı istiqlala çağırır. 1944-cü ildə “Vətən yolunda” qəzetində Əli Tudə imzası ilə şeirləri çap olunur. 1944-1946-cı illərdə Ərdəbildə çıxan “Ziddi-faşist”, “Cövdət” qəzetlərində, ədəbi almanaxlarda, Təbrizdə çıxan “Vətən yolunda”, “Azərbaycan” qəzetlərində, “Şəfəq”, “Azərbaycan” məcmuələrində, “Şairlər məclisi” almanaxlarında şeirləri müntəzəm çap olunur. O, “Hizbitudeyi İran” partiyasının üzvü olur. Bir ildən sonra, 1945-ci il sentyabrın 3-də Təbrizdə yaranan Azərbaycan Demokrat Firqəsi sıralarına qoşulur.

İran xalq partiyası Ərdəbil vilayət komitəsində təbliğatçı (1944-1945), Milli hökumət yarandıqdan sonra Təbrizdə Maarif Nazirliyində tədris şöbəsinin müdiri (1945-1946) işləyir. “Ana dili” kitabının tərtibi və çap olunmasında xüsusi rol oynayır. Sonra isə İran tarixində ilk dəfə Təbrizdə Milli Filarmoniya yaradır, onun ilk və son müdiri olur.

Milli hökumət süquta uğrayandan sonra Şimali Azərbaycana pənah gətirən Əli Tudənin 1946-cı il dekabrın 12-də sərhəddə yazdığı “Mən nə gətirdim” şeiri Cənubi Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının gözəl nümunələrindəndir. O taydan gələn qardaş-bacılarımızın manifestinə, həyat məramına dönən bu şeir tez bir zamanda dillər əzbərinə çevrildi.

İran irticasından Bakıya sığınan demokrat şair burada “Ədəbiyyat qəzeti” redaksiyasında ədəbi işçi vəzifəsində işləyir. Ona ali təhsil almaq imkanı yaranır və o, 1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirir. “Azərneşr”də redaktor, Ali partiya məktəbində müdavim, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin İdarə Heyətinin üzvü, Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı olan “Azərbaycan” qəzetində ədəbi şöbənin müdiri olur. Əli Tudə bu vəzifədə 1962-ci ilədək çalışır. Sonra bütün həyatını bədii yaradıcılığa həsr edir. Ümumittifaq tədbirlərdə, Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyündə, Tbilisidə SSRİ Yazıçılar İtti-

faqının plenumunda və s. iştirak edir. Əli Tudə “21 Azər”, “Əməkdə fərqlənməyə görə” medalları ilə mükafatlandırılıb, 1984-cü ildə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuşdur.

Əli Tudə 50 poemanın, 40-a yaxın kitabın müəllifidir. Əsərləri özbək, qırğız, hind, ukrayna, rus, ingilis və s. dillərə tərcümə olunub. Onu da qeyd edək ki, Əli Tudə ömrü boyu siyasi mühacir olaraq qaldı və sovet pasportu daşmadı. Buna görə hətta bir çox yüksək titul və mükafatlardan məhrum oldu, amma amalını heç bir orden və medala dəyişmədi.

Qəlbi daim bütöv Azərbaycan eşiqi ilə yanan Əli Tudə 1996-cı il fevralın 26-da vəfat etdi və Fəxri xiyabanda dəfn olundu.

“Azərbaycan” jurnalında Əli Tudə barədə çap olunmuş məqalədə qeyd edilir ki, Əli Tudə yarım əsrdən çox mühacirlik həyatı yaşayıb:

“Şair bununla bağlı “Zindənda ağarmış saçlar” xatirə-hekayəsində yazırdı: “... Həyatın saysız-hesabsız imtahanları vardır. Bu imtahanlar içərisində mühacirət – ayrılıq imtahanıdır. Belə ciddi imtahanda mühacirin Vətənə də, xalqa da, əqidəyə də münasibəti dönə-dönə yoxlanılır. Daha doğrusu, mühacirin ürəyində yaxşı-yaman nə varsa, hamısı onun davranışında, baxışında, söhbətində açıq-aydın duyulur. Mühacirət həm mərd, həm də namərd sifətləri doğru-düzgün əks etdirən böyük həqiqət güzgüsüdür!” Bu həqiqət güzgüsündə Əli Tudə mərd sifətilə necə də möhtəşəm göründü! Tədqiqatçı-alim E.Quliyev yazır: “Əli Tudənin Vətən birliyi, azadlıq ideyaları, tarixi haqsızlığa qarşı kəskin etirazı, yüksək ideyalı yaradıcılığı, sözün həqiqi mənasında öz sözlərilə desək, “böyük həqiqət güzgüsü”dür. Şairin poeziyası daha çox öz taleyinin bədii əksinə çevrildiyindən, bu sənətdə ayrılıq, həsrət, nisgil motivləri öz aydın təzahürünü tapır. Əli Tudənin çoxcəhətli yaradıcılığında Vətənin tarixi keçmişi, bugünkü problemləri, onun gələcək həyatı ən yüksək fəlsəfi deyim tərzində ifadə olunur. Buna görə də sanki o, bir sənətkar, əsl vətəndaş kimi öz idealları yolunda əriyən şama bənzəyir. Lakin bu vəziyyətdə şair öz ideallarına işıq bəxş etdiyindən şamdan çox günəşi xatırladır”.

Əli Tudə istər Şimalda, istərsə də Cənubda sevilə-sevilə oxunan ədəbiyyat fədaisi idi. Mübariz ruhlu poeziya şairin əsərlərinin canı, qanı, şah damarıdır. O, odlu-alovlu dövrün əlamətdar yaradıcılıq hadisəsi sayılan inqilabi ruhlu şeirləri ilə xalqı hər an azadlıq uğrunda mübarizəyə ruhlandırır.

Əli Tudə istədiyini məhz elə şeirlərində tapmışdı. İllər uzununu doğmalarına, əzizlərinə həsrət qalan siyasi mühacir bütün varlığı ilə xalqına bağlı idi. Bütün ömrünü gah silah, gah da söz mübarizəsinə həsr etmişdi. Çoxlarının qorxu-hürküdən, tuthatutdan öz canını qorumaqdan ötrü ağzını açıb bir

kəlmə belə danışa bilmədiyi dövrdə gənc Əli şah rejiminə qarşı çıxmış, ağzından od-alov püskürə-püskürə gah səngərdə, gah da kütlə içərisində vurmuşdu: əlində silah, dilində “Vətən” kəlməsi.

Əli Tudə milli oyanış və milli özünüdərk prosesində qətiyyətli və mübariz bir gənc idi. İstər Təbrizdə olsun, istərsə də Bakıda, xalqını, millətini həmişəlik azad görmək arzusu onu heç vaxt rahat buraxmayıb. Ömrünün sonunadək vahid Vətən həsrəti ilə dolu ürəyi xalqın azadlığı və birliyi üçün döyündü. Bu yolda yorulmadan mübarizə apardı. Üzdən həmişə şən, qayğısız, gülürüz görünməyə də, içində “Azərbaycan” adlı bir həsrət və nisgil gəzdirdi son nəfəsinədək. Yazdığı əsərlərində Vətənin bölünməsinin adamlarda doğurduğu acı kədər hissləri, faciə ilə yanaşı, “gələcək gün”ə inam da öz bədii inikasını tapırdı.

Daima xalqına bağlı olmuş, bütün ömrünü məhz azadlıq, bütövlük ideyaları uğrunda mübarizəyə sərf etmiş şairi heç bir vasitə öz məsləkindən döndərə bilməmişdi. Yalnız “torpağını öpəndə əyilən” şairin ürəyi Savalanın qarı tək təmiz qaldı.

Əli Tudə bədii yaradıcılığında dil məsələlərinə böyük diqqət verirdi: “Hər xalqın mədəniyyət xəzinəsindəki ən qiymətli inci ana dilidir. Bu parlaq inci öz əlvan şəfəqlərilə xalqın coğrafi, iqtisadi, siyasi həyatının bütün yollarını işıqlandırır. Dil xalqın ən böyük, ən müqəddəs, ən nadir sərvətidir”. Şair xüsusi vurğulayırdı ki, ana dilimizin saflığını qoruyub saxlamalıyıq. O, əsərlərində dilimizi yabançı söz və ifadələrdən qorumağı qarşıya məqsəd kimi qoymuş, demək olar ki, buna tamamilə müvəffəq olmuşdur. Cənubda yaşayan soydaşlarımızın əksəriyyətinin yaradıcılığında fars söz və qarışıqlarından geninə-boluna istifadə olunsa da, Əli Tudədə buna demək olar ki, rast gəlinmir. Təsədüfi deyildir ki, Cənubda nəşr olunan ilk “Ana dili” dərsliyinin müəlliflərindən biri də Əli Tudə idi.

Əli Tudənin yaradıcılıq yolu nəsillər üçün örnəkdir. Onun ədəbi əsərlərindən, həyat və yaradıcılığından oxuyub-öyrənməli hələ çox şey var. Azərbaycan oğulları Vətənin bu məğrur şairinin – heç vədə öz yolundan dönməyən, öz məsləkindən əl çəkməyən Əli Tudənin indi az qala hər birisi bir şüara çevriləcək qədər mənası olan şeirlərindəki vəsiyyətlərini öz həyatlarına çevirə bilər.

Mələhət Rzayeva

“Şərq” qəzeti. 21 asqut 2014, səh.7.

*Həsər olunan
şeyirlər*

SƏDAQƏT

Əli Tudəyə

Dəmir ağacı tək köklər salmışam
Sevdiyim bu vətən torpağında mən.
Başımı dik tutub əyilmədim, yox,
Özgə bir kimsənin qabağında mən.

Hanı mənim kimi acıya dözən!
Cənubun dərdidir qəlbimi əzən.
Bir yanar dağ kimi yanırım bəzən
Öz qan qardaşımın fərağında mən.

Qaydadır, dənizdə dalğalar coşar,
Bəzən gəmiləri yırğalar, coşar,
Sonsuz sahilləri damğalar, coşar –
Dağam o dənizin qırağında mən.

Ellər bir mücahid tanıyır məni,
Oğul da atarmı ana Vətəni?
Ey vətən, satmadım, satmaram səni,
Bilirsən ki, ölüm ayağında mən!

1948.

Süleyman Rüstəm

“İki sahil” kitabı. Bakı, “Azər nəşr”. 1950, səh.110.

CAVAB

Əli Tudəyə

Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Bir şair könlünün arxalandığı
Ləkəsiz, boyasız vicdan gətirdim.

Əli Tudə

Saf qəlblə yurduma qədəm qoyanda
İçdiyin müqəddəs peymanə qurban.
Bir şair ömrünün arxalandığı
Günəşdən ləkəsiz vicdana qurban.

Mən ucuz tutmadım məhəbbətini,
Bayraqtək qaldırdım xoş ülfətini.
Duyduqca yurdunun məşəqqətini,
Çəkdiyən naləyə, fəğana qurban.

Can qardaş! Yerin var hər qəlb evində,
Bir elin eşqi var, dərdi var səndə.
Odlar püskürəndə, yellər əsəndə
Yaradan aldığı nişana qurban.

Yox, könül ətdəndir, deyil dəmirdən,
Sənin həsrətini anlayıram mən.
Laləzar olmaqçın mehriban vətən
Verdiyin müqəddəs qurbana qurban.

Hələ də daşlarda qurumayıb qan,
Hələ də yoluna göz dikib anan.
Vüqarla Təbrizə döndüyün zaman
Əzminlə yaranan dastana qurban.

Düşmən dağıtdısa cah-cəlalını,
Döndər tunc qılınca dərd-məlalını.
Görərkən günəşlə son vüsalını
Deyərəm sevdiyin dövrəyə qurban.

Adil Babayev

10 aprel 1947.

“Gənclik illəri” kitabı. Bakı, “Uşaqgənclər”. 1950, səh.31.

BİR ŞAIR KÜSÜB

Əli Tudəyə

Deyirlər bir şair dünyadan küsüb,
Vədlər, təsəllilər gözündə yasdır.
Şairi küsdürən dünyanı üzüb
Günəş sistemindən atmaq da azdır!

Şair cəmiyyətin dili, dilmacı,
Şair bir planet siqlətindədir.
Onun baxışının qəzəb qırmacı
Dağlar parçalamaq qüvvətindədir.

Gülüşi varlığa bahar nəsimi,
Kədəri, hiddəti sırsıralı qış.
Ay kimi, Mars kimi, Venera kimi
Qəlbinin çox sirri kəşf olunmamış...

Deyirlər tüstüsüz bir şair yanar,
Qəlbi öz dərini ağlar gizlicə.
Bəzən gözlərində gəlib dayanar
Sevdiyi çəmənlər, dağlar gizlicə.

Durar çəmənini qucaqlamağa,
Durar daşlarını öpə dağının.
Fəqət sinəsindən vurur bir ağa,
Gözü də sevinməz göz dustağının.

Yeriyər düşməni ayaqlamağa,
Buxovlar ilişər ayaqlarına.
Yenə tufan qopar, yenə qar yağar
Fikrin buz şaxəli budaqlarına.

Bu, vətən dedikcə o qəh-qəh çəkər,
“Vətənin qamçımın dilidir, – deyər,
Qamçımın dilisə sağdır nə qədər
Vətənin ölüdür, ölüdür” – deyər.

Bunun qələmi var, onun qılıncı,
Bunun üsyanı var, onun zindanı.
Bu qalxar, gözündə yanan qığılıcı,
Su deyib haraylar, səslər dünyanı.

Dünyanın qulağı eşidir ağır,
O məhəl qoymayı deyən hər səsə.
Bir şair ürəyi neyləsin axı
Bir qəlbi bir dünya eşitməyirsə?!

Bir şair arzusu görən nə deyir,
Bir ümid istərmi qəlbi şən olsun?..
O dərman istəmir, vətən istəyir!
Dərdli, yoxsul olsun – tək vətən olsun...

Məmməd Araz İbrahim

*“Anamdan yadigar nəğmələr” kitabı
Bakı. “Azərnaşr”, 1966, səh.98-100.*

SƏNİN SAÇLARIN

Əli Tudəyə

Saçların ağarır, seyr edirəm mən,
Qardaş, bu dərdindən ellər halıdır.
Vətən dərdi çəkən, el dərdi çəkən
Şairin saçları ağarmalıdır!

Bəli, ağır olur vətən həsrəti,
O saç da ağardar, o bel də əyər.
Bir günlük, bir anlıq vətən firqəti
İnsan sinəsinə çarpaz dağ çəkər!

Saçların ağarır, sən o saçları
Yox, yox! Ağartmadın meyxanalarda.
Elin pis günləri, ehtiyacları
Qardaşım, əksini tapıbdır orda.

Bu dərddin oduna səməndər kimi
Budur, alışırım, yanırım mən də.
Onunçün həsrətlər sıxır qəlbimi,
Onunçün saçıma düşüb bu dən də!

Görürəm gözlərin yol çəkir bəzən,
Qəlbində bu yurdun öz məlalıdır.
Böyük bir torpağın dərddinə dözən
Şairin saçları ağarmalıdır!

Saçların ağarır, küsməz sevgilin,
Yox, bizim gözəllər olur ər kimi.
O ağ saçını da sevəcək yəqin
On səkkiz yaşında sevənlər kimi.

O sənin körpənə öz laylasında
Gümüşü saçından söhbət açacaq.
Vətən bayramında, vətən yazında
O sənə ərək ilə deyəcək ancaq:

“Saçların ağarır, sən o saçları
Yox, yox, ağartmadın meyxanalarda.
Elin pis günləri, ehtiyacları
Sevgilim, əksini tapıbdır orda!..”

Saçların ağarır ağ zanbaq kimi,
Fəqət solmamışdır gəncliyin sənin.
Cəbhələrdən keçən bir bayraq kimi
Axı, heç olmayıb dincliyin sənin.

Axı, bircə anın, bircə dəqiqən
Keçməyib döyüşsüz, mübarizəsiz.
Axı ilk şeirinlə dil açanda sən
Dedin: lazım gəlsə öləcəyik biz!

**Dedin, azəriyəm öz şöhrətim var,
Dedin, hakimlərin hökmü nahaqdır!
Dedin ki, Arazı sərhəd qoyanlar
Bir gün əlimizlə asılacaqdır!**

**O günü gözlədik “vəsli-yar” kimi,
Qardaş, üfünə bax, o gün yetişir.
Birəm-birəm yağan təzə qar kimi
Sənin saçlarına fəqət dən düşür!**

**Nə eybi, bu nöqsan sayılmaz sənə,
Səadət çox asan tapılan deyil.
Sabahkı günlərin təntənəsinə
Çoxumuz ağ saçla gələcəyik, bil!**

**Nədir o təntənə? – Vahid bir vətən!
O bizim torpağın istiqbalıdır!
O böyük, müqəddəs günü gözləyən
Şairin saçları ağarmalıdır!**

1958.

Əliəğa Kürçaylı

*“Seçilmiş əsərləri”. “Azərnaşr”, 1969, səh. 80-82.
“Qəlbin sıxılma əgər...” kitabında. “Yazıçı” nəşriyyatı. 1987,
səh. 54-56.*

ƏLİ – VƏLİ

Köhnə dostum Vəli Məmmədov Yardımlıdandır. Ata-baba evləri indi də oradadır. Vəli şair Əli Tudəni ailəsi ilə birlikdə evlərinə – o səfalı yerlərə qonaq aparmışdı. İş belə gətirmişdi ki, mən də orada olmuşdum. Lakin dostlarımla gəlişindən ancaq Bakıya qayıdan günü xəbər tutdum. Vəligilə gəldim ki, Əliylə, həm də Vəliylə görüşüb yola çıxım. Məni çox mehribanlıqla qarşılayan Vəlinin bacı-qardaşları və anası Berta xala bildirdi ki, Vəli Əlini Bercan kəndinə gəzməyə aparıb. Deyirlər oradan Savalan aydın görünür..

Mən elə oradaca xəlvət bir yerə çəkilib bu şeiri yazdım və əl yazımı Berta xalaya verib Lənkərana, oradan da Bakıya qayıtdım.

**Bülbül qızıl gülün qurbanı olar,
Bülbül cəh-cəh vurur bahar gələli.
Bu güllü-bülbüllü dumanlı dağlar
Deyir ki: “Xoş gəlib Əliylə Vəli”.**

**Yardımlı Vəlinin ana qucağı
Əliyə “Xoş gəldin” deyir bu ana.
Saçları ağarmış Savalan dağı
– Vəli, qoyma! – deyir – Əli odlana.**

**Vəlisiz Yardımlı lap bihudədir,
Ağıllı oğluyla ana fəxr edər.
Vəlinin qonağı Əli Tudədir,
Yox, qonaq saymayır şairi ellər.**

**Əli də, Vəli də qoşa qanadım,
Vəli iradəmdir, Əli ilhamım.
Mənim bu dünyada şöhrətim, adım
Əliyə, Vəliyə vahid inamım!**

**Gəldim görüşünə, olmadın evdə,
Boynuna qol saldım Berta xalanın.
Dedi: “Bərcandadır Əliylə kefdə,
Qonağı Əlidir Vəli balanın”.**

**Qədəmi mübarək qərib şairin,
Yox, Vəli qoymaz ki, Əli kövrələ.
Sorağı Bərcandan gəlib şairin,
Gözlə, Savalandan gələcək hələ...**

Qabil

Yardımlı, 8 may 1977.

“Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 24 may 1977, səh.3.

Qabilin “Təmizlik” kitabında. “Yazıçı”, 1983. səh.52.

Bu şeir Qabilin “Dostlarım, tanışlarım” kitabında da çıxıb.

Bakı, “Şirvanəşr”. 2002, səh.70-71.

ŞAIR ƏLİ TUDƏ İLƏ EYVANDA SÖHBƏT

Bomba düşür Təbrizə,
Bağdaddan raket yağır
bizim taleyimizə.
Səttarxanın dilində
haray çəkir analar,
uçur evlər, binalar,
min ilə tikilənlər.
Təbriz – qədim bir şəhər.
Ən qədim tağlar orda.
Ağkəmərli* ordadı,
ustad Şəhriyar orda.

Bomba düşür Təbrizə,
çatdırın bu xəbəri,
hardadı: Şah İsmayıl,
Səttarxan, Pişəvəri.
Arazın bu tayından
o tayına on addım.
İmdada necə çatım?!
Necəsən Əli Tudə?-
buzamı döndü çayın?
Nədir gizli harayın.
Taleyimiz ayrıldı,
eyvanımız yan-yana.
Hayıf Təbrizə, Əli,
hayıf Azərbaycana.
Öz xalqının içində
sən siyasi mühacir.
Ürək hardan su içir?!
Sən başqa bir ölkənin
siyasi vətəndaşı.
Di gəl bu dərdi daşı!

* Şair Aqşin Ağkəmərli (red.)

Nahaq tərək etdin o vaxt
səngəri, Əli Tudə.
Nahaq keçdin Arazı
sən bəri, Əli Tudə.
Sən atdın yarıyolda
o silahı, səngəri.
Öldürdün Əli Tudə,
şairdə bir əsgəri.

Bomba düşür Təbrizə,
bizim taleyimizə,
Nyu-Yorka düşsəydi,
Ya uzaq Mozambikə –
o gün həmrəy olardıq,
Burdan səs qaldırardıq,
bir xeyriyyə fondu da
yaradardıq əlüstü.
Siyasi rəngi düzdü!
Beynəlmiləlcilərək.
Xalqların taleyinə
laqeyd qala bilərik?!
Öz xalqımız necə bəs,
torpağımız necə bəs?!
Özgə bizə söz deməz.
Özümüzə mərhəbə!
Bomba düşür Təbrizə,
Haray Şəhriyar baba!

24 iyun, 1988.

Nəriman Həsənzadə

Bu şeir N.Həsənzadənin “Mənim nikahımı pozdu təbiət” kitabında çap olub. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1989, səh.17-18. “Seçilmiş əsərləri”. 7 cildə. I cild. Bakı, “Prometey” nəşriyyatı. 2010, səh. 202-203

MƏN SU GƏTİRDİM

*Mən öz qardaşıma mehman gələndə
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.*

Əli Tudə

Təbrizdən şairə gətirdiyim su,
Bakıda bir ovuc göz yaşı oldu.
Xəyal qanadlanıb keçdi Arazı.
yeridi, yüyürdü çay sahilincə.
Ömrümdə nə belə – suya tamarzı,
Nə belə su içən görmüşdüm öncə.

Mən su gətirmişdim, od içdi şair,
yandı Kərəm kimi kirpiyində yaş.
Gör harda görüşdü – “iki mühacir”, –
su oda dönmüşdü, od suya, qardaş.

Şimalla Cənubu görüşdürmüşdüm,
yollar açıq idi, illər qol-boyun.
Vahid Azərbaycan! – səni görürdüm, –
Tanrım, hökmünə bax bir içim suyun!

Yatan hisslərini nəydi oyadan,
bulaqlar Təbrizdə çağladı səssiz.
Gül də gətirəydim gərək o taydan,
torpağın ətrini alaydı səssiz.

Şair “oxay” deyib, “can” deyib içdi,
Mənə cansağlığı diləyən şair.
Suyu da gül kimi iyləyib içdi,
Vətən, vətən deyə mələyən şair.

Bir zaman quş kimi qol-qanad açdı,
İçində qovrulub bişən şairim.
Vətəndən qovdular, vətənə qaçdı,
“Qürbətdən-qürbətə” düşən şairim.

Əlindən tutanlar çıxdı əlindən,
Dediyi şüarlar uçdu dilindən.
Sancdığı bayraqlar düşdü yerindən
Can deyib canından keçən şairin.

Yansın ürəyimiz qoy birər-birər,
Günəş doğan yerdə yanır üfüqlər.
Üçrəngli bayraqla bəzəndi səhər,
Xeyirə açılısın gecən, şairim.

6 fevral 1991.

Nəriman Həsənzadə

*“Bütün millətlərə” kitabında.
Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1991, səh.26-27.
“Seçilmiş əsərləri” 7 cildə. 7-ci cild.
Bakı, “Prometey” nəşriyyatı. 2010, səh.182-183.*

ŞAİR ƏLİ TUDƏNİN XATİRƏSİ

*Atasının ölümündən qabaq
şairin oğlu Təbrizdən Bakıya
torpaq gətirmişdi.*

**Torpağı torpağa qarışdır, oğlum,
Dustağı dustaqla barişdir, oğlum,
O gedə bilmədi, gözündə qaldı.
Taleyi səslədi onu döyüşə,
İlahi! Sərhəddi torpaq addadı,
Torpaq özü gəldi bu son görüşə.**

**Səngərdə doğuldu tabutda yatan,
Gözünə torpaq tök, yeri xoş olsun.
Torpağın üstündə mühacir atan
Torpağın altında vətəndaş olsun!**

Desələr nə idi dərdi-qüssəsi,
Şair ürəyində susdumu ilham?
De ki, vətəninə öldü vətənsiz,
Öz xalqı içində mühacir atam!

“Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Dağların döşünü toplar dələndə,
Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim”.

O dedi vuruşduq biz haqq yolunda
Cavabsız qoydular sualımızı.
Dedi ki, şeytan var Allah yolunda
Şeytandan qoruyun məramımızı.

Görmək istəyirdi Çanaxbulağı,
Dönmək istəyirdi obaya, elə.
Bizim qonşuluqda bir göz dustağı
Otuz il xatirə danışdı belə.

Otuz il qulağım o səsə məhrəm!
O səsə qoşulub öz səsım gəlir.
Unuda bilmərəm, susa bilmərəm
Nə qədər səsım var, nəfəsım gəlir.

Yaşı əlli ildə keçdi əllidən,
Əlli il dilindən asılı qaldı.
Cəbhədə səngərə sığa bilməyən
Əlli il içinə qısılı qaldı.

Eyvanda görərdim boylu-cüssəli,
Qaşlar ağ, kirpik ağ... yaşından uzaq.
Yox idi qarasaç, qaraqaş Əli,
Bir badam ağacı var idi, dümağ!

Nəydi xəstəliyi... Bəlkə də qəhər!
O Vətən desə də, yox idi Vətən.
Dözənlər, susanlar, səbr eləyənlər
Deyin ki, dərs alsın Əli Tudədən.

Bu tayda vətənin o tayı getdi,
Fədai gəlmişdi, fədai getdi.
Xətai yanına Xətai getdi,
Şəxsin hüzuruna bir şəxsim gəlir.

26 fevral 1996.

Nəriman Həsənzadə

“Ədalət” qəzeti, 13 iyul 1996, səh.7.

İSTİQLAL LAYLASI

Otuz illik qonşum şair Əli Tudənin ölümündən sonra dünyaya bir oğul nəvəsi gəldi. Bir axşam divarın o tərəfində körpə ağlayırdı, dözməyib mən də divarın bu tərəfində ağladım. Şeiri də bu əhval-ruhiyyə ilə gəlinin dililə yazdım.

Müəllif

– Şirin balam, körpə quzum, Əli Tudə,
Ay işığım, Dan ulduzum, Əli Tudə,
Yum gözünü, yat yorğunum,
yuxusuzum Əli Tudə.

Sən Arazı keçən gündən yuxusuzsan,
Taleyi buz, yatağı buz, yeri buzsan.
Sən səngəri verən gündən yaralısan,
Anasızsan, ana deyib ağlayırsan.

O tay vətən, bu tay vətən, Araz vətən,
Vətənsizlər deyirdilər vətənsizsən.
İran sənə qənim ikən, deyirdilər iranlısan,
Bu sözdən də yaralısan.

Baba, sısqa istedadlar səni dandı,
Sərəncamla ad qazandı, Xiyabanda yer qazandı.
Əyilənlər qabağında əyilmədin,
Şah sözünü şah yurdunda şaha dedin.
“Gülüstan”ın, “Türkmənçay”ın,
“İyirmi bir Azər”in də,
Ağrısını necə çəkdin şairim, hər əsərində?

Mən Arazı lent eləyib beşiyinə bağlamışam,
Savalanın nəfəsini nəfəsindən qoxlamışam.
Mən Təbrizi rəsm etdirib evimizə gətirmişəm,
Orda bitən çiçəkləri mən dibçəkdə bitirmişəm.
Mən gəlninəm, mən ananam, Əli Tudə,
Sənsən oğlum, qayınatam, Əli Tudə.
Mən bir əsgər anasıyam, Əli Tudə,
Səndən ötrü nigaranam, Əli Tudə,
İstiqlaldı mənim laylam, Əli Tudə.

Laylamızın dəyişilsin ruhu gərək,
Səngərlərdə itənləri biz beşikdə tapa bilək.
Yat desəm də, oyadıram səndə səni,
Neçə yerə bölübdülər bir ölkəni:
Təbriz qolun, Şuşa qolun, Dərbənd qolun,
Sənə qurban, sərhəd olub sağın-solun.
Azərbaycan deyəndə mən, sən qalxasan gərək, oğlum,
Azərbaycan səngərindən. İstəyirəm böyüyəsən, boy atasan,
Əli Tudə səngərində sən yatasan.

Şirin balam, körpə quzum, Əli Tudə,
Ay işığım, Dan ulduzum, Əli Tudə,
Yum gözünü, yat yorğunum, yuxusuzum, Əli Tudə.

22 oktyabr 2001.

Nəriman Həsənzadə

“Azərbaycan” jurnalı. Aprel 2002, №-4, səh.11.

“Seçilmiş əsərləri” 7 cildə.

7-ci cild. Bakı, “Prometey” nəşriyyatı. 2010, səh.204-205.

ƏLİ TUDƏNİN

Şairin anadan olmasının 60 illiyinə

Bizim Səhənd kimi, Savalan kimi,
Başına qar yağıb Əli Tudənin.
Ürəyi döyünür Vətən eşqinə,
El üçün yaradan Əli Tudənin.
Ömrünün qırx ili Təbrizə həsrət,
Odur diləklidir dili Tudənin.
Boranda, tufanda bir çinar kimi
Əyilməz qaməti, beli Tudənin.
Xalqın şairidir əsl sənətkar,
Bunu yaxşı bilir eli Tudənin.
Alaylar dağidar, səngərlər yıxar
Şeirinin küləyi, yeli Tudənin.
Sözünün el gücü, sel gücü vardır,
Basılmaz tufanı, seli Tudənin.
İllərə calayır şair, ömürdən,
Sayılmazdır ayı, ili Tudənin.
Əlvən çələng hörər şeir bağından,
Ətirli, zərifdir gülü, Tudənin.
Araz həsrətlidir, Kür nəfəslidir,
Vüsal nəğməlidir zili Tudənin.
Savalan zirvəli, Səhənd vüqarlı,
Başına qar yağıb Əli Tudənin.

Hökümə Billuri

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 8 mart 1984, səh.4.

“Dünya belə dünyadır” kitabında.

“Yazıçı” nəşriyyatı, 1989, səh.66.

GÜMÜŞ TELLİ SAZ KİMİ

(Əli Tudənin məktubuna cavab)

Yazdığın məktubu oxudum, qardaş,
Fərəhləndi könlüm, bir dağa döndü.
Sinəmdəki söz layları qabardı,
Təbim coşdu, qaynar bulağa döndü.

Misraların qumru kimi dil açdı,
Hər sözün qəlbimə bir inci saçdı.
Arzularım qönçələndi, gül açdı,
Xəzan görməz barlı bir bağa döndü.

Pozulmaz aşığın dostluq ülfəti,
Əliynən Balaşdır dilinin məti.
Mədinə Gülgünün saf məhəbbəti
Ürəyimdə sönməz çırağa döndü.

Mən ki sizlə əhdi-peyman bağladım,
Sizlə qəmgin oldum, sizlə ağladım.
Şəlaləli çaylar kimi çağladım,
Qəlbim haçan sizdən uzağa döndü?

Aşığın xoş sözü, söhbəti sizensiz,
Tükənməz xəznəsi, sərvəti sizensiz.
Yurdumun şöhrəti, zinəti sizensiz,
Sözsüz ürəklərdə mayağa döndü.

Cavan Hüseyn sirrini dostlara açdı,
Bu dostlar Mədinə, Əli, Balaşdı.
Könlüm Yer üzünü gəzdi, dolaşdı,
Axır doğulduğu torpağa döndü.

1963.

Aşiq Hüseyn Cavan

“Bahar kimi” kitabında.

Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1979, səh.16-17.

QARDAŞ

Əli Tudəyə

Vətənin hüsnünə aşıq olanlar
Uzun gecələri yatarmı, qardaş?
Dərin ümmanlara baş vuran aşıq
Hər kiçik dənizdə batarmı, qardaş?

Mən ki çox görmüşəm qasırğa, boran,
Məskənim olubdur gah dağ, gah aran.
Səadət yolunda vuruşan insan
Axır mətləbinə çatarmı, qardaş?

Sənət yaranmamış könüldən ayrı,
Bu sazdan, bu sözdən, bu teldən ayrı.
Mənim bu vətəndən, bu eldən ayrı
Dilim qeyri-kəlmə tutarmı, qardaş?

Yurdumuz görsə də qəm ataşını,
Düşmən qarşısında əyməz başını.
Hüseyn vətəninə, vətəndaşını
Öluncə dilindən atarmı, qardaş?

1948.

Aşıq Hüseyn Cavan

“Bahar kimi” kitabında.

Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1979, səh.19-20.

AXDI

Əli Tudəyə

Sənin məktubunu oxudum, qardaş,
Gözümdən sevinclə dolu yaş axdı.
Közərdi sinəmdə yenidən atəş,
Üzümə ilhamın günəşi baxdı.

Dik sinəmin üstə sazım çağlardı,
Durnanı havada səsim saxlardı,
Bülbülün dilini dilim bağlardı,
Ətirli qönçələr açılan vaxtı.

Mən söz meydanında dönüb aslana,
Gərək inci düzüm neçə dastana.
Qoyma söz sinəmdə qalıb paslana,
Hələ yazılmamış sözlərim çoxdu.

Sən də söz üstündə açginən qanad,
Səsinə səs versin nəğməli həyat.
Vətənin naminə qardaş, yaz, yarat,
Həqiqət duyğulu təbin bulaqdı.

Aşığın əhvalı halbahal olur,
Sanma özü yorğun, dili lal olur,
Ahı ürəyimdə qara xal olur,
Qardaşım, Hüseynin parlaqdı baxtı.

27.V.1983.

Aşıq Hüseyn Cavan

KAMAN KİMİ

*(Əli Tudənin "Azərbaycan bir ürəkdir"
şeirinə nəzirə)*

Sədəfli saz sinəm üstə
Çağlayaydı ümman kimi.
Durnalar da dəstə-dəstə
Dinləyəydi insan kimi.

Bir şikəstə oxuyaydım,
Zildə, pəsdə oxuyaydım,

Zirvə üstə oxuyaydım
Bir həsrətli kaman kimi.

Səsim düşəydi dağlara,
Şeyda bülüllü bağlara,
Arzumu ağ varaqalara
Yazaydım bir dastan kimi.

Qışın soyuq küləkləri
Döyəndə tər çiçəkləri,
Yaralanan ürəkləri
Sağaldıydım loğman kimi.

Görməyəydim nəhs illəri,
Buz nəfəsli fəsilləri.
Gözü yaşlı nəsilləri
Güldürəydim zaman kimi.

Yamandı düşmən nasağı,
Nasaqdan şirindi ağı.
Öpəydim ana torpağı
Yol yorğunu sarban kimi.

Uçmayaydım ilk yuvamdan,
Saz çalaydım öz havamdan...
Mərd elimdən, mərd obamdan
Söz açıydım ozan kimi.

Cavan Hüseyn, gir savaşa,
Dön əsgərə, dön sirdaşa...
Ana Vətən başdan-başa
Alovlanır vulkan kimi.

Aşıq Hüseyn Cavan

“Bakı” qəzeti, 17 mart 1984, səh.3.

BAKILI ŞAİR

*Vətənimizin görkəmli şairi Əli Tudənin
anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə*

**Ey İran pasportlu bakılı şair,
Bu şən yubileyin olsun mübarək!
Ey gözü Vətənə dikili şair,
Səni yüzündə də yubilyar görək.**

**Ayların, illərin etdikə pərvaz,
Gəldi sorağına altmışın sənin.
Yazıb-yaratmağa hələ azdı, az
Sənət aləmində bu yaşın sənin.**

**Bakıda sən dedin: ey gözəl diyar,
“Bir dəftər, bir quru can gətirmişəm”.
Amma Vətənimin eşqində qaynar,
Babəkin qanıtkək qan gətirmişəm.**

**Hicrətin qırx ilə yaxınlaşsa da,
Qardaşım, gəl danış, indi nəyin var.
Həsrətin, nisgilin aşıb-daşsa da,
Bizi eylə tanış, indi nəyin var.**

**Bilirəm, qardaşım, nə danış, nə din,
Demə o taylara biganəyəm mən.
Sən bu suallara cavabdan çəkin,
Mən deyim nəyin var bu hicrətindən.**

**Ey İran pasportlu bakılı qardaş,
Günəş olan yerdə ucalar insan, –
Kaş olam Əlinin vəkili, qardaş,
Edəydim razılıq bakılılardan.**

İndi ilhamından axan nəğmələr,
Otuz cild kitabın varaqlarında.
Vətəndən-vətənə baxan nəğmələr,
Gəzir ellərimin dodaqlarında.

Səninlə həmyaşam, qardaşam, mən də,
İtirib-axtaran kimdir Tərlandı?
Sən qərib olsan da, qəribliyində,
Şöhrətin fəth edib Azərbaycanı!

Cəbhədən Vətənə döndü Süleyman,
Səni süfrəsinin başında gördü.
Qaraldı şairin gözündə dövrən,
Dərdini çatılmış qaşında gördü.

Sənə “qardaş” dedi, basdı bağına,
Çörəyin səninlə böldü tən yarı.
Dərdini, dərditək basdı bağına,
Belədir Rüstəmin əhdi, ilqarı.

O gündən ömrünün hər varaqında,
Vətən həsrətilə daim yanıbsan.
İndi şeirimizin bağça-bağında
Köhnə çinar kimi budaqlanıbsan.

Haşım Tərlandı

Tehran 1983.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 27 yanvar 1984, səh.7.

AD QOYARDIM – AZƏRBAYCAN!

Əli Tudənin 60 illiyinə

Qırx ildir ki, yol gedirsən arzuların arasında,
Ovunmayan qıvrım-qıvrım ağrıların sırasında.
Baxışınla zülmətləri qılınc tək yara-yara,
Qarlı qışın sinəsindən yol çəkirsən ilk bahara.

Şair, qəlbin düyünlənib əzabların bələyinə,
Vətən dərdi pərqu bilib baş qoyubdur ürəyinə.
Gözlərindən Araz dərdi şələlə tək axıb gedir,
Səttarxanlar tufəngilə şimşək kimi çaxıb gedir.

Qırx ildir ki, yatmamısan, yuxun qaçıb vüsal kimi,
Azadlığın sorağında incəlmisən xəyal kimi.
Qırx ildir ki, yol gedirsən, eşidilir addım səsi,
Ağ alnında nəqş olunub məramının xəritəsi.

Döyüşürsən fikirlərin alov saçan ocağında,
Əzabların öpüş yeri cadarlanıb dodağında.
Şeirələrin mərmisi kimi partladıqca hədəfində,
Qızıl xətlə iz salırsan öz xalqının şərəfində.

Azadlığın yollarında səfərlərin qurtarmayıb,
Uşaqlıqda başladığın “Vətən!” şeirin qurtarmayıb.
O şeirini dinləməyə Nazim Hikmət durub gəlib,
Qaf dağından Prometey zəncirini qırıb gəlib!

Cürətlə at addımını, addımında tufan gəlir,
Yaraları qana batmış Təbriz gəlir, Tehran gəlir!
Addımını bərk at, şair, addımların üsyan marşı,
Milli sürud oxusun qoy vətənimin dağı-daşı!

...Mən fəhləyəm, çəkicimdə bir cüt qolun qüvvəsi var,
Ancaq sənin haqq səşində milyonların öz səsi var.
Danış şair, dəniz kimi guruldasin nəğmələrin!
Qartal kimi qıyya çəksin göy üzündə kəlmələrin!

Danış ustad, sözlərindən ildirımlar yağa-yağa:
Yer üzünün məzlumları and içsinlər qoy bayrağa!
Danış ustad, arzulara alovdan don biçə-biçə:
Əzilənlər üsyan etsin şəhər-şəhər, küçə-küçə!

Danış şair – qoy ağzında dil-dil ötsün arzularım,
Danış şair – mizrabınla havalansın könül tarım.
Danış şair – varlığımı qəzəb ilə danan yağı
Qoy danmasın daha bir də bu atəşi, bu yanmağı!..

Altmış ildə ürəyini ağrılara bükən şair,
Altmış ildə Araz boyda bir ayrılıq çəkən şair,
Əgər sənə ad qoymağı hökm etsəydi bir də zaman,
Mən də səni səsləyərdim – Azərbaycan! Azərbaycan!

Nazim Rizvan

İyul 1983.

*“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 13 yanvar 1984, səh.4.
“Mənim sevgim” kitabında. “Yazıçı” nəşriyyatı. 1989, səh.44.*

BAL ARISI

Əli Tudəyə

Bir xəbər eşitdim qaradan qara,
O an nəfəsimdən çəkildim dara.
Şair Əli Tudə köçdü dünyadan!..
Rəhm elə şairə böyük Yaradan!

Öz doğma yurdunu anırdı şair,
Ərdəbil eşqilə yanırdı şair.
O nə “yolötən”di, nə də “yetən”di,
Varlığı Vətəndi, ruhu Vətəndi.

Nə qədər sadəydi bir uşaq kimi,
Zəngindi göydəki zər qurşaq kimi.
Həyatın nəbzindən şirə çəkərək,
Yaşadı ömrünü bal arısıtək.

Yazdı gördüyünü, düşündüyünü,
Yazdı alovunu, üşündüyünü.
O bir insan idi, o bir ər idi,
Nifrəti, sevgisi əsərləridi.

Yalana, böhtana uymadı əsla,
Bircə qarışqaya qıymadı əsla.
Yaşatdı insanlıq nəşidəsini,
Büllur məsləkini, əqidəsini.

Qucaqdan-qucağa atılmadı o,
Ordenə, medala satılmadı o.
Qəlbində daşıyıb dərdi-sərini,
Yazdı Vətən adlı nəğmələrini.

Vücudu bənzərdi Ərk qalasına,
Məğrur ata oldu dörd balasına.
Bəslədi gül kimi Şəfiqəsini,
Saxladı əhdinin səliqəsini.

Şair Əli Tudə, ölmədin əsla,
İtərmə almaza verilən cila?
Bu millət qəlbindən silməz bil, səni,
Unutmaz nə Bakı, Ərdəbil səni.

Rahat yat, torpağın beşiyin olsun,
Üstündə qızılgül keşiyin olsun.
Sənə “laylay” desin bu Azərbaycan,
Qəbrinə nur saçsın böyük YARADAN!

Nazim Rizvan

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində, 28 fevral 1997, səh.6.

TARİXİN SƏHVİ

Əli Tudəyə

Qoy yanım həsrətin alovlarında,
Bu məni poladdan bərk edəcəkdir.
Əqidəm, məsləkim düşmən önündə
Yenə də köksümü Ərk edəcəkdir.

Yersizdir bu kədər, yersizdir bu ah,
Hələ əlimizdən düşməyib silah.
Dünən buraxdığı səhvini sabah
Tarixin özü də dərk edəcəkdir.

O taydan bir çiçək dərəndən sonra,
Onu sevgilimə verəndən sonra,
Doğma Təbrizimi görəndən sonra,
Ruhum bədənimi tərək edəcəkdir.

Atif Zeynallı

*“Nur körpüsü” kitabında.
Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1985, səh.192.*

ƏSAS ÜRƏKDİR

Qələm dostum Əli Tudəyə

Dedim zarafatla: “Saçlar ağardı!”
Duydum ki, toxundu qəlbinə, qardaş!
Susdum, ürəyimi min ağrı sardı,
O sözlər dilimdən çıxmıyaydı kaş!

Sən “Öz qardaşına mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdin.
Bir şair könlünün arxalandığı
Ləkəsiz, boyasız vicdan gətirdin...”

Saçların qar kimi ağarsa da lap,
Yanımda hörmətin, adın əzizdir.
Sənət aləmində çaldığın rübab
Həyatda saldığın əbədi izdir.

Mən səni seçmirəm öz qardaşımdan,
Yolumuz da birdir, peşəmiz də bir!
Sərki vurmuram ki, qalmışam cavan,
Başımda gör necə ağ bulud gəzir!

Bağlıyıq ellərə ürəyimizlə,
Ürək qocalmasın, əsas ürəkdir!
O saç ki, ağarmır daim ağ üzlə,
Onu gəzdirən baş nəyə gərəkdir!

Amalın gözümdə ucadan-uca!
Eşqini qəlbimdən silən deyiləm.
Yox, nə sən qocasan, nə də mən qoca,
Təbriz gülməyincə ölən deyiləm!

Davud Ordubadlı

*“Ürəklərə bağlıyam” kitabında.
Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.61-62.*

GƏTİRDİN

Mən öz qardaşıma mehman gələndə,
Bir qələm, bir dəftər, bir can gətirdim.
Bir şair könlünün arxalandığı
Ləkəsiz, boyasız vicdan gətirdim.

Əli Tudə

Qaranlıq ellərdən gələn şairim,
Sən azad ellərə iman gətirdin.
Qəlbi hicran görmüş Odlar yurduna
O taydan təzə bir hicran gətirdin.

Çoxu dayaz bildi, dayaz, dərđini,
Buludlar ağladı hər yaz dərđini.
Çalmağa yaralı Araz dərđini
Qəlbində inləyən kaman gətirdin.

Qaldı cavanlığın Mərənddə, Xoyda,
Gah yasda ayrıldıq, gah da ki, toyda.
Vüsəl bu biçimdə, həsrət bu boyda,
Amansız həsrətə aman gətirdin.

Vətən oyandıqca qəmli tarında,
Qılınclar oynadı sıx qaşlarında.
Kəpəz qarı kimi ağ saçlarında
Savalan başından duman gətirdin.

Odlar torpağının bükülməz dizi,
Zaman da itirməz saldıgım izi.
Qəmli gözlərində dərddli Təbrizi
Gətirdin, özü də yaman gətirdin.

Sənsənmi ayrılıq bağrını dələn,
Bölünməz dərddini doğrayan, bölən.
Uzaqdan ağlayan, uzaqdan gülən
Qardaşa qardaşdan nişan gətirdin.

Sən ayaq basmadın yadlar yurduna,
Gəlmisən xoşbəxtlər, şadlar yurduna.
Yenə arxalanıb Odlar yurduna
Azad torpağıma güman gətirdin.

Müzəffər Şükür

*İranda çıxan "İnqilab yolunda" qəzeti, 1981, səh.4.
"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 15 yanvar 1982, səh.4.
"Araz dalğaları" kitabında. "Yazıçı" nəşriyyatı, 1983, səh.104.*

CAN KARVANI

(Qəsidə)

Əli Tudəyə

Vətən həsrətli dərd ilə köçüb getdi Əli Tudə,
Xəyali bir çəməngah üstədir sanki gəlir yadə!

Elindən ayrı düşmüşdü mühacir köynəyi qanlı,
Saralmış ömrü bağlarda necə verdi xəzan badə!

Saçında ağ gətirmişdi Bakıya xeyli Təbrizdən,
Nə həsrətdən Araz yandı, nə Təbriz çatdı fəryadə!

Necə tab eyləsin zülmə qərarsız bülbülün səbri,
Azadlıq aşiqi dustaq olurkən qanlı dünyadə!

Bu dərddən nitqi qeyb oldu dilində ah ilə suzu,
Saraldı, soldu firqətdən susuz qaldı bu səhradə!

Yaşardı tənha gəzdikcə təmiz qəlbində bir cənnət,
Ümid solğun, könül yorğun, yaşanmışdı ömür sadə!

Azadlıq şərqi ötməkdən olmuşdu şikəstəhal,
Ötürkən dəydi köksündən qəfil bir ox bu əsnadə!

Yamandır biqərar ölmək, qərib tək titrək, ahəstə,
Yaralı ruh ilə əymək boyun bir qanlı cəlladə!

Əlli il Bisutun yardı, toxunduqca külüng daşa,
Şirin oldu Vətən dərdi, bu dərdlə döndü Fərhadə!

Qayada qurdu bir tor ki, tora bəlkə Vətən düşsün,
Bir ov da etmətdi qismət zaman bu dərdli səyyadə!

Baxırkən əlli il naçar burulmuş boynu yollarda,
O kam almışdı Təbrizdən gedib-gəlməklə rüyadə!

Əli oğluydu ümmətdə, Məhəmməd hüsnünə yardı,
Yenə Kərbübəla döndü şəhid oldu bu qovğadə!

Canı möhnət məqamında tutmuşdu dost, yar ilə,
Çıxan kim sahilə bir dəm, batan kimdir bu dəryadə!

Təmənnəsiz bir ömr ilə fəna bir mülkü tərək etdi,
Çıxar pişvazına bəlkə mələklər ərşi-ələdə!

Cahan, Məchul, fələkdəndir belə pəjmürdəhal olmuş,
Yorulmuş kimsə gördükcə verər gizlincə bir badə!

29 fevral 1996.

Müzəffər Şükür Məchul

“Yeni dünya” qəzeti, 18 avqust 1996, səh.4.

ƏLİ TUDƏYƏ

Bir-birindən ağ gəldikə ağ günlərim,
Ağardınız a saçlarım, deyin niyə?
Təzə-təzə başlar ikən ilk addımım, ilk səfərim,
Erkən, erkən xal saldınız qönçə kimi bir ürəyə.
Ömrün qara günlərində şövə kimi qaraydınız.
Ömrümün ağ günlərində ağardınız nədən belə?
Olmazdımı şaxta görmüş güllər kimi
Siz də yazı qalaydınız? Niyə belə tez soldunuz,
Niyə məndən soyudunuz. Öndə bütün bir həyatın
Olduğunu bilə-bilə?!

Mustafa İsgəndərzadə

“Oxşar ürəklər” kitabında.

Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1978, səh.14.

VƏTƏN DƏRDİ

Şair dostum Əli Tudəyə ithaf

Savalanın qarımıdır
Saçlarına səpələnib?
Təbrizinin yağışını
Kirpiyində gilələnib?

Ata ikən körpə kimi
Dodaqların büzüləndə,
Arzuların misra-misra
Ağ varağa düzüləndə,
Görürəm mən bu ürəyin
Ağrısını, acısını.
Araz üstə qol uzadan
Bir qardaşın bacısını.

Sənin gözün yol çəkdikcə,
Göz yaşlarım olur dən-dən.
Soruşsalar: bu dərd nədir?
Deyərəm ki, Vətən, Vətən!

Zərخانım Ülvi

*“Çinar pöhrələri” kitabında.
Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.83.*

AYRILACAQDIR

Əli Tudəyə

Nəfəsin yara-yara
Arazın dalğasını,
Aparır o diyara
Əməllər sevdasını.
Əlini uzat, qardaş,
Savalan torpağına,
Səadət toxumu səp
Aranına, dağına.
O tayın kədərini
Sevincinlə görüşdür.
Onu zərrə-zərrə sən
Qardaşınla bölüşdür.
O zaman dalğa-dalğa
Arzun yayılacaqdır.
Baban ayılmadısa,
Nəvən ayılacaqdır.

Bilal Əhmədoğlu

“Sovet Gürcüstanı” qəzeti, 18 yanvar 1977, səh.4.

SAVALAN

Əli Tudəyə

Talış dağlarının cənub qardaşı,
Doğmadır havası, torpağı, daşı.
Savalan Təbrizin firuzə qaşı,
Anıram tarixi Səttarxanla mən,
Ayrılıq bilməsin o dağ, bu vətən.

Əliylə öpüşür dərə, güneydə
Viləş sahilində bitən tər güldə,
Bərcanda qonağı qəmgin görəndə,
Kəkliyin, turacın susdu nəğməsi,
Artdı Savalanın ahu, naləsi.

Nikbin ol, şairim, nə qəm, nə qüssə,
Duman, çən çəkilər, olar ahəstə.
Araz işıq saçır, deyildir xəstə,
Gərək hesablaşam vaxt, zamanla mən,
Ayrılıq dəb oldu, qoy bilsin aləm.

Qız yurdu var, bu dağların zirvəsi,
Təbriz adlı iki gözün giləsi,
Şah İsmayıl, şah Xətai türbəsi,
Günəş olub Savalanda saçaydım,
Durna kimi Təbriz üstədən uçaydım.

Sumaqlı dağ eşidəndə Əlini,
Verdi ona çiçəyini, gülünü.
Əsdi külək, tumarladı telini,
Dedi: Əli qonaq deyil, doğmadır,
Gülüstanda cənnət olan bağdadır.

**“Əli-Vəli” şeiri ilə Qabilin,
Çiçək açsın Berta nənə hər gülün.
Sevinc dolu, səadətin hər ilin
Şəlalə tək axıb dolsun Viləşə,
Arzuların uçub çatsın Günəşə.**

29 may 1977.

Adəm

SAVALAN HƏSRƏTİ

Şair dostum Əli Tudəyə

**Pirəsura adlı bir məkandakı
Durduğum zirvənin tuşuna baxdım.
Baharlı arzulla Savalandakı
Ömrümün qar döyən qışına baxdım.**

**Nə qədər düşünüb səni anım mən?
Sənsiz hansı güclə havalanım mən.
Yalnız uzaqlardan, Savalanım, mən
Hərəsi bir səngər daşına baxdım.**

**Zirvədə örpəkmi dumanın, çənin?
Yox, könül ahıdır Əli Tudənin!
Min tufan keçibdir başından sənin,
Hələ əyilməyən başına baxdım.**

**Hanı cəngavərli qəbilələrin?
“Qatar qayalardır” qafiyələrin.
Elə düzülüb ki, silsilələrin,
Sanki zirehlənmiş qoşuna baxdım.**

İnciyib üzünü gizləmə çəndə,
Nə səndə günah var, nə də ki, məndə.
Buz tutmuş bir donda səni görəndə
Hicranlı illərin yaşına baxdım.

Durmusan, yenə də vüqarla dur sən,
Şax qəddim əyilər əgər əyilsən.
Məgər göz yaşısan, Vətən deyilsən?!
Gözümün vətənli yaşına baxdım.

Vüsal haray salır yer ilə göyə,
Biz niyə laqeydik, bilmirəm niyə?
Bir görüş müjdəsi gələcək deyə
Hər səhər həsrətlə qarşına baxdım!

Cavad Cavadlı

“Yeni kənd” qəzeti, 24 mart 1979.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 8 avqust 1979, səh.4.

ARZU

Şair dostum Əli Tudəyə

Vağzal... perron... gecə yarı...
Rels üstündə sıra-sıra
Durub minik qatarları.
Hara baxsan işıq yanır,
Reklam dəyir nəzərinə.
...Yazılıbdır Rostov–Bakı
Bir qatarın üzərinə.
Atam baxıb fikrə dalır,
Dinmir, sakit dayanır o.
Ah, bilsəydim bu anlarda
Nə düşünür, nə anır o?
Kövrələrək deyir: – Anar,
Ürəyimdə bir arzum var.

**Nə olaydı bu hicranın
Növraqları pozulaydı.
Bir qatarın üstündə də
Bakı–Təbriz yazılıydı.**

A.Əlisoltan

*“Yaşadaq eşqimizi” kitabında.
Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh. 34-35.*

YAXŞI YADIMDADIR

Hörmətli şairimiz Əli Tudəyə

**Yaxşı yadımdadır, neçə il qabaq
Dünya bir-birinə qarışan zaman,
Xalqımız azadlıq, səadət deyib
Həqiqət uğrunda çarpışan zaman,
Biz haray qoparıb, azadlıq dedik.**

**Yaxşı yadımdadır, neçə il qabaq
Bayram paltarını geyəndə Təbriz,
Silib ürəyindən qəmi, kədəri
Baxıb öz bəxtinə güləndə Təbriz,
Biz haray qoparıb, azadlıq dedik.**

**Yaxşı yadımdadır, neçə il qabaq
Atamız Təbrizin azad çağında,
Sənin şeirlərin pöhrələndə
Elimin, günümün könül bağında,
Biz haray qoparıb, azadlıq dedik.**

**Yaxşı yadımdadır, neçə il qabaq
Hələ saçlarına dən düşməmişdi.
Uğurlu taleyim, xoşbəxt taleyim
Qara paltarını geyinməmişdi,
Biz haray qoparıb, azadlıq dedik.**

Yaxşı yadımdadır, neçə il qabaq
Bizim arzumuza düşmən güləndə,
Səninsə qəlbində neçə nisgilin
Doğma Bakımıza mehman gələndə,
Biz haray qoparıb, azadlıq dedik.

Bu günsə görürəm saçlarında qar,
Qaşlarında qırov, qəlbində bahar,
Sənin bahar qəlbin azadlıq arar,
Doğma elimizə xoş gün arzular.

“Pasaj” qabağında səni soruşdum,
Dedilər o, qardaş, “uzaq” gedibdir.
Bu taydan o taya yaxın olsa da,
38 ildir “qonaq” gedibdir.

Mən səni soruşdum “Ərk qalası”ndan,
Dedi eşidirəm səsini hərdən.
O bizi unutmur, unutmur bir an,
Öz şair oğlun da unutmaz vətən.

“Gülüstan bağı”ndan səni soruşdum,
Bülbüllər güllərlə qucaqlaşdılar.
Dedilər gözümüz yolda qalıbdır,
Nisgilli-nisgilli pıçıldaşdılar.

Nələr görməmişik dünyada, qardaş,
Yanmışıq həsrətin ocağında biz.
Gəzirik, gəzirik gör neçə ildir
Azadlıq, səadət sorağında biz.

Nələr görəcəyik dünyada hələ,
Çox şeylər qalıbdır xatirə bizdə.
Acılı, şirinli xatirələrlə
Doldu xatirələr dəftərimiz də.

Deyirəm, şairim, elə bu axşam
Hərənin bir dəstə çiçək əlində,
Sevinclə, fərəhlə verib əl-ələ
Gəzəydik Təbrizin küçələrində.

Arif Səfa

1983.

İNAMI QƏLBİMƏ SALDIM

Əli Tudəyə ithaf edirəm

Dağların bu üzü büsbütün yazdı,
O üzdə Günəş də yolunu azdı.
Ortada ağlayan dərqli Arazdı,
Onun yanağında göz yaşıyam mən.

Dərddinin dərddini dərdsiz bilməyir,
Niyə biri gülür, biri gülməyir?!
Ümidi olanlar hələ gözləyir,
Gözləyən kəslərin sirdaşıyam mən.

Baxdım Savalana – bir boy ucaldım,
Şəhriyar şeirindən təsəlli aldım.
Emiləm, inamı qəlbimə saldım –
Ümidin əlində çox yaşayam mən.

Emil Məmməd

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 18 yanvar 1985, səh.4.

ƏLİ TUDƏYƏ MƏKTUB

*Şairin “Bələkdə boğulmuş səadət”
adlı xatirələrini oxuyarkən*

Şəhid şairlərə ağlama, şair,
Şair də əsgərdir, vurula bilər.
Qanı damarında “Qan-qan!” deyirsə,
Qolu qılınclara qanrıla bilər!

Qələm – dar ağacı, əhli qələmlər
Çarmıxa çəkilməmiş fədailərdir.
Asıb-kəsməsələr şairi hərdən
Ölüm qəh-qəh çəkib bizə gülərdi...

Yüz il yaşamamaq qəm deyil hələ,
Gün odur – bir anı dəyə min aya.
Qorxuram məni də Allah öldürə,
Qorxuram heç zaman şəhid olmayam.

Çoxmu yubanmışam o toy-düyünə,
Nə yaman yolgetməz olub o ölüm?
O qədər özümə bəndə demişəm,
Tanrı tək əlyetməz olub o ölüm!

Deməyin şər atır şəhid Sədiyə,
Gedib Ərk*ə deyin, barı ərkimi –
Sinəmdə pas atıb qalmış xançalam,
Sinəmdən sıyırsın məni ər kimi.

Mən ona vüsallar borcluyam axı,
Mən ona bir qanlı hieran borcluyam –
Tutub bu dünyanı durmayacam ki,
Onsuz da Allaha bir can borcluyam.

...Şəhid şairlərə ağlama, şair,
Şair də əsgərdir, vurula bilər.
Qanı damarında “Qan-qan!” deyirsə,
Qolu qılınclara qanrıla bilər!

1985.

Allahverdi Məmmədli

*“Haçandır görüşürük” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1987,
səh.50-51.*

* Ərk qalası

GƏTİRDİN

Şair dostum Əli Tudəyə

Qardaşım, sən bizə mehman gələndə,
Köksündə kükrəyən tufan gətirdin.
Xətai elindən Vurğun yurduna
Dağları titrədən vulkan gətirdin.

Namərdlər taxtına qaytardı şəri,
Qırdın zəncirləri, aşdın sədləri.
Bir səhər üz tutdun Arazdan bəri,
Bəyaz köynəyində al qan gətirdin.

Bir dar ağacıydı hər evin tağı,
Qanla suvardılar yadlar torpağı.
Od tutdu, alışdı odlar torpağı,
Onu söndürməyə ümman gətirdin.

Axdı qəmli-qəmli Arazım mənim,
Qaldı gözlərimdə murazım mənim.
Ağ günə, sevincə tamarzım mənim,
Dərdini deməyə kaman gətirdin.

Niyə birləşmirik, de, nədir bu sirr?
Çağır igidləri, haraya bir-bir.
Qalxsın məzarından Babək, Cavanşir –
Ər oğlu, ərlərə iman gətirdin.

Əflatun Cəfərli

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 23 fevral 1990, səh.6.

“Dünya çiyindədir xeyirxahların” kitabında.

Bakı. “Yazıçı” nəşriyyatı, 1990, səh.91.

MƏN SƏNİ BELƏ GÖRDÜM

Əli Tudəyə

Gözündə gah sevinc alışıb yandı,
Gah vüsal yandırdı həsrət qəlbini.
Mən səni beləcə gördüm, əzizim,
Sən yandın, alışdın bir günəş kimi.

Mən səni beləcə gördüm, əzizim,
O nə kədər idi, üzürdü səni.
Mən səni beləcə gördüm, əzizim,
O kədər saplara düzürdü səni.

Sönməz ümidinlə sən əlləşdin ki,
Qoy dara düşməsin həyat yolların.
Döyüşdə neçə yol pəncələşdin ki,
Gülsün taleyinə yazın, baharın.

Qəlbində azadlıq, dilində nəğmə
Döyüşdün, xoş günə qovuşsun elin.
Döyüşdün, alovda bərkidi sinən,
Bir də nəğmə deyən, söz qoşan dilin.

Yarıb sərhədləri, yarıb sədləri
Atıl döyüslərə bir də, qardaşım.
Unut qalaq-qalaq o həsrətləri,
Nisgili əlinlə qopar, qardaşım,
Elini xoş günə apar, qardaşım.

Xudaqulu

“Döyüşən dəniz” kitabı. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1990, səh.28.

ƏLİ TUDƏYƏ

Hicran yollarının yolçusuyam mən,
Heç əyilməsəm də, çətin durmuşam.
Bağrımı yandırılıb tənələr bəzən,
Dözümə söykənib mətin durmuşam.

Atılan zər olub talelər indi...
Yollar sürüşkəndir, ehtiyatla keç.
Ey ürək, elə ki, ilham sevindi,
Mərdin qapısından qol-qanadla keç.

Tudə göz açaydı bircə an yenə
Görəydi: “Bağrımda min ah gətirdim”.
Qəlbim ağrıtanda hicrandan yenə,
Onun qapısına pənah gətirdim.

Vicdanla mətinlik, bir də ki, qələm
Özündən iz qoydu Əli Tudə, bil!
Əsil şair doğmuş Vətənçinin nə qəm?
Tarix namərdləri saxlayan deyil.

Yüz şagird yetişdi bir beyt sözündən,
Fəqət o, özünü öyən olmadı.
O vura bilsə də quşu gözündən,
Bir körpə qəlbinə dəyən olmadı.

Hec vaxt satılmadı şöhrətə, ada,
Şöhrətə can verən “dostlar” gördülər.
Bir yol baş əymədi düşmənə, yada,
Başında dağlar tək ağ qar gördülər.

Tərif işlətmədi, üzlük taxmadı,
Nə də ətəklərdə sürünmədi o.
Başçılar önündə su tək axmadı,
Nə də kürsülərdə görünmədi o!

Dili haqq danışan ey ustad, səni
Görə bilmədimsə, zirvə sənindir.
Vətən səni sevdi, sən də Vətəni,
Vətən nə “dumanın”, nə də “çən”indir.

Bir səs eşidildi həzin, ahəstə:
“Cənub şeirimizin günəşi söndü”.
Firuz Dadırəsdən gələn bu səsdə
Həqiqət son dəfə qibləyə döndü.

Əzəldən vicdana söykənənlərin
Sonadək vicdanı əsası olub.
Fəqət ya alçalan, ya enənlərin
Nə eşqi, nə də ki, vəfası olub.

Bir çöplə alışan məşəllər sönər,
Günəş isə yandı, sönən deyildir.
Yalmanan “şairlər” dostluqdan dönər,
Şeirin məcnunları dönən deyildir.

Tudə – Xalq deməkdir, Tudə – Vətəndi!
Belə təxəllüsün ruhuna qurban!
Xalq üçün yazanlar xalqla öləndi,
Tudə – azadlıqdır, bir də ki, vicdan!

Şövkət Hicran

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 29 yanvar 1998, səh.4.

ONU GÖRSƏM...

Əli Tudə qardaşıma

Yüz illərdi beləcə həsrət mənə qənimdi,
Dərman bişirmək üçün qaynamayıq qazanım.
Məni qər q edəcəkmə dəryasında qəm indi,
Yoxmu bu dərdi mənim taleyimdən pozanım.

Arzuları çinləyib qız saçı tək hörmüşəm,
Bu gün ümid yığmışam, bu gün ümid dərmüşəm.
Araz haqda bu gecə təzə yuxu görmüşəm,
Görün varmı dünyada bu yuxunu yozanım.

İstəyimi təzədən necə dağıdıb qurum,
Həsərət kirpiyimizdə olmasın burum-burum.
Uda bilər dünyanı dünyadakı uçurum,
O tayın dərdin ağlar bu taydakı ozanım.

Xalqım bütün xalqlara xeyirxahlıq diləyib,
Özgə haqqın tapdamaq ona gəlibdi eyib.
– Hər kəs öz yuvasında tapsın səadət – deyib,
Niyə pozulmalıdır yad əllərdə mizanım.

Ömrüm dəmir çarıqla axtarışa yol aldı,
Nə arzuya isindim, nə əmələ yol oldu.
Tale itik dalınca gəzdi, gəzdi yoruldu,
Görən indi neyləsin mənə uğur yazanım.

Ürəyimdəki ağrı şeirimdəki yaradı,
Vətən, vətən sözüdür ilhamıma yar adı.
Vətənin bütövlüyü dərdlərimə çaradı,
Onu görsəm deyərdim: – Qəbrə rahat uzanım.

Çərkəz Məcid

BU ŞAİRİN ÜRƏYİNDƏ VƏTƏN VAR...

Əli Tudəyə

Bir şairlə görüşürük biz bu günü,
Sevincimiz, fərəhimiz aşıb-daşır.
Tanrı bizə qismət etsin yüz bu günü,
Elə bil ki, şimal-cənub qucaqlaşır.

Ana Təbriz... Onun vuran ürəyidir,
Bakı, Mərənd o açılan qollarıdır.
Şah Savalan arzusudur, diləyidir,
Vətən yolu ürəyinin yollarıdır.

Hər sözümdə alov vardır bir can kimi,
Neçə-neçə yurd isidir, əl isidir.
O alışsa od püskürər vulkan kimi,
Vətənimin “Prometey” Əlisidir.

Yox, yox, hələ haqq sözünü o danmayıb,
Millətinin ağ üzünə dik baxıb o.
Şan-şöhrətə, mükafata aldanmayıb,
Orden yox, öz sinəsinə söz taxıb o.

Vaxt olub ki, nərə çəkib, üsyan edib,
Müstəmləkə, əsarəti ayaqlayıb.
Xalq yolunda ərşə çıxıb, cövlan edib,
Haqsızlığı, xəyanəti ayaqlayıb.

Qorxaqların bəhs etdiyi nifrət dolu
Tənələrdən qorxan deyil Əli Tudə.
Tutduğu yol Azadlıqdır bu haqq yolu,
Tutduğuna peşman deyil Əli Tudə.

Həsrət ilə keçirib hər saatını,
Buranı da özü üçün doğma sayıb.
Yaşayaraq mühacirət həyatını,
Gələn nəslə qeyrət dərsi aşılayıb.

İbrahim Həssas

BDU IV kurs filologiya tələbəsi

HƏSRƏT

Əli Tudəyə ithaf edirəm.

Şeirində yazdığı daş kələyi tək,
Bütün arzuları daşlara dəydi.
Ata-ana həsrətini çəkirdi o, tək,
Kaş! Vətən həsrəti o, bilməyəydi.

Vətən dediyin o, bir böyük ölkə,
Bəlkə də, yaranıb firqət sözündən.
Sənə əziz olan bir insan varmı,
Sənə yaxın ola səninin özündən?

Vətən! Ana yurdum! De, səndən özgə
Varmı, mənə doğma başqa bir ölkə?
Əlli il canında bu yangı ilə,
Yaşadı əzabla, yazdı əzabla.
İnandı sabaha arzu, ümidlə,
Mühacir şair Əli Tudə.

Şairin ömrünə həsrət yağışı
Dameı-dameı yağdı, ya qarış-qarış?
Ancaq ki, şeirinin hər misrasından
Bir ilğım duyuldu, şaxtalı bir qış.

Vətən gözlərimin yaşadı dedi,
Həsrət ürəyimin başıdı dedi.
Həsrətdən xəbəri olmayan kəsə
Dözümdə, vüqarda naşdı dedi.

Gizli müqavilə, qəddar hökmlər
Nə qədər arzunu ürəkdə qoydu.
Bəli! Vicdansızlar, bəli, qansızlar
Doğma vətəninini bölənlər oldu.

Çalışdı! Xalqına xidmət elədi.
Oyatdı milləti vaxtsız yuxudan.
Hər kəsdən, hamıdan hörmət dilədi,
Mərhəmət dilədi gələn sabahdan.

Vətəni vəsf etdi yeri gəldikcə,
Şimal da, cənub da, mənimdir dedi.
Həsrəti qəlbində boğdu beləcə,
Azərbaycan mənim, mənimdir dedi.

Vəsf etdi vətənin gözəlliyini,
“Gözə” bulağına gedəcəm dedi.
“Acı çay”ına da gedəcəm dedi,
“Şibli” yaylağına gedəcəm dedi.

Uca Savalanın qarlı başına,
Doğma kəndimin torpağına, daşına,
Vətənimin hər qarışına,
Ömür vəfa etsə, gedəcəm dedi.

Özünə qibləgah Vətəni seçdi,
Səcdədə başını torpağa qoydu.
Möhür əvəzinə öpüb hər daşı,
İrsini Vətənə yadigar qoydu.

Bir ömür yaşadı! Mühacir ömrü.
Həsrətli, nisgilli bir şair ömrü...
Doğma vətəninə yadigar qaldı
Onun hər misrası, onun hər sözü.

2004.

Tağıyeva Sevil

*Qaradağ rayonu, Sahil qəsəbəsi
Ə.Kazımov adına 228 saylı orta məktəbin 11”L” sinif şagirdi.*

ƏLİ TUDƏ

Mən bu şeiri Əli Tudəyə həsr edirəm.

Vərəq-vərəq oxuduqca
Sənin ömür kitabını,
Ürəyimə yazıram mən
O saf, təmiz, pak adını.

Özün alov ola-ola
Çox ürəklər itirmisən.
Ömrün boyu həyatında
Şaxta görüb üşümüsən.

Həsrət doldu gözlərinə,
Muradına yetəmmədin.
Azərbaycan deyə-deyə
Çox ağladın, çox inlədin.

Ağ dən düşdü saçlarına,
Savalanı xatırladın.
Qocalıqdan qorxmasan da,
Vətən, vətən deyib yandın.

Bir əlində silah idi,
Sinə gərdin döyüslərə.
Bir əlində qələm idi,
Həmdəmində təkliyində.

Göz yaşını yudu Araz,
Canı-candan ayıraraq.
Səni ağlar qoydu Araz,
Ürəyinə dərd salaraq.

Səni bizdən alan torpaq
Sanmasın ki, qüdrətlidir.
Sənin kimi insan ancaq
Ölə bilməz, əbədidir.

2004.

Günay Babayeva

Qaradağ rayonunun 228 saylı orta məktəbin 10"Ç" sinif şagirdi

**BÖYÜK ŞAIR ƏLİ TUDƏNİN
MƏZARI ÖNÜNDƏ**

**Bax şair könlünə, dinər önündə,
Həsərin dərd adlı bir xanəsidir.
Haçandı boğulub hicran gölündə,
O qəm dəryasının dürdanəsidir.**

**Mühacir həyatı deyil bihudə,
Vətəni yaşadıb ucaldandı o.
Bir xalqın parlayan bəxtiyçün Tudə
Özünü, bəxtini qocaldandı o.**

**Yaşadı məşəqqət, zillət içində,
Zülmətdən nur saçan sözündən hayıf!
Adını qazandı millət içində,
O gözəl adından, özündən hayıf!**

**Məğrur Savalanın əzəmətindən
Aldığı vüqardan, qeyrətdən hayıf!
Vətəndən Vətənə bu ülfətindən,
Məhəbbət, sədaqət, möhnətdən hayıf!**

**Qəbri bir həqiqət məbədi olub,
Zamanın qəriblik hekayəsidir.
Təmiz yaşadığı mühacir ömrü
Müqəddəs “Quran”ın bir ayəsidir.**

**Şair, siyasətin qurbanlarını
Sərhədsiz dərgaha yazar Tanrımız.
Məhv edib dünyanın yamanlarını,
Yalan sərhədləri pozar Tanrımız!**

Şövkət Hicran İmami
yanvar, 1999.

“TUDƏ”Nİ GÖTÜRDÜN ÖZÜNƏ ŞÖHRƏT

Yetişdi inqilab, gücləndi nehzət,
Güneydə quruldu Milli hökumət,
“Tudə”ylə bərqərar oldu ədalət.
“Tudə”ni götürdün özünə şöhrət,
Duydun, Əli Tudə, bundan fəxarət!

Vəsf etdin xalqını, yazdın şeirlər,
Bir-birindən gözəl, ölməz əsərlər,
Qəlblərə yol tapdın, ey vətənpərvər!
“Tudə”ylə fəxr etdin, qazandın hörmət,
Duydun, Əli Tudə, bundan fəxarət!

Hiyləyə əl atdı mənhus səltənət,
Çökdü, süqut etdi Milli hökumət,
İyirmi bir Azər adlanan nehzət.
“Tudə”ylə bağlıydı bu milli dövlət,
Duydun, Əli Tudə, bundan fəxarət!

Gecəykən yollandın sən Naxçıvana,
Sığındın dost-doğma Azərbaycanca,
Tən yarı bölünən doğma yurduna.
“Tudə”ni dostlara etdin əmanət,
Duydun, Əli Tudə, bundan fəxarət!

Zahm düşmən pozdu xoş növrəğni,
İllərlə çəkdi sən vətən dağını,
İbadam, yad etdim bu gün adını.
“Tudə”ylə ucaldın, bu bir həqiqət,
Duydun, Əli Tudə, bundan fəxarət!

İbad Dadaşoğlu
Bakı, 1 fevral 2019.

Biblioqrafiya

KİTABLARININ SİYAHISI

1. **Cənub nəğmələri.** Bakı: Azərənəşr, 1950 (Kiril əlifbası ilə), 99 səh.
2. **Bakının işıqları.** Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1950 (Kiril əlifbası ilə), 40 səh.
3. **Vətən sevgisi.** Bakı: Azərənəşr, 1951 (Kiril əlifbası ilə), 64 səh.
4. **Məhbusların son sözü (poema).** Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1952 (Kiril əlifbası ilə), 28 səh.
5. **Şimal həsrəti.** Bakı: Azərənəşr, 1953 (Kiril əlifbası ilə), 164 səh.
6. **Arazın o tayında (poema).** Bakı: Azərənəşr, 1954 (Kiril əlifbası ilə), 48 səh.
7. **Şerlər.** Bakı: Azərənəşr, 1955 (Kiril əlifbası ilə), 76 səh.
8. **Şairin düşüncələri.** Bakı: Azərənəşr, 1956 (Kiril əlifbası ilə), 131 səh.
9. **Qartal.** Bakı: Azərənəşr, 1959 (Kiril əlifbası ilə), 170 səh.
10. **Qəzəb.** Bakı: Azərənəşr, 1960 (Kiril əlifbası ilə), 98 səh.
11. **Əli Tudə (şairin kitabxanası).** Bakı: Azərənəşr, 1962 (Kiril əlifbası ilə), 227 səh.
12. **Buludlar.** Bakı: Azərənəşr, 1964 (Kiril əlifbası ilə), 132 səh.
13. **Yanıqlı tütək.** Bakı: Azərənəşr, 1966 (Kiril əlifbası ilə), 187 səh.
14. **Seçilmiş əsərləri.** Bakı: Azərənəşr, 1968 (Kiril əlifbası ilə), 321 səh.
15. **Кеманча и знамя.** Москва: Советский писатель, 1969 (rus dilində), 78 стр.
16. **Şerlər.** Bakı: Gənclik, 1970 (Kiril əlifbası ilə), 68 səh.
17. **Город в горах.** Москва: Советский писатель, 1972 (rus dilində), 71 стр.
18. **Sevinc.** Bakı: Gənclik, 1973 (Kiril əlifbası ilə), 112 səh.
19. **Şəlalə.** Bakı: Azərənəşr, 1974 (Kiril əlifbası ilə), 183 səh.
20. **Ömrün illəri.** Bakı: Gənclik, 1976 (Kiril əlifbası ilə), 164 səh.
21. **Həyat sınağı.** Bakı: Yazıçı, 1978 (Kiril əlifbası ilə), 232 səh.
22. **İran Xalq Partiyası.** Təbriz: 1358 (ərəb əlifbası ilə).
23. **Vətən torpağı** (ərəb əlifbası ilə). Bakı: 50 səh.
24. **Nəğməli gecələr.** Bakı: Yazıçı, 1981 (Kiril əlifbası ilə), 210 səh.
25. **Если скажет жизнь сама.** Москва: Советский писатель, 1982 (rus dilində), 78 стр.
26. **Günəşli baharın yarpaqları.** Bakı: Yazıçı, 1983 (ərəb əlifbası ilə), 87 səh.
27. **Tellərdə çırpınan həsrətlər.** Bakı: Gənclik, 1983 (Kiril əlifbası ilə), 145 səh.
28. **Araz üstə palıd.** Bakı: Yazıçı, 1984 (Kiril əlifbası ilə), 303 səh.
29. **Öz gözlərimlə (nəsr).** Bakı: Azərənəşr, 1986 (Kiril əlifbası ilə), 161 səh.
30. **Gecikmiş vüsal.** Bakı: Yazıçı, 1988 (Kiril əlifbası ilə), 255 səh.
31. **Mənə elə baxma (nəsr).** Bakı: Gənclik, 1990 (Kiril əlifbası ilə), 276 səh.
32. **Təbriz yolu.** Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1996 (Kiril əlifbası ilə), 240 səh.
33. **Söz ömrü.** Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1997 (Kiril əlifbası ilə), 328 səh.
34. **Mühacir qeyrəti.** Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1998 (Kiril əlifbası ilə), 386 səh.
35. **Mənim səsim.** Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2002, (Latin əlifbası ilə) 472 səh.
36. **Yarımqıç dastan.** Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2004, (Latin əlifbası ilə) 576 səh.

LATIN ƏLİFBASI İLƏ ÇAP OLUNMUŞ KİTABLARI (20 CİLDDƏ)

1. **Cənub nəğmələri.** Bakı. "Azərbaycan" nəşriyyatı – 2014, 336 səh.
2. **Bakının işıqları.** Bakı. "Azərbaycan" nəşriyyatı – 2014, 328 səh.
3. **Tarixin bir səhifəsi.** Bakı. "Azərbaycan" nəşriyyatı – 2015, 352 səh.

4. **Yanıqlı tütək.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2015, 344 səh.
5. **Həyat sınağı.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2015, 360 səh.
6. **Ömrün illəri.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2016, 336 səh.
7. **Nəğməli gecələr.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2016, 408 səh.
8. **Araz üstə palıd.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2016, 368 səh.
9. **Gecikmiş vüsal.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2017, 360 səh.
10. **Təbriz yolu.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2017, 336 səh.
11. **Söz ömrü.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2017, 352 səh.
12. **Mühacir qeyrəti.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2018, 352 səh.
13. **Mənim səsim.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2018, 344 səh.
14. **Yarımqıç dastan.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2018, 440 səh.
15. **Mənə elə baxma.** Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2019, 576 səh.
16. **Həyatım, xatirələrim...** I hissə - Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2020, 408 səh.
17. **Həyatım, xatirələrim...** II hissə - Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2020, 384 səh.
18. **Həyatım, xatirələrim...** III hissə - Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2021, 416 səh.
19. **Həyatım, xatirələrim...** IV hissə - Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2021, 320 səh.
20. **Həyatım, xatirələrim...** V hissə - Bakı. “Azərbaycan” nəşriyyatı – 2022, 336 səh.

POEMALARI

1. **Ananın arzusu.** – “Şeyrlər” kitabında. Bakı, “Azərənşr” 1955, səh.46-75. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.288-316.
2. **Qəzəb.** – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1960. səh.88-98. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.230-239.
3. **Qırmızı bayraq altında.** – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı. “Azərənşr”. 1953, səh.127-143. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1956, səh.108-121. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.268-281.
4. **Doğma səs.** – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.309-321. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.242-255.
5. **Əsl yoldaş.** – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.249-261. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.240-254.
6. **Yanıqlı tütək.** – “Azərbaycan” jurnalı. 1965, №8, səh.55-74. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1966, səh.113-187. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.265-334.
7. **Yaralanmış nəğmələr.** – “Azərbaycan” jurnalı. 1963, №2, səh.136-161. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1964, səh.106-132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.260-289.
8. **Yoldaş.** – “Şeyrlər” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1955, səh.35-46. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1956, səh.83-95.
9. **Kürd oğlu.** – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1959, səh.101-116. “Şeyrlər” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1955, səh.23-35.

10. Mehabadlı tələbə. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.291-308. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.269-316.

11. Məhbusların son sözü. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1950, №12, səh.54-70. “Sülhün keşiyində” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1951, səh.11-31. Ayrıca kitab halında. Bakı “Uşaqgəncnəşr” 1952, 25 səhifə. Tiraj – 6000. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.234-254. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.242-273.

12. Nəğməkar qız. – “Azərbaycan” jurnalı. 1958, №3, səh.74-83. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.117-170. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.250-292.

13. Sədaqətli dost. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.20. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.84-100. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.222-236.

14. Sən indi haradasan? – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1954, I cild, səh.21-29. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1956, səh. 96-107. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.317-328.

15. Səngərli qala. – “Azərbaycan” jurnalı. 1966, №8, səh.67-69. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.262-277. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.248-264.

16. Arazın o tayında. – Ayrıca kitab şəklində. Bakı, “Azərnəşr”. 1954, (26 səhifə), Tiraj 5000. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.198-221.

17. Sülhün keşiyində. – “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1956, səh.122-132.

18. Tarixin bir səhifəsi. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.165-227. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.282-344.

19. Tonqal yanır. – “Azərbaycan” jurnalı. 1968, №1, səh.23-25. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.278-290. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.237-249.

20. Şimal həsrəti. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı. “Azərnəşr”. 1953, səh.144-160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.255-268.

21. Mənim dilim. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.157-162. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.293-297.

22. Döyükdən-döyüşə. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.163-166. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.256-259.

23. Qaşla göz arasında. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.167-174. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh. 298-304.

24. Narahət. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.175-182. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.305-311.

25. Birinci şikayətçi. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.183-186. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.290-292.

- 26. Həyat sınağı.** – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.187-232. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.312-352.
- 27. Hicran yolu.** – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.191-200. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.374-386.
- 28. Qartal uçuşu.** – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.201-210. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.387-399.
- 29. Çanaxbulaq dastanı.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.173-198. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.190-223.
- 30. Həqiqət notları.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.199-264. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.224-308.
- 31. Vəfanın dözüümü.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.265-292. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.309-346.
- 32. Əbədi nisgil.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.293-303. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.347-360.
- 33. Gecikmiş vüsal.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.189-199. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.280-292.
- 34. Sevgi məktubları.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.200-230. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.293-325.
- 35. Həyat yolu.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.231-251. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.326-350.
- 36. Şair həyatının nəğmələri.** – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.95-130. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.225-270.
- 37. Görüş ömrü.** – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.131-152. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.271-300.
- 38. Ayrılmış sahillər.** – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 24 avqust 1990, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.153-172. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.301-328.
- 39. O qız.** – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.173-204.
- 40. Hicranlı sevgi.** – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.265-348. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.274-358.
- 41. Elə ağlama.** – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.205-237. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.330-373.
- 42. Hökmdar qızın sevgisi.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.201-215. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.186-204.
- 43. Sevgi naxışları.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.216-270. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.205-275.
- 44. De, hardasan?** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.270-322. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.276-344.
- 45. Nağıllaşan məhrəmlər.** – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.198-254. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.176-248.

46. “Mühacir qeyrəti”. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.255-330. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.249-345.

47. Qız qayğısı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.297-412. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.170-285.

48. Türklər. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.413-463. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.286-340.

49. Berlində görüş. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.255-264. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.258-267.

50. Yarımqıq dastan. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.349-429. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.188-274.

51. Təbriz gözəlinin məktubu. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.430-490. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.275-340.

52. Təbriz gözəlinə məktub. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.491-570. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.341-432.

DÖRDLÜKLƏR

“Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.77-94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.112-135.

DÖRDLÜKLƏR

“Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.275-295. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.137-157.

SƏKKİZLİKLƏR

“Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.171-199. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.186-223.

TƏZADLI DUYĞULAR

“Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.248-273. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.159-184.

ŞEİRLƏRİ

A

Azadlıq həsrəti. – “Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti”. 14 oktyabr 1994, səh.3. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.100-101. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.92-93.

Ay işığında. – “Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti”. 18 yanvar 1980, səh.4. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1981, səh.43-44. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.65-66.

Ağsaqqal. – “Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti”. 20 aprel 1984, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.136. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.23-24.

Alovlı mübariz. – “Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti”. 3 avqust 1974, səh.11. Dönməz mübariz adıyla “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.78.

Ay Kərəm. – “Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti”. 20 noyabr 1987, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh. 87-88. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.220-221.

Ağac da ağlayır. – “Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti”. 21 iyun 1996, səh.8. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.52-53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.68-69.

Azərbaycan. – “Respublika” qəzeti. 10 dekabr 1997, səh.2. “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 9 mürdadt 1366. “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.59-60. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.74-75.

Alovlı şəraf. – “Xalq” qəzeti. 27 noyabr 1991, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.111-114. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.145-148.

Anasan, fərman ver... – “Mühacir” qəzeti. 21 dekabr 1993, səh.2. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.38-41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.46-48.

Alqışlar. – “Sovet kəndi” qəzeti. 20 sentyabr 1984, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.24-25. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.77-78.

Atlant dözüümü (mənsur şeir). – “Bakı” qəzeti. 15 dekabr 1984, səh.3. “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1990, səh.18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.31-32.

Avroranın atəşi. – “Bakı” qəzeti. 6 noyabr 1978, səh.2.

Arzular. – “Bakı” qəzeti. 23 aprel 1969, səh.3. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.137. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.42.

Astara yolu. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.53. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.88-89. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.153-154.

Ata ürəyi. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.14-15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.182-184.

Ana şafqəti. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.15-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.170-172.

Ata evində. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.113-115. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.169-171.

Atalar sözü. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.18-19. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.223-224.

Alovlı tribun. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.40.

Alovlar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.84-86. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.130-133.

Ay dost. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.144-145. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.259-260.

Ağ tellər. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.157-158. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.170-171.

Ancaq. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.165. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.86.

Araz. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.9-10. “İnqilab yolunda” jurnalında İranda 1979-cu il inqilabından sonra çıxıb. Səh.16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.16-17.

Ağ gəmi. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.29-30.

Ay ürək. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.30-32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.31-33.

Ay bahar. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 29 isfənd 1360. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.38-39. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.279-280.

Azərbaycan torpağı. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.56-58. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.110-112.

Ay Xəzər. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.62-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2016, səh.83-84.

Aşq Abbas. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.99-100. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.150-151.

Ayrı yuvaların quşları. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.158-159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.227-228.

Azadlıq abidəsi. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.12-14. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.97-100.

Ayaqlarım. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.28-29. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.100-101.

Adət. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.81-82. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.83-84.

Ana südü. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.164-165.

Ana laylası. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.109. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.166.

Ana xeyir-duası. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.109-110. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.172-173.

Ayrılıq. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.162-163. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.118-119.

Azərbaycan gəmişi. – “Ulduz” jurnalı, oktyabr 1985, səh.28. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.163-164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.152-153.

Ağ rəng. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.42-43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.66-67.

Ağacların göz yaşı. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.69. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.282-283.

Aylı gecədə. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.70-71. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.185-186.

Ay qələm. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.20-21.

Açıqlıq. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.42-43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.54-55.

Arzu uğrunda. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.56. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.72-73.

Ağac heykəli. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.62. Əsərləri – XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.222-223.

Arı vicdanı. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.68-69. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.218-219.

Ay çinar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.71-72. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.223-224.

Azərbaycan musiqisi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.129-132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.85-88.

Ay Araz. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh. 129-130. “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.25-26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.15-16.

Ağsaqqal kimdir? – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.93. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.124-125.

Aldanış. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.117-118.

Ana. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.153-155. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.162-164.

Abşeron bağlarında. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1975, №3, səh. 42. Bağlar adı ilə “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1978, səh.45. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.143.

Abşeron gəlinləri. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1975, №3, səh.43. Gəlinlər adı ilə “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.163-164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.135-136.

Alqış. – “Ulduz” jurnalı. 1971, №3, səh.33. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.202-203. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.176-177.

Azərbaycan olmasa. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.52-53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.61.

Ayna. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.102-103. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.111-112.

Ağac da canlıdır. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.117-118. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.131-132.

Axşam-axşam. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.139-140. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.155.

Ağbirçək məsləhəti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.158-159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.89-91.

Alma payı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.159-160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.91-92.

Ana əzəməti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.167-169. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.173-176.

Anamın laylası. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.170-171. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.167-168.

Afət. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.213-214. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.298-299.

Ağ işiq. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.125-126. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.114-115.

Ayrılıq. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.195-196. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, ilk səhifədə.

Alovlu natiq. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.178-184.

Arxası olmasa. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.60.

Aqronom. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.158-159.

Abşeron. – “Sovet kəndi” qəzeti. İyul 1967. “Şeirilər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1970, səh.23-24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.110-111.

Abşeron qayaları. – “Bakı” qəzeti. 26 fevral 1974.

Abşeron qalaları. – “Sovet kəndi” qəzeti. 23 iyun 1973.

Abşeron çiçəkləri. – “Kommunist” qəzeti. 21 mart 1973. “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.161-163.

Abşerondan uzaqlarda. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1964, səh. 19-22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.68-71.

Abşeronda payız. – “Kommunist” qəzeti. 30 noyabr 1975, səh.4. “Kənd həyatı” jurnalı. 1975, səh.43. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.47-49. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.114-116.

Abşeron axşamı. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.117-118.

Azadlıq hekayəsi. – “İran Xalq Partiyası” kitabında. Təbriz, 1358, səh 3-10.

“Avrora”nın əks-sədası. – “Bakı” qəzeti, 7 may 1967. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.11-12.

Ağ evin qara niyyətli diplomati. – “Şeirilər və poema” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1962, səh.105-106. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.222-223.

Ağ saçlar. – “Azərbayçn gəncləri” qəzeti. 18 dekabr 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərbayçn”. 1968, səh.125-126. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.194-195.

Ağ xalath qız. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.172-173.

Ağacların nəğməsi. – “Sovet kəndi” qəzeti. 27 iyun 1970. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.56-57. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.182-183.

Ad günü. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərbayçn”. 1968, səh.117-119. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.67-69.

Adsız şeirlər. – “Şeirilər və poema” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1962, səh.91-94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.26-29.

Azadlıq heykəli. – “Azərbayçn gəncləri” qəzeti. 4 yanvar 1969. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərbayçn”. 1968, səh.109-112. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.252-256.

Azadlıq carçısı. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. I cild. Bakı, “Azərbayçn”. 1954, səh. 11-13. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1956, səh. 14-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.169-171.

Azərbayçn. – “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1951, səh.42-45.

Ay. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərbayçn”. 1968, səh.142-143. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.73-74.

Ay Bakı. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1964, səh.22-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.120.

Ay qız. – “Şeirilər və poema” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1962. səh.126-127. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.90-91.

Ayaq səsləri. – “Bakı” qəzeti. 29 oktyabr 1965. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.108.

Ayda görüşürük. – “Azərbayçn” jurnalı, 1969, №10, səh.113. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1974, səh.151-152. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.188-190.

Ayna. – “Sovet kəndi” qəzeti. 12 yanvar 1967. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1974, səh.174-175. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.198-199.

Ayrılıq. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərbayçn”. 1968, səh. 237-239. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.215-217.

Ala gözlər. – “Şeirilər” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1955, səh.17-18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.83-84.

Aldanmış məhəbbət. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1966, səh.34-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbayçn” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.94-97.

Azərim. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 30 avqust 1975.

Alpinistlər. – “Ulduz” jurnalı. 1969, səh.32.

Ana ürəyi. – “Azərbaycan qadını” jurnalı. 1971, №2, səh.3. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.133-134. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.169-170.

Ana ceyran. – “Sovet kəndi” qəzeti. 17 noyabr 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.190-191. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.174-176.

Ana şəfqəti. – “Ulduz” jurnalı. 1972, №8, səh.40. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.15-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.170-172.

Anaların arzusu. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1951, №7, səh.133. “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1951, səh.5-7.

And. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.19. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.104-105.

Aprəl nəğməsi. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.42. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.88.

Arazda günəş. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.108-112. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.140-143.

Arazın o tayında. – “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1951, səh.48-51.

Arazın o tayındakı şair dostuma. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh. 3-7. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.159-163.

Azərbaycan Demokrat Firqəsinə. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.110-114.

Arzu bir gülşəndir. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.60-61. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.194.

Astara. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 oktyabr 1968. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh. 52-54. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.154-157.

Ata. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.201-204. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.160-163.

Afrika. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 aprel 1964.

Azərbaycan. – “Şairlər məclisi” almanaxında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Təbriz. Oktyabr-noyabr, 1945, №3-4.

Afrika oyanıb. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.106-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.240-241.

Axırmcı mühazirə. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.97-100. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.197-200.

Aşıq. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 30 iyun 1947. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.42. “Cənub nəğmələri”

kitabında. Bakı, “Azərbayçr”. 1950, səh.17-18. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.127-129.

Aşğın mahnisı. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərbayçr”. 1953, səh.76-79. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərbayçr”. 1956, səh.39-42. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.52-55.

B

Bu yaşda. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 may 1989, səh.2. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.26. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.50-51.

Bənövşə dözüümü. – “Odlar yurdu” qəzeti. (Azərbaycan Xarici Ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin orqanı), fevral 1984, səh.4. “Bakı” qəzeti. 24 yanvar 1984, səh.3. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.62. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.280.

Bulağın nəğməsi. – “Sovet kəndi” qəzeti. 6 aprel 1976, səh.4. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçr” nəşriyyatı. 1978, səh.138-139. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.222-223.

Bir də. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 27 may 1981, səh.4. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçr” nəşriyyatı. 1984, səh.23-24. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.38-39.

Bülbülün göz yaşı. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 29 noyabr 1985, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.64. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.283.

Biri soruşdu ki... – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 27 noyabr 1971, səh.4. Biri xəbər aldı başlığı ilə. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçr” nəşriyyatı. 1984, səh.163. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.212-213.

Buzovnada gecə. – “Bakı” qəzeti. 14 yanvar 1975, səh.4. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.62. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.145-146.

Bulaq təsəllisi. – “Bakı” qəzeti. 14 yanvar 1989, səh.3. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.67-68. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.272-273.

Bağlar. – “Bakı” qəzeti. 18 noyabr 1967, səh.4. “Şeirler” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.67. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.143.

Bakının ulduzları. – “Kommunist” qəzeti. 7 dekabr 1974, səh.4. Ulduzlar adı ilə “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçr” nəşriyyatı. 1978, səh.38. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.87-88.

Bakının gözəlləri. – “Kommunist” qəzeti. 7 dekabr 1974, səh.4. Gözəllər adı ilə “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçr” nəşriyyatı. 1978, səh.40. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.86-87.

Bakının havaları. – “Kommunist” qəzeti. 7 dekabr 1974, səh.4. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.84-85.

Bir heykəl var. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.50. “Kommunist” qəzeti. 30 noyabr 1975, səh.4. Alovlu tribun adı ilə “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.40. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.146-148.

Bir sənətkar tanıyırdım. – “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №1, səh.110. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.70-71. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.99.

Borc. – “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №1, səh.110. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.12-14. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.25-27.

Bal arısı. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №9, səh.34. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.166. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.236-237.

Balıqçılar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.51. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.22-23. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.143-145.

Bəxt güzgüsü. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.54. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.107-108.

Bənövşə. – “Azərbaycan jurnalı”. 1970, №6, səh.107-108. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.167-168. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.221-222.

Bayramınız mübarək. – “Kənd həyatı jurnalı”. 1976, №10, səh.34. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.118-119.

Bülbül. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1977, №3, səh.23. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.143-144. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.237-238.

Bu dünya. – “Ulduz” jurnalı. Fevral 1989, №2, səh.32. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.55.

Bir xeyirxah adam kimi. – “Ulduz” jurnalı. 1978, №6, səh.30. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.149-151. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.184-186.

Bəstəkar. – “Ulduz” jurnalı, 1973, №11, səh.7-8. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.32-34. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.57-59.

Balaxanı məktəbi. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.54-55. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.152.

Bilgəh zəfəranı. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.60-61. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.148-149.

Briqadır. – “Sovet kəndi” qəzeti. 27 iyun 1970. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.86-87. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.144-145.

Bir cərgədə. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.152-153. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.218-219.

Babək. – “Azərbaycan” jurnalı. 1970, №12, səh.105-106. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.56-57. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2016, səh.62-63.

Bəstəkar-şair. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.66-68. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.111-112.

Bilmədim. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.118-120. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.34-35.

Bahar yağışı. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.140-141. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.215-217.

Bağban. – “Sovet kəndi” qəzeti. 12 dekabr 1967. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.149-150. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.161-162.

Bir an. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.8-9. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.22-23.

Bilirəm. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.95-98. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.150-153.

Biz kimdik? – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.133-134. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.146-147.

Bakıda da, Təbrizdə də. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.152-153. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.91-92.

Beşinci oğul. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.170-172. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.227-229.

Bülbüllər məclisi. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.185-187. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.284-286.

Badam ağacı. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.10-11. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.52.

Bilmərəm. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.26. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.33-34.

Başqa. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.53-54. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.71.

Bakı külöyi. – “Bakı” qəzeti. 17 dekabr 1969. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.61-62. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.85-86.

Bir saray var. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.69-70. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.98-100.

Bakı vağzalı. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.74-75. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.105-106.

Bayatılar. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.125-126. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.26-27.

Balaban. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.133-134. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.119-120.

Bir nəğmə deyək. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.153-154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.209-210.

Bir məclisdə. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.155-156. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.326.

Büllür. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.319-320.

Bir gözəl çimir. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.159-160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.211-212.

Babanəzər. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.18-20. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.50-51.

Bahar gəlir. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 15 aprel 1970. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.26-27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.242-244.

Borc. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.97-98. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.197.

Bayatılar. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.48-49. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.61-63.

Busə. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.210-211.

Bilmərəm. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.16-18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.22-24.

Bilmədin ki... – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.20. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.27.

Bənzəyiş. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.55-56.

Bəlkə. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.48. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.62.

Bənövşə köçü. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.66. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.240-241.

Balıqlı çay. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.79-80. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.56-57.

Bulqavar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.81-83. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.53-55.

Bayatılar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.127-129. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.82-84.

Bəstəkar musiqisi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.133-134. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.107.

Balıq ovu. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.154-156. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.151-153.

Bir arzu. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.14. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.26.

Birləşən çeşmələr. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.27.

Bayraqlaşan niyyət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.22-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.29-30.

Bir an da! – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.32.

Birlik diləyi. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.70-71. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.99-101.

Bu qədər yox. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.67-69. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.90-93.

Birlik. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.80-81. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.101-102.

Bərəkət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.104-105. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.129-131.

Bakirəlik. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.105-106. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.131-132.

Baxt. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.136.

Borca-borc. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.111-112. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.141-142.

Bütöv kam. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.151-153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.158-160.

Bir qədər də özümdən. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.164-170. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.72-79.

Bakının işıqları. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında. 1949, №11, səh.95-97. “Qardaş töhfəsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.36. “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1953, səh.17-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.109-112.

Bura Azərbaycandır. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”, 1948, səh. 28. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.40-41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.102-103.

Bağda. – “Göyərçin” jurnalı. 1971, №8, səh.10.

Bayatılı məktublər. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №1, səh.141. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh. 86-89. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.191-195.

Bayraqdar. – “İran Xalq Partiyası” kitabında. Təbriz, 1358, səh.3-10. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh. 76-79. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.105-107.

Bayraqdar. – Pişəvəri haqqında. Təbriz, “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı (ərəb əlifbası ilə). 1946 (12 aban 1325), səh.2. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.109-110.

Bayrağı azadlıq, arxalı dağlar. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 iyul 1963.

Bayram töhfəsi. – “Ədəbiyyat qəzeti”. 1 may 1947.

Bakı. – “Azərbaycan” jurnalı. 1959, №7, səh.4.

Bakı bağları. – “Bakı” qəzeti. 30 avqust 1969.

Bakı, dinlə məni. – “Azərbaycan” jurnalı. 1961, №9, səh.120. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.4-5. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.106-108.

Bağlar. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.45-46.

Bakı düşüncələri. – “Bakı” qəzeti. 27 iyun 1964. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.7-8. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.105-106.

Bakı gecəsi. – “Bakı” qəzeti. 18 fevral 1972. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.5-6. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.112-114.

Bakı fəhləsi. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.12-13. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.118-120.

Bakı haqqında nəğmə. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 15 yanvar 1964.

Bakıda bayram axşamı. – “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1955, səh.3-5. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.26-31. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.89-93.

Balaca Natiqə. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960 səh.79-81. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.207-209.

Bahar. – “Göyərçin” jurnalında. 1965, №2, səh.7. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh. 28-29. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.224-225.

Bahar diləkləri. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh. 67-70. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.188-191.

Bahar günəşi. – “Bakı” qəzeti. 15 yanvar 1969. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.6-7.

Bahar məhnləri. – “Sovet kəndi” qəzeti. 23 aprel 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.169-170. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.210-211.

Bahara gedən yol. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 23 dekabr 1964.

Başaqçı gəlin. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. I cild. Bakı, “Azərnəşr”. 1954, səh. 18-19. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1956, səh.75-77. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.30-32.

Beyin. – “Azərbaycan” jurnalı. 1967, №12, səh.52-53. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.146-147. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.54.

Beş milyondan biri. – “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1951, səh.8-12. “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1953, səh.38-43. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.150-154.

Bəzən düşünürəm ki... – “Kommunist” qəzeti. 6 iyun 1965. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.8-9.

Bəzisi deyir. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 20 aprel 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.151-152. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.193-194.

Bələdçi qız. – “Azərbaycan qadını” jurnalı. 1974, №1, səh.11. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh. 29-30. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.145-147.

Bənnə. – “Göyərçin” jurnalı. 1973, №5, səh.5. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh. 22-23. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.122-123.

Bəstəkar qız. – “Bakı” qəzeti. 4 iyun 1971. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.52-53. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.51-52.

Bəxtiyar olsun! – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1949, №2, səh.126-127.

Bizim poçtalyon. – “Kommunist” qəzeti. 6 iyun 1965.

Bilirəm, bu yolda mən tək deyiləm. – “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.13-14. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.178-179.

Bilirəm, mən bunu. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1949, №4, səh.112-114. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.52-55.

Bilməzsən. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.114-115. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.169-170.

Bilmirəm. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.92. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.40.

Bir qoşma. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.144-145. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.13.

Bir qoşma oxudun. – “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.134-135. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.258-259.

Bir dağ döşündə. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.83-87. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.147-149.

Bir yaz axşamı. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1948, №8, səh.117-119. “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1953, səh.85-89. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.141-144.

Bir gün də. – “Azərbaycan” jurnalı. 1961, №9, səh.121. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.209-211.

Bir oktyabr. – “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.107-109.

Bir redaksiyada. – “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.146-147. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.184-186.

Bir ümmanam. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.134-137. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.225-228.

Bir şairə baxdı, bir də ki, şeirə. – “Kirpi” jurnalı. 1961, №5, səh.6.

Böyük qürur. – “Azərbaycan” jurnalı. 1961, №9, səh.121. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.110-113.

Böyük ustad. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 27 may 1962. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.24-27.

Bu yerlər o yerlərdir. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.42-46. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.201-205.

Bulaq. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.192-193. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.177-178.

Buludlar. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.57-58. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.18-19.

Buruqlar addımlayır. – “Bakı” qəzeti. 7 may 1967. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1974, səh. 24-26. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.122-124.

Burulan yollar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.158. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh. 32-33. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.132-133.

Bütövlük. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.11. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.19.

Bəsimdir. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.48. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.55-56.

Barı sənə baxım. – “Azərbaycan” jurnalı. Bakıdakı İranlı Pənahəndələr Komitəsinin orqanı. 1987, №11. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh 121-123. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.135-137.

Bənövşə boynu. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh 127-128. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.138.

Bulaq suyu. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh 138-139. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.153-154.

Bəlkə də. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh 140-141. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.157.

Budaqlar–köklər. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.149. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.166.

Bir laylay de. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.172-173. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.158-160.

Bəstəkar dəniz. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.203-204. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.190-191.

Boyunbağı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.243-244. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.168-170.

Bir az. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.40. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.40.

Bağışlananlar–bağışlanmayanlar. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.60-61. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.64-65.

Bir bənd qoşma. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.86.

Bahar görünür. – “Sovet kəndi” qəzeti. 6 aprel 1976, səh.4. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.110-112. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.103-104.

Bahar notları. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.112-113. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.105-106.

Bayramınız mübarək. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1976, №10, səh.34. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.118-119. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.118-119.

Bahar lövhələri. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.121-123. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.109-110.

Bakı. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.148-149. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.80-81.

Bakının küçələri. – “Kommunist” qəzeti. 7 dekabr 1974, səh.4. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.149-150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.81-83.

Bizim küçəmiz. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.151-152. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.83-84.

Bakı bağları. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.153-154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.116-117.

Bir cüt göyərçin. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.187-188. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.231-232.

Bir gözələ. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.189-190. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.217-218.

Bağışlaya bilməyirəm. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.199-200. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.192-193.

Baş açmıram. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.202. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.183.

Barmaq. – “Mühacir” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 14 iyul 1993. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.82-86.

Bəxt güzgüsü. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.107-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.176-177.

Bakının küçələri. – “Kommunist” qəzeti. 7 dekabr 1974, səh.4.

C

Cığrılar. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 3 iyun 1972, səh.10. “Sovet kəndi” qəzeti. 25 iyun 1973. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.165.

Ceyran. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1985, №5, səh.47. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.44-45. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.216-217.

Cərrah qız. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.164-165. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.322-323.

Cəngi. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.133-135. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.50-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.95-97.

Ciddi baxışlar. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.205-206.

Cəvaz. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1960. səh.43-44. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.33-36.

Cəsərət. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.25-26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.12-13.

Cütçü. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. I cild. Bakı, “Azərənşr”. 1954, səh.20-21. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1956, səh. 78-79. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.28-30.

Cavanlıq-cavanlıqdır. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.62-63. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.62-63.

Corat. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.155. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.156.

Ç

Çinar. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 iyul 1986, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.21-22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.185.

Çəşmələr. – “Sovet kəndi” qəzeti. 7 iyun 1977, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.46-47. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.274-275.

Çanaxbulaq suyu. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 20 dekabr 1991, səh.4. “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.151. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.121.

Çimərlikdə. – “Bakı” qəzeti. 2 sentyabr 1972, səh.3. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.68. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.127-128.

Çiçəklər. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.50-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.136-138.

Çilçıraq salımlar. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.88-89. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.137-138.

Çələng. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.92-94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.131-133.

Çobanbəyati. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.120. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.176-180.

Çörək. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.141-142. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.27-28.

Çaylar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.41-42.

Çeşmə. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.36-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.38.

Çinar yarpaqları. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.72-73. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.224-226.

Çəki. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.115-116. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.150-152.

Çəlikli rəqqasə. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.183-185. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.139-141.

Çay. – “Sovet kəndi” qəzeti. 7 iyun 1969. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.182-183. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.178-179.

Çal, aşıq qardaşım. – “Sovet kəndi” qəzeti. 20 aprel 1971.

Çəmənələr. – “Sovet kəndi” qəzeti. 3 avqust 1972.

Çinar. – “Sovet kəndi” qəzeti. 6 noyabr 1965. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.196. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.189.

Çinar, fədai, gələcək haqqında ballada. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.91-96. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.48-52.

Çiçəklər diyarı. – “Bakı” qəzeti. 28 may 1965.

Çoban. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 oktyabr 1968. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.171-173. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.26-28.

Çöllər. – “Sovet kəndi” qəzeti. 16 oktyabr 1969.

Çinar vüqarı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.117. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.130-131.

Çöllər. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.134. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2017, səh.149.

Çayın sonu. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.204-205. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.202-203.

Çaxan damlalar. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.37-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.36-37.

Çətinlik. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.70. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.71.

Çinarlar. – “Şeirələr” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.62. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.142.

Çay daşları. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.173.

Çiçəklər. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.20-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.224-225.

Çatmaz. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.36-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.31-32.

Çiçək dəstəsi. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.28-29. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.50-51.

Çəpər kirpiklər. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.168. Kim istər adıyla. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.296.

D

Danlana-danlana. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 14 oktyabr 1994, səh.3. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.50.

Didərginlər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 avqust 1993, səh.3. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.94-96. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.86-89.

Dərd. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 iyul 1986, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.88-89. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.82-83.

Dilim. – “Mühacir” qəzeti. 1990, səh.5. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.17-18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.40-42.

Dağ havası. – “Sovet kəndi” qəzeti. 7 iyun 1977, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.40-42. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.214-215.

Dünya. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 8 sentyabr 1979, səh.4. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.31-32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.47-48.

Dağların yaşı. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 27 oktyabr 1978, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.63-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.213.

Dəniz həsrəti. – “Bakı” qəzeti. 14 yanvar 1989, səh.3. Dənizin torpaq həsrəti adı ilə “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı 1997, səh.145-146. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.139-140.

Düşdüm. – “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №1, səh.110. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.120. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.25-26.

Dost təsəllisi. – “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №1, səh.112. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.22-23. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.12-14.

Dost olsa cəsarət. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.50-54. Qorxu adı ilə “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.23.

Dərzi. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.52. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.103-105. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.176-178.

Dünya axtarır. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №10, səh.112. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.128-130. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.14-16.

Dağlar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1989, №12, səh.21. “Təbriz yolu” kitabında. “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1996, səh.65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.262.

Dəniz taleyi. – “Azərbaycan” jurnalı. 1989, №12, səh.22. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.157-158. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.155-156.

Dilək. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.47-48. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.19-20.

Deyirəm. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.122. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.107-108.

Dönməz mübariz. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.78-79. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.63-65.

Dan yeri. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.14-15. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.29-30.

Damarlar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.16. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.31-32.

Desin. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.18. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.34.

Devil. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 8 mehr, 1362. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.23-25. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.37-40.

Doğma heykəl. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 dekabr 1970. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.46-48. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.229-232.

Doğmalıq. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.54-55. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.56-57.

Dövrən təzələnir. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.83-84. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.145-146.

Darıxaram mən. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.159-160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.155.

Dağların qonağı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.169-170. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.179-180.

Devil. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.28-29.

Dözüm. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.21-22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.30-31.

Dərə-zirvə. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.264.

Dədə Qorqud. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.39-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.47.

Dönmüşəm. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.48. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.64.

Dedim. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.52-53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.69-70.

Dostluq parkı. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.79-81. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.100-101.

Dağ oxuyanda. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.95-96. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.263.

“Dünya”lı dünya. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.106-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.161-163.

Doğma muğamatım. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.116-119. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.89-92.

Demə. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.155. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.324.

Dodağım təşnədir. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.157. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.234.

Dodaqda yansa da. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.166-167. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.181-183.

Dəmət. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.143-144. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.32-33.

Dünya. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.159-161. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.116-118.

Dövrən. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.161-162. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.104.

Dedin... – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.169. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.259.

Dünən səni gördüm. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.176-179. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.265-268.

Deyirəm. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.21.

Düz baxsın. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.44-45. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.57-58.

Doğuşlar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.47-48. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.60-62.

Dəmir. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.67-68.

Dahilər. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.58-59. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.75-76.

Dirijor. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.108-109. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.141-142.

Dəniz hünəri. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.148. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.142-143.

Dənizin gücü. – “Şəfəq” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsində çıxıb. 1990, №1, səh.47. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.148-149. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.143.

Dənizin tufanı. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.149. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.144.

Dənizin saçı. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.149-150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.144.

Dəniz köçü. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.145.

Dəniz payızda. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.153-154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.149-150.

Dəniz qorxusu. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.157. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.154-155.

Düşəydi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.164-165. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.224-225.

Dözüm. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.12. “Azərbaycan” qəzeti. 31 yanvar 2009, səh.8. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.35-36.

Dağ həsrəti. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.14-15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.17-18.

Durna qatarı. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.31.

Diləyə doğru. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.32-34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.39-41.

Dünya. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.114-115. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.144-146.

Doğruçu inam. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.148-150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.118-120.

Dönə-dönə. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.156-159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.189-194.

Dağ. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 1 iyun 1965. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azər-nəşr”. 1968, səh.131. “Şəfəq” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsində çıxıb. 1990, №1, səh.46. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.13.

Dağ yolu. – “Sovet kəndi” qəzeti. 18 fevral 1969. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1974, səh.169-170. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.169-170.

Dağ çayı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 7 avqust 1965. “Yanıqlı tütək” kitabın-da. Bakı, “Azər-nəşr” 1966, səh.70-71. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.171-173.

Dağlar qızı. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1950, səh.71-74. “Bakının işıqları” kitabında. Bakı, “Uşaqgənc-nəşr”. 1950, səh.33-36. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.131-135.

Dağlarda səhər. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.150. “Buludlar” kitabında. Ba-kı, “Azər-nəşr”. 1964, səh.42. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.134-135.

Danışan şəkillər. – “Ulduz” jurnalı. №2, səh.28.

Daş. – “Azərbaycan” jurnalı. 1967, №12, səh.52-53. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azər-nəşr”. 1968, səh.124. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.13.

Daşqın. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1959, səh.45-49. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.36-39.

De, niyə duymayırsan? – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.120-121. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.89-90.

Dedilər ki... – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 20 iyun 1965. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1966, səh.58-59. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.54.

Dedin ki, görmədin. – “Azərbaycan” jurnalı. 1950, №5, səh.134-135. “Qəzəb” kita-bında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1960 səh.67-69. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriy-yatı, II cild. 2014, səh.172-174.

Deyirsən, bir şeir yaz mənə. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.124-125.

Deməyin ki. – “Sovet kəndi” qəzeti. 20 aprel 1974. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.72-73. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyya-tı, IV cild. 2015, səh.176-177.

Dəmət. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.28-29.

Dəniz. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1964, səh.24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.120-121.

Dəniz kənarında bir gecə. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.131-133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.128-129.

Dəniz parkında. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1964, səh.29-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.125-126.

Dənizdə mayak. – “Bakı” qəzeti. 29 oktyabr 1965.

Doktor Tağı Əraniyə. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqa-mı. 9 isfənd 1359.

Dərman. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.168. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.78-79. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.167-168.

Dilim yorulmadı. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.69. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.45.

Dnepr qırağında. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. I cild. Bakı, “Azərnəşr”. 1954, səh. 29-39. Dnepr sahilində adıyla. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.202-208.

Doğum evində. – “Bakı” qəzeti. 9 aprel 1964. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1966, səh.41-43. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.218-220.

Dostlarımla gəzəndə. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.103-104. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.46-47.

Dostluq. – “Pioner” jurnalı. 1971, №5, səh.14. “Şeirilər” kitabında. Bakı, 1955, səh.6.

Dostluğun şöhrəti. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 20 may 1964.

Döyüşən nəsilər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 dekabr 1965. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr” 1968, səh.228-236. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.216-223.

Duyan insanlara. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.161. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.18. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.42-43.

Duyğular. – “Sovet kəndi” qəzeti. 18 yanvar 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.157-158. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.39-41.

Duman. – “Sovet kəndi” qəzeti. 25 aprel 1968. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.102-103. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.185.

Durnalar. – “Ədəbiyyat” qəzeti. 15 may 1948. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.55. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.46-47. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.19-20.

Durnalar qayıdır. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 aprel 1971, səh.15. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.59-60. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.229-230.

Dünyaya sülh. – “Bakı” qəzeti. 8 avqust 1960. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.115-116. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.215-216.

Dünyanı gəzərəm. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.161.

Dan ulduzu. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.102-105. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.164-167.

Dəqiqə. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.45. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.30-31.

Dəhşətli faciə. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.32-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.38-40.

Dünyanın himni. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.72. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.82.

Dünya. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.73-76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.83-86.

Dostluq notları. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.84-85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.66-67.

Dostluq mülahizələri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.85-88. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.67-70.

Dağların ülfəti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.108-109. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh. 121-123.

Dan ulduzu. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 10 dey 1359. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.142-143. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.158-159.

Damlalar. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.136-137. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.152-153.

Duyğu şaləsi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.182-183.

Dəniz lövhələri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.196-198. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.196-198.

Duzlu gözəl. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.198-199. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.198.

Dəniz gözəlləri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.199. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.198-199.

Dəniz kənarında. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.199-200. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.199.

Dəniz suyu. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.200. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.200.

Doğma küçədə. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.222-223. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.234-235.

Demişəm. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr” 1948, səh.25. “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.102.

Döyüş yollarında. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 23 oktyabr 1971, səh.2. “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.16-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.122-123.

Dəyişilən yerlər. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.41-42. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.41-42.

Deməyin. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.80. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.82-83.

Dost nəfəsi. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.81. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.83-84.

Dağlara qar yağır. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.106-107. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.98-99.

Dağ çeşməsi. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.182-183. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.174-175.

Dağ dəyanəti. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.107-108. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.100.

Duyğulu pillələr. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.209. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.191-192.

Dostluq. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 7 yanvar 1976, səh. 4. “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.214-215. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.227-228.

Döyüş. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.52-53.

Dağa arxalananlar. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1964, səh.89-92. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.59-62.

Düşüncələr. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh. 85-87.

Dalğalar. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1988, səh.119-120. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.192-193.

Dil. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1988, səh.107. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.25-26.

Didərginlər. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.94-96. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.86-89.

E

Etiraf. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1978, səh.97-100. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.39-41.

Etiraz. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1981, səh.11. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.25-26.

Ellər ağsaqqah. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1981, səh. 37-38.

Etiraf. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1981, səh.151-152. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.87-88.

Etiraf. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1984, səh.45. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.60.

Eynal-Zeynal. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 9 xurdat 1362. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1988, səh.14. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.67.

Elə yaz olaydı. – “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Təşkilatının orqanı. 1365, №5. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1988, səh.27-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.238.

Ey insan. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.124-125. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.18-19.

Ehtimal. – “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Təşkilatının orqanı. 1365, №5. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.129-130. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.35.

Ey söz. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.46. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.63-64.

Elə gözəl var ki... – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.52-53. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.206-207.

Etiraz. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.13-14. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.16.

Etiraf nəğməsi. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.46-47. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.57-58.

Emosiya. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.92-94. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.104-106.

Ey dünya. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.48-50. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.48-50.

Ev. – “Sovet kəndi” qəzeti. 10 dekabr 1965.

Evimdə bir xalça var. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 5 avqust 1972, səh.14. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.98-100. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.34-36.

Ey Vətən. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1962, səh.159-160. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.119.

Ey dost elin bayramı, mənim də bayramımsan. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 30 sentyabr 1961.

Ekskovatorçu. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1964, səh.39-41. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.130-132.

Etibar. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.96-97. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.41-42.

Etiraf. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 iyun 1966.

Ehtiyac. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1960 səh.48-54. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.40-45.

Eşitmişdim. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 oktyabr 1968. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.60-61. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.158-159.

Ə

Ən uzun yol. – “Azərbaycan” qəzeti. 7 sentyabr 1996, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.119-120. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.157-158.

Əmircan yolu. – “Bakı” qəzeti. 14 yanvar 1975, səh.4. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.58-59. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.141-143.

Əziz şəkil. – “Kommunist” qəzeti. 19 mart 1970, səh.2. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.158-159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.238-239.

Əks-səda. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №9, səh.33-34. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.33-34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.167-168.

Ətirli yarpaqlar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1968, №11, səh.82. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.56-59. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.149-151.

Əməyin şöhrəti. – “Azərbaycan” jurnalı. 1968, №11, səh.82. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.155-157.

Ətir. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.32-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.225-226.

Ərkim mənim. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.67-68. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.73-74.

Əfsər. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.86-87. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.133-134.

Əttar şalalə. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.168-169. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh. 271-272.

Əbədi sevgi. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.140-141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.163-164.

Əhdimiz-peymanımız. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.185-186.

Əgər. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.167-168. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.215-217.

Əsir. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.173-174. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.249.

Əvəz. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.38-39. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.207-208.

Əbədi sığınacaq. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.54.

Əməlim-arzum. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.36.

Əbədiyyət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.83. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.104.

Əlvan duyğular. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.108-109.

Əzan. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.103-104. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.128-129.

Ən böyük xain. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.169.

Əşraf. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.145-146. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.111-113.

Ən böyük alim. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.195-196. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.149-150.

Əbədi yaşadar bu sənət səni. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında. 1949, №6, səh.22-23. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.91-93.

Əbədi məşəl. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №7, səh.72-74. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.16-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.93-94.

Əjdər oğlu. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.220-223. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.179-182.

Əziz sovqat. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 5 sentyabr 1970, səh.5. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.84-85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.28-30.

Əklil. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.36-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.57-58.

Əgər istəsən ki. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.77-78. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.73-74.

Əllərin mahınısı. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.39-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.114-115.

Əncir. – “Göyərçin” jurnalı. 1966, №11, səh.12. “Şeirilər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.122.

Ərdəbil. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.88-91. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.38-41.

Əsa. – “Azərbaycan” jurnalı. 1964, №7, səh.116. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1966, səh.64-65. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.25-26.

Əsir. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr” 1968, səh.162. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.145.

Ələddinin çırağı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.22-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.27-28.

Əzizim. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.173-174. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.155-156.

Ən müdrik ana. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.13-14.

Əldə gül ol. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.42-43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.42-43.

Ənzəli qızı. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.89-91.

Əlvən dünya. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.170-171. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.290-291.

Əbədi qonaq təki. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.28-30.

Ən uca. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.44-45. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.58-59.

F

Fəhlə ürəyi. – “Kommunist” qəzeti. 30 noyabr 1975, səh.4. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.72-74. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.90-91.

Fəsilərin söhbəti. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.148-149. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.241-242.

Fədəi deyir. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.131-132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.49-50.

Fədəkar insanlar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.116-117. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.85-86.

Fəxri xiyaban. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 12 fevral 1972, səh.6. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.76-78. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.102-103.

Fatmeyə duyğuları. – “Gecikmiş vüsəl” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.53-56. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.153-155.

Fərq. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.34-35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.24-25.

Fərziyyə-həqiqət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.89. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.105.

Fırılacaqılar. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.125. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.162.

Fədainin məzarı. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1949, №5, səh.100-102. “Qardaş töhfəsi” (almanax) kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.39. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.48-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.166-170.

Fədəi. – “Şələlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.96-100. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.55-58.

Fəhlə. – “Bakı” qəzeti. 4 fevral 1965.

Fəhlə əlləri. – “Kommunist” qəzeti. 1 iyun 1971. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.18-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.115-118.

Fizuli ilə söhbət. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 29 fevral 1964. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.95-98. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.75-77.

Fillər. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.147-148. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.164-165.

Faydasız təşəbbüslər. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.175-176.

G

Gözəllər. – “Sovet Gürcüstanı” qəzeti. 6 yanvar 1983, səh.3. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.40-41.

Göllər gözəli. – “Sovet kəndi” qəzeti. 25 dekabr 1980, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.45-46. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.117-118.

Güc. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 27 may 1981, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.71. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.45.

Güc hardadır? – “Bakı” qəzeti. 20 sentyabr 1986, səh.3. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.37-38. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.16-17.

Gözəllik. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 3 avqust 1974, səh.11. Yenə də gözəllik adıyla “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.30-32.

Gələr. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №4, səh.86-88. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.81. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.60.

Gözəllik önündə. – “Ulduz” jurnalı. 1991, №5, səh.39. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.62-63. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.116-117.

Göyörtmək istərəm. – “Ulduz” jurnalı. 1985, №10, səh.28. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.72-73. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.51-52.

Gecə milisi. – “Bakı” qəzeti. 26 fevral 1974. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.41-42. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.107-108.

Gözəllər. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.68. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2016, səh.125-126.

Gecikmiş sevgi. – “Ulduz” jurnalı. 1973, №11, səh.7-8. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.105-106. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.100-101.

Görüş həsrəti. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 28 aprel 1973, səh.12. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.79-83. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.47-51.

Gül ətri. – “Sovet kəndi” qəzeti. 23 mart 1972. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.141-143. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.226-227.

Geniş ülfət. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.41. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.102-106.

Gülüstan bağı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.68-69. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.74-75.

Göy məscid. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.69-70. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.77-78.

Güllər. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.87-89. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.135-137.

Güvənir. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.98-99. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.92.

Gəlləm. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.103-104. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.155-156.

Görsən. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.153-154. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.93-94.

Gülüm. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.154-155. “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.194-195. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.164-166.

Görüşsüz görüş. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.173-175. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.114-117.

Gecələr. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.20. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.19-20.

Gündən-günə, aydan-aya. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.67-69. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.124-126.

Göycayda nar ağacı. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.89. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.122-123.

Gülbaxçalar kənarında. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.128-129. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.127-128.

Gözəllər. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.154. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.160.

Gözəllik xatirinə. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.155. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.166.

Gülsüm. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.22-25. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.178-182.

Güldan gülləri. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.29-31. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.231-233.

Gülbəcərən qız. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.49-50. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.140-141.

Görsəniz. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.101-102. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.209-210.

Gecikən sevgi. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.183-186. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.268-272.

Gecikmiş qismət. – “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsinin orqanı. 1987, №11. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.20-21. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.38-40.

Gecikəndə. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.33-34. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.67-69.

Gedir. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.35-36. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.56-57.

Göy çəməndə yığıncaq. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.43-44. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.56.

Günəş də ürəkdir. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.71. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.237.

Gəncə. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.83-85. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.114-116.

Gəl bir qucaqlaşaq. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.121-122. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.217-218.

Gərək bilsin. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.161-162. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.207-208.

Gözəl yaranmasa. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.163. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.293-294.

Günah. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.165-166. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.225-226.

Gedəcəyəm mən. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.55-56. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.68-70.

Göz yaşları. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.83-84. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.114-116.

Göz-ürək. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.85-86. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.110.

Göylərin məsləhəti. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.89-90. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.105-106.

Gəlin yazaq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.192. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.144-145.

Günəş. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.34. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.131-133.

Getdi. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 16 oktyabr 1960. “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960. səh.65-66. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.187-188.

Gecə. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 6 iyul 1968, səh.5. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.149-150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.105-106.

Gecə lövhəsi. – “Bakı” qəzeti. 12 oktyabr 1968. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.72.

Gəl, ey günəş. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1950, səh.28-29.

Gələcəyə səfər. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.39-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.107-108.

Gələcəyin memarları. – “Azərbaycan” jurnalı. 1961, №9, səh.123. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1962, səh.24-25. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.133-134.

Gəlin, şair dostlar. – “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1956, səh. 8-13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.163-169.

Gənc alpinistlər. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.147-148. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.75-77.

Gənclik. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 12 mart 1947, səh.4. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərənşr”. 1948, səh.20. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1950, səh.8. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.133-134.

Gənclik həvəsi. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1962, səh.7-10. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.174-177.

Gətirin. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 6 noyabr 1971, səh.6. “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 29 dekabr 1971, səh.3. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.105-106. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.25-26.

Gizli döyüş. – “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Azərənşr” 1955, səh.19-22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.184-188.

Göz həkimi. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1962, səh.30-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.173-174.

Gözəllik. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1962, səh.144-145. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.195-196.

Gözlərin. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1947, №6, səh.84-85. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərənşr”. 1948, səh.34.

Göy vərəqlər əfsanəsi. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1966, səh.87-90. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.16-19.

Göy qurşağı. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №7, səh.72. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.100-102. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2014, səh.217-219.

Göygöl. – “Sovet kəndi” qəzeti. 25 aprel 1968. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.22-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.140-141.

Göyün ürəyi. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 25 yanvar 1966.

Göyçəli aşıq. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.158-159. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.88.

Göl. – “Sovet kəndi” qəzeti. 6 noyabr 1965. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.180-181. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2014, səh.203.

Görüş. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960. səh.59-61. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.139-141.

Güllə səsləri. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960. səh.23-27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.134-137.

Günəş həsrəti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.140. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.158.

Günəş-dəniz. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.193-194. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.193-194.

Gözəllərin dəyəri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.208. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.159.

Gizli sevgi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.223-224. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.277-278.

Gözəlliyyənin mənası. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.230-231. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.292-293.

Girov. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.239-241. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.304-306.

Gözüm su içməyir. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.56-58. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.56-58.

Gəlsin. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.88. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.188.

Göz məharəti. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.99. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.91-92.

Gözəllik notları. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.145-146. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.135-136.

Gəlinlər. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.163-164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.135-136.

Gözəl qadınlar. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.172-175. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.160-163.

Gözəldir. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.175-176. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.167.

Gəlin güzgüsü. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.205. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.199-200.

Gəlin. – “Kirpi” jurnalı. 1971, №19, səh.6. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.205-206. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.200-201.

Giley. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.210-211. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.165.

Gülzar. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.218-219. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.221-222.

Gözlər. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.103-104. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.91-92.

Gərək. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənər”. 1974, səh.60-61. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.16-17.

Güllər. – “Sovet kəndi” qəzeti. 21 mart 1970.

Günəbaxan. – “Sovet kəndi” qəzeti. 25 dekabr 1980, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.63-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.287.

Güzəran nəğməsi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.20-22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.24-25.

Günah. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.26.

Göz yaşı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.98-99. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.90-91.

Gərginlik. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.95-97. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.108-109.

Gül. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.128-129. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.140-141.

Gecəyə baxıram. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.141-142. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.156-157.

Gecə mənzərəsi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.145. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.138.

H

Halal əməyim. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 30 may 1970, səh.3. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.39. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.51-52.

Həyat özü desə. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 noyabr 1987, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.105-106. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.109-110.

Həyat. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 8 sentyabr 1979, səh.4. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.33-34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.49-50.

Heykəltarış. – “Bakı” qəzeti. 20 sentyabr 1986, səh.3. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.133.

Həyatın gülü. – “Bakı” qəzeti. 26 noyabr 1979, səh.3. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.26-27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.179-181.

Həmişəbahar. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.16-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.103-104.

Həkim. – “Bakı” qəzeti. 4 fevral 1955. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.45-46. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.152-153.

Həsərət. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 iyul 1969, səh.11. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.130. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.87.

Hərərət. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.142. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.12.

Hələ. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.30-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.234-235.

Heran. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.73-75. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.60-62.

Həyat notları. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.125-126. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.106-107.

Hələ unutmamışam. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.35-36. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.34-36.

Heykəllər şəhəri. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.60-61. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.80-81.

Həm də. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.139. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.126.

Hardan, kimdən bilim. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.143. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.311-312.

Həmişəyaşar. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.150-151. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.186.

Harda var? – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.6-10. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.68-72.

Hiddət. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.82-83. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.24-25.

Həyat haqqında. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.29-30. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.57-59.

Həkim ürəyi. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.43-44. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.153-155.

Hayf. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.18-19. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.24-27.

Haqq. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.20-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.28.

Hilal. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.145. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.138-139.

Həsərsiz salam. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.18-20. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.23-26.

Həyat notları. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.97-98. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.112-114.

Həyat-ölüm. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.107-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh. 140-141.

Həqiqəti şişirtməyin. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.118. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh. 149-150.

Hücum nəğməsi. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.37.

Həqiqət. – “Ulduz” jurnalı. 1968, №7, səh.46-47. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.127-128. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.223-225.

Havada bir şimşək çaxır. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 21 iyul 1962. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.51-53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.188-190.

Haqqın səsi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 may 1948.

Hambal. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.79-80. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.55-56.

Hani? – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.63-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.36-37.

Hafiz. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.125. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.79-80.

Həzin-həzin. – “Azərbaycan qadını” jurnalı. 1971, №2, səh.2-3. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.41-42. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.108-109.

Həyat yoldaşma. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.53-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.78-81.

Heykəltaraş ömrü (mənsur şeir). – “Bakı” qəzeti. 15 dekabr 1984, səh.3. “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1990, səh.16-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.30-31.

Həyatım boyu. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.114-115. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh. 99-100.

Həkim dostuma. – “Bakı” qəzeti. 4 iyul 1970.

Hərb istəmir uşaqlar! – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 1 iyun 1965.

Həsəd. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.32-34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh. 95-96.

Həsən. – “Azərbaycan” jurnalı. 1960, №12, səh.35-36.

Harda. – “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Təşkilatının orqanı. 1365, №5.

Hicran. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.84-86. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.17.

Hörmət. – “Ulduz” jurnalı. 1971, №12, səh.30. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.135-136. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh. 13.

Humanizm. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 9 dekabr 1972. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.47-49. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.196-198.

Hünər. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.59-61. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.119-120.

Haray. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.162-164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.96-98.

Həyat düşüncələri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.210-211. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.174-176.

Hisslər. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.30-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.29-30.

Həyat təranələri. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.50-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.50-51.

Hikmət dirəyi. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.136-138. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh. 128-130.

Havalər. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.152-153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.84-85.

Həmişə səfərbərəm. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 13 mart, 1968.

Hövsən. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.156-157. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.157-158.

Hər səhər. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.185. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.230-231.

Hər kəsdən qabaq. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.203-204. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.182.

Həyatın keşiyində. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.30-32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.68-69.

Heyrət. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 23 fevral 1990, səh.4. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1984, səh.150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.299.

Hacı Əmir. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.80-81. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.21-22. IX cild. 2017, səh.52-53.

Heydər xan. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 1 yanvar, 1964.

X

Xatirələr nədir. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 may 1988, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996. “O qız” poemasının içində gedib. Səh.183.

Xətai. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 may 1998, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.40-42. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.63-65.

Xəbərsiz ayrılıq. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 29 fevral 1984, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.78-80. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.124-126.

Xəzərin nəğməsi. – “Bakı” qəzeti. 2 sentyabr 1972, səh.3. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.76-77. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.98-99.

Xəzri. – “Bakı” qəzeti. 2 sentyabr 1972, səh.3. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.54-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.132-133.

Xəzər. – “Bakı” qəzeti. 23 aprel 1969, səh.3. “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 26 avqust, 1970. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.42-43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.121-122.

Xalq havaları. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.53. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.126-128. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.101-104.

Xatirələr. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №4, səh.86. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.92-95. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.53-56.

Xoş gəlib mənə. – “Bakı” qəzeti. 1 aprel 1970, səh.3. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.22.

Xidmətlər. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 8 mehr, 1362. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.29-30. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.53.

Xəzinə. – “Qızıl əllər” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1980, səh.57. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.37-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.138-140.

Xalqın sevgisi. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 26 xudadat, 1367. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.90-92. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.90-92.

Xoşbəxt. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.174. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.153-154.

Xanın səsi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.107-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.140.

Xalq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.63-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.79-81.

Xəcalət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.131-132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.167-168.

Xatirə lövhəsi. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.95-98. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.220-222.

Xeyirsiz adam. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.181.

Xəzərin sahilində. – “Göyərçin” jurnalı. 1969, №8, səh.4. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.54-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.219-220.

Xəzərin şöhrəti. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 16 oktyabr 1960. “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.36-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.102-104.

Xəyalım. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 5 sentyabr 1970, səh.5. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.61-62. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.21.

Xətt. – “Pioner” jurnalı. 1971, №5, səh.14. “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.215-216. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.230-231.

Xilaskar. – “Şairlər məclisi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Təbriz. 1945, №3-4, səh.225-234. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1968, səh.210-212. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.92-94.

Xudafərin. – “Yanılıq tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.77. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.14.

Xatirələr. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.56-57. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.72-74.

Xalq. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.50-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.58-59.

Xalq-şəxsiyyət. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.51-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.60-61.

Xalçalar. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.62-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.62-64.

Xatirələr çıxır. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.103. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.115-116.

Xəzərin rəngi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.192. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.188.

Xətir. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.214. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.273.

Xalxal. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 9 xurdat, 1362. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.19-21.

Xəzərin dalğaları. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.189-190.

İ

İndi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 3 iyun 1972, səh.10. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.101-102. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.195-196.

İsmət. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №9, səh.33-34. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.101-102. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.14-15.

İnad. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.52. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.27-30. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.15-17.

İsa bulağı. – “Azərbaycan” jurnalı. 1970, №6, səh.107-108. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.76-77. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.139.

İki damla yaş. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1985, №8, səh.47. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh. 170-171. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.260.

İndi. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1985, №8, səh.47. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh. 95-96. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.196.

İki qardaş vardı. – “Ulduz” jurnalı. 1989, №2, səh.31. “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 10 dey 1367. “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.140-141. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.105-107.

İki pəncərə. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.126-127. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.96-97.

İnanma. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 29 dekabr 1971, səh.3. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı 1978, səh.25-26. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.19.

İçilən rübailər. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı 1978, səh.58-60. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.83-85.

İki sahil aşığı. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı 1978, səh.68-70. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.59-61.

İttilham. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı 1978, səh.91-93. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.119-121.

İllər. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı 1978, səh.102-103. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.56-57.

İnqilab cəngavəri. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.38-40.

İstərəm. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.52-53. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.54.

İki aləm. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.79-81. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.128-130.

İki töhfə. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.92-94. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.137-139.

İyirmi bir azər. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 30 azər 1361. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.115. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.81-82.

İki Səhənd vardı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.135-136. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh. 213-215.

İki dost. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.162. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.169.

İki Çanaxbulaq. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.180-185. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh. 104-109.

İki kənd. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.32-35. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.170-173.

İllər nə tez keçir? – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.51-52. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.68-69.

İçərişəhər. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.75-76. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.96-97.

İki xatirat. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.141-142. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.213-214.

İnam nəğməsi. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.59-61. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.85-87.

İsti-isti. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.147-148. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.33-34.

İlk məhəbbətim. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.167-168. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.248-249.

İstəmirəm. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.168-169. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.257-258.

İtirmə. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.23. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.31-32.

İndən belə. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.27-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.36-37.

İş-güc. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.31-32. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.40-41.

İsti yay. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.50-52. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.65-67.

İlk sevgi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.160. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.206.

İki xəyal. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.168-169. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.306-307.

İnam sətirləri. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.36-37. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.43-44.

İstəsəniz. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.86-87. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.116-117.

İman. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.164-165.

İnsan növləri. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.133-135. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh. 170-171.

İnsana xitab. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.135-137. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh. 172-174.

İstedad. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.174. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.134-135.

İmtahan. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1955, səh.9. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 24 avqust 1958. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1959, səh.50-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.137-139.

İnanmışam ona mən. – “Ədəbiyyat” qəzeti. 7 sentyabr 1947. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.31. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.22-23.

İyirmi il. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.74-75. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.56-58.

İki dost. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.156. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.180-181.

İki düşüncə. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 7 avqust 1963. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.62-63. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.23-24.

İki ömür. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 17 aprel 1965. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.85-86. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.165-167.

İki cəbhənin qəhrəmanı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 noyabr 1961. “Şeirilər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1962, səh.75-78. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.75-78.

İkilikdə. – “Azərbaycan” jurnalı. 1967, №12, səh.52-53. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.55.

İlham hardadır. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.30. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.16.

İmzalar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №1, səh.140. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.27-29. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.30-32.

İnam. – “Ulduz” jurnalı. 1970, №5, səh.23. “Şələl” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.143-144. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.27-28.

İndi deyirsən ki... – “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1951, səh.40-41. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1956, səh. 64-65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.76-77.

İndi söz sənindir. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1950, səh.97. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.48-49.

İnsan. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.41. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.12.

İnsan məhəbbəti. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 sentyabr. 1964.

İntizar. – “Ulduz” jurnalı. 1960, №7, səh.32. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.126-127. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.29-30.

İgid partizan. – “Bakı” qəzeti. 11 may 1965. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1966, səh.16-19. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.71-73.

İldırım çaxır. – “Sovet kəndi” qəzeti. 13 oktyabr 1968.

İlin son axşamı. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1959, səh.61-65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.179-183.

İliç lampaları. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 29 avqust. 1959. “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1960, səh.86-87. “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. Yanvar 1970.

İlk addımlar. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.240-248. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.239-248.

İlk dəfə. – “Bakı” qəzeti. 12 oktyabr 1968. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.113. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.12.

İlk məktub. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 24 dekabr 1966.

İllər, əziz illər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 yanvar 1965.

İradə. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 13 yanvar 1970, səh.4. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.101-102. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.24-25.

İstək. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1950, №5, səh.104-107. “Oktyabr şəfəqləri” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərənəşr”. 1950, səh.20. “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1951, səh.33-35. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.79-82.

İstərəm. – “Ulduz” jurnalı. 1973, №11, səh.7-8.

İstilərdə. – “Sovet kəndi” qəzeti. 1 iyul 1967. “Şeyrlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1970, səh.25-27. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.125-126.

İsfəhanda. – “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1962, səh.34-35. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.59.

İçərişəhər. – “Bakı” qəzeti 18 fevral 1972.

İstiqlal şəhidləri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.53-58. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.71-76.

İnsan ləyaqəti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.83-84. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.114-115.

İlham. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.90-91. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.102-103.

İsmət pərdəsi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.129-131. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.141-143.

İki günəş. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.209-210. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.177-178.

İki ürək bir olsa. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.218-219. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.175-177.

İkinci ömür. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.219-220. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.313-314.

İki toy. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.234-237. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.301-303.

İki tufan. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.28. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.26.

İnsanlıq himni. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.69. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.76.

İki kişi. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.208-209. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.163.

İldırım. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.199-200. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.187-188.

K

Kənd axşamı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 18 noyabr 1972, səh.4. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.90-91. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.150-151.

Koroğlu. – “Bakı” qəzeti. 23 yanvar 1967, səh.4. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.64-66.

Küləklər. – “Bakı” qəzeti. 23 yanvar 1967, səh.4. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.184.

Kreml ulduzları. – “Kommunist” qəzeti. 30 noyabr 1975, səh.4. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.5-6.

Kənddə toy. – “Azərbaycan” jurnalı. 1968, №11, səh.83. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.50-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.152-153.

Kölgə. – “Kirpi” jurnalı. Sentyabr 1972, №17, səh.5. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.97. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.184-185.

Kimindir Vətən? – “Ulduz” jurnalı. 1991, №5, səh.39. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.22-24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.46-48.

Körpələr. – “Bakı” qəzeti. 30 may 1970. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.145-147. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.206-207.

Kəklük. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.146. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.240.

Kişi. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.16-18. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.32-34.

Körpü. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.22-23. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.35-36.

Keçir. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.31. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.46.

Kəndimizi istəyirəm. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.104-107. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.110-114.

Kimə bəlli deyil. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 9 mürdəd, 1359. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.108-109. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.80-81.

Kənd qızları. – “Araz üstə pəlid” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.91-92. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.145-147.

Körpüsəlan. – “Araz üstə pəlid” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.114-115. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.187.

Koroğlunun “Üvertürası”. – “Araz üstə pəlid” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.119-120. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.107-108.

Kəhər. – “Sovet kəndi” qəzeti. 21 mart 1967. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.42-44. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.177-179.

Köklər. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.157-158. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.239-240.

Kimsə deməsin ki... – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.170. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.252-253.

Kirpiklər. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.182-183. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.256-257.

Könlüm deyir ki... – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.32-33. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.40.

Köç. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.54. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.70-71.

Kərəm faciəsi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 14 oktyabr 1994, səh.3. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.97-98. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.89-91.

Kəsməşikəstəm. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.135-136. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.97-98.

Kamança yangısı. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.138-139. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.114-115.

Klarnet. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.140-141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.120-122.

Kim istər. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.168.

Kimsə demiş. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.87. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.122-123.

Kilid. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.95. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.133-134.

Kişilik. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.116-117. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.147-148.

Kolnel. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.143-144. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.109-111.

Kör rəssam. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.185-187. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.141-143.

Kəndə məktub. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərənşr”. 1948, səh.57.

Kamança. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı. “Azərənşr”. 1953, səh.70-75. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1956, səh. 34-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.208-213.

Karxanada həyəcan. – “Azərbaycan” jurnalı. 1967, №7, səh.67-68. “Şeirilər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.6-9. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. I cild. 2014, səh.59-62.

Kaş. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.50-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.97-98.

Kədərli gülüşlər. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr” 1966, səh.13-15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.96-98.

Kənd bənnası. – “Abşeron” qəzeti. 14 avqust 1966.

Kənd bulağı. – “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1956, səh. 81-83. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.31-33.

Kənd lövhələri. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 avqust 1965.

Kənddə bahar. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. I cild. Bakı, “Azərənşr”. 1954, səh.15-18. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1956, səh. 71-74. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.46-49.

Kəndimiz. – “Sovet kəndi” qəzeti. 12 yanvar 1967. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.163-164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.14-15.

Kəndimizin yolu. – “Azərbaycan” jurnalı. 1971, №8, səh.73-74. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.78-79. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.231-233.

Kəndli gedirdi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 16 noyabr 1968, səh.14. “Şərq şairləri” kitabında. Bakı, “Elm” nəşriyyatı. 1970, səh.85. “Şeirilər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.10-13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.49-52.

Kəviz. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.224-227. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.62-66.

Kimdən öyrəndin. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçıları-nın almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1957, səh.6-7. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.40-41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.129-130.

Kitab. – “Göyərçin” jurnalı. 1964, №4, səh.13.

Kitab sərgisinə baxarkən. – “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh. 136-138. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.44-45.

Kitab tonqah. – “Azərbaycan” jurnalı. 1959, №11, səh.66-68. “Qəzəb” kitabında. Ba-kı, “Azərnəşr”. 1960. səh.18-22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.141-145.

Kolxozçunun nəğmələri. – “Sovet kəndi” qəzeti. 12 yanvar 1967.

Könlüm. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 10 yanvar 1970, səh.6. “Şəlalə” kitabın-da. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.64-65. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyya-tı, IV cild. 2015, səh.47-48.

Könlüm şeir istəyir. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.74-78. Əsərlə-ri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.156-159.

Könül nəğməsi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 5 sentyabr 1971, səh.15.

Könül sirdaşına. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.39-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.183-184.

Kubalı dostum. – “Bakı” qəzeti. 30 dekabr 1963. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azər-nəşr”. 1968, səh. 99-101. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.250-252.

Külək, işıq, montyor haqqında ballada. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr” 1966, səh.28-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.125-127.

Kür şairi. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.235-236.

Küçələr. – “Bakı” qəzeti. 21 iyul 1962. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.25. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.130-131.

Kükürəyən ilham. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.19-20. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.19-20.

Kitab. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.66-67. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.96-97.

Kəpənək. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.163-164.

Kirpi, qurbağa, insan. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.148-149. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.165-166.

Keçmiş unutmayaq. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.29-30. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.27-28.

Kamala dolduqca. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.44-45. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.45-46.

Keşikçilər. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.51-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.51-52.

Köhnəlik-təzəlik. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.76-79. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.78-81.

Kitabın başımın altındadır. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.83-85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.162-165.

Kül. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.95-96. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.88-89.

Kişi. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.198. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.162.

Q

Qürbət bayatıları. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 may 1989, səh.2. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.49-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.59-61.

Qarabağ şikəstəsi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 avqust 1993, səh.3. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.89. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.98-101.

Qərənfil təsəllisi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 avqust 1993, səh.3. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.66-67. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.229-231.

Qaya qüruru. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 23 fevral 1990, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.216.

Qarabağ düşüncələri. – “Mühacir” qəzeti. Aprel 1992, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.91-94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.78-81.

Qızıl qumlar üstündə. – “Bakı” qəzeti. 2 sentyabr 1972, səh.3. Şanılar adı ilə “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.48. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.195-196.

Qəhrəmanlıq. – “Bakı” qəzeti. 1 aprel 1970, səh.3. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.26-28. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.62-65.

Qış. – “Bakı” qəzeti. 1 aprel 1970, səh.3. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.200-201.

Qızlar alma dərir. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 27 oktyabr 1978, səh.4. Quba almaları adı ilə “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.50-52.

Qısqaqanma. – “Azərbaycan” jurnalı. 1989, №12, səh.20. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.59-60. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.236-238.

Qayğı. – “Göyərçin” jurnalı. 1984, №7, səh.3-4.

Qarabağ yollarında. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1974, №11, səh.42. Yollar adı ilə “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.66.

Qarabağ nəğmələri. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1974, №11, səh.42. Nəğmələr adı ilə “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.72.

Qarabağ gözəlləri. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1974, №11, səh.43. Gözəllər adı ilə “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.68.

Qarabağ meşələri. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1974, №11, səh.43. Meşələr adı ilə “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.70-71.

Qarabağ axşamları. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1974, №11, səh.43. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984 səh.82-84. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.118-121.

Qaragilə. – “Ulduz” jurnalı. 1974, №5, səh.26. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.128-129. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.30-31.

Qönçələr. – “Ulduz” jurnalı. 1974, №5, səh.27. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.131-132. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.213-214.

Quşların mahnısı. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.97-98. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.227-228.

Qısqaqanlıq. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.111-112. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.198-199.

Qorxu. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.23-25. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.20-21.

Qocalar. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.34-35. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.97.

Qonaq. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 28 aprel 1973, səh.12. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.36-37.

Qalalar. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.41-43. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.111-112.

Qayalar. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.52-53. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.131-132.

Quyru. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.46-48. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.123-124.

Qışda bahar. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.136. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.182-183.

Qonşular. – “Azərbaycan” jurnalı. 1970, №12, səh.105-106. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.28-29. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.44-45.

Qan. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.100-102. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.208-210.

Qardaşlıq duyğuları. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.126-128.

Qadın var. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.155-156. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.163-164.

Qoşa şam kimi. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.173-174.

Qələbə müjdəsi. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.172-173. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.180-182.

Qoca Şərqi Günəş həsrəti. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.14-15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.49-50.

Qərar. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 8 mehr, 1362. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.28-29. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.24-25.

Qürurla daşı. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.70-71. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.127-128.

Qadın. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.147-148. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.180-181.

Qadın səsi. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.160-161. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.184-185.

Qaraçı qızı. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.162-163. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.321-322.

Qara çeşmək. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.169-170. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.167-168.

Qoruyaq. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.10-11. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.212-213.

Qatar qaya. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.16-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.48-49.

Quba almaları. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.50-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.144-145.

Qarabağ. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.52-53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.119-120.

Qayğılar. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.96-97. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.181-182.

Quşlar nəğmə deyir. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.120-121. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.241-242.

Qal. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.121. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.21.

Qeyrət. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.131-132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.22-23.

Qarışqalar. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh. 132-133. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.40-41.

Qarşılıqlı sevgi. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.174-175. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.250.

Qadın sevgisi. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.174-175. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.251-252.

Qonaq. – “Təbriz yolu” kitabında. “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.44-45. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.28.

Qələm heykəli. – “Təbriz yolu” kitabında. “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.47-48. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.64-66.

Qızıl qayçı. – “Təbriz yolu” kitabında. “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.68. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.276-277.

Qələmin nə təqsiri? – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.10-11. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.14-15.

Qızım gileylənir. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.44. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.57.

Qar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.69-71. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.235-237.

Qırmızı körpü. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.78-79. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.64-65.

Qarabağ şikəstəsi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.89-91.

Qulaq asa-asa. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.114-115. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.149-150.

Qadir gözmuncuğu. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.122-124. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.202-204.

Qara zurna. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.142-143. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.97-99.

Qırıqlar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.156-157. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.154.

Qız. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.161. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.219.

Qaytarın mənə. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.27-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.32-33.

Qərib. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.28-29. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.108-109.

Qəribin qəbri. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.29-30. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.109-110.

Qoca. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.30. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.208.

Qarşılıqlı dayaq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.48-49. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.59-60.

Qayıtmaq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.72-73. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.84-86.

Qonşu ülfəti. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.79-80. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.93-94.

Qonaq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.101. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.125-126.

Qızıl düymələr. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.106-107. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.132-133.

Qocalıq qocalıqdır. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.108-109. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.138-139.

Qılınc. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.146-148. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.113-115.

Qadın var... – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.160-161. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.171-173.

Qoca tarzən. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.182-183. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.137-139.

Qırmızı bayraq. – “Qardaş töhfəsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.43.

Qoy dünya bilsin ki... – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçıları rının almanaxı. “Azərnəşr”. Bakı, 1955, səh.8.

Qağayılar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №7, səh.74. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.70-71. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.100-101.

Qaya. – “Bakı” qəzeti. 21 iyul 1962. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.24. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.124-125.

Qayğı. – “Göyərçin” jurnalı. 1966, №1, səh.11. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.231-232.

Qanlı çanta. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.12-14.

Qar. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.4-5. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.201.

Qar yağırdı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 24 dekabr, 1966.

Qaranquş gəlib. – “Sovet kəndi” qəzeti. 23 aprel 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.165-166. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.212-213.

Qaranlıq düşürdü. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.154. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.71.

Qardaşlar. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.76-77. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.86-87.

Qartal. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçıları rının almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1957, səh.7-8. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.34-35. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.136-137.

Qələm. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.8-9. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.165-167.

Qələm dostuma. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.83-84. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.216-218.

Qərib. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.38-41. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.191-195.

Qəhrəman şəhər. – “Azərbaycan” jurnalı. 1971, №4, səh.85-86. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh. 35-38. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.208-212.

Qəhrəmanın şəkli. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 25 yanvar 1966.

Qiyət. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.80-82. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.232-234.

Qız qalası. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.14-15. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.126-128.

Qızıl daraq. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.28-29. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.81-82.

Qızıl əsgər. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1948, №2, səh.13.

Qızıl gül. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 7 avqust 1965. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1966, səh.60-61. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.74.

Qızıl ulduz. – “Bakı” qəzeti. 4 iyun 1971. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.3-4. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.74-75.

Qızımın müəllimi. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.26-27. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.230.

Qızlar. – “Sovet kəndi” qəzeti. 18 noyabr 1971.

Qılınc. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.133. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.215.

Qırmızı bayraq. – “Qardaş töhfəsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.43-54. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.78-87.

Qısa söhbətlər. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.146-147. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.183-184.

Qış qapıdadır. – “Sovet kəndi” qəzeti. 13 oktyabr 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.194-195. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.199-200.

Qoca Aşiq. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.75. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.184.

Qocanın dərdi. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1948, №12, səh.145-147.

Qoşqar. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.42-43. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.141-142.

Qoşma. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 dekabr 1970. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.90-91. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.126-127.

Quyular. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 avqust 1967.

Quşların nəğməsi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 10 yanvar 1970, səh.6.

Qüdrət. – “Şeirilər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.86-88. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.253-255.

Qüdsiyyət. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №7, səh.74. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1974, səh.145-146. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.41-43.

Qayğılı günlər. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.127-128. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.61.

Qar həsrəti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.118-119. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.132.

Qar yağır... – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.119-120. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.133-134.

Qızılgül-tikan. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.131. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.143.

Qərənfil. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.132-133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.144-145.

Qurumuş çaylar. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.135-136. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.150-151.

Qərib axşamlar. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.80.

Qəriblik. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.166-167. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.107.

Qadın diqqəti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.175-177. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.166-168.

Qız sədaqəti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.177-178. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.195-196.

Qatar gedir. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.178-179. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.189-190.

Qəcəl bulağı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.183-186. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.57-60.

Qızıl qumlar üstündə. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.195-196. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.195-196.

Qəribə təzad. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.201-202. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.201-202.

Qara qızıl-ağ qızıl. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.205-206. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.203-204.

Qara gilələr. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.212-213. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh. 297-298.

Qonşu qız. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.221-222. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.228-230.

Qız qalaları. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.231-232. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.168-170.

Qadın taleyi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.245-246. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.179.

Qaya üstə bitən çiçək. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.46. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.46.

Qisas. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.91-94. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.225-228.

Qapılar. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.98. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.90-91.

Qozbel təpə. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.108-109. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh. 100-101.

Qeybət. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.198-199. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.164-165.

Qazan-çömçə. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.207. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.179-180.

Qüdsi məbədlər. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.213-214. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.204-205.

Qardaş. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.72-73. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.62-63.

Qardaş torpağında. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1960, səh.82. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.141.

Qardaşımın görüşü. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.93-95. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.53-55.

L

Laylay səsi. – “Azərbaycan” jurnalı. 1963, №12, səh.38. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1964, səh.74-77. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.26-29.

Lalənin hekayəti. – “Sovet kəndi” qəzeti. 23 aprel 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.173-174. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.24-25.

Ləpələr. – “Azərbaycan” jurnalı. 1961, №9, səh.122. “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1962, səh.11-12. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.99-100.

Lalə. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.143. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.229.

Ləyaqət. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.45-46. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.59-60.

Leysan. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.74-75. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.244-246.

Ləyaqətsiz şöhrət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.121-122. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.153-154.

Lalələr. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.133-134. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.139-140.

Leyli-Məcnun sevgisi. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.179-183. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.170-175.

Lovğalıq. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.207-208. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.179.

Lalənin sirri. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.223-224.

M

Mehribanım. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 3 avqust 1974, səh.11. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.109-110. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh. 195-196.

Mülahizələr. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 noyabr 1987, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.117-119. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.36-37.

Məşhur. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 29 noyabr 1985, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.25-26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.49-50.

Mahnılar. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 8 fevral 1968, səh.3. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.109-110. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.104-105.

Mərdəkan gülləri. – “Bakı” qəzeti. 14 yanvar 1975, səh.4. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.63. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.139-140.

Məstağa toyları. – “Bakı” qəzeti. 14 yanvar 1975, səh.4.

Mənim qollarım. – “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsinin orqanı. 1987, №11. “Bakı” qəzeti. 14 yanvar 1989, səh.3. “Şəfəq” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsinin orqanı. 1990, №1, səh.48. “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsinin orqanı. 1990, №11. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.19. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.44.

Məslək. – “Azərbaycan” jurnalı. 1974, №5, səh.99. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.86-87. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.21-22.

Mavi gözlər. – “Ulduz” jurnalı. 1971, №3, səh.33. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.128-129. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.89-90.

Memarın nəğməsi. – “Ulduz” jurnalı. 1978, №6, səh.30. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.78-79. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.94-96.

Mən də fəhləyəm. – “Kommunist” qəzeti. 21 mart 1973. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.7-8. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.120-122.

Meşələr. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.70-71. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.122-123.

Mənim qızlarım. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.113-115. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.202-204.

Mənəm. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 26 fərvərdin, 1366. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.123. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.105-106.

Məktublar. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 10 avqust 1972. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.20-21. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.182-183.

Məhəbbət-nifrət. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.26-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.42-44.

Muğan. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.60-63. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.63-67.

Meşkin. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.64-65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.67-69.

Mərəz. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.92. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.141.

Məhək daşı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.99-100. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.126-128.

Mənim kitabım. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.102-103. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.153-155.

Məğrur ilham. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.122-124. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.68-71.

Mavi dalğalarda. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.142-143. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.92-93.

Mənim ürəyim. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.47-48. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.62-63.

Mayak. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.67. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.104-105.

Memar. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.71-72. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.93-94.

Muğanda sarı buğda. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.133-134.

Mexanizator qıza. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.87. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.153-155.

Mahir barmaqlar. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.123-124. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.130-131.

Mənim ilkim. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.300.

Mənim darülfünüm. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.67-72. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.102-106.

Mənim gəncliyim. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.74-76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.20-22.

Mən saç ağartdım ki. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.84-87. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.93-95.

Möhlət. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.100-101. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.208-209.

Mən əgər ay olsaydım. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.145-146. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.19-20.

Mənəm. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.73-74. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.48-49.

Macərəlar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.29-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.46-48.

Minnətdaram. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.39-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.52.

Mənim Şəfiqəm. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.120-121. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.180-181.

Məqamlar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.134. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.108-109.

Mavi əllər. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.150-151.

Məhəbbət. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.158.

Mənim ayağım. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.38.

Mən də dincələydim. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.49-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.60-63.

Mən yorulmadım. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.52-54. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.64-67.

Mənim qibləm. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.56-57. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.71.

Muştuluq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.101-103. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.126-127.

Məhrəm ətiraf. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.161-163. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.178-179.

Mənim qələmim. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.172-173. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.132-134.

Mövzular. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.174. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.135.

Məsləhət. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.93-97. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.156-158.

Müqəddəs qanun. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.45.

Mavi ekranda. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.97-98. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.198-200.

Mavi xiyaban. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 yanvar 1963. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.93-94.

May səhəri. – “Azərbaycan” jurnalı. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. Təbriz, 10 may 1946, №5, səh.5. “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında. 1947, №3, səh.93-94. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.23. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.15. (Zəfər bayramı adı ilə çap olunub).

Mayak. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.10. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.193.

Maral. – “Sovet kəndi” qəzeti. 12 may 1965.

Maral əfsanəsi. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.44-49. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.170-174.

Masallı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 oktyabr 1967. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1970, səh.48-49. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.148-149.

Maşinist. – “Azərbaycan” jurnalı. 1964, №7, səh.112-116 “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1966, səh.24-27. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.127-130.

Meyvələr dəyəcək. – “Sovet kəndi” qəzetində. 27 mart 1973.

Meynələr. – “Sovet kəndi” qəzetində. 1 iyul 1967. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.28-30. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.119-120.

Məşələr. – “Ulduz” jurnalı. 1970, səh.23. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.178-179. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.179-180.

Mən kiməm. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.62-65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.1.

Mən körpəydim. – “Bakı” qəzeti. 21 avqust 1967.

Mən nə zaman dincəlirəm. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərənəşr”. 1957, səh.3-4. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1959, səh.19-20. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.46-47.

Mən nə gətirdim. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1947, №7-8, səh.139. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərənəşr”. 1948, səh.50. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1956, səh.17-18. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.12.

Mən suçuyam. – “Sovet kəndi” qəzeti. 3 iyul 1966.

Məndədir. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 1 dekabr 1973, səh.15. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.69-70. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.38-39.

Mənə belə dedi. – “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərənəşr”. 1957, səh.4-6.

Mənim. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində. 22 fevral 1969, səh.11. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.49-50. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.178-179.

Mənim anam. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 10 aprel 1968. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.205-209. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.164-169.

Mənim doğma partiyam. – “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1951, səh.24-28. “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1953, səh.31-37. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1956, səh.3-7. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.110-114.

Mənim zənci qardaşım. – “Həyat təranələri” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1961, səh.84-87. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1962, səh.99-104. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.242-246.

Mənim yerlim oğlana. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1960. səh.34-35. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.47-48.

Mənim yolum. – “Azərbaycan” jurnalı. 1970, №6, səh.107-108. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.51-52. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.32.

Mənim nəbzim. – “Azərbaycan” jurnalı. 1957, №7, səh.3. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1959, səh.66-67. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.168.

Mənim nəğməm. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1959, səh.3-4. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.108-109.

Mənim hər güləcək ilim yaxşıdır. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1950, səh.34. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.124.

Mənim şair könlümdə inam adlı dəniz var. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №1, səh.140.

Mərdlik. – “Ulduz” jurnalı. 1968, №7, səh.46-47. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.31-33. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.65-68.

Məhəbbət. – “Bakı” qəzeti. 10 sentyabr 1971. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1974, səh.78-80. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.58-60.

Məşəl olan qələm. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 29 sentyabr 1962. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1966, səh.9-12. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.90-93.

Minnətdar ol sən! – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 17 aprel 1965. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1966, səh.56-57. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.23-24.

Mirvari. – “Ulduz” jurnalı. 1967, №12, səh.53. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərbayçn”. 1968, səh.138-139. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.65-66.

Moskva. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 8 aprel 1947. “Moskva–800” kitabında. Moskvanın 800 illiyinə həsr olunmuş ədəbi almanax. Bakı, “Azərbayçn”. 1947, səh.71. (C.Səbri imzasıyla). “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərbayçn”. 1948, səh.17. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1950, səh.7-8.

Moskva danışıq. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1953, səh.12-16.

Moskvada qış axşamı. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1951, №11, səh.128-129. “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1951, səh.29-32.

Moskvanın səhəri. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1964, səh.13-17.

Möhürlü xalça. – “Azərbaycan” jurnalı. 1960, №12, səh.35-36. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1962, səh.21-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.88-90.

Muğamat səslənilir. – “Bakı” qəzeti. 16 avqust 1973. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1974, səh.47-48. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.93-94.

Muzeydə. – “Göyərçin” jurnalı. 1967, №4, səh.3.

Müğənni. – “Azərbaycan” jurnalı. 1964, №7, səh.114.

Müjdə. – “Bakı” qəzeti. 27 aprel 1968.

Müharibə olmasa. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.33-34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.200-202.

Mühəndisin dedikləri. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.159. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərbayçn”. 1964, səh.35-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.135-139.

Meyvələr. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.150-152. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.243-244.

Mənim xalqım. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 1 xurdat, 1360. “İnqilab yolunda” jurnalında. İranda 1979-cu ildən sonra çıxıb. Səh. 16. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.7-8. “100 Güney Azərbaycan şairi” kitabında. Türkiyədə türk dilində çıxan kitab. Trabzon, 2000, səh.37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.14-16.

“Mənim səsim”. – “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsinin orqanı. 1987, №11. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.18.

MİN əzəbdən keçmişəm. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.26-27.

Mən səni görsəydim. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.188-190. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.72-74.

Mənim inqilabım. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 9 dekabr 1983 (9 dey 1362). “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.17-18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.121-122.

Mənim arzularım təzə qalacaq. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.25-27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.21-22.

Mənim zövqüm. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.36-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.35-36.

Mərdlik–müdrilik. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.58-60. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.58-60.

Mənsə düşünürəm. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.61-62. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.61.

Məğrurlar–yaltaqlar. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.65-67. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.67-68.

Mənim ovcum. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.25-26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.29-30.

Mənim dünyam. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.29-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.35-38.

Mənim qiymətim. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.36-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.43-44.

Muzeylər. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.64-65. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.64-65.

Məqəmdən–məqama. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.94-95. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.107.

Mənim kədərlərim. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.97-98. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.113.

Mənim müdrək nənəm. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.154-156. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.81-83.

Məhri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.179-181. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.115-117.

Mənim adətim. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.67-68. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.69.

Meyar. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.105. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.97-98.

Mavilik. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.139-140. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.126-127.

Maral şikayəti. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.140-141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.130-131.

Maştağa. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.157-158. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.143-144.

Mənzərə. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.160-161. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.113-114.

Metrolar. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.167. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.104.

Məhəbbət də qızılıdır. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.171-172. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.291-292.

Məni yıxan olmamış. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.188-189. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.226-227.

Müğənni təması. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.204. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.183.

Məstan. – “Göyərçin” jurnalı. 1968, №8, səh.4. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.217-218. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.213-214.

Məni xatırla. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.107-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.84-85.

Müğənni. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1966, səh.20-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.108-110.

Məktəbli Eldar. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.156-157. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.226-227.

Millət üçün yaşayın. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.150-151. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.228-229.

Məktub. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.82-83. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.183-185.

Mənzil. – “Ulduz” jurnalı. 1985, №10, səh.28. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.31-32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.83.

Məni qınama şeirim. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.115.

Miras. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.165-166. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.98-99.

Mehribanım. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.241-242. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.152-153.

Məktub. – “Şairlər məclisi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Təbriz. 1945, oktyabr-noyabr №3-4, səh. 225-234.

N

Nəğməli gecələr. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 18 yanvar 1980, səh.4. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.94-95. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.146-148.

Naxçıvan. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 aprel 1984, səh.4. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.81-82. “Şərq qapısı” qəzeti. Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin orqanı. 27 dekabr 1997, səh.3. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.112-113.

Nənəm nə deyərdi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 23 fevral 1990, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.30-32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.87-89.

Nəğməkar alovun heykəli. – “Respublika” qəzeti. Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin orqanı. 6 noyabr 1996, səh.2. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.103-105. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.136-139.

Naz. – “Bakı” qəzeti. 6 iyul 1985, səh.3. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.210. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.188-189.

Niyə. – “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №1, səh.111. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.115-118. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.173-175.

Nə deyim sənə. – “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №1, səh.112. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.116. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.106-107.

Nizami danışır. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №10, səh.112. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.60-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.71-74.

Neyləsin. – “Ulduz” jurnalı. 1989, №2, səh.32. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.32-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.69-70.

Nənələr. – “Azərbaycan qadını” jurnalı. 1972, №8, səh.10. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.51-53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.171-173.

Novxanıda gündüz. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.56-57. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.146-147.

Nəğmələr. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.72-73. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.126-128.

Nigarançılıq. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №1, səh.141. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.30-31.

Namus. – “Ulduz” jurnalı. 1971, №12, səh.30. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.18-20. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.20-22.

Naxışlar.– “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.19-20. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.89-90.

Nar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.117-119. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.248-249.

Nigar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.161-162. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.197-198.

Ney. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.134-136. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.116-118.

Nağara. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.136-137. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.123-124.

Nəsn? – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.161-162. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.320-321.

Nənəmin nağılı. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.64-67. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.83-86.

Nəvəli dünyam. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.98-99. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.198-200.

Nəzakət. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.150-151. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.30-31.

Nar harayı. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.69-70. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.228.

Nə yaxşı ki... – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 9 mürəddət 1366. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.74-75. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.42-43.

Ney təbiəti. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.139-140. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.115-116.

Nəhəng yumaq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.24. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.19.

Nankor. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.73-74. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.88-89.

Nəstəri çayı. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.161. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1964, səh.59-62. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.33-36.

Nə qədər ki... – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 20 aprel 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.3-4. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.14-15.

Nəğmələr şəhəri. – “Azərbaycan” jurnalı. 1971, №8, səh.73-74. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.87-88. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.128-130.

Nəğmələr diyarı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 23 mart 1972.

Nəğməli dəniz. – “Bakı” qəzeti. 30 avqust 1969.

Nərimanov prospektində. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.18-20. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.131-133.

Nəsimi. – “Bakı” qəzeti. 16 avqust 1973. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.78-79.

Nəsihət. – “Kirpi” jurnalı, 1967, №3, səh.7.

Nəhəng tikililər şəhəri. – “Bakı” qəzeti. 8 avqust 1960. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.18-20. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.116-118.

Niyyət. – “Bakı” qəzeti. 5 fevral 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.29-30.

Necə danışaq. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.58-59. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.76-77.

Narlar. – “Sovet kəndi” qəzeti. 20 mart 1986, səh.4. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.146-147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.162-163.

Nənəm də yanılmış. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.160-162. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.100-102.

Nəzər. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.20-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.18-19.

Nüfuz. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.34-36. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.33-35.

Nəyə görə. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.52-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.52-56.

Nə ola. – “Azərbaycan” jurnalı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsinin orqanı. 1987, №11. “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.86. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.84-85.

Növrüz bayramı. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.114-115. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.106-108.

Nardaranda. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.158-160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.144-145.

Nadir gözəl. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.190-192. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.219-221.

Namərdlər deməsin ki... – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 30 azər, 1365 (1986).

Nəvələr arasında. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.220-221. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.200-202.

Nişan üzüyü. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.92-94.

Nekroloq. – Əli Tudənin vəfatı ilə əlaqədar “Ədəbiyyat” qəzeti, 27 fevral 1996. “Azərbaycan” qəzeti. 27 fevral 1996.

O

Oldum. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 aprel 1984, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.77. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.65-66.

O elə gövhərdir. – “Sovet kəndi” qəzeti. 20 sentyabr 1984, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.106-107. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.158.

Oktyabryat Eldar. – “Göyərçin” jurnalı. 1969, №2, səh.4. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.156-157. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.226-227.

Od-Su. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.83-85. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.51-53.

Oldu. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.88-89. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.37-38.

Olmasaydı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.89-90. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.148-149.

Oxucu gileyi. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.148-149. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.109-110.

O gördü. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.22-23. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.42-43.

Orqan. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.137-138. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.126-127.

O istərdi. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.72-73. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.94-95.

Od nəğmələri. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.122-124. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.105-107.

O gənclik ki. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.48-49. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.63.

Ona görə. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.134-135. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.95.

Oldun. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.167. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.312-313.

Oğrun baxış. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.167-168. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.318-319.

Oxtay. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.142-143. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.107-109.

Oxuyan qız. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1947, №5, səh.9-10. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.51. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.63-64.

O qız burda qalardı. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.26-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.135-137.

O kimdir. – “Sovet kəndi” qəzeti. 13 oktyabr 1966. “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1960. səh.74-76. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.70-72.

O nə bilsin. – “Azərbaycan” jurnalı. 1963, №12, səh.38. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1964, səh.71-72. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.33.

O Tehrandan danışır. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.56-59. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.195-197.

Od. – “Kirpi” jurnalı. 1970, №11, səh.7.

Ocaq başında. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.156-158. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.92-94.

Olum. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.216. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.273-274.

Olmasa. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.39-40. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.39-40.

O kimdir. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.99-100. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.158-159 (Aqronom adıyla).

Otlar. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.123-124. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.111-112.

Oxşarlıq. – “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.138-139. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.127-128.

O məni duymuşdu. – “Qartal” kitabında. Mənə belə dedi adıyla. Bakı, “Azər-nəşr”. 1959, səh.9-12. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.170-173.

Oldu göz yaşları. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.128-130. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.160-162.

Oktyabr günləri. – “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1951, səh.46-48.

Oktyabrın nəğmələri. – “Bakı” qəzeti. 21 avqust 1967.

On iki dekabr. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1964, səh.49-52. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.68-72.

Oxucuma. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1964, səh.3. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.1.

Ocaq. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 aprel 1971, səh.5. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.63-65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.29-30.

Ö

Ömrün yazı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 20 mart 1986, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.61-62. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.52-53.

Öz dünyam. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.49-50. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.17-18.

Övlad. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 21 aprel 1974, səh.16. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.119-121. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.69-71.

Ömrün illəri. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.134-136. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.55-57.

Ömrüm. – “Ulduz” jurnalı. 1971, №12, səh.30-31. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.100-102. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.55-56.

Ömür–arzu. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.15. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.31.

Öz əllərinlə. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.36-37.

Ömür. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.148-150. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.326-328.

Özüm–andım. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.78. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.79-80.

Öpüşlər. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.155-157. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.38-40.

Ölüm–ilham haqqında. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.55. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.71-72.

Ömrümün köhkəşanı. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.20-21. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.18-19.

Ömrün ədvası. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.90-91. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.121-122.

Özünlə apar. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.49. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.36. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.97.

Ölməz sərkərdə. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.83-85. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.171-173.

Ömür də axır. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960. səh.32. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.75.

Ömür dostuma. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.34-36. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.82-84.

Ölmək istəmirəm. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.44-47. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.52-55.

Özgə köməyi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.59-60. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.77-78.

Ömrün kompası. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.89-90. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.101-102.

Örnək. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.192-193. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.188-189.

Ömrün zirvəsində. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.237-238. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.181-182.

Özümə. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.23-25. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.23-25.

Özünü görməyə. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.207. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.180.

Ölməzlik. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №5, səh.119. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.22-24. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.106-107. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.93-95.

P

Payız gələndə. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 27 sentyabr 1968, səh.3. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.156. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.195-196.

Prometey. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 21 fevral 1979, səh.4. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.121-122. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.43-45.

Poladəridən. – “Azərbaycan” jurnalı. 1973, №2, səh.50-54. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.20-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.118-120.

Pərvanə. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №4, səh.88. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.112-113. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.206-207.

Pahlılar oxuyur. – “Elm və həyat” jurnalı. Bilik Cəmiyyətinin orqanı. 1969, №4, səh.31. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.92-93. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.181-182.

Pərsəng. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.31.

Pillələr. – “Kirpi” jurnalı. 1975, №7, səh.5. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.21-22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.190-191.

Pıçılı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.29. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.45-46.

Polkovnik. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 9 isfənd, 1361.

Payız. – “Göyərçin” jurnalı. 1964, №4, səh.13. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1966, səh.53-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.196-198.

Payız düşüncələri. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №7, səh.73. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.66-67. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.192-193.

Payız lövhələri. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 1 dekabr 1973, səh.15. “Kənd həyatı” jurnalı. 1976, №10, səh.35. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.153-154. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.194-195.

Partiya bileti. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.47-50. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.138-140.

Partiyadan yaz. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 14 fevral 1959.

Pioner qalstuku. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 25 yanvar 1966.

Poçtalyon. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.27-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.147-148.

Puşkinin heykəli. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.7-8. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.185-186.

Papaq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.117-118. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.149.

Pul. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.127-128. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.156-157.

Payız lövhələri. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.110-111. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.124-125.

Payız notları. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.112-114. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.126-128.

Palıd xəcaləti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.115-116. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.129-130.

Payız ömrün sevgisi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.224-228. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.260-264.

Pəncərələr. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.96-97. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.89-90.

Payız misraları. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.131-133. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.120-122.

Payız duyğuları. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.133-134. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.122-124.

Puşkin. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.91-93. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.85-87.

R

Rus xalqı. – “Kommunist” qəzeti. 19 sentyabr 1972. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.13-15.

Rəssam. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 28 aprel 1973, səh.12. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.29-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.75-78.

Rəşid mahnı oxuyur. – “Bakı” qəzeti. 18 fevral 1972. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.131-132. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.72-73.

Rəyihə. – “Qızıl əllər” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1980, səh.58. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.89-91. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.135-137.

Rüşvət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.123-125. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.157-160.

Rəssamın taleyi. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.189-192. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.144-147.

Rəhbərin keşiyində. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 15 yanvar 1964. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1964, səh.6. “Şərq şairləri” kitabında. Bakı, “Elm” nəşriyyatı. 1970, səh.87.

Rəhbərin ilk yurdu. – “Qardaş töhfəsi” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1950, səh.30.

Rəhbərin rəsmi. – “Azərbaycan” jurnalı. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. Təbriz, 1946, №1, səh.12.

Rəssamın əsəri. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 18 dekabr 1966. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.14-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.56-58.

Rəhbərlə vida. – “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.17-19.

Rus qışı. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1964, səh.5-6. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.186-187.

Rus dili. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1964, səh.8-11.

Rus meşəsi. – “Azərbaycan” jurnalı. 1960, №5, səh.134. “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1960. səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.188-189.

S

Səni tapmaq istəyirəm. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 may 1989, səh.2. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.57-58. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.264-265.

Sən döyüş. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 avqust 1993, səh.3. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.99-101. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.99-102.

Savalan qarı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 aprel 1984, səh.4. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.37-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.39.

Saçın nə tez ağardı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 20 sentyabr 1958, səh.4. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.13-18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.42-46.

Sevgilimə dedim ki... – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 21 iyun 1996, səh.8. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.42-43.

Susmam. – “Sovet kəndi” qəzeti. 18 noyabr 1972, səh.4. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.139. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.20-21.

Səhərin gəlməsi. – “Sovet kəndi” qəzeti. 3 noyabr 1973, səh.4. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.147-148. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.244-246.

Segah. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 27 may 1981, səh.4. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.124-125. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.96.

Sənin dəmir iradə. – “Bakı” qəzeti. 1 aprel 1974, səh.3. İnciləb cəngavəri adıyla “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.38.

Sanki o deyir. – “Bakı” qəzeti. 1 aprel 1974, səh.3. Alovlu tribun adıyla “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.40.

Səhər də, axşam da. – “Azərbaycan” jurnalı. 1970, №6, səh.108. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.124-125. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.201-202.

Sahil. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №4, səh.88. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.34-36. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.128-130.

Sağıcı qız. – “Azərbaycan qadını” jurnalı. 1972, №8, səh.10. “Kənd həyatı” jurnalı. 1976, №10, səh.34. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.84-85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.152-153.

Səhər gəlir. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1976, №10, səh.35. Səhərin gəlməsi adıyla “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.244-246.

Səadət sarayı. – “Bakı” qəzeti. 26 fevral 1974. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.117-118. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.97-98.

Soruş. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №1, səh.44. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.26-27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.168-169.

Səadət döyüşçüsü. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.71-74. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.61-63.

Sən hardan biləydin. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.74-77. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.250-252.

Sevimli xalam. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.106-109. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.185-188.

Səbr. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.120-121. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.28-29.

Sərhəd. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.122-123. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.13-14.

Sənin tərənən hamı? – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.126-127. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.90-92.

Sənətkarın faciəsi. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.129-131. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.147-148.

Səməni. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.136-138. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.158-159.

Siz özünüzdə dediniz. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.11-14. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.26-29.

Süd-atəş. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.32-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.48-49.

Siyasət. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.34-35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.36-37.

Savalanım. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.58-60. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.57-60.

Sərvət. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.81-83. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.142-144.

Sadə ləqəblər. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.116. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.120.

Səni düşünəndə. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.128-130. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.148-151.

Sən zəfərdən de. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.132-133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.183.

Soraqsız bir itki. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.136-138. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.151-154.

Salamını aldım. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.141-142. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.55-56.

Sehrli saz. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.145-146. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.219-220.

Sular durulur. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.146-147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.232-233.

Sonra. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.88-89.

Sanma. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.86.

Sevgi zirvəsi. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.165. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.86.

Sərhəd dərələr. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.179-180. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.117-119.

- Simurq quşu.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.11-12. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.45-46.
- Sən deyən olsun.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.24-25. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.36-37.
- Sən də ümmansansa.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.54.
- Su.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.49. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.65.
- Soyumaz.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.54-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.79-80.
- Süfrə.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.94-95. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.26-27.
- Sarı Aşıq.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.100-101. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.151-152.
- Səni ananda.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.108-110. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.159-161.
- Sənət Fərhadı.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.110-113. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.153-157.
- Sərkərdə.** – “Məhəbbət çələngi” kitabı. İranlı Siyasi Mühacirlər Komitəsinin almanaxı. Səh.7. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.113-114. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.152-153.
- Sarı sim.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.129-130. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.112-114.
- Sevgi odu.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.142-143. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.310-311.
- Sevgi məcrası.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.144-147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.314-318.
- Səmimiyyət.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.151-153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.308-310.
- Sən danışdın.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.158. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.185.
- Sənsiz.** – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.163-164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.235-236.
- Sərdabə.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.49-50.
- Savalan bəli.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.186.
- Su alan.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.34-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.60-64.
- Samram.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.61-62. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.96-97.
- Sən demə.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.73-74. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.23.

- Səxavət.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.83-84. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.101-102.
- Səs.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.136-138. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.174-176.
- Səkkizinci qitə.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.138-141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.16-18.
- Sanki.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.144-145. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.288.
- Sən.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.146-147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.107-108.
- Sənət yolu.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.152-154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.111-113.
- Səhhət-sənət.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.154-155. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.110-111.
- Sən gül ki...** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.171-172. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.258-259.
- Səninlə.** – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.181. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.253-254.
- Savalan zirvəsi.** – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.65-67. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.102-103.
- “Söz ömrü”.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.23-25. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.32-34.
- Sən dedin ki.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.28-29. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.48-49.
- Səmimi etiraf.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.33-34. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.44-46.
- Su hikməti.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.62-63. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.221-222.
- Salam.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.77. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.130-131.
- Sonra bilinən qədir.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.109-111. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.121-123.
- Sarı gəlin.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.136-137. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.92-93.
- Sevgilim.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.162. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.300.
- Şehirli gözlər.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.208-209.
- Savalann quzey qarı.** – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.16-18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.20-21.
- Sevinc-kədər.** – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.54. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.67.

Səfər. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.100-101. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.123-124.

Səhhət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.109-110. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.139-140.

Sərdar. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.139. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.104.

Sütül əllər. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.163. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.204-205.

Sənət əzabı. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.175. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.135-136.

Sonsuz tarzən. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.187-189. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.134-136.

Sənət yarpaqları. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.193-195. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.146-148.

Sınanmış bayraqdar. – (Azərbaycan Demokrat Partiyasına). – “Oktyabr şəfəqləri” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.11.

Saat. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr” 1968, səh.160. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.112.

Sabahın həkimi. – “Azərbaycan qadını” jurnalı. 1974, №1, səh.11. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.18-19. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.205-206.

Savalan. – “Azərbaycan” jurnalı. 1960, №8, səh.132-133. “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960. səh.28-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.22-25.

Sahil boyunda. – “Bakı” qəzeti. 24 iyun 1964.

Saz. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 yanvar 1957. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.42-44. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.185-186.

Salkım söyüdlər. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960. səh.46-47. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.31-32.

Sarı qız. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.122-123. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.88-89.

Sarı sim. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 1 dekabr 1973, səh.15. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.133-134.

Sevgi sətiirləri. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.50-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.103-105.

Sevgilim. – “Şairlər məclisi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Təbriz. 1945, №3-4, səh.228-229. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.47. “Azadlıq yollarında” kitabında. Cənubi Azərbaycan Yazıçılarının almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1955, səh.7. “Şairin düşüncələri” kitabında.

Bakı, "Azərnəşr". 1956, səh.30-31. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.78-79.

Sevgilimin yuxusu. – "Seçilmiş əsərləri". Bakı, "Azərnəşr" 1968, səh.140-141. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.197.

Segah. – "Bakı" qəzeti. 9 oktyabr 1964. "Seçilmiş əsərləri". Bakı, "Azərnəşr" 1968, səh.13-14. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.221-223.

Səadət uğrunda. – "Cənub nəğmələri" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1950, səh.11-12.

Sədi. – "Şəlalə" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1974, səh.121-122. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.80-82.

Sədr. – "Sovet kəndi" qəzeti. 12 yanvar 1967. "Seçilmiş əsərləri". Bakı, "Azərnəşr" 1968, səh.167-168. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.142-144.

Səməndər quşu. – "Azərbaycan" jurnalı. 1971, №4, səh.86. "Sevinc" kitabında. Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı 1973, səh.35-36. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.53-54.

Sən vaxtında yarandım. – "Buludlar" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1964, səh.44-48. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.114-118.

Sən də baharsan. – "Şeyrlər və poema" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1962, səh.139-140. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.130-131.

Sən məni hamıdan tez görəcəksən. – "Bakının işıqları" kitabında. Bakı, "Uşaq-gənçnəşr". 1950, səh.17-19. İstək adıyla "Vətən sevgisi" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1951, səh.33-36. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.79-82.

Sənətkarın şöhrəti. – "Qartal" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1959, səh.37-39. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.130-131.

Sənin əksin. – "Şeyrlər və poema" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1962, səh.151-152. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.197-198.

Sənin gözlədiyin gün gələcəkdir. – "Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı" kitabında. Bakı, "Azərbaycan Uşaq və Gənclər ədəbiyyatı" nəşriyyatı. 1950, səh.49. "Şimal həsrəti" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1953, səh.44-48.

Sənin nəğmə. – "İnqilab və mədəniyyət" jurnalı. 1949, №1, səh.138. "Şairin düşüncələri" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1956, səh.32-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.171-172.

Sənin xətrinə. – "Azərbaycan" jurnalı. 1970, №12, səh.105-106. "Sevinc" kitabında. Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı 1973, səh.37-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.87-88.

Sənin xəttin. – "Göyərçin" jurnalı. 1964, №4, səh.13.

Sənindir. – "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 1 may 1948, səh.2. "Təbrizin səsi" kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, "Azərnəşr". 1948, səh.33. "Cənub nəğmələri" kitabında. Bakı, "Azərnəşr". 1950, səh.97.

Sərdar. – "İran Xalq Partiyası" kitabında. Təbriz, 1358, səh.3-10. "Seçilmiş əsərləri". Bakı, "Azərnəşr" 1968, səh.45-50. Əsərləri XX cildə. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.173-178.

Sərhəddə. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.85-88. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.236-239.

Sərcələr. – “Sovet kəndi” qəzeti. 27 iyun 1970. “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.165. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.160.

Səttarxan. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 5 iyul 1968, səh.5. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.9-10. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.170-171.

Səhənd. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.161-164. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.191-194.

Səhəng. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.78-84. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.36-41.

Səhər. – “Bakı” qəzeti, 17 dekabr 1969. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.10-11. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.115-116.

Simfoniya. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 oktyabr 1967.

Söyüdün barı (*mənsur şeir*) – “Bakı” qəzeti, 15 dekabr 1984, səh.3. “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1990, səh.14. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.26-27.

Sramız monolitdir. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.213-216. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.42-45.

Sovqat. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 avqust 1967. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.32-33. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.138-139.

Son cavab. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 10 iyun 1961. “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.81-83. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.66-68.

Söz. – “Elm və həyat” jurnalı. 1970, №8, səh.11. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.111-112. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.14-15.

Sual. – “Bakı” qəzeti. 17 dekabr 1960. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.20-21. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.236-238.

Suç. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.184-185. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.163-164.

Sülh istəyirik. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 15 yanvar 1964. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.95-96. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.213-214.

Sülhün dayağı. – “Qardaş töhfəsi” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.26-30. “Bakının işıqları” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.9-12.

Sülhün dostları. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1952, №8, səh.38-47.

Sülhün, səadətin istinadgahı. – “Kommunist” qəzeti. 17 dekabr 1949. “Zəfər bayrağı” kitabında. (Müxtəlif qəzetlərin yazı toplusu). “Azərnəşr”. 1949, səh.242.

Sözün qiyməti. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.27-29. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.31-33.

Səfər arzusu. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.41-44. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.49-52.

Sağlıq. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.52. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.59-60.

Sözün mövqeyi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.80-82. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.94-96.

Sirr. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.99-100. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.91-92.

Söyüd etibarı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.114-115. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.128-129.

Səndən nigaranam. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.187-188. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.45-46.

Sahildə düşüncələr. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.194-195. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.192.

Sən məni duydu ki, mən səni duyam? – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.215. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.272-273.

Səni döysə də. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.71-73. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.72-74.

Sıxılma, könlüm. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.79-80. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.81-82.

Salam, təzə il! – “Sovet kəndi” qəzeti. 3 yanvar 1978, səh.1. “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.116-118. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.115-117.

Səhər-səhər. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.120. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.112-113.

Səhər toyu. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.121. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.116.

Sarı bülbül. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.135-136. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.124-126.

Sərçələr. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.165. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.160.

Sevgi. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.170. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.290.

Sevgi, gözəllik, dəyər. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.177-178. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.165-166.

Sən də. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.184. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.214-215.

Savalanım. – “Şairlər məclisi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Təbriz. 1945, oktyabr-noyabr №3-4, səh.225.

Savalan nəğməsi. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 9 mürdət, 1366.

Sən gələndə, sən gedəndə. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.221-222. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.206-207.

Sülh əsgəri. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı. “Azərənəşr”. 1953, səh.22-24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.87-89.

Savalan, ey Savalan. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.16-17.

Savalan çəmənli. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənəşr” 1966, səh.104-107. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.26-29.

Sənət. – “Şələlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.12.

Sürücü. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1964, səh.41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.134.

Sizi düşünürəm. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1959, səh.58-60. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.177-179.

Sənsən. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1964, səh.99-100. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.124-125. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.240.

Sənsən, sən! – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.156-157. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.192-193. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.153-155.

Sənin əllərin. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1960, səh.62-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.159-161.

Ş

Şeir gecəsi. – “Lenin tərbiyəsi uğrunda” qəzeti. BDU-nun orqanı. 15 fevral 1975, səh.2. “Şələlə” kitabında. Bakı “Azərənəşr” 1974, səh.119-120. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.50-51.

Şamaxı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 25 dekabr 1980, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.85-86. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.121-122.

Şuşa. – “Sovet kəndi” qəzeti. 7 iyun 1977, səh.4. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.84-85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild, 2015 (Şuşa lövhələri adıyla). Səh.137-138.

Şair arvadı. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 29 noyabr 1985, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.172-173. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.154-155.

Şəfqət. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 13 yanvar 1970, səh.4. “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.78-79. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.95.

Şair. – “Bakı” qəzeti. 20 sentyabr 1986, səh.3. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996. Şair həyatının nəğmələri poemasında. səh.104.

Şah dağ. – “Bakı” qəzeti. 18 noyabr 1967, səh.4. “Şeirilər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.63-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.145-146.

Şuşa oxuyur. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.74-75. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.128-130.

Şair ürəyi. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 21 aprel 1974, səh.16. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.5-6. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.18.

Şamlar. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.48-50. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.120-122.

Şairin xəyali. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.5. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.18.

Şair saçlı ağac. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.7. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.20.

Şibli. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.70-72. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.63-65.

Şah gölü. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.72-73. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.76-77.

Şeir təşnəsi. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.75-76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.99-100.

Şeirin səmasında. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 5 sentyabr 1970, səh.5. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.125. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.87.

Şöləli məqbərə. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.176-177. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.265-267.

Şərbət. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.58-60. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.140-142.

Şairim. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.105-106. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.82-83.

Şeirim. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.62-64. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.33-35.

Şimşək. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.130-131. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.275-276.

Şəxsiyyət. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.77-78.

Şeir təəssübü. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.11-13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.15-18.

Şair, şeir, ehtiyac. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.13-14. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.18-20.

Şairlər. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.21-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.29-31.

Şahmat. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.42. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.54.

Şimşəkləşən ömür. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.57. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.72.

Şübhə. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.129-131. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.165-167.

Şöhrət zirvəsi. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.176-177. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.139-141.

Şairin vəzifəsi. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.177-179. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.137-139.

Şair həsədi. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.179-180. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.141-142.

Şam fədakarlığı. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.181. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.143-144.

Şeir. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1966, səh.3-4. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.12-14.

Şair. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.120-121. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.167-168.

Şair Səhəndə. – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №7, səh.150-151. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015. (Qardaşımın görüşü adıyla). Səh.58-60.

Şair Şəhriyara məktub. – “Ulduz” jurnalı. 1973, №2, səh.28. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.76-77. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.46-47.

Şairin arzusu. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1959, səh.79. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.29-30.

Şairlik. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.106-107. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.15-17.

Şaxta. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1960. səh.55-56. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.175-177.

Şeir günü. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1960, səh.70. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.47-50.

Şeh damlaları. – “Bakı” qəzeti. 30 avqust 1964. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.58. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.123.

Şəkil. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 13 iyul 1947.

Şəkillər. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.42-43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.122-124.

“Şəlalə”. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 9 dekabr 1972. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.180-181. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.173-174.

Şərəf lövhəsi. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 14 aprel 1967. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.11-12. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.234-235.

Şəfqət. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.86-89. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.68-70.

Şəfqət bacısı. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.12-13. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.174-175.

Şəfqətlər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 12 fevral 1972, səh.6.

Şəhər meydanında. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.93-94. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.212-213.

Şəhərdən kəndə. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.90-92. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.80-81.

Şofer. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.160. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild, 2015 (Sürücü adıyla). Səh.134.

Şəhrət bəlası. – “Kırpi” jurnalında. 1965, №8, səh.4-5.

Şükür deyirik. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.60-62. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.78-80.

Şeir. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.66. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.98.

Şimşək yolu. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.110. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.124.

Şimşək ömrü. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.111-112. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.123-124.

Şəfqətlər. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.143-144. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.160-161.

Şərikli yol. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.182. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.126-127.

Şəhid arzular. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.21-22. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.19-20.

Şüy. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.43-44. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.44.

Şimşək abidəsi. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.109-110. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.101-102.

Şirin yuxu. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.178-179. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.276.

Şəhrət düşkünü. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.200-202. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.173-175.

Şuşa lövhələri. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.137-138.

T

Təbrizin dərbəndləri. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 9 tir, 1325. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 iyul 1986, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.11-13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.17-18.

Təbrizdə qaldı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 18 yanvar 1980, səh.4. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.119-120. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.38-39.

“Təbriz yolu”. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 may 1988, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.22-23.

Türk nəğməkarı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 23 fevral 1990, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.53-54. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.142-144.

Təzə-tər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 12 dekabr 1975, səh.8. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.71-72. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.66-67.

Tale ülkərim. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 12 dekabr 1975, səh.8. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.42-44. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.56-58.

Təbiət. – “Sovet kəndi” qəzeti. 20 sentyabr 1984, səh.4. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 21 iyun 1996, səh.8. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.61. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.212-213.

Təbriz gecələrində. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 sentyabr 1991, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.9-11. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.19-22.

Təbriz yadına düşdü. – “Mühacir” qəzeti. Aprel 1991, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.5-8. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.12-16.

Təbriz nisgili. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 20 dekabr 1991, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.24-25.

Tərəddüd-qətiyyət. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 21 fevral 1979, səh.4. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.25-26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.40-42.

Təbriz suyu. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 29 yanvar 1991, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.14-15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.26-28.

Təbriz xalçası. – “Bakı” qəzeti. 24 yanvar 1984, səh.3. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.36-37. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.50-51.

Timsal. – “Bakı” qəzeti. 23 yanvar 1967, səh.4. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.37-38. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.219-220.

Talış dağları. – “Azərbaycan” jurnalı. 1968, №11, səh.82. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.39-40. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.157-158.

Təbəssüm. – “Ulduz” jurnalı. 1971, №3, səh.33. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.43-44. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.97-98.

Tarzən. – “Ulduz” jurnalı. 1974, №5, səh.26. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.35-37. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.133-134.

Toy. – “Ulduz” jurnalı. 1978, №6, səh.31. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.138-139. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.125-126.

Təqaüdcü müəllim. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 15 noyabr 1964. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.24-25. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.148-150.

Torpaqşünas. – “Elm və həyat” jurnalı. 1971, №6, səh.15. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.82-83. “Kənd həyatı” jurnalı. 1976, №10, səh.34. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.160-161.

Tarlada. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.99-100. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.157-158.

Təranə. – “Ulduz” jurnalı. 1970, №5, səh.23. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.162. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.214-215.

Təzə il. – “Göyərçin” jurnalı. 1974, №1, səh.10. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.163-164. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.114-115.

Turac. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.145. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.239.

Təmiz ad. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.109-112. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.187-189.

Təbriz notları. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.123-126. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.95-97.

Tələsir. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.9-10. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.23-25.

Torpaq. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.35. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.50.

Tarixdən misralar. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 26 avqust 1970. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.44-46. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.66-68.

Təbriz. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.55-56. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.69-70.

Təbriz axşamı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.65-67. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.71-72.

Tehran. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.77-79. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.123-126.

Tufanlı illər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 aprel 1975, səh.6. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.109-111. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.255-257.

Təəssüb. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.138-141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.154-158.

Təzadlı misralar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.160-161. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.199-200.

Təklük. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.162-164. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.94-96.

Təzə tənəklər. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.177-178. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.183.

Tək palıd. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.187-190. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.268-270.

Telefon dəftəri. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.13-14. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.51-52.

Təki. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.49-51. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.65-67.

Təbriz həsrəti. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.169-170.

Toyda görüş. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.156-157. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.324-326.

Təzədən. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.44-45.

Təzadlar. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.110-117. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.124-133.

Tumurcuqlar. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.125-126. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.238-239.

Təmkin. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.151-152. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.31-32.

Təzə sərhəd. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.19-20. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.38.

Təvazö. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.22. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.18.

Təbiət gözətçisi. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.75-76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.144-145.

Tənə. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.43-44.

Tovus quşu. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.67-68. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.219-220.

Turş su. – “Bakı” qəzeti. 11 yanvar 1961. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.86-87. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.123-124.

Təranələr. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.132-133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.105-106.

Tar-kaman. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.137-138. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.109-110.

Torpaq-dəniz. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.141.

Tor-balıq. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.152-153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.148-149.

Tərsə üz. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.166. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.223-224.

Təmiz hava. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.22-23.

Təsdiq. – “Azərbaycan” qəzeti. 31 yanvar 2009, səh.8. “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.28-29.

Təzadlı dünya. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.37-41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.44-49.

Təməl. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.48. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.58-59.

Tələsirəm. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.54-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.68.

Talan olanda. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.64-67. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.81-84.

Torpaq səxavəti. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.75-76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.97-99.

Torpaq dəyanəti. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.77-78. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.96.

Təkan. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.95-96. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.134-136.

Tarix. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.98-100. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.119-121.

Tənqid. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.180-181. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.143.

Tonqal yanır. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 12 dekabr 1963, səh.3.

Taniyaram onu mən. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.27. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.37. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.75.

Tar-ilham. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 iyun 1964.

Tehranın bir xiyabanında. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1953, səh.-25-27. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1956, səh.22-24. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.90-91.

Təbiət lövhələri. – “Sovet kəndi” qəzeti. 6 noyabr 1965.

Təbiətə müjdə. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.164-165. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.208-209.

Təbiətin simfoniyası. – “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.45-47. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.159-160.

Təbriz. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1953, səh.93-94. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1956, səh.45-46. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.214-215.

Təbriz aşiqinə. – “Ədəbiyyat” qəzeti. 16 may 1948.

Təbriz Dövlət Filarmoniyası. – “Azərbaycan” jurnalı (ərəbcə). Təbriz 1946, №10, səh.33-34.

Təbriz kəndində bahar. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 22 may 1954.

Təbriz nəğməsi. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. 12 dekabr 1967, səh.2. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 6 iyul 1968, səh.5. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.86-87. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.94-95.

Təbrizdə qış səhəri. – “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1951, səh.16-18. “Şairin düşüncələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1956, səh.47-50. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.154-157.

Təbrizdə Novruz bayramı. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.56-58. “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1953, səh.49-55. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.162-166.

Təbrizli qadın. – “Bakının işıqları” kitabında. Bakı, “Uşaqgəncnəşr”. 1950, səh.26-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.158-159.

Təəssüf. – “Azərbaycan” jurnalı. 1963, №12, səh.38-40. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1966, səh.72-75. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.98-102.

Təzə bağda. – “Şeirlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.156-157. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.211-213.

Tək qollu həkim. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.11-12. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2014, səh.155.

Tək heyva ağacı. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.73. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.234.

Təkbətək. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.66-68. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.74-77.

Təki. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 iyul 1969, səh.11. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.57-59. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.52-53.

Təki sən inciməyəsən. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1962, səh.116-119. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh. 159-162.

Tələsən usta. – “Kommunist” qəzeti. 6 iyul 1965. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.17-19. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.124-125.

Tənqid. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1959, səh.55-57. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.177-179.

Tənqidçi dostuma. – “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1966, səh.34-40. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.43-44.

Tənhəliq. – “Sovet kəndi” qəzeti. 24 oktyabr 1967. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.158-159. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.163-164.

Tər. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.155. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.188.

Tərif. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1959, səh.53-54. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.189-190.

Tərcümevi-hal. – “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.7. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.1.

Təsədüf. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1962, səh.141-143. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.41-43.

Təsbehli xəstə. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1959, səh.71-73. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.170-172.

Təsəlli. – “Şimal həsrəti” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1953, səh.28-30. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.81-83.

Tiryək. – “Azərbaycan” jurnalı. 1962, №7, səh.5. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1966, səh.101-103. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.77-79.

Torpaq deyir. – “Sovet kəndi” qəzeti. 17 noyabr 1966. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənşr”. 1968, səh.177-179. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.162-163.

Torpağın bəzəyi. – “Göyərçin” jurnalı. 1971, №2, səh.5.

Turist. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 17 aprel 1965. “Yanıqlı tütək” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1966, səh.32-33. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.97-98.

Tufan. – “Azərbaycan” jurnalı. 1961, №9, səh.123. “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1962, səh.41. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.235.

Tufanlardan güclülər. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1984, səh.64-66. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.86-90.

Tarixəm özüm. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.37-38. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.45.

Təbliğ. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.70. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.110-111.

Təklük. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.89. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.110.

Təbiətin keşiyində. – “Bakı” qəzeti. 26 noyabr 1979, səh.3. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.105-107. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.118-120.

Tel parıltısı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.205. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.202.

Taleyin töhfəsi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.228-229. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.295-296.

Təsəvvür. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.232-234. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.221-223.

Təzə dövrən. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.19-20. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.122-123.

Təfavüt. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.40-41. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.40-41.

Tənəli divanəlik. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.75. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.77.

Torpaq təmizliyi. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.104. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.96.

Tamarzı. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.124-125. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.113-114.

Təsəvvür. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.130-131. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.120.

Təbiətin abidəsi. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.141-144. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.131-134.

Təyyarə meydanı. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.168. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.106-107.

Toylu sevgi. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.186. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.232-233.

Talış meşələrində. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.22-24.

Tar. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.101-102. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.110-111.

Təzədən vurulmuşam. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 29 dekabr 1971, səh.3.

U

Unutmamışam. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 12 dekabr 1975, səh.8. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.89-91. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.36-37.

Ucahq. – “Azərbaycan” qəzeti. 7 sentyabr 1996, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.57. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.74-75.

Ulduzlar. – “Sovet Gürcüstanı” qəzeti. 6 yanvar 1983, səh.3. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.38-39.

Ulduzlar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №4, səh.88. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1974, səh.154. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.114-115.

Ulduz. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.154-155. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.222-224.

Unutmaram. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.160-161. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.235-236.

Uşaqlar. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.43-45. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.133-135.

Urmiyyə. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.56-57. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.65-66.

Ud. – “Araz üstə pəlid” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.131-133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.180-183.

Ulular. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.5-6. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.78-79.

Uyduurma. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.158-159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.21-22.

Unutma. – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.58-59. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.238-240.

Ur. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.34-35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.41-43.

Unutqanlıq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.110-111. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.137.

Uğur olsun. – “Sovet kəndi” qəzeti. 10 iyun 1971.

Uğur olsun, İsa! – “Sovet kəndi” qəzeti. 5 dekabr 1968.

Uğurla. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.62-66. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.62-66.

Unudulmuş bulaq. – “Sovet kəndi” qəzeti. 17 noyabr 1966.

Uca yer. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azər-nəşr”. 1968, səh.159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.23.

Uşaq bağçası tərbiyəçisi. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1962, səh.34-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.215-217.

Uluların irsləri. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.31-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.30-31.

Utancaq. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.187.

Ü

Ülfət. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 27 may 1981, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1988, səh.149-150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.29.

ÜRəkdir. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 28 iyul 1979, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.55-56. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.70-72.

ÜRəyim. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1981, səh.51-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.52-53.

Ülkər. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1984, səh.40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.48.

ÜRək nəğməsi. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.21-22.

Ünsiyyət körpüsü. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.116-118. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.127-130.

ÜRəyimə dəymə! – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.26-27. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.33-35.

ÜRək odu. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.192-193. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.145-146.

Ülviyyət. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.63-65. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.65-66.

Üzgərənlik. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.176-177. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.164.

ÜRək. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1959, səh.5-8. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.22-25.

Üfüqlər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 iyul 1969, səh.11. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.71-72. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.43-44.

Üfüqlərə əl edirəm. – “Şeirələr və poema” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1962, səh.71-74. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.233-235.

ÜRək ağrısı. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıcı” nəşriyyatı. 1981, səh.158-159. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.34.

Ülfət. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.73-75. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.236-239.

Ümid. – “Ulduz” jurnalı. 1967, №12, səh.53. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.149-150. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.169.

Ürəyə düşür. – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 14 aprel 1967. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.45-46. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.217-218.

V

Vətən həsrəti. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 11 iyul 1986, səh.4. “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.20-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.80-82.

Vətənin vüqarı. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 30 may 1970, səh.3. “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.9-12. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.33-36.

Vüsal körpüsü. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 3 iyun 1972, səh.10. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənşr”. 1974, səh.62-63. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.190-191.

Vicdanlar qəbristanda. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 21 iyun 1996, səh.8. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.53-54. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.69-70.

Vətən. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 20 dekabr 1991, səh.4. Görüş ömrü poemasında. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.136.

Vətən. – “Mühacir” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Firqəsinin orqanı. Fevral 1992, səh.4. “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.60-62. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.76-79.

Vətən həsrəti. – “Vətən həsrəti” qəzeti. 22 yanvar 1993, səh.3. “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh. 34-35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.40-42.

Vətən. – “Bakı” qəzeti. 6 iyul 1985, səh.3. Ürək odu adı ilə “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.192.

Vicdan. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.20-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.22-23.

Vətən. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.53-54. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.55-56.

Vahid yollu ünvanlar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.112-114. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.82-85.

Vətən. – “İnqilab yolunda” jurnalında. Təbrizdə çıxıb. 1979-cu il İslam inqilabından sonra. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.22-24.

Vətən bayatıları. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.17-18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.25-28.

Vüsal donu. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı 1984, səh.23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.16.

Vaxt vardı. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh. 81. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.92.

- Vicdan.** – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.36.
- Veteran.** – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.51-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.63-64.
- Vay ondan.** – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.120. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.150-151.
- Vəzifə.** – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.122. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.155.
- Viləş.** – “Azərbaycan” jurnalı. 1968, №11, səh.83. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.44. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.149-150.
- Ver mənə.** – “Azərbaycan” jurnalı. 1970, №6, səh.108. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.55-56. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.87-88.
- Vəfa.** – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr” 1948, səh.21. “Yarımcıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı 2004. səh.81-82. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.83-84.
- Vətən eşqi.** – “Ədəbiyyat” qəzeti. 31 may 1947. “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr” 1948, səh.44.
- Vətən.** – “Azərbaycan” qəzeti. 31 yanvar 2009, səh.8.
- Vətən.** – “Qərbə günəş doğur” kitabında. Bakı, “Azərnəşr” 1945, səh.26-27.
- Vətən məhəbbəti.** – “Bakı” qəzeti. 30 yanvar 1971. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974. səh.141-142. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.201-202.
- Vətən sevgisi.** – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1948, №9, səh.47-48. “Vətən sevgisi” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1951, səh.37-39. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.96-98.
- Vətən çağırışı.** – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.38-39. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.95-96.
- Vətən çox genişdir.** – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.70. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.22.
- Vətəndaş kimi.** – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.31-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.36-38.
- Vətənimə anacağam.** – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960. səh.33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.45.
- Vətənin yerinə.** – “Azərbaycan” jurnalı. 1972, №7, səh.73.
- Vida.** – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.89-90. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.74-75.
- Vyetnam düşüncələri.** – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 23 iyun 1967. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.229-232.
- Vyetnam partizanı.** – “Azərbaycan pioneri” qəzeti. 12 oktyabr, 1965.
- Vüsal.** – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.103-104. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.148-150.

Vüsət. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.147-148. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.141-142.

Vəfa. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.123-124. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.148.

Vətən torpağı. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.98-101.

Vicdan nədir? – “Bakı” qəzeti. 9 oktyabr 1964. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.148. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.162.

Vətən eşqi. – “Şairlər məclisi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Təbriz 1945, oktyabr-noyabr (№3-4).

Y

Yetim seğahım. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 26 may 1989, səh.2. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.51. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.76-77.

Yox! – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 12 dekabr 1975, səh.8. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.53. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.17-18.

Yuxusuz gecələr. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 7 oktyabr 1967, səh.7. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.69-71. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.19-21.

Yaranmamış heykəllər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 7 oktyabr 1967, səh.7. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərənəşr”. 1968, səh.43-45. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.45-48.

Yazda da, qışda da. – “Bakı” qəzeti. 24 yanvar 1984, səh.3. “Odlar yurdu” qəzeti. Fevral 1984, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.67. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.166.

Yarpaqlar. – “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 27 oktyabr 1978, səh.4. “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.64-65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.226-227.

Yaşıl işıqlar. – “Bakı” qəzeti. 24 yanvar 1984, səh.3. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.45-46. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.60-62.

Yaylaq. – “Bakı” qəzeti. 18 noyabr 1967, səh.4. “Şeirlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.235-236.

Yarpaq yağışı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 18 noyabr 1972, səh.4. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.81-83. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.189-191.

Yaxşılar. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №10, səh.113. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”. 1974, səh.131-132. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.21-22.

Yuxular. – “Azərbaycan” jurnalı. 1969, №4, səh.87. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azər-nəşr”. 1974, səh.66-68. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.31-34.

Yağış. – “Kənd həyatı” jurnalı. 1977, №3, səh.23. Bahar yağışı adı ilə “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.140.

Yaşamaq hikməti. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.12. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.21-22.

Yaraşır. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.43-44. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.214-215.

Yollar. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.66-67. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.120-122.

Yenə də... – “Sovet kəndi” qəzeti. 21 mart 1967. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.78-79. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.209-210.

Yapıncı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 22 iyul 1971. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.80-81. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.176-177.

Yad kimi. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.103-104. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.101-103.

Yenə də ehtiyac. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.138-139. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.61-62.

Yoxuşlar. – “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.140. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.170-171.

Yaşatdığım xatirələr. – “Fırca Azadı” qəzeti. 20 aban 1360. Təbriz (1981), səh. 3. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.143. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.48-50.

Yenə də gözəllik. – “Həyat sınağı” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1978, səh.30-32. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.168-169.

Yaşayır. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.7-8. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.20-21.

Yadigar ev. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.48-50.

Yurdum-anam. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.51. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.52.

Yaşıl dolaylar. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.166-168. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.224-227.

Yanan lələlər. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.178-179. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.281-282.

Yubanan görüş. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.19. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.20-21.

Yoxdur. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.144. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.209.

Yeddibölük. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.17-18. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.47.

Yağışdan sonra. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.38-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.277-279.

Yanğıllardan doğan günəş. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.89-90. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.183-184.

Yenidən vurulmuşam. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.92-93. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.87-88.

Yazacağam. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.93-95. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.88-90.

Yol üstə. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.126-127. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.41-42.

Yiyəlilər-yiyəsizlər. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.128-129. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.113-115.

Yaz axşamında. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.179-180. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.254-255.

Yanmaq da var, yanmaq da... – “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.39. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.74-75.

“Yanığ Kərəm”i. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 27 sentyabr 1991, səh.4. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.51-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, X cild. 2017, səh.75-76.

Yaxşı ki... – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.37-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.38-39.

Yeddi qardaş ulduz. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.49-50. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.64.

Yoxsa. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.111. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.123-124.

Yarımcıq xoşbəxtliq. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.150-151. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.145-146.

Yanılan dalğalar. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.151-152. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.146-148.

Yaş. – “Söz ömrü” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1997, səh.162-163. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.294-295.

Yenə Təbriz həsrəti. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.27-28.

Yenə də həqiqət. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.41-43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.49-53.

Yoxsa. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.88-89. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.111-112.

Yarananlar-yaradanlar. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.91-93. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.106-108.

Yalan. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.119. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.152-153.

Yaltaqlıq. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.126-127. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.160-161.

Yenə qorxu. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.128-129. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.163-164.

Yaxşıdır. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.30. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.124.

Yaxşı yol. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh.43. “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.94-95.

Yağış. – “Sovet kəndi” qəzeti. 6 noyabr 1965. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.171-172. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.186-187.

Yağış yağır. – “Azərbaycan gəncləri” qəzeti. 15 yanvar 1964. “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.129-130.

Yadigar. – “Sovet kəndi” qəzeti. 10 dekabr 1970.

Yadımdadır. – “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.57-58.

Yaz gələndə. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.80-83. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.205-207.

Yaz salamı. – “Sovet kəndi” qəzeti. 27 mart 1973.

Yaz həsrəti. – “Bakı” qəzeti. 20 yanvar 1968. “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.197-198. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.204-205.

Yazı masası. – “Azərbaycan” jurnalı. 1957, №7, səh.3-4. “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.68-70. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.183-185.

Yazırsan. – “Buludlar” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1964, səh.65-69. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.34-38.

Yay olmasa. – “Abşeron” qəzeti. 8 iyul 1965.

Yaylım atəşləri. – “Bakı” qəzeti. 30 yanvar 1971. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı 1973, səh.8-10. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.93-95.

Yamandır. – “Şeyrlər və poema” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1962, səh.3. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.39.

Yarpaq. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.188-189. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.191-192.

Yarpızın nəğməsi. – “Sovet kəndi” qəzeti. 18 fevral 1969.

Yaxası medallı. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.84-85. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.66-68.

Yaşayanlar görəcəkdir. – “İnqilab və mədəniyyət” jurnalı. 1950, №6, səh.107-108. “Bakının işıqları” kitabında. Bakı, “Uşaqgəncnəşr”. 1950, səh.29-30. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.124-125.

Yenə də qələm. – “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.116-118. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.23-26.

Yenə də ürək. – “Bakı” qəzeti. 4 iyul 1970. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.137-138. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.19-20.

Yeraltı sınaqlar. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.113-114. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.223-225.

Yol üstündə. – “Bakı” qəzeti. 20 yanvar 1968. “Şəlalə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1974, səh.162-163. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.202.

Yolda. – “Qartal” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1959, səh.21-25. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.190-194.

Yunanistan. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.95-96. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.248-249.

Yurdum. – “Təbrizin səsi” kitabında. Cənubu Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, “Azərnəşr”. 1948, səh. 40. “Bakının işıqları” kitabında. Bakı, “Uşaqgəncnəşr”. 1950, səh.31-32. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.125-126.

Yaşatmaq inamı. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.26-27. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.30-31.

Yenə kitab. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.67-69. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.98-100.

Yenə insan. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.76-80. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.86-90.

Yazın təntənəsi. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.124-127. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh. 145-147.

Yetim bənövşə. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.128. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.139.

Yay olmasa. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.145-146. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh.161-162.

Yenə torpaq. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.150-151. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIII cild. 2018, səh. 167-168.

Yadında varmıdır? – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.238-239. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.306.

Yenə sənin əllərin. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002, səh.244-245. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XI cild. 2017, səh.161-162.

Yad üz. – “Yarımqıç dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.33-34. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.32-33.

Yan, mənim ilhamım. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.38-39. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.38-39.

Yenə ocaq. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.87. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.85-86.

Yenə od. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.94-95. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.87-88.

Yayla-yayla. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.100-102. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.92-94.

Yenə yada düşdü. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.104-105. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.96-97.

Yayın dəhşəti. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.126-127. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.115-116.

Yay axşamında. – “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.127-130. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.117-119.

Yazıqlar evində. – “Bakı” qəzeti, 6 iyul 1985, səh.3. “Yarımqıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004, səh.166. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.35.

Yay axşamı. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.15.

Yarpızın nağılı. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.146-147.

Yuxuda görüş. – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.74-76.

Z

Zeytun meşəsi. – “Sovet kəndi” qəzeti. 6 aprel 1976, səh.4. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.64. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.150-151.

Zanbaq. – “Sovet kəndi” qəzeti. 25 aprel 1968. “Azərbaycan” jurnalı. 1976, №1, səh.111. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.95. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.230-231.

Zəriflik. – “Azərbaycan” jurnalı. 1989, №12, səh.22. “Təbriz yolu” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1996, səh.63. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VI cild. 2016, səh.166.

Zeynəbin nəğmələri. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 28 aprel 1973, səh.12. “Ömrün illəri” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1976, səh.38. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.74-75.

Zirvədən-zirvəyə. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.6. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.19-20.

Zəfər yazı. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 26 ordi-behşt 1364. “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.111-112. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.84-86.

Zalım-məzlum. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.90. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.139-141.

Zirvələr vurğunu. – “Nəğməli gecələr” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1981, səh.144. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.70.

Zirvələr. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.40-42.

Zirvədə qəbir. – “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.96. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VII cild. 2016, səh.264-265.

Zeynəb paşa. – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin orqanı. 10 fərvərdin 1362. “Araz üstə palıd” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1984, səh.101. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, VIII cild. 2016, səh.167-169.

Zirvələrdə. – “Gecikmiş vüsal” kitabında. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı. 1988, səh.127. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.115-116.

Zirvə qarı. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.43. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.53-56.

Zamanın nəğməsi. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh. 86-87.

Zamandır. – “Mühacir qeyrəti” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 1998, səh.116. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XII cild. 2018, səh.146-147.

Zəlzələ. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.217-219. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.205-207.

Zəmilər. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.175-176. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.233-235.

Zənci Moskvada. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 16 iyul 1960. “Qəzəb” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1960, səh.10-11. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.246-248.

Zəfər bayramı. – “Cənub nəğmələri” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”. 1950, səh.15-16.

Zəfəran. – “Şeirələr” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1970, səh.37-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.149-150.

Zəhmət. – “Bakı” qəzeti. 9 oktyabr 1964.

Zəhmətin tərənnümü. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.132-133. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, III cild. 2015, səh.112-114.

Zindandan məktub. – “Seçilmiş əsərləri”. Bakı, “Azərnəşr”. 1968, səh.89-91. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, I cild. 2014, səh.145-146.

Zirvələr. – “Sovet kəndi” qəzeti. 22 iyul 1972. “Sevinc” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1973, səh.74-75. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IV cild. 2015, səh.166-167.

Zirvə gülü. – “Mənim səsim” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2002. səh.217-218. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, IX cild. 2017, səh.274-275.

Zamanın bayatları. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004. səh.63. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.63.

Zirvə ləyaqəti. – “Yarımçıq dastan” kitabında. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı. 2004. səh.68-69. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIV cild. 2018, səh.70.

Zəfər nəğməsi. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, II cild. 2014, səh.102.

Zirvədən baxan şöhrət. – Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, V cild. 2015, səh.176.

QƏZETLƏRDƏ ÇIXAN DİGƏR YAZILAR

“KOMMUNİST” QƏZETİ. AKP-NİN ORQANI

“Kommunist” qəzeti. – 31 yanvar 1984, səh.4. Əli Tudə–60 illik yubiley. – Fəxri Fərman. Təbrik. Yüksək ideallar şairi. Müəllif Fəmil Mehdi.

“Kommunist” qəzeti. – 9 dekabr 1987, səh.2. Əli Tudənin Əməkdar incəsənət xadimi adı ilə təltif olunması.

“Kommunist” qəzeti. – 20 iyun 1991, səh.4. “Lirik nəfəsli sənətkar”. C.Cahangirov–70. “Arazın o tayında” əsəri haqqında fikirlərdə bildirilir ki, bu vokal simfonik poemanın sözləri Əli Tudəninindir. Müəllif Ramiz Zöhrabov.

“Kommunist” qəzeti. – 17 yanvar 1948, səh.3. “İran Azərbaycanının müasir şairlərindən” – Əli Tudə barədə məqalə. Müəllif İlyas Əfəndiyev.

“Kommunist” qəzeti. – 11 iyun 1959, səh.3. Əli Tudənin “Əməkdə fərqlənmə medalı” ilə təltif olunması haqqında SSRİ Ali Sovetinin qərarı.

“Kommunist” qəzeti. – 22 may 1959, səh.3. “Ədəbiyyatımız və müasirlik”. III sütun II abzasda Əli Tudənin adı çəkilir. Müəllif Mehdi Hüseyn.

“Kommunist” qəzeti. – 16 iyun 1981, səh.3. Azərbaycan Yazıçılarının VII qurultayı. Əli Tudənin şəkli (zalda).

“Kommunist” qəzeti. – 8 sentyabr 1981, səh.4. “Azərbaycanı dünya eşidir”. – III sütun I abzasda Əli Tudənin adı çəkilir. Müəllif Aqşin Babayev.

“Kommunist” qəzeti. – 21 yanvar 1970, səh.2. “Ədəbiyyatımızın baş mövzusu”. I sütun V abzasda Əli Tudənin adı çəkilir. Müəllif Qulu Xəlilov, filologiya elmləri namizədi.

“Kommunist” qəzeti. – 9 iyun 1970, səh.3. “Dünya şairləri” Gürcüstanın “Nakaduli” nəşriyyatı “Şeirlər” adlı kitab nəşr edib. Əli Tudənin şeiri də bu kitabda çap olunub.

“ƏDƏBİYYAT VƏ İNCƏSƏNƏT” QƏZETİ

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 11 dekabr 1987, səh.2. Əli Tudəyə fəxri ad – Əməkdar incəsənət xadimi adı verilməsi haqqında.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 24 fevral 1989, səh.6. “Bu vüsal idimi, şair?” – Əli Tudənin “Gecikmiş vüsal”, (1988, “Yazıçı” nəşriyyatı) kitabı haqqında. Müəllif Sabir Əmirov.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 7 sentyabr 1984, səh.6. “Rübabın nəğmələri”. – Əli Tudənin “Tellərdə çırpınan həsrətlər” (“Gənclik” nəşriyyatı, 1983) kitabı haqqında. Müəllif Sabir Əmirov.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 9 dekabr 1988, səh.5, 7. “Rübabəli günlər”. – Müəllif Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 20 oktyabr 1989, səh.8. “43 il ayrılıqdan sonra”. – Qulamrza Cəmşidin Şəhriyar haqqında məqaləsi. Şəhriyarın şeirində Əli Tudəyə həsr olunan misralar.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 26 iyul 1991, səh.3. “Nizami nurlu səfər”. Müəllif Bəkir Nəbiyev öz məqaləsində Əli Tudənin adını çəkib.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 8 fevral 1985, səh.6. “Günəşli baharın yarpaqları”. – Əli Tudənin “Günəşli baharın yarpaqları”. “Yazıçı” nəşriyyatı, 1983 (ərəb əlifbası ilə) kitabı haqqında məqalə. Müəllif Sabir Əmirov.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 11 mart 1994, səh.4. Əli Tudə–70. “Kökdən düşməyən rübab”. – Müəllif Sabir Nəbioğlu. “Şair ömrü”. – Müəllif Balas Azəroğlu.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 1 iyun 1990, səh.6. “İlk kitab, ilk sevinc”. – Nazim Rizvanın “Mənim sevgim” (“Yazıçı” nəşriyyatı, 1989) kitabı haqqında Əli Tudənin məqaləsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 11 dekabr 1981, səh.7. “Zindənda ağarmış saçlar”. – Əli Tudənin S.C.Pişəvəri haqqında xatirəsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 6 iyun 1986, səh.1. Azərbaycan Yazıçılarının VIII qurultayı. İdarə heyətinin üzvü Əli Tudə. Səh.4-də Həmid Məmmədzadə çıxışında Əli Tudənin adını çəkir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 5 aprel 1985, səh.2. “Qələm dostumuz”. – Əli Tudənin Fətəli Sahib haqqında məqaləsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 9 may 1985, səh.5. Yazıçılar İttifaqının plenumu. H.Məmmədzadə çıxışında Əli Tudə haqqında. Sütun 6, abzas 1.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 1 may 1985, səh.6. “Müharibə və ədəbi proses”. – Müəllif Balas Azəroğlu məqaləsində Əli Tudənin adını çəkir. Səh.6, V sütun.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 7 dekabr 1984, səh.4. “Döndüklər”. – Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 13 iyun 1986, səh.6-7. “Qızıl səhifələr”. – Mirzə İbrahimov öz məqaləsində Əli Tudənin adını çəkir. III sütun, V abzas.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 26 iyun 1981, səh.4. Azərbaycan Yazıçılarının VII qurultayında Balas Azəroğlu çıxışında Əli Tudənin adını çəkir. I sütun, III abzas. Səh.7-də. Əli Tudə və Ənvər Yusifoğlunun şəkli.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 16 oktyabr 1981, səh.5. “Təbəssümlü baxışlar”. – Əli Tudənin Mirzə İbrahimov haqqında xatirələri.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 26 iyul 1985, səh.6. “Ürəkdə işıq yananda”. – Əli Tudənin Məmmədza Afiyətın “Ürəkdə işıq” (“Yazıçı” nəşriyyatı, 1984) kitabı haqqında məqaləsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 5 iyul 1985, səh.4. “Şəkərləşən gülüşlər” (*xatirə-hekayə*). Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 12 iyul 1985, səh.7. “İnqilab və poeziya”. – Yazıçılar İttifaqının tədbiri haqqında. VI abzasda Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 27 iyul 1984, səh.6. “Ədəbi-bədii dil”. – B.Azəroğlunun çıxışında Əli Tudənin adı çəkilir. I sütun, VI abzas.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 11 mart 1983, səh.6. “Həyat lövhələri”. – Aqşın Babayevin “Ayrılıq” (“Gənlik” nəşriyyatı, 1982) kitabı haqqında. Müəllif Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 9 oktyabr 1981, “Bizim dinləyicilər”. – Aqşın Babayev məqaləsində iki dəfə Əli Tudənin adını çəkir. IV sütun, III abzas, V sütun, IV abzas. Səh.7-də “Tellərdə qovuşan həsrətlər” (*xatirə-hekayə*). Müəllif Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 1 aprel 1983, səh.1. Əli Tudənin Moskvada çap olunan “Əgər həyat özü desə” kitabı haqqında məlumat verilib.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 7 iyun 1985, səh.7. Əli Tudə. “Araz üstə palıd” “Yazıçı” nəşriyyatı, 1984, kitabı haqqında. – Orucəli Həsənovun “Həsərət nəğmələri” məqaləsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 10 avqust 1984, səh.7. “İsmətin ailəsi” (*xatirə-hekayə*). Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 9 fevral 1974, səh.11. Əli Tudənin 50 illik yubileyinə həsr olunmuş təbrik. “Həssas şair qəlbi”. Müəllif Nəriman Həsənzadə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 18 iyul 1980, səh.7. Əli Tudə. “Yaddaşlara köçən məclis” – redaksiyaya məktub.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 11 iyun 1982, səh.4. “Görüş” (*hekayə*). Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 29 mart 1991, səh.1. Azərbaycan Yazıçılarının IX qurultayı. Əli Tudənin adı idarə heyətinin üzvləri arasında.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 18 aprel 1970, səh.14. “Döyüş bayrağı”. – B.Azəroğlu öz məqaləsində Əli Tudə haqqında faktlar, şeirlərindən parçalar, misal gətirib. II sütun, V abzas.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 2 oktyabr 1971, səh.3. Şeirlər: “Ölüm haqqında ballada”, “Maral balası”. – Müəllif Lev Oşanın. Tərcümə edən Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 28 mart 1970, səh.4. Revaz Marqiani – Şeir: “Birinci söz”. Tərcümə edən Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 1 avqust 1970, səh.15. “Dostluq” qəzetinin səhifələrində”. – Müəllifi Nizami Məmmədov. Məqalədə Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 21 mart 1991, səh.7. Əli Tudənin “Mənə elə baxma” – “Gənlik” nəşriyyatı kitabı haqqında. Sabir Nəbioğlunun “Müdrilik zirvəsindən” məqaləsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 9 fevral 1990, səh.7. “Məhzun”. – Müəllif Tamilla Məmmədova. Əli Tudədən sitat gətirilir. I sütun, II abzas.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 17 iyun 1988, səh.8. “Pişəvəri” (*məqalə*). Müəllif Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 28 noyabr 1986, səh.4. “Ağac təsbəh” (*xatirə-hekayə*). Müəllif Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 3 iyul 1987, səh.6. “Alova bürünmüş xatirələr”. Əli Tudənin “Öz gözlərimlə”, (“Azərnəşr”, 1986) kitabı haqqında məqalə. Müəllif Nazim Rizvan.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 6 fevral 1987, səh.8. “Xatirə dəftəri”. – Müəllif B.Azəroğlu. Məqalədə Əli Tudənin adı çəkilir. III sütun, II abzas.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 15 may 1987, səh.4. “Mən şeir oxuyurdum” (*hekayə*). Müəllif Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 24 avqust 1990, səh.4. “Ayrılmış sahillər” (*poema*). Əli Tudə (əmin qızı Həvvaya).

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 20 aprel 1990, səh.3. “Sonbeşiyin ilk görüşü”. – Əli Tudə və onun o taydan gələn qohumu ilə müsahibə. Müəllif Nəriman Həsənzadə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 14 aprel 1989, səh.8. “Niknam”. – Müəllif Lətif Hüseynzadə. II sütun, IV abzasda Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 30 mart 1990, səh.6. “Şeir də bir nemətdir”. – Fətəli Səhibin “Ömrün payızında açılan güllər” kitabı haqqında. Müəllif Akif Əliyev. Məqalədə Əli Tudənin adı çəkilir və ondan sitat gətirilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 19 sentyabr 1986, səh.7. “Sabir Əmirov–60”. Məqalədə Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 11 may 1990, səh.8. “Unudulmaz Təbriz günləri”. – Müəllif Qılman İlkin. III sütun, I abzasda Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 27 yanvar 1984, səh.7. “Əli Tudə–60”. Yazıçılar İttifaqının təbriki. “Döyüşkən şair”. – Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllif Söhrab Tahir. “Bakılı şair”. – Əli Tudəyə həsr olunan şeir. Müəllif Haşım Tərhan. Səhifə ikidə Əli Tudənin yazıçılarla birgə şəkli.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 19 iyun 1981, səh.6. Azərbaycan Yazıçılarının VII qurultayı. Səh.4-də, V sütun, I abzasda idarə heyətinin tərkibində Əli Tudə. Səh.6-da I abzasda Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 8 mart 1984, səh.4. Şeir: “Əli Tudənin”. Şairin 60 yaşına həsr olunub. – Müəllif Hökümə Billuri.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 12 iyun 1976, səh.6. Azərbaycan Yazıçılarının VI qurultayında Balaş Azəroğlunun çıxışında Əli Tudənin adı çəkilir. II sütun, II abzasda.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 15 yanvar 1982, səh.4. “Gətirdin” (*şeir*). – Əli Tudəyə həsr olunub. Müəllifi Müzəffər Şükür. Səh.7-də məlumat: “İnqilab yolunda” jurnalında, İranda Əli Tudə haqqında yazı dərc olunub.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 14 may 1977, səh.7. “Ömrün illəri”ni vərəqləyərkən. – Əli Tudənin “Ömrün illəri” (“Gənclik” nəşriyyatı, 1976) kitabı haqqında yazı. Müəllif Vaqif Yusifli.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 3 iyun 1983, səh.7. Əli Tudənin “Nəğməli gecələr” (“Yazıcı” nəşriyyatı, 1981) kitabı haqqında Tamilla Məmmədovanın məqaləsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 9 fevral 1974, səh.11. “Əli Tudə–50”. – Təbrik edirik. “Əziz qələm dostumuz”. Yazıçılar İttifaqının təbriki. “Həssas şair qəlbi” (*məqalə-yazı*). Müəllif Nəriman Həsənzadə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 29 mart 1975, səh.4. Əli Tudənin “Şölalə” kitabı (Azər-nəşr, 1974) kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 14 dekabr 1974, səh.10. “Görüşə tələsən sətirlər”. – İsmayıl Cəfərpurun “Yenə görüşərik” kitabı haqqında. Müəllif Əli Tudə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 31 oktyabr 1970, səh.12. “Həyatdan gələn poeziya”. – Əli Tudənin “Şeyrlər” (“Gənclik” nəşriyyatı, 1970) kitabı haqqında. Müəllif Şəmsad Rza.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 23 iyun 1973, səh.10. “Vətənpərvərlik pafosu”. – Əli Tudənin “Sevinc” (“Gənclik”, 1973) kitabı haqqında. Müəllif Sabir Əmirov.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 17 may 1969, səh.12. “Döyüşən poeziya”. – Əli Tudənin “Seçilmiş əsərləri” (“Azərnəşr”, 1968) kitabı haqqında. Müəllif M.Novruzov.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 24 dekabr 1972, səh.15. Əli Tudənin Moskvada çıxan “Qorod v qorax” “Sovetskiy pisatel” – 1972 kitabı haqqında məlumat.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 20 sentyabr 1958, səh.4. Əli Tudənin şeiri. “Saçın nə tez ağardı?”. Qurultay ərəfəsində. – Mehdi Hüseyn öz məqaləsində, məruzəsində Əli Tudənin adını çəkir. Səh.4, II sütun, I abzas.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 20 iyun 1959, səh.4. Moskvada keçirilən Azərbaycan 10 günlüyündə iştirak edən və təltif olunmuş yazıçıların şəkilləri. Əli Tudə də onların arasında.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 1 yanvar 1965, səh.2. “Arzular, düşüncələr” rubrikasında Əli Tudənin müsahibəsi. “İllər, əziz illər”.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 29 avqust 1964, səh.2. Əli Tudənin “Buludlar” – “Azərnəşr”, 1964, kitabı haqqında. Müəllif Rasim Tağıyev.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 18 dekabr 1976, səh.7. Əli Tudənin “Ömrün illəri” (“Gənclik” nəşriyyatı, 1976) kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat və şəkli.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 13 noyabr 1976, səh.4. Musiqi ocağında şeir məclisi. Bül-bül adına məktəbdə Səməd Vurğun gecəsi. Əli Tudə də iştirak edib.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 30 iyul 1982, səh.6. “Sovet Ədəbiyyatının və incəsənətinin təsiri ilə” məqaləsində IV abzasda Əli Tudədən yazılıb və onun yaratdığı Təbriz filarmoniyası haqqında xeyli sitat gətirilib. Müəllif Cəfər Xəndan.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 5 iyun 1992, səh.6. III sütun, II abzas. – Vaqif Aslanov. “Azərbaycan Ədəbiyyatı” məqaləsində Əli Tudədən yazır.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – səh.3. “Həyata səsləyən sətirlər”. Əli Tudənin “Yanıqlı tütök” (“Azərnəşr”, 1966) kitabı haqqında. Müəllif İmamverdi Əbilov.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – Yeni kitab. Əli Tudənin “Şairin kitabxanası” (“Azərnəşr”, 1962) kitabı haqda. “Səmimi hisslər” – Müəllif Cabir Novruz.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 17 oktyabr 1950. “Bakının işıqları” (“Azərnəşr”, 1950). Əli Tudənin yeni kitabı haqqında məqalə. Müəllif Sadiq Hüseynzadə.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 25 iyul 1980, səh.7. Şeir: “Hökümə Billuriyə cavab”. Müəllif Savalan. Şeirdə Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 1 mart 1996, səh.1. Əli Tudənin vəfatı barədə. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nekroloqu. “Sən nə gətirdin?” – Bəxtiyar Vahabzadənin Əli Tudənin xatirəsinə yazılmış məqaləsi.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 9 may 1996, səh.2. “Əli Tudənin ədəbi irs komissiyasının” təşkili və onun tərkibi haqqında məlumat.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – Əli Tudənin “Cənub nəğmələri” (1950) – kitabı haqqında resenziya. 5 aprel 1950, səh.3. Müəllif X.Əhməd.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 27 sentyabr 1996. “Sənət fədaisi” – Sabir Əmirovun 70 illiyi ilə bağlı yazı. Müəllif Əli Tudə (ölümündən sonra çap olunub).

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 31 iyul 1998, səh.3. “Söz ömrü” uzun olur”. – Əli Tudənin “Söz ömrü” “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998 kitabı haqqında. Müəllif Davud Nəsib.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 31 yanvar 1997, səh.6. “Vətən həsrəti”. – Əli Tudənin “Təbriz yolu” “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1996, kitabı haqqında. Müəllif Qılman İlkin.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 28 fevral 1997, səh.6. “Əli Tudəni xatırlayarkən”. Müəllif Hökümə Billuri. Həmin nömrədə Əli Tudəyə həsr olunmuş “Bal arısı” şeiri. Müəllif Nazim Rizvan.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 5 iyul 1996, səh.5. Əli Tudənin yaradıcılığma həsr olunmuş irs komissiyasının iclası haqqında məlumat.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 12 fevral 1999, səh.3. Əli Tudə–75. “Sabaha şeirinin gözüylə baxan şair”. Müəllif Rafiq Yusifoğlu.

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 16 avqust 1996, səh.8. “Qəlbimdə yaşayır”. Əli Tudə haqqında. Müəllif Kamil Əliyev (professor).

“Ədəbiyyat və incəsənət” – 27 sentyabr 1996, səh.7. “Bağban fədakarlığı”. Müəllif Əli Tudə.

“BAKI” QƏZETİ

“Bakı” qəzeti. – 20 yanvar 1987, səh.3. Əli Tudənin “Öz gözlərimlə” “Azərnəşr” 1986 – kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Bakı” qəzeti. – 28 avqust 1989, səh.3. “Həyat ətirli şeirlər”. – Əlihəsən Şirvanlı haqqında məqalə. Müəllif Əli Tudə.

“Bakı” qəzeti. – 15 avqust 1987, səh.3. “Tükənməz ilham mənbəyi”. “Nə üzərində işləyirsiniz?” – Əli Tudə ilə müsahibə.

“Bakı” qəzeti. – 9 iyul 1970, səh.3. Əli Tudənin “Şeirlər” (“Gənclik” nəşriyyatı, 1970) kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Bakı” qəzeti. – 24 dekabr 1966, səh.3. “Poeziyanın yüksək zirvələrinə”. – Əli Tudənin “Yanıqlı tütək” (“Azərnəşr”, 1966) kitabı haqqında məqalə. Müəllif Xəlil Rza.

“Bakı” qəzeti. – 16 dekabr 1972, səh.3. “Siz nə üzərində işləyirsiniz?”. Əli Tudə cavab verir.

“Bakı” qəzeti. – 27 may 1983, səh.3. “Sənətkarı eldən soruş” – yazısında Əli Tudənin Aşıq Hüseyn Cavan haqqında xatirələrindən II sütun, VII abzasda qeydlər. Müəllif Fazil Rəhmanzadə.

“Bakı” qəzeti. – 13 noyabr, 1972, səh.3. Əli Tudənin Moskvada “Sovetski pisatel” nəşriyyatında çapdan çıxmış “Dağlarda şəhər” – (Qorod v qorax) 1972 – kitabı haqqında məlumat.

“Bakı” qəzeti. – 18 avqust 1969, səh.3. “Hərərətli ürəyin döyüntüləri”. – Əli Tudənin “Seçilmiş əsərləri” “Azərnəşr” 1968 kitabı haqqında. Müəllif Famil Mehdi.

“Bakı” qəzeti. – 31 may 1973, səh.3. Əli Tudənin “Sevinc” (“Gənclik”, 1973) kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Bakı” qəzeti. – 6 yanvar 1977, səh.3. Əli Tudənin “Ömrün illəri” (“Gənclik”, 1976) kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Bakı” qəzeti. – 2 noyabr 1976, səh.3. “Səmadan bir ulduz qoparsan gecə”. – Müəllif Fazil Rəhmanzadə. Yazı Əli Tudənin şeiri ilə başlayır. Məqalə məşhur bir alim və professor, iqtisad elmləri doktoru, Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin kafedrasında işləyən və Əli Tudə yaradıcılığının pərəstişkarı olan Hətəm Ağəli oğlu Cavadov barədədir.

“Bakı” qəzeti. – 10 may 1971, səh.2. “Oxucular konfransı”. Konfrans C.Cabbarlı adına kitabxanada keçirilmiş, burada Əli Tudə çıxış etmiş, “Bakı” və “Baku” qəzetlərində çıxan şeirləri haqqında fikirlərini söyləmişdir.

“Bakı” qəzeti. – 25 dekabr 1972, səh.3. Şeirlər: “Ustanın yadigarı” – Ata Atacanov (Türkmənistan); “Vətənim” – Birikul Alıbayev (Qırğızıstan). Tərcümə edən Əli Tudə.

“Bakı” qəzeti. – 25 oktyabr 1976, səh.3. “Fəhlə kitabxanasında” – I.Şmitd adına zavodun fəhlə kitabxanasında görüş keçirilib. Görüşdə Əli Tudə iştirak edib.

“Bakı” qəzeti. – 21 oktyabr 1976, səh.4. “Ədəbi bədii gecə”. – Axundov adına Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutunda görüş. Görüşdə Əli Tudə iştirak etmişdir.

“Bakı” qəzeti. – 13 oktyabr 1993, səh.4. Şeir: “Var ol ey gəlimli-gedimli dünya” – (qonşumuz Əli Tudənin həyat yoldaşı Şəfiqə bacıya ithaf). – Müəllif Nəriman Həsənzadə.

“Bakı” qəzeti. – 27 yanvar 1984, səh.3. “Yeni kitablar”. Əli Tudənin “Tellərdə çırpınan həsrətlər” (“Gənclik”, 1984) kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Bakı” qəzeti. – 1 aprel 1977, səh.3. “Yaradıcılığında əsas mövzu”. Şair Əli Tudə ilə söhbət.

“Bakı” qəzeti. – 17 mart 1984, səh.3. Şeir: “Kaman kimi” – müəllifi Aşiq Hüseyn Cavan. Əli Tudənin “Azərbaycan bir ürəkdir” şeirinə nəzirə.

“Bakı” qəzeti. – 13 aprel 1985, səh.3. “Bir görüşün təəssüratı”. – Müəllif Qılman İlkin. Məqalədə Əli Tudənin adı çəkilib. I sütun, III abzas.

“Bakı” qəzeti. – 12 may 1986, səh.2. “Əmək veteranı ilə” təltif olunanların siyahısı. Siyahıda Əli Tudənin adı çəkilib. Təltif olunub. Cavadzadə Əli Qulam oğlu (səhv çap olub – Qulu oğlu olmalıdır).

“Bakı” qəzeti. – 21 aprel 1970, səh.4. Əli Tudənin “Hansı əsərlər üzərində işləyirsiniz?” sualına cavabı.

“Bakı” qəzeti. – 12 mart 1970, səh.3. Yazıçılarla dəyirmi stol. Səhifə 3, IV sütun, I abzas, və VI sütun, II abzasda Əli Tudənin adı çəkilir.

“Bakı” qəzeti. – 4 iyun 1999, səh.4. Əli Tudə – 75. “Məslək şairi”. Müəllifi Nazim Rizvan.

“AZƏRBAYCAN GƏNCLƏRİ” QƏZETİ

“Azərbaycan gəncləri” – 21 aprel 1987, səh.4. “Uşaq ədəbiyyatı”. – Müəllif Aydın Hacıyev. APİ-nin dosenti. I sütun, II abzasda Əli Tudənin adı çəkilir.

“Azərbaycan gəncləri” – 3 aprel 1984, səh.5. “Gözlərdə yanan işıq”. – Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllif Tofiq Mütəllibov.

“Azərbaycan gəncləri” – 14 fevral 1965, səh.4. Əli Tudənin “Buludlar” (“Azərnəşr”, 1964) kitabı haqqında xəbər və rəy. – Müəllif Ağasəfa Yəhyayev.

“Azərbaycan gəncləri” – 13 yanvar 1970, səh.4. Əli Tudə haqqında yazı.

“Azərbaycan gəncləri” – 24 may 1977, səh.3. “Əli-Vəli”. – Əli Tudə və Vəli Məmmədova həsr olunmuş şeir. Müəllif Qabil.

“Azərbaycan gəncləri” – 1 iyul 1982, səh.4. “Süleyman Salis haqqında məlumat və şeirlər”. Şeirləri Əli Tudə təqdim etmişdir. Müəllif Mirəli Mənafi.

“Azərbaycan gəncləri” – 27 noyabr 1971, səh.4. “M.İbrahimovla görüş”. İranlı Siyasi Mühacirlər klubunda keçirilən görüşdə Əli Tudə də iştirak etmişdir.

“AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMİ” QƏZETİ

“Azərbaycan müəllimi” – 26 dekabr 1990, səh.4. “Yeni yaradıcılıq sınaqları”. – Əli Tudənin “Mənə elə baxma”. (“Gənclik”, 1990) kitabı haqqında məqalə. Müəllif Yusif Seyidov.

“Azərbaycan müəllimi” – 5 aprel 1985, səh.4. “Tellərdə çırpınan həsrətlər”. – “Gənclik”, 1983. Əli Tudənin kitabı haqqında Nazim Rizvanın məqaləsi.

“Azərbaycan müəllimi” – 29 may 1985, səh.4. “Nifrət və məhəbbətin elçiləri”. – Müəllif Sabir Əmirov (filologiya elmləri namizədi). Məqalədə I sütun, VII abzasda Əli Tudə haqqında yazılıb.

“Azərbaycan müəllimi” – 11 dekabr 1985, səh.4. “Danışır Təbriz! Danışır Təbriz!” – Müəllif Lətif Hüseynzadə. Məqaləsində II sütun, X abzasda Əli Tudənin adını çəkib və Təbriz radiosu haqqında xatirəsi.

“Azərbaycan müəllimi” – 24 oktyabr 1986, səh.2. “Xatirə dolu yarpaqlar”. – (S.Vurğun haqqında). – Müəllif Əli Tudə.

“Azərbaycan müəllimi” – 18 yanvar 1985, səh.4. Şeir: “İnamı qəlbimə saldım”. – Əli Tudəyə ithaf. Müəllifi Emil Məmməd.

“Azərbaycan müəllimi” – 8 avqust 1979, səh.4. Şeir: “Savalan həsrəti”. – Əli Tudəyə. Müəllifi Cavad Cavadlı.

“Azərbaycan müəllimi” – 13 yanvar 1984, səh.4. Şeir: “Ad qoyardım – Azərbaycan!”. Əli Tudənin 60 illiyinə. Müəllifi Nazim Rizvan.

“Azərbaycan müəllimi” – 29 fevral, 1984, səh.4. “Dostluq hissləri – sənət töhfəsi” – müəllifi Mirəli Mənafi. Əli Tudənin 60 illiyinə həsr olunmuş məqalədir. Elə həmin səhifədə Əli Tudənin şeiri: “Xəbərsiz ayrılıq” – (Haşım Tərlana həsr olunub).

“Azərbaycan müəllimi” – 24 oktyabr 1984, səh.4. “Səməd Vurğunun Cənub həsrəti” – adlı məqalədə Əli Tudənin adı çəkilir və onun Səməd Vurğun haqqında xatirəsindən bir parça misal gətirilir. Müəllifi Cahid Quliyev (fəlsəfə elmləri doktoru, professor).

“Azərbaycan müəllimi” – 9-15 noyabr 2000, səh.4. “Əli Tudənin poetik dünyası”. – Müəllif Elman Quliyev. ADPU-nun dosenti.

“Azərbaycan müəllimi” – 4 fevral 1999, səh.4. “Həsrətdən vahiməli alov tanımıram mən”. Əli Tudənin 75 illiyinə həsr olunmuş məqalə. Müəllif Şövkət Hicran İmami.

“Azərbaycan müəllimi” – 29 yanvar 1988, səh. 4. Şeir. “Əli Tudəyə”. Müəllif Şövkət Hicran.

“SOVET KƏNDİ” QƏZETİ

“Sovet kəndi” – 10 iyul 1971, səh.4. Əli Tudə. “Uğur olsun!” – Çərkəz Məcid haqqında.

“Sovet kəndi” – 5 dekabr 1968, səh.4. Əli Tudə. “Uğur olsun!” İsa! – İsa İsayev (Tovuz) haqqında.

“MÜHACİR” QƏZETİ

“Mühacir” qəzeti. – 27 iyul 1992, səh.2. İranlı mühacirlər cəmiyyətinin nəşriyyəsi. “Poetik lira heç vaxt susmur” – III abzasda Əli Tudənin adı çəkilir. Müəllif Əmirov Sabir.

“Mühacir” qəzeti. – 1991 iyun, səh.1-4. “İbrahim Zakir” haqda məqalə. – Səh.4-də, sütun IV, abzas I-də Əli Tudənin adı çəkilir. Müəllif B.Azəroğlu.

“Mühacir” qəzeti. – Aprel 1992, səh.4. “Arazın nəğmələri” – II sütun II abzasda Əli Tudənin adı çəkilir. Müəllif S.Əmirov (Nəbioğlu). Elə həmin səhifədə Əli Tudə. Şeir: “Qarabağ düşüncələri”.

“Mühacir” qəzeti. – Aprel 1991, səh.4. Əli Tudənin şəkillə birgə “Təbriz yadıma düşdü” şeiri. Yazıcıların IX qurultayı. – Sabir Nəbioğlu. Məqaləsində Əli Tudənin adını çəkir.

“Mühacir” qəzeti. – 16 mart 1994, səh.3. Əli Tudə–70. Təbrik. “Gəncləşən təb”. – məqalənin müəllifi Sabir Əmirov.

“Mühacir” qəzeti. – 1991 may, səh.8. Əli Tudə. “Mühacir” qəzetinin redaksiyasına məktub.

“TELE-RADİO” QƏZETİ

Azərbaycan televiziyası və radiosunun proqramları. – 6-12 fevral 1984, 4 fevral, şənbə, səh.8. “Yazıcılarımızın yaradıcılığından səhifələr”. Əli Tudə və şəkli, 7 fevral saat 21.00-da televiziya ilə veriliş (50 dəq.).

Azərbaycan Televiziyası və radiosunun proqramları. – 4-10 fevral 1974, 2 fevral, şənbə, səh.8. “Şair Əli Tudə” yazı və şəkli – 10 fevral saat 15.30-da radio ilə “Həyat sınağı” poeması. (45 dəq.).

Azərbaycan Televiziyası və radiosunun proqramları. – 15-21 iyul 1974, 13 iyul, şənbə, səh.9. “Şairlərimizin yaradıcılığından səhifələr”. Əli Tudə – şəkli ilə. 20 iyul saat 20.15-də televiziya ilə veriliş (30 dəq.).

Azərbaycan Televiziyası və radiosunun proqramları. – 16-22 fevral 1987, 14 fevral, şənbə, səh.3. “Ədəbi jurnalların səhifələrində”. Əli Tudənin “Azərbaycan” jurnalında çıxmış “Sevgi məktubları” poemasından parçalar. 17 fevral saat 21.15-də televiziya ilə veriliş.

“Ekran-efir” qəzeti. – 22-28 iyun 1992, 19 iyun. “Doğma səsələr” səh.5. III abzasda Əli Tudənin adı çəkilir.

“Ekran-efir” qəzeti. – 1-7 aprel 1996, səh.3. “Yüz illik həsrətin sonuncu yazı”. Radio veriliş. 7 aprel saat 18.50-də. Əsl adı “Həsrətin 50-ci yazına həsrət”. (40 dəq.). Əli Tudənin xatirəsinə həsr olunur.

“Ekran-efir” qəzeti. – 8-14 aprel 1996, (40 dəq. təkrar). “Həsrətin 50-ci yazına həsrət” verilişi – 8 aprel saat 14.10-da. Araz radiosu. Əli Tudənin xatirəsinə.

“Ekran-efir” qəzeti. – 8-14 aprel 1996. “Mən sizdən ayrılmazdım...” səh.8. Əli Tudənin xatirəsinə həsr olunan veriliş. Televiziya ilə 11 aprel saat 21.25-də (50 dəq.).

“Ekran-efir” qəzeti. – 4-10 mart 1996, səh.6. Əli Tudənin vəfatı ilə əlaqədar nekroloq, başsağlığı.

“Ekran-efir” qəzeti. – 25-31 yanvar 1999, səh.2. “Bir ömürlük həsrət” – Əli Tudə–75. Televiziya verilişi. 30 yanvar saat 20.50-də.

ƏRƏB ƏLİFBASI İLƏ ÇIXAN QƏZETLƏR

“Azərbaycan” qəzeti. – Demokrat Firqəsi Mərkəzi Komitənin orqanı. Yekşənbə, 12 aban 1325-1946. Təbrizdə çıxıb. Əli Tudə. Şeir. “Bayraqdar” səh.2.

“Azərbaycan” qəzeti. – Pəncşənbə 18 möhr 1325-1946, Filarmoniya haqqında məlumat. Təbrizdə çıxıb.

“Azərbaycan” qəzeti. – Milli orkestrin açılış konserti-proqram. Təbriz Filarmoniyasının açılışı – 1325-ci il şəhriyar ayının 11. Təbrizdə çıxıb.

“Azərbaycan” qəzeti. – “Filarmoniya və Milli orkestr” haqqında məqalə. Təbrizdə çıxıb. Əli Tudə şəkli ilə. Müəllifi Rza Azəri.

“Azərbaycan” qəzeti. – 3 iyul 1954, səh.3. “Sülhün keşiyində” – məqalə (*xatirə*). Müəllif Əli Tudə.

“Azərbaycan” qəzeti. – “Sinəsi parlaq ulduzlarla dolu kəhkəşan” – məqalə. Müəllif Əli Tudə.

“Azərbaycan” qəzeti. – 24 iyun 1974-cü il. Əli Tudə–50. Əli Tudə haqqında “Döyüş-kən yaradıcılıq yolu”. Söhrab Tahirin məqaləsi. Əli Tudənin şeri. “Ömrün illəri”.

“Azərbaycan” qəzeti. – 9 tir 1366. “Tarixdə ən böyük inqilab” – məqalə. Müəllif Əli Tudə.

“Azərbaycan” qəzeti. – 3 sentyabr 1969. “Alovlı şair qəlbinin döyüntüləri” – məqalə. Əli Tudəyə həsr olunub. Müəllifi İsmayıl Cəfərpur.

“Azərbaycan” qəzeti. – 27 iyun 1959. Orden və medallarla təltif olunanlar. Onların arasında Əli Tudə və şəkli.

“Azərbaycan” qəzeti. – 27 oktyabr 1951, “İstedadlı şair Əli Tudə” – məqalə. Müəllifi məlum deyil.

“Azərbaycan” qəzeti. – 6 fevral 1952. “Oktyabr şəfəqləri” almanaxı haqqında məqalə. Müəllif Əli Tudə.

“Azərbaycan” qəzeti. – 30 avqust 1973. “Şair ömrünün bir səhifəsi”. Əli Tudəyə həsr olunub. Müəllif Sabir Əmirov.

“Azərbaycan” qəzeti. – 10 iyul 1974. Şeir. “50 yaşlı yaşlıdlarım”. Əli Tudəyə həsr olunub. Müəllif İsmayıl Cəfərpur.

“Azərbaycan” qəzeti. – 16 dekabr 1972. “Şairin kitabçası” (*məqalə*). Əli Tudənin Moskvada rus dilində çap olunan – “Qorod v qorax” “Sovetskiy pisatel” – 1972 kitabı haqqında. Müəllifi İsmayıl Cəfərpur.

“Azərbaycan” qəzeti. – 26 avqust 1970. “Mübariz nəğmələr, lirik düşüncələr” – Əli Tudə haqqında. Müəllif İsmayıl Cəfərpur.

“Azərbaycan” qəzeti. – 8 aprel 1964, “Xalq, vətən, azadlıq tərənnümçüsü” – Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllifi Söhrab Tahir.

“Azərbaycan” qəzeti. – 25 isfənd 1362, . Əli Tudə–60. “Poeziyamızın görkəmli nümayəndəsi” – müəllifi Söhrab Tahir.

“БАКУ” QƏZETİ

Газета “Баку”. – 27 января 1981, стр.3. Али Туде. Стихи: “Моей партии”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Баку”. – 26 июля 1983, стр.3. “Спешите заводить друзей” (книга вышла в свет). О новой книге Али Туде – “Если скажет жизнь сама”. Москва, изд.-во “Советский писатель”, 1982. Автор Т.Мамедова – научный работник Института Низами АН.Азерб.

Газета “Баку”. – 2 июля 1983, стр.3. “Стихи мой дом” автор Александр Халдеев. О новой книге Али Туде. – “Если скажет жизнь сама”. Москва, изд.-во “Советский писатель”, 1982.

Газета “Баку”. – 15 ноября 1972, стр.3. “Продолжение разговора” – автор В.Исазаде. О новой книге Али Туде. – “Город в горах”. Москва, изд.-во “Советский писатель”, 1972.

Газета “Баку”. – 12 сентября 1973, стр.4. Али Туде. Стихи – “Ты снами навсегда” (посвященный Насими).

Газета “Баку”. – 21 апреля 1970, стр.1. Али Туде. Стихи – “Весеннее солнце”.

Газета “Баку”. – 31 декабря 1975, стр.1. Али Туде. Стихи – “В добрый путь” (посвящен к новому году), перевод Александра Халдеева.

Газета “Баку”. – 21 яеяря 1974, стр.1. Али Туде. Стихи – “Ты с нами”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Баку”. – 14 апреля 1972, стр.1. Али Туде. Стихи – “Всегда впереди”. – Перевод Александра Халдеева.

Газета “Баку”. – 27 сентября 1985, стр.3. Али Туде. Стихи – “Поют сенсиз”. – Перевод Варвары Константиновой.

Газета “Баку”. – 31 декабря 1986, стр.1. Али Туде. Стихи – “Мир вашему дому”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Баку”. – 6 ноября 1985, стр.3. Али Туде. Стихи – “Рабочий человек”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Баку”. – 23 января 1988, стр.3. Али Туде. Стихи – “Ступени”, “Фиалки”, “В доме писателей”. – Перевод Дм.Дадашидзе.

Газета “Баку”. – 8 января 1988, стр.3. Али Туде. Стихи – “Гыз галасы”.

Газета “Баку”. – 21 апреля 1980, стр.1. Али Туде. Стихи – “Позывные эпохи”. – Перевод Александра Халдеева.

Газета “Баку”. – 14 декабря 1982, стр.3. Али Туде. Стихи – “Любовь к родине”, “Сквозы годы”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Баку”. – 19 октября 1982, стр.3. Али Туде. Стихи – “Его бессонница” (светлой памяти М.Ф.Ахундова, перевод А.Халдеева).

Газета “Баку”. – 6 октября 1984, стр.3. Али Туде. Стихи – “Рабочий человек”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Баку”. – 24 августа 1974, стр.3. Али Туде. Стихи – “Вдохновенье”. – Перевод Александра Халдеева.

Газета “Баку”. – 23 июля 1969, стр.3. Али Туде. Стихи – “Художник”, “Дорогой образ”. – Перевод Петра Симонова.

Газета “Баку”. – 26 мая 1969, стр.3. Али Туде. Стихи – “Кероглы”, “Ветры”. – Перевод Петра Симонова.

Газета “Баку”. – 10 февраля 1968, стр.3. Али Туде. Стихи – “Верю! Судьбы соединятся”. – Перевод Петра Симонова.

Газета “Баку”. – 29 октября 1968, стр.1. Али Туде. Стихи – “Комсомольский билет”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Баку”. – 25 сентября 1970, стр.3. Али Туде. Стихи – “Лист”, “Гора”.

Газета “Баку”. – 1 сентября 1969, стр.1. Али Туде. Стихи – “Учитель моей дочери”.

“ВЫШКА” QƏZETİ

Газета “Вышка”. – 22 февраля 1979, стр.3. Али Туде. Стихи – “Помнит Родину” (Герою СССР Мехти Гусейнзаде). Перевод Михаила Петракова.

Газета “Вышка”. – 28 апреля 1972, стр.1. Али Туде. Стихи – “Любовь к Родине”. – Перевод Александра Халдеева.

Газета “Вышка”. – 25 мая 1980, стр.3. Али Туде. Стихи – “Улицы”, “Погода”. – Перевод Николая Голья.

Газета “Вышка”. – 22 апреля 1983, стр.1. Али Туде. Стихи – “С нами, среди нас”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Вышка”. – 3 ноября 1967, стр.3. Али Туде. Стихи – “Вышки в море шагают”. – Перевод Петра Симонова.

Газета “Вышка”. – 7 июня 1964, стр.3. Али Туде. Стихи – “Наша дружба на века!”. – Перевод Светланы Соложенкиной.

Газета “Вышка”. – 2 октября 1970, стр.4. Али Туде. Стихи – “Рабочий человек”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Вышка”. – 31 октября 1970, стр.3. Али Туде. Стихи – “Врач”, “Осень”, “Меч”. – Перевод Александра Халдеева.

“БАКИНСКИЙ РАБОЧИЙ” QƏZETİ

Газета “Бакинский рабочий”. – 31 января 1984, стр.4. “Свет даруя сердцу и уму...”. Указ о награждении Али Туде с 60 лением. О награждении Почетной грамотой. Фото и рассказ об Али Туде. – Перевод Александра Халдеева.

Газета “Бакинский рабочий”. – 22 апреля 1976, стр.1. Али Туде. Стихи – “Весеннее солнце”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Бакинский рабочий”. – 24 января 1973, стр.4. “О времени и о себе”. – О новой книге Али Туде “Город в горах”. Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972. – Автор статьи Александр Халдеев.

Газета “Бакинский рабочий”. – 28 апреля 1984, стр.2. Али Туде. Стихи – “Молодость древнего края”. – Перевод А.Халдеева.

Газета “Бакинский рабочий”. – 7 ноября 1982, стр.1. Али Туде. Стихи – “Позывные эпохи”. – Перевод Александра Халдеева.

Газета “Бакинский рабочий”. – 1 мая 1981, стр.1. Али Туде. Стихи – “Братством спаяны навеки”. – Перевод Александра Халдеева.

Газета “Бакинский рабочий”. – 6 ноября 1984, стр.3. Али Туде. Стихи – “Великий путь”.

Газета “Бакинский рабочий”. – 8 февраля 1975, стр.3. Али Туде. Стихи – “Сталинградский солдат”.

Газета “Бакинский рабочий”. – 16 декабря 1967, стр.4. Али Туде. Стихи – “Признание любви”, “Каменная книга”. – Перевод В.Портнова.

Газета “Бакинский рабочий”. – 23 ноября 1973, стр.4. Али Туде. Стихи – “В грядущее устремлены”. – Перевод Александра Халдеева.

“ЛИТЕРАТУРНЫЙ АЗЕРБАЙДЖАН” JURNALI

“Литературный Азербайджан”. – 1984, №1, стр.70-72. К 60-летию Али Туде. Стихи – “Русскому народу”, “Весенний луч”, “Искра”, “Карабах”, “Памятник”. – Перевод А.Халдеева.

“Литературный Азербайджан”. – 1986, №2, стр.66-68. Али Туде. Стихи – “Лиственные дожди”, “Телефонная книжка”, “Я знаю горы”, “Фотография”. – Перевод Варвары Константиновой.

“Литературный Азербайджан”. – 1974, №2, стр.20-23. К 50-летию Али Туде. Стихи – “Девушки, собирающие яблоки”, “Ода ночи”, “Листопад”, “Летний пляж”. – Перевод Сиявуша Мамедзаде.

“Литературный Азербайджан”. – 1976, №10, стр.3-7. Али Туде. Стихи – “Пробный камень”, “Восхождение”, “Не прожить”, “Пчела”, “И отразилось счастье”. – Перевод Варвары Константиновой.

“Литературный Азербайджан”. – 1970, №3, стр.3-5. Али Туде. Стихи – “Мовзолей”. – Перевод Вячеслава Зайцева.

“Литературный Азербайджан”. – 1973, №3, стр.137-138. “Зеркало жизни” – Автор статьи П.Савин. О новой книге Али Туде. “Город в горах”. Москва, изд.-во “Советский писатель”, 1972.

“Литературный Азербайджан”. – 1979, №8, стр.114-117. Али Туде. Стихи – “Дубы поют”, “Скала”, “Горный воздух”, “Наши дети”. – Перевод Михаила Петракова.

“Литературный Азербайджан”. – 1980, №4, стр.28-31. Али Туде. Стихи – “Когда я думаю о ней”, “Взошла заря” (к памяти Н.Нариманова). – Перевод Варвары Константиновой.

“Литературный Азербайджан”. – 1981, №1, стр.5-8. Али Туде. Стихи – “Кузнец революции”, “Ты древний, но вечно молодой”, “Рабочий”. – Перевод Михаила Петракова.

“Литературный Азербайджан”. – 1983, №10, стр.118-119. “Доверительный разговор” – автор статьи М.Касимова. О новой книге Али Туде. “Если скажет жизнь сама” – Москва, “Советский писатель”, 1983.

“Литературный Азербайджан”. – 1978, №9, стр.39-41. Али Туде. Стихи – “Мой мир”, “Подвиг”, “Рабочему”. – Перевод Вячеслава Зайцева. “Улицы”, “Красавицы”, “Погода”. – Перевод Николая Голя.

“Литературный Азербайджан”. – Август, 1958, №8, стр.47-48. Али Туде. Стихи – “Парень в пиджаке”, “Памяти Узеира Гаджибекова”. – Перевод Владимира Кафарова.

“Литературный Азербайджан”. – Декабрь 1990, №12, стр.41-44. Али Туде. Стихи – “Щедрость”, “Аллея почетного захоронения”, “С этого мгновения”, “Начало дня”, “Листопад”, “Плачет ребенок”. – Перевод А.Халдеева.

“Литературный Азербайджан”. – 1988, №6, стр.68-87. Али Туде. – “Счастье загубленное в колыбели” – (проза): “Пригласительная телеграмма”, “Здравствуй Тебриз!”, “Газета Азербайджан”, “Впервые в Иране”, “Встреча с братьями”, “Опасность на границе”, “Последняя ночь”, “Утро волнений”, “Прощай Тебриз”. – Перевод Н.Агасиева.

“Литературный Азербайджан”. – Сентябрь 1966, №6, стр.3-7. Али Туде. Стихи – “Признание”, “Баллада о двух жизнях”, “Почтальон”, “Туристка”, “Благодарность”. – Перевод Абрама Плавника.

“Литературный Азербайджан”. – 1963, №11-12, стр.8-9. Али Туде. Стихи – “Глаза”, “Улицы”, “Песня”. – Перевод Абрама Плавника.

“Литературный Азербайджан”. – 1968, №10, стр.5-6. Али Туде. Стихи – “Собирают яблоки девчата”, “Эйлаг”, “Чинары”. – Перевод Петра Симонова.

“Литературный Азербайджан”. – Апрель 1973, №4, стр.9-11. Али Туде. Стихи – “Вершины”, “Родники”, “Глаза”. – Перевод Абрама Плавника.

“Литературный Азербайджан”. – 1969, №12, стр.115-117. Али Туде. Стихи – “Говорят порою”, “Поэт”, “Родная земля”, “Забывтый родник”. – Перевод А.Халдеева.

“Литературный Азербайджан”. – 1972, №5, стр.6-9. Али Туде. Стихи – “Свадьба в деревне”, “Водопад”, “Ветры”, “Дождь”, “Маяк”, “Аромат земли”, “Очаг”, “Письмо”. – Перевод Абрама Плавника.

“Литературный Азербайджан”. – 1974, №12, стр.3-7. Али Туде. Стихи – “Любовь к родине”, “Мое поколение”, “Каспийское море”, “Врач”, “Осень”, “Меч”, “Легенда о розе”. – Перевод А.Халдеева.

“Литературный Азербайджан”. – 1972, №11, стр.3-4. Али Туде. Стихи – “Великий путь”. – Перевод А.Халдеева.

“Литературный Азербайджан”. – 1971, №7, стр.3-5. Али Туде. Стихи – “Ради тебя...”, “Песня”, “Сердце”, “Птицы поют”, “Музыка”. – Перевод Абрама Плавника.

“Литературный Азербайджан”. – 1968, №4, стр.37-38. Али Туде. Стихи – “Камень”, “Трость”, “Баллада о седине”, “Разум”. – Перевод А.Халдеева.

“Литературный Азербайджан”. – 1969, №6, стр.3. Али Туде. Стихи – “Вечные встречи”. – Перевод Петра Симонова.

“Литературный Азербайджан”. – 1970, №11, стр.52-54. Али Туде. Стихи – “Стихотворение”, “Когда я отдыхаю”, “Разговор с дочерью”, “Мой письменный стол”. – Перевод Абрама Плавника.

“Литературный Азербайджан”. – 1972, №5, стр.8. Али Туде. Стихи – “Аромат земли”. – Перевод Абрама Плавника.

СТИХИ, ОПУБЛИКОВАННЫЕ В РАЗНЫХ КНИГАХ

“Ашуг из Гейджалы” – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.49. – Перевод Л.Шеглова.

Бригадир – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.5. – Перевод Александра Заеца.

Баллада о ветре, электрическом свете и монтере – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.44. – Перевод Л.Шеглова.

Водовоз – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.1. – Перевод Л.Шеглова.

Весенние песни – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.23. – Перевод А.Заеца.

Ветры – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.26. – Перевод А.Заеца.

В родильном доме – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.33. – Перевод А.Заеца.

Врач – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.41. – Перевод А.Заеца.

Водопад – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.69. – Перевод А.Заеца.

Вершины – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.9. – Перевод В.Михановского.

Воспоминание мои – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.54. – Перевод М.Тарасовой.

Встреча в Берлине (*поэма*) – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.68. – Перевод В.Михановского.

Город в горах – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.51. – Перевод Л.Шеглова.

Гыз галасы – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.5. – Перевод В.Михановского.

Горная река – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.14. – Перевод В.Михановского.

Гора – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.16. – Перевод В.Михановского.

Гость – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.53. – Перевод М.Тарасовой.

Горный воздух – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.58. – Перевод М.Тарасовой.

Город герой – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.62. – Перевод М.Тарасовой.

Город песен – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.65. – Перевод М.Тарасовой.

Дождь – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.39. – Перевод А.Заеца.

Друг мне опора – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.41.

Журавли – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.34. – Перевод В.Михановского.

Желание – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.14. – Перевод В.Сикорского.

Зимнее утро в Тебризе – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.35. – Перевод В.Сикорского.

Зеркала – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.21. – Перевод Л.Шеглова.

Зеркало судьбы – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.47. – Перевод М.Тарасовой.

Кеманча – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.46. – Перевод В.Сикорского.

Красное знамя (*поэма*) – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.61. – Перевод В.Сикорского.

Камень – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.46. – Перевод Л.Шеглова.

Косуля – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.11. – Перевод В.Михановского.

Карабахские напевы – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.13. – Перевод В.Михановского.

Карабахские вечера – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.20. – Перевод В.Михановского.

Красавицы Карабаха – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.38. – Перевод В.Михановского.

Колодец – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.39. – Перевод М.Тарасовой.

Моя песня – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.33. – Перевод В.Сикорского.

Могила воина – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.41. – Перевод В.Сикорского.

Моя родная партия – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.52. – Перевод В.Сикорского.

Машинист – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.16. – Перевод А.Заеца.

Море – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.28. – Перевод А.Заеца.

Маяк – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.57. – Перевод А.Заеца.

Мозг – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.58. – Перевод А.Заеца.

Мастер – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.60. – Перевод Л.Шеглова.

Мой Баку – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.3. – Перевод В.Михановского.

Мост – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.36. – Перевод В.Михановского.

Меч – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.40. – Перевод М.Тарасовой.

Мой мир – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.42. – Перевод М.Тарасовой.

Мир любви в отчем доме – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.44. – Перевод М.Тарасовой.

Материнская любовь – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.46. – Перевод М.Тарасовой.

Новруз в Тебризе – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.18. – Перевод В.Сикорского.

Нивы – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.9. – Перевод Л.Шеглова.

Неувядаемость – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.35. – Перевод В.Михановского.

На Каспийском берегу – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.61. – Перевод М.Тарасовой.

Орел – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.9. – Перевод В.Сикорского.

Осень – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.13. – Перевод А.Заеца.

Озеро – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.67. – Перевод А.Заеца.

Осень в Апшероне – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.24. – Перевод В.Михановского.

Осенние раздумья – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.37. – Перевод В.Михановского.

Опаздавшая любовь – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.48. – Перевод М.Тарасовой.

Родник – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.23. – Перевод В.Сикорского.

Роза – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.14. – Перевод В.Михановского.

Пахарь – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.11. – Перевод В.Сикорского.

Песня ашуга – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.26. – Перевод В.Сикорского.

Парк дружбы – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.23. – Перевод В.Михановского.

Птица Самандар – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.32. – Перевод В.Михановского.

Тар – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.47. – Перевод Л.Шеглова.

Трость – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.63. – Перевод Александра Заеца.

Творцы – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.18. – Перевод В.Михановского.

Тарист – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.21. – Перевод В.Михановского.

Тебе – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.29. – Перевод В.Михановского.

Свадьба в деревне – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.3. – Перевод Александра Заеца.

Садовник – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.7. – Перевод Л.Шеглова.

Слава Каспия – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.29. – Перевод Александра Заеца.

Скала – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.15. – Перевод В.Михановского.

Смысль бытия – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.30. – Перевод В.Михановского.

Сады Апшерона – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.31. – Перевод В.Михановского.

Седая прядь – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.49. – Перевод М.Тарасовой.

Сталеварь – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.50. – Перевод М.Тарасовой.

Сборщицы яблок – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.60. – Перевод М.Тарасовой.

Чинары – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.62. – Перевод Л.Шеглова.

Чабан – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.26. – Перевод В.Михановского.

Шофер – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.53. – Перевод Л.Шеглова.

Шербет – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.6. – Перевод В.Михановского.

Это будет – книга “Кеманча и знамя”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1960, стр.31. – Перевод В.Сикорского.

Экскаваторщик – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.55. – Перевод Л.Шеглова.

Эйлаг – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.56. – Перевод М.Тарасовой.

Улицы – книга “Город в горах”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1972, стр.65. – Перевод Л.Шеглова.

Хирург – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.16. – Перевод В.Михановского.

Художник – книга “Если скажет жизнь сама”. – Москва, изд-во “Советский писатель”, 1982, стр.57. – Перевод М.Тарасовой.

Вершины – книга “Мий Азербайджан”. Киев. “Радянський письменник” – 1979, стр.85. Перевод Станислава Зинчука (на украинском языке).

Спознают дубя – книга “Мий Азербайджан”. Киев. “Радянський письменник” – 1979, стр.86. Перевод Станислава Зинчука (на украинском языке).

Сарна матер – книга “Мий Азербайджан”. Киев. “Радянський письменник” – 1979, стр.88. Перевод Станислава Зинчука (на украинском языке).

JURNALLAR

“Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının poetik məsələləri” – Azərbaycan Dövlət Universiteti. 1986, səh.79-85. “Əli Tudə poeziyasının bədiiliyinə dair” – Müəllif Almaz Məmmədova.

İngilis dilində kitab – “Azərbaycan poeziyasının antologiyası”. Əli Tudənin 4 şeiri çap olunub. – Moskva, səh.442-447.

“Kitablar aləmində” jurnalı – 1984, №1, səh.46-47. Az.SSR Mədəniyyət Nazirliyi və Kitabsevərlər Cəmiyyətinin nəşri. Əli Tudə – 60. “Mübariz şair”. Müəllif Tamilla Məmmədova.

“Советский воин” – сентябрь 1975, №18, стр.4. Али Туде. Стихи. Перевод Александра Халдеева.

“Советский воин” – сентябрь 1967, №18, стр.23. Али Туде. Стихи: “Признание”. Перевод Абрама Плавника.

“Azərbaycan qadını” jurnalı – aprel 1970, səh.16. Əli Tudənin qızı Pərvanə Cavadzadənin şəkli və şeiri.

“Pioner” jurnalı – aprel 1984, səh.18. “Məslək şairi” – (şairin məktəblilərlə şəkli). Müəllif Mirəli Mənfəi.

MÜXTƏLİF QƏZETLƏR

“Oktyabr bayrağı” qəzeti. – 15 aprel 1975, səh.4. – Neftçala rayonunun orqanı. Bu kitabı oxuyun: “Şəlalə” axarlı”. Əli Tudənin “Şəlalə” kitabı haqqında. “Azərənşr” 1974 – müəllifi Nazim Rizvan.

“Lenin tərbiyəsi uğrunda” qəzeti. – 21 dekabr 1972, səh.2. BDU-nun orqanı. “Uğur olsun” – müəllifi Əli Tudə. Nazim Rizvan haqqında.

“Lenin tərbiyəsi uğrunda” qəzeti. – 14 may 1974, səh.2. BDU-nun orqanı. “Fakültənin qonağı” – Əli Tudənin kitabxanaçılıq fakültəsinin tələbələri ilə görüşü haqqında məlumat. Müəllif C.Abdullayev.

“Yeni kənd” qəzeti. – 24 mart 1979, səh.4. Yardımlı rayonunun orqanı. Şeir: “Savalan həsrəti” – Əli Tudəyə həsr olunur. – müəllifi Cavad Cavadlı.

“Odlar yurdu” qəzeti. – fevral 1984, səh.4. Azərbaycanın xarici ölkələrlə dostluq və mədəni əlaqələr cəmiyyətinin orqanı. Əli Tudə–60. Əli Tudə haqqında məqalə. “Sevilən şair” – müəllifi Söhrab Tahir. Əli Tudənin şeirləri: “Yazda da, qışda da”, “Bənövşə dözüümü”.

“Şəfəq” qəzeti. – 22 iyun 1972, səh.4. – Quba rayonunun orqanı “Uğur olsun – Bəxtiyar Ərşad!” – müəllifi Əli Tudə.

“Sovet Gürcüstanı” qəzeti. – 6 yanvar, 1983, səh.3. Gürcüstan MK-nın Ali Soveti və Nazirlər Sovetinin orqanı. “Tbilisinin qonağı” – Əli Tudə ilə müsahibə və foto. Əli Tudənin şeirləri: “Ulduzlar”, “Gözəllər”.

“Sovet Gürcüstanı” qəzeti. – 18 yanvar, 1977, səh.4. Gürcüstan MK-nın Ali Soveti və Nazirlər Sovetinin orqanı. Şeir: “Ayrılacaqdır” – Əli Tudəyə ithaf. – Müəllifi Bilal Əhmədov.

“Sovet Gürcüstanı” qəzeti. – 23 aprel, 1983, səh.2. Əli Tudənin qəzet haqqında ürkəzlər, şəkli ilə bir yerdə.

“Azərbaycan pioneri” qəzeti. – 10 fevral 1984, səh.2. “Nəğməkar şair” – Əli Tudənin 60 illiyi münasibətilə. Müəllifi Mirəli Mənfəi (filologiya elmləri namizədi).

“Azərbaycan pioneri” qəzeti. – 27 sentyabr 1968, səh.3. Əli Tudə. Şeir: “Payız gələndə”.

Газета “Маяк” (rus dilində). – 30 iyul 1983, səh.1. Əli Bayramlı şəhər komitəsinin orqanı. Ali Tude. Стихи: “Позывные эпохи”.

Газета “На страже”. – 26 марта 1977, стр.4. Орган Бакинского округа противовоздушной обороны. Али Туде. Стихи: “Помнит Родина” – посвящен герою Советского Союза Мехти Гусейнзаде. Перевод Михаила Петракова.

“Литературная газета”. – 7 марта 1984, стр.7. – Орган Союза Писателей СССР. Али Туде – 60. Поздравление.

“Şərq qapısı” qəzeti. – 27 dekabr 1997, səh.3. Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin orqanı. Əli Tudə haqqında. – Müəllif Sadiq Məsiyev. Əli Tudənin şeiri: – “Naxçıvan”.

“Xalq qəzeti”. – 24 fevral 2001, səh. 6. “Şairə ehtiram görəkdi”. – Müəllif Təranə Quliyeva.

“525-ci qəzet”. – 24 fevral 2001. səh.8. “Dəhşət görə-görə böyüyüb gözüm”. Əli Tudə haqqında. Müəllif Şövkət Hicran.

“Azadlıq” qəzeti. – 31 yanvar 2001, səh.9. “Yalnız torpağını öpəndə əyilən adam”. – Əli Tudə haqqında. Müəllif Ləman Əlişrəfqızı.

“Müsavat” qəzeti. – 25-26 fevral 2001. səh.14. “Qapalı dastan haqqında bir neçə kəlmə”. Əli Tudə haqda. Müəllif Elnurə Cavadzadə. ADPU-nun filologiya fakültəsinin IV kurs tələbəsi.

“Günaydın” qəzeti. – 13-15 mart 1999, səh.5. “Əli mənə elçi gələndə ölümünə fərman verilmişdi”. Müəllif Qabil Zimistanoglu.

“Tanıtım” qəzeti. – 21-28 may 1999, səh.12. “Qələmdən silaha, silahdan qələmə sarılan şair”. Əli Tudə – 75. Müəllifi Xavər Qəhrəmani.

“Olaylar” qəzeti. – 11-16 mart 1998, səh.3. Əli Tudənin yeni “Söz ömrü” kitabının işıq üzü görməsi haqqında məlumat.

“Panorama” qəzeti. – 28 fevral 1998, səh.4. “Hicran uzaqbaşı üç-dörd ay olar”. Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllif Nizami Rəhmanlı.

“Ekspress” qəzeti. – 2 fevral 1999, səh.21. “İnsan vətəndə qərib olarmı?”. Vətəndə qəribsəyən vətəni varmı? Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllif professor Pənah Xəlilov.

“Həyat” qəzeti. – 15 may 1992, səh.4. “Unudulmaz dostum Vəli” – Vəli Məmmədova həsr olunmuş xatirə yazısında Əli Tudə haqqında xeyli məlumat var. Müəllifi Balas Azəroğlu.

“Xalq qəzeti”. – 11 mart 1994, səh.4. Əli Tudə – 70. “Halal xoşbəxtlik”. Müəllifi Səbir Əmirov.

“Vətən həsrəti” qəzeti. – 22 yanvar 1993, səh.3. Əli Tudənin “Vətən həsrəti” qəzetinin baş redaktoru Teymur Əkbəroğluna müraciəti və “Vətən həsrəti” şeiri.

“Azərbaycan” qəzeti – 29 fevral 1996, səh.4. Əli Tudənin vəfatı haqda nekroloq. Yazıcılar birliyi.

“İki sahil” qəzeti. – 20 aprel 1996, səh.3. “Zirvələrdə yanan əbədi ocaq”. Əli Tudənin vəfatı ilə əlaqədar yazılmış məqalə. Müəllifi Nazim Rizvan.

“İki sahil” qəzeti. – 30 yanvar 1999, səh.8. “Həsərət gülləri” – Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllif Müzəffər Şükür Məchul.

“İki sahil” qəzeti. – 28 fevral 1998, səh.8. “Vətən ünvanlı Əli Tudə”. Müəllif Şövkət Hicran.

“İki sahil” qəzeti. – 2 mart 1996, səh.4. Əli Tudənin vəfatı ilə bağlı başsağlığı. Nekroloq.

“Ədalət” qəzeti. – 13 iyun 1996, səh.7. “Şair Əli Tudənin xatirəsinə”. – Şeir. Müəllif Nəriman Həsənzadə.

“Xalq qəzeti”. – 31 yanvar 1999, səh.6. “O, hər şeyə qalib gəldi, təkə ayrılıqdan başqa...” Əli Tudə haqda məqalə. Müəllif Mintac Elsevər.

“Xalq qəzeti”. – 21 fevral 1999, səh.3. “Şairin xatirə günü” – Əli Tudə–75. AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda yubiley gecəsi. Müəllif Mintac Elsevər.

“Xalq qəzeti”. – 26 fevral 1999, səh.5. “Şairin xatirəsi əbədiləşdirilməlidir”. Bu həm də bizim mənəvi borcumuzdur. Əli Tudənin adının əbədiləşdirilməsi haqqında məqalə. Müəllif Etibar Etibarlı.

“Xalq qəzeti”. – 12 mart 1999, səh.3. Əli Tudə–75. “Mühacirətdə keçən ömrün nəğmələri”. Tusi adına Pedaqoji İnstitutda şairin yubileyinin qeyd edilməsi haqqında yazı.

“Xalq qəzeti”. – 16 aprel 1999, səh.3. “Azadlıq istədin, zindana düşdün”. Əli Tudənin 75 illik yubileyinin BDU-da keçirilməsi haqqında. Müəllif Mintac Elsevər.

Cümə – “Xalq qəzeti”. – 29 yanvar–4 fevral 1999, səh.6. Əli Tudə–75. “Özü nisgilli, taleyi xoşbəxt şair”. Müəllif professor Qəzənfər Kazımov.

“Respublika” qəzeti. – 6 iyun 1998, səh.3. “Yeni kitablar”. Əli Tudənin “Söz ömrü” kitabının, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1997-ci il çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Respublika” qəzeti. – 20 fevral 1999, səh.4. Əli Tudə–75. Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda yubiley. Müəllif Alxan Bayramoğlu.

“7 gün qəzeti”. – 2 mart 1996, səh.3. Əli Tudənin vəfatı ilə bağlı başsağlığı.

“7 gün qəzeti”. – 5 sentyabr 1996, səh.4. “Təbriz Filarmoniyası necə yarandı?” Müəllif Akif Aşırılı.

“7 gün qəzeti”. – 12-13 mart 1998, səh.5. “Qorxulu yollar yolçusu”. Əli Tudənin “Söz ömrü” – “Azərbaycan” nəşriyyatı 1997, kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“7 gün qəzeti”. – 19 dekabr 1998, səh.4. “O tay, bu taylılığın daha bir göynərtisi”. Əli Tudənin “Mühacir qeyrəti” – “Azərbaycan” nəşriyyatı 1998, kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Hürriyyət” qəzeti. – 31 dekabr 1998, – 4 yanvar 1999, səh.12. Əli Tudənin “Mühacir qeyrəti” – “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1998, kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“Yeni dünya” qəzeti. – 18 avqust 1996, səh.4. Şeir: “Can karvanı” – Əli Tudəyə həsr olunub. Müəllif Müzəffər Şükür Məchul.

“İki sahil” qəzeti. – 20 aprel 1996, səh.3. “Zirvələrdə yanan əbədi ocaq”. Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllif Nazim Rizvan.

“Müxalifət” qəzeti – 26 may 1996, səh.12. “Bir dəstə gül dərin Səhənddən mənə” Əli Tudə haqqında məqalə. Müəllif Bəsti Əlibəyli.

“Press-Fakt” qəzeti. – 6-12 sentyabr 1996, səh.7. Əli Tudə haqqında. “Unudulmuş yubilyar”. 50 yaşlı Təbriz Filarmoniyası. Müəllif Etibar Cəfəroğlu.

“Panorama” qəzeti. – 30 yanvar 1999, səh.5. “Vətəndə Vətən həsrəti”. Əli Tudə haqqında. Müəllif Səyyad Ağababalı.

“Ulus” qəzeti. – 21-24 aprel 1999, səh.16. Əli Tudə – 75. BDU-da yubiley.

“Naxçıvan” qəzeti. – 23 fevral 1999, səh.8. “Şairin 75 illiyi qeyd edildi”. Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda yubiley. Müəllif S.Qarayev.

“Səhər” qəzeti. – 18 mart 1998, səh.6. “Yeni kitab”. Əli Tudənin “Söz ömrü” – “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1997, kitabının çapdan çıxması haqqında məlumat.

“AZƏRBAYCAN” JURNALI

“Azərbaycan” jurnalı. – 1984, №1, səh.173. Əli Tudənin 60 yaşı. “Dilim yorulmadı Vətən deməkdən”. Müəllif Arif İbrahimov.

“Azərbaycan” jurnalı. – 1983, №12, səh.161. Əli Tudə: “Gecəyarısı çalınan zəng” (*sənədli hekayə, nəsr*).

“Azərbaycan” jurnalı. – 1974, №5, səh.99. “Əli Tudənin 60 yaşı”. Təbrik. Əli Tudənin şeiri: – “Məslək”.

“Azərbaycan” jurnalı. – 1963, №8, səh.203. Əli Tudənin 1962-ci ildə çapdan çıxmış “Şairin kitabxanası” kitabı haqqında məqalə. Müəllifi İmamverdi Əbilov.

(Üz qabığı yoxdur). – “Ədəbiyyat və müasirlik”. №24. – Mehdi Hüseyn. Əli Tudədən sitat gətirilib və “Saçın nə tez ağardı” şeirindən bir parça verilib. Yüksək səviyyəli fikirlər və tərif deyilib.

“Azərbaycan” jurnalı. – 1967, №6, səh.205. “Hərərətli və səmimi duyğular...” – Əli Tudənin “Yanıqlı tütək”, “Azərnəsr”, 1966 – kitabı haqqında. Müəllif Əmirxan Xəlilov.

“Azərbaycan” jurnalı. – 1984, №12, səh.129. “El nəğməkarı Aşıq Hüseyn Cavan haqqında xatirə”. – Yazıda Əli Tudənin Aşıq haqqında xatirələrindən bir parça. II sütun, II abzas. Müəllif Teymur Əhmədov.

“Azərbaycan” jurnalı. – 1975, №3, səh.99-105. “Dayan, bu an necəsənsə...” (Zeynəb Xanlarova haqqında məqalə). Səh.102-də Əli Tudənin Zeynəb Xanlarovaya həsr etdiyi şeirdən bir parça. Müəllif Əzizə Cəfərzadə.

“Azərbaycan” jurnalı. – 1988, №4, səh.132-138. “Ümid və kədər poeziyası”. Səh.137-də II sütun, IV abzasda Əli Tudənin adı çəkilir. Müəllif Mirzə İbrahimov.

“ULDUZ” JURNALI

“Ulduz” jurnalı – aprel 1967, səh.47-50. “Mübarizəyə çağıran poeziya” – Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında. Demək olar ki, məqalə bütünlüklə Əli Tudəyə həsr olunub. Müəllifi Kamal Ağamalı.

“Ulduz” jurnalı – aprel 1989, səh.64. “Uşaq ədəbiyyatı uşaq deyil” – müəllifi Bayram Bayramov. 65-ci səhifədə Əli Tudə (Heydər Rzadənin adı çəkilir).

“Ulduz” jurnalı – mart 1988, səh.86-94. “Türkiyədə” yazısının içində “Güney Azərbaycanımızdan gələn qonaq” hissəsində (səh. 89-70) Əli Tudənin adı çəkilir və onun məşhur “Mən nə gətirdim” şeirinin Türkiyədə imzasız çap olunduğu bildirilir.

“Ulduz” jurnalı – may 1974, səh.26. Əli Tudə – 50. Təbrik.

“Ulduz” jurnalı – may 1984, səh.35. Əli Tudə–60. “Vətəndaş şair” – müəllifi Tamilla Məmmədova.

“Ulduz” jurnalı – mart 1987, səh.38. Əli Tudə: “Vətənpərvər sənətkarın ünsiyyət dünyası”. – Səməd Vurğun haqqında xatirələri.

“Ulduz” jurnalı – Bütün nömrə Səməd Vurğuna həsr olunub. Yubiley nömrəsinə oxşayır. “Səməd Vurğun xarici mətbuatda” (*məqalə*). Səh.27-də Əli Tudənin adı çəkilib. Müəllif R.Axundov.

“KƏND HƏYATI” JURNALI

“Kənd həyatı” jurnalı – 1980, №4, səh.14-15. Əli Tudə. “Xoş gəlibsən gözəl bahar” – nəsr.

“Kənd həyatı” jurnalı – 1979, №9, səh.19-20. Əli Tudə: mənsur şeirlər: “Nəğməli meşə”, “Kəklik və kəklikotu”, “Söyüd”.

“Kənd həyatı” jurnalı – 1980, №10, səh.40-41. Əli Tudə. “Zəhmət dünyasının ulduzları” – nəsr.

“Kənd həyatı” jurnalı – 1977, №7, səh.28-29. Əli Tudə: “Uğur olsun” – (Zərəxanım Ülvi haqqında ilk söz).

“Kənd həyatı” jurnalı – 1980, №7, səh.43-45. Əli Tudə: “Duyğular şeirləşəndə, ilhamlar nəğmələşəndə” (nəsr).

“Kənd həyatı” jurnalı – 1977, №9, səh.32-36. Əli Tudə. “Dağ iradəli insanlar arasında”. – Yardımlı haqqında.

“Kənd həyatı” jurnalı – 1979, №1, səh.40-41. “Səməd Vurğunun yaradıcılığında sosialist kəndinin tərənnümü”. – Əli Tudənin məqaləsi.

ƏRƏB ƏLİFBASI İLƏ OLAN JURNALLAR

“Azərbaycan” jurnalı – oktyabr 1946, №10, səh.33-34. Əli Tudə. “Təbriz Dövlət Filarmoniyası”.

“İnqilab yolunda” jurnalı – İranda çıxıb. 1979-cu il inqilabından sonra. Əli Tudə haqqında məqalə şəkli ilə. Səh.16. Müəllifi Hüseyn Düzgün. Əli Tudənin şeirləri: “Vətən”, “Mənim xalqım”, “Araz üstə palıd”.

“Şeirlər məclisi” (*almanax*) – 1945, №2, səh.225-234. Bakıda çıxıb. Əli Tudə.

İran Xalq Partiyasına (*kitab*). – Təbriz, 1358, səh.3-10. Əli Tudə, Rəsul Rza. Əli Tudə. “Şeirlər”i: “Azadlıq hekayəsi”, “Bayraqdar”, “Sərdar”.

“Məhəbbət çələngi” (*almanax*) – İranlı Siyasi Mühacirlər Təşkilatının orqanı. Əli Tudənin şeiri: “Sərkərdə”. Həzi Aslanova ithaf. Səh.7.

ƏLİ TUDƏNİN QƏZET, JURNAL VƏ KİTABLARDA ÇAP OLUNAN NƏSR ƏSƏRLƏRİ VƏ MƏQALƏLƏRİ

Rübabəli günlər. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 9 dekabr 1988. (Rübabə Muradova ilə bağlı xatirələr). Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.125-138.

Zindənda ağarmış saçlar. – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 11 dekabr 1981, səh.7. Əli Tudənin Pişəvəri haqqında xatirəsi. “Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, səh.3-9. “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.220-224. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.483-490.

Şəkərləşən gülüşlər (*xatirə-hekayə*). – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 5 iyul 1985, səh.4. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.19-30.

Tellərdə qovuşan həsrətlər (*sənədli hekayə*). – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 9 oktyabr 1981, səh.7. “Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, səh.9-19. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.170-182.

İsmətin ailəsi (*xatirə-hekayə*). – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 10 avqust 1984, səh.7. At sədaqəti adıyla. “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.87-97. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.284-299.

Pişəvəri (*sənədli məqalə*). – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 17 iyun 1988, səh.8. “Ağ ləkələr silinir” kitabında. – “Azərənəşr”, 1991. səh.130-136.

Ağac təsbeh (*xatirə-hekayə*). – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 28 noyabr 1986. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.145-155.

Arzular, düşüncələr rubrikasında. “İllər, əziz illər”. (Şairlə müsahibə).

“Vətən həsrəti” qəzeti. – 22 yanvar 1993, səh.3. Baş redaktor Teymur Əkbəroğluna müraciət.

Sülhün keşiyində (*xatirə-məqalə*). – “Azərbaycan” qəzeti. 3 iyul, 1954, səh.3. Azərbaycan Demokrat Fırqəsi Mərkəzi Komitəsinin orqanı.

Sinəsi parlaq ulduzlarla dolu kəhkəşan (*məqalə*). – “Azərbaycan” qəzeti. Azərbaycan Demokrat Fırqəsi Mərkəzi Komitəsinin orqanı.

Tarixdə ən böyük inqilab (*məqalə*). – “Azərbaycan” qəzeti. 9 tir 1366. Azərbaycan Demokrat Fırqəsi Mərkəzi Komitəsinin orqanı.

“Azərbaycan” qəzeti. – 6 fevral 1952. Azərbaycan Demokrat Fırqəsi Mərkəzi Komitəsinin orqanı.

Xoş gəlibsən, gözəl bahar (*nəsr*). – “Kənd həyatı” jurnalı. 1980, №4, səh.14-15. “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı. 1990, səh.5-7. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.14-16.

Счастье загубленное в колыбели (*проза*). – Журнал “Литературный Азербайджан”. Орган Союз Писателей Азербайджана. 1988, №6, стр.69-87.

Təbriz Dövlət Filarmoniyası (*məqalə*). – “Azərbaycan” jurnalı. Cənubi Azərbaycan Milli hökumətinin orqanı. 15 oktyabr 1946, №10, səh.33-34.

Gecəyarısı çalınan zəng (*sənədli hekayə*). – “Azərbaycan” jurnalı, 1983, №12, səh.161-167. Şirinlik yanğısı adı ilə (*sənədli hekayə*) “Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, səh.19-45.

Şala dönmüş vərəqlər (*sənədli hekayə*). – “Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, səh.45-51.

Hər bağın öz bülbülü (*sənədli hekayə*). – “Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, səh.51-56.

Bir gözəl vardı... (*sənədli povest*). – “Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, səh.57-81.

Vətən parçası (*povest*). – “Tellərdə çırpınan həsrətlər” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1983, səh.82-144.

Dəvət teleqramı. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.5-8.

Sərab yolunda. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.8-13. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.11-20.

Salam Təbriz. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.13-28. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.21-38.

“Azərbaycan” qəzeti. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.28-36. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.102-111.

Şairlər məclisi. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.35-40. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.50-56.

Sarı sim. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.41-47. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.56-68.

Məsuliyyət hissi. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.47-52. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.68-74.

İranda ilk dəfə. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.53-58. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.81-95.

Əks-səda. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.58-61. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.95-102.

Sənətkar nüfuzu. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.62-65. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.129-135.

Minnətdar qələmlər. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.65-72. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.135-145.

Məzəli adam. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.73-76. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.145-149.

Sədaqət ölkəsi. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.76-77.

Söz günəşi. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.78-80. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.149-158.

Qəzəl dükanı. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.81-82. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.158-161.

Nadir İqbal. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.82-86. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.162-166.

Yanıqlı təəssüf. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.86-90.

Qardaş pişvazi. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.91-96. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.167-172.

Dost yardımı. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.96-98. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.173-175.

Heyrətli baxışlar. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.98-103. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.186-193.

Birlik süfrəsi. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.103-106.

Nəğməli səfərlər. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.106-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.224-231.

Qoşa saz. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.109-112. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020. Gülün bülbülü adı ilə. Səh.249-254.

Sərhəddə təhlükə. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.112-115. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.266-271.

Həssas duyğular. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.115-122. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.294-308.

Alovlı xitab. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.122-127. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.321-329.

Son gecə. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.128-141. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.329-354.

Təlatümlü səhər. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.141-147. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.355-362.

Əlvida, Təbriz. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.147-153. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.362-369.

Sahildən sahilə. – “Öz gözlərimlə” kitabında. Bakı, “Azərnəşr”, 1986, səh.153-158. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.369-377.

Maqnitofon nağılı (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.7-8. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.16-17.

Mənim gözlərim (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.8-9. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.17-18.

Qaya əfsanəsi (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.9-11. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.19-22.

Üzbüz (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.11-13. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.22-24.

Tut ağacı (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.13-14. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.24-26.

Söyüdün barı (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.14-15. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.26-27.

Kəkliyin kəklikotu (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.15-16. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.27-29.

Nəğməli meşə (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh..16 Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.29.

Heykəltarəş ömrü (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.16-17. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.30-31.

Atlant dözüümü (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.18. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.31-32.

Duzçıxaran (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.18-19. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.33-34.

Əsl həyan (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.20-21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.34-36.

Yaşıl orkestr (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.21. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.36-37.

Lent yazıları (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.21-23. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.37-39.

Qaval (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.23-24. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.40.

Qarmon (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.24-25. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.41.

Qoboy (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.25-26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.42-43.

Yallı (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.26. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.43-44.

Kardioqramma (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.27-28. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.44-46.

Sənət baraması (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.28-29. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.46-47.

Yenə də saçlar (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.29-30. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.48-49.

Dayanacaqda (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.30-32. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.49-51.

Vəfa ulduzları (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.32-33. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.51-53.

Büllur abidə (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.33-35. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.53-57.

Mənə elə baxma (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.36-38. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.57-60.

Susan telefon (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.38-39. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.61-63.

Məsumluq (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.39-40. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.63-64.

Ərəb qızı (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.40-41. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.64-65.

Hər yaşın öz gözəlliyi var (*lirik hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.41-42. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.65-68.

Günahdan betər savab (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.45. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.224-225.

Vağam zəmi (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.46-50. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.225-231.

Qara ulaq (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.50-52. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.232-234.

İnsan tamahı (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.52-53. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.234-236.

Gümanın izi ilə (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.54-55. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.236-238.

Ağ mücəssəmə (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.55-60. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.239-246.

Gözlənilməz qonaq (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.60-62. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.246-249.

Göz dağı (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.63. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.249-251.

Ürəkdə uçurum (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.64-66. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.251-255.

Duman miçətkəni (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.66-73. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.255-264.

Haçaqaya əfsanəsi (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.73-76. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.265-269.

Sədaqət məbədləri (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.76-78. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.269-272.

Yanıqlı bayatı (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.78-80. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.272-274.

Baxtın da baxtı var (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.80-82. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.274-278.

Hər bağın öz bülbülü (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.82-86. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.278-284.

At sədaqəti (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.87-97. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.284-299.

Nadir səhər (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.97-102. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.299-307.

Qız mərhəməti (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.102-108. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.307-316.

Sevdalı yaylaq (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.108-119. Əsərləri XX cildə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.316-331.

Talış qızı (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.119-138. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.332-360.

Qəfil dəvət (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.138-149. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.360-375.

Sarı işıq (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.149-155. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.376-385.

Son görüş (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.155-169. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.386-407.

Əlvan ülfətlər (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.169-182. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.407-427.

Bəy tələsi (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.182-191. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.427-440.

Bir ürəkdə iki sevinc (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.191-192. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.441-442.

Nekroloqlar (*hekayə*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.192-195. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.443-446.

Bir gözəl vardı (*povest*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.195-219. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.446-483.

Vətən parçası (*povest*). – “Mənə elə baxma” kitabında. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1990, səh.227-276. Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.492-565.

Ayağı sayalı bülbül (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.70-74.

Möhtəşəm lövhələr (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.74-79.

Açıq müsahibə (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.79-82.

Koroğlu təəssübü (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.83-84.

Qeyrət abidəsi (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.84-98.

Zəhmət müalicəsi (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.99-100.

Qəzəbin dəhşəti (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.100-103.

Şahdan da böyük adam (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.104-109.

Nə doğrarsan aşına... (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.109-112.

Kəramət (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.112-114.

Beş qardaş əfsanəsi (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.114-118.

Beş barmaqdan biri (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.118-121.

Yas məclisində (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.121-124.

İt vəfası (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.124-125.

Xoruz səsi (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.125-129.

Bir şeir məclisində (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.129-133.

Tarzən fədakarlığı (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.134-138.

Solaxaylaşan tarzən (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.139-143.

Sənət fədaisi (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.143-149.

Canlı möcüzə (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.149-158.

Nadir kəşf (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.158-166.

Sənət məharəti (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.166-170.

Göndərilməmiş məktub (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.171-176.

Sevgi yolu (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.177-205.

Bir görüşün iki qurbanı (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.206-220.

Qaranquşlar (*hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XV cild. 2019, səh.220-222.

İlk şeirlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.10-22.

Nakam Qərib (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.22-37.

Gümüş külçə (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.37-45.

Sürətli xəbər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.46-52.

Canlı kukla (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.52-57.

Qisas abidəsi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.57-62.

Sevgi töhfəsi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.63-67.

Qadın sədaqəti (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.67-77.

Allahsız Allahyar (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.77-83.

Nəğüllü gecə (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.83-94.

Qonşu töhfələri (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.95-101.

Qaban dərisi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.102-108.

İnamın hökmü (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.108-117.

Şəfa qaynaqları (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.118-125.

Barılı Həsi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.126-130.

Bulaq başında (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.130-138.

İgid mərhəməti (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.138-150.

Kiçik tövbə (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.150-159.

Yeganə səhv (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.159-167.

Yazılmamış rəvayət (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.167-174.

Savalanlı günlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.174-198.

Kənddən şəhərə (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.198-208.

Qərib qılınc (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.208-242.

Şair sorağında (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.242-255.

Səmimi ülfət (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.255-282.

Qız qısqanclığı (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.282-297.

Hamının bayramı (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.297-310.

Təbrizdə görüş (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.310-324.

Otaqda təsadüf (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.325-334.

Kinayəli şeir (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.334-349.

Həyəcanlı saatlar (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.349-361.

Yadigar xallar (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.362-368.

Qonşu arzusu (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.368-378.

Son dəmət (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVI cild. 2020, səh.378-402.

Məhrəm məktub (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.39-49.

İlhamlı məşqlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.74-81.

Oxşar zövqlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.111-121.

Uzanan yol (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.122-129.

Yaxşı yol (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.175-180.

Mümkünsüz xahişlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.180-186.

İki hədiyyə (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.193-204.

Əlvan nemətlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.204-212.

Bayrağdarın taleyi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.213-219.

Çağlayan inam (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.219-224.

Gizli ədavət (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.231-240.

Ulduzlar altında (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.240-248.

Sağlamlıq xoşbəxtliqdir (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.254-266.

Üfətli istirahət (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.271-294.

Gözəllər arasında (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVII cild. 2020, səh.308-320.

Yaşıl bağda (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.11-19.

Naxışın şeirləri (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.31-50.

Aynada görüş (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.50-59.

Dağınq xəyal (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.59-66.

Gözlənilməz qonaqlıq (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.66-73.

Ayrılıqdan sonra (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.74-88.

Qu quşları (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.88-99.

İkinci Gülçöhrə (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.99-108.

Azadlıq fədailəri (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.108-132.

Ağır itki (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.132-145.

Qoşa ulduz (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.155-165.

Oyanan xatirələr (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.165-175.

Son gediş (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.175-183.

Mühacir tələbəliyi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.183-196.

Mələhətin niyyəti (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.196-200.

Kişi sükutu (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.201-212.

Şuşa notları (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.212-226.

Ev dustağı (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.226-254.

Şərq poemaları (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.254-257.

Cavabsız sevgi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.257-282.

Yanıqlı təəssüf (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.282-288.

İki bayram (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.289-297.

Ömür qatarı (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.297-311.

İt heykəli (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.311-319.

Moskva səfəri (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.319-329.

“Azərnəşr” duyğuları (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.330-342.

Döyüşən intizar (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.342-356.

Gərginliyin sonu (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.356-397.

Şimal təəssüratı (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XVIII cild. 2021, səh.397-410.

Həmişəlik iş (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.11-20.

Canlı üzərrik (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.20-38.

Müdrikliyin sadəliyi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.38-50.

Gözəllər nəğməkarı (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.50-60.

Sənətin dəyəri (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.60-68.

Qonşu səxavəti (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.68-82.

Vətəndaş təəssübü (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.82-98.

Üçüncü film (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.98-111.

Vətən ətirli (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.111-125.

Rübabəli günlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.125-138.

Məğrur ömür (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.138-156.

Yanılmış güman (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.157-170.

Tellərdə qovuşanlar (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.170-182.

Telefon zəngi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.182-211.

Nikbin adam (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.211-224.

Qardaş soyuqluğu (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.225-250.

Anlaşılmaz münasibət (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.250-265.

Şallaşan vərəqlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.265-272.

Yazılı sovqatlar (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.272-291.

Həsrət nəğmələri (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.292-298.

Qorxulu kitab (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XIX cild. 2021, səh.298-312.

Şair taleyi (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.11-34.

Qəbristanda fatihə (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.34-43.

Özgə münasibətlər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.43-51.

Qəribə təsadüflər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.52-56.

Altmış yaşıım (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.56-76.

Unudulmuş təvazökarlar (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.76-90.

Qadın etirafı (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.90-101.

Arxaya səyahət (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.101-110.

Köhnə dost (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.110-155.

Sənətkar intiharı (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.156-164.

İkilikdə söhbət (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.165-172.

Şəhriyarın yadigarı (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.173-177.

Vətən suları (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.177-184.

20 Yanvar (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.185-193.

Didərgin azərbaycanlılar (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.193-208.

Məndən sonra (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.208-237.

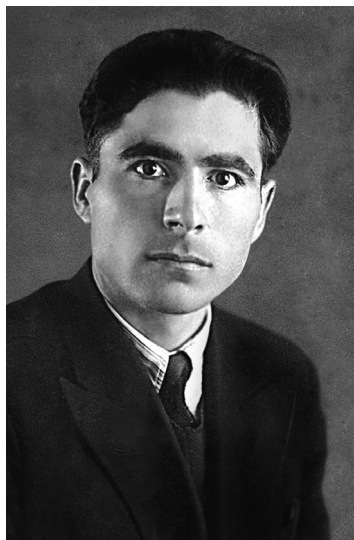
Acı həqiqət (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.238-253.

Dəhşətli xəbər (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.253-264.

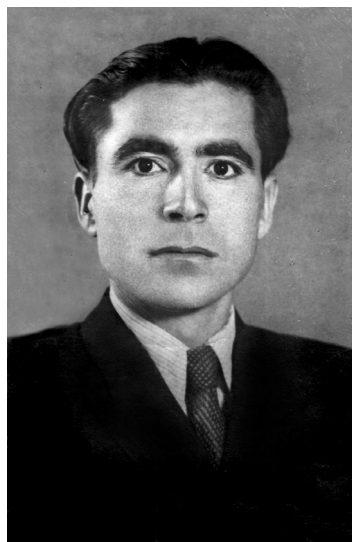
Kəsməkeşli dövrən (*xatirə-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.264-293.

Əbülfəzin yanında yağıncaq (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.293-325.

70 illiyim (*sənədli-hekayə*). – Əsərləri XX cilddə. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, XX cild. 2022, səh.325-330.

(1947)

(1950)

Əli Tudə həyat yoldaşı Şəfiqə xanımın Şuşada (1950).

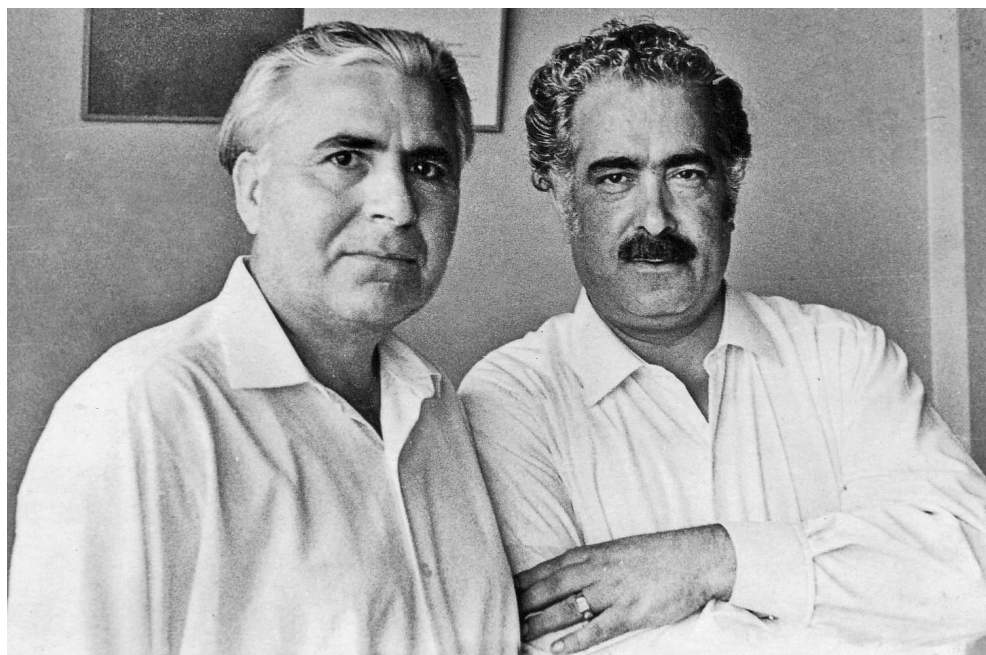
Əli Tudə və həyat yoldaşı Şəfiqə xanım (1960).

Əli Tudə oğlu Natiqlə (1961).

Əli Tudə ailəsi ilə (1965).

Əli Tudə və Şair Səhənd (1972).

Soldan sağa: Məmməd Əkbər, Əli Tudə, Süleyman Rüstəm, Əli Əsgərov, Yusif Əzimzadə, İlyas Əfəndiyev, Tələt Əyyubov (1959).

Əli Tudə Siyasi Mühacirlər Cəmiyyətində (1977).

Soldan sağa: Söhrab Tahir, Əli Tudə, Məmməd Araz (1977).

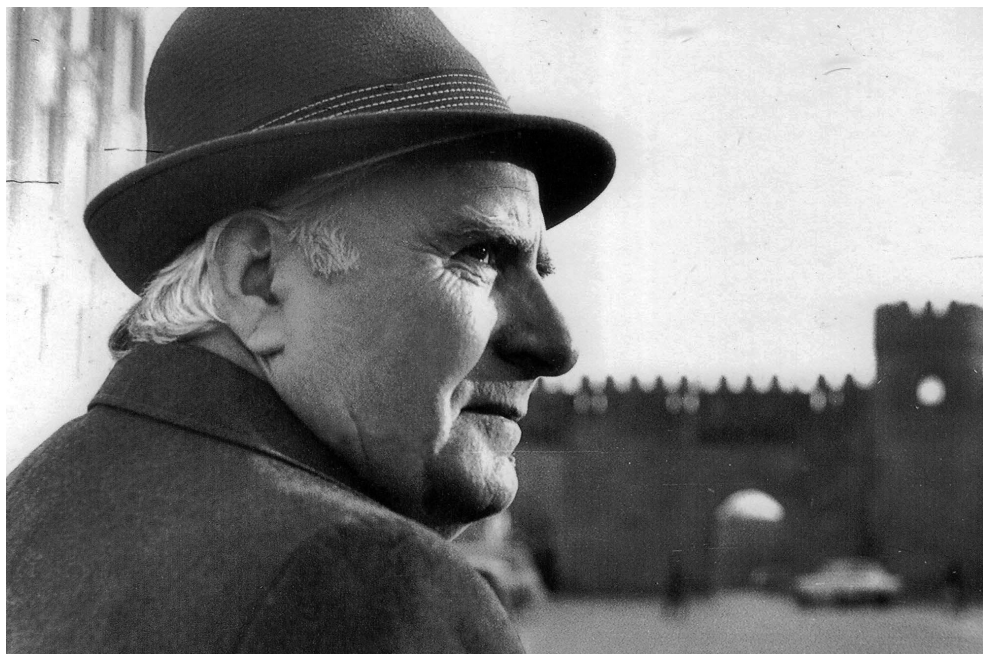
Soldan sağa: Nəriman Həsənzadə, Əli Tudə, Cəmil Əlibəyov və Hikmət Ziya (1970).

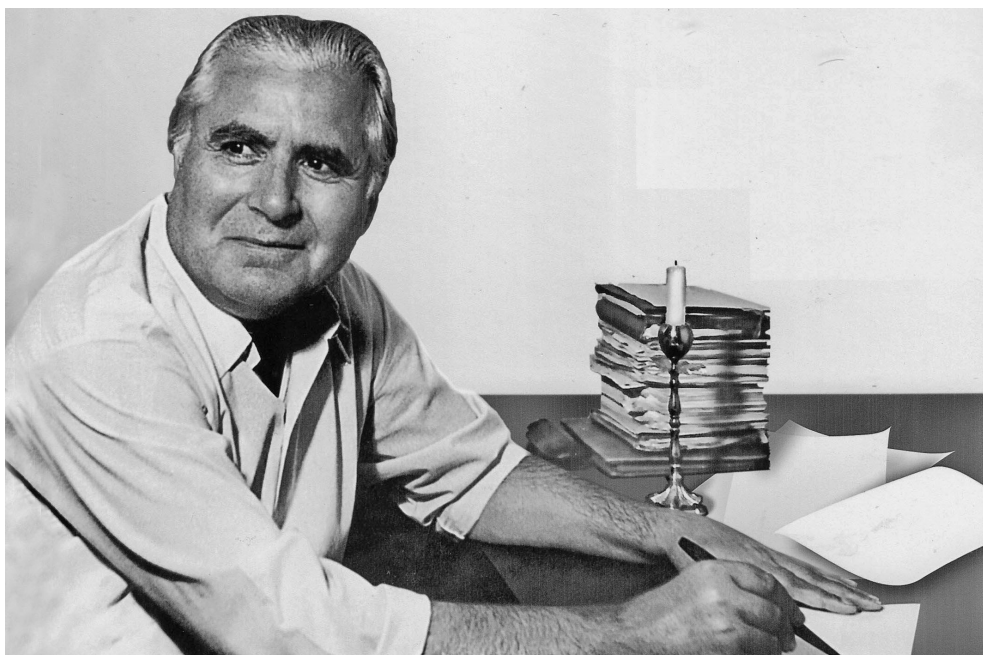
Əli Tudənin məktəblilərlə görüşü (1989).

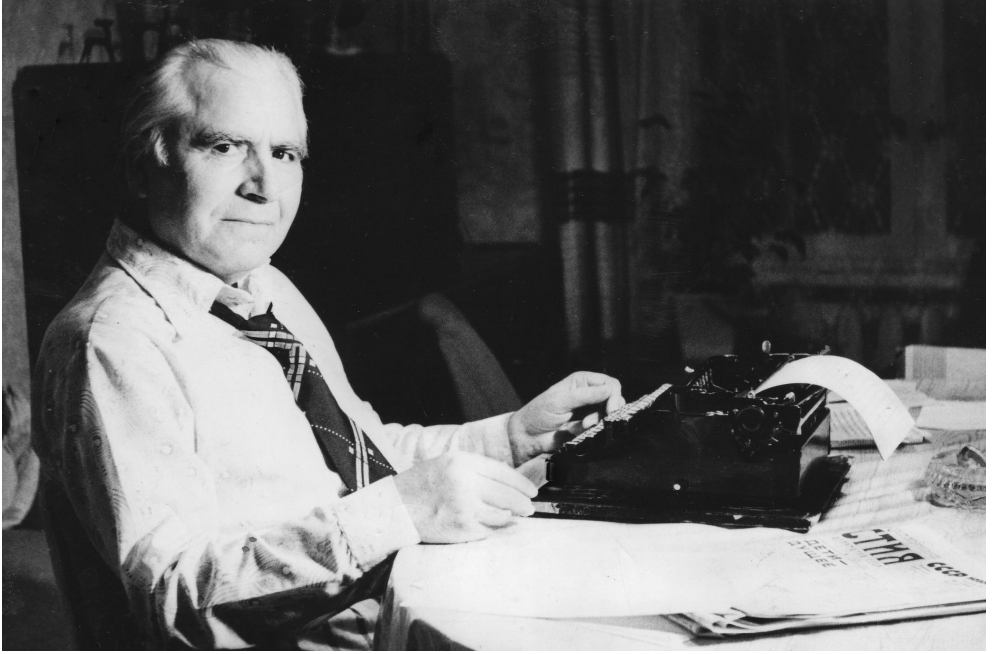
Əli Tudə Masallı rayonunda (1977).

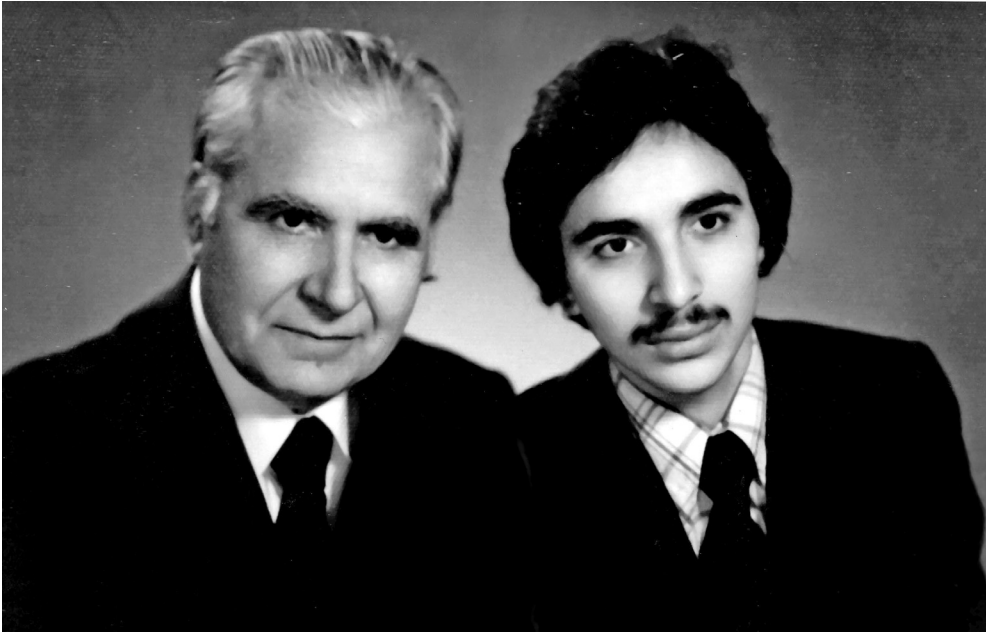
(1984)

(1984)

(1984)

Əli Tudə oğlu Natiqlə (1982).

MÜNDƏRİCAT

Yazılar, fikirlər, sənədlər

İran Azərbaycanının müasir şairlərindən Ədi Tudə. İlyas Əfəndiyev . . .	5
“Təbrizin səsi” kitabı. Məmməd Rahim	9
“Cənub nəğmələri” haqqında. X.Əhməd	10
“Bakının işıqları”. Sadıq Hüseynzadə	14
SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanı.	16
Об авторе. Мехти Гусейн	16
Əli Tudə. İmamverdi Əbilov	17
Səmimi hisslər. Cabir Novruz	19
“Buludlar” kitabı haqqında. Rasim Tağıyev	21
Gözəl hədiyyə. Ağasəfa Yəhyayev	24
Həyata səsləyən sətirilər. İmamverdi Əbilov	25
Əli Tudə. “Yanıqlı tütək”	26
Poeziyanın yüksək zirvələrinə. Xəlil Rza	29
Mübarizəyə çağıran poeziya. Kamal Ağamalı	31
Hərərətli, səmimi duyğular... Əmirxan Xəlilov	34
Döyüşən poeziya. M.Novruzov	36
Hərərətli ürəyin döyüntüləri. Famil Mehdi	40
Əli Tudə. “Seçilmiş əsərləri” (1968) haqda məlumat	42
Həyatdan gələn poeziya. Şəmşad Rza	43
Əli Tudə. “Şeirilər”. Şamama Əzizova	44
“Dağlarda şəhər”	47
Moskvada nəşr edilmişdir. “Dağlarda şəhər”	47
О времени и о себе. Александр Халдеев	48
“Sevinc”	50
Vətənpərvərlik pafosu. Sabir Əmirov	51
Şair Əli Tudə	53
Təbrik edirik!	54
Həssas şair qəlbi. Nəriman Həsənzadə	55
Али Туде	56
Əli Tudə	57
Fakültənin qonağı	57
Şairlərimizin yaradıcılığından səhifələr	57
“Dayan, bu an necəsənsə...”	58
Şəlalə axarlı. Nazim Rizvanov	59

Azərbaycan Yazıçılarının VI qurultayı	61
Ədəbi bədii gecələr	62
Səmadan bir ulduz qoparsan gecə. Fazil Rəhmanzadə	62
Musiqi ocağında şeir məclisi	63
“Ömrün illəri” çapdan çıxmışdır	63
“Ömrün illəri”	64
“Ömrün illəri”ni vərəqlərkən. Vaqif Yusifli	64
Şairlə yeni görüş. Sabir Əmirov	67
Hindistan görüşləri. Nəriman Həsənzadə	68
Əli Tudə. Hüseyn Düzgün	69
Əli Tudə. Yusif Seyidov	70
Məqalədən parça. Cəfər Xəndan	81
Tbilisinin qonağı Əli Tudə	82
Moskvada nəşr olunmuşdur	82
Zamanın sifarişi, Poeziyanın cavabı. Sabir Əmirov	82
“Nəğməli gecələr”. Tamilla Məmmədova	83
“Стихи – мой дом...” Александр Халдеев	88
Спешите заводить друзей Т.Мамедова	90
Yeni kitablar	92
Əziz qələm dostumuz Əli Tudə!	93
Döyüşkən şair. Söhrab Tahir	93
Ali Sovetin Fəxri Fərmanı	97
Yüksək ideallar şairi. Famil Mehdi	97
“Свет дару я сердцу и уму...”	101
Əli Tudənin 60 yaşı	105
Dilim yorulmadı Vətən deməkdən. Arif İbrahimov	106
Yazıçılarımızın yaradıcılığından səhifələr	109
Nəğməkar şair. Mirəli Mənafi	110
Cənubdan səslər. Mirəli Mənafi	112
Али Туде–60 лет	114
Mübariz şair. Tamilla Məmmədova	115
Gözlərdə yanan işıq. Tofiq Mütəllibov	118
Məslək şairi. Mirəli Mənafi	121
Vətəndaş şair. Tamilla Məmmədova	123
Əli Tudə	126
Rübabin nəğmələri. Sabir Əmirov	127
Həsret nəğmələri. Həsənov Orucəli	130
“Əmək Veteranı” medalı ilə təltif	132

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının məlumatı	132
Yeni kitablar. “Öz gözlərimlə”	132
Ədəbi jurnalların səhifələrində	133
Alova bürünmüş xatirələr. Nazim Rizvanov	133
Təbrik edirik. Fəxri adlar	138
Bu, vüsal idimi, şair? Sabir Əmirov	139
Qardaşım Əli! (<i>məktub</i>). Qılman İlkin	142
Yeni yaradıcılıq sınaqları. Yusif Seyidov	143
Müdrüklük zirvəsindən. Sabir Nəbioğlu	147
Azərbaycan Yazıçılarının IX Qurultayı (<i>məlumat</i>)	150
Lirik nəfəsli sənətkar. Ramiz Zöhrabov	151
Arazın nəğmələri. Nəbioğlu	151
Halal xoşbəxtlik. Sabir Əmirov	152
Şair ömrü. Azəroğlu	155
Əli Tudə–70	157
Gəncleşən təb. Sabir Əmirov	157
Sevimli şairimiz Əli Tudə! Elçin	162
Əziz və hörmətli Əli Tudə müəllim! Mirvarid Dilbazi	162
Əli Tudə	163
Sən nə gətirdin... Bəxtiyar Vahabzadə	164
Kökədən düşməyən rübab. Sabir Nəbioğlu	164
Mən sizdən ayrılmazdım...	171
Əli Tudə haqqında. Nəriman Həsənzadə	172
Zirvələrdə yanan əbədi ocaq. Nazim Rizvan	173
Yazıçılar Birliyində	176
Soraqlar	176
Qəlbimdə yaşayır. Kamil Əliyev	177
Əli Tudənin adının əbədiləşdirilməsi haqqında protokol	178
53 №-li məktəbin protokolu	180
Yasamal İcra Hakimiyyətinə. İsayev N.B.	181
Təbriz həsrəti. Müzəffər Şükür Məchul	181
Vətən həsrəti. Qılman İlkin	183
Əli Tudəni xatırlarkən. Hökümə Billuri	185
Hicran uzaqbaşı üç-dörd ay olar. Nizami Rəhmanlı	187
Təbriz filarmoniyası necə yarandı. Akif Aşırılı	191
Unudulmuş yubilyar. Etibar Cəbrayılolu	193
Poeziya səhifəsi. Sadiq Məsiyev	194
Vətən ünvanlı Əli Tudə. Şövkət Hicran	194

Əli Tudə heç vaxt vətənsiz yaşamamışdır. Nəriman Həsənzadə .	200
Əli Tudənin “Söz ömrü” kitabı işıq üzü gördü. B.Şəfi .	202
Qorxulu yollar yolçusu. “7 gün” qəzeti .	203
Əli Tudənin yeni kitabı. “Olaylar” qəzeti .	204
Yeni kitablar. “Respublika” qəzeti .	204
Söz ömrü uzun olur. Davud Nəşib .	205
Bir ömür həsrət. Şövkət Hicran .	206
O tay, bu taylılığın daha bir göynərtisi. “7 gün” qəzeti .	210
“Mühacir qeyrəti”. “Uluinform” .	211
“Mühacir qeyrəti”. “Hürriyyət” qəzeti .	211
Bir ömürlük həsrət. “Ekran-efir” qəzeti .	212
Vətəndə Vətən həsrətilə qovrulan şair. Sayyad Ağbabalı .	213
Özü nisgilli, taleyi xoşbəxt şair. Qəzənfər Kazımov .	218
Həsrət gülləri. Müzəffər Şükür Məchul .	221
O hər şeyə qalib gəldi, təkcə ayrılıqdan başqa... Mintac Elsevər .	225
İnsan Vətəndə qərib olarmı? Pənah Xəlilov .	228
Həsrətdən vahiməli alov tanımıram mən. Şövkət Hicran İmami .	230
Sabaha şeirinin gözüylə baxan şair. Rafiq Yusifoğlu .	234
Əli Tudə–75. Ayxan Bayramoğlu .	237
Şairin xatirə günü. Mintac Elsevər .	237
Şairin 75 illiyi qeyd edildi. S.Qarayev .	238
Şairin xatirəsi əbədiləşdirilməlidir. Etibar Etibarlı .	238
Mühacirətdə keçən ömrün nəğmələri. Mintac Elsevər .	240
“Əli mənə elçi gələndə ölümünə fərman verilmişdi”.	
Qabil Zimistanovlu .	241
“Azadlıq istədin, zindana düşdün...” Mintac Elsevər .	244
Əli Tudə–75. “Ulus” qəzeti .	245
Bir dəstə gül dərin Səhənddən mənə. Bəsti Əlibəyli .	245
Qələmdən silaha, silahdan qələmə sarılan şair. Xavər Qəhrəmani .	247
Məslək şairi. Nazim Rizvan .	250
Bir ömürdə iki tale. Elman Quliyev .	253
Bütövlük arzusu ilə. Vaqif Yusifli .	259
Yalnız torpağını öpəndə əyilən adam. Ləman Əlişrəfqızı .	263
Şairə ehtiram gərəkdi. Təranə Nuriyeva .	267
“Dəhşət görə-görə böyüyüb gözüm”. Şövkət Hicran .	268
Qapalı dastanam. Elnura Loğmanqızı .	270
Əli Tudənin vəfatından 5 il sonra. Elnura Loğmanqızı .	274
Qibləsi Vətən şair. Elton Dünyamalıoğlu .	279

Həssas şair qəlbi. Nəriman Həsənzadə	282
Savalan şairi. Sabir Rüstəmxanlı	283
Girişə gəlməyn söz. Zəlimxan Yaqub	289
Şairin yubileyi şərəfinə. “Respublika” qəzeti	291
Vahid Vətən hissi ilə. Şamil Salmanov	291
Bir ömürlük həsrət. “Ekran-efir” qəzeti	298
Savalan şairi. “Ekran-efir” qəzeti	299
Mərdlik simvolu. Flora Xəlilzadə	300
Mən öz qardaşıma mehman gələndə... Almaz Ülvi	302
Bayrağım Vətəndir, silahım qələm. Xuraman Süleymanova ..	303
Yazıçılar Birliyində. Faiq	305
Bayrağı Vətən, silahı qələm olan şair. Ağahüseyn Şükürov	306
Əli Tudənin yubiley tədbiri keçirildi. Zümrüd Bayramova ...	312
Bir ömürdə iki tale. Şəlalə İbrahimova	314
Vətən həsrətinə ömürlük dözən insan. Xuraman Süleymanova .	315
Xatirələrin işığında. Sübhən Sadıqov	316
Şair haqqında söz. Cəlal Abdullayev	317
Qərib ruhun oyaq həsrəti. Təranə Məhərrəmova	326
Bir sevgi nəğməsi oxuyurdum mən!.. Esmira Fuad	335
“Azərbaycanelefilm” təqdim edir. Əli Tudə “Ekran-efir” qəzeti .	341
“Bir ləkə düşməyən vicdan gətirdim”. Zülfüqar Şahsevənlili ..	342
Əli, hardasan?. Söhrab Tahir	346
Savalana gedən yol... Natella Asena	348
Əli Tudənin nəsrli. Mahmizər Mehdiyeva	351
Vətəndaş şair... Zümrüd Qurbanqızı	354
Vətən nisgilli şair. Tahir Aydınəoğlu	355
Əli Tudə yaradıcılığında sənət, sənətkar. Sona Xəyal	357
Müasir ədəbiyyatın mücahidi Ağahüseyn Şükürov	367
Vətən və həsrət motivləri. Ağahüseyn Şükürov	371
Bir şair ömrünün üfüqləri. Savalan Fərəcov	378
Əli Tudə poeziyasında məhəbbətin tərənnümü.	
Ağahüseyn Şükürov	379
Əli Tudə poeziyasının bədiiliyinə dair. Almaz Məmmədova	382
Əli Tudə poeziyasında təbiət lövhələri. Ağahüseyn Şükürov	388
İstiqlal şairimiz – Əli Tudə. Mələhət Rzayeva	393

Həsər olunan şeirlər

Sədaqət. Süleyman Rüstəm	398
Cavab. Adil Babayev	398
Bir şair küsüb. Məmməd Araz	400
Sənin saçların. Əliğa Kürçaylı	401
Əli–Vəli. Qabil	403
Əli Tudə ilə eyvanda söhbət. Nəriman Həsənzadə	405
Mən su gətirdim. Nəriman Həsənzadə	407
Şair Əli Tudənin xatirəsi. Nəriman Həsənzadə	408
İstiqlal laylası. Nəriman Həsənzadə	410
Əli Tudənin. Hökümə Billuri	412
Gümüş telli saz kimi. Aşıq Hüseyn Cavan	413
Qardaş. Aşıq Hüseyn Cavan	414
Axdı. Aşıq Hüseyn Cavan	414
Kaman kimi. Aşıq Hüseyn Cavan	415
Bakılı şair. Haşım Tərlan	417
Ad qoyardım–Azərbaycan. Nazim Rizvan	418
Bal arısı. Nazim Rizvan	420
Tarixin səhvi. Atif Zeynalli	421
Əsas ürəkdir. Davud Ordubadlı	422
Gətirdin. Müzəffər Şükür	423
Can karvanı. Müzəffər Şükür	424
Əli Tudəyə. Mustafa İsgəndərzadə	426
Vətən dərdi. Zərxiyim Ülvi	426
Ayrılaqadır. Bilal Əhmədov	427
Savalan. Adəm	428
Savalan həsrəti. Cavad Cavadlı	429
Arzu. A.Əlisoltan	430
Yaxşı yadımdadır. Arif Səfa	431
İnamı qəlbimə saldım. Emil Məmməd	433
Əli Tudəyə məktub. Allahverdi Məmmədli	433
Gətirdin. Əflatun Cəfərli	435
Mən səni belə gördüm. Xudaqulu	436
Əli Tudəyə. Şövkət Hicran	436
Onu görsem... Çarkəz Məcid	438
Bu şairin ürəyində Vətən var... İbrahim Həssas	439
Həsərət. Tağıyeva Sevil	440

Əli Tudə. Günay Babayeva	442
Böyük şair Əli Tudənin məzarı önündə. Şövkət Hicran İmami ..	444
“Tudə”ni götürdün özünə şöhrət. İbad Dadaşoğlu	445

Bibliografiya

Kitabların siyahısı (<i>kiril və ərəbcə</i>)	447
Latın əlifbası ilə çap olunmuş kitabları (<i>20 cildə</i>)	447
Poemaların siyahısı	448
Dördlüklər	451
Dördlüklər	451
Səkkizliklər	451
Təzadlı duyğular	451
Şeirləri	451

Qəzetlərdə və jurnallarda çap olunan digər yazılar

“Kommunist” qəzeti	555
“Ədəbiyyat və incəsənət”	555-560
“Bakı” qəzeti	560-561
“Azərbaycan gəncləri”	561-562
“Azərbaycan müəllimi”	562
“Sovet kəndi”	563
“Mühacir” qəzeti	563
“Tele-Radio”	563-564
“Azərbaycan” qəzeti (<i>ərəb əlifbası ilə</i>)	564-565
Газета “Баку”	565-566
Газета “Вышка”	566-567
Газета “Бакинский рабочий”	567
Журнал “Литературный Азербайджан”	567-569
Стихи опубликованные в разных книгах	569-573
Müxtəlif jurnallar	573-574
Müxtəlif qəzetlər	574-577
“Azərbaycan” jurnalı	577
“Ulduz” jurnalı	577
“Kənd həyatı” jurnalı	578
“Azərbaycan” jurnalı (<i>ərəb əlifbası ilə</i>)	578
Nəsr əsərləri və məqalələri	959-592

NATİQ ƏLİ TUDƏ oğlu CAVADZADƏ

ƏLİ TUDƏ – 100

Bakı – 2023

**Kitab Natiq Əli Tudə oğlu Cavadzadənin
şəxsi vəsaiti ilə çap olunub.**

Çapa imzalanmışdır 12.07.2023. Format 70x100^{1/32}.

Ofset kağızı. Qarnituru Times. Fiziki çap vərəqi 19,0. Şerti çap vərəqi 33,61.

Tiraj 300. Sifariş 510.

“Azərbaycan Nəşriyyatı” MMC-nin mətbəəsində çap edilmişdir.

Az1073, Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.

Tel.: (99412) 5380010. Faks: (99412) 5389085.

E-mail: info@neshriyyat.gov.az